60016
2.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

A M. NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÁRA

VI. ÉVFOLYAM. 1905.
(ÚJ FOLYAM: I.)

5 SZÍNES, 2 FEKETE TÁBLÁVAL, 259 SZÖVEGÁBRÁVAL.

M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1905.

A M. NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI
OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÁRA
12747
F. 2320
A. 8:11

HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Lap
Balásy Dénes: Az erdélyi szász ház és udvar típusa. (Könyvismertetés.) . .	319—320
Balogh Ferencz: Régi szüret a Hegyalján	301—305
Barátosi Balogh Benedek: Japán ünnepek. (1 táblával)	141—145
Bán Aladár: Rovásírás a finneknél és lappoknál. (2 ábrával)	137—141
Báthori Ferencz: Lappföldi utam. (9 ábrával)	306—314
Bátky Zsigmond dr: Kék sgraffitos edényeink. (1 táblával)	47—50
— — Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten. (Könyvismertetés.)	72—73
— — Hrvatski gradevni oblici. (Könyvismertetés.)	73
— — Földrajzi közlemények. (Könyvismertetés.)	73—74
— — Magyarország vármegyéi és városai. (Könyvismertetés.)	74
— — Magyar mángorló-lapiczkák. (18 ábrával, 1 táblával.)	81—91
— — A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei (3 ábrával)	107—110
— — † Bastian Adolf. (1 ábrával)	145—149
— — Wandtafeln für den Unterricht in Anthropologie, Ethnographie und Geographie	162
— — Néprajzi kincseink gyűjtése. (Könyvismertetés.)	162
— — A kenderrel való munka Kalotaszegen. (38 ábrával)	264—278
— — Dr. phil. Hugo Ephraim: Über die Entwicklung der Webetechnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas. (Könyvismertetés.)	323—324
— — Vorgeschichtliche Fischereigeräthe und neuere Vergleichsstücke. (Könyvismertetés.)	324—325
— — Tarczai György: A sóvári csipke. (Könyvismertetés.)	325
— — Sáros-vármegye szövött emlékei. (Könyvismertetés.)	325—326
Beluleszko Sándor: Magyar hímes tojások. (3 ábrával és 2 táblával)	112—120
B. S.: Fonott kalácsok és pereczek. (4 ábrával)	210—215
—o.: Néprajzi előadások	79
— — F. Rosen: Über Kindersparbüchsen in Deutschland und Italien. (Könyvismertetés 1 ábrával)	321—322
β.: Csipke- és hímzés-kiállítás a Nemzeti Múzeumban. (3 ábrával)	164—167
Biró Lajos: Adalékok a Bismarck-szigetek lakóinak hajózásához és halászatához. (25 ábrával)	57—72
Bünker József Rajmund: Újabb adatok a meglakatolt emberi állkapcsok kérdéséhez	215—222
Czimmermann Ferencz: Muraközi sajtszárítók. (2 ábrával)	207—209
Ernyey József: Votive und Weihegaben des kathol. Volkes in Süddeutschland. (Könyvismertetés.)	74—76
— — Časopis Musealnej Slovenskej Spoločnosti. (Könyvismertetés 1 ábrával)	77—78
— — Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. (Könyvismertetés.)	162—163
— — Narodopisný Sbornik Československý. (Könyvismertetés.)	163
— — Újabb adatok a meglakatolt emberi állkapcsok kérdéséhez	215—222
— — Lud. (Könyvismertetés.)	245—246

	Lap
Ernyey József: Wisła. (Könyvismertetés.)	246—247
— — Zsivaja Sztarina. (Könyvismertetés.)	326—327
Gönczi Ferencz: Göcseji kutak és hácskuk. (3 ábrával)	6—11
— — Újabb adalékok a Göcsej tárgyi néprajzához. (9 ábrával)	219—295
Hathalmi Gabnay Ferencz: Botanikai gyermekjátékok. (4 ábrával)	298—300
Katona Lajos: Hugo Schuchardt an Adolf Mussafia. Graz im Frühjahr 1905. (Könyvismertetés 3 ábrával)	240—243
Kárpáti Kelemen: Fogadalmi szobrocskák a Dunántúlról. (2 ábrával)	43—46
Kóris Kálmán: Matyóföldi tüzelők és szénatartók. (10 ábrával és 1 táblával)	249—263
Kovách Aladár: A csikkentő és tör. (7 ábrával)	179—184
Madarassy László: A putri-negyed. (3 ábrával)	53—57
— — Bátky Zsigmond: Magyarország néprajza. (Könyvismertetés.)	243—244
— — Fajok harcza. (Könyvismertetés.)	244—245
— — Az „előte“ vagy „tévő“. (2 ábrával)	296—297
— — Az Alduna vidékének településföldrajzi ismertetése. (Könyvismertetés.)	320—321
Nyáry Albert báró dr.: Iglói csizmadiák és gombkötők. (4 ábrával)	120—137
Péterfi Márton: A páringi juhászat. (8 ábrával)	196—207
Révai Sándor dr.: Fogadalmi szobrocskák Máriagyűdön	300—301
Roediger Lajos: A zombori múzeum kályhabetét cserépedényei. (3 ábrával)	107—110
Ságri János: Dunántúli kékfestés. (1 táblával)	184—186
Sebestyén Károly: A háromszéki Szentföld székely háza. (10 ábrával)	1—6
— — Székelyföldi kopjafák és keresztek. (4 ábrával)	103—107
Sebők Samu: Vándorló sztinák a hortobágyi hegyekben. (2 ábrával)	50—53
Semayer Vilibáld dr.: Vogul-osztják hímes kéregedények. (6 ábrával)	24—42
— — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1904. év IV. (okt.—decz.) évnegyedében	79—89
— — Gróh István: Magyar stilusú rajzminták. (Könyvismertetés 12 ábrával)	150—161
— — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év I. (jan.—márcz.) évnegyedében	168
— — Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. (Könyvismertetés 7 ábrával)	231—240
— — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év II. (ápr.—jún.) évnegyedében	247—248
— — A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év. III. (júl.—szept.) évnegyedében	327—328
Σ.: Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. (Előzetes ismertetés 3 ábrával)	188—195
Szabó Imre: A dévai csángó-székelyek karácsonya (2 ábrával)	12—24
Szilády Zoltán dr.: Néprajzi forgácsok Nagyenyedről. (1 ábrával)	110—112
Szinte Gábor: Kopjafák (temetőfejfák) a székelyföldön. (8 ábrával)	91—102
Timkó György: Boglyaalakú sütőkemencze Szigetközből. (2 ábrával)	186—188
Tóth Zsigmond dr.: Útbaigazítás a régészeti ásatások alkalmával lelt embercsontok összegyűjtésére. (25 ábrával)	222—232
Tömörkény István: Temetések rendje a szegedi határban. (1 ábrával)	169—179
V. S.: Állitólagos mongolok a Bretagne-ban. (4 ábrával)	315—319

Olvasóinkhoz!

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője, közoktatásügyi kormányunk bölcs gondoskodásából az alapítója és első szerkesztője kijelölte szűkös keretekből kilépve, a jelen füzettel évente négyszer megjelenő, különálló folyóirattá alakul.

A Magyar Néprajzi Társaság tagjai tagsági díjuk fejében ezután is megkapják, a minthogy ezzel a formális különválásunkkal a Magyar Néprajzi Társasághoz és folyóiratához, az Ethnographiához, való viszonyunk nem változik.

Különválásunk és ezzel együtt az Értesítő eddigi alakjának megváltoztatása elkerülhetetlen volt, mert a rendszeres gyűjtések küszöbön álló megindításával *havi* folyóirat szerkesztésére többé nem vállalkozhatunk, másrészt pedig az eddigi alak az illustrálást nehézzé és költségessé tette.

Folyóiratunk czélja a régi marad: a magyar tárgyi néprajz és embertan kevés művelőjének és nagyszámú jóbarátjának tájékoztatása arról a múzeális és tudományos tevékenységről, mely ezen a téren osztályunk falain belül és kívül egyre élénkebben folyik.

Magától értetődik, hogy gyűjteményeink egyes részeinek megvilágítására alkalmas, bár kívülről eredő, szakdolgozatoknak mindenkoron az első sorban juttatunk helyet.

Az egyes füzetek tartalmát szorosan a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának végérvényesen megállapított programmjához és a magyar néprajz külön szükségleteihez alkalmazkodva szabjuk meg. Ehhez képest minden egyes füzetben közölni szándékozunk egy-egy czikket a magyarság s a vele rokon népek, nemzetiségeink és hazánkat környező rokonaik, továbbá a tengerentúli népek tárgyi néprajzából, vagy embertanából. Adjuk továbbá a legfontosabb elméleti és módszertani művek és az idevágó szakfolyóiratok ismertetését, végül osztályunk jelentéseit — mindenkoron azzal a czélzattal, hogy hazai népéletünk jelenségeit ebben az elfogulatlan tükörben vizsgálhassuk.

Képet az eddiginél is többet közlünk.

Tudományunk népszerűsítésére törekvő, rövidre fogott czikkeink irányát illetőleg úgy a magunk, mint a külső munkatársak számára a „*Homo sum, nihil humani a me alienum puto!*“ elvét valljuk.

Igazi, eleven tudománynyá ez elvnek követése avatta a néprajzot.

Budapest, 1905 február havában.

A szerkesztő.

A HÁROMSZÉKI SZENTFÖLD SZÉKELY HÁZA.

Háromszéknek úgynevezett „Szentföldje“ a megyének néprajzilag legérintetlenebb része, mert vasútja nincsen s távol esik minden külső behatástól. A vidék Kézdivásárhelytől keletre, északra és nyugatra terjed s majdnem kizárólag katholikus vallású lakosainak köszöni elnevezését. Érintetlensége különösen tárgyi néprajzi dolgokban nyilvánul feltünően.

Faluról-falura járva, igen érdekes megfigyeléseket tettem a székely házra vonatkozólag, melyek úgy látszik éppen csak arra a vidékre terjednek, s a melyek itt újabb adatként szolgáljanak a székelyház kérdéséhez. Fenti állitásom bizonyitására és a viszonyok megvilágitására szolgáljon mindenekelőtt egy kis statisztika. Könnyebb áttekintés kedvéért összeállitottam ugyanis a következő tanulságos táblázatot, mely az 1900. évi népszámlálás adatai alapján százalékarányban mutatja a házépités-nemek elterjedését megyék szerint, a székelyföldi átlagban, és végül a beutazott és átkutatott részen.

	A ház fala			A ház fedele		
	vályog	kő vagy tégla	fa	szalma	cserép	zsindely
Csikmegye	—	3·3	96·6	4·4	5·7	89·8
Háromszékmegye [1] . . .	—	5·4	94·5	6·7	11·2	81·7
Maros-Tordamegye [2] . . .	27·7 [2]	2·4	69·5	41·8 [2]	12·2	45·9
Udvarhelymegye [1] . . .	0·8	14·0	85·1	10·4	39·3	50·2
Székelyföldi átlag . . .	8·5	5·8	85·4	17·5	16·3	66·0
Háromszéki *„Szentföld“* .	—	1·4	98·5	10·0	0·3	89·5

A székelyházat azelőtt csak fából épitették és szalmával vagy zsuppal födték. Még most is túlnyomóan igy épitenek, csak a szalmafedést tiltották be közigazgatási úton, tűzrendészeti okokból. A fennálló ilyen ház tehát mind régi. Téglából, kőből csak újabban épitenek, vályogból sem most, sem azelőtt. Fenti táblázatból látható, hogy aránylag sehol sincsen annyi, hogy úgy mondjam, ősi anyagból, tehát fából épült és szalmával fedett ház, mint Háromszék megyének emlitett részén. Az összehasonlitásnál Maros-Torda

[1] A megyék városok nélkül értendők.

[2] A marostordamegyei feltünő nagy számarányú vályogház és szalmafedél a nagyszámú oláh lakosságra (36·8 %) számitandó.

megye előbb említett oláhlakta része kiveendő, mert a megyei s az egész székelyföldi átlagot megváltoztatja.

A ház keskeny végével kifelé, nem az utcza sorában, hanem mindig egy pár lépésnyi előkerttől elválasztva, beljebb áll. A hol nem kő- vagy téglaalapon van, ott mindig, a hogy Szinte Gábor említette, „a ház alján köröskörül felhányt földtöltés védi a felcsapó nedvesség ellen a ház alapját". (Népr. Ért. I. 110. l.) Ez kisebb házaknál csakugyan mindig megvan, s száraz időben igen kényelmes padkának is szolgál.

Szembeötlő és az egész vidéken uralkodó tipus *a ház kettős osztása* Az eresz még megvan, de nem a ház közepén, hanem a kettős osztásnak az udvar felé eső részét teszi ki, a mögötte levő kamarával. Nagyon régi szalmafedeles házakon még látható a *zárt eresz* is, vagy annak nyoma. Ujabb, háromosztású modernizált székelyházakon, széles, nagy ajtólyukkal biró elő-

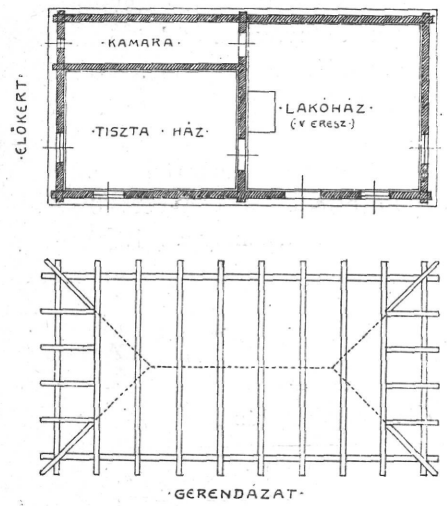

1. ábra.

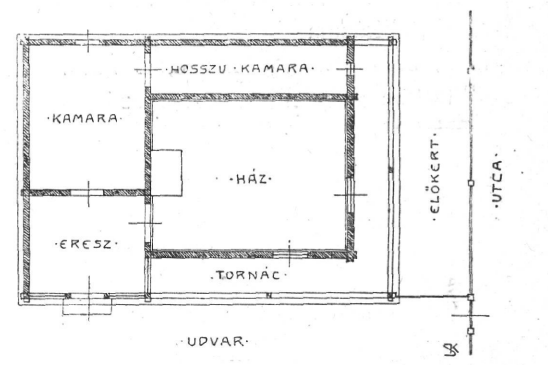

2. ábra.

szobaféle lett az ereszből. Néhol annyira összezsugorodik az, hogy csak félméternyi mélysége van.

De legsajátságosabb a „Szentföld" székelyházán az, hogy a mit Jankó János mond a szoba melletti hálófülkéről: „A két nagy szobának hátsó részén egy-egy hálófülke van, a melybe a falnak, egy mintegy 2 m. széles ajtótlan nyilásán jutunk", (Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredményei. 883. l.), s a mit Huszka említ az udvarhelymegyei régi szombatosok házáról, melyek „eltértek az általános tipustól, hogy a hátsó hálófülke nagyon szűk volt, kis lyukkal a végén" (A székelyház. 55—56. l.), ugyan az a tipus itt is megvan általánosan a kétosztású házon, végig az egész vidéken.

Az utcza felé eső *ház* mellett van egy ugyanolyan hosszú, igen keskeny helyiség egy kis ablaknyílással az utczára. De ennek a bejárata nem a *tiszta házból*, hanem a hátulsó u. n. *nagyházból* vagy *lakóházból* (1. ábra), vagy a *kamarából* (2. ábra) van. A neve *hosszú ház* vagy *kamara*. Rendeltetését utóbbi név mutatja. Hálófülkének használva csak egy helyen láttam,

egy forditott házon Nyujtódon. E szerint az azon vidéki székelyháznak utcza felőli képe olyan, hogy egy nagyobb ablakot látni a belső sarok közelében (a túlsó oldalon levővel szimmetrikusan,) és egy kisebb ablaknyilást a kamarából, mely többnyire egy kis farácscsal van ellátva.

Szinte Gábor (Népr. Ért. 1900) két egyenlő szélességű ablakot rajzolt a székelyház homlokzatára, s ott, a hová csak egyet rajzolt, azt is a fal közepére tette. Én mindenütt úgy láttam őket elhelyezve, hogy az utcza felőli belső sarok körül, attól alig egy ablakszélességnyire vannak csoportosítva a mi a belső beosztás és berendezés sarkos rendszerével szoros,

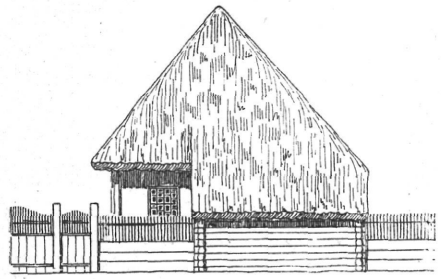

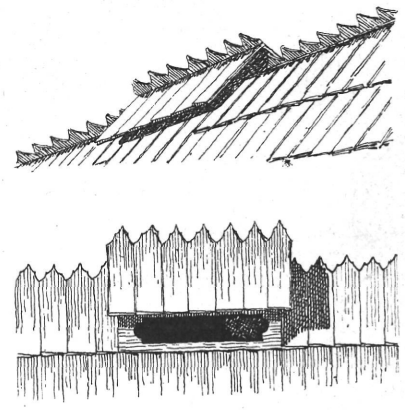

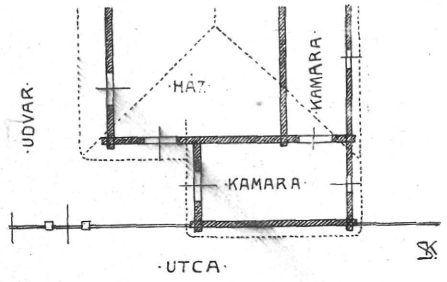

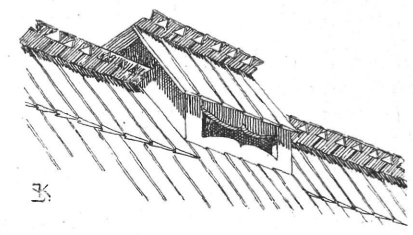

3. ábra. 4. ábra.

összefüggésben van. Az ajtóval szemben levő sarokban van a *pad* és a *kanapé*, azok között az asztal. Igy az ablakok kétfelől éppen az asztalra világitanak. Huszka is azt mondja (A székelyház, 55. l.), hogy „Az ablakok . . . a ház elejét képező sarok körül csoportosulnak . . . Ez a sarok a szoba főhelye, fénypontja . . .“

Némely helyeken (Almás, Csomortány) az előkert helyén egy általánosan alkalmazott házmeghosszabbitás, vagy toldalékrész látható. A fedél az utcza felé egy síkban leereszkedik a keritésre, s az ablak előtti rész kivételével az egész ház előtt egy újabb helyiséget képez, illetve beföd, mely vagy hozzátoldott borona-, vagy egyszerű deszkafallal van bekeritve. Gyakran maga a kerités szolgál az új helyiség külső falául, melyben azonban soha sincsen nyiláss. *Kamarának* vagy *árnyékalyának* nevezik, s többnyire mezőgazdasági szerszámokat helyeznek el benne (3. ábra). Különös, zárkózott képe van

ezáltal a falunak, mert még ablakot sem lehet látni azok miatt, és a többnyire magas kerítések miatt is.

A székelyháznak nincsen kéménye. Mint a szalmafedést, úgy a kémény dolgát is megszabályozták, most már ott sem szabad házat kémény nélkül építeni. Eddig a *füsluk* szolgált kémény gyanánt, még pedig igen sokféle változatban alkalmazva. A 4. ábrán láthatók (Szárazpatak, Almás, Nyujtód) már nem „a tető síkjában, mintegy félmagasságban levő szelelőrések, vagy a házvégeken a kontysík felső csuscain levő füstlyuk . . ." (Jankó J., „Az 1896. ezr. kiáll. erdm." 883. l.), hanem a taréjvonal közepéből kiemelkedő külön kis építmények, melyek külön kis nyereg- (4. ábra. vagy sátorfedéllel (5. ábra) vannak fedve. A tetősíkra néző két átellenes oldallapja a legváltozatosabb alakú nyílással van áttörve, melyen a füst

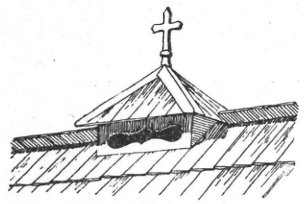

5. ábra.

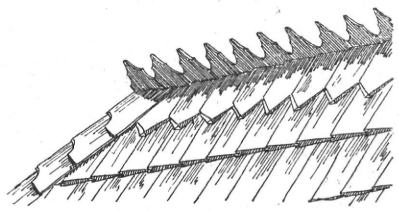

1

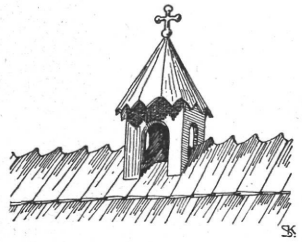

6. ábra.

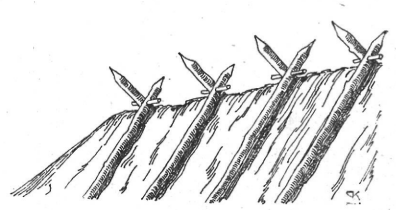

2

7. ábra.

kiszáll. Némely faluban ez a nyilás még egy kis, ferde léczekből alkotott, rácsozattal van elzárva. Gyakran kereszt is van a tetején, mint a fedéltaraj két végén. A Kászon vidékével határos felső szegeletben, a füstlyukak sajátságos kerek kúpalakú tetővel is vannak fedve (6. ábra), a milyeneket ott útszéli vagy temetőbeli keresztekre szoktak alkalmazni.

A füstlyukkal kapcsolatban van a díszes *zsindeltaraj* vagy *reczés zendely* (Csomortány). Kevés figyelemre méltatott, egyik jellemző disze ez a székelyháznak. Szinte Gábor ezt írja róla „Szép változatát látjuk az oromdísznek Csikmegyében, hol a tégla-lemezek (bükkfalapok) szigonyos, koczkás, tulipános, nyelves formára vannak előkészítve". (Népr. Ért. I. 106.) Rajzot nem mutat be róluk. Tán az egész Székelyföldön, hol zsindelylyel födnek, alkalmazzák ezt, mert mindenfelé lehet látni a 7. ábra *1*. sz. egyszerű változatát. De hogy ezek régebben díszesebbek, czifrábbak voltak, mutatja az, hogy a távol, félreeső falvakban mind szebb és czifrább alakokat találunk, különösen régi házakon (8. á.). Néhol, ha a füstlyuk nem a taréjvonalban

van, kifaragták még a fedés évszámát és a tulajdonos nevének kezdőbetűit s igen ügyesen, (*14.* sz.) Huszka a „Székelyház“ 58. lapján ugyan azt mondja, hogy: „A czifrább liliomszerű alakítást azonban, mint a kapuknál, itt nem találjuk, valószinűleg csak a fáradságkimélés szempontjából . . .“ de ez ellen a *12.*, *13.*, *16.*, *17.* és *18.* sz. változat bizonyít. A szalma- vagy zsuptetőt ú. n. kalodafák szorítják le, 7. ábra *2.* sz., melyek a szél ellen

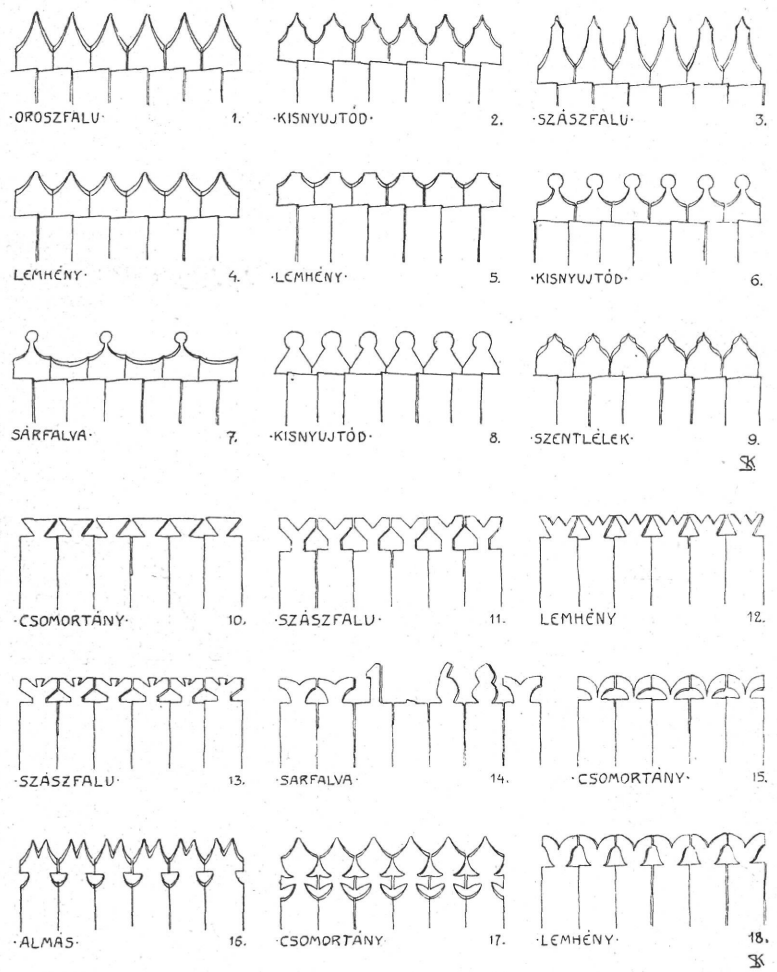

8. ábra.

biztosítják azt. Ezek a felül hegyes karók, ha sűrűn egymás mellett vannak ugyanazt a csipkés tarajvonalat mutatják, mint a zsindely-ből valók. Önkénytelen kinálkozik az összehasonlítás és az a következtetés, hogy a reczés zsendelyű tarajvonal ebből fejlődött ki.

Végül, mert a házhoz tartozik, meg kell említeni a *kerítést* is. Legrégibb alakja, szerintem a 9. ábrán látható, mert legprimitivebb, s minden szög nélkül készül. Három-négy darab, öt-hat m. hosszú, három-négy ujjnyi vastag, fejszével hasított *zavora* (Bélafalva) van két, a földbe vert

hosszú karó közé, egymás fölé téve. A szemben álló karók a zavorák között háncscsal vannak összekötve. Ez a kerítés Gyimesen is nagyon el van terjedve. A Kurtapatakhoz közel eső falvakban, és különösen Polyánban gyakori a *kőkert*. Faragatlan, tört kövekből összerakott, sárral kötött kerítésfal. Leggyakoribb és legjellemzőbb azonban a *léckert*. Két részből áll: alsó fele hosszában egymás felé tett három-négy deszka, a belűl álló czölöpre erősítve, ezek tetején körülbelül félméter magas függőleges, sűrűn egymés mellé szögelt léczek vannak. Felső végük mindig lándzsa- vagy virágalakú (10. á.).

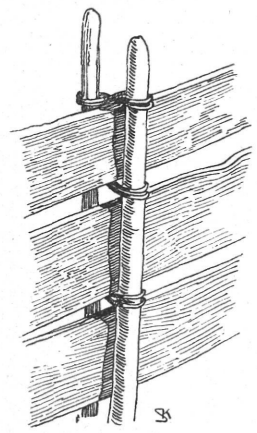

9. ábra.

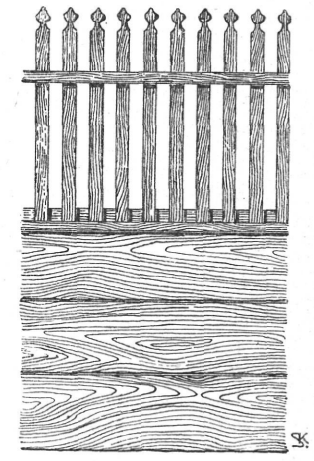

10. ábra.

Székelykapu azon a vidéken már nincsen sehol. Huszonhárom faluban már csak hármat találtam. Pusztulásának oka az, hogy már nincsen *cserefa*, a melyből készitették, a fenyőfa meg nem alkalmas rá. Olcsóbb meg tartósabb a Kurtapatakról való *kőkapuláb*, a milyent most széltében használnak.

Sebestyén Károly.

GÖCSEJI KUTAK ÉS HÁCSKUK.

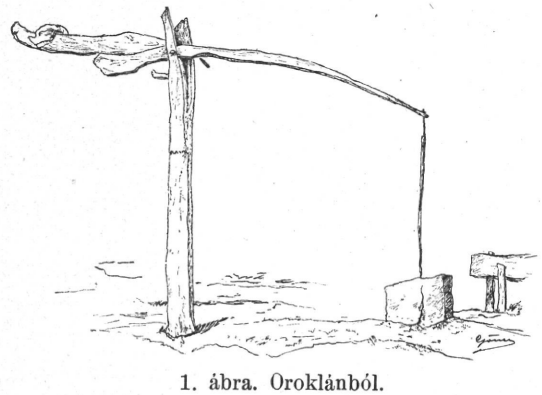

1. ábra. Oroklánból.

A göcseji ember a kutat legszivesebben a háza homlokzata elé, vagy az udvarába építi. Csakhogy nem mindenkor van módjában azt tetszése szerint való helyre fúrni, a talaj alacsony vagy magas fekvése miatt.

A göcseji faluk jórésze ugyanis dombháton vagy fensíkon fekszik, oly magasan, hogy a házaknál nagy nehezen vagy egyáltalában nem lehet fúrni. Ha ilyen helyen mégis vizet érhetnek, a kisebb falukban egy, a nagyobb falukban legfölebb 2—3 kutat fúrnak közösen s közös használatra.

A síkon, völgyben fekvő falukban a házak jelentékeny része alacsonyan, sőt mélyen fekvő talajon épült, a melyeknél jó vizet nem lehet nyerni, tehát itt is közös kút épitésére vannak utalva a lakók s azt rendesen a domboldalra avagy a község emelkedettebb pontjára épitik.

Azoknál a göcseji községeknél, melyek dombháton feküsznek, a kutakat a telek aljába, a hol a domb a völgygyel érintkezik, szokták épiteni. Az ilyen helyen rendesen *csigáskutat* készitenek (l. 1. á.).

E vidékbeli csigáskutak, melyeket más vidéken gémeskútnak neveznek, mind alak, mind szerkezet tekintetében egyeznek az alföldi s hazánk más

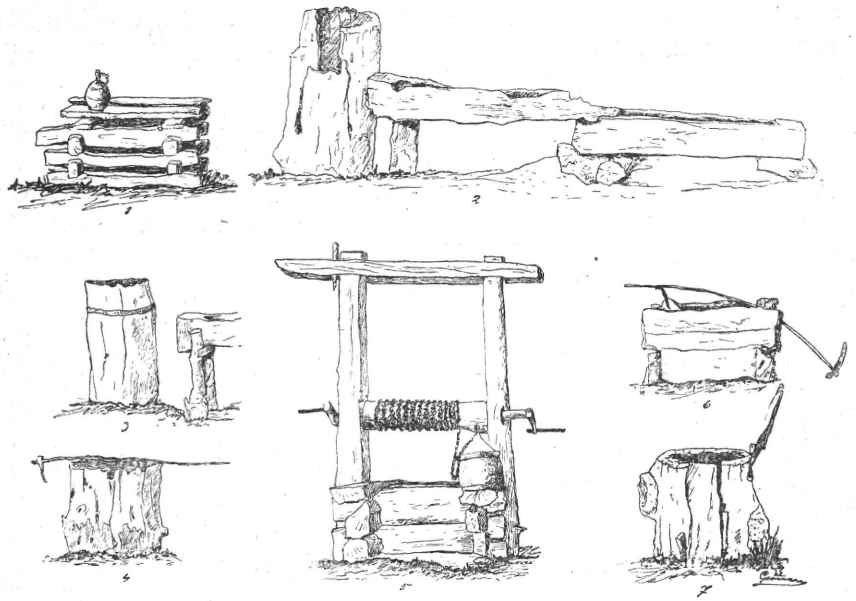

2. ábra.

1. Szilvágy, 2. Szentpéterföld, 3. Páka, 4. Pórszombat, 5. Kerkaszentmihály, 6. Zebeczke, 7. Kányavár.

részén található ilyféle kutakkal. Ezeket jóval gondosabban készitik, mint az alföldi gémeskutakat. Mig az Alföldön az oszlophoz a levágott fát úgy, a hogy van, kérgestől együtt, egyszerűen beássák, sőt itt-ott élő ákáczfát használnak fel oszlopul s a többi részeket is gyakran természetes állapotukban minden faragás nélkül alkalmazzák, addig Göcsej vidékén az oszlopfát rendesen négyszögletűre faragják, sőt ágainak szétfutása alatt többször faragásokkal is diszitik. Emelője is rendesen faragott.

A kút oszlopát *kútágasnak* nevezik. Ennek két ága között vizszintesen futó erős vashengeren forog a *csiga*, mely rendesen egy, néha azonban két darabból is áll, mint képünkön is látható; a hátsó, vastagabb végére, nyomtatóul néha tuskót, téglát vagy követ kötnek, guzszsal vagy kötéllel. Az emeltyű hosszabb végén lóg le a *pózna* vagy horog, rajta a vödörrel.

A kutak gödrét kővel vagy téglával rakják ki. Különösen az ú. n.

terméskővel szeretik kibélelni, mert ez a legtartósabb. Göcsej vidékén kőbánya nem lévén, messziről hordják össze a követ.

A kútgödör földfölötti részét, vagyis káváját négyszögletesre készítik, fából. A régebben épitett kutaknál minden oldal egy-egy, legfölebb két-két darab bükk- vagy tölgyfa-padlóból van egyberóva. Fölső szélén, a vödör részére vízszintesen perem fut körül.

Majdnem minden kút mellett *itatóvályú* is van, néhol, mint az itt közölt egyik rajzon (2. á. 2. sz.) látni, kettős. A kettős vályúnál az egyik jóval lejebb fekszik. A magasabban fekvő voltaképen csak csatornája a mélyebben fekvőnek, t. i. az előbbin vezetik le a vizet az utóbbiba.

A vályúk czövekeken, nagy tuskókon állanak. A czövekeken vagyis lábakon keresztül vízszintesen faszeget vernek s arra illesztik a vályút, úgy hogy a czövekeken belül essék.

A mezőkön, legelőkön s a falu szélein rendesen csigáskutak vannak. Benn a faluban s egyes házaknál ritkábbak.

A közönséges *kávás-kút* káváját a deszkákon kivül boronafából vagyis négyszögletű avagy gömbölyű fából is készítik (2. á. *1.* ábra). A boronákat a sarkokon bevágásokkal egymásba vájják. A boronafák között széles nyilások maradnak, mert a boronákat nem fektetik szorosan egymásra. 3—4 boronafát használnak egy-egy oldalon, egymás fölött. Szeget az összeillesztésnél nem használnak.

Igen régi s Göcsejben nagyon elterjedt a *bodonkút*, melyhez belül korhadt, vastag, tölgyfatörzset használnak, azaz használtak, mert ma már ilyen kutat csak ritkán van módjukban készíteni, nehezen lévén szerezhető megfelelő vastagságú fa s ha akadnak is egyre, azt nagyon meg kell fizetni, mig régebben, úgyszólván ingyen jutottak hozzá.

A bodonkutat a következőképen készítették: levágtak arra alkalmas, vastag, belül odvas tölgyfát s annak törzsét az ágazásnál elvágták avagy elfűrészelték, azután fejszével, sulyokkal s faékekkel kétfelé repesztették. Az ekként kettéhasitott törzsnek a belső, korhadt részét eltávolitották s az úgynevezett csákányfejszével, a mennyire csak lehetett, simára lefaragták. A kérget rendesen rajta hagyták. A törzs kitisztogatása, kifaragása után a már megásott kútgödörbe először az egyik, azután a másik részt kötelek-lánczok segítségével a megásott üreg fenekéig leeresztették úgy, hogy eredeti alakjában illeszkedett össze a törzs, s ha már mind a kettőt leboesátották, a hasadékot mohhal, vagy földdel erősen betömték. Némelyik bodont már leeresztés előtt összeillesztettek, úgy, hogy a két félbodont lánczczal „megcsaptatták“, közepén megékelték s úgy eresztették le a fenékig. Leeresztés után köröskörül földet tömtek melléje. Mikor a töméssel a bodon közepéig jutottak, a lánczokat, köteleket levették. Ha a kút gödre mély volt s egy bodon nem volt elég hosszú, kettőt illesztettek egymás fölé. Ez esetben természetesen két egyenlő vastagságú törzset kellett kikeresni.

A bodonkút földfölötti részét rendesen minden támaszték, kapcsolókötés nélkül szokták hagyni, csak azon esetben használtak vasabroncsot,

ha a bodonon itt-ott nagy „vigyor“, rés volt, a mikor tehát erősebben kellett összeszoritani.

A bodonkút kávája 60—120 cm. magasság között váltakozik. Némelyiknek födele is van, mely födél egyik pontján vaspánttal a kávához van erősitve s igy felemelhető s leereszthető. A födelet eső ellen s biztonság okából alkalmazzák, hogy a gyermekek a kútba ne essenek. A bodonkút szélességének s belső átmérőjének hossza a törzs vastagságától függ.

Bodonkutat csak oly helyen készitettek, hol nem kellett nagyon mélyen leásni, tehát a völgyekben, sikságokon fekvő községekben. A Csenta s Váliczka folyók mellett fekvő községekben a kutak nagyobb része még bodonkút és pedig nemcsak egyes házaknál, hanem a köztereken is. Ellenben a „szegek“ vidékén, hol a községek rendesen dombhátakon feküsznek, (Barabásszeg, Kustánszeg, Paizsszeg stb.) ritkán találunk bodonkutat s csak a községeken kivül elterülő völgyekben, mezőkön.

Ebből a közönséges káváskútból, kampóval (horog) húzzák fel a vizet.

A magasabban fekvő helyeken, hol mélyen kell ásni, rendesen hengeres, kerekes kutat épitenek (l. a záróczimkét). Az ilyen kút gödrét 10—12 méter mélyre is kell ásni, mig vizre akadnak. A legmélyebb ilyen kutak egyikét Kustánszegen találtam. Ezeket, mivel a fúrás nehéz és sok munkába kerül, igen gondosan készitik. Fölül a káva oldalán két vagy négy oszlop emelkedik, melyeknek felső végét vizszintesen fekvő gerenda köt össze, avagy az oszlopokra fedelet helyeznek. A fedelet rendes házfedél alakjában készitik mint az a képen is látható. A fedél deszkáit, zsindelyeit ollólábakra helyezik. Ez utóbbi fedőanyag alatt természetesen léczek futnak, az ollólábakra szegezve.

A hengerre kötél, vagy láncz csavarodik, melyeket vizmeritésnél addig engednek, mig a vödör vizet ér.

A hengert vagy egyszerű fogóval, vagy kisebb-nagyobb kerékre erősitett fogóval húzzák, illetőleg eresztik.

A kerekes kutak az egész országban ismertek s általában egyformájúak, azért azt részletesebben ismertetni nem tartom szükségesnek. E kutakat, ha közösek, a falu főutczájának szélére, tehát mindenki által könnyen hozzáférhető helyre épitik.

A göcseji embernek a kút fúrásánál nagy a gyakorlata. Ebbeli ügyességüket Plánder Nándor, hajdani novai esperes-plébános is kiemelte a „Tudományos Gyűjtemény“ 1838. évi folyamában „Göcseinek ismérete“ cz. alatt közzé tett ismertetésében.

*

Göcsejben régente hácsku (hágcsó) szolgált a gyalogosoknak a keritésen, gyepün való átjárásra, sőt a házba való bejárásra is. A mostani „kisajtót“ pótolta. Az egyvégbe épitett, avagy kukoritott (derékszögben épült) házak bejárója rendesen, a telek s kert keritése pedig csaknem mindig hácsku volt. A szőlőhegyekbe a gyalogosok számára még most is általában hácskut készitenek; a gyepükön nem is találni kisajtót, vagy más bejárót.

A hácskuk, mint a mellékelt 3. ábra mutatja, igen egyszerű, sőt kezdetleges átjárók, melyeken, ha alacsonyabbak, még a kisebb háziállatok: disznók, juhok stb. is könnyen átugorhatnak.

A hácskuk készítésére nem fordítanak valami nagy gondot; összeütik úgy a hogy s olyan fából, a milyen kezük ügyébe esik. Csak két oszlopfa legyen; közbül czövekek, hasományok, alacsonyabb, magasabb pallók, fonás, tuskó stb. megteszik.

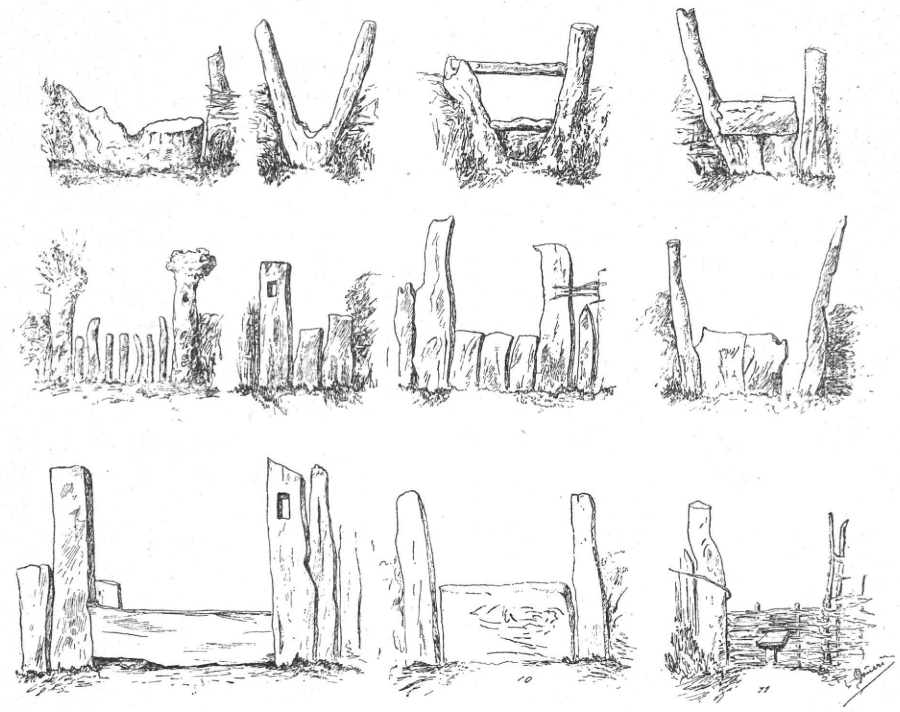

3. ábra.

1. Csehi, 2. Gutorföld, 3. Baki hegy, 4. Barabásszeg, 5. Lispe, 6. Bak, 7. Mikefa, 8—10. Lasztonyai hegy, 11. Pusztamogyoród.

Hácskóul olyan tuskót szeretnek használni, mely szélesen elnyúlik (3. á. *1.*), a mely tehát egy tőből kiinduló két fatörzsnek, vagy elágazásnak maradványa. Az ilyeneket széthasogatni úgyis bajos, mert forradásokkal („forrács“) vannak tele, sok munkát és időt kellene rá elfecsérelni; hácskunak és favágitóra „tusaknak“ (mely utóbbin a fát szokják hasogatni, aprítani), pedig nagyon hálás, mivel rendkivül tartós. Hácskóul különben az egyszerű, vékonyabb fatörzset is felhasználják.

A szőlőhegyeket körítő gyepüknél az úgynevezett *ágosas hácskut* alkalmazzák leginkább (3. á. 2.). Ez V alakú szétágazó két ág, melynél a törzset, melyből az ágak szétfutnak, oly hosszúra hagyják, hogy annak földbe eresztett része a hácskut erősen tartsa. E hácsku ágai, melyek egyúttal az oszlopokat is képezik, $1—1^1/_2$ méter magasak. Ha valamelyik ága letörik,

oszlopot állítanak helyére s ha az alsó része hasadozik, vagy korhad, meg is foltozzák, mint azt a 3-ik ábra *4.* sz. mutatja.

Némelyik ágosas hácsku ágai közé, a széthajlásnál, pallódarabot helyeznek, hogy magasabb legyen az átjárója s azt fölülről egy, vízszintesen futó deszkával vagy gömbölyű fadarabbal leszorítják (3. á. *3.*). Az ágasos hácskura, hogy az állatok át ne szökhessenek, fölül karfát használnak. Ezt a karfát a hácsku egyik ágára szegezik, oldalt, úgy, hogy forogható s az átjárók könnyen feltolhassák s leereszthessék, ha keresztülmennek rajta. A karfa másik vége a hácsku ágának bevájt tetejére ereszkedik.

Hácsku-oszlopul nem ritkán élő vagy kiszáradt fűzfa-törzset is felhasználnak (3. á. *5.*), közéjük czövekeket vagy hasványokat verve le. A czövekeket s hasványokat a legtöbbször nem egyenlő mélyen verik le, illetőleg egyik rövidebb, másik hosszabb.

A hácskuk oszlopai általában vékonyabb-vastagabb tölgyfakarók, vagy ugyancsak tölgyfahasványok, melyeket széthasítanak, úgy, a hogy fejszével lenagyolnak s a földbe illesztik. Csak néha adnak rá annyit, hogy kapujélfa alakban kifaragják (lásd 3. ábra *6.* és *9.*).

A házaknál levő hácskuk rendesen fonottak vagy hasványokból valók.

A hácskuk alkalmazása a házaknál mindinkább szűkebb körre kezd szorulni. Már csak itt-ott, a szegény emberek régies házánál találjuk meg. A ki csak teheti, ajtót készít a kapu mellé. A szőlőhegyek gyepűinél s a belső telkek kerítéseinél azonban még sokáig ez lesz az általánosan alkalmazott átjáró.

Gönczi Ferencz.

Bakról.

A DEVAI CSÁNGÓ-SZÉKELYEK KARÁCSONYA.

A katonajáték.

Csángó-székelyeink a karácsonyi ünnepeket verselésekkel s az országszerte ismeretes betlehemezéssel szokták megülni. *Szenvedejét* (karácsonyest) minden különösebb szokások nélkül ünneplik.

Az úgynevezett *katona-versek* karácsony első napján dívnak. Az egybegyült legények ketteje *katonának* öltözik föl, sarkantyús csizmát húz s piros sapkát tesz fejére. Kettő rongyos *zsidó* lesz, hátukat szalmával tömik ki, hogy puposabbak legyenek. Egy *klánétás*, egy *mozsikás* meg egy *gardonyos* kiséretében ellátogatnak oly házakhoz, hol nagy leány van. Az ablak alá érve, esetleg az *ereszben* általánosan ismert karácsonyi énekeket énekelnek.

Ennek végeztével az egyik katona *a*) betoppan a házba. Kezében levő nádvesszőjével megüti a gerendát s így köszönti a gazdát:

„Jó estét gazda, tőcs bort asztalodra
Itt fogok maradni zsiros pánkódra!“

Közben előbbre jön, újra megüti a gerendát, mire belép a második katona is, ki pálczájával a mennyezetet szintén megérinti. Ha ez megtörtént, kezdetét veszi a jelenlevő háziak s idegenek mulattatására a két katona közötti tréfás, összefüggésnélküli verselés. Az utóbb belépett katona *b*) elkezdi:

„Jó estét vitézek, ide hallgassatok
Jó tormás tyukhusval engem jól tartsatok
Ez sárga répátok mind nékem háncsátok
Szőröm galléromba mind néktek pakolok.“

Az ereszben maradottak közül a zsidók már türelmetlenkednek; a jelenlevők folytonos kötődését nem állják s benyitnak a szobába, a mi azonban a katonát nem gátolja meg abban, hogy társának ne feleljen vissza a következőleg:

a)
„Ájj félre barátom, hadd szójjak én eggyet,
Hejjén van az eszem, nem ettem vadmeggyet,
Bort sem ittam kupát hármat, négyet,
Jó vóna már innék három huszonnégyet.“

b) rávágja:
„Ájj félre te meszes üstökű,
Ojan a fejed mint egy rossz hegedű
Szeder módra termetű,
Gerezdes tetejű.“

a)
„Ájj félre te olá
Sz . . az orrod alá.“

b) sem rest, s így válaszol:
„Üsmertem apádot,
Szőrös bocskorba járt,
Kecskeganéval kenegette fogát
Mégis oly *hegyesen hordozta magát*.“

a)
„*Sutuba* laska,
Beleesett macska
Nézze bátya tarkát
Feltarcsa a farkát
Hogy üsse be orrát.“

b)
„Bátyád a szakállát félvállára vette,
Mi kicsi esze vót, *acskóba* tette.
Az acskó zsiros vót, a macska megette,
Így szegény bátyádnak nincsen elég esze.“

a)
„Mikor én a hadba csákós huszár (v. főkapitány) vótam
Tizenkettő között legokosabb vótam
Feteke levest sapkámval hörpöltem,
Sült pecsenye helyett fészefokot nyertem.“

b)
„Mikor én Szent István királynál délebéden vótam
Két hordó *arangyat* egy acskóba raktam,
Mikor a lovamra tenni fel akartam
A nadrágot teli s teli raktam.“
„Váj ki zsidó!“

Nosza van erre a zsidóknak hadd el hadd! Eddig sem hagyta a ház népe őket békében, de most már teljesen nekik esnek. Hol jobbról, hol balról czibálják, húzzák, egyet-egyet hátukra is kapnak. Ha kissé lecsendesülnek, a katonák tovább folytatják félbeszakitott verselésüket.

a)
„Vékony czérna, *keménymag* (köménymag)
Hej be vitéz legény vagy
A falunak adós vagy
Egy *fénik*nek ura nem vagy.“

b)
„Elvettem egy vén leányt, mit csináljak véle
Csiszik, csoszik a papucsa, maj meg halok tölle,
Vagyon biró, vagyon esküt, válasszon el tölle,
Mi Istennek teremtése, nem élek meg vélle.“

a)
„Messze jártam házasodni, bár ne jártam vóna
Édes kicsi, feleségem bár ott vesztél vóna.
Bár az ördög olyan vóna, talicskába tenne,
Minél jobban sikótoznál, annál jobban vinne!“

b)
„Duna mellett veszedelem,
A vén kopacz fejedelem,
Hányd el, vesd el a kereket
Mind a bikfa nadrágfeneket
Idd meg a f . . . . t
Mind a rozmaringot.“

a)

„Csorba Marczi felakasztotta magát,
Nyerd el a nyakravalóját.“

b)

„Minap az erdőben láték egy szunyogot
Kinek árnyékába hét falu nyugodott,
Akkor águsztusba
Senki meg nem izzadott.
Az ó-testamentomba vót egy bába,
Kinek 77 felé állott a lába
Ha nem hiszed pajtás,
Buj a szerszámjába.“

a)

„Minap az erdőbe láték egy őzet
Ki futott, s hullatta a rezet.
Ha nem hiszed pajtás, menny el, szedd fel
S edd meg, mint a lépes mezet.“

Ezután *b)* a gazdához fordul s a következőt mondja:

„Likas a kend háza szege
Piros a kend lánya képe
Aggya nékem kend a lányát
Maj bé fódom én a házát.
Huszonhárom ruczatojás,
Enyém vagy te kék *rakojás*, (szoknyás)
Húzd rá mozsikás!“

Erre bejönnek a muzsikások s valamennyien muzsika szó mellett tánczra perdülnek, mulatnak egy kicsit. Távozás előtt a gazda leánya kalácsot és pálinkát ad a katonáknak, mire az egyik *elrikócscsa* (elkiáltja) magát hogy:

„Herczek Marczi felnyergelte a lovát,
Mind azt mondják,
Magyar fiak előre hát!“

S ezzel elhagyják a házat.

A betlehemesek.

A betlehemesek szintén az ünnep első napján kezdik meg útjokat. L. 1. á. a betlehemesek fölállása és 2. á. pakulárok táncza. Csoportjuk 12 tagból, ú. m. gazda (6), király (7), királyi szolga (8), Szent József (5), Szűz Mária (4) s az angyalból (3), továbbá a következő *csobánokból* (çioban oláhul = juhpásztor): öreg csobán (11), bogláros (10), báránkás (12), kecskepásztor (9), furulyás (2), hamubotos (1) és a romlott istálócskából áll.

A gazda rendes ünneplő ruháját veszi magára, kezében hosszú, vékony bot van. A király czifra egyenruhát szerez, kezében pálczát s zsebkendőt tart. Fejét színes papir csákó födi, oldalán kard csüng. A királyi szolga piros, huszár sapkát hord. Szent József *mentávát* (szűrszerű felső ruha) ölt, s nagy fehér szakállat ragaszt. A Szűz Máriának öltöztetett fiú fehér lepe-

dővel takarja fejét s kendőt tart szája elé, úgyszintén az angyal is. Ez utóbbinak a királyéhoz hasonló csákója van. Az álarczos csobánok a furulyás és az elemózsiát gyűjtő hamubotos lompos, bárányból bundájokkal, furkos botjaikkal s szalmával kitömött gatyaszárukkal igen érdekes képet mutatnak.

A gazda már jó előre benyit a kiszemelt házhoz s a házigazdát üdvözölve megkérdi, hogy: „Lesz szíves béfogadni a Krisztus példáját követő bötlehemeseket?“ Kedvező válasz esetén a kapuba kimenve bevárja az elmaradottakat. Várakozására különösen a lassan haladó csobánok adnak okot. Míg a hamubotos tréfáival a nagy számban összegyűlt népet mulattatja, addig a furulyás *az öreg csobán keservét*, *a purnyáló nótát* fujja (nevét az oláh „pornesçe“-ből = indul, veszi).

Ha útközben hídra találnak, a csobánok botjaikkal dörömbölve tánczhoz fognak. A furulyás eddigi lassú nótája élénkebb lesz. Dallama itt következik:

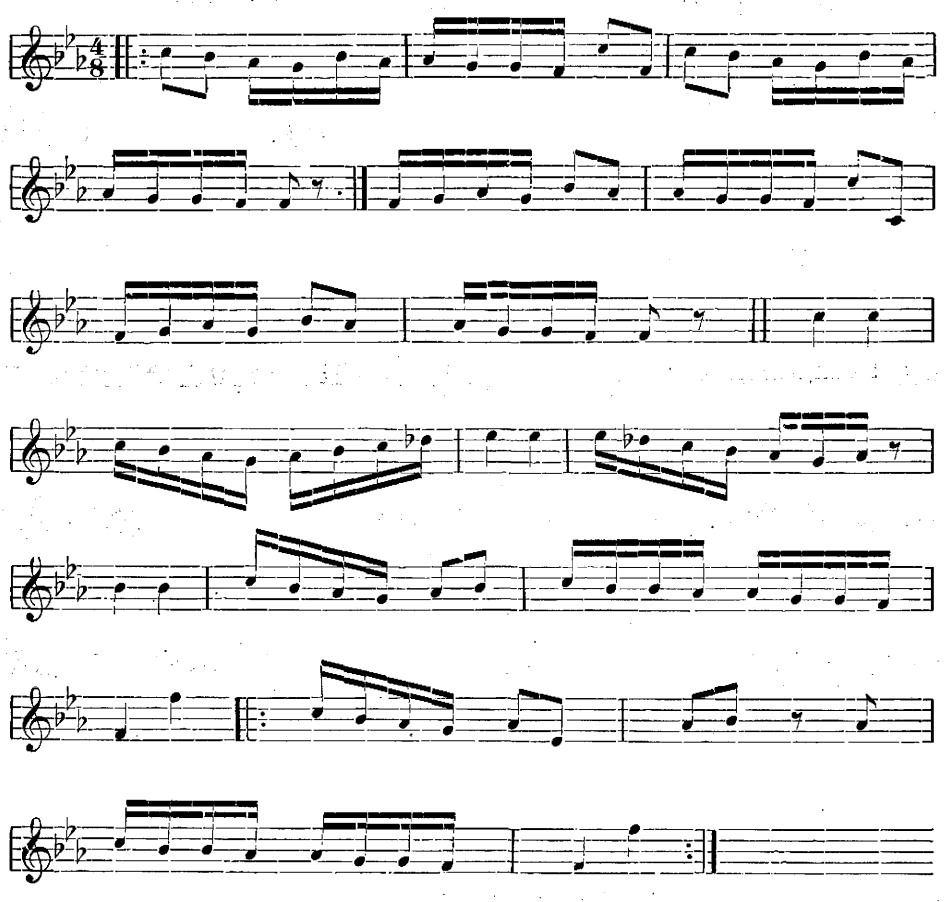

A házhoz érve valamennyien az ereszben maradnak, csak a király s a rongyos istállót vivő királyi szolga lépnek be a szobába, hol az előbbi fel s alá járkálva lassú, vontatott hangon elkezdi:

„Dicsértessék Krisztus az magos egekben
Ki kegyelmeteket hagyta egészségben
Tarcson és marasszon végnélkül örömben.
Mi nem azét jöttünk, hogy itt istarjázzunk
Hanem egy fertájnyég mulatni akarunk,
Miként a Krisztusról egy példát mutatunk,
Hogy mikép született, jászojba tétetett
Három pásztoroktól ajándék vitetett
Melyen Krisztus annya igen örvendezett."

Ezalatt az ereszben levők az ismeretes „Mennyből az angyal" kezdetű karácsonyi éneket éneklik. A király, szavainak végeztével a betlehem mellé állva így szól:

9 8 7 6 5 4

10 11 12 3 2 1

1. ábra.

„Szent Józsefnek itten szállás
Nem adatik
Sehut ez városba
Bé nem fogadtatik
Hanem a királytól
Most elébb küldetik."

A kint maradt Szent József erre így felel:

„Egészségvel gazda nyizsd meg az ajtódot,
Ereszd bé *megszükült* (megszorult) te jó akaródot
E világ urának éltető dajkáját
Met az utazásba igen elfáradott."

A király szolgája felé fordulva elkezdi:

„Egy szózatot hallék mostan az ajtómon,
Mi legyen az oka, bizonnyal nem tudom.
Jelen vagy é szógám?"

Szolga:

„Jelen vagyok uram, parancsolattyára!"

Király:

„Parancsolom szógám, lázsd meg sietségvel
Ki dörget ajtómon ily nagy bátor szívvel?“

(Szolga ki néz az ajtón). Szent József:

„Tibilius császár parancsolattyából
Jöttünk Názáretból a beiratásra.
Hogy ha béfogadnál ez egy écczakára
Bizony megfizetné az egeknek ura.“

Szolga:

„Várakozz egy *kevésnyeg*,
Minyárás jelentem!“

8 7 5 4 6

12 11 10 9 2 1

2. ábra.

A szolga királya elé áll jelentést teendő, de a király megelőzve kérdi:

„Mi új hírek vannak a városba
Mond meg hát hű szogám
Nékem bizonyosan?“

Szolga:

„Felséges királyom, olyan emberekre találtam
Ajtódon, nem hinném jönnek országunkból.
Hogyha béfogaggyuk, elvész az hatalmunk
Ez *ikes* városból éppen *kipirulunk* (kikerülünk).“

A szolga be sem várva ura feleletét, így szól Szent Józsefhez:

„Hogy én béfogaggyalak,
Abban nállam nem kapsz,
A város uczán kívül
Ámbár ha meg is faccz!“

Szent József:

„Kemény kősziklához
Hasonló nemzettség
Még a pogánynál es
Van engedelmesség
Hát hogy te nállad nincs
Uradhoz kegyesség.“

VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTÉRIUM
NÉPRAJZI MUZEUM

Szolga:

„Gyer hát bé barátom
Fütözz egy keveset.“

A hivásra Szent József, Szűz Mária s az angyal belépnek a szobába. Szent József a király előtt, a többiek az előbbitől jobbra állnak föl. Szent József a királyt üdvözölve elkezdi:

„Álgyon meg az Isten
Kegyelmes királyom.“

Király:

„Álgyon meg barátom
Neked es kivánom.“

Szent József folytatja:

„Szerelmes királyom,
Fogaggy bé házadba
Fizetést nem szántunk
Ez egy écczakára
Bizony megfizeti
Az egeknek ura.“

Király:

„Szerelmes barátom
Szállást nem adhatok
Met hogy estére
Sok vendéget várok.
Hanem egy kis helyet
Minyárást mutatok.
A városon kivül
Van egy istáló,
Oda szokott jönni
A jövevény szálló.“

Szent József kérése megtagadása után Máriához fordulva keseregve mondja:

„Szerelmes jegyesem
Már mire jutottunk,
Ez ikes városba
Majd minden ucczákon
Házról házra jártunk
Szállást nem találtunk
Talán az écczaka
Hidegvel meghalunk.“

Mária:

„Az egeknek Ura
Világ megváltója
Tekincs alá menyből
Szegény szolgálódra,
Ne haggy el münköt is
E bujdosásunkba.“

Szent József:

„Szerelmes jegyesem
Ne sírj s ne bánkóggy
Met nem hagy el az Úr
Hogy árcson a halál.
Ha Krisztus személe szerint
Müközénkbe leszáll
Semmi dér és hideg
Ott helyet nem talál.
Hanem csak *szálljunk bé*,
Szálljunk bé ezen istálóba
Inkább es lesz módunk
A szent imácscságba.“

Mária:

„No hát csak szálljunk bé,
Szálljunk bé ezen istálóba
Inkább es lesz módunk
A szent imácscságba.“

Evvel *beszállanak*, t. i. a király elől mindhárman a betlehem mellé állanak, hol a „Szűz egy fiat szült, ki mennyben nagyon örült“ kezdetű éneket kezdik el.

Az ének végeztével nehézkes léptekkel a csobánok lépnek be. Elől jön az öreg csobán, utána a bogláros és a báránkás. Lehetőleg a kályha

mellé húzódnak, hol az öreg csobán megrázza magát, hogy — kendermaggal helyettesített — tetveit lehullassa, melyekből egy jó marokkal a tűzbe dob. Majd dörmögve lefeküsznek, közbül az öreg, jobbról a báránkás, balról a bogláros. Valamennyiöket az utóbbi lábánál álló kecskepásztor botjára támaszkodva őrzi. (1. ábra.) A furulyás és hamubotos az ajtó sarkánál helyezkednek el.

Ha ez megtörtént az angyal Mária elé lép s a következőt jelenti:

„Ó Istennek annya,
Látod jelenlétem
Parancsoj met mennyből
Te hozzád küldettem."

Mária:

„Ó Istennek angyala
Szógáj szent Uradnak
Aggy hírt a nyáj mellett
Lévő pásztoroknak
Hogy imádására
Jöjjenek Krisztusnak."

Ekkor az angyal az öreg csobánt lábával megérintve elkezdi:

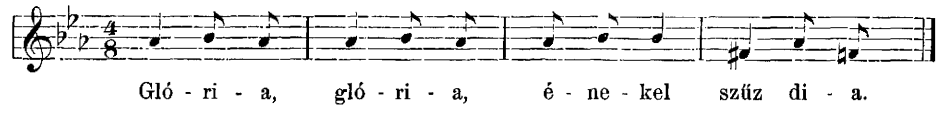

Majd Máriához fordulva az alábbi ismeretes karácsonyi éneket kezdi el:

„Dicsőség mennyben Istennek
Békesség földön a jó akaratú embereknek,
S jó akaratú hiveknek,
Kik Istenben örvendeznek."

A szunnyadozó öreg csobánt az angyal szavai úgy látszik zavarják, mert másik oldalára fordulva dörmögve mondja szomszédjának: „Jaj, jaj, jaj, még itt sem alhatom a verebek *csirikolásától!*" mire a báránkás botjával fenyegetve így csititja:

„Alugyál, alugyál vén *untyiás* (az oláh unchiule = bátyám-ból van átvéve) met ma megtapogatlak evvel a szalma szálacskával." Az angyal Máriától eltávozva újra a csobánokhoz szól:

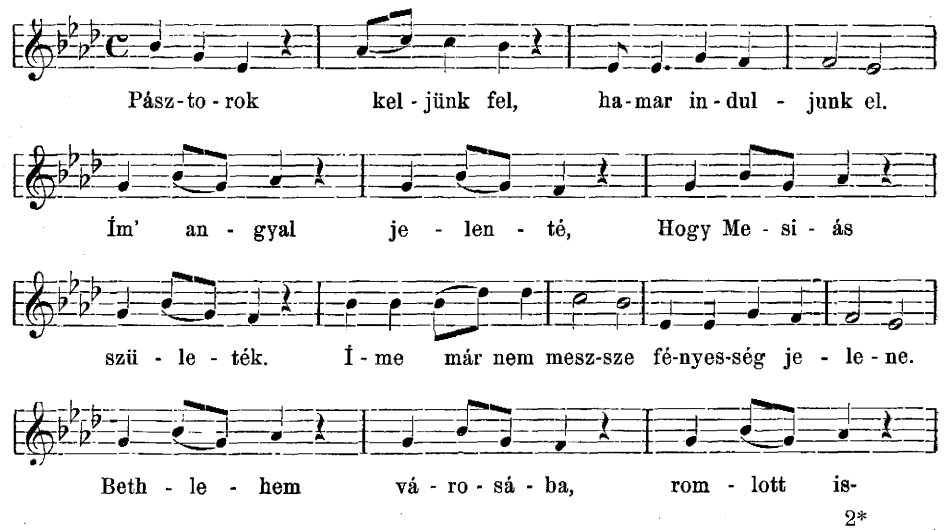

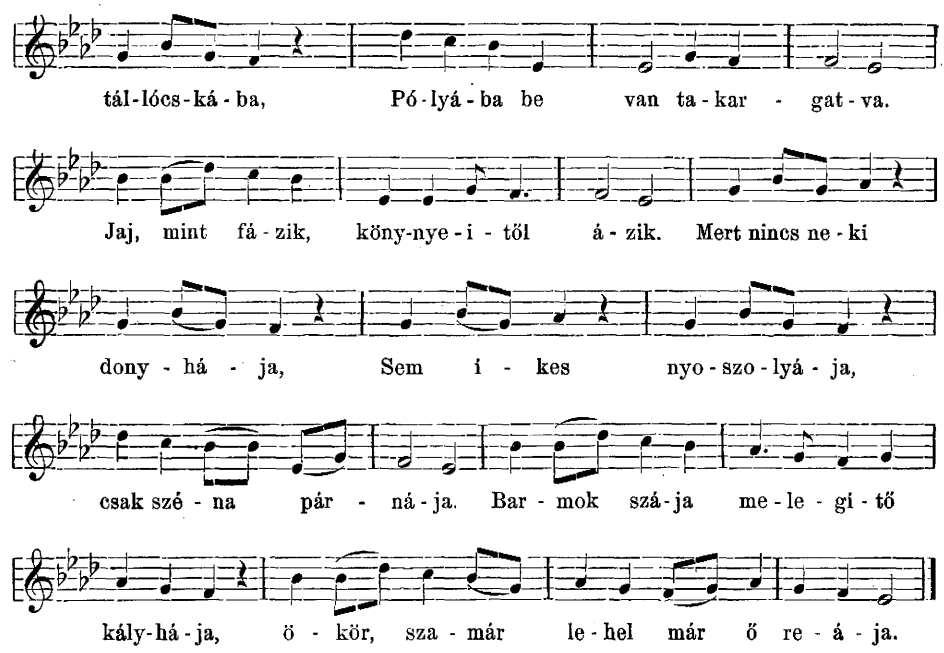

Az angyal szavai felköltik az öreg csobánt. Azt sem tudja, hogy ébren van-e vagy álmodik:

„Jaj, jaj, jaj,
Mit láték, mit hallék
Ördög-é vagy angyal
Nékem megjelenék.
De csak azt nem hihetem
Hogy Jézuska született vóna,
Hanem még leteszem a fejem
E *puczékra* s nyugszom,
Mig a hajnalcsillag
Felteczik az égre."

Báránkás:

„Azt én es jól hallám,
De mivel hogy sötét vala
Többet nem láthatám."

Az újra hozzájok forduló angyal azonban ismételten tudtokra adja, hogy Jézus valóban megszületett, s ösztökéli őket, hogy csak siessenek a városba:

„Gyertek sietségvel gyorsan az városba
Met ott fekszik Jézus a kórós szénába."

Mire Szent József a gyülekezettel egyetemben elkezdi:

„Serkenyetek pásztorok, pásztorok,
Kik nyáj mellett alusztok, alusztok,
Mert született uratok
Néktek kis Jézusotok."

A pásztorok ezalatt lassan felemelkednek a földről, s a mig a betlehem elé érnek, mondogatják: „No hát csak menjünk el, s vigyünk ajándékot a küs Jézuskának, ki s kitől mit lehet."

A rongyos istállócska elé érve sorban letérdepelnek. Az öreg csobán először is Máriát üdvözli:

„Jó napot Mária,
Istennek szent annya
Serkensd fel fiadat,
Pásztorok eljöttek
Kik szent angyalidtól
Te hozzád küldettek."

Mária:

„Serkenny fel fiam,
Pásztorok eljöttek
Kik szent angyalidtól
Te hozzád küldettek."

Mária szavai után a csobánok fölajánlják a Jézusnak szánt ajándékokat. Először az öreg csobán szólal meg: „Ó édes kicsi Jézuskám, hát én imán mi ajándékot aggyak? Én egyebet nem adhatok, hanem egy sajtot ugyan szépet adok. Kérlek vedd jó néven, a melyet adhatok," s evvel egy fehér hagymát nyujt a betlehem felé. Majd a báránkáshoz fordul: „Aggy te es valamit a küs Jézuskának!"

Báránkás:

„Ó édes kicsi Jézuskám, hát én imán mi ajándékot aggyak? Én neked sajtot, ordát, turót nem adhatok. Met azt én es csak *piritva s korczolva* (szűken) kapok. Hanem egy báránkát, ugyan szép bojtost adok. Kérlek vedd jó nevén, a melyet adhatok" (egy kis játékbárányt mutat).

Mondókája után a boglárost biztatja: „Aggy te es valamit a küs Jézuskának:

Bogláros: Ó én szerelmes ártatlan küs Jézuskám, hát én imán mi ajándékot aggyak? Én neked turót, ordát, sajtot, bárányt nem adhatok. Hanem egy bogláros szijjacskát igen szépet adok. Kérlek vedd jó nevén, a melyet adhatok," s erre egy aranyos szijjat vesz elő.

A kecskepásztor is adna szívesen valamit, de nem tellik: „Jaj, jaj, jaj, hát én imán mit aggyak? A mit a nyáron kerestem, mind el es kőtöttem."

Szavait nem folytathatja tovább, mert Mária előlép s megköszöni az ajándékokat:

„Köszönöm pásztorok
Mindhárman ti néktek.
Kévánom, hogy mennyben
Koronát nyerjetek
És az véghetetlen
Örömben legyetek."

Az öreg csobán gúnyolódva közbe vágja: „Ásá dáre!" (asadară olá-hul = úgy hát), miért a báránkás meg is feddi:

„Ó *bajbatag* bohó
Vén untyiás hamó
Nem gondolód meg te
Mit példáz ő ezzel?"

Csobán: „Mit?"

Báránkás: „Alázatosságát ezzel jelegeti mü hozzánk."

Az öreget e szavak, meg hogy az *új királyt es víg örömbe láttya* nagyon megörvendeztetik, s a kis Jézuska kedvéért *pakurár*-jait (păcurar = juhpásztor) tánczra parancsolja:

„Jusson *Vasilia, Estyéfán, Gligorval*
Mind álljatok elé Todor pakurárval
Ennek a küs Jézuskának kedvéét
Járjunk egy szép *zsukát*!"
(Helyesen: joc = tánez.)

No de nem azért van furulyása, hogy az tétlenül álljon. Tánczolni sem lehet úgy szárazon, ezért hát oda szól:

„*Auz pakulárom*
(Az oláh auḍi pacurariu méu-ból = hallod pásztorom.)
Kedves furujásom
Mivel az új királyt
Víg örömben látom
Azét egy szép nótát
Szufle maj (oláhul suflă = fujj!) barátom!“

Bogláros: „Met egy víg mozsika meg ér egy régi *pótrást.*“

A bárankás is biztatólag oda kiáltja, hogy: „Ki s ki bocskorának talpát fődtől ne sajnájja!“

A betlehem elé állva, hozzá fognak nehézkes körtánczukhoz, mely alatt nemcsak bocskoruk talpát, hanem még furkos botjaikat sem sajnálják a földtől. Táncz alatt a furulyás teljes erejéből fujja, hogy:

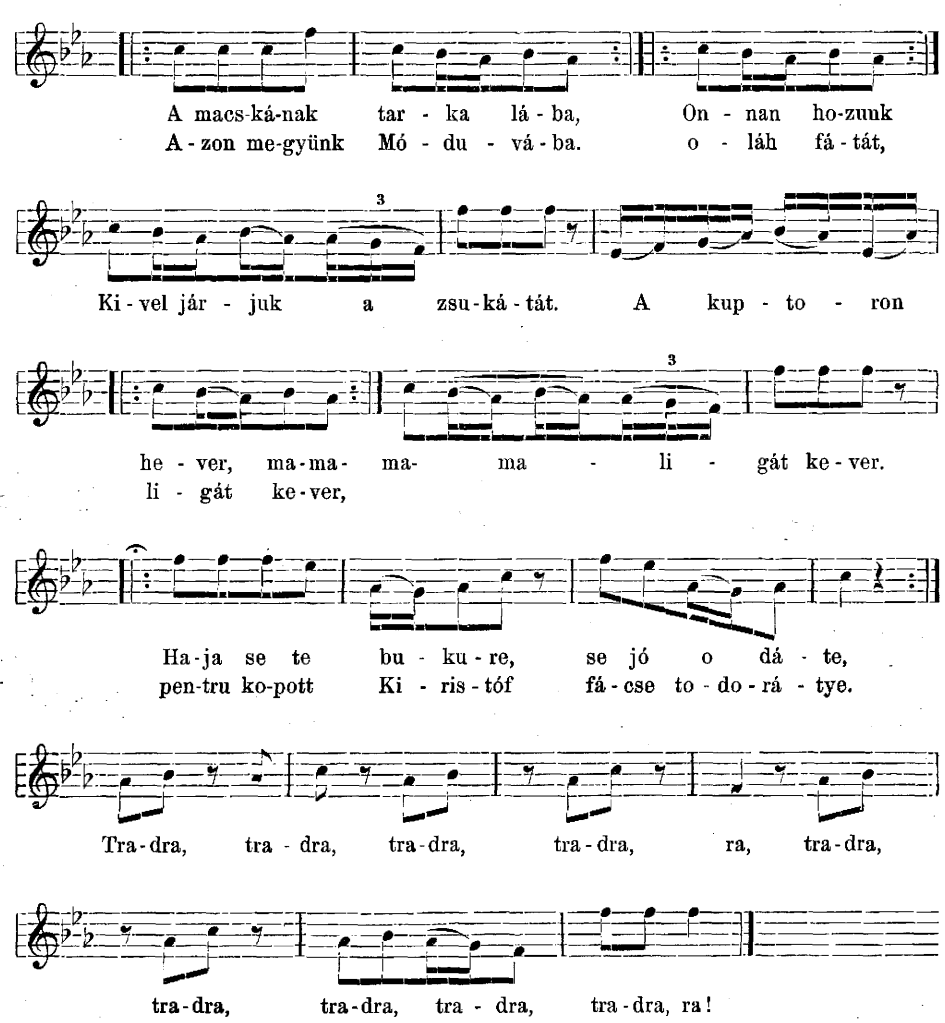

Egy pillanatra megállapodnak, hogy a tánczot az eddigivel ellenkező irányban folytassák. Ezt a betlehemi pásztoroktól elmaradt Kristóf juhászért járják, a mit a szövegben kifejezésre is jutattnak:[1]

Tánczukat a király a betlehem tanyában elhelyezett csengetyűvel szünteti meg, mire a pásztorok párbeszédbe elegyednek. A báránkás oda szól az öreg csobánnak: „*Kuru mosule* (tréfás oláh megszólítás) fekete *káprét* (oláhul capra = kecske) mekegve hallám!“

Csobán:

„Iszen jó vóna *fertátye*
(az oláh fráte = testvér elferdítése)
Hogyha tán elindulnánk.
Lássátok minyájan
Be üres a csuklyánk
Próbáld meg a jó gazdát
Hogyha valami útravalót kapnánk.“

Bárányos:

Kérlek vén untyiás, hová sietsz?
Iszen én még e gazdától útravalót várok!“

A bogláros furkosával a házigazdához szökik, s fenyegetve így kiált: „Láture maj!“ (oláhul: latră mă = ugass!) Kevés megszakítással folytatja:

E gazdának *bácscsa*
(az oláh baçi = számadó juhászból)
Én es vótam tavaj es
Igen jó gazdám vót
Ő nekem akkor es
Hogyha százszor kértem
Sem adott egyszer es
De most arra igiri magát, hogy
Megtőti még a *gulujánkat* es.“ (Tarisznyát.)

Úgy látszik, hogy a kecskepásztort ha a gazdához nem is, de a gazdasszonyhoz kellemes emlékek kötik, mert a háziasszonyt megsimogatva így szól:

„Én es a kecskéket őrzöttem
De a gazdát magát
Meg sem említettem.
Hanem a gazdasszonyval
Igen jól egyetértettem.
Hurkát, májast, kolbászt
Eleget es ettem.“

Csobán: „Isze ti csak kaptok, mivel hogy fiatalabbacskák es vagytok. De én, mivel hogy öreg es vagyok, süket es vagyok, nem es igen látok, ha a jó gazdasszony valami jóval kénál es, az gondolom, hogy szid. Én kifelé fartalok.“

Kecskepásztor: „Kérlek vén untyiás, ne panaszkoggyál, met én sem ettem egyebet ma egy hideg *málécskánál*. Azt es itt kaptam elébb a másik háznál.“

Csobán: „Hazuccz met még oda sem es jártál.“

[1] A szöveg nagy része helytelenül kiejtett oláh szavakból áll; értelme k. b. ez: Jer örvendeztesselek meg én is egyszer, s a kopott Kristófért járjunk egyet Todor!

Ezután a pásztorok a hamubotos kivételével tovább állanak. A gazda pénzbeli ajándékát az istállocskába dobja, mire a király megköszöni szívességét s isten áldását kéri a házra:

„Hallátok rendszerént
E rövid példában
Miként Krisztus Jézus
Romlott istálóban
Született s tétetett
A hideg jászolyban,
Midőn a pásztorok
Angyalnak szavába
Jövének Krisztusnak látogatására.
Köszönöm és hálálom
Kik itt hallgattátok
Alacsony munkánkat
Meg nem utálátok.
Tik pedig jó gazdák
Kik béfogadátok
Semmiféle átok
Ne férjen reátok
Küs Jézus áldása
Szálljon ti reátok
Mük pedig elmegyünk
Vigan maraggyatok."

A benmaradt hamubotos mély hajlongással a gazdasszony felé tart, hogy elemózsiát kunyoráljon tőle. Zsákját kibontja, s hogy minél többre tehessen szert, nyájas hangon elkezdi:

„Látom gazdasszonynak
Sürü mosolygását,
Zörgeti pénzes ládájának kócscsát
Hogy kivegye belőle
Háram ezüst garassát,
Kilencz rétbe esszefont kolbásszát.
S akár mejen nagy vasban sült
Rétes kalácscsát."

Ha kikapta részét, a király eme szavai mellett hagyják el a házat: „Áldás békességet kévánok az új esztendőben. Császárok s királyok közt békességet."

Szabó Imre.

VOGUL-OSZTJÁK HÍMES KÉREGEDÉNYEK.

A Magyar Néprajzi Társaság folyó évi február hó 10-én megtartott fölolvasó ülésén ismét egyszer a „magyar őshazáról" esett a szó.

Ezúttal Munkácsi Bernát dr., a hivatottak között a legelsők egyike, fejtette ki évtizedes tanulmányai eredményeként, hogy a magyar őshaza délebbre fekvő vidéken keresendő, semmint azt Hunfalvy-tól Paulerig és Marczali-ig hihettük, sőt az előadó nem késett, ez őshazát egyenesen a Kaukázus északi tövére áthelyezni.

Mélységes eruditiójú egybefoglaló értekezésére a megjelenése után fogunk visszatérni. E perczben csak azt a sokszor hallatott panaszunkat hangoztatom, hogy Munkácsi B. dr., a ki pedig valamikor a tárgyi ethnográphia felé is hajolt, ez összefoglalásában ismét kizárólag nyelvészeti alapon áll. Mert az a néhány néprajzi általánosság, melyet előadásába itt-ott beleszőtt, csak megzavar, de nem tisztáz. Pedig kétségtelen, hogy nyelvészeink máskülönben hangyaszorgalmú munkássága ha nem is meddő, de mindenesetre csekélyebb értékű lesz, míg elméleteiket, pl. ez esetben a magyar őshazáról szóló Munkácsi-félét merőben a szófejtés Prokrustes-i

ágyára feszitett „szótári“ adatokra alapozzák, ügyet sem vetve, hogy az egyeztetett szók vagy szólásmódok alapján kideritett ú. n. érintkezések földrajzilag, anthropologiailag és néprajzilag is igazolhatók-e vagy sem?

Déchy Mórnak és Sebestyén Gyulának az előadónak érvelése ellen földrajzi és forrástanulmányi tekintetben még a fölolvasó ülés folyamán emelt óvásait ép ezért ujabbal kell megszereznem, azzal, hogy a magyarság kaukázusi őshazájának szerzője e munkájában az orosz és a magyar embertani és néptani tudományosság adatait, de még inkább ezek módszertani útbaigazitásait egyszerűen mellőzte. Pedig ezek egybehangzó itélete hiján ez a legújabb kaukázusi magyar őshaza is halvaszületett gyermek.

Munkácsi Bernát dr. úr bizonyára észreveszi, mi az, a mi nekem fáj, hogy az összehasonlitó tárgyi néprajz oly fontos termékéről, a minő pl. Jankó Jánosnak: „A magyar halászat eredete“ czimű nagy műve, egyetlen szóval sem emlékezett meg, — holott Jankó e műve a magyar „őshazák“ egész területére, köztük a Kaukázusra is kiterjed és ha benne egyebet sem nyújtana, de megmutatta azt, hogy az afféle egyoldalú (ez esetben nyelvészeti) okoskodással megvont eredmények, a milyen az őshazának Munkácsi-creálta kaukázusi elmélete, elfogadhatókká csak akkor válhatnak, ha az anyagi kultura tágas térségein belül is igazolhatók.

Se baj! Arról, hogy Munkácsiék a már kész eredményeket sem latolgatják, valóban nem tehetünk. De azért a miénk a jövő. Hogy ez igy van, mutatja egy teljesen idevágó példa, az indogermán nyelvészeti ethnographizálás csődje. Pedig az indo-germán őshazát a nyelvészek ugyancsak erősen támogatták, de megfújta az embertani és tárgyi néprajzi alapon induló modern irány első szele, és az a sok fényes légvár recsegve-ropogva összeomlott. Az indo-germán tanszékek modern tulajdonosai ma már mind guzsalyokról, motollákról és hogy egy vérbeli magyar nyelvész szavához öltsem a magamét, a végén már a tőle oly mélységesen lenézett pipaszurkálókról czikkeznek.

Ne értessem félre. Én a magyar összehasonlító nyelvészek munkásságát első sorban Munkácsi Bernátét is nagyra becsülöm, és ideálomként ápolom azt a gondolatot, hogy a magyarság és a rokonságunk néprajzi kincseinek haladéktalan, mert a lekésés veszedelmével járó egybegyűjtése és egybehasonlitása terén szorgalom tekintetében magyar nyelvészeinkkel vetekedhessünk. De épp azért megkövetelem, hogy törekvéseinket az ellentábor hivei is méltányolják, hiszen azok az alapgondolatok, a melyeken a modern embertani és néprajzi tudomány alapszik: hogy a fajok testileg csak rendkivül hosszú periodusok után lépnek a mutatió terére, s hogy a nép a maga kulturális vagyonán (ruházat, ház, szerszám stb.) csak olyan szivósan csüng, mint akár a nyelvén, épenséggel nem megfoghatatlanok, mert minden izükben természetesek és lépten-nyomon ellenőrizhetők.

*

Ezzel, a magyar-vogul-osztják egybehasonlító tárgyi néprajzhoz némi igénytelen adalékot szolgáltatandó, áttérek a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában őrzött vogul-osztják kéregedényeink, illetőleg azok ornamentikájának múzeologiai bemutatására, melyet már b. Jankó János tervezett, a mennyiben az e czikkben közölt rajzokat Nécsey Istvánnal még ő maga készíttette. Elhatározására úgy vélem, az a Helsingforsból érkezett hír indította, hogy volt tanítványa, későbbi utazó- és némileg versenytársa Sirelius U. T. magister, vogul-osztjákföldi kutató útjáról hazaérkezvén, első sorban kéregedényeinek ornamentikáját óhajtja közzétenni. A rajzok feldolgozására már nem maradt ideje. A hagyatékában lelt — özvegyétől rendelkezésemre bocsátott — jegyzetei sem bizonyulván valami bőségeseknek, a rajzok publikálása még égy évig elmaradt, míg azután a mult év vége meghozta Sirelius-nak még Jankó életében jelzett és a helsingforsi finn-ugor társaság kiadásában megjelent nagy dolgozatát: Ostjakkien ja wogulien tuohija nahkakoristeita (Osztják és vogul nyirfakéreg- és prémornamentumok czímen, 46 folio táblán körülbelül 500 rajzzal, de legnagyobb csodálkozásunkra a Jankóénál aránylag kevesebb magyarázat kiséretében, — egyszerűen anyagközlésként, — bizonyságául annak, hogy kéregedényeink múzeologiai feldolgozása, mely Sirelius adatait sok tekintetben kibőviteni s megerősiteni hivatott, ezután sem felesleges, miért is azt már hónapok óta, önálló folyóiratnak indult „Értesitőnk“ ezen első ünnepi füzete számára tartogattam. Ezúttal csak a kéregedényekre keríthettem a sort és a prémornamentumokat egy későbbi közleményemben fogom közzétenni, noha emezekkel teljesen azonosak, miért is pl. Sirelius a kéregedényekkel együttesen tárgyalja azokat.

A vogulok és osztjákok rendkivül díszesen ornamentált kéregedényeiről és prémes ruháiról majd minden nyugati Sziberiában járt utazó tesz említést. Behatóbban mégis csak újabban kezdtek velük foglalkozni, a mióta az ethnologusok a primitiv népek ornamentumában a néplélek egyik legjellemzőbb megnyilatkozására leltek. Mindamellett pl. Martin svéd utazó és gyűjtő „Sibirica“ czímű 1897-ben megjelent nagy képes művében kéregedényeket közöl, de ornamentatiójukról meg sem emlékezik (talán azért is, mert tolmács nélkül utazott), míg nála iskolázottabb társai, a magyar dr. Pápai Károly (1892) és dr. Jankó János (1898), és utána a finn Sirelius, e kéregedények ornamentikájára fektetik a legnagyobb súlyt.

A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában összesen 50 darab ilyen kéregedényt őrzünk; 18-at dr. Pápai Károly, 32 darabot pedig dr. Jankó János gyűjtéséből, ez utóbbiakat mint gróf Zichy Jenő ajándékát.

Külső alakjuk és rendeltetésük szerint nyolcz csoportra oszlanak: I. tálak, II. fedelek, III. puttonyok, IV. meritőkanalak, V. bölcsők, VI. dobozok, VII. peremes tálak, VIII. kisebb tartók.

Tárgyaink múzeologiai leírása során szintén ezekhez a kategoriákhoz ragaszkodom, annyival inkább, mert a bennök helyet foglaló tárgyak a legtöbbször kiviteli technikájuk szerint is egyöntetűek, miért alosztályok felállitása csak egy-két esetben vált szükségessé.

Anyaguk szerint kéregedényeink főképen a nyírfa kérgéből készülnek, de vannak fenyőkéregből készült ilyféle edények is. Sirelius szerint mindkét kéregfajt tavaszszal, a nedvkeringés megindulása után hántják, a mikor belső felülete sötétvörös, sőt főzés és halzsirral való bekenés után feketeszinűvé lesz. Feldolgozás előtt a kérget kivétel nélkül huzamos időn át főzik, a mitől simulékonynyá, mondhatni bőrszerűvé válik.

Az ornamentumok technikája szerint Sirelius 1. vakart, 2. festett, 3. kivágott, 4. karczolt és 5. préselt technikájú kéregedényeket különböztet meg.

A magam részéről a múzeologiai leirás folyamán 1. díszitetlen, 2. vakart, 3. reárakott (applikált), 4. alárakott, 5. festett és 6. ponczolt diszű edényeket különböztetek meg, tehát ugyanannyi technikát mint Sirelius. Emelhetném e számot egy újabb technikával, a mennyiben a festett ornamentikájú edények egymástól nagyon élénken elütő két alcsoportra oszlanak. Az első *a)* alcsoportba azok tartoznának, a melyeknél a földes fedőfestékkel a nyírfakéreg vörös hátterére sárgára bevakart edényeket utánozzák, a második *b)* alcsoportba pedig azok, a melyeknél az edény falára (mely ezeknél mindig a kérges falával befelé s a sima falával kifelé néző fenyőhaj) karczolt s azután feketére végighúzott vonallal kirajzolják az idomot, melybe fekete pontokat is rajzolnak. Az alapot valami átlátszó, okvetlenül növényi eredetű vörös festékkel mázolják be. (L. alább.)

Szerszámul, a melylyel a kéregedényeket készitik, egyszerű bicskát használnak. Vakarás, kivágás vagy karczolás előtt a fakérget az illető helyen megnedvesitik, a mi a megmunkálást tetemesen megkönnyíti.

A kéregedények diszitése, mint ezt Jankó s utána Sirelius is megjegyzi, mindig a nők feladata, kik a rajzokat, szakasztottan azon a módon készitik, mint magyar parasztasszonyaink a varrottasokat, szűrszabóink és szűcseink a maguk diszitményeit, azaz e rajzokat mindennemű minta vagy előrajz mellőzésével szabadon vetik a diszitendő tárgyra. Némi kivétel a ponczolt díszű burnóttartóknál észlelhető, a mennyiben ezeknek ornamentumait rendesen iramszarvas-csontból, vagy agancsból készült ponczokkal verik be a puhább kéregbe. (Lásd mindezek ábráit alább.)

Másik a megfelelő magyarral analog jelenség, hogy miként a mi magyar himzéseinknél minden egyes motivumnak megvan a maga népies neve, azonképen a vogulok és osztjákok is kéregornamentikájuk, majd minden egyes motivumát külön névvel illetik. Jankó, és tanitását követve Sirelius is, a motivumok ezen elnevezéseit rendkivül szorgalmasan gyűjtötték, a mi edényeinket az általános ornamentika igazi kútforrásává avatja.

Az elnevezések révén u. i. mélyreható pillantást vethetünk a primitiv népek teremtő képzeletébe. Az elnevezések a különböző vidékek szerint persze nem mindig egyeznek, a mi azonban becsüket korántsem alterálja.

A himes kéregedények földrajzi elterjedését illetőleg Martin azt állitja (id. h. II. t. szövegmagyarázata): „hogy az ornamentált haltálak legnagyobb számban azokban a jurtokban találhatók, melyek az Ob szomszédságában az oroszokkal legélénkebben közlekednek“.

Ezzel szemben Sirelius azt mondja (i. h. III. l.), hogy az Irtis, a Konda és a Pelümka folyók mellékéről, továbbá a cserdümi kerületből, tehát azokról a helyekről, a hová az orosz lakosság révén az ipar hatása észlelhető, a nyírfakéreg-tárgyak majdnem teljesen eltűntek, s ezzel elveszett ornamentikájuk is. A nyírfakéreg-edények díszítése mindmáig csak a Vach, Szoszva és Kazüm folyók mellékén virágzó. A berjozovi kerület északi részében különösen a Kazüm-mentieket tartják ebben nagy művészeknek, és valóban majdnem kizárólag ők szállítják a nyírfakéreg-edényeket, mert hisz a berjozovi kerület északi felében a nyírfa többé nem tenyész. A kéregdíszítések dolgában a második hely az Ob, a Lozva, a Vasz-Jugan és a szurguti kerület folyók mellékeit illeti, kivéve a Vach-ot".

A saját gyűjteményünknek az a része, mely dr. Pápai Károly gyűjtése, többnyire vogul területről a Konda, Szoszva, Narüm, Vasz-Jugán, Lozva, Szigra folyók mellékéről, továbbá Szurgutból (osztják) kerültek. Mindmegannyi darabjának származási helye teljesen hiteles. Jankó gyűjtése darabról-darabra a Nagy-Jugán völgyéből származik, a legtöbbször peszrákról (halászó tanyákról), melyeknek lakói csak a nyári halászat tartamára húzódnak le a folyóhoz, télen pedig beljebb fekvő jurtjaikban laknak. Az utolsó (legdélibb) jurt, a melyről Jankó ilyfajta edényeket hozott, a jugánvölgyi Uszanovü jurt.

Hímes kéregedényeink részletes bemutatása.[1]

I. *Tálak.*

Tizenkét darab[2] kivétel nélkül nyírfakéregből. Szerkezetüket minden leírásnál jobban az I. ábra *a* mutatja. A hol a varráshoz még az ősi inczérnát használták, esetről-esetre megjegyzem. A többit már kóczmadzaggal varrták össze. Szárított (nem füstölt) halak, ikra stb. tálalására valók.

1. Lelt. sz. 3348. Hazája: Konda melléke (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Diszitetlen. Méretei: 19 × 15 cm.

2. Lelt. sz. 3353. Hazája: Szoszva melléke (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Vakart díszítésű. Tükrének díszitésén l. 1. á. *1.* sz., belső peremének díszitései l. 2. á. *1.*, *16.*, *13.* sz. Méretei: 25 \ 20 × 6 cm.

3. Lelt. sz. 3356. Hazája: Szoszva melléke (vogul). Gyűjt.: dr. Pápai Károly. Ínvarrásos. Vakart díszítésű. Tükrének díszitését l. 1. á. *2.* sz., belső peremének diszitését l. 2. á. *5.* sz. Méretei: 24 × 20 cm.

4. Lelt. sz. 3357. Hazája: Szoszva melléke (vogul). Gyűjt.: dr. Pápai Károly. Szijazattal, melyen mint kantáron vihették. Vakart díszítésű. Tükördiszét l. 1. á. *3.*, peremdiszei közül 2. á. *1.*, *4.*, *20.*, *25.* sz. Méretei: 22 × 18 cm.

[1] A némi ismétlésekkel járó múzeologiai leltár formáját azért választottam, hogy az itt következő számokat czédula-katalogusaink és kiállitási czélokra is fölhasználhassuk.

[2] A római folyószámmal jelzett ábrák az edények alakjaira, az arabs számokkal jelzettek a fejlődési sorozatokba szedett ornamentumokra vonatkoznak.

5. Lelt. sz. 3720. Hazája: Narüm melléke (vogul). Gyűjt.: dr. Pápai Károly. Díszítetlen. Méretei: 16·5 × 15 cm.

6. Lelt. sz. 39,953. Hazája: Nagy-Jugán melléke. Gyűjt.: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Vakart díszítésű. Tükördíszét l. 1. á. *4*, peremdíszét 2. á. *2*, 3. ábra *2* és *4*. Sugara: 22 cm.

7. Lelt. sz. 39,954. Hazája: Nagy-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Vakart díszítésű. Tükördíszét l. 1. á. *7*, peremdíszeit 2. ábra *2.*, *12.* és 3. ábra *5.* és *6.* sz. Sugara 33 cm.

8. Lelt. sz. 39,955. Hazája: Nagy-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Vakart díszítésű. Tükördíszét lásd 1. á. *11.* sz. Méretei: 12 × 9 cm.

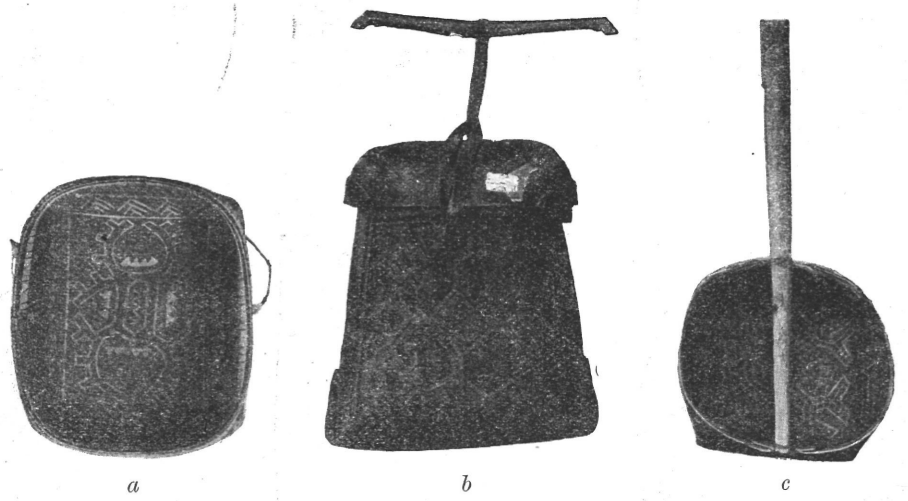

a *b* *c*

I. ábra.

9—12. Leltári sz. 39,956—57, 39,959—60. Hazájuk: Felső-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Díszítetlenek. Méreteik: 39,956. 19 × 4 × 7 cm.; 39,957. 44 × 20 cm.; 39,959. 27 × 15 × 10 cm.; 39,960. 34 × 17 × 9·5 cm.

II. *Fedelek.*

Négy darab, a haltálak, peremes tálak és dobozok lefedésére. Néha inczérnával vagy újabban madzaggal az illető edényhez odaerősítik (l. III. á. *b*). Vakart díszűek.

13—16. Lelt. sz. 39,972—75. Hazájuk F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Vakart díszeiket l.

39,972. l. 1. á. *10.* Mérete: 24 × 18 cm. Sugara: 25 cm.
39,973. l. 1. á. *6.* Mérete: 24 × 18 cm. Sugara: 23 cm.
39,974. l. 1. á. *3.* Méretei: 24 × 18 cm. Sugara: 20 cm.
39,975. ábrázolatlan.

1.

2.

3.

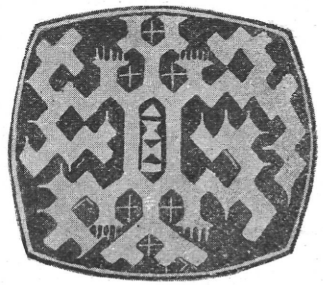

4.

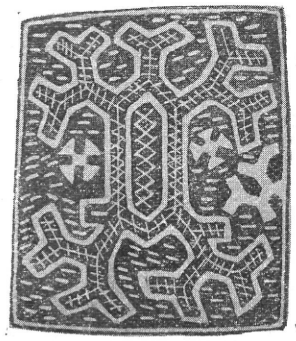

5.

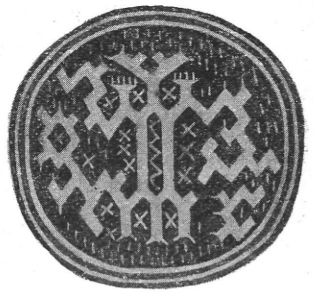

6.

7.

8.

9.

10.

11.

12.

1. ábra. Tálak és fedelek vakart ornamentumai.

III. *Puttonyok.*

Három, alakilag külön álló tárgy, melyre tán legjobban a puttony-féle elnevezés illik. Rendeltetésük azonos a többi dobozéval.

17. Lelt. sz. 3347. Hazája: Konda völgye (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Nyírhaj-puttony mintája. Díszítetlen. Mérete: 21 × 14·5 cm.

18. Lelt. sz. 3541. Hazája: Vasz-Jugán völgye. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Köldökzsinór eltartására. Díszítetlen. Mérete: 14 × 9 cm.

19. Lelt. sz. 39,961. Hazája: F.-Jugán völgye. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Vakart díszítésű. Rajzát l. I. ábra *b* és 1. á. *12.* és 3. á. *3.* Mérete: 19 × 14 cm.

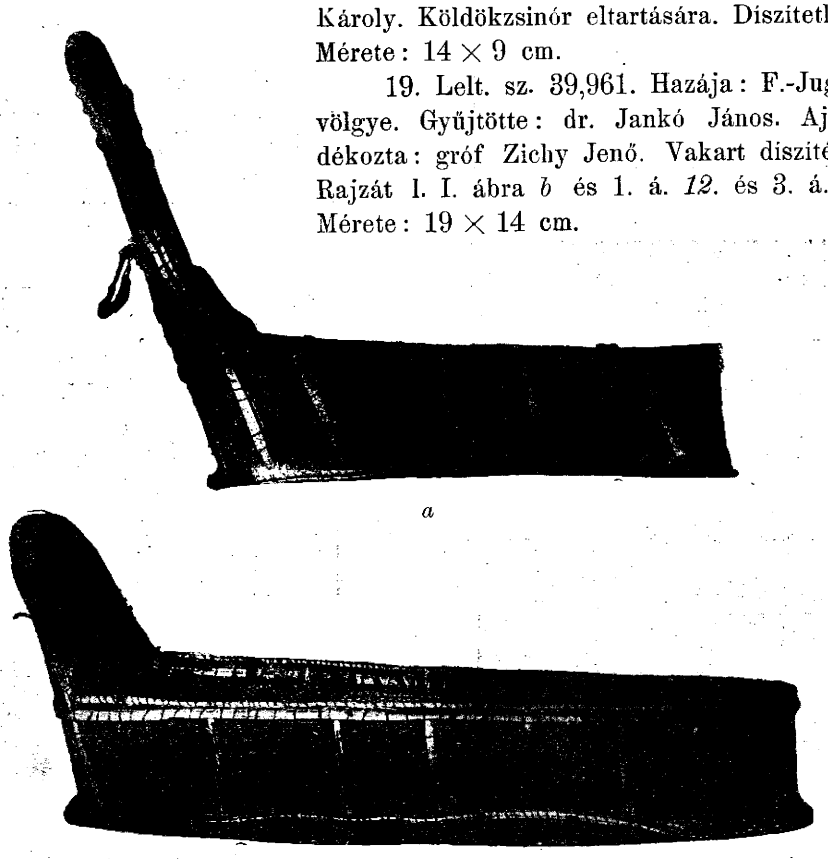

a

b

II. ábra.

IV. *Merítő kanál.*

20. Lelt. sz. 3309. Hazája: F.-Lozva völgye. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Fényképét l. I. á. *c.* Belső tükrének vakart ornamentumát l. á. *11.*, a szél rajzait 2. á. *15.*, *8.*, *11.* és *5.* Mérete: 32 × $2^1/_2$ cm.

V. *Bölcsők.*

Három darab. Sirelius szerint a meritővel együtt kizárólag a berjozovi kerületben készülnek. Martin csak két fajta osztják bölcsőt ir le, az újszülött bölcsőjét, melyet ez körülbelül kéthetes koráig használ s a másikat, melybe az első két hét letelte után átrakják. Tulajdonképen azonban háromféle

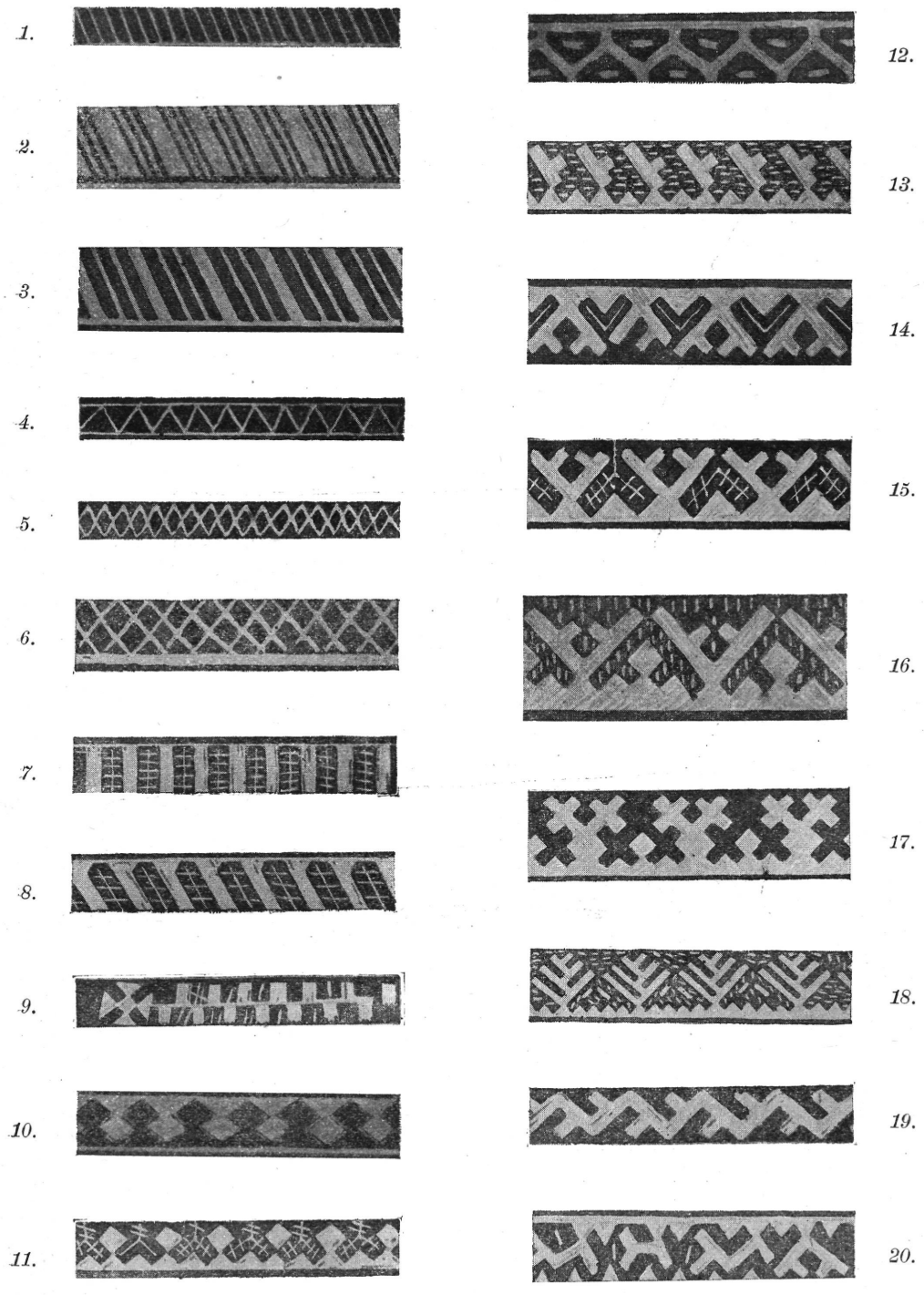

2. ábra. Vakart ornamentumok.

bölcső divik náluk. Az újszülött bölcsője, a szopós gyermek nappali és éjjeli bölcsője. Osztályunk gyűjteményében dr. Pápai Károly gyűjtéséből — mint látni fogjuk — mindhárom fajta képviselve van.

Az újszülött bölcsője a rendesnél szilárdabban készült tompított sarkú derékszögű négyszögű, peremes tál. Közepére két posztórongyot erősítenek, melyet a gyermek fölött összekötnek. Az alját korhadt fatörmelékkel és az iramszarvas szőrével tömik ki, a gyermeket nyúlbőrökbe pólyázzák.

A csecsemő nappali (l. II. á. *a*) és éjjeli bölcsői (l. II. á. *b*) tompított sarkú derékszögű négyszögű alapon épülő 12—15 cm. magas pereműek. A nappalinak támlája van s rövidebb, az éjjelinek támlája nincs és hosszabb. Amabban a gyermek ül, emebben fekszik. Az egyes alkotórészeket in-czérnával varrják össze. Alja szintúgy korhadt fatörmelék és szőr. Közepére puha bőrt varrnak. A csecsemőt is nyúlbőrbe, majd gyapotszövetbe burkolják. Erre aztán nyírfakéreg-korongot raknak, aljául a most következő szijjazásnak. A bölcsőt lóbáltatják, még pedig iramszarvas-agancson, mely a jurt padjához van erősítve. A ringatást elülső végéhez erősített szijjal végzik.

21. Lelt. sz. 3704. Hazája: Szoszva melléke (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Mérete: 53 × 24 cm.

22. Lelt. sz. 3705. Hazája: Szigva melléke. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Nappali bölcső. Földfestékes rozsdavörös alapon természetes színű festett ornamentumait l. a következő számú éjjeli bölcső azonos ábráival összeolvasztva a 4. ábrán. *1—15.* és *17.* Mérete: 45 × 35 cm.

23. Lelt. sz. 3706. Hazája: Szigva melléke. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Éjjeli bölcső. A fentivel egyenlő kivitelű és motivumú festett diszítéseit l. a 4. ábrán *1—15.* és *17.* Mérete: 55 × 21 cm.

VI. *Dobozok.*

Kilencz darab. Igazi hengeres dobozok fenyő- vagy nyírfakéregből, fedéllel vagy a nélkül. Szerkezetüket l. III á. *a*, *b*, *c*. Diszítetlenek, vakart, festett és applikált díszűek. A legegyszerűbbeket, gyarlóan készülteket bogyó- és gombaszedésre, a gondosabban készülteket liszt, dara, halzsír tartására használják. Jankó szerint ezek neve entep-untyep, azaz vadászó öv, mert a mikor halászni vagy vadászni mennek, ezeket a dobozokat hátul a faron övükre akasztják.

24. Lelt. sz. 3374. Hazája: Konda melléke (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Diszítetlen. Mérete: 20 × 14·5 cm.

25. Lelt. sz 3513. Hazája: Szurgut (osztják). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Nyírfakéreg fedele díszítetlen, fenyőkéreg palástfelületén karczolt, vörös földfestékes alapon fekete körvonalú sárga (festetlen) ornamentum fekete pontokkal, melynek analog rajzát l. III. á. *b*. Mérete: 20 × 14·5 cm.

26. Lelt. sz. 3514. Hazája: Szurgut. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Teteje nyírfakéregből, vakart díszű, analog az 1. á. *1.* és *3.* sz. díszítményeihez. Palástfelületén az előbbi ábránál leírthoz hasonló technikájú festett (de növényi festékes) szalagdisz. Mérete: 19·5 × 11·5 cm.

1.

2.

3.

4.

5.

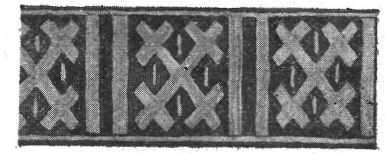

6.

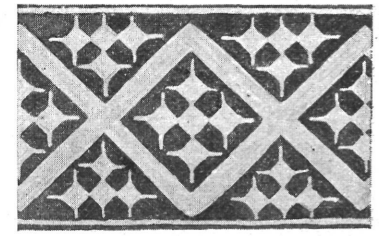

7.

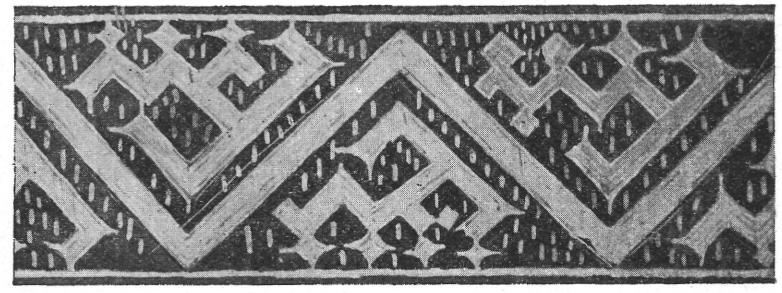

8.

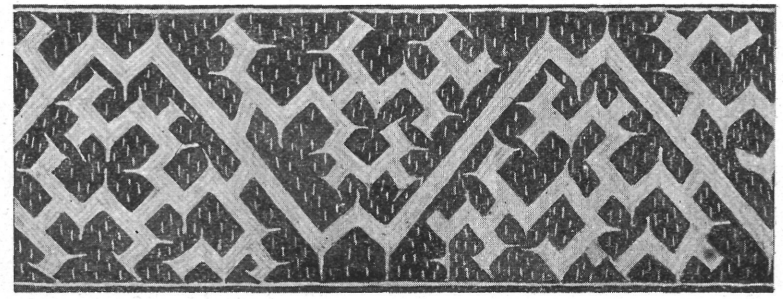

9.

3. ábra. Vakart ornamentumok.

27. Lelt. sz. 39,940. Hazája: F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Liszttartó volt. Peremes, skatulyaszerűen járó fedéllel, ennek sakktáblaszerűen vakart díszét l. záróczímke. A fedél applikált díszét l. 5. á. *4*. A doboz palástfelületének vakart ornamentumát l. 3. á. 7. sz. Mérete: 12 × 13 cm.

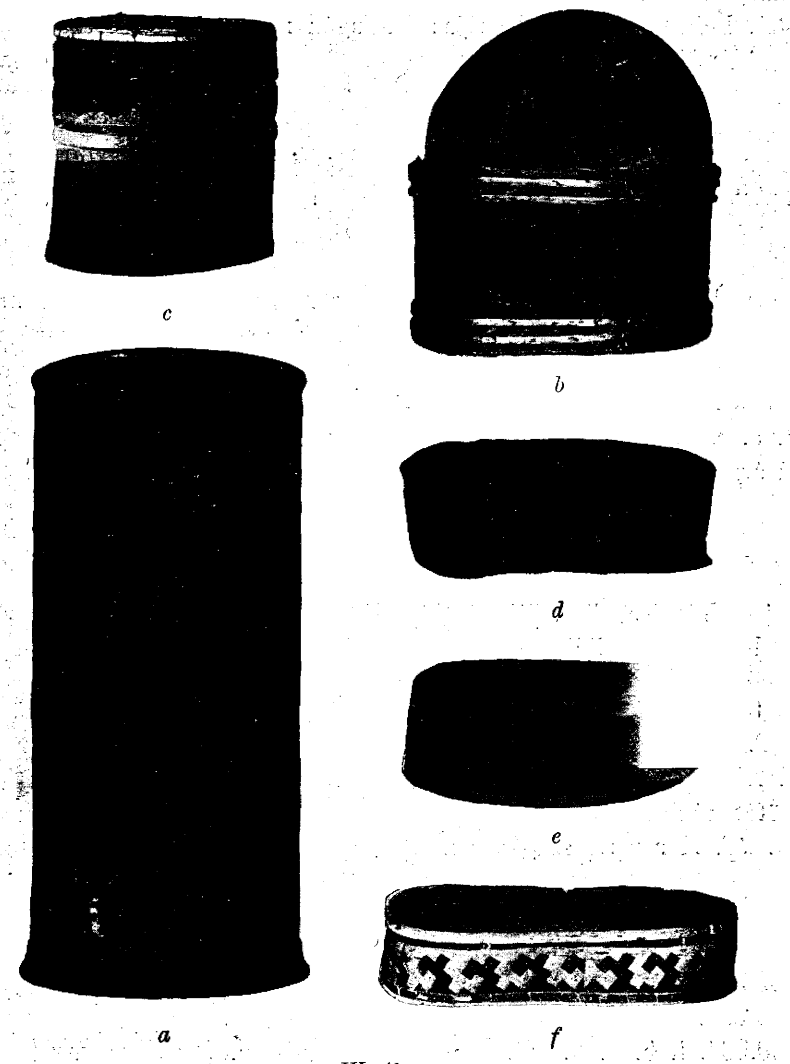

III. ábra.

28. Lelt. sz. 39,950. Hazája: F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajánkékozta: gróf Zichy Jenő. Fedele nyírfakéregből, ínvarrásos applikált díszszel, a doboz sima felületével kifelé fordított díszítetlenül hagyott fenyőkéregből. A fedél ornamentumait l. 5. á. *1*. és *5*. Mérete: 27 × 25 cm.

29. Lelt. sz. 39,951. Hazája: F.-Jugan melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Toldozott-foldozott darab. Fedelének

applikált rajzát l. 5. á. *11.*, a doboz palástfelületének festett rajzát 3. á. *8.* sz. Mérete: 16 × 18 cm.

30. Lelt. sz. 39,952. Hazája: F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Ínczérnával varrott, foltozott darab. Fedelének tetőlapján vakart keresztalak (l. 3. á. *6.* sz.). A fedél szélének applikált díszitését l. 5. á. *1.* és *2.* Mérete: 13 × 14 cm.

31. Lelt. sz. 39,955. Hazája: F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Dézsának is beillik. A palláston keresztül fűzött két szíjjacskával. Palástfölületének vakart ornamentumát l. 3. á. *9.* sz. Mérete: 21·5 × 15 cm.

32. Lelt. sz. 58,901. Hazája: Ny.-Szibéria. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Díszítetlen; l. III. á. *a.* Mérete: 18:40 cm.

VII. *Peremes tálak.*

Tizenegy darab. Kerek, kerülékded, sokszor pedig csak tompított sarkú derékszögű négyszög alakú tálak 5—6 cm. magasságú fekete színű nyírfakéreg peremmel, mely egyetlen festett peremű darab kivételével inczérnával reávarrott (applikációs) fehér nyírfakéreg-ornamentumokkal díszes. L. III. á. *c, d, e, f.* Néha fedelesek s ekkor, mint Martin mondja, halzsír eltartására valók. Ezt a Vach folyó mellékéről Sirelius is megerősíti. Ugyancsak szerinte a Vasz-Jugan folyó menti asszonyok rongyaikat és varrószereszámaikat tartják benne. Jankó János naplójában ezeket mondja róluk: „Minden nőnél — asszonynál és leánynál egyaránt — találtam egy-egy kéregdobozt, osztjákul jing, melyek inkább tálak, mert alapterületükhöz képest peremük nagyon alacsony, mely dobozoknak vagy oldaluk vagy fedelük díszített volt. Ezekben tartották apróságaikat, varrótű, gyűszű, olló (!), gyűrű, fonal, ringy-rongyocskák stb.“

32. Lelt. sz. 39,958. Hazája: F.-Jugán völgye. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Peremének külső felületén földfestékes sötét téglavörös alapon természetes nyírfakéreg színű ornamentum, l. 4. á. *16.* Mérete: 24 × 48 cm.

33—43. Lelt. sz. 39,962—71. Hazájuk: F.-Jugán völgye. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Peremük külső felületének reávágott ornamentumait lásd.

39,962. l. 5. á. *4.* Mérete: 22 × 15 × 5 cm.

39,963. díszítetlen! Mérete: 19 × 15 × 4 cm.

39,964. l. 5. á. *6.* Mérete: 21 × 13 × 4 cm.

39,965. l. 4. á. *2.* (u. e. a díszítést l. a 39,952. sz. dobozon). Mérete: 26 × 18 × 8 cm.

39,966. l. 5. á. *7.* Mérete: 29 × 19 × 6 cm.

39,967. l. 5. á. *8.* Mérete: 24 × 8·5 cm.

39,968. l. 5. á. *12.* Mérete: 26 × 23 × 8·5 cm.

39,969. l. 5. á. *3.* Mérete: 23 × 6·5 cm.

39,970. l. 5. á. *9.*, fölötte u. a. ábra *1.* Mérete: 33 × 24 × 9·5 cm.

39,971. díszítetlen. Mérete: 54 × 32 × 8·4 cm.

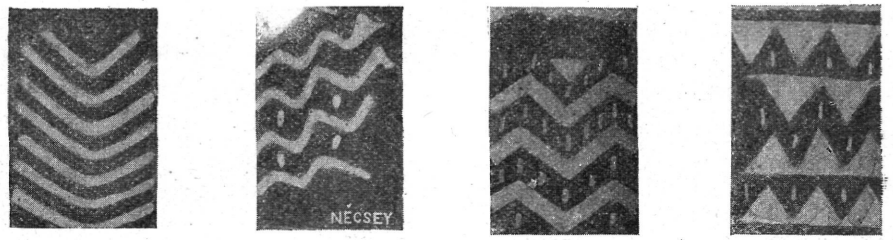

1. 2. 3. 4.

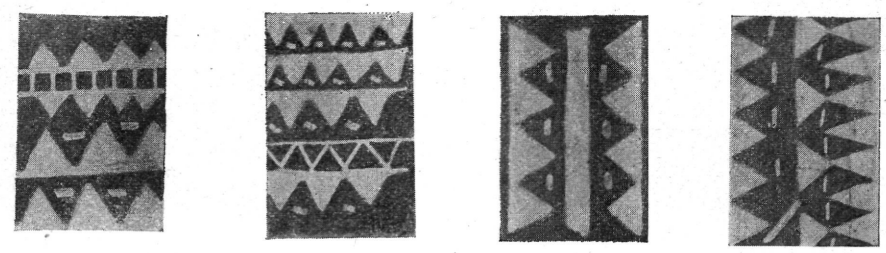

5. 6. 7. 8.

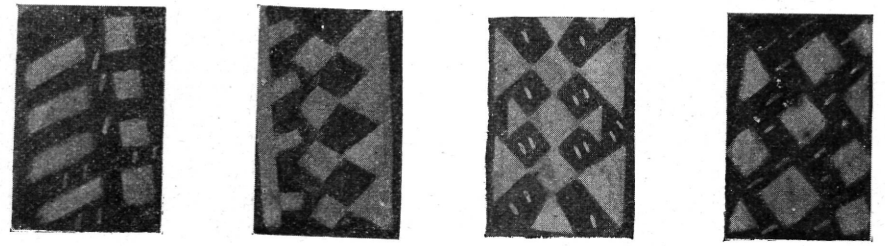

9 10. 11 12.

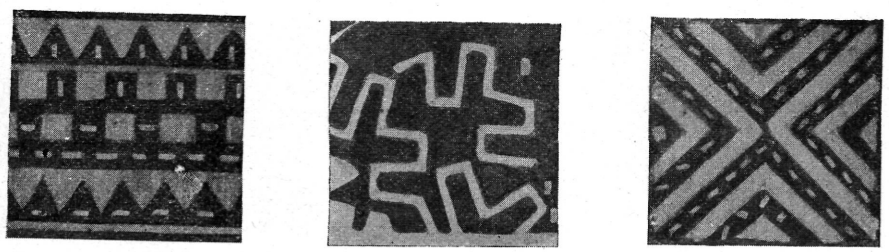

13. 14. 15.

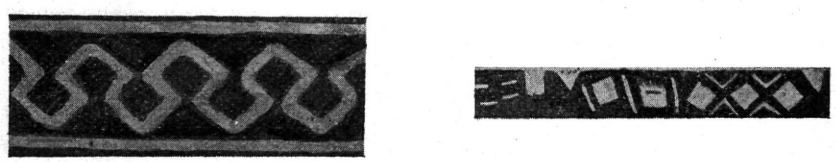

16. 17.

4. ábra. Festett ornamentumok.

VIII. *Kisebb tartók.*

Skatulya, dobozka, kettős dobozka alakúak, rendszerint szíjdarabka segélyével kiemelhető fenyőfa-fedéllel. Só, burnót, zsír eltartására valók. Kivitelük szerint nagyjában kétfélék. Az első fajtánál a tartó nyírfakéreg falának legkülső rétegébe különböző czifrákat metszenek s ez alá vagy frissen vágott és belső oldalán a levegő hozzájárulása után megfeketedett nyírfakérget, avagy pedig színes (zöld és piros) posztót raknak (l. IV. á. *a*).

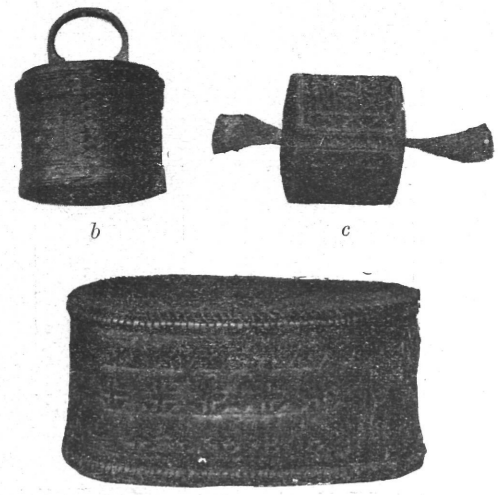

b *c* *a*

IV. ábra.

A második fajtánál e tartók nyírfakéreg falát iramcsontból, néha az iram agancsából készült apró ponczokkal ékítik. A ponczoláshoz fakalapácsfélét használnak. Ilyen edényeket l. IV. á. *b* és *c*, a hozzávaló ponczok V. á. *a*, *b*, *c*.

a) Alárakott díszűek.

43. Lelt. sz. 3515. Hazája: Narüm völgye. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Fedelének kivágott rajzát l. 6. á. *1*. Mérete: 20 × 15 × 10 cm.

45—47. Lelt. sz. 39,944—46. Hazájuk: Júgán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. Burnóttartók. Kivágásos, alárakott díszüket lásd

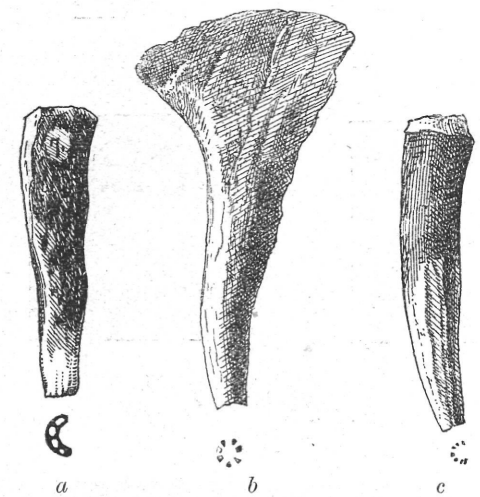

a *b* *c*

V. ábra.

39,944. l. 6. á. *3*. Mérete: 7 × 9 cm.

39,945. l. 6. á. *2*. Mérete: 6 × 3 × 4·5 cm.

39,946. l. 6. á. *2*. Mérete: 7 × 3·5 × 5 cm.

b) Ponczolt díszűek.

44—45. Lelt. sz. 3610. és 3342. Hazájuk: Szoszva melléke (vogul). Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Előbbi burnótszelencze, utóbbi kanalas. Előbbi mérete: 10 × 10·5 cm., utóbbié: 8 × 5 × 8 cm.

46. Lelt. sz. 3512. Hazája: Vasz-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Mérete: 16 × 14·5 × 9 cm.

47—48. Lelt. sz. 3573—74. Hazájuk: Vasz-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Pápai Károly. Burnótszelenczék. Méreteik: 9·5 × 4 × 8 cm., 6 × 3 × 6 cm.

49—50. Lelt. sz. 39,941., 42., 43., 47. Hazájuk: F.-Jugán melléke. Gyűjtötte: dr. Jankó János. Ajándékozta: gróf Zichy Jenő. A 39,941. sz.

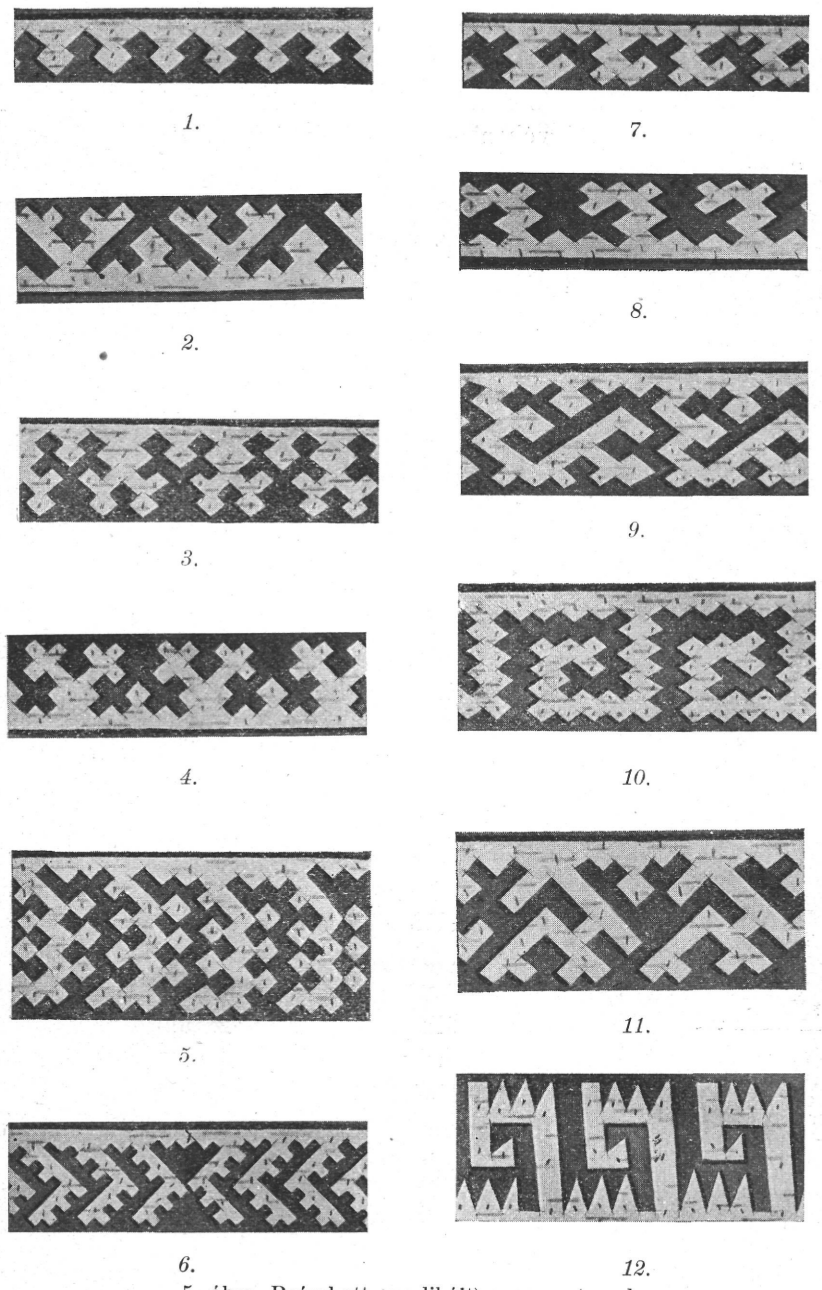

5. ábra. Reárakott (applikált) ornamentumok.

kis kéregkulacs, faragott dugóval, a többi burnótszelencze, az utolsó félig kész, a nyírfakéregfal egymásba illesztésének bemutatására. Méreteik: 10 × 11·5 cm., 9 × 11·5 cm., 10 × 5 × 7 cm., 6·5 × 9·5 cm.

Az ornamentumok nevei, összefoglalás.

Könnyebb áttekintés okából a himes kéregedények díszeit már eleve az 1—6. ábrákba összesítettem.

Az 1. ábrán a tálak és fedelek vakart ornamentumai láthatók, melyek közül Jankó a Jugán völgyében a következők neveit puhatolta ki.

3. sz. Szartomurszkija jurt. Neve khutl-khaucs = nap a felhő-fejekkel, a miből per analogiam következtetve az *1.* sz. ékítmény is napot ábrázol.

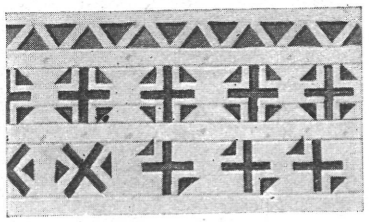

1.

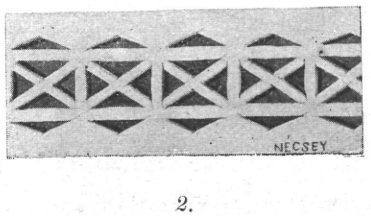

2.

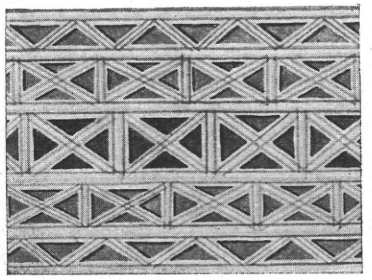

3.

6. ábra. Áttört és alárakásos ornamentumok.

4. sz. Ugyanonnan. Kul-kor = fekvő hal, fent a feje, lent a farka, középütt a teste, két oldalt az úszók, melyeket a tér megtöltése végett tovább fejlesztenek. Nem mulaszthatom el reámutatni, hogy e halalak gerinczében kétszer homorú kis rajzocskák láthatók, melyek, ú. l., a halak azonos alakú gerinczcsigolyáira utalnak.

5. sz. müχder = féreg, a milyet az apró horogra csalinak tesznek, a miből egész bizonyossággal az következik, hogy a *6.*, *7.*, *8.*, *9.* és *12.* sz. ornamentumok is állatokat ábrázolnak.

Ábráinkat a Sirelius nagy munkájában foglaltakkal egybevetve, még a *11.* számú motivumot sikerült megállapítanunk, bár csak alternative, hattyú-nak vagy nyírfaág-nak (l. Sirelius VIII. t.).

A 2. és 3. ábrákon a tárgyainkon előforduló vakart ornamentumok második, többnyire kisebbszerű ékítményei láthatók.

Ezek közül Jankó egyetlen egyet állapított meg, a 2. ábrán a *17.* számút, mely egyébként igen gyakori előfordulású. Ez a tysur pilχ = nyúlfül. A 3. ábra motivumai közül többnek meghatározása sikerült.

2. sz. vaszuχ-pajláng = kacsaszárny.

3. sz. kutkor = hal.

5. sz. szor-peng = csukafog.

6. sz. amp-lól = kutyatalp.

7. sz. floχ-peng = lófog.

8. sz. felhő-fejes (!) sor.

9. sz. mönkam = kígyó; a domináló hullámvonal a kígyó gerinczét jelzi, a háromszögekbe foglalt rajzok a kígyó bőrén látható rajzokat ábrá-

zolják. A kigyóra az vall, hogy a zeg-zug vonal élei nem élesszögbe fut, hanem az egymásba szögelés helyén ismételten megtörik.

Sirelius sokkal kevesebb idomot állapított meg.

A *4.* sz. szerinte egyszer hermelin, egyszer vidra lábnyoma,
a *7.* és. *8.* számúak fák bütűi (levágott végei),
a *10.* sz. fenyődobozt jelez,
a *13.* sz., egyezően a Jankó felfogásával, csukafogat jelez,
a *14.* sz. kacsaszárnyat,
a 3. ábra *3.*, *4.*, *5.* száma csukafogat (szintén Jankóval egyezően).

Különösebb analogiák megállapítása itt fölösleges.

4. ábránkon kizárólag a bölcsők festett ornamentumai foglalnak helyet, a *16.* sz. kivételével, mely az egyik peremes tál díszítése.

VI. ábra.

Jellemző, hogy sem Jankó naplójából, sem Sirelius többször említett művéből ezek motivumai meg nem határozhatók, a mi arra vall, hogy tulajdonkép ezek a legrégebbiek, a mit teljesen archaikus jellemük is bizonyít.

Az 5. ábrán a reárakott (applikált) ornamentumokat ábrázoltuk.

Jankó idevágó meghatározásai:

1. sz. nyugosz-kot = czoboly-karmok,
2. sz. tyeur-pilχ = nyúl-füle,
5. sz. varopaχnasz = роняса oroszul,
6. sz. velianyget = iramagancs,
9. sz. nyogusz-onter = czoboly,
10. sz. nány noχ = faága.
11. sz. veli-angget = iram agancsa,
12. sz. szor-peng = csukafog.

Ehhez járulnak Sirelius meghatározásai:

1. sz. fenyődoboz (Jankóénál valószinűbb),
2. sz. nyúl füle,
6. sz. víz hulláma,
8. sz. fenyő gyökere,

9. sz. felhős fejek, czoboly törzsek,
10. sz. vad-nyom, fenyőgyökér, fejes czoboly,
11. sz. békaczomb (analogia).

A 6. ábra *1—3.* számú motivumaihoz sem Jankó, sem Sirelius megnevezéseket nem fűznek.

*

A kéregedények, jobban mondva a nyírfakéregedények (mert hisz a fenyőhéj csak néhány nagyobb darabnál lépett föl helyettesítőleg) a nyelvileg különálló, de egy kulturájú vogul-osztjákság északi szerzeményének látszanak. Eredeti kulturvagyonuknak azért nem tekinthetem, mert a nyírfakéregedényt tömegesebben Európa, Ázsia és Amerika[1] összes nyíres regióiban használják, noha déli határát egyelőre megvonni nem merem.

Nálunk Magyarországon az erdélyi székelység és oláhság kezén kisebb-nagyobb nyírfakéreg-edények járják. Többnyire só, paprika, sajttartók stb. Egy ilyent a háromszéki Oltszemről l. VI. á.

Hogy ezek a leírtakkal néprajzilag összetartozók-e vagy sem, azt kötéseik, értem a meggörbített nyírfakéreg-lemez egymásba illeszkedésének beható tanulmányozása fogja kideríteni, a mihez bő magyar anyag kellene.

Annyi bizonyos, hogy a nyírfakéregedényeknek a voguloknál és osztjákoknál dívó díszítési módja e népeknek eredeti, „*nemzeti*“ sajátságuk, melyet már-már a tökéletességig fejlesztettek s melynek sem az orosz, svéd és lapp, sem pedig az ázsiai és amerikai népek, de a vogul-osztjáksággal rokon déli népek, tehát a magyarság ornamentálási módjában, felszínes analogonját nem leltem. Mert hogy a felszínről a mélyekre ható tüzetes tanulmány nem derít-e itt is ki eddig nem is gyanított összefüggéseket, egyelőre ki tudná megmondani?

Ez idő szerint ugyanis az az általános tapasztalat, hogy a kezdetleges, vagy visszasülyedt népek díszítő stílfajtái mindenütt közös, mondjuk Bastian-nal, „elemi motivumokon“ indulnak,[2] hogy azután, a legtöbbször eléggé hirtelenül, különálló stílekké kristályosodjanak, melyek között még átmenetek is igen nehezen constatálhatók.

A vogul-osztják-magyar díszítő stíleknek a hímes kéregedények alapján történt összehasonlítása tehát egyelőre negativ, az összefüggést tagadó eredményhez vezetett, de azért kérjük Munkácsi Bernát drt, hogy a magyar őshazáról tartandó legközelebbi előadásában ezt, legalább ezt, fölemlítse.

Dr. Semayer Vilibáld.

[1] L. Jezup-expediczió eredményei.
[2] Az ábramagyarázatnál felsoroltakra.

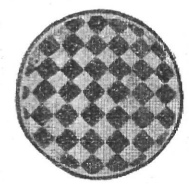

FOGADALMI SZOBROCSKÁK A DUNÁNTÚLRÓL.

Vasvármegye határszéli német ajkú lakói körében rég óta divó szokás, hogy a nép bucsúnapokon a környék bucsújáró templomaiban különféle alakú fogadalmi szobrocskákat ajánl fel. Az Ethnographia mult évfolyama utolsó számában található közlemény e fogadalmi tárgyak felajánlásában a hála kifejezését látja és az állatok óhajtott szaporodásának symbolumait ismeri fel a változatos alakú szobrocskákban. Az én kutatásaimnak más az eredménye. Felkerestem mindazokat a bucsújáró helyeket, a hol csak ilyen figurákat sejthettem. Találtam is többet és többfélét. Van egy gyűjteményünk Rőtről, egy a velemi szent Vid-templomból és egy a kertesi templomból. Hallomás szerint megtalálhatók még e figurák Rönökön, Czelldömölkön és Vasvárott, e megyénkben kiválóan híres bucsújáró helyeken.

A figurák rendeltetése felől kutatván, mindenünnen azt az egyértelmű felvilágosítást nyertem, hogy a nép mindenütt bizonyos bajok, betegségek vagy fenyegető veszedelmek elhárítása végett ajánlja fel e szobrocskákat, a melyek tehát határozottan engesztelő jellegűek, és sehol sem hallottam azt, hogy azok felajánlásában a hálának is lenne valami szerepe, sem azt, hogy az állatszaporodás symbolumai lennének.

A 7—10 cm. hosszú és 8—14 cm. magas szobrocskákat bábsütők készítik pirosra és zöldre festett, vagy természetes színű viaszból. Tőlük vásárolják, darabját 20—30 fillérért a bucsújáró templomok gondozói: a templomatyák vagy egyházfiak, a kik e szobrocskákat, mint templomi vagyont, a sekrestye szekrényében őrzik. Bucsúnapokon a templom bejárata közelében asztalra rakják a szobrocskákat, mindegyiknek meg van a maga szabott ára (4—6 fillér), a minek lefizetése után az egyházfi a kivánt figurát a vevőnek átadja. A kinek a tehene, ökre, lova vagy disznója beteg, az tehén-, ökör-, ló- vagy disznófigurát vásárol; a kinek foga, füle, vagy a szeme fáj, az a testrészeket ábrázoló szobrocskát keres, pólyásbabafigurát vesz, a kinek kis gyereke beteg, ifjú- vagy leányfigurát kér, a kinek fia, leánya, veje vagy menye szenved valami bajban. A szobrocskák között vannak szivet, kezet, lábat, öreg asszonyt, öreg férfiút, rákot és házat ábrázolók. L. 1. ábra. (Köztük a rák nem az, hanem az irodalomban mar régóta ismert varasbéka alakja.)

A néphit szempontjából érdekes a rákalak. A határszéli német nép ugyanis minden tartósabb gyomorbajt rákbetegségnek tart és ellene a rákalak felajánlásával keresi az orvosságot;[1] a házfigurákat pedig azok ajánlják fel, a kik tűztől féltik házukat.

[1] Érdekes itt a szerző jelezte képzelettársítás, mely a varasbékaalakot ráknak mondja. A varasbéka (Kröte) a germán népeknél ősidők óta az uterus, matrix symboluma, sőt mint ilyen már a classikus korban kimutatható. A germán, de részben a szláv mythos is az uterust önálló lénynek tekinti, mely mozgása által görcsöket és gyomorfájást okoz. A mythos később a lidérczhittel kapcsolódott s általa az incubus és succubus gyötrései ellen ugyancsak varangyalakot áldoztak. Így válik érthetővé, hogy férfiak és nők egyaránt ismerik e görcsöket. Nálunk a mythos homályos ugyan, de a szivmátra, mádra, nádra mint kifejezés használatos, a varangy mint symbolum azonban ismeretlen. (Lásd M. Nyelvőr XIX. 11. Katona L. Szívmátra.)

A bucsúsok a templomtéren vásárolt e figurákkal lépnek be a templomba, az oltár előtt térdre borulva, összekulcsolt kezeikben a figurát tartva mondanak el egy-két miatyánkot a szobrocskával jelzett baj megszüntetéseért vagy elhárításáért, imájuk végeztével aztán a figurákat az oltárra helyezik. Mikor aztán a

1. ábra.

templomatya látja, hogy asztala már-már üres, leszedi az oltárra helyezett szobrocskákat és azokat ismét leendő elárusitás végett újra az asztalára rakja.

Egy-egy bucsúnapon némelyik szobrocska 20—30 ember kezén is megfordul, és az értök befolyt fillérek jó néhány koronával gazdagítják a templom pénztárát. Értesülésem szerint a régibb időben e szobrocskákat az ügyesebb kezű falusiak maguk faragták ki fából, vagy pedig a falu kovácsa készítette vasból.

A bécsi Museum für österreichische Volkskunde-ban több ilyen vasfigurát láttam, és mindezek az alpesi vidékekről valók; de Vasvármegyében eddig egyetlen fa- vagy vasfigurát nem találtam. Az utolsókat nem régen pusztította el a kupfalvai plébános. Ezekből néhány látható a lékai vár gyűjteményében.

2. ábra.

A fogadalmi szobrocskák használatának szokása a szomszéd stájer bucsújáró helyekről származott át hozzánk és pedig századokkal előbb, mert p. o. a rőti templomi levéltár adatai szerint e templomban már a reformációt megelőző korban szokásban voltak. Német eredetük mellett szól az a körülmény is, hogy

vármegyénknek csak német ajkú lakói körében találhatók, és a magyar bucsújáró helyeken (Szent-Vid, Kis-Czell, Vasvár) is csak a német ajkú lakosok kédvéért tartogatják. *Kárpáti Kelemen.*

*

Utólag kaptuk *Ságí János* a balatoni múzeum őrének pótló czikkét, a ki *P. Börzsey* Tivadarhoz, a sümegi ferenczrendiek házfőnökéhez fordult felvilágosításért s innen azt a választ kapta, hogy mivel a bucsújárások után a rendház nyomban gyertyát öntet e viaszalakokból, tehát mutatványt sem küldhet belőlük Egyébképen a szokás általános: „A különböző viaszalakok rendesen az emberi test részeit szokták ábrázolni: kezet, lábat, fület, szemet, szívet stb., melyeket a szerint szoktak volt fölajánlani, a mint ki-ki melyik testrészében szenvedett, és kért, illetve kapott gyógyulást Most már nemcsak a betegek, illetve gyógyultak, hanem egészségesek is rendesen megszerzik a templomtéren felállított sátrakban kapható alakokat és fölajánlják azokat; a zárda pedig a templom használatára gyertyákat készittet belőlök."

Vasvárról *P. Bakács* Lőrincz, a plébánia nevében ezt írja: „A nép, mely hozzánk bucsúk alkalmával s pedig Nagyboldogasszony napján (aug. 15.) és Kisasszony, valamint Mária nevenapján Zala, Vas, Sopron sőt Somogymegyéből jön össze, évenként úgy 35,000 ember, tényleg hoz magával, vagy itt vesz viaszalakokat, mint kéz, láb, fej, felső testrész, szív, stb. s elhelyezi őket az oltárokon, természetesen első sorban a bold. Szűz oltárain, abban az erős hitben, hogy a bold. Szűz az ő pártfogása által a viaszalak által jelzett beteg testrészt meggyógyítja vagy már meg is gyógyította". Mutatványt a használt alakokból innen sem kaphatott, mert a templom szintén nem őrzi ezeket az ajándékokat, hanem beönteti gyertyává.

Ságí szerint a Dunántúlon általában szokás, hogy a nép bucsújáró helyeken — különösen a hol barát-zárdák vannak — viaszból készült áldozati tárgyakat helyez az oltárra. A bábosok kéz-, láb-, szív-alakokat árulnak 6—12 fillérjével. A beteg a megfelelő alakot kezében tartva, az oltárt térden háromszor körül csúszsza. Azután a viaszalakot az oltárra helyezi, melyek itt zsákszámra kerülnek össze.

Az itt ábrázolt viaszalakok Segesdről kerültek a balatoni múzeum birtokába, köztük állatalakok is vannak, melyeknek jelentősége azonos az *Értesítő* említett számában leírt vasból készült állatszobrokkal. (Néhány a szerkesztő gyűjtéséből származó darabbal, a pest-hidegkút-mária-remetei búcsújáró templomból megszaporítva, l. 2. á.)

A keszthelyi bábosok most már nem öntenek ilyen viaszalakokat, mert Keszthelyen és vidékén nagyobb bucsújáróhely nincs, a távol fekvő bucsújáróhelyekre pedig már nem járnak. De hogy egykor itt is készitették, bizonyítják az öntésére szolgált „formák", modellek, melyek elfeledten a bábosok padlásain hevernek. A néprajz barátai jól tennék, ha ezeket megmentenék a múzeumok részére s egyúttal összegyüjtenék az áldozati tárgyakra vonatkozó régi hagyományokat, valamint a néhai votivumok egyéb emlékeit.

KÉK SGRAFFITOS EDÉNYEINK.

Kék sgraffitos edényekről először Pap János írt a *Művészi Ipar* 1888-ik évfolyamában, „*A magyar fazekasipar*“ című derék tanulmányában. Azt mondja itt, hogy e technika állitólag Küküllő megyéből ered. Az általa ismert ilyenfajta edények erdélyi gyűjteményekben vannak. Jellemzésükről a következőket mondja: „Ez edényeket szemlélve, nem tudjuk, vajjon a mester rajzképességét bámuljuk-e, melynek segélyével ékítményeit oly könnyedén az edényre karczolta, vagy a kéz gyakoroltságát, mely a fehér réteget soha meg nem sérté, a rideg, frittos természetű engobot soha ki nem csorbitá? A technika önálló eredetisége, a biztosság, melylyel a mester technikájának nehézségén diadalmaskodik s a keresetlen hatás, melyet két szín egyszerű körvonalával ér el, képezik ez egyszerű művek kiváló becsét“.

Utána Petrik Lajos foglalkozik ez edényekkel a *Művészi Ipar* 1889-ik évfolyamában s 4 kancsót és 2 tányért rajzban is bemutat belőlök. A mesterségről a következőket irja: „Ezek a különös technikájuk[1] által jellemzett edények nemcsak a magyar fazekasárúk között a legérdekesebbek, hanem a külföld készítményei között sem akadunk hasonlóra“.

Azt is mondja Petrik, hogy ezeket az edényeket egy mester csinálta, a mi a technikából és rajzból következtethető s hogy az általa ismert legrégibb darab 1781-ből származik, de a legnagyobb rész a mesterség fénykorából 1799—1813-ból való; ennél régibb évszámos darabot nem látott, ámbár némely modorosabb stilusú példányok azt mutatják, hogy a technika tovább öröklődött, mit ő is erdélyi szásznak tart. Kivánatosnak mondja végül a régi műhely nyomainak felkutatását.

Alkalmi vásárlás révén osztályunk nagyobb tömegű ilyen edények birtokába jutván, újólag feleleventjük ez edények dolgát s közlésükkel felhívjuk rájuk a figyelmet. Van összesen 20 kancsónk és 34 tányérunk, melyeknek nagyobb részét a képekben adjuk. Legrégibb darabunk *1786*-ból, a legfiatalabb *1846*-ból való.

Hogy hol készültek, sajnos, még ma sem tudjuk, csak annyit mondhatunk, hogy minden tekintetben egyeznek a Petrik-től közlöttekkel. Huszka J.: „A magyar ornamentika“ című munkájában (XXXII. kép) közöl egy hasonló kancsót, mely Ugráról (Küküllő m.) való s még más kettőt (4. kép), de bizonytalan lelőhelyről. A nagyszebeni Kárpát-Egyesület múzeumában 18 tányér, 24 kancsó s egy hasonló fazékfedő van, melyek 1780—1820-ból származnak s mint dr. Kepp múzeumőr

[1] Készitési módjuk a következő: „A közönséges agyagból formált tárgyakat égetetlen állapotban kétszer és pedig először fehér agyaggal és annak megszikkadása után az edény külső felületét másodszor még kékre festett engobeval öntötték le. Tudvalevő, hogy ilyen különböző szinű agyagok (engobe-ok) egymásra rakva összetartanak, feltéve, hogy a különböző agyagok a szárítás és az égetés alkalmával egyformán húzódnak össze. A fehér és kék leöntés azután úgy födi el a durva vörös agyagot, mint a sgraffitó készítésénél a különböző szinű vakolatrétegek az épület falazatát és az edényt a szikkadás után egészen a sgraffitó módjára diszitették, t. i. a diszítményt a kék agyagrétegbe karczolták, minek következtében kék alapon fehér mélyitett rajz keletkezett és csak azután mázolták és égették a tárgyakat“.

úr tudósit, kétségkivül egy mestertől valók. Némelyiken német felirás van. Egy tökéletlen technikájú tányérunk (l. záróczimke.) Brassóújfaluból került. Egy újjmutatással mégis szolgálhatunk. A prágai cseh-szláv néprajzi múzeumban és a cseh királyság múzeumában vannak kiállítva ilyen edények. Amott 12, emitt 9 darab, a mienkhez hasonló lapos, de ezektől eltérően igen széles peremü tányér. Kancsók nincsenek. Díszitésük jórészt virágokból telik ki, melyek a tálaknak mind fenekét, mind peremét elborítják. Találkoznak közöttük olyanok, melyek élénken emlékeztetnek a mieinkre. Egyiknek peremén pl. kacskaringós bajuszú szőlőfürtök vannak széthintve, egy másiknak közepére, két egymástól széthajtó tulipánt véstek, közbül ágon ülő madárral. A bevésett ékitmények vonalai vagy élesek, vékonyak, vagy elmosódók, szélesek, 3—4 mm.-esek, mint a mieink is. A legrégibb darab a *Museum Regni Bohemiae*-ban 1678-ból, a *Cseh-Szláv Néprajzi Múzeum*-ban 1693-ból való. Zománczuk tiszta, mély kék színü. Ez utóbbi gyüjtemény vezetőkönyvecskéje szerint, ez edények készitéshelyét Csehország déli részére, Neuhaus környékére teszik a cseh irók, minthogy ott találhatók legnagyobb számban ilyen tálak.

Kancsók. Nagyságuk körülbelül egyforma.[1] Legtöbbjük $18^1/_2$—$19^1/_2$ cm. között van. A legkisebb 17, a legnagyobb 24 cm. magas. Alakra nézve a testesebb szász s a nyulánkabb székely bokályok között állanak. Vannak közöttük erősen karcsúak (I. tábla *1.* ábra, két alsó), egyforma szélességü szájjal és nyakkal, megnyült hasi részszel, vannak ugyanilyen száj és nyak mellett zömökebb hasúak (I. tábla *1.* ábra baloldali 2-ik stb.) és ismét olyanok, melyeknél e három rész tisztán el van különitve (I. tábla *1.* ábra baloldali szélső stb.).

Nagy alaki különbség nincs közöttük. Díszitést csak a füllel szemközt eső mellső felületen találunk egy foltban s ép azért fogasra aggatva az ékitett rész jórészt elfödetik.

Ez az ékitmény csaknem kivétel nélkül egy darabból áll, azaz nem ismétlődik, a mellett sajátos, mert más edényeken nem fordul elő. Egy madár vagy egy magános virág vagy csokor az egész, minden unalmas, ismétlődő geometriai elem hiján, könnyedén, zavarosság nélkül odavetve. A madár kétszer fordul elő (I. tábla *1.* ábra felsősor 2-ik és 6-ik sz.). Az egyik kancsó 1795-ből, a másik 1800-ból való. Mindkettőn naturalisztikusan, fölfelé tekintő állásban van ábrázolva.

Az I. tábla *1.* ábra felső sor balszélső, az I. tábla *2.* ábra balszélső s az I. tábla *3.* ábra legfelső díszitése csaknem teljesen azonos s majdnem bizonyos, hogy himzésről, illetve a himzést megelőző *„irás“* mintáról van levéve. Ezek a legfiatalab darabok, 1845-ből és 1846-ból. Alaki tekintetben is legjobban elválnak a többiektől s a székely formájú kancsókhoz közelednek.

Az I. tábla *1.* ábra alsó sor baloldali szélsőn s a felső soron a jobboldali szélsőn egy-egy szőlőfürt van ábrázolva, egyiken levéllel, mindkettőn pedig kacsokkal. 1801-ből és 1803-ból valók.

Az I. tábla *1.* ábra felső sor 3-ik és 5. szám szintén testvér egymással. Mindkettőre vékonyszárú, bajuszos levelü rózsa van rajzolva, szintén himzésmintákat utánozva.

[1] A képek az eredetinél körülbelül tizszer kisebbek.

1.

2.

3.

KÖNYVTÁRA

Ugyanehhez a csoporthoz csatlakozik a következő számokból álló csoport is, mely ismét egységes modorban van díszítve: I. tábla *1.* ábra legfelső és alsó jobbszélső, I. tábla *1.* ábra jobboldali szélső, I. tábla *3.* ábrán a felső magányos tányér két oldalán álló két drb. Mindegyiken pödört szárú, apró levelű rózsaforma virágot látunk.

Díszítés tekintetében magában áll a még fel nem említett következő négy példány:

Az I. tábla *2.* ábra felső balszélsőnek díszítésébe geometrikus elemek vegyültek s gyűrűs osztású díszítése szorosan egyezik Petrik két kancsójéival (i. h. 59. l.), melyeket rajzuk modorossága miatt újabb eredetűeknek tart. A mi példányunkra 1788. évszám van ugyan vésve, mindamellett, pár jegyből következtetve, hajlandó vagyok Petrik nézetéhez csatlakozni s ezt a példányt hamisítottnak minősíteni. Egy újabb közlés azonban legbiztosabban eldönthetné a dolgot. A számok írásának karaktere ugyan teljesen a XVIII. század végéről származókéval egyezik.

A vele egy polczon álló társa Petrik egyik példányával egyezik (i. h. 57. o.), mely 1781-ből való, de technikája még amazénál is tökéletlenebb. Mázа azonban csodálatos sötétkék és kifogástalan.

Az I. tábla *3.* ábra alsó balszélső példányán leveles virágszál van. Mázа után ítélve régi darabnak tartom.

A jobboldali példány közepén háromszögalakban elhelyezett pikkelyeket kétoldalt könnyen felismerhető mezei szarkaláb-virágok fognak körül.

Tányérok. Ezek nagyságra kétféle. Az egyik csoportbelieknek szélessége 18·5—20 cm.; a másiké 27—28 cm., amazokat tányéroknak, emezeket tálaknak mondhatjuk, alakra és díszítésben azonban nem válnak külön. Mint a képek mutatják, egészen sikérek, gyakran igen keskeny peremmel. Díszítésmodorban egyeznek a kancsókkal. Elemeik madarak és virágbokréták. A geometriai elemet ezeknél is kerülte a mester, még a széleken is csak háromnál találunk hullámvonalas díszt, jóllehet ezek igen alkalmasak lennének mértani motivumokra.

Madáralakkal öt esetben találkozunk. Ezek ülő vagy leszálló helyzetben vannak ábrázolva s leginkább galambhoz — csőrében bogyós ágat tartva, kedvelt himzési motivum is — hasonlítanak. Hogy a madáralak alatt a készítés évszáma s fölötte virágocska van, ebben mindnyájan egyformák.

A szőlőfürt és rózsaornamentumok szintén a kancsókéival egyeznek, ellenben az I. tábla *2.* és *3.* ábrákon (két-két pld.) látható tulipános virágágak azokon nem fordultak elő.

Az I. tábla *2.* ábra alsósorbeli két szélső tányérjának díszítése csaknem ugyanaz. Egyenesen emelkedő virágkocsán végén magyaros stilizálású tulipán, alatta jobbról-balról egy-egy felfelé álló hegyes-tojásdad levél, ezek alatt egy-egy, szintén felfelé tekintő aprószárú szegfűvirág vagy nefelejcs. A virágok alól nem hiányzik a megszokott, természethű két kis melléklevél sem; nem szorul bizonyítgatásra, hogy ez a valóban bájos, üde kis ékítmény határozottan magyaros jellegü.

E két tányérnak testvére az I. tábla *3.* ábra alsósorán látható két tál, melyeken még dúsabban vannak bekarczolva ezek a motivumok, a technikai ügyességnek és népi díszítő-művészetnek kiválóan sikerült példányai.

Olyan fiatal tányért, mint kancsót nem találunk. A legfiatalabb 1814-ből való (I. tábla *2.* ábra alsó jobb szélső).

A karczolások mindig biztos kézzel, a máz csorbítása nélkül vannak odavetve. A máz természetesen ezeknél sem egyforma jó minőségű és szépségű, mint Petrik edényeinél sem.

E kis közleménykénkkel a vidéki gyűjtők figyelmét óhajtjuk ez edényekre felhívni, azokat, kiknek ilyen edényeik vannak, a közlésre felszólítani, a kiknek pedig módjukban van, azokat e technika forrásának kikutatására felhívni.

Bátky Zs.

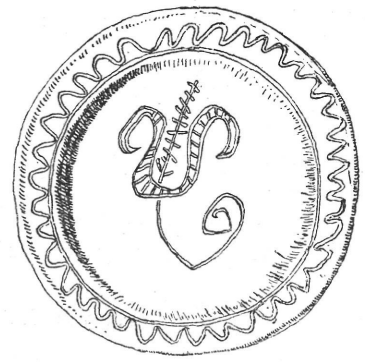

VÁNDORLÓ SZTINÁK A HORTOBÁGYI HEGYEKBEN.

A fogaras-vármegyei fensikot északról a Hortobágyi hegyek szegélyezik, a melyek hosszú lánczolatban vonulnak Felek tájékáról egészen a Baróti hegységig. Tekintve csekély relativ magasságukat, inkább dombvidéknek tűnik fel a különböző alakú csúcsoknak, hosszan elnyúlt gerinczeknek, púpos hátú emelkedéseknek, szakadékoknak és horgosaknak e tömkelege, a melyeknek keleti szakaszában tör át az újabbkori vulkanikus kőzeteknek egy-egy tömbje (trachit vagy trachittuffa). E vidék földtani rétegei a harmadkor legutolsó idejéből származnak. Hatalmas agyagrétegek váltakoznak laza szerkezetű löszlerakodmányokkal és nagy számú, legömbölyödött harmadkorú homokköveket bezáró, tagadhatatlanul régibb jégkorszaki eredetre való tömeges agyaggal. A lakosság természetszerűen keresi e kövekben szegény országrészben e záródmányokat, mert belőlük épül házuk szilárd alkotórésze. Különben az egész vidék számtalan szakadékával és tornyos lösz-oldalaival tereptanilag rendkívül változatos.

Csobán.

A vidék általában mívelt tájnak képét tárja elénk. Hajdan hatalmas erdőség boríthatta, de a jelenben, kevés folt híján, az erdőirtás sivár következményei mutatkoznak, úgy hogy a fogarasi fensikról nézve, e hegyvidék nagyon kopárnak látszik. Ez

a kép azonban csakhamar megváltozik, ha az Olt mellékére meredeken aláereszkedő hegyoldalra felkapaszkodunk, mert akkor előttünk áll az a hullámos nagy feltérség, a melyet az atmoszféríliák ugyan nagyon kikezdettek, mert rajta a folyók kivájó működése minduntalan új meg új felületi alakzatokat teremt, de a mely az emberek szorgalma folytán üde zöldjével, jól mivelt szántóföldjeivel, kiterjedt kitünő legelő ugarjaival igen jó benyomást gyakorol.

Az itt letelepedett oláh lakosság a határ kihasználásában három éves vetésforgót követ és pedig felosztja az összes földeket három részre, az első részt kukoriczával, a másikat búzával, rozszsal veti be, a harmadikat

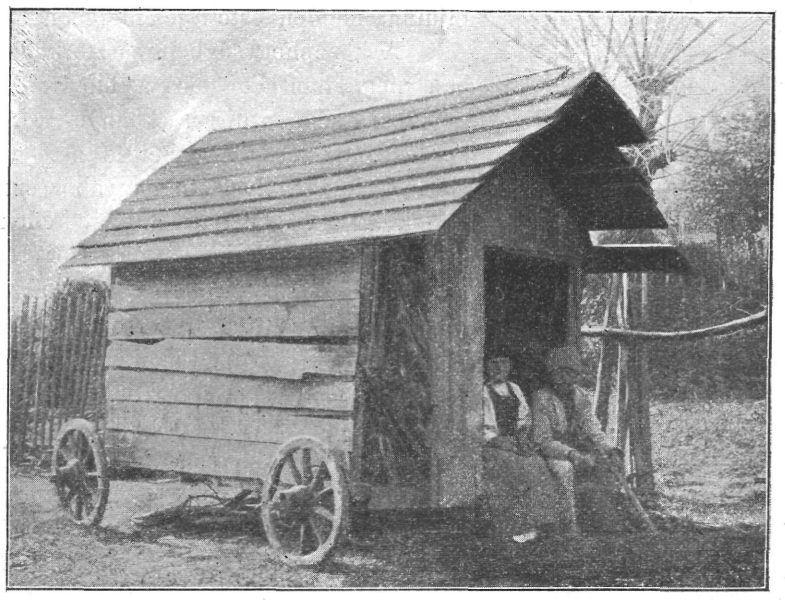

1. ábra. Vándorló sztina.

pedig ugarnak hagyja. Az ugar legelőül szolgál bivalynak, fehér szarvasmarhának s juhnak. És pedig az ugart a szerint, a mint messze kiterül, vagy nagyon hepe-hupás, két egyenlő részre osztják. Az egy tagban levő nagy legelőket járják a bivalyokkal s szarvasmarhával, a kisebbeket és elszórtakat a juhokkal. A domborzati viszonyok pedig olyanok, hogy az egy tagban levő ugarok inkább a telepek közelében, az elaprózott, völgyhajlásban fekvő, szakadékos ugarok pedig a telepektől jó messze vannak. Míg a bivaly- és szarvasmarhacsordákat a pásztor minden nap haza hajthatja, addig a juhnyájakat őrző csobán tavasz jöttével kihajt az ugarra s ott marad rendesen november 1-ig, mivel a határok, kivált Nagykükülló-megye déli részében, nagyon terjedelmesek. Így a középhegység vidékén a havasi pásztorélet egy neme fejlődött ki, mely még nem igazi havasi pásztorélet, de épp olyan fáradságos, mint amaz.

Néprajzi tekintetben ez az észlelet a közfelfogást igazolja, mely az olá-

hokat a par excellence pásztorkodó népek közé sorolja. A századok kulturális munkája itt is érintetlenül hagyta a középhegységben letelepedett oláhok majdnem ösztönszerű, mert öröklött hajlandóságát a pásztorélethez. A hol az a kezdetleges közgazdasági állapotokkal vele jár, a mai oláh éppen úgy él, mint egyes kisebb csoportokban a Balkán-félszigetről felszállingózott elődjei.

A havasi és a középhegységben folyó pásztorkodás között azonban mélyen járó különbség van. A havasi juhpásztor sztinájját (kunyhó) oly helyen építi fel, mely középpontja azoknak a havasi legelőknek, a melyeken juhai járnak. A sztina helyét jól kell megválasztania, a hirtelenül támadó fergetegtől jól megvédett helyen, a hová könnyű szerrel eljuthat minden este fejés idejében nyájával.

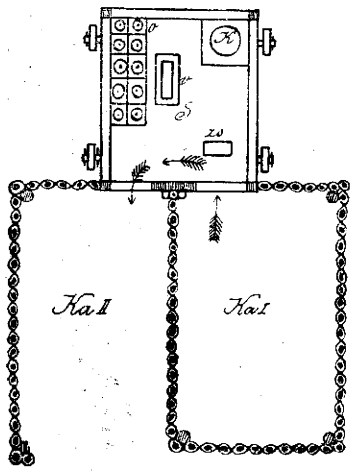

2. ábra.

S = sztina. *Ka I* = zárt karámfél. *Ka II* = nyilt karámfél. *K* = sajtfőző katlan. *V* = ételvályú. *O* = ordatartó polcz. *Zs* = Juhfejő zsámoly. A nyilak a juhterelés irányát jelölik.

A középhegységben pásztorkodót azonban nem bántják sem az időjárás viszontagságai, sem pedig a könnyű közlekedés kérdése. Sztinájját egy helyre nem építheti, mert a legelőhelyek legnagyobbrészt ugarföldek lévén, igen nagy utakat kellene mindennap megtennie, ha a szerteszórt legelőket felkeresni akarja. Tehát vándorló sztináról kell gondoskodnia.

Képünk egy ilyen vándorló sztinát ábrázol (lásd 1. ábra), a mint azt november elején a juhászgazda udvarára haza hozta. Egyszerű deszkákból összerótt alkotmány az egész, kerekeken járó, melynek továbbítására ugarról-ugarra a legelők nehéz járhatósága miatt hat-nyolcz ökör szükséges. A sztina terjedelme nem nagy, éppen csak annyi hely van benne, hogy a sajtkészítés műveleteit benne elvégezni lehessen. Berendezése is a lehető legegyszerűbb. Az egyik sarokban van a kövekből rakott tűzhely, mely fölött kampón lóg a tejfőző katlan, mely a katlankészítő sátoros czigányok egyszerű készítménye. A sztina elejét függőleges deszka két részre osztja, az egyik mellett áll az alacsony fejőzsámoly, melyre a fejő csobán ráül, ha a karámba terelt juhokat egymásután sorba feji. A karámnak két bejárata s a karám egész hosszán átvonuló választófala van, mely a sztina elején levő deszkához csatlakozik s a még meg nem fejt juhokat a már megfejtektől elválasztja. (L. 2. ábra.)

A frissen fejt tejet azonnal melegitik, megalvasztják s a kiváló édes túrót — az ordát — egyszerű fűzfavesszőből font kanállal lefölözik. Az ordatömegeket egy széles szitaabroncs közé szorítják. Feneke egyszerű gyalult deszka. Ha a forma megtelt, befödik másik deszkával, melyre pár súlyos követ raknak. Gondosabb gazdák a szitaabroncs fenekét sürű kendervászonnal kötik be. Lassabban, de jobban távozik úgy a savó a sajtolt ordából.

Az alacsony orda-hengereket egy időre még elhelyezik a sztina falán levő polczokra, hogy megszáradjanak és azután hazaküldik a falvakba, hogy a gazdasszonyok meggyúrják és előleges erjedésen átment brinza váljék belőle.

A vándorló sztinák csobánjait (lásd a kezdő czímkét) a falvakból szokták eleséggel ellátni. A csobán nem a sztinában alszik, hanem szabad ég alatt, az őrizetére bizott juhnyáj között, legfeljebb nagy bozontos sipkáját, kecsúleját, rakja párna gyanánt feje alá és a karámfalak egyikét kiczövekeli szélfogónak oldala mellé.

A karám fűzfafonatait a felszedéskor összekötözik és a sztinába tolják, hogy az új legelőhelyen ismét felállítsák. Ez két czövekkel történik, a melyek legalább 30—40 cm.-nyire állnak ki e földből.

Sebők Samu.

A PUTRI-NEGYED.

Vidéki városok sorsüldözött, kitaszított, csavargó népe jobbára a *putri-negyedben* húzódik meg. Kegyelemkenyérre szorult elaggottak, a kiknek hely már nem jutott a városi szegényházban, elhagyott nyomorékok, a kiknek senkiök sincs, féleszűek, vagy mint nevezik: bolondok, a kikkel családjuk megszakított minden közösséget, rossz útra tévelyedettek, a kiket senki be nem fogad s a kik egyébként is kerülni óhajtják a hatóságok figyelmét s végül a czigányok, a kiket elsőnek említhettem volna, mert hiszen mindenütt az ő jelenlétük szabja meg a *putrinegyed* jellegét. A *putrinegyed*, mint községeink egyik kigészítő része, czigány találmány s a nyomorúságos kalyibák összességének felel meg; mint épület, a *putri* eredetileg azt a czigányhajlékot jelzi, a mit az állandóan még le nem települt czigánycsalád téli lakásul, de már bizonyos rendszer szerint hevenyész. Az 1893. czigányösszeírás hivatalos utasitása a czigányok településénél megkülönböztet: házat, putrit, kunyhót, földalatti üreget, sátort s a putriról azt mondja: kis, nyomorult czigányviskó, melynek azonban fala és ablaka van. Különböző leírásokból ma már eléggé ismerjük a putrilakás külső és belső képét,[1] de a putri elnevezés lassankint átment mindarra a nyomorúságos lakásfélére, a melyik szegénységével elüt a községbeli polgári házaktól, a minthogy a különélő czigánytelepek idők folyamán magukhoz vonták mindazokat az elemeket, a melyek a polgári társadalomból, elzüllésük következtében, kiváltak.

A hazai czigányügy rendezése körül kifejtett fáradozásoknak szép eredményét mutatta az 1893. czigányösszeírás, mely szerint a hazai czigányság — 274,940 fő — $^{9}/_{10}$-ed részét már az állandóan letelepültek sorába lehe-

[1] *Dr. Herrmann Antal*: Magyar statisztikai közlemények. Új folyam IX. kötet: *dr. Wlisloczky Henrik*: Pallas Lexikon, IV. kötet; *dr. Jankó János*: Az ezredéves országos kiállitás néprajzi faluja. 1897. (Különlenyomat.)

tett felvenni. Nevezett czigányösszeírás azonban azt is kimutatta, hogy hazánk czigánylakta községeinek túlnyomó részében — 3750 — a czigányok külön élnek a többi lakosságtól. Ezt Herrmann Antal, a hazai czigányság kitünő ismerője s a nevezett czigányösszeírás statisztikai feldolgozója úgy magyarázza, hogy: míg egyfelől a megvetett czigány-páriákat a polgári társadalom mindenütt kiközösíteni igyekszik, másfelől a társaslények általános életjelensége az egyfajtájúak együttélése a közösségbeli egyének lételének minél kevesebb közös erővel való előmozdítására és biztosítására. A *putrinegyedeket* czigányok kezdték tehát épiteni mindenütt, a kik már letelepedtek ugyan, de a kik még nem akarták független természetüket a

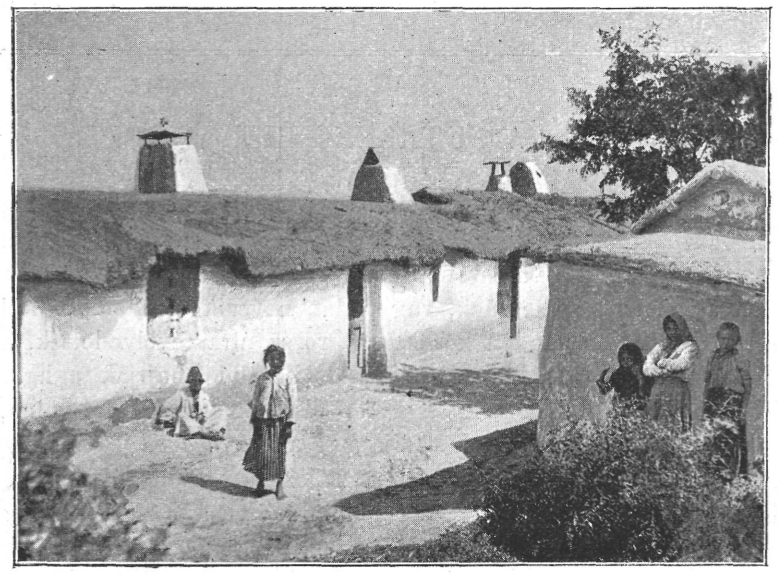

1. ábra.

rendezett városi élet békóiba veretni. De meg a békésebb városi polgárság is jobb szerette, ha az enyveskezű jövevények a városon kívül ütnek tanyát. Így teremtették meg a *putri*-nak, mint telepnek fogalmát egyfelől a telepítési törekvések, másfelől a faji összetartozóság érzete, a melyhez hozzájárult a városok züllött elemének kihúzódása e telepekre.

Majd minden nagyobb község mellett megtaláljuk a *putrinegyedet*, a mely tehát, mai kialakulásában, többé nem egy fajnak különleges települési módja, hanem a legalsó társadalmi rétegek gyülőhelye, a minthogy a telep tanyái sem többé a putri-lakásnak megállapodott formái, hanem azon vidék épitkezésének silány utánzásai, elrontásai. A *putrinegyedek* legsürűbben előfordulnak a tót és német nemzetiségű vidékeken; a czigány e nemzetiségekkel nem szeret együtt lakni, a minek Hermann Antal dr. szerint, ethnikai oka van. „A német és czigány természet olyan ellentétek, a melyek még a szélsőségekben sem érintkeznek.“ De igen sűrűen fordulnak elő a

putrinegyedek a Duna-Tiszaközén, a Tisza mindkét partján és Erdélyben. A *putrinegyednek*, községek szerint, jobbára más és más helyi elnevezése is van. Így leggyakrabban nevezik: *czigányváros*-nak, ritkábban: *koldus-negyed*-nek; Csongrádon például *Párizsváros* a neve. Keletkezésüket itt-ott egyenesen a hatóságnak köszönik, mint Kiskunfélegyházán, a hol az úgynevezett *nyomásföldek* emelkedettebb részén mintegy két magyar holdnyi területet hasítottak ki, körülárkolták s azután a települőkre bízták beépitését. A terület be is épült hamarosan, jobbára sárkalyibákkal, a miknek oldalait az idő viszontagságai ellen itt-ott földdel is feltöltötték. A szorgalmasabbak úgy verték a falat, a módosabbak vályogból emelték. Tető-

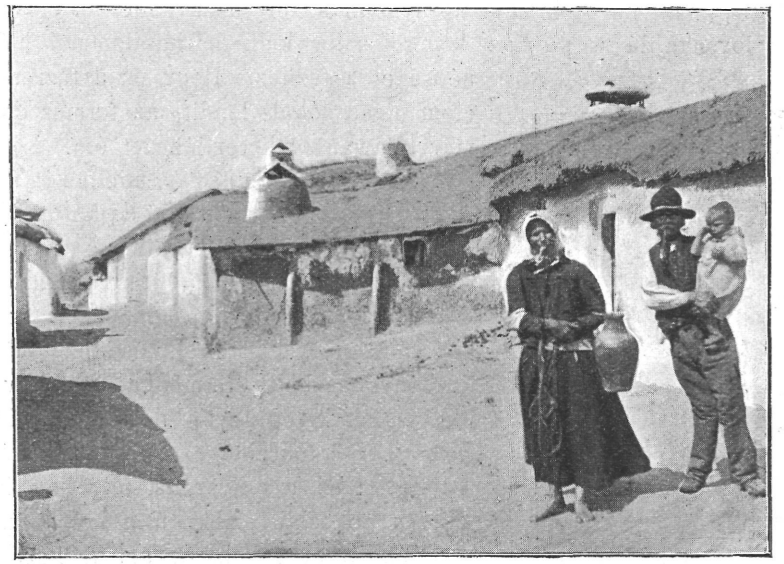

2. ábra.

zetül, kivétel nélkül, dirib-darab fákat alkalmaztak, a mit vastagon betapasztottak szalmás sárral. Rendszer az épitkezésben nincs; ki-ki oda épitett, a hová neki tetszett, mégis hagytak az egész telep számára egy főbejáratot, valamint több sikátort.

Szomorú, de érdekes képe van messziről az ilyen *putrinegyednek*. Fát sem benne, sem körülötte nem ültetnek; ha egy-egy van is, magját a véletlen hozta oda, mint a települőt, a ki egy szükséges pillanatban ki fogja vágni — tüzelőnek. A sárga tapasztóföldes tetők, alacsony falak élesen kiválnak a zöld tenyészetből s a zárkozottság, a mivel az egymás hegyére-hátára rakott kalyibák már eleve bizalmatlanságot keltenek a szemlélőben, az egész telepet titokszerűvé teszi. De a nyomorúságnak s a keleties henyeségnek e tanyáit nem is igen keresi fel a városi polgár; kezét még a hatóság is leveszi róluk s belső dolgaikba nem avatkozik. De nem is tudna rendet tartani ott, a hol sohasem tudni bizonyosan: hány ember él,

hány ember csavarog kenyér után, a hol egyik ember alig ismeri a másikat s ha ismeri is, eltagadja, a hol napirenden van ugyan minden förtelme a züllöttek társadalmának, de a mit a hatóság alig tudhat meg, mert nincs, a ki jelentse. Kiskunfélegyházán sem törődik a hatóság a *putri*-val. (L. 1. és 2. ábra.) Időnkint, életfogytiglanra, megbíz a hatóság egy *vajdát*, vagy mint nevezik: *czigánybirót, kuldusbirót;* fizet is neki évente 40 koronát, a miért ez köteles a szedett-vedett népségen biráskodni — legjobb belátása szerint. Mindazzal a szabadsággal szemben, a mivel a körülmények felruházták a *putri* társadalmát, csak egy kötelességet ró rája a hatóság. S ez abban áll, hogy a mikor tűz van a városban, a *putri* lakosságának kötelessége azonnal a tűz színhelyére vonulni s az oltásban segédkezni. Ha a kiskunfélegyházi nagytemplom tornyában az őr tüzet jelez, az első dolog, hogy a lovashajdú a *putriba* lovagol s ha kell, karhatalommal hajtja a népséget a tűzhöz. Hogy ez a tűzrendészeti elem nem sokat lendít, az természetes; de már így van emberemlékezet óta.

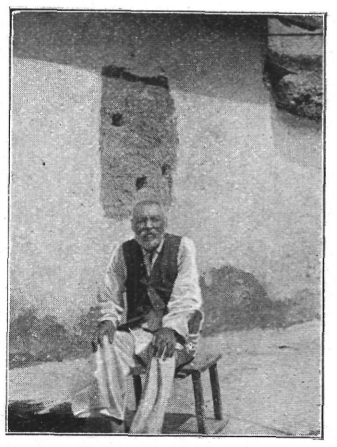

3. ábra.

A *putri* lakója úgy él, mint az ég madara. A *putri* gyermekét a szellő dajkálja, iskolába nem jár; tétlenségben tölti életét 10—12 éves koráig, a mikor neki is kijut az életből s kezdi azt az igavonó munkát, a melytől koravénségben pusztul el, vagy belekerül abba a kényelmesebb életmódba, a mely némi ügyességet kíván ugyan, de a melylyel végigjárhatja a tolonczhelyek s fogházak végtelen sorozatát: ez a csavargás, tolvajlás. Nyáron minden épkézláb ember útra kel a *putri*-ból s értékesíteni igyekszik azt a kezdetleges foglalkozási módot, a mely ráragadt. Kerülnek közülök kovácsok, üstfoltozók, kazánfűtők, vályogvetők, téglavetők, tapasztók, lókupeczek, peczérek, aratásnál marokverők. (A czigány más mezei munkára nem való, tartja a magyar ember.) Ilyenkor betapasztják a *putri* kalyibáinak ajtait, ablakait; az ablakokon mindössze egy-két szelelőlyukat hagynak. (L. 3. á.) Télen aztán vannak nagy eszem-iszomok, dáridók s egy nap alatt feleszik, a mit nyáron kerestek. Különben semmiféle döghústól sem irtóznak. A téli munka tollfosztásból áll, a mit felében, harmadában vállalnak tollkereskedőktől, meg muzsikálásból. Akár czigány, akár nem, ért mindegyik a muzsikához s farsang idején minden parasztlakodalmat ők muzsikálnak ki. A gyerkőczök elmennek *kántálni* és *betlehemest játszani*. Egyenkint és együttvéve pedig mindenütt kéregetnek. Szobáik vagy nagy szegénységet, vagy szokatlan bőséget mutatnak. Egynémely kalyibában meglepően szép parasztszobák vannak, másikban valóságos Közép-Afrikát talál a látogató. Feketebőrű ficzkók marakodnak egymással, szellős rongyokban, a kuczkóban fésületlen hajú, piszkos némberek bagóznak s vetik a kártyát, a férfiak tollat fosztanak, vagy

a pálinkától elaléltan hevernek. Vannak olyan öreg putrilakók, a kik már esztendők óta ki nem mozdultak kalyibáikból, úgy, hogy mikor a kiskunfélegyházi *putri* volt czigánybiráját (l. 3. á.), a ki már innen-onnan 90 éves, meleg nyár idején kivezettettem a napvilágra, erélyesen követelte visszavezettetését, mert a szabad levegőn nem érezte jól magát. Érdekes, hogy egy-két ember a *putri*-nak azon eleme közül, a melyik nem volt eredetileg czigány, a túlnyomó czigány környezetben, vagy az állandó érintkezéstől egészen elczigányosodik, beházasodik s felveszi azoknak minden tulajdonságát. De ez csak ritka kivétel azon általános tapasztalat köréből, hogy a czigányság évről-évre fogy. A melyik rész idő előtt el nem pusztul, mert a czigányság halandóságának aránya roppant nagy, azt gyorsan felszivja az a nemzetiség, a mely között él. A *putri*, mint telep, átalakult formában és tartalmával, immáron hagyatéka lett a gyorsan letünő czigánykornak, éppen ezért érdemes volna vidékenkint még most összegyűjteni a reája vonatkozó települési, népismei adatokat.

Madarassy László.

ADALÉKOK A BISMARCK-SZIGETEK LAKÓINAK HAJÓZÁSÁHOZ ÉS HALÁSZATÁHOZ.

A Bismarck-szigetekre az 1900. év májusában a Johann-Albrecht nevű német gőzösön rándultam ki. Új-Mecklenburg partját Lambom falu tájékán pillantottuk meg.

A partra nem szállhattunk ki az erős hullámverés miatt, de a benszülöttek több járművel jöttek hajónkhoz, készségesen magukkal hozva azokat a legényeket, a kik munkásokúl elszegődni kivántak. Úgy látszik, mindegy volt nekik, hogy mely tájékra kerülnek, mert előbb már öten elszegődtek, csak azután kérdezősködtek utána, hogy honnan jő és hova megy majd a hajó? pedig egy olyan legény volt a szóvivőjük, (neve *Körész*), a ki már öt évig szolgált volt Samoa ültetvényeiben. Rajta kivül többen is jól beszélték az itten nemzetközi tört angol nyelvet, s azonnal fel is használtam az alkalmat, hogy kérdezősködjem tőlük. Hogy hamis adatokat ne kapjak természetesen csak olyan tárgyakra terjeszkedtem ki, a melyeket éppen náluk láttam. Legelsőben is csónakjaikat vettem szemügyre, melyekből kétféle alak volt képviselve hajónk körül.

Az új-mecklenburgi benszülöttek csónakjairól nekem csak annyi irodalmi forrás állott rendelkezésemre, a mennyit *Dr. Finsch „Ethnol. Erfahrungen und Belegstücke aus der Südsee“* czimű munkája 139. [57] és 399. [637] lapjain láttam feljegyezve. Ez a könyv utazásaimnál folyvást kezemnél volt s reá figyelemmel lehettem.

A *Sziara* vidékiek *nagyobb csónakja* (ottani neve *mon*) az európai csónak typusát mutatja. Új-Mecklenburg körül való útunkban csakis itt láttam. Alkalmasint ez az alak az, melyet Dr. Finsch, mint „nagy hadicsónakot“, *Romilly* útleirása után felemlít.

A *mon*-csónak, mint említém, az európai csónakhoz hasonlít, széles, mély és hosszú; egyensulyozója (vendéghajója) nincs. Ilyen széles és mély csónakhoz nem vehetnek egy darab fát, azért több darab, megfelőlen kivölgyelt deszkából tákolják össze; ezeknek az összetartására okvetlen szükségük van arra, hogy kiépitsék a hajó gerinczét és bordáit, ülőpadjait, szóval az Európában általánosan elterjedt csónakalak minden lényeges alkotó részét. Mindamellett legkevesebb okom sincs feltenni, hogy európai telepeken szolgáló benszülöttek útján jött volna itt divatba a csónaknak ez az alakja; sőt meg vagyok győződve, hogy itt ez az eredeti typus. Minden alkalommal tapasztalhatjuk, hogy mennyire konzervativ az itteni benszülött mindenben, ha nem jobban, de legalább is annyira, mint az európai népek legalsó rétege. Szivesen átveszi és használja mindazt, a mi neki kényelmes és hasznos, ha ahhoz készen és könnyen jut, de új szokásokat akkor vesz fel, új eszközök előállitását csak akkor kezdi el, ha már azok nélkülözhetetlen szükségletévé váltak. Ha európai csónak utánzásáról volna szó, azt nem a kedvezőtlen partviszonyok miatt az európaiakkal való közlekedéstől elzárt Sziara-partvidéken kellene keresni, hanem a Blanche-öbölnél és Nusa környékén, melyek régóta állandó európai befolyás alatt állanak.

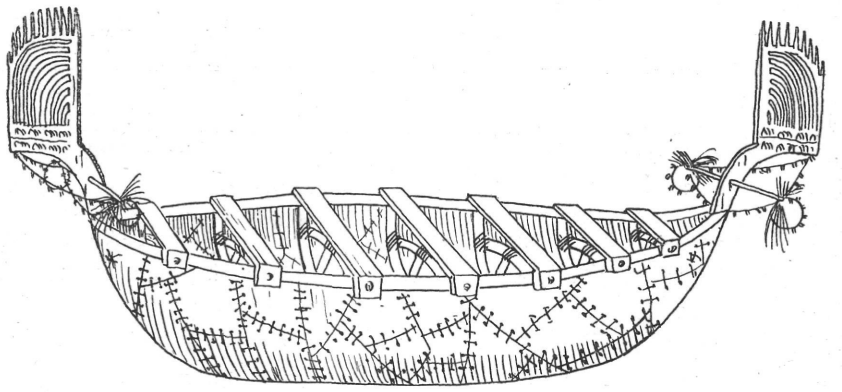

1. ábra.

Részemről azt hiszem, hogy éppen a kedvezőtlen parti viszonyok, a folyton csapkodó hullámoktól vert part kényszerítette e partvidék lakosságát, hogy biztos járású széles és mély csónakot épitsenek. Jelen alkalommal is öt ilyen csónak mellett csak két egyensulyozóval ellátott keskeny kánū mert kijönni hajónkhoz.

A *mon* csónak mintegy 7—10. m. hosszú, (egyik középnagyságúnak a hosszát $8^1/_2$ méternek mértem le, miután azt hajónk oldalán megjelöltem) legfölebb 1 m. széles és mintegy $^3/_4$ m. mély. A csónak teste vagy teknője *(mapó)* számos három- és négyszögű faragott deszkából van összeállitva; a pántokat valami futónövény szára (nem rotang!) helyettesiti, a szemben álló lyukakon átfűzve és megkötve. L. 1. á.

A hézagok valami Ficus-féle háncsából levakart, rostos, kaucsuk tartalmú anyaggal vannak betömve és Parinarium-magból készült anyaggal

vízhatatlanná kalfaterezve. Úgy láttam, hogy a csónak teknőjét alkotó deszkáknak nincs határozott alakjuk, csak arra ügyelnek, hogy egyszerre kettőnél több deszka szöglete ne kerüljön együvé, hanem mindig egy harmadiknak a széléhez jussanak. L. 2. és 3. á.

A deszkák erősítésére szolgál egy részről a fenéken hosszában elnyuló 4. és 5. ábrán *a*-val jelzett gerincz, melynek nem gerenda, hanem lapos deszka alakja van. Felfelé álló két vége alig nyulik túl a teknő felső szintájánál; nem is áll egy darabból, hanem legalább az egyik vége más, megfelelően görbe fából van pótolva. A deszkák a gerinczhez is lyukakon átfűzött háncscsal vannak oda erősítve.

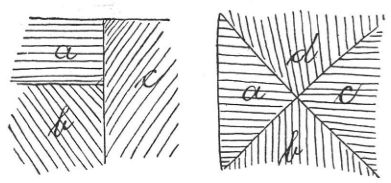

2. és 3. ábra.

A csónak bordázata kétféleképen van szerkesztve. Vagy egy darab deszkából áll, keresztbe fektetve (4. ábra), vagy ívalakú fákból összeállítva (5. ábra) s erősen egymáshoz kötözve. Az egy darab deszkából készült bordán megfelelő nagy lyukak vannak vágva, hogy a mögötte levő padon

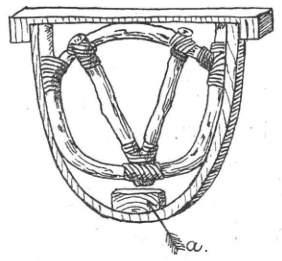

4. ábra.

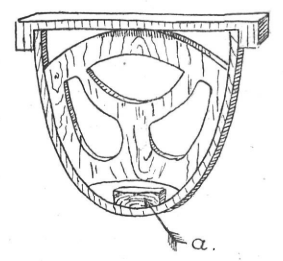

5. ábra.

ülők jól megvethessék a lábukat; a csónak oldalához fekvő részét nem gyengítik kivágásokkal, de benszülött tolmácsom fontosnak tartotta megjegyezni, hogy alól a gerincz mellett lyuknak kell lennie, hogy áteressze a vizet, a minek egyenletesen kell a csónak fenekén elhelyezkedni.

Az ülőpad (*pánčti*) lényeges kiegészítő része a hajó bordázatának, éppen ezért szilárdul meg van kötve s mindenik borda fölött van egy-egy. A padnak a két végén lefelé nyuló, 3—4. cm.-nyi erős párkánya van s ezzel mint erős kapocs tartja össze a csónakborda két végét. Némelyik ülőpadon bemetszett díszítés van, de csak nagyon elnagyoltan; állat vagy eszköz alakjához nem hasonlított egyik se.

A csónak alakja és felépülése tehát nekünk nem meglepő, mert egészen európai typus; feltünő rajta csak az, hogy benszülötteknél találjuk, kiknél ez a forma szokatlan, legalább az itteni német védterületen, másunnan nem ismerem. Szembetűnőbb azonban, még a felületesen szemlélőnek is, a csónak orrának diszítése, itteni benszölött nevén: *köm*.

Egyik csónak két végéről lefűrészeltetve, megvettem egy párt. Mint a mellékelt 1. sz. ábra mutatja, magasan áll ki a csónak két végén, majdnem függőlegesen. Finomul metszett áttört faragvány (l. 6. á.), a mi e mel-

lett nem kerül sok fáradságukba, mert igen puha fából készül. Hamar is ráállottak a vásárra, bizonyosan azért, mert mulandó díszítés, néhány órai itt időzésük alatt majd mindenik csónaké összetört, a mint a hullámzó tengeren hajónk mellett megállani akartak. Bővebben leírnom szükségtelen, csak annyit jegyzek meg, hogy az ábrázolás alapjának az emberi fejet tartom, ha arra gondolok, hogy a tetején levő tüskék hajat akarnak feltüntetni, mihelyt a következő csónak díszítését figyelembe vesszük. Könnyebb csomagolás kedvéért kihúztam belőle azt a pálczikát, melynek két végén egy-egy tollas karika van, s ennek a végéről fonalak mennek a csónak orrához és a felső díszítéshez. Tolmácsom ugyanazt állitotta, hogy az csak úgy, haszontalanul van ott („belong nothing"); de nem hiányzott egyik csónakról se. Azt sejtem, a rajta levő tollak s lecsüngő levelek mozgásáról a szél irányára akarnak ügyelni; bár nekik a szél nem fontos, mert vitorlájuk nincs. L. 1. á.

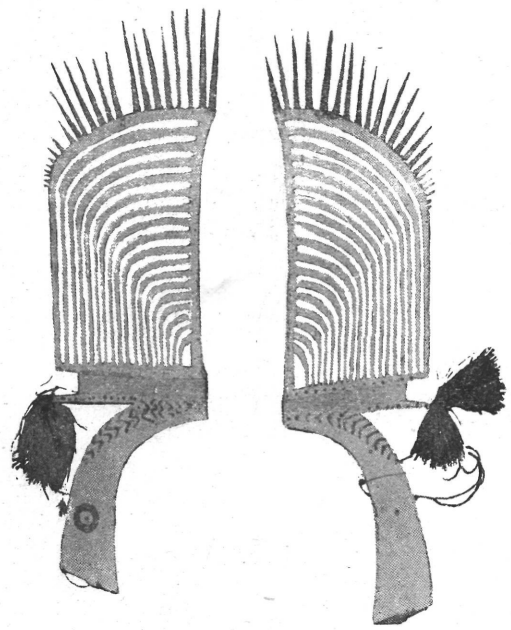

6. ábra.

Ezeken a csónakokon párosával ülnek a padokon, s mindenik evez. A legnagyobbon kilencz pad volt, tehát kétszer annyi utast vehetett fel; a legkisebben öt pad volt. Kivülről valamennyi egyformán fehérre volt meszelve, csak két végén volt mindenik oldalon európaiaktól szerzett berlinikékkel egy-egy 4—5 ágú tengeri-csillag (Aster) oda mázolva. Nem hiányzott ez a Gerrit-Denys szigeti kanukról se, hol *kĕŭrit*-nak nevezik Jabim szolgám is felismerte benne az ő *titálátá*-jukat.

Ugyane csónakokról szerzett evezőt (*fŏsz*) l. 7. ábra, nem különben a csónak alján összegyűlt víz kimeritésére szolgáló durván faragott bambuszt (*szinăp*) mutat a 8. ábra.

A Sziără vidékiek kisebb vízi járműve a szokott alakú kanu (*ĕ ŏin*), egyszerű diszitetlen, vékonyra kivájott puhafatörzs, semmiben se különböző a Herbertshöhe környékéről jól ismert alaktól. Az itteni benszülöttek nyelvén a kanu kivájt törzse *măpó*, az egyensulyozó *păláj*, a kettőt összekapcsoló rudaké *pălilŏn*. A kivájt fatörzs nyilása olyan keskeny, hogy a rövid padon (*pănĕti*) ülőnek egymás elébe kell raknia lábait. A kanu orra egyszerűen egyenest álló csúcsosra van faragva, egyiken se volt nyoma valami faragott vagy festett díszitésnek.

Sziără partvidéknek észak felé a folytatása *Mangáj* partvidék, mely előtt mintegy 30 km.-nyi út hátrahagyása után hajónk megállott. Magam itt

nem szállhattam a partra, csak azt a néhány kanut láttam, miken a benszülöttek legkiváncsibbjai hajónk közelébe jöttek. Ezek semmiben se különböztek a Sziără parti egyszerű díszitetlen kanuktól, sőt kisebbek és csak halászatra valók. Nagyobb csónakjaik egyáltalában nincsenek is. Éppen azért nem is tehetnek tengeri útat más felé, hanem a Sziărăbeliek jönnek hozzájuk, kereskedni velük. Különben is egy nyelvűek (*tikiká*) és barátságban állók (*kámgŏj*), a mi a Mángŏj vidékieknek csak hasznos lehet, mert a Sziărăbeliek a külön nyelvűeket (*diŭká*) ellenségnek (*lŏŭlŏŭ*) tekintik s azok főtt húsát (jŏŭhi) ősi nemzeti szokás szerint éppen nem vetik meg.

Utam folytatásában Gerrit-Denys szigetnél a keleti részén levő Luisenhafennél vetett horgonyt 1900 május 19-én a „Johann-Albrecht“, s néhány órát a szigeten töltöttünk. A benszülöttek csónakjait azonban csak vissza jövet nézhettem meg futólagosan, a mint a parton jőve a magas koral-

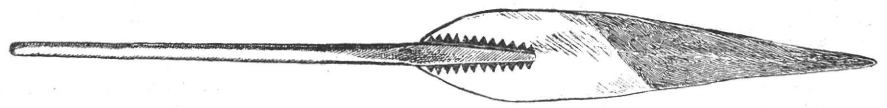

7. ábra.

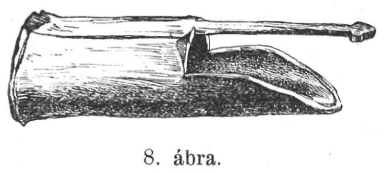

8. ábra.

9. ábra.

szirtek árnyékos szakadékaiba felhúzva állottak. Mintegy 20 darabot láttunk ott, de a sietős út miatt jegyzeteket nem gyűjthettem, csakis annyit írhattam fel, hogy a csónak neve az ő nyelvükön *dăgŭb*, az evezőé pedig *oăsz*. L. 9. á. Csónakjaikon pedig legszembetünőbb volt a két végén levő maszkszerű faragvány, melyet másnap St. Joseph-szigeten közelebbről tanulmányozhattam, sőt egyet megszereznem is sikerült. L. 10. á.

A fent elősorolt szigeteken egyforma csónakjaik vannak a benszülötteknek: a pápuáknál általánosan elterjedt egyensulyozós kanu-typus; az Új-Mecklenburg partvidékein és szomszédos szigetein divatos jellemző eltérések mind meg vannak rajta: egyensulyozója nem czövekeken nyugszik, kettőnél több rud kapcsolja a csónaktesthez stb. Legjellemzőbb helyivonása a végein levő faragvány.

A kanu (neve St. Joseph és St. Francisco-szigeteken *á szŭm*) kivájt teknője nem olyan puha és könnyű fából van faragva, mint a Blanche-öböl lakóié, nem is olyan kemény és súlyos fából, mint az új-guineaiké, hanem mintegy középen áll a kétféle közt. Ellenben egész puha fából van a kanu

egyensulyozó fája (*szàm*), mely a csónakkal párhuzamosan úszik, s melyet 3—5 keresztrúd (*à jč*) kapcsol össze, mik új-mecklenburgi divat szerint egy megfordított nagy T alakú faággal (*dŭdú*) vannak az egyensúlyozóhoz kötve. Két ilyen kanurészt l. a 11. ábrán; ezek a Sandwich (*Tiaŭl*) szigetről valók, hol *à jeje* a nevük.

A csónak belső bordáját (*mběk*)[1] két könyökszerűen befelé hajló s középen hasított rotangszíjjal összekötött, karvastagságú fa képezi, mindenik fölött egy ülőpad (*mŭndúr*), mely lefelé álló párkányával a Sziara-vidéki nagy csónakok ülőpadjainak a hasonmása. L. 12. á. Evezőjük (*à wĕsz*) is teljesen hasonló, a víz kimerítésére azonban, bár bambusz bőven nő e szigeteken, Pandanusz-levélből pénztárcza formára összehajtogatott merítőt (*kàmběk*) használnak.

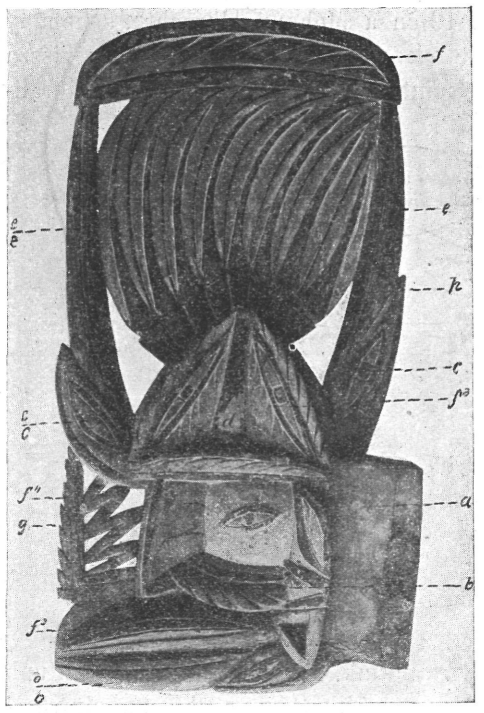

10. ábra.

A kanu két vége teljesen egyenlő, nem is tesznek különbséget, hogy melyik az eleje és hátulja? szükség szerint lehet akár melyik. Ezért a csónak végének a diszítése is egyenlő, vagy legalább megfelelő, ha diszítéseinek a részletei különböznek is.

Ezek a csónakdiszítések annyira maszk kinézésűek, hogy talán magam is annak tartottam volna, ha nem láttam volna rendeltetési helyükön. [Vajjon nem ilyen csónakfaragványok-e a Godeffroy-Museum katalogusában a 62—65. lapon felsorolt darabok, miket Dr. Finsch 139. [57] lapján tabuházak diszítéseinek akar helyreigazítani?] Partra szállásomkor magammal vittem Dr. Finsch munkáját, s annak képein felismerték Gerrit-Denys sziget lakói a *tándák* (St. Josephen *wánisz*) tánczmaszkot (Taf. VI. [4] Fig. 4, 5.), *gŏambálé* faragott kakast (Taf. VI. Fig. 3.), *bembem* buceros-madárfejet, *lŏlŏ* halott emlékünnepi alakokat („Giebelleiste" Finschnél) (Taf. VI. Fig. 1, 2.; Taf. VII. [5] Fig. 1, 2, 3.); *dzŭkdzún* kőből faragott emberalakot (Taf. VII. Fig. 4.), de az ő csónakdiszítő faragványukat (*szŏszó*) nem találták meg köztük.

A *szoszó* változatos diszítéseinek az alaptypusát azon az egyszerű faragványon véltem felismerni, mely egyik St. Joseph-szigeti kanu két

[1] *Mběk* a neve a *Globigera rubricera* nagy púposorrú gyümölcsevő galambnak is, mely e szigeteken gyakori.

végét egyformán kifaragva díszítette, de a melyet megszereznem nem sikerült. Ezen négyszögű merőben egyszerű kakasfej (*tē*) van domborúan kifaragva (l. 13. á), Turbo-csiga fedőjéből készült szemmel; fölötte háromszögű ékitmény van (*pogotol*). Ezt a két elemet csaknem kivétel nélkül megtaláltam az e nemű csónakfaragványokon, habár sokszor nagyon-nagyon elczifrázva.

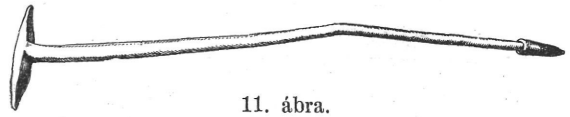

11. ábra.

Idegen elem csak annyiban kerül bele, hogy a kakas helyét emberarcz foglalja el, de ehhez is elég átmenet van azokon a faragványokon, a hol a kakas részei, szem, csőr, tollak úgy vannak csoportosítva, hogy többé-kevésbbé emberarczra emlékeztetnek; ezek mellett sem hiányzik azonban a kakasról vett díszítő elem.

Mielőtt az itt bemutatandó darab díszítéseinek elemzését megkisérleném, ajánlom, nézzük meg figyelmesen azokat az egyszerű kakastoll bokrétákat, melyek a szóban forgó szigetekről és más Új-Mecklenburg körül fekvő helyekről kerülnek. Legfigyelemre méltóbb rajtuk az a lapos tok, többnyire rikító papagály-tollakkal beragasztva, melybe a kakastoll bokréta van beillesztve. Ez a tok maga is oda került a kakasról vett díszítő motivumok közé s úgy a csónakfaragványokon, mint emberalakokon természethűen feltüntetve gyakran látható.

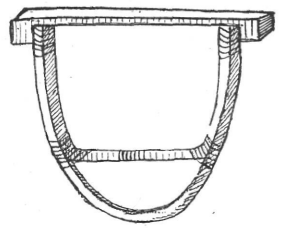

12. ábra.

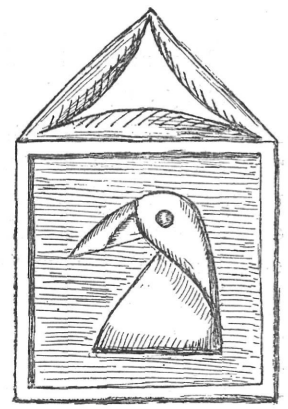

13. ábra.

A bonyolultnak látszó alak díszítései ezek után könnyen elemeikre bonthatók és értelmezhetők. (V. össze 10. á.) A főalak itt is a *pogotol*-háromszög (*a*), alatta a kakasfej (*tĕ*), mely itt csoportozatból áll: egy szem s alatta apró tollak (f^3), ez alatt ismét két kakasfej, annyira megnagyitott csőrrel (*b* és *bb*), hogy buceros-fejnek tarthatnók, ha a benszülöttek nem tiltakoznának e félreismerés ellen.

A háromszög fölött kilátszik egy része egy másik háromszögnek (*h*), ez a fentebb említett bokrétartó; mint természetben, hosszú kakastollak állanak ki belőle. A két szélső (*e* és *ee*) olyan tökéletlenül van kimetszve, hogy akár tollnak, akár csőrnek nézhetjük, a mi mindegy, mert ugyanazonos díszítő elemek. A bokréta tetején erősítésül lécz van keresztbe fektetve (*f*), apró tollat jelző díszitéssel; hasonló apró tollakat mutat a háromszög környező három lécze (f^2), a kakasszem alja (f^3) és elől egy magános lécz, mely mintegy hézagtöltőnek van ott. (f^4) Illő helyen, szintén mintegy hézagtöltő néhány kakasszem. (*c*, *cc*, *d*.)

Az egész faragványon csak egyetlen részlet marad értelmezés nélkül, az alsó két csőr hegye fölött levő kígyós szalag (*g*), a mi bizonyára szintén határozott diszítő elem, csak hogy több darab beszerzése után lehet értelmezését megkisérelni. Az új-mecklenburgi halotti emlékeken ugyan a kakasmotivumok társaságában ott van a kígyó is, de hiányos vizsgálati módnak tartom egyes darabok után összevetést tenni más vidék diszítő ábrázolásaival.

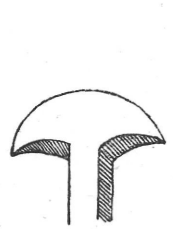

14. ábra.

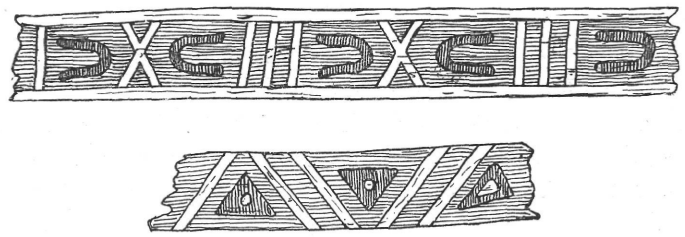

15. ábra.

Ugyancsak St. Joseph-szigeti csónakok végén láttam egy más forma faragványt, olyan formára, mint egy lapos kalaposgomba. L. 14. á.) Ennek a neve *szŏszō*. Láttam, hogy némely egyszerű csónakon a faragvány helyét egy rövid rúdra tűzött, nyilásával lefelé álló nautilus-héj (*ŭngŏl*) helyettesítette, azt következtettem hát belőle, hogy ez adta hozzá a motivumot; de a st. josephi benszülöttek nem akartak köztük vonatkozást látni (vagy őszintén szólva, nem értettük meg egymást).

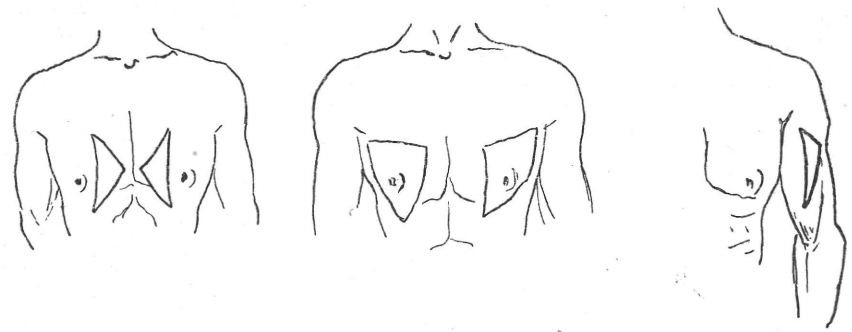

16. ábra.

Egy más csónak orrán ilyen alakú diszitéseket láttam, mintegy 8—10. m. szélesen domborúan, részint vésve (l. 15. á.): ezeknek a neve, alakra való tekintet nélkül: *szĭnszĭr*. Ezek közül egyik rajz, az egyenlőtlen oldalú háromszög, gyakran látható legények és leányok testén mint diszitő sebhely (*bŭrŭmburer*), a két csecs közt, vagy azt bekerítve (l. 16. á.), vagy pedig a karon, (egyik legénynek a karján 17. cm. hosszú, 7. cm. széles). Egy más diszitő sebhely, vastagon kidomborodó körvonalakkal, durva halalakot mutat (l. 17. á.), egy asszonynak oldalt a felső czombját „ékesitette“, óriási nagyságban, (22. cm. hosszú volt), egy másik asszonynak a felső

karján volt egy valamivel kisebb; ennek a neve[1] St. Joseph szigeten *năräkāj*, tárgyakon ábrázolva nem láttam.

Végül megemlítem, hogy a dárdákon levő diszítéseknek külön nevük van (*à kàri*), s hogy *szőszó* a neve a csónak-diszítésen kívül a fésűnek is.

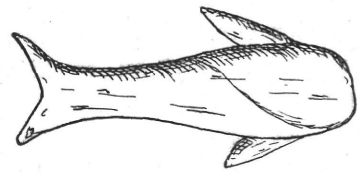

17. ábra.

Új-Mecklenburg körül való útunkban csak május 27-én volt alkalmam ismét nagyobb számú benszülött csónakot látni, mikor Új-Hannover délnyugati partján a térképeken is jelzett Marienbucht csendes vizében vetettünk horgonyt s a benszülöttek mintegy 10—12 csónakon jöttek hajónkhoz a szétszórtan fekvő parti falukból. Természetesen nem adhatták el nekem csónakjaiknak azon részeit, a mik nekem megtetszettek, meg kellett tehát

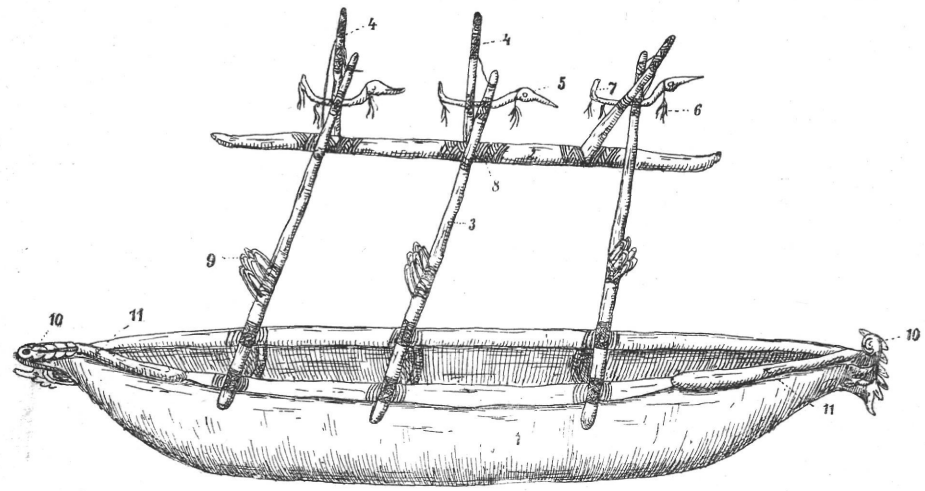

18. ábra.

elégednem tőlem kitelhető vázlatokkal, miket a legjellemzőbbnek látszókról ott a helyszinén készitettem.

Az új-hannoverai Mateiszom lakóinak csónakjai nem különböznek az Új-Mecklenburg környékén általánosan elterjedt typustól, de feltüntek nekem különösen gondos kidolgozásuk és a rajta levő feltünő szép háncskötésük miatt.

A kanuk neve itt *bŭl*. A főrészt képező kivájt fa, a csónak tulajdonképeni teste (*kàlĕŭ*) kivül-belül simára volt vakarva, úgy hogy az új darabokon se látszott a faragásnak semmi nyoma. Két végén magából a csónak testéből faragott kicsiny, de gondosan faragott alak, mely ugyanazon a kanun sem mindig symmetrikus, hanem a kettő más-más (l. 18. ábra). Motivumának a legtöbbön a kakasfejet véltem felismerni.

[1] Ugyanilyen halalakú diszitő sebhelyet láttam másnap máj. 21-én, Gardner szigeten is egy nő karján: itt *bú-szisziri* a neve.

A mintának lerajzolt kanu egyik végének a díszítését, mely szélein áttört műves levélalakot mutat, a 19. *a* rajz mutatja, ugyanazt oldalról az alatta levő kakasfejjel a 19. *b* ábra.

A csónak vége felől a teknője szélén egy domborúan kifaragott hurkás lécz van, szintén a kanutestből kifaragva (18. ábra 11. sz.); ez jellemző lehet, mert egyikről se hiányzott. Egyéb díszítést a csónaktesten nem láttam.

Az egyensulyozó rudon, (neve *számán*) mely a kanu teknőjével párhuzamosan úszik, (18. és 20. á. 2. sz.) nincsen semmi különös, úgy szintén a keresztbe fektetett három rudon (*inäü*) se (18. és 20. á. 3. sz.), mely az egyensúlyozót tartja. Szükséghez képest megfelelő nagyságúak és erősek. E kettőt az új-guineai csónaktól eltérőleg nem bevert czövekek tartják össze, hanem egy faág, melyen meg van hagyva a törzsnek egy része, úgy hogy két irányban kinyuló talpat képez, melyet erős háncscsal kötöznek az egyensulyozóhoz. Az a darab, egészen egyszerű, itt Mateiszomban azon díszesebb,

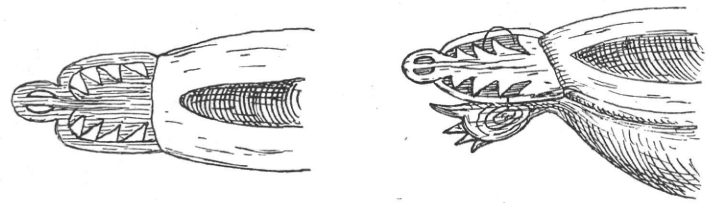

a *b*

19. ábra.

a mennyiben felső vége finom rotang-kötéssel van bevonva. A neve *kàràsz*. Az összekötő rud (18. és 20. ábra 3.) egy két tenyérnyi magasságban finom rotang-kötéssel van hozzá kötve. (20. ábra.)

Az összekötő rudat a kötésen kivül még egy más ág is tartja (*à gŏmbŭt*). Ennek a vastagabb vége rendesen elnagyolt madárfej-alakra van faragva (18. és 20. ábra 5.), vékonyabb vége a függőleges *kàràsz*-fán fúrt lyukon átdugva, hogy mintegy a madár farkának látszik; ennek külön neve van, *tŭpŏk*, mert a mint mindjárt látni fogjuk ez nem csupán czifraságnak van ott. A madárnyakról fonalra kötött levélsallangok (*màlgàsz*) lógnak le, hogy a szelet jelezzék. (20. á. 6.)

Mindenik összekötő rudon (18. á. 3.) ívesen görbített rotangból kosár forma alkotmány (*mànmàngi*) van megerősítve, (18. ábra 9.) az ülőpadot helyettesítő résztől csak annyira, hogy kinyújtott kézzel könnyen elérni. Ez a dárdák kéznél tartására való, miket az itteni lakosok mindig csomósan hordanak magukkal. A vastagabb vége ebben a rotángkosárban nyugszik, hegyes végét a rud hosszában a madáralakú keresztfára helyezik; itt egyszersmind osztályozva is van, egy része a madárfejes rész, más része a farkát képező rész felől. Hogy a csónak ingadozása közt is rendben maradjanak, egyik idevaló hajószolga magyarázata szerint arra való az a pár fonal (*tàun*), mely a függőlegesen álló *kàràsz*-fa felső részéről az összekötő rud vége táján és belől felöl van megkötve. (20. ábra 12, 12.) Én

magam ugyan ennek a szükségességét nem tudom belátni, de ők jobban tudhatják.

Feltünő szép és gondos az egyes részeket összefoglaló rotangkötés, melyeket a 20. és 21. ábrán igyekeztem hiven lemásolni; utóbbi az összekötő rudakon látható, a hol a hajóteknő két oldalához van erősítve E kötések idevaló neve *năk pŭtŭk*.

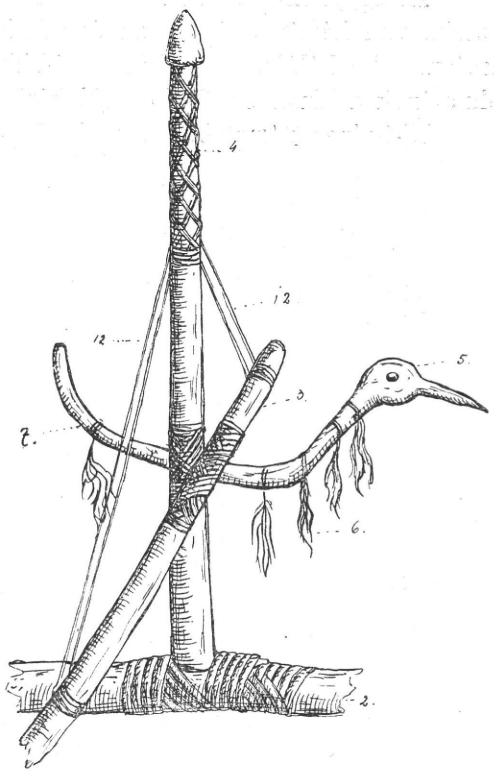

20. ábra.

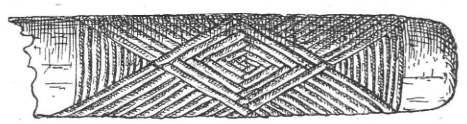

21. ábra.

A fent ismertetett csónak-faragvány (*tojtoj*), melynek beküldése alkalmából ime ezt az ismertetést irom, az új-hannoverai csónakoknak nem lényeges díszítő része; valamennyi elém került csónak közül csak kettőn volt egy-egy, de csak az egyiket sikerült megszereznem. Az egyik csónak egyensulyozónál a *kárász*-fa (18. és 20. ábra 4. sz.) tetejébe volt tűzve. Bővebb leírására kiterjeszkednem felesleges, mert úgy is haza küldtem.

Evezőjük teljesen olyan, mint a Sziara-parti és Gerrit-Denys szigetlakóié; úgy látszik egész Új-Mecklenburg körül ugyanez az alak divatos. A csónakban összegyűlt vizet a bételtartók mintájára összehajtogatott friss Pandanus-levéllel merítik ki; a neve itt *kămbĕk*, akár bételtartó, akár vízmerítő.

A hol a vastag bambusz bőven nő, a folyókon való átkelésre és a csendes öbölben való kisebb kirándulásokra bambusztutajt is használnak, a mit vagy evezővel, vagy csupán hevenyészett rudakkal hajtanak, vagy tolnak, ha a víz sekély; 4—5 rotanghánccsal nagyjából összekötött bambuszrud biztosan hord két embert. Kisebb távolságra magam is sokszor mentem rajta. Különösen itt Mateiszom-nál, a Gardner és Gerrit-Denys szigeteknél láttam használatban; utóbbi helyen *szŭvăk* volt a neve, a mi különben nem külön a tutajt jelöli, hanem egyszerűen a bambusz neve.

Árbóczfát és vitorlát az új-mecklenburgi kanukon seholse láttam. Újabb. időben azonban az Új-Hannover és Sandwich szigetről sok legény szerződik az európai telepekre s közülök sok van a csónakoknál foglalkoztatva. Ezek vitorlavásznat kérnek fizetésükbe s vitorlát húznak fel otthon kanuikra.

De csak a készet szeretik. Láthatták ugyan az új-guineaiaktól, hogy miként lehet honi anyagból is vitorlát készíteni, de ezt utánozni nem jut eszükbe.

Az ugyanezen a vidéken tapasztalt halászati eszközökről a következőket akarom kiemelni.

Az egyik háló az Európában általánosan ismert kerítő háló typusa szerint van készítve (és ugyan úgy is halásznak vele) a pápuáknak egyik legfontosabb hálója, mely felül úszófákkal, alól kőnehezékekkel van ellátva. Mutatónak a Huon Golf jabim vidékéről és a Sandwich szigetről l. 22. á. *c*.

Új-Guinea német birtokban levő partvidékén csak kevés helyen látni,

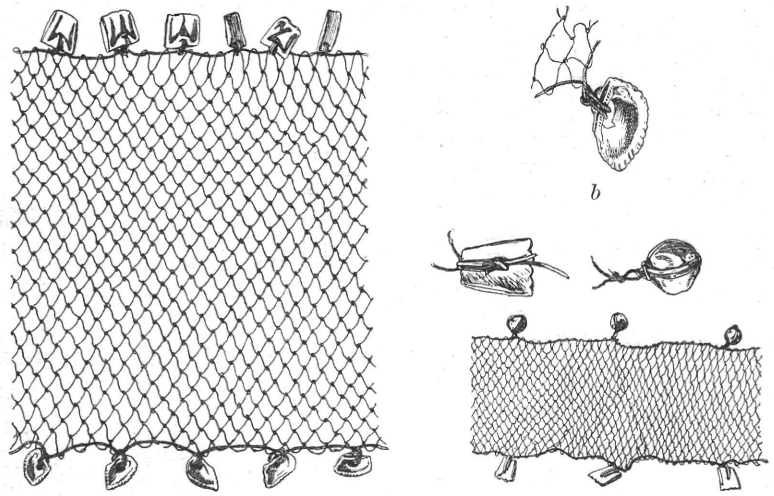

a *b* *c*

22. ábra.

ott is csak igen nagyokat, miket megszerezni nem lehet, mert nem eladók, egész falu a tulajdonosa s nemcsak hogy drága, de nem is könnyen pótolható.

Finschhafen környékén azonban már gyakoribb, s legalább a kisebbik alakú, könnyen is megszerezhető. Ezen a vidéken legjobbakat a Tami szigetlakói készítenek, de még többet hoznak Sziasszi szigetekről, kik viszont Új-Britannia déli partjairól szerzik be. Itt már nagyban készítik, vagy legalább sok jut a vidékről-vidékre haladó rendes forgalmi úton a cserekereskedésbe. A French-szigetek egyikén (Deslacs a térképeken), alig van lakóház, melyben egy pár ne volna tartalékban, azonkívül, hogy a használatban levők a szárítórudakra vannak kiterítve. Értesülésem szerint így van ez a szemben fekvő Villaumez-félszigeten is, nem különben, mint személyesen meggyőződni alkalmam volt, Új-Irland partjain és a körül fekvő szigeteken.

Ismertetésére mintának a jabim vidéki e nemű hálókat veszem, mert azokról tudok legtöbbet.

Gyüjtésemben csak a kisebb hálók vannak képviselve (l. 22. á.); ezeknek a neve a Huongolfnál a különböző nyelvű vidékek szerint változik, a

jabim vidéken *ŏászán*, Bukana vidéken *wăszán*, Kelä vidéken (Cap Parsee) *ŭàbŭ*, Támi-szigeten *pŭt*, a Sziassi-szigeteken *pŭ*. A French-szigeteken *kōte*. Új-Irland körül általánosabb neve van: a Blanche-öbölben *ăŭběně*, az északkeleti partvidéken *Fesszŏä* (*Busszó*)-nál *ŭbine*, Nŏmŏrōdŭnál *ăŭběn* s az északnyugati parthoz közel eső Sandwich-szigeten *ŏbene*.

Készítése módját Támi szigeten láttam. Lassan és hosszadalmasan készül el, mert nem szerzik meg egyszerre a hozzá szükséges mennyiségű fonalat (*gám*, jabim ny.), hanem csak részenként. A mi éppen kész fonal van, azt egy gondosan faragott, mindkét végén két ágú villás motollára (*szigun*, támi ny.) tekerik. A hálószemeket egy más, lapos kis deszkán (*mät*, támi ny. L. 23. ábra) mérik egyenlőre; rajta sokszor csinos diszítés van. (L. 24. á.)

23. ábra.

A hálószem kötése módját nem tartottam szükségesnek feljegyezni, mert egy társaságomban volt európai, ki ehhez értett, azt mondta róla, hogy minden fogása teljesen olyan, mint a hogy ő Európából ismeri.

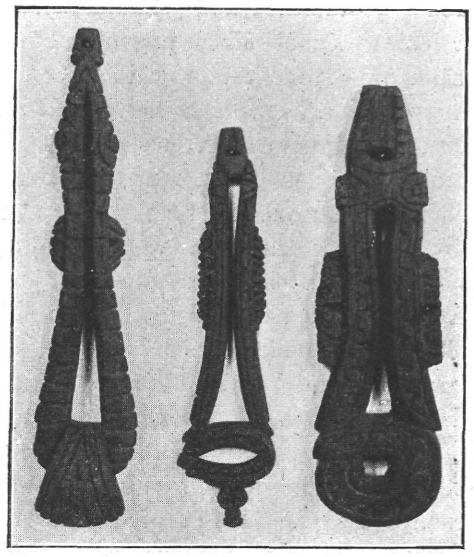

24. ábra.

A háló felső szélén könnyű fából egyformára faragott úszófácskák (*kăbă*, támi és jabim ny.; *ĭton* sziasszi ny.) vannak sorban rákötözve, alól pedig nehezéknek megfelelő számú Cardium-kagylóhéj (l. 22. á. *b*) (*kălăgŭ*, támi és jabim ny.; *kupät*, sziasszi ny.). A háló különböző helyein egyes kioldható szemek vannak, (*ngä-tŏlĕ* jabim ny., *szäin* sziasszi ny.), hogy egyes nagyobb halakat hamarosan biztosságba lehessen helyezni.

A *hálószemnek* a neve egyszerűen „lyuk“ (*ngä-läszi*, jabim ny.).

Tökéletesen ilyenek a French-szigeti hálók is, egészen az úszófák alakjáig és a nehezéknek való Cardium-héjakig. Csak hogy ott persze más a neve; a hálónak magának *kōte*, a fonaljának *bŭgó*, az úszófáknak *kälikäli*, a Cardium-csigáknak *kŭrókŭrĕ*.

Új-Mecklenburg szigeten *Fessŏä* (benszülöttek *Busszó*-nak mondták) telepen jegyeztem fel a háló részeinek a neveit: az úszófák (*ä tän*), a Cardium sulyzó *ä wät*, a közepe táján levő czifra fa *ä nälŭš* (š = sch = magyar s).

Mindenütt, a hol ezeket a hálókat használják, látni igen nagyokat is, melyek egész falu, vagy több család közös tulajdona. Ezeknek az ára is nagy. Finschhafen környékén tartózkodásom idején Simbang falu lakosai

szereztek meg egyet Bukaua vidékről; több nagy disznót s három pár szép karikás kanagyarat fizettek érte, s még ezenkivül egész sereg kisebb tárgy maradt fenn adósságba. Ünnepje is volt a falunak, mikor ezzel mentek ki halászni.

Ezeknek a nagy hálóknak a Huongolfnál külön nevük van, a legtöbb vidéken *szâpŭ* (jabim, tami, kela és sziasszi nyelven), Bukauában *jâpŭ*. Különben teljesen olyan, mint a kisebbek, nagyságához képest való módosítással (fonala vastagabb, úszófái nagyobbak stb.).

Van azonban rajtuk egy figyelemre méltó jegy, a *kâbâ* és *kâbâ-tâmó*. Ezek többé-kevésbbé díszesen faragott fák, melyek a hálóra kötve azt a határt mutatják, hogy kinek mennyi része van a hálóból? A mi halat az ő hálórészében fognak, az *az övé*. Csak hogy a boldog tulajdonos ennek nem sok hasznát veszi, mert éppen ő nem kap belőle egy falatot se, kiosztják a többiek közt, mint az ő ajándékát, neki pedig a dicsőséggel és a dicséretes cselekedet öntudatával kell jóllakni. A legszebb polgári erény a bőkezűség, és a fösvénységnél nincs nagyobb bűn. Éppen azért a ki dárdájával nagy halat vagy vadászatkor vaddisznót ejt el, azt a legutolsó darabkáig kiosztja, hogy még a látszata se legyen annak, hogy fösvénykedik. Még saját nevelésű disznóját is ilyen önzetlenül kell a polgártársak rendelkezésére bocsátania, s bár szabadon rendelkezik fölötte, eladnia szabad, de becsületes ember nem teszi, ha több nincs, a mivel a közönséget kárpótolja. A ki abumtaü-nak született, vagy tekintélyre akar szert tenni, igyekeznie kell, hogy minél többször alkalmat adjon arra, hogy bőkezűségeért dicsérjék. Azok a legények, a kik az Új-Guinea Társaság telepeire 2—3 évre munkásul elszegődnek, mikor az idő leteltével vasneműben, dohányban és ruhaneműekben kifizetett bérükkel haza térnek, félóra mulva nem urai egy csipetke dohánynak sem. Dicséretből azonban bőven van részük.

E szép polgári erény hiányának szomorú példája az én Kamunszanga barátom. Ez a derék ifjú megtanulta tőlünk európaiaktól a takarékosság csunya vétkét. Gazdag akart maradni, s mikor 1898. tavaszán három évi bérével haza jött, legbecsesebb holmiját egy teli ládával a simbangi hittérítőknél hagyta őrizetben. Dicséretből ugyan megkapta itt is a részét, de ez nem sokat használt neki. Jabiméknál szűkmarkuság hírébe került, s bár a többiekhez képest gazdag maradt, nem kapta meg szive választottjának a kezét. Azóta ugyan kétszer is mást választott a szive, de sikertelenül, bűnét nem tudják megbocsátani. Elkeseredésében felcsapott keresztyénnek, úgy gondolkozván, hogy igy a hittérítőkhöz lesz hasonlóvá, a kiktől szintén nem követeli az ő népe, hogy oszszák ki köztük mindenüket. A kilencz tagból álló hittérítői kar ilyeténképen megérte azt az örömet és dicsőséget, hogy 12 évi szorgalmas működés után megnyithatta az első jabim lélek előtt a mennyeknek kapuit. Ezt az alkalmatosságot a jó Kamunszanga, keresztyén nevén Szilász, bizonyára minél később kivánja igénybe venni, ellenben annál hamarabb szeretne a házasság kikötőjébe evezni. Hanem ez még mai napig se sikerült, mert — takarékos.

Másik fontos halászóeszköz a *kâlâŭĕ* halfogó-tőr, a melyből különösen

sok volt látható Sandwich (Tiaŭl) szigeten; a megszerzett 5 darab is egyetlen házból került elő (l. 25. á.). Kivetve is láttam néhányat; hogy a víz el ne sodorja, egy vízszintesen fektetett rud végéhez volt kötve a parti korallpad mellett egy mélyebb helyen. Úszófája (*kapkap*) jelezte hollétét s tartotta függőlegesen, nyilásával lefelé. Hogy a tőrbe csalandó hal csak alulról lássa a csalétket, oldalról száraz banána levéllel volt becsavarva. Csalónak ezekbe nem kis hal volt téve, hanem egy összetört tengeri csiga húsa. A hegyes és horgas tüskéket egy botvastagságú szárú rotángnak a levélkacscsa szolgáltatja, mely Új-Mecklenburg partjain és a körülötte fekvő szigeteken bőveu nő és sokszor ruháimba akadt tüskéivel. Sandwich szigeten *ŭje* nevet mondtak e növényre; éppen így hívják ott a közönséges rotangot is (Calamus sp.), mely a közönséges spanyol nádat szolgáltatja. Az Astrolabe-öbölnél ez a rotang ritka; utólagosan visszaemlékezem rá, hogy az Új-Mecklenburgból került szolgák gondosan eltették e rotang levélkacsait, de akkor még e halfogót nem ismertem s nem tudtam a czéljukat.

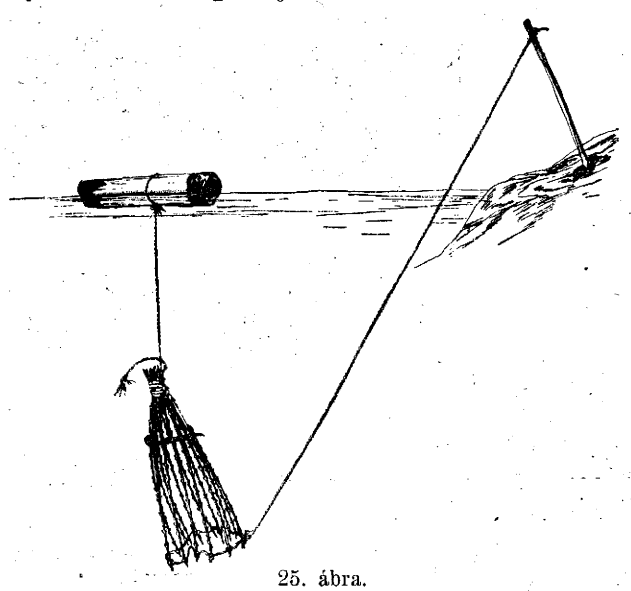

25. ábra.

A bambuszrúd végébe tűzött sok hegyű halászdárdát Új-Mecklenburgben és környékén kevéssé használhatják, mert nekem csupán a Sandwich-szigeten került szemem elé, a hol *készéi* a neve, meg Matupinál, a hol, mint Dr. Finsch, *á kúr* nevet jegyeztem fel.

Horgászó rudat Gerrit-Denys szigeten láttam (itt a neve *iŭnáŭán*), hosszú vékony bambuszrudon megfelelő fonal (*ajuwál*) végén kicsiny európai vashorog.

Új-Hannover szigeten Mateiszom falunál *Pászingán* nevű főnöknek egyedüli „ruházata“ a dereka körül csavart halászó-fonal volt, végén kis vas halhoroggal. Disznek a hajába tűzve egy kis gipszpipa.

A halak bódítása mérges növényekkel igen elterjedt lehet. Mateiszomban egy házban egész kosárral volt összegyűjtve a *Barringtonia speciosa*, itt mindenütt növő tengerparti terebélyes fa magva. Ezt a halbódítót már a jabim vidékről ismerem, ott *pú* a neve; magja belét összezúzzák s vízbe szórják; *í-ălŏn*, *i-bí*, *í-bulin* és *í-dumbi* jabim nevű halak kapnak utána, s könnyen kézrekerülnek.

Úgy látszik nem nő vadon az a másik halbódító futónövény se, melyet Mateiszomban házak előtt karóra futtatva ápolnak s *tuá*-nak hívnak. Jabim

szolgám felismerte benne az ő *ŏápĕ* nevű halmérgező növényüket, melynek az összetört gyökerével mérgezik ők a fentebbi nevű halakat. Virágát vagy termését sem Mateiszomban, sem a jabim vidéken nem láttam, terméketlen ágát pedig nem tettem el.

A halászati eszközöknél említem a kosarat, melyben a fogott halat haza viszik. *Máhúr* (St. Francisco) szigetéről egy csinos fonású került a birtokomba (l. zá·óczímke); itt *kisz* a neve. Nomoroduból való legények azt állították, hogy ilyen náluk is van, s ott *kălŏt* a neve.

Biró Lajos.

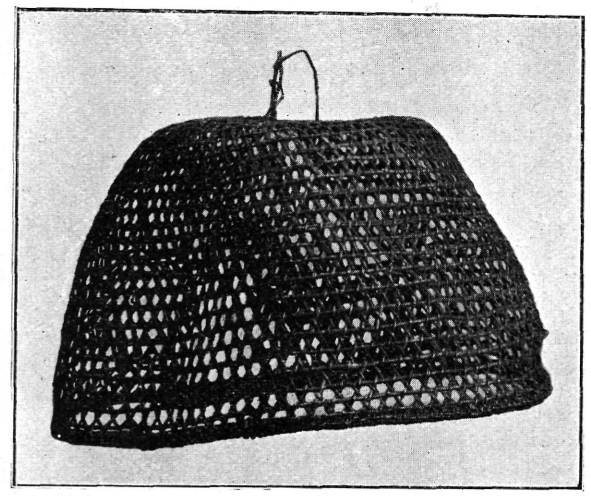

IRODALOM.

Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und in seinen Grenzgebieten. Herausgegeben vom Oest. Ingenieur- und Architekten-Vereine. Lieferung 2—4.

Ennek a nagy vállalatnak első füzetéről Értesitőnk 1902-ik évfolyamában emlékeztünk meg (95. l.). Azóta három füzet jelent meg 2—4-ig, mindegyik 15 nagy folio-táblával s ezzel a 4-ik füzettel az eredeti terv szerint be is zárult volna a munka. Azonban az utolsó füzeten azt olvassuk, hogy még egy 5-ik füzet is meg fog jelenni s ezzel egy időben az 50 lapnyi magyarázó szöveg. A gyűjtés kiterjeszkedik Ausztria mindegyik tartományára Galiczián kivül. Bennünket most inkább az érdekel, hogy a „Magyar korona országaiból“ is van közölve három lap és pedig kettő „Magyarországból“ egy „Erdélyből“. Mind a három felvétel Bünker tagtársunktól való, kit folyóiratunk olvasói is jól ismernek s a ki az itt bemutatott háztipusokat a bécsi anthropologiai társaság folyóiratában ismertette.

Az első táblán a sopronmegyei Ágfalváról látunk néhány házat, illetve telket alaprajzokkal s a község képével, a másodikon a vasmegyei hienczség földjéről egy tipikus szűk udvarú, kőlábas tornáczos, szalmatetős „keritett“ hajlékot, alaprajzzal, metszetekkel és részletrajzokkal (a tartalomjegyzék hibásan Oedenburger Comitat-ból valónak mondja), a harmadikon pedig az erdélyi szászság köréből kő- és boronaházakat a szebenvidéki

és beszterczei részekből bőséges és részletes alaprajzokkal és metszetekkel. Nem tudjuk, hogy ezzel a magyar népi építkezés le van-e tárgyalva, vagy esetleg jut még számára hely az 5-ik füzetben is. Hogy szoros értelemben vett magyar ház aligha lesz benne, nagyon valószinű. Különben az osztrák nemzetiségekkel sem törődik a munka — legalább eddig nem — így szinte feltünő, hogy az olasz mellett Bukovinából örmény, oláh és rutén házat is közöl. De várjuk meg itéletmondás előtt az 5-ik füzetet a szöveggel együtt, a mikor bőven visszatérhetünk reá. *Bátky Zs.*

*

Hrvatski gradevni oblici. Izdaje hrvtsko društvo inžin. i arhit. u Zagrebu. Sv. I. 1904. Horvát építési képek, kiadja a horvát mérnök- és építő-egyesület I. füzet. Folio

Míg mi a magunk parasztépítkezéséről csak szerény kis értekezéseket tudunk felmutatni szakszerű néprajzi irótól, azt is csak kevés számmal, de addig még nem jutottunk el (Huszka székely házát leszámítva), hogy azzal építőmestereink építészeti szempontból komolyan foglalkoznának: íme a horvát mérnök- és építési-egyesület egy nagyszabású munkát ad ki a horvát népi építkezésről, mely méltán csatlakozik a svájczi, német és osztrák műépítők hasonló kiadványaihoz. Ennek a műnek egyik füzete van előttünk. 10 foliolapon van itt bemutatva horvát népi faépítkezés pompás színes és fekete rajzokban, fénynyomatokban, alapbeosztásokban, metszetekben és detail felvételekben Mérnökök munkája lévén, természetes, hogy az architektonikus szempontok érvényesültek itt is csak úgy mint az osztrákok kiadványában. Az épület külseje, szerkezete, a részletek, toldalékok, szerkezeti és nem szerkezeti elemek kiképzése és díszítése a vizsgálat első tárgyai és csak másodsorban az épület tagolása, beosztása vagy éppen berendezése. Az építő felhasználható népi elemeket fog itt keresni s a munka czélja az, hogy találjon is. Fénynyomatban öt, a délszlávságra jellemző hombár van itt pl. bemutatva a 4-ik oldalon, a melynek erősen aláfaragott oszlopaik és kerítésrácsozatuk pompás anyagul kínálkoznak a műépítőnek felhasználásra, de az ethnographus ezenfelül mást is keres bennük.

Az első füzetben közölt épület-rajzok Szerém, Pozsega és Zágráb megyéből, továbbá Dalmácziából származnak. A terv szerint még 4 füzet fog meg jelenni, mindegyike 10—10 lappal s az utolsó füzethez fog a szöveg csatlakozni. Kívánatos, hogy ez ne csak horvát nyelven legyen írva.

Annak idején bővebben megemlékezünk róla. *Bátky Zs.*

*

Földrajzi Közlemények. 1905, I. f.: Magyarország dunántúli részének népsürűsége az 1900. évi népszámlálás alapján. Írta Zombory Ida.

A fenti helyen és czim alatt egy három oldalra terjedő rövidke közlemény jelent meg térképmelléklettel. A térkép a népsürűséget tünteti fel s a következő módon készült: szerző községről községre menve — a Dunántúlon van összesen 2878 — a kat. holdakat km.²-re átalakítva, megállapította területi nagyságukat s lakosságuk számát ehhez viszonyította. Az egyenlő népsürűségű községek határát azután egyenlő színekkel befestette. Sürűségi skálája hat fokozatból áll, ú. m. km.²-enként lélekszám: 0—20; 20—40; 40—60; 60—100; 100—160; 160-on felül. Az egyes fokozatokra eső községek száma sorban: 36; 391; 863; 1008; 343; 137.

Kétségtelen dolog, hogy szerző nagy munkát végzett, mig térképét megcsinálta s mi csak sajnálni tudjuk, hogy fáradsága egyrészt kárba veszett, másrészt nem használta azt fel mások tanítására.

Kárba veszett azért, mivel a térkép reprodukálása autotypia útján egyáltalán nem sikerült, mert az egyes skálafokozatok nem válnak el egymástól s a térkép használatát csak bizonyos határig engedik meg. Bántólag és zavarólag hat a sürű és felesleges folyóhálózat is. Olvasó és nem tudós közönség részére tiszta, könnyen áttekinthető térképet kell adni.

Másik kifogásunk pedig az, hogy ehhez a nagy fáradsággal megszerkesztett térképhez mindössze hat sornyi magyarázatot ad. Ez bizony édes kevés és méltán kérdhetjük, miért kellett ekkora fáradságot belefektetni az elkészítésébe? A ki ilyen térképet csinál s azt leközli, annak mindenesetre foglalkoznia kell azokkal a tényezőkkel, a melyek a népesség miként való eloszlását eredményezik s ezeket okulásul másoknak is elmondania. Igaz, hogy ez a nehezebbik oldala a feladatnak, de hisz éppen azt várná el az olvasó. Milyen tanulságos lett volna, ha pl. összeveti népsürűségi térképét a Dunántúl néprajzi és gazdasági, különösen szőllészeti térképével, nem is említve a domborzati, közlekedési, ipari és egyéb térképeket, természetesen lehető kiterjedt autopszia mellett. Különösen az előbb említett két térkép olyan világosan beszél a mi szempontunkból, hogy szinte meglepő. Csak éppen megemlítjük, hogy ott, a hol a németség telepedett meg s ott, a hol ezzel együtt a nagybirtok hiánya mellett (a latifundiumok elterjedése s a népesség eloszlására való befolyása is mily hálás téma a Dunántúlon) az intenziv gazdálkodás s a szőllőmüvelés meghonosodott, ott sürü a lakosság. Rendkívül tanulságos erre a tolna-baranyai szöglet.

Nagyon háladatos munka lenne ebből a szempontból újra tanulmány tárgyává tenni a Dunántúlt s ez igen alkalmas feladat lehetne a budapesti egyetemi földrajzi intézet hallgatóinak, a hol ez a térkép is készült. *Bátky Zs.*

*

Magyarország vármegyéi és városai. Szerkeszti *dr. Borovszky Samu.* Pozsony vármegye. 754 oldal, számos ábrával.

Az Apollo irodalmi társaság vaskos kötetei ugyancsak gyorsan követik egymást. Hogy ezeknek szinvonaluk is emelkednék, nem állithatjuk. A néprajzi részről legalább semmi esetre sem. Terjedelemre ez még jobban összeszorult, mint a többi kötetekben, a mennyiben a nyolczadfélszáz oldalnyi szövegből csak 20 oldal s a több mint háromszáz képből csak 8 jutott reája. Az ismertetés bizony gyarló, talán az összes kötetek között a leggyarlóbb. Részletesen nem is érdemes vele foglalkoznunk, mert csak kifogásokat hozhatnánk fel. De jellemzésképen néhány tételét ide iktatjuk:

„A pozsonymegyei magyarság jelleg és jellem tekintetében semmiben (!) sem különbözik a szomszédos vármegyék magyarjaitól."

„A magyarság háztája semmi jellegzeteset sem mutat." „A német lakosok házai szintén ilyenek." „Nem találunk bizonyos megállapodott szokást a csúcsfalak (!) tekintetében is. Ebben sincs semmiféle rendszer (!)."

„A magyarok ruházat tekintetében semmiben sem különböznek a szomszédos vármegyék magyarjaitól" stb.

A színes képek kritikán aluliak. Paraszthaz csak egyetlen egy van, az is habán.

Az előbbi három kötetről elmondott véleményünket (Értesitő 1901., 1903., 1904. évf.) erre a kötetre is teljes mértékben fentartjuk. A nyitrai kötet messze előtte jár a pozsonyinak. *Bátky Zs.*

*

Richard Andree: **Votive und Weihegaben des kathol. Volkes in Süddeutschland.** Ein Beitrag zur Volkskunde. Mit 38. Abb. auf 32 Tafeln und 2 Farbendrucktafeln. Braunschweig. Friedrich Vieweg und Sohn 1904. I—IV + 1—191 S. 4°.

Az Ethnographische Paralellen jeles szerzője az összehasonlitó néprajz új, eddig eléggé fel nem dolgozott terére vezet. A fogadalmi és áldozati tárgyak története ez, nyomozva a népek psychikus fejlődésének egyes szakaszaiban, melynek részletei rávezetnek a népies gyógyászat, babona, szokások genesisére és a kereszténység hatása alatt történt átalakulására. A hajdani polytheismus nyomai éledeznek az országos és kerületi szentek patronatusában, az egyes speciális erejü védőszentek kultuszában, mely oly erős, hogy átéli a reformáczió viharos korát, sőt helyenkint éppen az üldözés hatása alatt

új erőre kap s a helyi viszonyokhoz alkalmazott átalakulásban maiglan is él. A speciálista védőszentek megválasztása sok tekintetben független az egyház által sanctionált legendáktól, mert váltakozik egyes vidékek és korszakok szerint. Még arra is akad eset, hogy egyes, évszázadokon át tisztelt szentek, mintegy detronizálva feledésbe merülnek s helyüket újabb favoritok foglalják el, másutt a szentek csak szerepkört cserélnek s a kultusz változott alakban folyik tovább. Az ilyen különleges irányú tisztelet néha tagadhatattatlanul az *Acta sanctorum* hatása alatt fejlődött, de nem ritkán csak a népies etymologia teremti meg nimbuszát; pl. szent Ágost (Augustin) kizárólag a neve miatt lett a szembajosok, szent Gallus a baromfiak patronusa stb.

Ezek mellett azonban a különleges ajándékokkal tisztelt szentek száma kisebb, tiszteletük kimutathatólag csak a földmivesek körére szoritkozik és nagyon valószinű, hogy közvetlen folytatása az ó-római lustratio, palilia stb. ünnepeknek. Az állattenyésztők legrégibb patronusai szent Antonius (apát), másutt szent Cornelius, Georgius, Martinus, Colomanus, Vilibaldus, Vendelinus, Theodulus, Sebastianus, Patricius, Vitus stb. kiket Északitália, Délnémetország és az osztrák örökös tartományokban tisztelnek, Ausztriában pedig ilyen szerepe szent István királyunknak jutott. Szent István király ez irányú tisztelete állitólag magyar hatás folytán elterjedt a Duna felső folyásán is, miről a szerző a 66. lapon igy nyilatkozik: . . . A lovat keményen megülő magyaroknál igy lett ő a lovak védőszentje, a kinek tiszteletére körüllovagolták templomait. Divott ez a szokás a müncheni Szent István templomnál is, a hol a müncheni bérkocsisok még 1850-ben is megülték ez ünnepet a védőszent napján szept. 2-án (!) és körülkocsizták a templomot. Azt tartották, hogy ez által lovaik, a szentnek közbenjárásával, minden betegségtől mentesek lesznek. Régebben kivonultak erre az ünnepre még az udvari kocsisok is." A felsőausztriai Schwand-ban maiglan divik ez a kocsizás szent István napján, hasonlóan az Asp melletti St. Stefan-ban is, hol a lovakat e napon a pap megáldja. Különleges ajándékkal, vagy fogadalmi áldozattal mindemellett csak szent Antal tiszteletében találkozunk, a kinek kenyeret áldoznak, mig a votumok java-része szent Leonhard körül csoportosul, a kinek kultusza vetekedik a Mária-kultuszszal s ennek megfelelően hatásköre is változatos. Az eddigi kutatások azt sejtetik, hogy a germán mythologia Fro, Freyr kultuszát alakította át a keresztény hatás, s igy lett Leonhardus beteg emberek és állatok orvosa, rabok szabaditója, pásztorok patronusa stb., kinek tiszteletére kocsi- és lóversenyeket rendeznek, kultusza azonban főleg áldozati és fogadalmi tárgyakban nyilvánul.

A régibb időkben, mikor a vas értéke még nagyobb volt, kovácsolt, vagy öntött vasból való életnagyságú szobrokat, emberi és állati alakokat áldoztak tiszteletére, később vaspléh figurákat, majd viasztárgyakat, mig mai nap a szegény hivek már csak papir és deszkából való értéktelen ajándékokkal rakják meg a csodatevő szent kápolnáit. Számottevő irodalmi apparatussal van megvilágitva főleg a vas és a viasztárgyak fejlődése, az áldozatul hozott tárgyak felsorolása, mai lelőhelyeik, a szokás elterjedésének földrajzi határai, érdekes történelmi példákkal, analogiákkal és párhuzamokkal a világ minden részéből, miáltal a túlzásba ment kultusznak egyházi és világi hatóságok által történt korlátozása válik érthetővé, másrészt azonban akaratlanul is kapcsolatba jut a pogány phallus-tisztelet emlékeivel.

Szervesen összefügg e változatos kultusz néhány alakja a búcsújárások asketikájával s igy kapcsolatba jut a csodavizek, szent források legendáival, az itt hozott áldozatokkal, melyek azonban mind a Leonhard-kultuszban lelik magyarázatukat s erre mint ősalakra visszavezethetők. A fogadalmi tárgyak és áldozatok messze terjedő felsorolása és leirása helyett utalok lapunk e tárgyú más czikkére, melynek ábrái csaknem minden esetben hű másai *Andree* gyüjteményeinek, noha nálunk nem a Leonhard-kultusz tárgyai, hanem a Mária búcsúsok áldozatai.

Kétségtelen ugyan, hogy a szoros közelség, a közvetlen szomszédok példája, nálunk is hagyott nyomokat, mert pl. a dunántúli németség között kifejlődött némi Leonhard-kultusz, de ez elterjedni nem tudott, ezért a Leonhard-kultuszra annyira jellemző vastárgyak száma hazánkban elenyésző csekély. Még ott is, hol a fent emlitett speciális szentek tisztelete kifejlődött, az áldozati tárgyak nem honosultak meg. Ilyen

pl. a tótságban eléggé kultivált szent Vendel tisztelete, teljesen mentes akár a vas, akár a viasz áldozati tárgyaktól s a hol nálunk ilyenekről szó lehet tót, ruthén vagy felvidéki tótság körében, azok mind a Mária-kultusz tárgyai. A mennyire Leonhard-kultuszról is szólhatunk, ez hazánkban csak az osztrák határok mentén levő német vidékekre szorítkozik, de tovább hatolni nem tudott, bár kétségtelen, hogy a kultusz terjesztésére nálunk is történt kisérlet, miről a Vas- és Zalamegyében ismétlődő helynevek, valamint a szentnek tiszteletére emelt régi templomok tanuskodnak. Ennek nyomai elvezetnek egész Szlavoniáig, de mélyebb hatása sehol sem maradt, mert ezek a községek hamar megmagyarosodtak s ezzel együtt a kultusz is elenyészett, az eredetileg is magyar községekre pedig nem hatott, mert hiányzott a praedispositio, papságunk pedig e különben is nem egyházias szokást nem ápolta.

Hihetőleg ezekre a nyomokra céloz a szerző is, midőn a szokás határaiba hazánk nyugati részét is belevonja, de a hatás fokát mindenesetre túlbecsüli, mert éppen a kiemelt vastárgyak nálunk is ritkák. E mellett azt állítja, hogy az ilyen szokások ápolásában főtényező az illető népnek vagy néprétegnek psychikai fejlődése, mellette a lakóhelyek és a környezet hatása elenyészik. Ellenkezőleg, éppen ennek a szokásnak elterjedése azt bizonyítja, hogy ez a németség sajátja lehetett, mert elterjedésének határai csaknem összeesnek a németség nyelvi határaival. Elterjed pl. Elsass és Belgiumig, a birodalomban általában ismert, góczpontja mindamellett az osztrák németségben van, míg nálunk, bár átplántálódott, de elterjedni nem tudott.

Külön tárgyalja a fejurnák áldozását, melyek szent Albanus, Eusebius, Dionysius stb. fejnélküli szentek tiszteletével függnek össze.

A mi az áldozati tárgyakat illeti, Andree adatai szerint a vastárgyak áldozása ma már obsolet szokás, ellenben az apró viasztárgyak, rendszerint különböző testrészek, ritkábban állatalakok maiglan dívnak, még pedig a belül üres vázak kiszorították a templomok szempontjából nagyobb értékkel bíró tömör tárgyakat. Erre a következtetésre jut a szerző akkor is, mikor a régibb áldozati tárgyakat összehasonlítja a maiakkal, a mi a szokás decadentiájára mutat. Az intentio szerint külön tárgyalja a közvetlen véres állatáldozatokra emlékeztető szokásokat, így pl. a Karinthiában divó szent Wolfgangnak áldozott sertéshúst, a különböző szenteknek áldozott eleven galambokat és tyúkokat, minek kedveért az egyes templomokban mostanig látunk ketreczeket. Ezen az alapon kimutatja, hogy a templomba hozott viasz, illetve vasállat nem is helyettesíthette mindenkor az élő áldozatot, következőleg, hogy pl. a sokat emlegetett vacca ferreá-k (L. az Értesítő 1904. 266. l.), mint bizonyos szolgálmány külső jelei, az eddig vázolt kultusztól külön választandók. Külön osztályba sorozza az áldozatul hozott gazdasági és munka eszközöket, pl. ekét, kalapácsot stb. mely utóbbiban a phallus-kultusz, illetve Thor-Donar mythos emlékeit látja. Ezeknek áldozása már összefolyik más országok Mária-kultuszával s földrajzilag, legalább észak felé, tovább terjed Svédországig. Ugyancsak külön válnak a Leonhard-tisztelettől a naturalekban hozott testrészek: haj, fogak, csontok, ruhafélék votioja, melynek emlékei jobbára a XV—XVI. századból valók, valamint a szent Floriannak hozott pléhből, vagy viaszból készített házak. Átlag hasonló csoportokba oszthatók a tulajdonképeni votiv képek, votiv táblák, melyek a csodák emlékét hirdetik.

Ma már mindezeknek kora lejárt. Az egyes templomokban, a hol még a különböző tárgyak tömegesen találhatók, múzeális régiségek, emlékek gyanánt őrzik, de újabbak hozatala ellen maga a papság tiltakozik. Hagyomány kedvéért néhol még elfogadják a viasztárgyakat, bár ezek is nyomban a gyertyaöntőhöz kerülnek nyers anyagként, de ezek napjai is rövidülnek. Ellenben a többi tárgyak ellen a templomokban nyilt tilalmak vannak kifüggesztve s ha egy-egy jámbor hivő mégis becsempész ilyet, azt könyörtelenül elpusztítják. Egyes helyeken a felszaporodott apró tárgyakat elégették, összetörték vagy elásták. Szent Leonhard egykor látogatott búcsújáróhelyei elárvulnak, templomai pusztulnak s nemsokára az egykori nagy kultuszról csak a múzeumi gyűjtemények fognak tanuskodni. Tartós, bár profán emléket emelt e votumoknak Andree könyve, mely gazdag forrása a historia ecclesiasticának is, repertoriuma által pedig új indiculus superstitionum-ot nyitott.

Ernyey József.

Szláv folyóiratok szemléje.

Časopis Musealnej Slovenskej Spoločnosti. Rediguje *A. Sokolik* tajomník. Ročnik VII. Turčiansky Sv.-Martin. Tlačou Knihtlač. ú astinárskeho spolku 1904.

A Turócz-Szt.-Mártonban működő tót múzeum-egyesület folyóirata az egyesület titkárának, *Sokolik* Andrásnak, szerkesztésében évente 6 füzetben jelenik meg, mellékletül pedig *Sbornik museálnéj Slov. Spoločnosti* czímen évente két külön, önálló füzetet ad ki. Ez utóbbi volt eredetileg a múzeum hivatalos organuma, úgy hogy a mostani melléklet már IX. évfolyamot töltötte ki, míg a fenti főlapból csak 7 évfolyam jelent meg. A mult évfolyam tartalma a következő: Az I. füzetben *Kmet'* András (az egyesület elnöke) *Óriás lábnyom* czímen a hontmegyei Palást község Moczár nevű hegyén talált, 1903-ban Berencsfaluba szállított sziklatömböt ír le, a melyen emberi jobbláb alakjának megfelelő mélyedés látható. A nép hite szerint az egykori óriások lábának a nyoma. Méretei: hosszúsága 70 cm., az ujjaknál 30. cm. széles. A kő anyaga trachit, rajta faragás vagy vésés nyoma nem található. A szerző a természet játékának tartja, bár a környéken még öt, azóta részben elpusztult lábnyomról tesz említést, melyek anyaga laza homokkő volt. A közlemény pótlásul szolgál egy régebbi czikk anyagához.

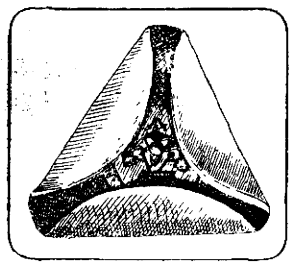

1. ábra.

Ugyanez a szerző ismerteti a prágai Narodopisný Sbornik czikkét, mely a turóczmegyei *krosienko* fonásról értekezik. A folyóirat tárgyalásánál e czikkre visszatérünk. Ugyanitt *dr. Petrikovich* a múzeum numismatikai gyűjteményének 1903. évi szaporulatát ismerteti. *Krajčovič J.* az assakürti nép karácsonyi szokásait írja le, *Halaša A.* pedig folytatja a tót hímzések onomatologiájáról szóló hosszabb tanulmányát. Helyenkint a hímzett ruhadarabok enumerácziójáit, röviden a technikáját is adja megyék szerint csoportosítva. A füzet ezenkívül történelmi adalékokat és szakügyeket tartalmaz. A 2. füzetben *Sochaň Pál* „Áldozati kövek és lábnyomok a kövekben" czímen újabb pótló adatokat közöl Kmet' fenti czikkéhez és ennek kapcsán részletes enumerácziót ad a felvidéken sűrűn található faragott és faragatlan kőrakásokról, melyekhez a nép meséket fűz. A kövek néha kereszttel vannak jelölve, a mi a délibábos archaeologusokat arra a feltevésre vezette, hogy ezek mind pogánykori oltárok voltak s a keresztet utólag vésték rá. A szerző azt bizonyítja, hogy ezek a jelzett kövek határkövek voltak. *Starohorsky* czikke: A mi öreg Krivánunk, agrogeologiai tartalmú. *A. K.* Molnárjog czímű czikkében felhívja a figyelmet a régi felvidéki szokásjogra, hogy a falvak molnárai néhol, függetlenül a biráktól, büntetőjoggal bírtak s ennek jeléül a malom ajtaján vaskapocs lógott, a melylyel a bűnöst nyakánál fogva, mintegy pellengérre lehetett állítani. A szerző adatokat keres arra nézve, mi volt e jognak történeti alakja, milyen természetű volt e jog és mikor törülték el? *Kmet' A.* Felhivás czím alatt felújítja a Természettud. Közl. 1903. évi febr. számában felvetett kérdést: ismeretes-e valahol a Prunus Padus (zelnicze meggy) *csudarémfa* néven? *Vojtek* M. babonás hiedelmeket közöl a trencsénmegyei Tyerhova községből.

A 3. füzetben *Dr. Petrikovich J.* A szakolczai kalapos-czéh nemezbárczája és hontmegyei agyagbárczák czímen ismerteti a múzeum két érdekes szerzeményét. A kalaposbárcza háromszögletű kalapformára összehajtott nemezdarab (l. 1. á.), középen a czéh pecsétjének nyomait viseli. A szakolczai kalaposlegények ilyen fizetési bárczákat kaptak mestereiktől, melyeket elszámoláskor pénzzel váltottak be. Az agyagbárczákat illetőleg közli a Numismat. Közlöny II. 4. nézetét, mely szerint ilyen agyagpénzeket bárczaképen kapták a beszterczebányai péklegények szálláspénzül. Ellenben a bécsi Münz- und Antiken-Kabinet véleménye szerint . . . sind es Stempel oder Marken, über deren Zweck man nicht im Reinen ist. Wahrscheinlich waren sie ein Tauschmittel... A régi czéhirományok ilyen bárczákról nem szólnak, a czéhkorszakból való öreg mesterek nem ismerik, tehát e

kérdés megfejtetlen marad. *Starohorsky* befejezi az előbbi füzetben emlitettt czikkét a Kriványról. *B—y A.* (Buday Antal) topographiai adatokat közöl a beszterczebányai szolgabirósági járásból. Szepesmegyei Letánfalváról és Hnileczről való népmesék, szólásmódok, közmondások mellett, hivatalos közlemények töltik meg a füzetet.

A 4. füzetben olvassuk az elnöki megnyitó beszédet, *B—y A.* folytatja topographiai adatait, *Vojtek M.* népies gyógymódokat ismertet Tyerchováról, *Klimo A.* gyermekversikéket és játékokat, *Podtatransky* régi népdalokat közöl Liptómegyéből, Verbiczről. *Kamenár B.* összeállitotta a házi használati tárgyak és munkaeszközök névsorát, melyek az ópazovai népnél használatosak, de minden magyarázat vagy idegen nyelvű interpretálás nélkül, miáltal a különben gondos enumeráczió értékét vesztette. *Pitonják T.* szepesmegyei talányokat közöl.

Az 5. füzetben *Veterán* a palota és táltos szavak etymologiájával foglalkozik. *Petrikovich* pedig befejezi a numismatikai szaporulat ismertetését. *Volf-Kňazolucky J.* az újbányai nép idiotikonjából ad szemelvényeket. A 6. füzetben *Zigmundik J.* bemutatja *Pauliny Tóth* Vilmos 1873-ban irt magyar levelét, adalékul a Rákóczy-nóta eredetéhez. Ismertetésére még visszatérünk. *Klimo B.* gyermekjátékokat ir le. *Vrablec J.* a pozsonymegyei Závod községből határ- és dülőneveket közöl. *Halaša A.* folytatja a tót himzésekről szóló tanulmányát. Ismeretlen eredetű népdalközlések szólásmódok, szepesi közmondások után *Krajčovič J.* befejező közleménye következik az 1. füzetben megkezdett: czikkhez karácsonyi népszokások és babonák Assakürtön.

Állandó rovata a folyóiratnak, a kis archivum, népies vonatkozású tót följegyzéseket közöl a felvidéki plébániák levéltáraiból.

A Sbornik 1904. IX. évfolyamában *Medveczky A. K.* Pálos-Nagymező és környékének nép- és helyrajzi leirását adja. *Halaša A.* Puchói régiségek czimen tót fordításban folytatja báró Hoening német keziratának közlését 4 tábla rajz kiséretében. *Iremsky* a liptómegyei Bobró községben gyűjtött, irodalmi és köznyelvben kevéssé használt vagy ismeretlen szavak jegyzékét közli.

Ugyancsak *Iremsky* horal dalokat közöl Árvából, az idiotikonok gondos magyarázata kiséretében. *Sasinek F.* Moravia és Nyitra czimen történelmi tanulmányt kezd. A füzetet könyvjegyzék zárja be, katalogusa a múzeum gondozására bizott Kresméry-féle könyvtárnak. A 2. füzetben *Veterán* helyi mondák és regék czimen feldolgozza Jókainak a Szent Anna taváról irt tündérregéjét, de színhelyét Erdélyből Teplára helyezi át, mert a népmonda ott is tengerszembe sülyedt harangot emleget. *Sasinek* folytatja és befejezi Moravia és Nyitra cz. történelmi tanulmányát, melynek ez utóbbi része Velehraddal Moravia problematikus várával foglalkozik. *Drobný J.* az 1654—1733-ig terjedő brezói krónika szövegét közli az 1783-ból származó transsumptum nyomán. A krónika több érdekes adatot nyujt a község és az egyház történetére. *Bulovský M.* az egész tótság területére kiterjedő szólásmód- és közmondás-gyűjteményt mutat be, folytatásul a mult évben megkezdett közléshez. *Dr. Petrikovich J.* a bohuszlavici leletből származó 95 bronztárgyat irja le 4 tábla rajz kiséretében. *Iremsky* a márkusfalvi gyermekjátékokat ismerteti. Ugyancsak *dr. Petrikovich* folytatja a Sbornik VI. évfolyamában megkezdett tanulmányát: Kisebb érem- és pénzlelőhelyek felsorolása és a leletek leirása (XXVI—LIII. tétel), melyek az egyesület birtokában vannak. A kisebb közlemények rovatában találjuk a liptó-szent-miklósi csizmadialegények 1697. évi tót nyelvű artikulusait és a beszterczebányai levéltárban levő XVII. századi tót levelek közlését. Mellékletül van adva a fent emlitett Kresméry-féle könyvtár betűrendes katalogusából a 289—714. tétel.

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Néprajzi előadások.

1. A Nemzeti Múzeum ismeretterjesztő előadásainak évente szokásos sorozatát ez idén *dr. Semayer Vilibáld* a néprajzi osztály vezető-őre nyitotta meg október 15-ikén, *A magyarság anthropologiai fajtái* czimű előadásával. Az evolucziő tanának magyarázatából kiindulva valószinűnek tartja, hogy mindazok a fajták, a melyek ezelőtt 1000 esztendővel hazánk földjén éltek, utódaikban itt élnek ma is s igy nem lehetetlenség a honfoglaló magyarság fajtájának keresése és föltalálása. *Kuun* Géza grófnak *Hazánk lakói a római uralom megszünte után a honfoglalás idejéig* cz. tanulmányából megtudjuk, hogy a honfoglaló magyarság keverék nép volt, finn-ugor, török-tatár és szláv népek keveréke. Ezen a történeti alapon és az anthropologiai jellegeken felépült módszertani kutatás egybevetésével a fajmagyarokat egyelőre két fő embertani fajtára osztja. Az egyik, a melyet finn-ugoros fajtának nevez, középtermetű, sárgás bőrű, gesztenyeszin hajú, szög bajuszú, világos szemű s különösen a Tisza mentén s Erdélyben lakik. Ehhez tartoznak a székelyek. Különben is ez a magyarság zöme. A másik a magas termetű, barna bőrű, sötét hajú és sötét szemű törökös-magyarság, mely tömegesen a Jászságban s a Kunságban él, de szétszórtan található az országban sokfelé, különösen a palóczságban és a Dunántúlon. Vannak tipusok, a melyek a két főfajta egyikébe sem sorozhatók s ezért valószinű, hogy a kutatás előrehaladásával újabb fajták felállítása válik majd szükségessé.

2. Az emlitett előadások során november 12-ikén *Beluleszkó Sándor* segédőr *A husvéti piros tojásokról* tartott előadásában ismertette az ezekkel összefüggő babonákat és népszokásokat, készitésük népies művészetét és a Néprajzi Osztály gazdag tojásgyűjteményéből vett példákkal jellemezte a Magyarországon divó husvéti tojásait. A tojások irása nem látszik magyar találmánynak, mert legszebb kifejlettségében nem a szinmagyarság középpontjában, a Nagy Alföldön él, hanem inkább a perifériákon, hol a magyar elem más nemzetiségekkel érintkezik. A magyar husvéti tojások rendesen piros szinűek; közöttük legszebbek a csángó és székely tojások. A németek nem igen ismerik a tojás népi diszitését. Legszebbek, mert ritka változatos szinpompát fejtenek ki, az oláh piros tojások. A szerbekéi fantasztikus diszitésűek és rikitó szinezésűek. A ruthén tojások diszitményei utánozzák a szőttesek és fafaragványok motivumait. Határozott izlésre mutatnak a tót piros tojások is. Végül előadó megvasalt ú. n. szerencse-tojásokat mutatott be.

3. Deczember 21-ikén a Magyar Néprajzi Társaság felolvasó-ülésén *dr. Semayer Vilibáld „Hans Leder tibeti gyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában* cz. előadásában ismertette azt a kerek 900 darabból álló tibeti gyűjteményt, melyet a Néprajzi Osztály az év folyamán gyűjteményei számára megszerzett. A kollekczió legbecsesebb darabjait, a lamaizmus attributumait eredetiben mutatta be, igy számos selyemre festett templomi régi zászlót és képet, Buddha-szobrocskákat, imagépeket, a Czamm-ünnepély alkalmával használatos tánczmaszkok modelljeit, a melyek most kerültek először ilyen teljes sorozatban európai múzeumba. — *o.*

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1904. év IV. (okt.—decz.) évnegyedében.

Az osztály gyűjteményei a következő szaporodást mutatják:

I. *Gyűjteménytárgy*: 3990 drb. Ebből vétel: 2310 drb, ajándék: 1680 drb.

A) A vételek részletezése: Anthropologiai tárgy: 22 drb. Ruházat, női kézimunka és ékszer: 450 drb. Szövés-fonási szerszám: 3 drb. Bútorzat: 65 drb. Konyhaeszköz: 205 drb. Gazdasági eszköz: 9 drb. Halászati tárgy: 12 drb. Kismesterségi szerszám:

27 drb. Használati tárgy: 404 drb. Parasztfaragás: 1 drb. Zenetárgy: 31 drb. Kultusztárgy: 466 drb. Alkalmi tárgy: 8 drb. Játékszer: 4 drb. Fegyver: 154 drb. Fénykép és rajz: 333 drb. Modell: 115 drb. Czéhjelvény: 1 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Szladovics Mária, Boldogfa. 1 drb használati tárgy. Gönczi Ferencz, Budapest, 2 drb kultusz-tárgy és 6 drb fénykép, Papp János, Budapest, 7 drb fénykép és 1 drb konyhaeszköz. Dr. Papp Károly, Budapest, 1 drb fénykép. Lichtneckert József, Székesfehérvár, 2 drb kályhaszem. Dr. Réthy László, Budapest, 1540 drb kép. Milliecker Bódog, Versecz, 2 drb fejkötő. A mezőtúri fazekas-társaság 25 drb cserépedény. Dr. Szilády Zoltán, Nagyenyed, 3 drb konyhaeszköz. 1 drb kultusztárgy, 2 drb gyermekjáték és 1 drb modell. Dr. Bátky Zsigmond, Budapest, 6 drb kép. Beluleszkó Sándor, Budapest, 8 drb fénykép. Madarassy László, Budapest, 17 drb fénykép. Timkó Imre, Budapest, 31 drb fénykép. Tóth József, Kiskunfélegyháza, 10 drb fénykép. Jenovay Dezső, Kiskunfélegyháza, 8 drb fénykép.

Ezen negyedévi szaporulatból 505 drb hazai tárgygyal szemben 3485 drb külföldről származik és pedig Angolországból: 34 drb, Ausztriából: 148 drb, Bajorországból: 9 drb, Belgiumból: 15 drb, Boszniából: 8 drb, Bulgáriából: 11 drb, Dániából: 10 drb, Franciaországból: 65 drb, Görögországból: 7 drb. Hollandiából: 2 drb, Montenegróból: 4 drb, Németországból: 85 drb, Norvégiából: 29 drb, Olaszországból: 9 drb, Oroszországból: 93 drb, Romániából: 24 drb, Svédországból: 18 drb, Svájczból: 12 drb, Szerbiából: 13 drb, Törökországból: 51 drb, Ázsiából: 963 drb, Afrikából: 1245 drb, Amerikából: 247 drb, Ausztrália és Oczeániából: 374 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Abauj-Tornára 10 drb, Alsó-Fehérre 7 drb, Aradra 2 drb, Bács-Bodrogra 18 drb, Beregre 3 drb, Biharra 3 drb, Brassóra 7 drb, Csongrádra 12 drb, Fehérre 2 drb, Fogarasra 32 drb, Gömörre 15 drb, Győrre 16 drb, Hajdúra 1 drb, Háromszékre 3 drb, Hunyadra 5 drb, Jásznagykunszolnokra 25 drb, Komáromra 5 drb. Krassó-Szörényre 9 drb, Máramarosra 3 drb, Mosonra 11 drb, Nagy-Küküllőre 12 drb, Nógrádra 1 drb, Nyitrára 1 drb, Pestre 30 drb, Pozsonyra 1 drb, Sárosra 33 drb, Somogyra 71 drb, Szatmárra 8 drb, Szepesre 4 drb, Szerémre 2 drb, Szolnok-Dobokára 26 drb, Temesre 10 drb, Tolnára 1 drb, Torontálra 8 drb. Trencsénre 5 drb, Vasra 1 drb, Veröczére 1 drb, Zalára 50 drb, Zemplénre 1 drb, Zólyomra 1 drb; közelebbi meghatározás nélkül Magyarországra 49 drb.

II. *Könyv:* 65 drb. Ebből vétel 22 drb, ajándék 37 drb és csere 6 drb.

Ajándékoztak: dr. Kepp Frigyes, Nagyszeben, 1 drb, dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 19 drb, dr. Bátky Zsigmond, Budapest, 7 drb, Duc de Loubat, Paris, 1 drb, a columbiai múzeum 7 drb, a M. N. Múzeum igazgatósága, Budapest, 1 drb, Fraknói Vilmos, Budapest, 1 drb munkát.

Cserébe küldtek: a bolgár statisztikai hivatal, Sofia, 2 drb, a zürichi néprajzi társaság 1 drb, a berlini orientálista szeminárium 2 drb és a Naturforsch. Ges., Basel, 1 drb munkát.

III. *Felszerelési tárgy:* 103 drb.

IV. *Látogató:* 679 egyén és a bosnyák gyalog-ezred egy százada. (A gyűjtemény november elseje óta zárva.)

Dr. Semayer Vilibáld.

MAGYAR MÁNGORLÓ-LAPICZKÁK.

A növényi rostokból készült szövetek szálai a mosást követő szárítás folyamán összezsugorodnak, keményekké, merevekké válnak. Hogy a szöveteknek ezt a merevségét megszüntessék, szálaikat puhává és simulékonyá s egyben többé-kevésbbé fényessé tegyék, nyomó-dörzsölő műveletnek vetik alá. Ilyen művelet a mángorolás, mely legegyszerűbben úgy történik, hogy a szövetet, vagy a kész fehérneműt tésztanyújtóforma[1] rúdra tekerik (l. 1. ábra), erre deszkát tesznek s a felső test súlyával reá nehezedve, a rudat ide-oda hengergetik. Ezeket a deszkákat hívják a művelet után mángorló-fáknak vagy lapiczkáknak. Ezt a primitiv műveletet nagyban, a mint tudjuk, hatalmas asztalalakú mángorlók végzik, melyeknél az emberi test súlyát és nehézkedését hatalmas kövek pótolják, vagy a modern háztartásban már valóságos mángorlógépek. Hogy hosszú utat tett meg az emberiség addig is, a mig a mángorlódeszkákig eljutott, kétségtelen. Hazánkban ezek a primitiv mángorlólapiczkák még mindenfelé el vannak terjedve, a mennyiben kisebb háztartásokban az egyszerű követelményeknek meg is felelnek. De egy lépéssel tovább menve, azt is merjük állítani, hogy vannak olyan vidékeink is, a hova a mángorló ismerete még nem hatott el. Hogy pedig ezek a mi mángorló-fáink minden kiczifrázott voltuk mellett is mennyire primitiv eszközök s alakjukkal mennyire régi világra emlékeztetnek, mutatja az, hogy túlnyomó számban nem egyebek, mint sima lapos deszkák, a melyre az egyik tenyérnek a mángorláskor minden támaszték nélkül erősen rá kell nehezednie. Ezeknél sokkal kezelhetőbbek és eredményesebb munkát végeznek azok a példányok, a melyek hátán vagy végén a gyalu szarvának megfelelő kiálló marjuk van (l. 3. á.), a melyet munka közben meg lehet markolni, vagy pedig azok, a melyeknek fogantyúja nem a deszka végéből nyúlik ki, mint

1. á.
Somogyi sodrófa.

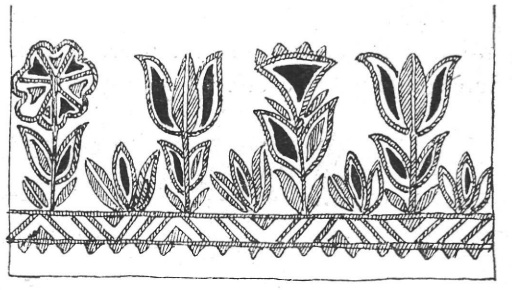

2. ábra.
Somogyi sodrófa pecsétviasz-zománczos díszítése.

[1] Az 1. ábrán Somogyból mutatunk be ilyen sodrófát, melynek két végén a 2. ábrán látható, később megbeszélendő pecsétviasz zománczolású díszítés van.

a mieinké, hanem belőle fül módjára kiáll (l. 4. á.).[1] De a nép konzervativ s ezért eszközeiben sok ősi formát őrzött meg.

Szerszámaink kivétel nélkül kemény fából vannak faragva, mert ez a fa szálkátlan is, meg súlyos is. A súlyt fokozza még deszkájuk tetemes vastagsága, mely néha 3·5—4 cm.-re rúg, 50–60 cm. hosszúság mellett.

A magyar mángorló szó a németből származik s ez csaknem bizonyosan rámutat az eszköz eredetére is. A mint a németeknél a mángorlódeszkák (Roll- o. Mangelbretter) kiválóan kedvelt objektumai a népi faragó művészetnek, épp úgy nálunk is előkelő helyet foglalnak el paraszt-művészetünkben, a mennyiben anyaguknál és alakjuknál fogva rendkívül alkalmasak az ornamentálásra. Általában mondhatjuk, hogy hazánkban a fából, tehát

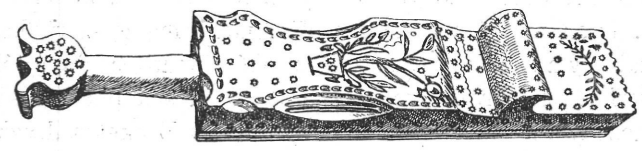

3. á. Gömör m. palócz.

könnyen dolgozható anyagból készült mindennemű szövő-fonószerszámok kiapadhatatlan forrásai népi diszítő stílusunknak.

Közzétételükkel egyes-egyedül ehhez akarunk anyagot szolgáltatni s rájok a figyelmet felhívni, azért tartózkodni kívánunk ornamentikájuk részletesebb fejtegetésétől.

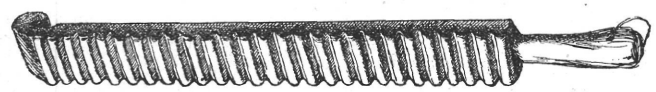

4. á. Dolha (Máramaros m.), rutén.

Mángorlóink első tekintetre két csoportra válnak, úgymint színesen berakottakra és egyszerűen faragottakra. Előbbieknél a kivésett alapba a rekeszes zománczolás technikájához hasonlóan olvasztott piros, fekete vagy zöld pecsétviasz van meleg késsel benyomkodva s ezzel a fa alapszínével kombinált színezéssel érik el azt a hatást, a mit rajtuk tapasztalhatunk.[2]

Zománczolt, színes mángorló-lapiczkák. (L. II. tábla, 6—11. á.)

6. á. Deszkája háztetőszerűen kissé domborodó, hossza 50 cm., felső széle 17, alsó 11·5 cm., a mi úgy aránylik egymáshoz, mint 2 a 3-hoz, míg ugyanezek a hosszúsághoz majdnem úgy, mint 3 a 4-hez. Egyike, később

[1] Das hamburgische Museum für Kunst und Gewerbe. Hamburg, 1894. 680, lapon Schleswigből. Andree: Braunschweiger Volkskunde, 1901. 258. l. stb. Zeitschrift für Ethnologie. Berlin, 1886. 1330. vendektől.

[2] Megjegyezzük itt, hogy ez a pecsétviasztömléses diszitésmód ismeretes németországi pásztoroknál és l. Andree: Beitr. z. Anthrop. Braunschweigs. 1898. 138. Verhand. d. Berl. Ges. für Anthr. etc. 1882 (370).

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

6

1. Viszló (Somogy).

7

Somogy.

8

Tab (Somogy).

9

Diszel (Zala).

10

Mezőkövesd (Borsod).

11

Pusztasomorja (Moson).

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

felemlitendő stilbeli fogyatékossága mellett, legszebb darabjainknak. Nagy gyakorlatra valló biztos kézzel, tudatosan tervezett és megcsinált mintával van ékesitve, a magyar szűcsmesterek és szűrszabók újmódi szokása szerint, tömötten s az egész felületet elborítva. A közepét betöltő virágcsomók nehézkesek, zömökek, a mi a nyulánk deszka diszítő elvével nem egyeztethető össze. Mindegyik virágcsomó majdnem egyforma széles és hosszú, s ez, nem is tekintve hármas voltukra, mely a hosszú deszkán a térbeliség hibás felfogása mellett unalmas ismétlésnek mondható, azt gyaníttatja, hogy máshonnan vannak másolva. Azt hiszszük, eltaláltuk, ha azt állítjuk, hogy a négyszögletes és hasonló technikájú tükrösökről vannak lenézve, a hova kompozicziójuk is utal. Maga e mángorló is a tükrösök hazájából, Somogyból, Viszlóról (készitette Méhész Ferencz) való. Úgy véljük, támogatja ezt a nézetünket az is, hogy a deszka mezeje egy harántos sávval két félre, tehát különálló részre van osztva, melyek hosszúságban úgy aránylanak egymáshoz, mint 2 a 3-hoz. Igaz, hogy a felső két virágcsomó nincs elválasztva egymástól, a mi viszont esztétikai szépségét növeli, de ez a következetlenség igen mindennapos paraszt diszitőinknél. A virágcsomókra később óhajtván visszatérni, még azt is mondhatjuk, hogy a mezőnek köröskörül való bekeritését szintén onnan nézték le, a mennyiben ez is a négyszegletes tükrösök sajátja, sőt mi több, szegélyzőként ugyanezek az elemek is előfordulnak rajtuk. Hogy ezek a félkörben elhelyezett palmetta-formák és kövérlemezű levélcsomócskák honnan kerültek oda is, ide is (az előbbi alkalmasint fémverést utánzó fafaragványokról, bútorokról, az utóbbi lehet, hogy cseréptálakról), azzal most nem foglalkozunk. Igen sikerültnek mondhatjuk a kettő közt levő szivalakú töltő ornamentumot. A felső és alsó sarkokban nyiló szivalakból kinövő bogyós és leveles fürtök szintén a tükrösökről származtak ide, bár tudjuk, hogy régebbi himzéseken (cserépedényeken) is igen gyakori a szájában bogyós ágat tartó (Noé) galamb, valamint újabban selyemmel varrott mellrevalókon is. Az osztályunkban lévő tükrösök madárpárjai sűrű levelű, hajlós virágszálakat vagy csokrokat tartanak csőrükben. A kettejük közül alant kinövő rozetta kissé idegenszerű benyomást kelt, mintha valami épület diszitéséről lenne lemásolva, vagy valami iskolai szabadkézirajz reminiszczenczia lenne. A deszka felső végét beszegő szilvamagalakú soros ornamentum igen közönséges eleme vésett diszitéseinknek.

5. á.
Somogy m.

Visszatérve a virágcsomókhoz, rövid szemlélet után látjuk, hogy kompozicziójukban mennyire egyformák, s legfeljebb elemeik felcserélésében, vagy elrendezésében különböznek egymástól. Mindhárom egy edényből lefelé és fölfelé hajló szimmetrikus virágágakat reprezentál. Nézzük a legalsót. Hosszában kétfelé osztott szivalakból kétoldalt apró, sűrű, hegyes levelű, kövér, rövid szár hajlik lefelé bimbókat és virágokat hordva. A szár az

első pillanatra szamártövist (Onopordon) vagy bogácsfélét (Carduus) juttat az eszünkbe, de lehet a szegfűre is gondolnunk. A hegyes levélalak talán bimbót (a két felsőnél levél), a kis kerek virág nefelejcset — a tükrösök kedvelt virágát — a mellette lévő hármas czikkelyű forma talán a kecskerágó (Evonymus) termését, a legalsó két nagy virág talán a csillagfüvet (Paris) akarja ábrázolni, ha mindenáron meg akarjuk őket határozni. Iktassuk ide még, hogy a legfelső virágcsomó hármas levélpárok a népies botanikában nevezetes vérehullófű (Chelidonium) leveleire hasonlitanak feltünően. A szivből fölfelé kétoldalt egy-egy szár emelkedik s hatalmas virággal, talán pünkösdi rózsa, tetőzik. Alattuk két nyiló-félben lévő bimbójuk van.

A virágoknak ilyetén csoportositása a magyar parasztornamentikában, mint tudjuk, igen közönséges s különösen fafaragásokon, főkép tükörfákon, festett bútorokon gyakori. Azt is tudjuk, hogy renaissancekorra visszamenő régi himzéseinken is gyakori. Ezeknél az edényből (itt a szivalak) egyenesen fölfelé virágszál és pedig a többinél erősebb virágszál vagy csokor szokott kinőni, a mi esetünkben azonban e helyett egy idegenszerű alakot találunk egy második szivalakból kinövő tornyos virágfürtformát. A nélkül, hogy e két elemnél hosszasabban időznénk, kimondjuk azt a véleményünket, hogy ez a két alak subagallérról van lemásolva.

A középső virágcsomó abban különbözik a most leirttól, hogy a szivalak helyére virágcserép került, ebből dupla tulipán nő ki s az ú. n. subagallér-rózsa elmaradt. A legfelső középteste az alsóéhoz hasonlit, a szivalak be van fűződve, a lelógó virágszálak itt felfelé állanak s a két ú. n. pünkösdi rózsa elmaradt róla. A fölötte lévő két karika felesleges töltéleknek van ott.

7. á. Hazája Somogy m., Kammerer Ernő ajándéka. Legszebb darabunk; beosztásában szabályosság, diszitésében egyszerű keresetlenség, bizonyos tartózkodás, a mellett tiszta átlátszóság, kivitelében preczizitás jellemzik. A mértani szabályosság még nagyobb mértékben meg van beosztásában, mint az előbbiében, de ez csak hosszabb szemlélet után tűnik fel. Ez is táblákra van osztva, melyek közül a felső és alsó egyforma hosszú 18—18 cm., a középső pedig ezeknek fele. Éppen ilyen hosszú t. i. 18 cm. felső széle is. Szegélyezése feltűnő széles, de arányban áll az egyes mezők virágcsomóinak tömörségével.

Az alsó mezőt ablakiven álló (?) cserép, melyből simmetrikus, lefelé és felfelé hajló virágszálpár, nefelejcs és tulipán, meg egy egyenesen fölfelé álló hármas levélszál- (talán télizöld) ornamentum tölti meg és pedig igen sikerülten. A szárak kettősen haladnak, sürű harántsávokkal egybekapcsolva, a mi zömökké, de egyszersmind nyugodt hatásúvá teszi őket. A felső táblát az előbbi példányéhoz hasonlóan ugyanez az ornamentum tölti be, de a paraszt diszitő modorhoz hűen itt sem kopizálva, hanem kissé elváltoztatva, felső részében a szélesebb mezőnek megfelelően szétnyujtva, alul összeszoritva, éppen nem előnyére szépségének. A tér betöltése nem sikerült úgy, mint az alsónál.

A két mezőt egy szélesebb sáv különíti el egymástól, jobb és bal szélén egy-egy üresen hagyott folttal, ablakkal. Ezek az ablakok a felső és alsó táblák pendantjai.[1] E sáv vékony szegélyző csíkjainak keresztalakú félkörös és egész körös motivuma, nemkülönben a deszka szélén végigfutó csíkoké is az ólmozott balta, bicska- és karikásnyelekről, botokról, furuglyákról, stb. van lemásolva (lásd pl. Huszka: Magyar Ornamentika XIV. k. 12. á.), a melyek alkalmasint a botok stb. fakéreg kimetszései által előálló diszítő elemeket utánozzák.

8. á. Hazája Tab, Somogy vm. magyar készítmény. Deszkájának hossza 51, felső széle 18, alsó 12 cm.

Formában diszitésben különbözik a két előbbitől. Deszkája szintén igen alacsony háztetőszerű, a mint a rajz sötét oldala láttatja. Ez a gerinczesség a fogantyúra is átterjed. Szélén a keretelés hiányzik, úgyszinte a táblákra osztó harántsáv is, mindamellett ornamentálása nem hosszanti, hanem épp úgy ismétlődő elemekből áll, mint két előbbi társáé. A nyél felől kezdve szemlénket ismerős diszitményt látunk, szivalakból fölfelé kinövő virágcsokrot. A különbség közte és az előbbiek között tüstént felötlik. Vékonyak a szárak, szélesebbek a levelek, nagyobbak a virágok. Az egésznek inkább virágbokor formája van. Vele szembenézve ugyanezt a mintát találjuk azzal a változtatással, hogy itt csupa telt tulipánból áll a csokor. A kettő között lévő küllős elrendezésű ornamentum (alkalmasint négy szegfű) a készitő ügyességére vall, a mennyiben a teret pompásan betölti s az egyhangúságot mérsékli. A felső végen, de ugyancsak a nyél felé tekintőleg ugyanilyen tipusú, de szélesebb és gazdagabb virágbokrot látunk, mely a természetest legjobban megközeliti. A bokroknak ilyetén szemben álló elhelyezése szintén gyakori népi művészetünkben s éppen Somogyból, a honnan ez a darab is származik, van egy másik példányunk, melyen négy virágcserép párosával szemben áll egymással. Lásd 5. ábra. Jelen esetben ez talán azzal indokolható, hogy e mángorlóknak két irányú néző tengelyük van, egyik a nyélből kiindulva mángorlás közben, másik a nyélnél fogva történő felakasztás közben a deszka végéből kiindulva s igy a szemlélő mindkét esetben természetes fekvésben lévő diszítményeket talál.

A beléje illesztett két tükördarab felesleges ékesség, de guzsalyokba, mosósulykokba stb., a melyeket ajándékba szoktak csinálni, mint a mi mángorlóinkat is alkalmasint, belerakja itt-ott a romlott izlésű faragó.

9. á. hossza 54, felső széle 12·5, alsó: 10·5 cm. Diszitésében lényegesen elüt a somogymegyei példányoktól, a melyekkel együtt egy stílvidékbe (Zala) tartozik. Orientálva szélesebb végétől van. Hosszanti szegélycsikja keskeny, nem geometrikus elemekből van alkotva, hanem sűrű levelű hullámos levélfüzérből, tarkitva apró piros rózsákkal. Felső és alsó szegélyét szélesebb sáv alkotja, közepén a renaissance kagylóforma moti-

[1] L. Nécsey I.: Felsőmagyarországi meritőedény. Ethnographia melléklete 1900, 119. l., az ablakíven álló (?) cserepestulipán-ornamentumra nézve l. ugyanezen értekezést.

vumára emlékeztető rózsaalakkal, kétoldalán négylevelű lóherre hasonlitó diszitménynyel. Deszkája három mezőre van osztva, melyek közül a két alsó egyforma, a felső náluk keskenyebb. Az alsóban a feszület, a felsőben Mária Jézussal van bevésve, mindkettő virágos ágak közé foglalva. A középsőt cserépből kinövő hatalmas kövér levelű, kétoldalt szétterülő virágcsomó tölti be, mely ismét a tükrösök virágcsokrainak stilizálásához hasonlit. Diszel (Zala vm.).

10. á. Méretei csaknem teljesen ugyanolyanok mint az előbbié, t. i. deszkájának hossza 52, felső széle 16, alsó 11 cm. Szegélyül vékony hullámvonalcsik szolgál. Már az első látásra is lehetetlen fel nem ismernünk, hogy diszitése nagyjára ugyanazon elv szerint történt mint az előbbieké, különösen mint a 2-ik számúé s hogy még elemei is ugyanabból a forrásból vannak meritve, csak némikép elváltoztatva. Ebben a tekintetben igen tanulságosak ezek a mángorlófák, a mennyiben világosan látni rajtuk, hogy a népművész a diszitmény kompozicziójának egységessége mellett kevés elemmel, milyen változatos ékitményeket, milyen elütő hatásokat képes létrehozni csak azzal, hogy a diszitmény elemeit elrendezésben és formában változtatja. Elválasztó haránsávot itt sem találunk, a mi azt mutatja, hogy készitőjét az eddigiektől eltérően mintegy vezette az ornamentálás alatt a deszka megnyult volta. Nincs kimért szeletekre osztva, hogy belejök elhelyezhető legyen szembántólag a majdnem négyszegletes ornamentum. Itt ez megnyúlik, úgy mint a deszka halad. Egygyel azonban mégsem tudta betölteni a művész, hanem kettőt faragott rá. Az alsó kisebbiknél virágcserépből konyul le simmetrikusan fuchsia módjára két virágszál, nyúlik fölfelé két vaskos tulipán s kigyózó kiálló szárra ül egy másik, melyet ökörszarvalakra a lekonyuló virágok két testvére fog körül. A felső virágcsomó hatalmas rózsából indul ki s a teret simmetrikusan és igen sikerülten tölti be. Ez a rózsa kompozicziójával élénken emlékeztet a zemplénbereg-ungi vésett kanásztülkök középső nagy rózsájára, melyről Herman Ottó (Ethnographia III. k. 314 o.) kimutatta, hogy „semmi egyéb, mint a czifra szűrön a csatt sziját tartó bőrrózsa". A nagy tulipán szárának diszitése ismét az ólomveretes bicskanyeleket juttatja eszünkbe. A mángorló Mezőkövesdről származik s 1829-ből való.

11. á. Lapjának hossza 60 cm. Diszitése a vége felől van orientálva. Tudálékoskodó, zavaros fej munkája. Ornamentálásából hiányzik az a nyugodtság és derültség, mely az előbbieken annyira jólesően hat. Már a formája a maga hosszan megnyult, csaknem szabályos téglány alakjával untatóan bántó.

Jobbadán paraszttányérok pereméről vett motivumokkal keretelt lapja négy szabálytalan négyszögre van osztva s mindegyikben más-más rajzot találunk. Az alsó négyszög fenekét oltár foglalja el repülő angyalokkal, kik kezükben virágkoszorút tartanak. Sem a virágok rajza, sem csoportositásuk nem magyaros. A második négyszög virágcsokra szintén magyartalan, értelmetlen és ízléstelen. A harmadikban két koszorút tartó nőialak áll szintén értelmetlenül borozó asztal mellett. Végül a negyedikben

ismét vallásos motivum van, ha nem csalódunk a virágos palástú kisczelli Boldogasszonyt (feje nincs) környezi, jobb és bal felől egy-egy szent gyertyát és koszorút tartó szárnyas angyal. Minden bizonynyal katholikus ember faragványa, a mit felvésett neve Rozs Lénárt is elárul. Pusztasomorjáról (Moson vm.) származik.

Faragottak színezés nélkül.

Míg színesen zománczolt darabjaink diszítésének jellemét csaknem kizárólag növényi ornamentumok adták meg, hisz a színes zománczolás

12. á. Magyarvalkó (Kolozs m.).

13. á. Diósad (Szilágy m.).

elsősorban a virágok kedvéért alkalmaztatott, addig faragott példányainknál a mértani elemek is nagy szerepre vergődnek, sőt akárhánynál a le nem rajzoltak közül egyedül uralkodnak. Kivétel nélkül mindegyiknél egy új elem is megjelenik, néhol mint szegélydisz, másutt mint töltelék a nyugoti eredetű fűrészfogmetszés, mely annyira otthonossá lett diszitő művészetünkben.

12. á. Ritka szép darab, gazdag és nem közönséges ízlésre valló faragással. A tábla közepén pompásan kígyózó virágszál fut végig, mely fent két ágra oszlik s mindegyik ága hosszúdad tulipánban végződik. A kígyózó szár domborulataiból tulipánok és télizöldhöz hasonló virágok nőnek ki hosszúkás lándzsaalakú levelek öléből; bő öblösödéseit pedig három hatalmas csillag tölti ki. Ugyancsak és pedig hatágú csillag, mindegyik

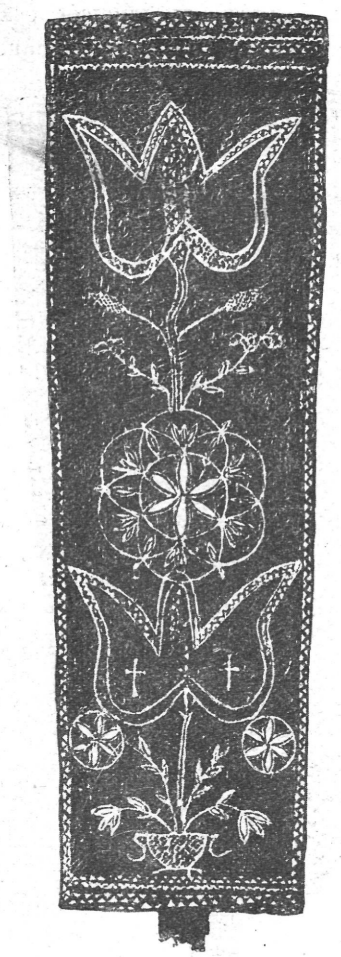

14. á. Horvátzsidány (Sopron m.).

15. á. Horvátzsidány (Sopron m.).

ága között apróbb csillagokkal, van a két ágvégi tulipán között is. Az itt röviden leírt ornamentum sikerülten tölti meg az egész felületet, de hogy a sima alap egészen eltűnjék, tele van boritva apró fűrészfog vésményekkel, a mit a kalotaszegi parasztművész gyöngyvirágnak mond. Hazája Kalotaszeg. (Magyarvalkó.) [1]

[1] A rajzokat japán papirosra zsíros krétával közvetlenül a hímzett lapiczkákról dörzsöltük át.

13. á. Igen csinos darab, egyszerű, de ízléses, tiszta nyugodt hatású mértani diszitéssel, melynek főjellege a fűrészfog ornamentum bőséges alkalmazása. A széles szegélydísz a maga zeg-zugos vonalaival és fogacskáival igen sikerültnek s a közép diszitésével összhangzatosnak mondható. Hazája Diósad (Szilágym.), magyar.

14. á. Deszkájának formája a 7-ik számú színes példányra emlékeztet,

16. á. Hegykő (Sopron m.).

17. á. Sopron megye (?).

a mennyiben ennek is hiányzik az a kecses metszése, mely többi társait tetszetős formájúakká tette. Esetlen formájának unalmas voltát növeli még hosszánti szegélydiszének keskenysége, valamint felületének nagy, diszítetlen foltjai is. Vésése tökéletlen, diszítményei, melyek mértani és virágdiszből állanak, csak éppen be vannak karczolva.

Ornamentálásában a hármas beosztás van meg. Körülbelül a közepetáját hét egyforma sugarú körből alkotott rózsa foglalja el, egy a középen, hat pedig a periferiáján. Minden bizonynyal érdekes jelenség az, hogy ugyan-

ezt a diszitést láthatni egy másik mángorlófánkon, mely ugyancsak Sopron-megyéből Darufalváról származik és pedig 1789-ből. A középső körben lévő hatágú csillag hegyein hármas levélcsokor, (v. virág) a periferikus körök metszéspontjain pedig szemben álló levélpár ül. E rózsa fölött és alatt egy-egy vékony szárú, ízléstelenül hatalmas tulipán terpeszkedik. Alattuk két-két apróbb leveles virágos ág nő ki. Hazája Horvátzsidány (Sopron vm.).

15. á. Alakja hosszú, keskeny, igazi deszkaalak. Diszitésében az architektonikus elem is újra megjelenik. Középső mezejét pompásan ékített ablak fogja körül, melynek két vállán virágcserép van s belőle magasan kinyulakodó szárnyas levelű virágszállal. A belőlük oldalt növő ágak a tér betöltésére valók. Az ablakiv tetejére is jutott egy virág (liliom?)[1]

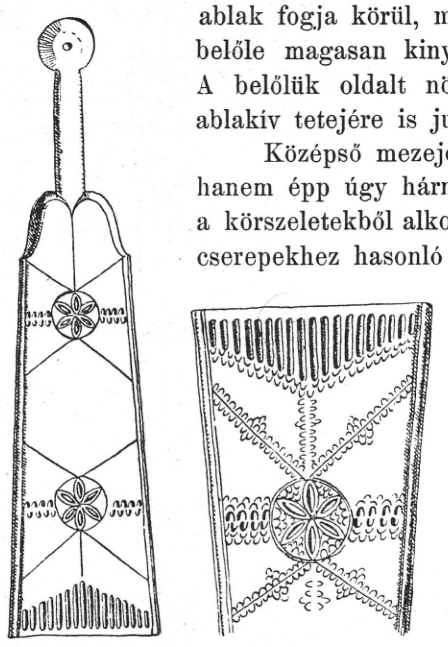

18. á. Jánosi (Gömör m.).

Középső mezejének diszitése ennek sem vonalmenti, hanem épp úgy hármas osztású, mint az előbbenié. Alján a körszeletekből alkotott román friz fölött a föntebbi virágcserepekhez hasonló három egyforma nagy cserép áll egymás mellett, fölöttük két konczentrikus körből alakitott s körszeletekkel kitöltött rózsa e fölött szivalak koszorúval körülfogva, felső részéből kinövő három liliommal (?). Az előbbinél sokkal szebb példány, magyaros izt azonban ebben is keveset tudunk felfedezni. Hazája szintén Horvátzsidány, 1825-ben készült.

16. á. Hosszú, keskeny deszkájú, tetszetős forma csinos dupla zegzug-vonalas szegélyezéssel. Hármas beosztása ennek is nyivánvaló.

Alsó felében *szívalak ?* (v. ö. 10. sz. színes példány lent) belőle kinövő két tulipánnal, fölötte csillag, e fölött gótikus rozetta, kétoldalt két leveles szárú tulipánnal. Új elemek az egyes részeket elválasztó harántos diszitések. Erősen hasonlit az előbbi darabhoz. Szintén Sopronmegyéből, Hegykőről (német) való 1784-ből. Lelt. sz. 10,979.

17. á. Ismeretlen lelőhelyről való, de diszitése annyira hasonlit horvátzsidányi egyik példányunkéhoz, hogy teljes joggal tételezhetjük fel, hogy ez is arról a vidékről való. Készitésének éve 1772. Az eddigi daraboktól deszkája alsó részének aláfaragásában különbözik. Ez az aláfaragás, mely hatalmas tulipánban végződik, a kaputámasztó oszlopokat (czobor) utánozza. Erre a kifaragott tulipánra három ügyesen elhelyezett tulipán van iskolás módra rákarczolva. Mezejének hármas tagolása van. Legalól villásan fölfelé álló leveles ágak közt tulipán, azután ugyanezek közt rozetta és

[1] V. ö. Nécsey István.: Felső magyarországi merítő edény. Ethnographia melléklete 1900, 66. l.

még egyszer ugyanaz. Ez utolsót érdemes összevetni mezőkövesdi színes darabunk hasonló kompozicziójú (10. á.) legfelső ornamentumával. Az ismétlés elkerülésére való törekvést igen tanulságosan mutatja ez a három egymás fölött álló ornamentum, melyekben a mértani és növényi elem szerencsés harmóniában van összekapcsolva.

Ha a növényi elemet hajlandók lennénk is magyar vonásnak mondani mángorlóinkon, a rozettákat joggal követelhetik a németek magukénak.[1]

18. á. Alsó vége tulipánalakra van kimetszve, a mi különben is kellemes formáját, párosulva nyelének gombja felé való fokozatos vékonyodásával, még kecsesebbé teszi. Diszítése egészen elütő minden eddigi darabunkétól. Elemei kirárólag mértaniak: körök és a körmös nevű vas czifrázó aczéllal beütött félkörök, továbbá a hornyoló vésővel húzott árkocskák. Hazája: Jánosi (Gömörm.) magyar.

Felhívjuk rájok a gyűjtők figyelmét. *Dr. Bátky Zs.*

KOPJAFÁK (TEMETŐFEJFÁK) A SZÉKELYFÖLDÖN.[2]

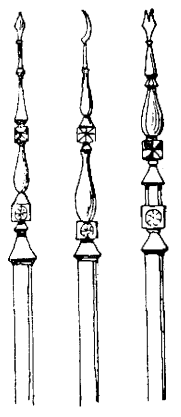

Négy évvel ezelőtt e helyt (Népr. Ért. 1901. 7. sz.) megírott czikkem óta többször át meg át kutattam a székely földet, keresve népünk szellemének, ízlésének megnyilatkozását azokban a szerény alkotásokban, melyek mindennapi szükségletét kielégítik.

A temetőfejfát is ilyennek találom. Mai értekezésemben ezek *szimbolumait veszem bonczolás alá,* igyekezvén megfejteni azoknak *értelmét*, *jelentőségét* és *helyi vonatkozásait.*

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy ma már székely földi kopjafa-gyűjteményem teljesnek mondható s a széles körben feléledt gyűjtés, áttekintést nyújt hazánk más vidékeinek fejfa-kultuszáról is. Ezek közül a székely kopjafák úgy alaki szépségre, mint szimbolikus jelekben rendkivül gazdagok. Mi az oka ennek? A székely nép vagyoni helyzete, hogy talán több költséget fordithatott a sirok emlékére, vagy nagyobb kegyelete, melynek bármi áldozatok árán is igyekezett megfelelni?

Egyik sem, hanem az a szivós ragaszkodás valamely megszokott tradiczióhoz, a mit századok raktak le és érleltek meg benne a nélkül, hogy gondolkozásuk az idegen hatásoktól másfelé terelődött volna. Ők megmaradtak a régi csapáson, melyet műveltek és fejlesztettek a mai napig. Ma azonban kezdik feledni az ősi hagyományokat, már-már nem ismerik a saját szimbolumaikat, összezavarják, helytelenül használják s minthogy a roha-

[1] V. ö. Bünker R.: Das Bauernhaus in der Heanzerei. Mitth. der Anthr. Ges. in Wien. Bd. XXV. p. 133 és 145.

[2] V. ö. Sebestyén Károly következő, sok tekintetben kiegészítő czikkét. *Szerk.*

mosan haladó társadalmi átalakulásban régi kaszt-rendszerük elveszett: fel is hagynak vele teljesen.

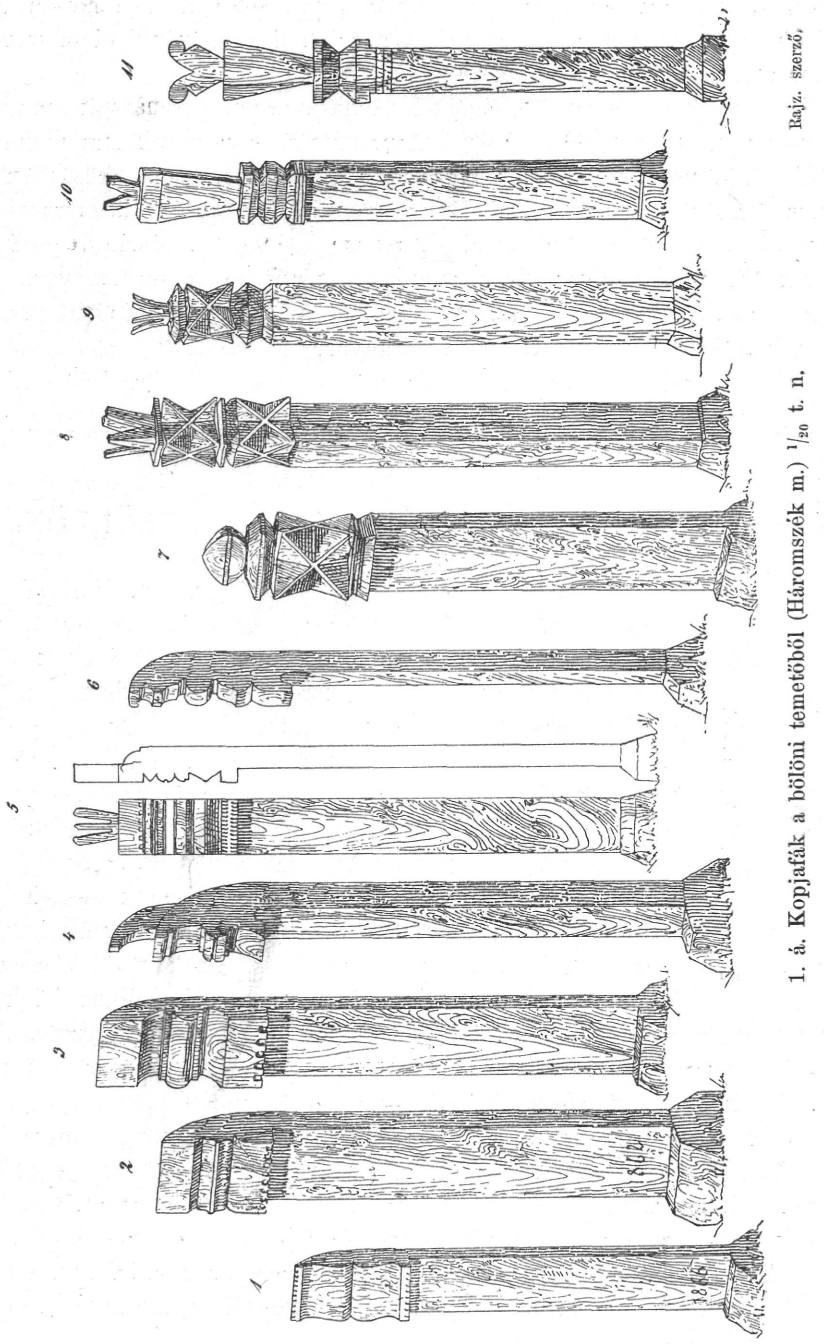

1. á. Kopjafák a bölöni temetőből (Háromszék m.) 1/20 t. n. Rajz. szerző.

Hogy mely korban indult meg a fejfák kultusza, ma nem tudná határozottan megmondani senki, ámbár általánosan a reformáczió korára s még határozottabban a Bethlen Gábor korára, tehát a XVII. század elejére

teszik. Érveik: a sírkereszt elvetése és a fejfákon található renaissance elemek megjelenése.

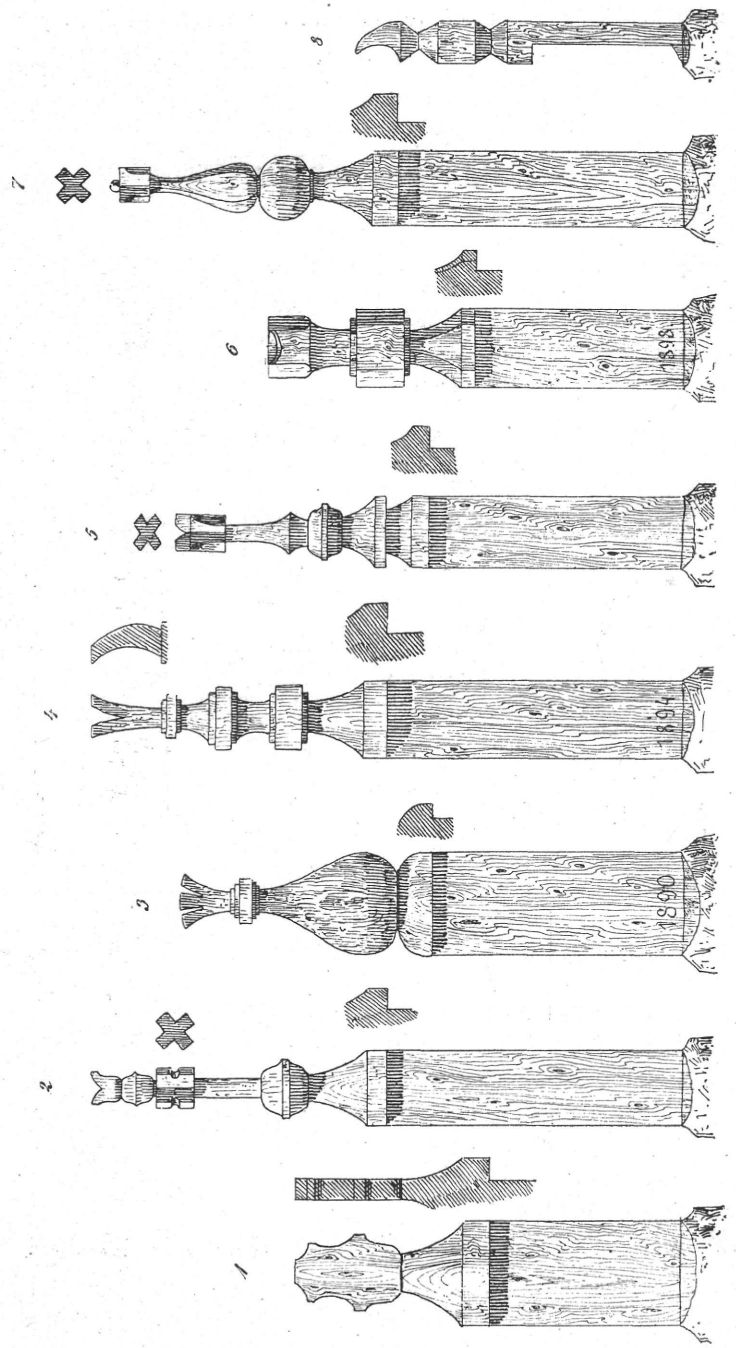

2. á. Kópjafák a kisborosnyói temetőből (Háromszék m.) 1/20 t. n.

Mind a kettő megállja helyét, de szerintem ezek csak bizonyos térre szorították azt a kultuszt, mely már meg volt; de korántsem teremtették meg. A katholikus vallásúak megmaradtak a keresztnél, a reformáczió hívei

pedig megalkották volna a kopjafa alakját? Ez lehetetlen, mert a kopja a renaissance idejében már kimuló félben lévő harczi eszköz volt. A mellett hazánk többi vidékén a temető fejfák alakja nem közeliti meg annyira a

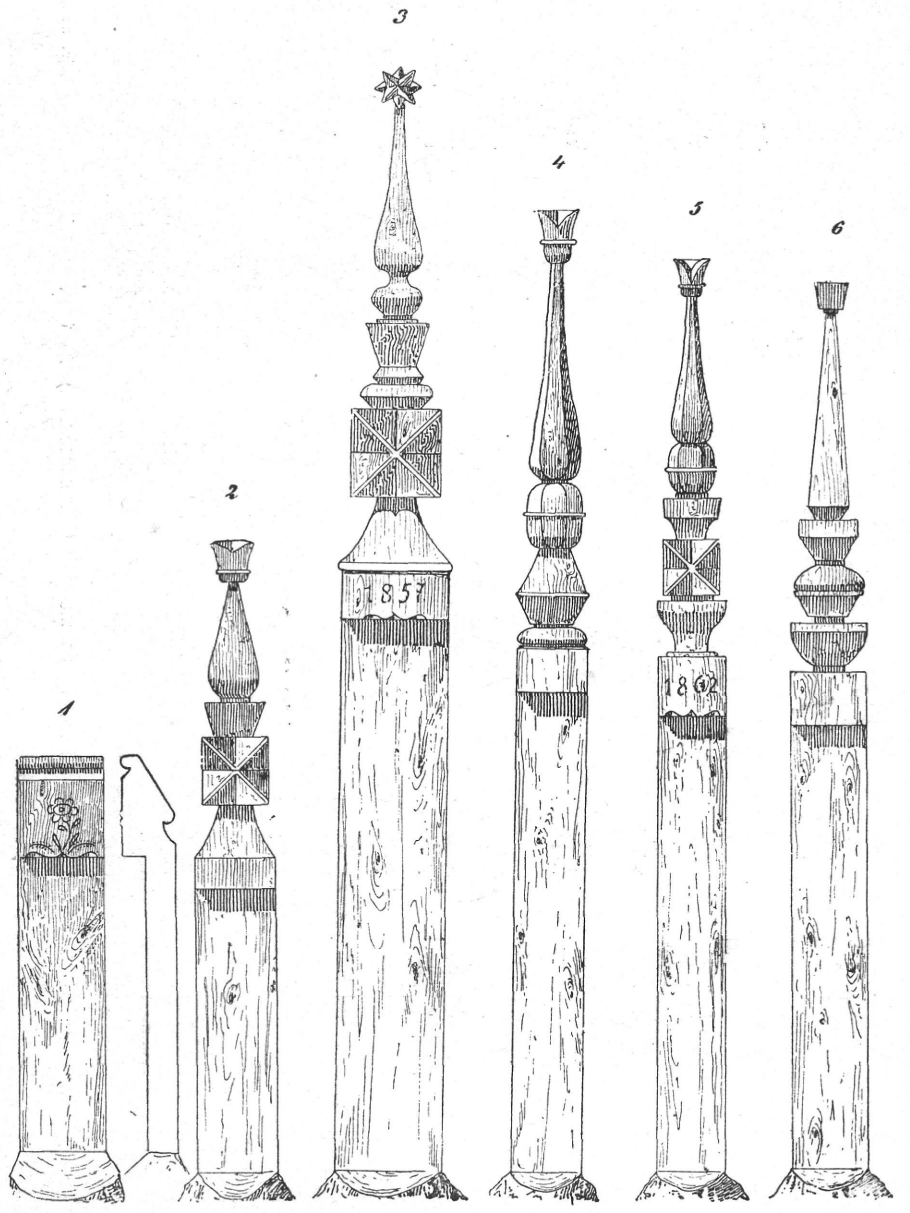

3. á. Kopjafák a középajtai temetőből (Háromszék m.). $^1/_{20}$ t. n. Rajz. szerző.

kopja alakját, mint a székelyföldi fejfáké. Amazoknál az oszlop, a négyzetes, vagy lapított hasáb az uralkodó forma, a székelyeknél a csúcsban végződő *dárda* vagy *kopja*.

Így tehát fel kell vennünk, hogy maga a kopjafa oly szimbolum, mely

a székely *harczost*, a *kopjást*, régtől fogva megillette. E nézetem igazolására még egy másik bizonyitékot is találtam a kopjafa *fejlődésében,* mely a

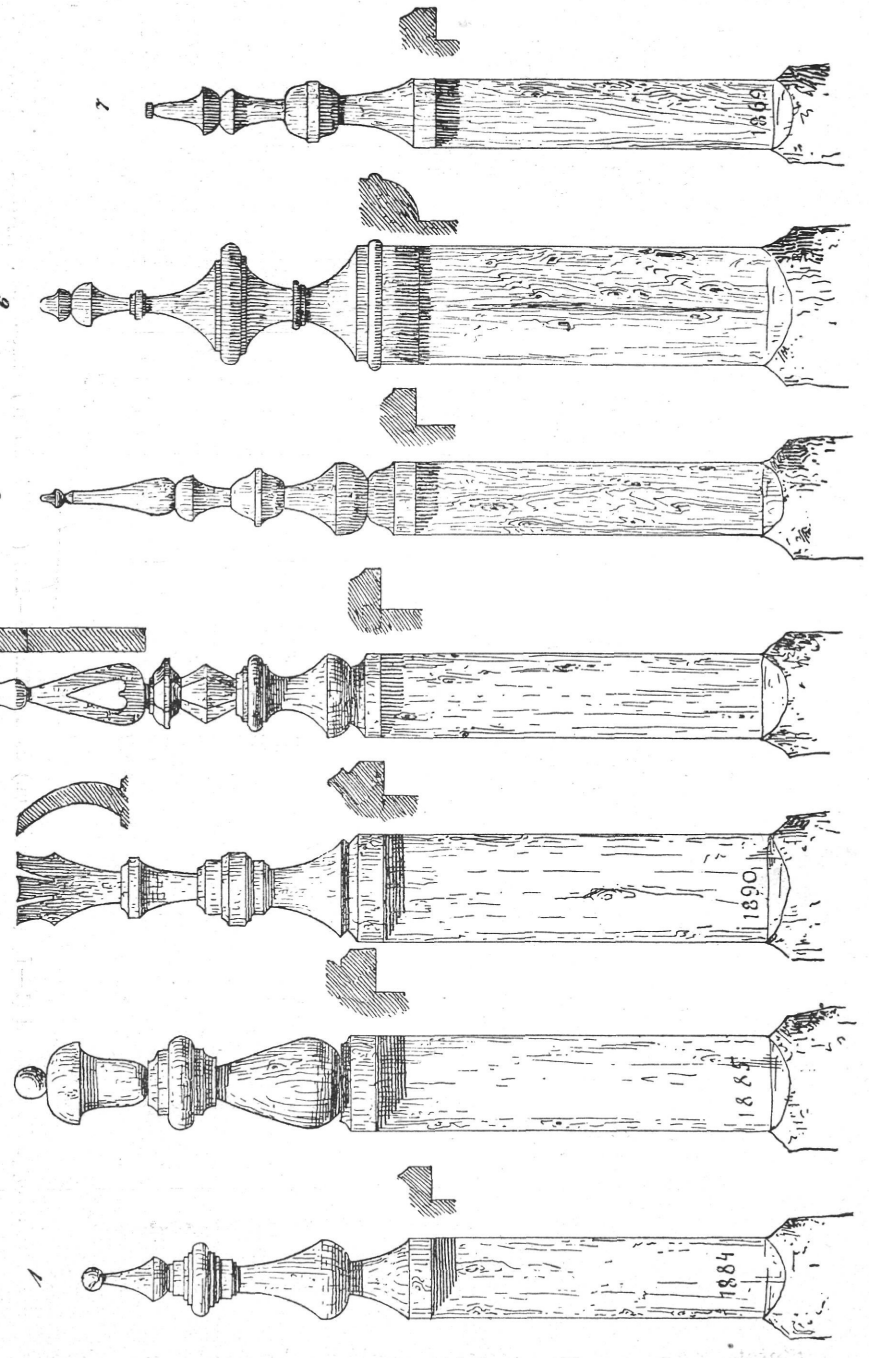

4. á. Kopjafák a kisborosnyói (1., 2., 3., 7.) és szacsvai temetőkből (4., 5., 6.) (Háromszék m.). $^1/_{20}$ t. n. Rajz. szerző.

kopja alakját megváltoztatta, sőt némely vidéken teljesen elvetette: igy a bölöni, kisborosnyói, szacsvai (Háromszék m.) temetőkben a fejfák egyrészén a *huszárcsákó* tarajos diszét látom szimbolizálva (l. 4. ábra *3.* szám, 1.

ábra *4.*, *5.*, *6.* szám 2. ábra *4.* szám). A székelység Mária Terézia alatt osztatott be a huszár ezredekbe s megkülönböztetésül a *huszár* és *gyalogos* jelleg

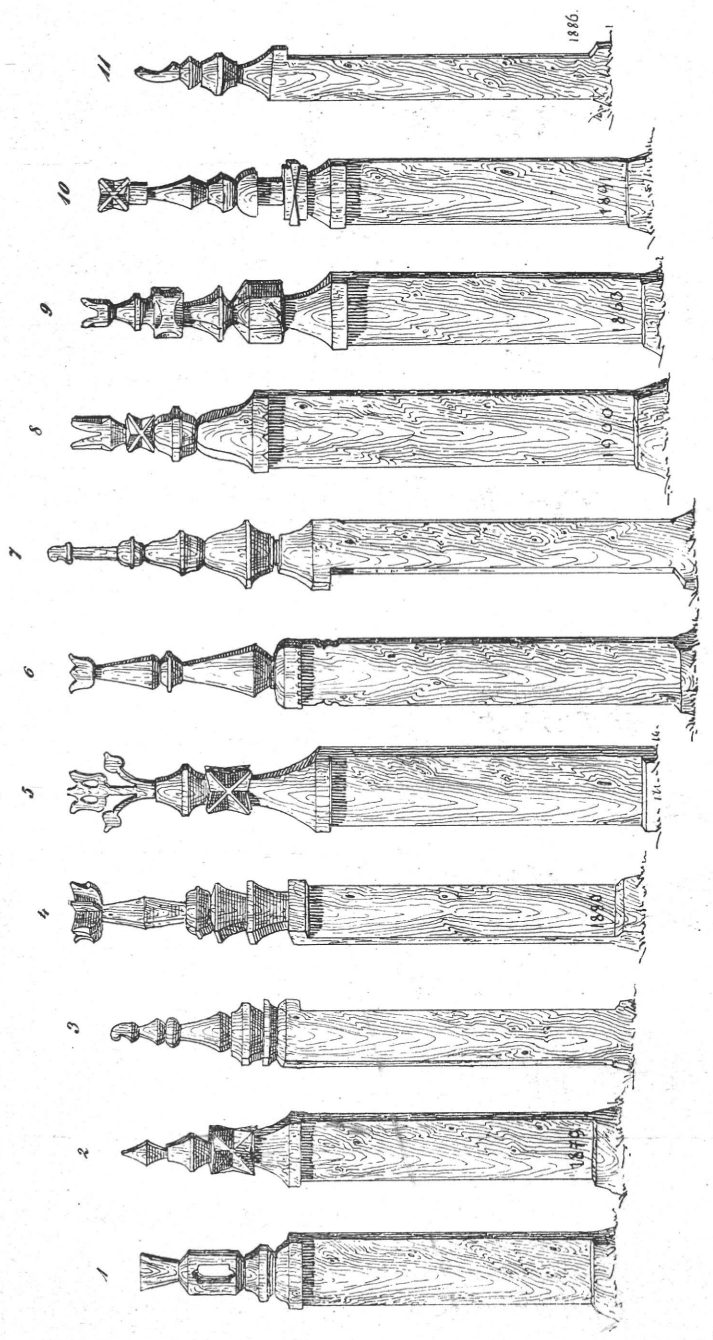

5. á. Kopjafák a bölöni (1—7.) (Háromszék m.) és a hévizi (8—11.) (N.-Küküllő m.) temetőkből. 1/20 t. n. Rajz. szerző.

feltüntetésére a temető fejfák elhagyják a kopja alakját, hogy a huszár jelleget feltüntető *tarajos csákó* a fejfára illeszthető legyen a székelység között.

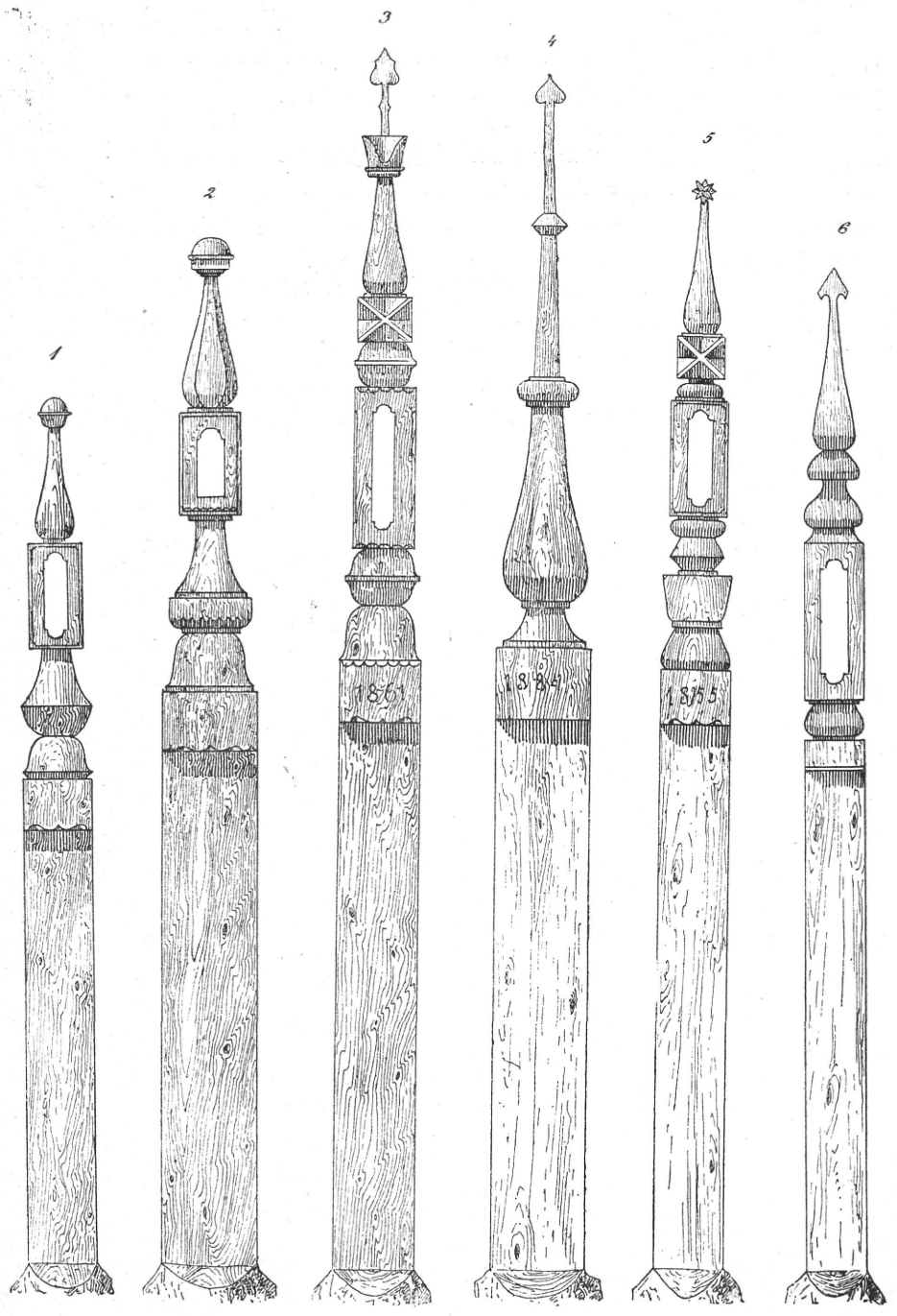

6. á. Kopjafák a középajtai (Háromszék m) temetőből. $^1/_{10}$ t. n. Rajz. szerző.

Még egy harmadik rend is keletkezett. Azok t. i., a kik nemeslevelet kaptak, nem elégedtek meg a kopja alakkal, sem a tarajos huszárcsákóval. hanem belevitték a *paizs alakot* mint új elemet a fejfa diszitésébe (lásd 7. ábra *2.*, *11.* szám, 1. ábra *10—11.* szám, 2. ábra *1.* szám). E paizsra a czimert vésették fel oly módon, mint a feliratot szokták, 6—7 milliméter mélyitéssel.

A papok fejfái a *kehely* alakkal juttatják kifejezésre az elhunyt foglalkozását (lásd 4. ábra *1.*, *2.*, *5.*, *6.*, *7.* szám), s jóllehet a kehely, pohár, urna, mint a hamuvá vált test maradványának összetartója, gyűjtője, s a a drága hamvakra emlékeztető jel, már az egiptomiaknál, később a görögöknél és rómaiaknál is nagy szerepet játszik, mégis megjegyzésre méltónak tartom, hogy ez az alak a székely fejfákon is érvényesül a papi osztály feltüntetésére.

Egyébként kiemelendőnek vélem, hogy manapság még szakemberek is úgy tartják, mintha minden fejfa egyúttal kopjafa is volna. Pedig hát ez nem áll. Ha az általam pontosan felmért és e helyt lerajzolt 73 fejfa-alakot végig nézi a szives olvasó, erről maga is meggyőződhetik; azok közt, valódi kopját szimbolizáló és igy igazi kopjás sirját diszitő fa, összesen 20 van. Ezek: első közleményemben a 2., 4., 5., 6., 7., 8., 11., 12., 13. ábrák. jelen közleményemben csak a 3. ábrán *3.*, 6. ábrán *3.*, *4.*, *5.*, *6.*, 7. ábrán *5.*, *11.*, 4. ábrán *4.*, 5. ábrán *2.*, *10.*, *11.* számúak.

Ezek után vegyük szemre azokat az elemeket, melyek után a *fejfán*, ezek után most már nem kopjafán, mint symbolumok szerepelnek (l. 8. á.).

A gömb és *a kör*, talán mint *a nap jegye* (8. á. *1.* sz.) és pedig gula és kúp tetején. Előfordul kapukon, házak ormán, kútágasok tetején, kapuszárnyak közép oszlopán is. A székelyek elmaradhatatlan diszitési eleme s a *gránátalma* is kétségtelenül a nap jegye a magyar ornamentikában.

A félhold szakállas és szakáltalan alakja (8. á. *2.* sz.) a fejfákon kivül, kapukon, kerítéseken, tornáczkimetszéseken stb. szintén igen kedvelt forma, mely a török világból is maradhatott reánk; de nincs kizárva, hogy még az Árpádok alatt is használták, miről igen sok Árpád-kori sírlelet tanuskodik.

A csillag mindkét alakjában, úgy is mint lapos disz, úgy is mint 3 dimenziós test elmaradhatatlan dísze a fejfáknak, kapuknak, oszlopoknak, botoknak, járompálczáknak s még a guzsalyoknak is (8. á. *3.* sz.).

E három alak változatos ábrázolásban jelenik meg és ezeket tartom a kopjákon a román és gót korszak képviselőinek a *szigony-*, *nyíl-* és *dárdahegy* társaságában. A reformáczió és az evvel együtt hazánkban elterjedt renaissance alkotásait ezekről lefejtem s az igy tisztán maradt elemekből próbálom megalkotni azt a fejfát, mely mint kopjafa méltán viseli e nevet (kezdő czimke).

Ha még hozzá teszem a nők, leányok, gyermekek növényi elemekből formált szimbolumait: a *rügyet, feslő bimbót, liliomot,* leszámoltunk a fejfák azon ős alakjaival, melyek a renaissancot és reformácziót megelőzhették.

A *mécs,* vagy *lobogó láng* alakját, igen éles megkülönböztetéssel a félholdtól, közömbös helyre tehetem, éppen igy a *lámpás* alakját is, mely

átmeneti alakitásban, négy oszlopon álló román, vagy gót tornyocskának de épp úgy renaissance-lámpásnak is magyarázható (l. első közlemény 6.

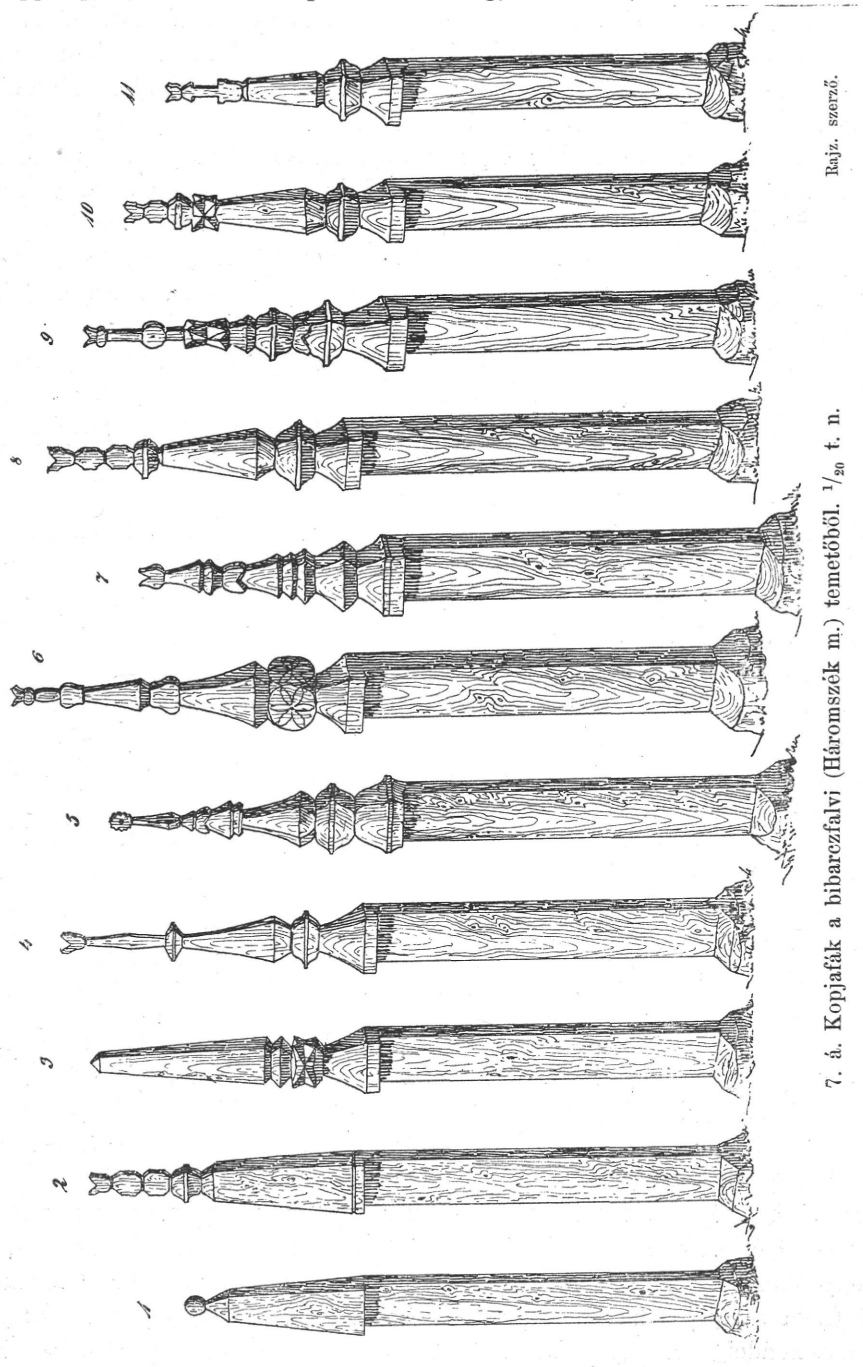

Rajz. szerző.

7. á. Kopjafák a bibarczfalvi (Háromszék m.) temetőből. 1/20 t. n.

ábra és jelen közlemény 6. á. *1.*, *2.*, *3.*, *5.*, *6.* számok lámpásait. Az áttört, átlyukasztott diszitést ez alakon kivül még a *szív és liliom* (l. 8. á. *6.* és *10.* sz.) alakban találtam, mintegy jelzéséül annak, hogy e diszités igen hatásos

forma, bár a fa tömörségét, és igy tartósságát koczkáztatja; alakja szerint mindkét elem bátran gótnak mondható.

A *süveg* eredeti kiképzésben gótikus elemnek mondható, ellentétben a renaissance-párkányokkal megrakott *tarajos csákóval,* mely határozottan a barokk-kor szüleménye, az előbbi a meglett férfikor jelzője, ez utóbbi a huszár csákóval a huszárok rendjét tünteti fel. (L. 8. á. *7.* sz.)

Renaissance elem még a *paizs* többszörösen behajlitott tagozásával a nemesi osztályt szimbolizálva, mig a *kehely, csésze, pohár* úgy a gót, mint a renaissance formájú tagoltságot hordja magán. (8. á. *8—9.* sz.)

A *tulipán* bimbó és szétnyilt alakjával oly virágelem, mely a gót liliomnak lép helyébe, de tömör vaskos alakjával a gótikus, könnyebb kiképzésével a renaissance faragás felé hajlik.

Egyéb diszitési elemek, mint a lándzsa, dárda, nyilhegy, szigony, falevél, virág, bimbóalakok a gót és a renaissance keverékét mutatják. Mert találunk hajlitott és egyenes formákat kecsesen hajlítva a renaissance vonalai szerint, míg igen sok esetben a gótikus rendszer tűnik fel az egyenes és görbe vonal keverékével. (L. 8. á. *10—11.* sz.)

Egyéb díszitések, mint mélyitések, oromzatok kiképzése, az élek leszedése a kézvonó kés, az egyenes és félkörivesen vájt véső könnyed alkalmazásából folynak s mint a román és gót korszak egyaránt kedvelt formái jellegzetesek. (L. 8. á. *12.* sz.)

Általában a fafaragás mestersége úgy a házon, mint a kapukon, gerendákon, temetőfejfákon azt mutatja, hogy a román és gót korszakban viruló fafaragás a renaissance-korszakon áthatolva a népélet legalsó rétegébe, oly mélyen véste be uralkodó formáit, egyszerű technikáit, hogy csak ritka esetben találkozunk renaissance formákkal. Az esztergályozás sokat adott kölcsön ez elemekhez, de elnyomni teljesen még sem tudta, mert a fejfa oly nagyságban, mint azt a székelyföldön alkalmazzák, (3—4 méter) nem volt esztergába szoritható, külön darabokra szaggatva pedig nem tartották elég tartósnak, szilárdnak arra, hogy szabad ég alatt az idő viszontagságait kiállja. Nem is találtam a székelyföldön esztergályozott fejfát, habár némelyiknek alakja erre is vall.

Most még szólanom kell a feliratokról. Úgy látszik és az elmondottakból egészen világos, hogy a fejfán a szimbolikus jelek kifejeztek mindent, a mivel az elhalt iránti kegyelet tartozott, legfennebb az évszámnak kellett egy kis helyet szoritani rajta, melyet vagy a homlokzaton, vagy a szimbolikus jelek valamely mezőjében meg is találtak. De még erre sem volt igazán szükség, ha tekintetbe vesszük a fejfa tartósságát. A ki gyakorlott temetőjáró, csak ránéz egy fejfára s rögtön megmondja még az idejét is, hogy körülbelül mikori keletű valamely fejfa, mert 30 év alatt elkorhad a tő (a fa tőkéje) s ha mégegyszer beássák, azaz lejebb sülyesztik, eltarthat 50 esztendeig is. Így tehát a fejfa élete mintegy 80 esztendőre tehető. A legrégibb fejfa, a mit eddig felvettem a *zaláni* temetőben (Háromszék m.) ama fejfa-óriás, melynek szélessége 30 cm., magassága a föld felett 3 m. lehetett, le nem mérhettem, mert már kétszer sülyesztették alá, (lásd első

közlemény 5. ábra) egyúttal a legszebb kopjaalak. A feliratnak erőszakosan csináltak helyet úgy, hogy a fa középső harmadát bemetszették, a mivel a kopja alakból lényegesen kivetkőztették. Ebből viszont azt következtetem, hogy a kopjafa régen írás nélkül szerepelt, mint a hogy szerepel sok helyen

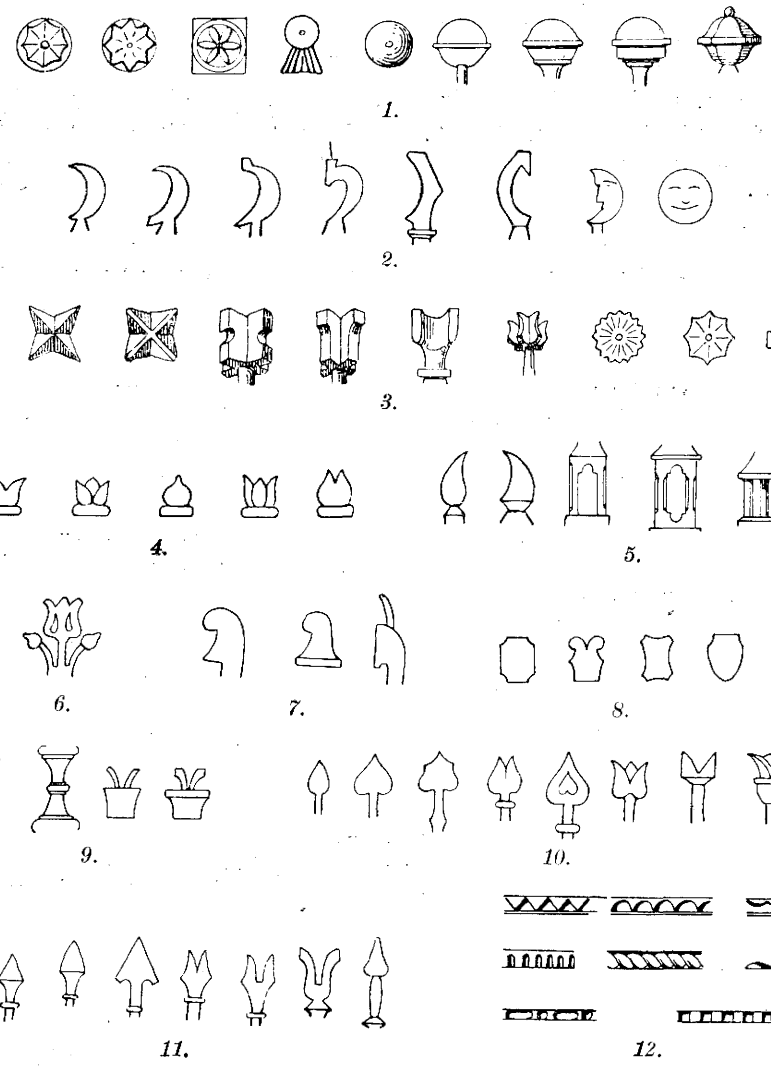

8. á. A kopjafa, ill. fejfákon előforduló symbolumok.

1. nap, 2. hold, 3. csillag, 4. bimbó, 5. lámpás, 6. tulipán, 7. huszárcsákó taraja, 8. czímerpaizs, 9. kehely, 10—11. kopjavégek, 12. egyéb díszítések.

ma is, mert a kopjafaragók az írás mesterségét nem ismerték, csak a helyet csinálták meg a fán, hogy a *kopjaíró* lehetőleg síma lapot kapjon és az írás esőtől, ütéstől, kopástól némileg védve legyen. Bármely szűk hely jutott is így az írásnak mégis elég bőbeszédűek a sírfeliratok, habár 8—10 év multán csak nagy nehézségekkel kibetűzhetők. A felirat újabban hossza-

dalmas, áradozó, szellemeskedő, ellentétben a régivel, mely egyszerű és szűkszavú, s rendesen csak ennyiből állott: „Kés Károly élt 2 évet, meghalt 1860-ban“. Vagy: Itt nyugszik Halász Márton, meghalt 62 éves korában 1864.

És ennyi elég is volt teljesen, mert a fejfa, mint szimbolum elmondotta a többit, csak tudni kellett, hogy a kehely papot; a huszárcsákó tarajjal huszárt; a dárda gyalogost; a süveg férfit; a rügy, feslő bimbó kis gyereket; a kinyílt virág hajadont; a mécs, alig pislogó lánggal jelezvén az élet végső határát, öreget; a paizs nemesrendűt, az egyszerű kúp tisztán a nap jegyével szolgarendűt, vagy jobbágyot jelentett.

Álljon itt néhány sírirat mutatóul:

Torombitált
az Árkangyal
Végsőt szusszant
Nagy Antal
Béfödték e
sirhanttal.
(N.-Borosnyó.)

Itt nyugszik
Magyarósi Dávid
a hátán,
Várja Jézusát
hogy el ne
vigye a sátán.
(S.-Martonos.)

Utas
Olvasd meg
síriratom:
Addig meg-
hal a halál,
Míg Tamó
Máriára talál
szül. 1817-be jun. 17
Meghalt 1886 ápr. 27.
Béke porain.
Fia T. A.
(N.-Borosnyó.)

Itt nyugszik
Imre Gábor
a falun kívül
a falu is nyugszik
nála nélkül.
Meghala végre
valahára
Az egész falu
kivánságára.
(S.-Martonos.)

Nevem vala
Pap Márczella
Nyugvó helyem
Ez párczella.
(Szt.-Gericze.)

Végül álljon itt Benkő Józsefnek a nagy növénygyűjtőnek és történelmi kutatónak fejfafelirata (fejfáját lásd 3. ábra *3.* szám).

Nagy érdemű s
nagy tudós profesz-
szor *Benkő József* a
Harlemi tudós társa-
ságnak egyik tag-
ja porai nyugszik itt
élt 85 esztendőt meg-
holt 1814-be. Apró-
szentek napján ez
sírt újították a jó emlékű
rokonok meg Május
1857.

Szinte Gábor.

SZÉKELYFÖLDI KOPJAFÁK ÉS KERESZTEK.

Háromszékmegyei vándorlásom alatt alaposan átkutattam több temetőt, különösen református lakosságú községekben. Kíváncsi voltam többi közt a Roediger Lajos (Népr. Ért. IV. 299.) említette kovásznai kopjafákra is. Kerestem is őket, de legnagyobb meglepetésemre, bár három temetőt át meg át kutattam, már nem találtam csak egy-két jelentéktelen alakú fejfát. Ez a meglepő eredmény (vagy inkább eredménytelenség) is mutatja, mily sürgős dolog vár a magyar néprajzra, ha a Székelyföldön még itt-ott

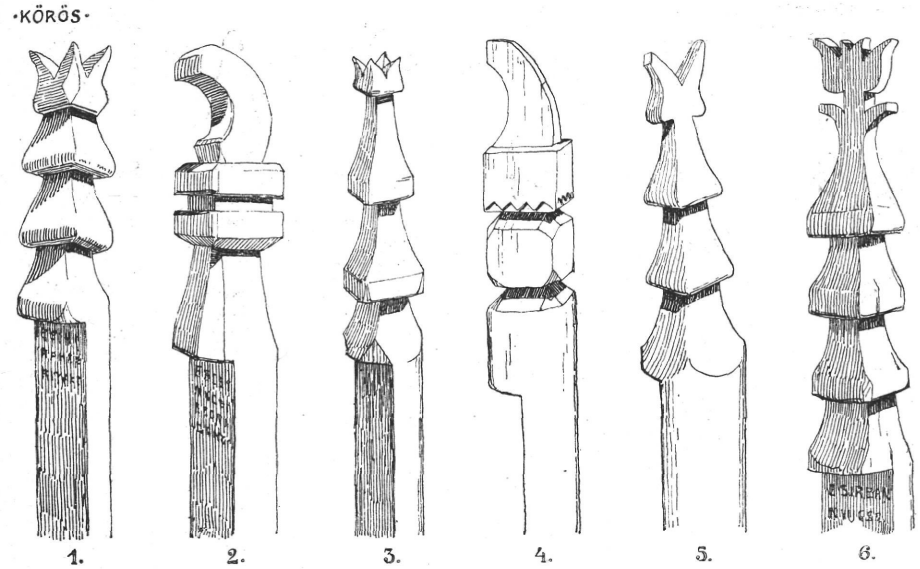

Székelyföldi fejfák. Szerző rajza.

meglevő kopjafákat össze akarja gyűjteni. Mert most már kevés helyen készítenek kopjafát, a régiek pedig rohamosan pusztulnak. Az aránylag olcsóbb és tartósabb kő kiszorítja, és rövid időn belül már híre hamva se lesz.

Roediger azt mondja, hogy Felső-Háromszéken, és többek között Zabolán is van még kopjafa. Sajnos, már sem itt sem ott nem találtam, mindenütt csak sírköveket láttam. Ezek után meglehetősen lehangoltan indultam tovább *Kőrös* felé, a hol azonban kedvezett a szerencse. Kőrösi Csoma Sándor szülőfalujában, a falu déli oldalán, a dombtetőn fekvő temetőben, egy csomó részint igen régi, részint újabb kopjafát találtam. Anyaguk *cserefa,* vastagságuk 15—30 cm., magasságuk 1—2 m. között váltakozik. Alakjuk, tudomásom szerint, az összes eddigi bemutatottaktól eltér, kivéve az 1. és 3. számút, melyek a Roediger által közölt kovásznai 12. számúval egyeznek. Úgy látszik minden faluban más formák divatosak.

A kőrösi temetőben leggyakoribb a föntebb említett 1. és 3. sz. Az első a régibb, s az utóbbitól, mely újabb, tömöttsége, gondosabb alakja és faragása által különbözik. Igen régi a 6. számú is, melynek az 5. számúval közös az alapformája, s csak végződése eltérő. Vajjon az a kettős és hármas osztás és a különböző végződés nincsen-e a halott korával vagy nemével összefüggésben?[1] Sajátságos az 1., 3. és 13. sz. felső négy ága, mely más vidéken is nagyon elterjedt.

Tovább haladva, *Pákén*, mely a hegyektől távol, a síkban fekszik, már alig van kopjafa, de ott más fölötte érdekes dolgot láttam. A temető tele van méternyi magas, legfeljebb három újjnyi vastag rudakkal, melyek minden síron párosával, fejtől és lábtól vannak a földbe szúrva. Végük

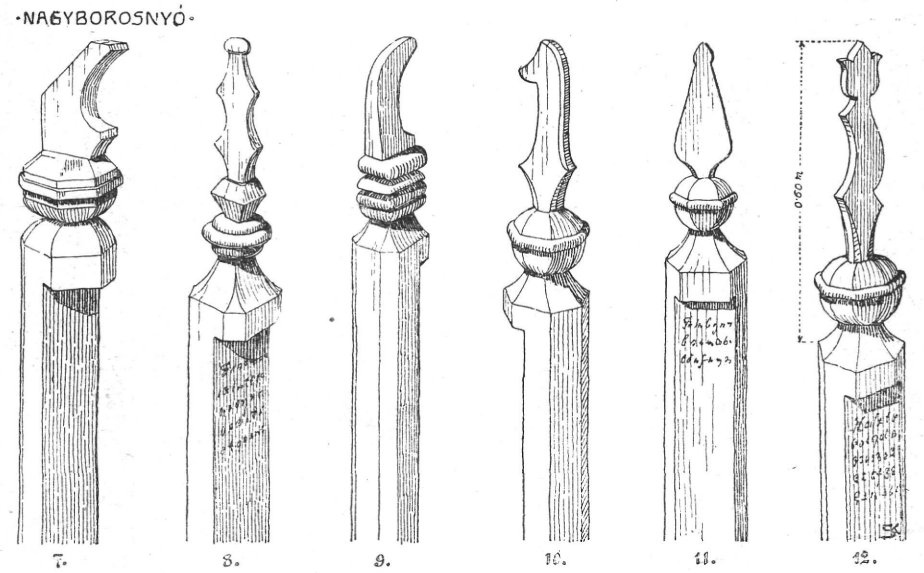

Székelyföldi fejfák. Szerző rajza.

gombalakúra, vagy a föntebb említett négy ágúra, vagy a 17. sz. alakjára van faragva. Ennek a neve *kivüvőfa*. Ezeken viszik ki a koporsót, és a sír befödése után annak két végére letűzik, ideiglenes fejfának. Ez a fejtől és lábtól álló két rúd, a melyet tudtommal még senki sem említett, úgy látszik teljesen megvilágítja a kopjafák eredetét. A „kopjafa“ elnevezés és a Pákén maig megmaradt szokás arra a magyarázatra enged következtetni, hogy az a két rúd, a melyen a koporsót a temetőbe vitték, eredetileg valóban a kopjának, dárdának nyele volt. A két kopjanyelet, a mely a halottal való kapcsolatuk miatt profán használatra mintegy alkalmatlanná vált, a sírhant két végébe tűzték s ott hagyták. Figyelemre méltó e tekintetben az a pákéi szokás, hogy a két *kivüvő* rudat még akkor sem távolítják el, ha az elhunytnak sírkövet állítanak, hanem ilyenkor a sírkő mögé

[1] V. ö. Szinte Gábor előző czikkét.

szúrják be a földbe. S talán a mai kopjafák díszesen faragott végének is meg lehetne találni az eredetét. Lehetséges ugyanis, hogy a régi kopjanyelek vége többé-kevésbbé meg volt jelölve faragásokkal, hogy azok révén mindenki ráismerhessen a magáéra. És könnyen föltehető, hogy mikor a síron korhadó kopjanyeleket időnként kicserélték, végének megfaragása a halott iránti kegyeletből egyre díszesebb lett. Minthogy pedig a díszes faragás nem csekély munkával járt, idővel kettő helyett eggyel is megelégedtek.

Barátoson már nincsen kopjafa.

Nagyborosnyón, a híres oltárhegyen levő temetőben is már igen kevés a kopjafa, ott már sok a kő. A 7—12. sz. egyes igen régi tipusokat mutat. Ezek már merőben különböznek a kőrösiektől. Faragásuknak közös alap-

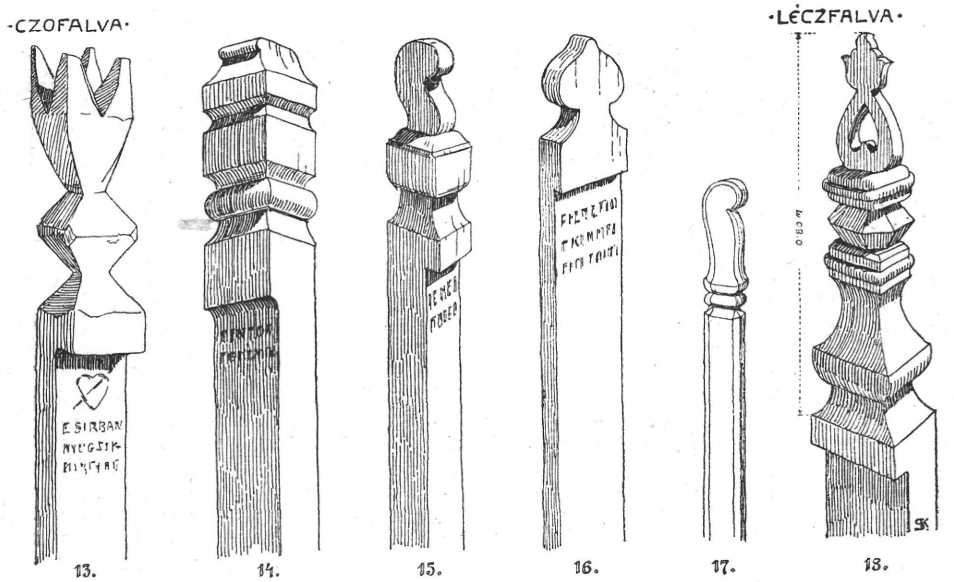

Székelyföldi fejfák. Szerző rajza.

idoma a nyolczoldalú gyűrűs gömbféle, melyből a többféle felső végződés kiemelkedik. A 11. sz. határozottan lándzsa alakú, a 12. sz. virág.

A határos *Czofalván,* a kevés fönmaradt példány változatos, de megint más formájú (13—17. sz.) A 18. sz. *Léczfalváról* való, igen régi és feltünő magas.

Hogy „manapság a sírkövek leszorították a régi hagyományok és megszentelt nemzeti szokások által kifejtett alakját a kopjafáknak a székelyföldön . . .“ (Szinte G. Népr. Ért. 1901. 115.) oka az, hogy már nincsen *cserefa,* a melyből az készült, vagy nagyon drága, mert messziről kell hozni. Különösen bent a síkon, a Feketeügy mellett fekvő községekben már régtől fogva állítanak Kurtapatakáról való szürkés-zöldes, könnyen málló, időt nem álló homokkőből való sírköveket. Figyelemre méltók ezek is, mert rajtuk sajátságos módon, fenmaradt a XVIII. század művészeti irányzatának hatása, keverve a magyar népies művészet ékítményeivel.

Lemhény és *Almás* közös temploma a két falu között emelkedő hegyháton van. A templomot körülfogó róm. kath. temető sűrűn tele van sírkeresztekkel, melyek ugyan formájukban semmi különöset nem mutatnak, de a keresztet nyeregtető alakjában befedő két deszkalapnak egyike fönt egy arasznyira tovább nyúlik és ez a része a legváltozatosabb idomokra van kifaragva (19. sz. ábra). Már a kereszt rendkivüli mérete is feltűnő, $2-2^1/_2$ m. magas, fenyőfából készül, a kifaragott, befedőlap is fenyőfa. A lemhényi temetőben tizenkétféle, a *Haraly* melletti temetőben ugyanilyen, de még magasabb kereszteken kilenczféle, különböző végződést találtam. Lehet, hogy ezeknek a faragásoknak is van valami jelentőségük, talán ezek is a korral, nemmel, vagy ranggal vannak összefüggésben, mint a

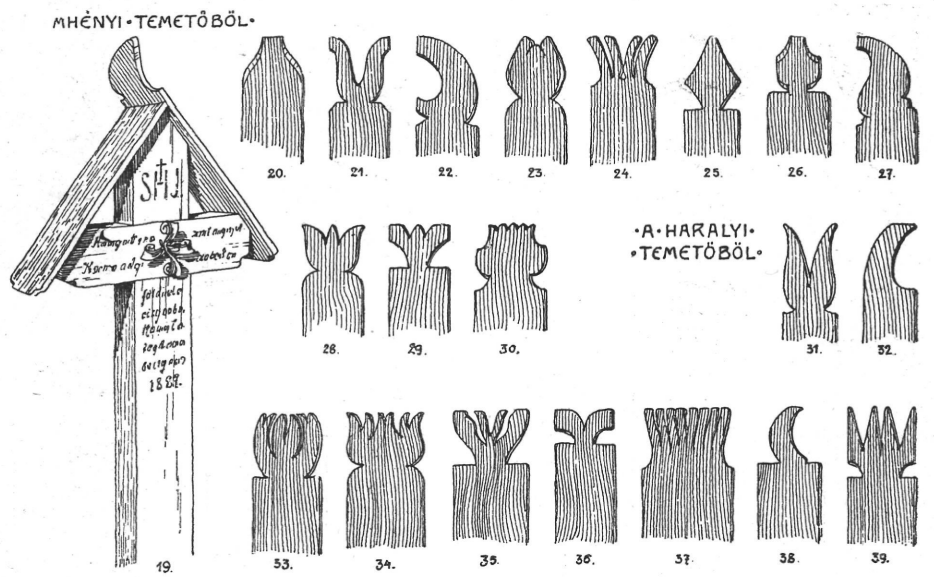

Székelyföldi fejfák. Szerző rajza.

kopjafákon levők. Némely alak azonos az utóbbiakon levőkkel. Ilyenek a 19., 21., 22., 25., 27., 28., 31., 32. és 38. számú. Mások meg a házfedél taraján szokásos zsindely faragáshoz hasonlók, mint a 20., 26., 29. és 36. számúk. A kereszt egymásra rótt két karját hosszú vasszög tartja össze, mely elől vasból kovácsolt négylevelű virágalakot is ráerősit. A felirás folyóirás, mint a kopjafákon levő, rá van róva, s festékkel kitöltve.

Végül közlök még három rigmusos sírfelirást, valamennyi a nagyborosnyói református temetőből. Az első kettő kövekről, az utolsó fejfáról való:

1. Ha földi életünk
folyását vizsgályuk
Hirtelen változó
s rövidnek találjuk:
E nagy igazságnak
Vas Ferencz példája
ki hirtelen leve
a halál prédája.
Midőn 1874 kezdődik 66 év után
élete . . .

2. Ez sirban testemnek örökös
Szálása melyre meg utasit
Sirkövem irása
It aluszom álmom a szen-
tek sorában kinek kerest ne-
vem volt Sebesten Sára
világi éltemnek rövid volt ha-
tára. Az élet tsak huszonkét
évet számlála 1867-ben tes-
tem sirban szála. Január 13.

3. Bede Rozália
Bodó Ferencz-
nek hitvese én
valék 32 esz-
tendőt e világ-
gon élék eből
tizenhármat
s felet páro-
mal eltöl-
téke e vándor
életben három
kisded árvát
hagyék. m h.
. . .

Sebestyén Károly.

A ZOMBORI MÚZEUM KÁLYHABETÉT CSERÉPEDÉNYEI.

A M. Nemz. Múz. Néprajzi osztályának harmadévi 8-ik számában (Ethn. 1903. évf. 8. füzet) Bátky Zs. „Régi sárközi kemencze“ czimű czikkében régi fütőkészülékről emlékezik meg, mely egykoron úgy látszik széles e hazában el volt terjedve. Ezen czikkében néhány igen érdekes kályhaszem rajzát be is mutatta.

Ugyane folyóirat mult évi 1—2. számában (Ethn. 1904. évf. 1—2. f.), szintén Bátky Zs. igen változatos formájú kályhaszemeket mutatott be „Különös formájú kályhaszemek“ czimű czikkében. A bemutatott kályhaszemek majd mind Bács-Bodrogh vármegye területéről származtak. Közleményében történelmi visszatekintést is ad az ilyenfajtájú kályhákról.

Első közleménye élénk érdeklődést keltett mindenfelé, mert ezek a különös alakú edények mindenütt találhatók, de mindez ideig csak kevés beavatott tudta, hogy azok mire is valók. A Bács-Bodrogh. várm. Tört. Társ. múzeumában levő kályhaszem-példányokról csak Wosinszky orsz. múz. felügyelő úrtól tudtam meg 1901-ben, hogy azok tulajdonképen „kályhabetét-edények“.

Mivel a Bátky Zs. második közleményében felsorolt példányok majd mind Bács-Bodrogh vármegyéből származtak, összehasonlítás czéljából is érdemesnek látszik a Bács-Bodrogh várm. Tört. Társ. múzeumában levő darabok bemutatása.

Bácsmadarasról származó kályhaszemek. (Vidákovics B. J. aj.) Az 1, 2, 3 alattiak a Juliskaházáról származó 3 alatti kályhaszem mintájára készültek, csak hogy az 1 alatti bácsmadarasi sokkal díszesebb. A 4 alattinak is van társa a juliskaházi leletben, a 8-as számú. Az 5, 6, 7 alattiak is azonos formájúak a Juliskaházáról származó 6 és 9 alattiakkal, valamint a bácsmadarasi 10 és 11 számúak is a julaskaházi 2 alattival.

Új alak e lelőhelyről a 8-as számú, bizonyosan kúpalakú kályha „csúcsára“ való kályhaszem, és a 9 sz. alatti töredék.

E lelet darabjai közül a 8, 9, 10 sz. alattiak nyilván csúcsba futó kályha tetejére valók, az 1, 2, 3 alattiak talán négyszögletes, lapos tetejű kályha mellső

oldalán fenn a tető felöl való darabok, a többi pedig az oldalfalazásba illesztendő kályhaszem volt.

A lelet szántás alkalmával került napfényre a bácsmadarasi határban.

Szórványos leletek. 1, 2. sz. Bodrogmonostorszeg. Bartán vár. (Ásatás. Gubicza K.) 8. sz. Bodrogmonostorszeg. Sziga-sziget. (Gubicza K.) Ebben 40 darab 1570—1596 évekből való ezüst tallér volt elrejtve; 3 és 6, 7 sz. Erdőd (Slavonia. özv. Alföldy J.-né); 4, 5, 11 sz. Erdőd. (Slavonia. Vétel. Cz. Gy.) 9 sz. Baranya várm. (Husvéth J. aj.); 10 és 12 a régebb gyüjteményből valók, Bács-Bodrogh várm. területéről.

Az 5, 9, 10, 12. sz. alattiak a B. Zs. második czikkének II. ábr. 4 sz. alatt bemutatott kályhaszemével egyező alakúak; a 8 sz. alatti pedig az ottan bemutatott 1 számúval.

8. 3. 7. 2. 4. 10.

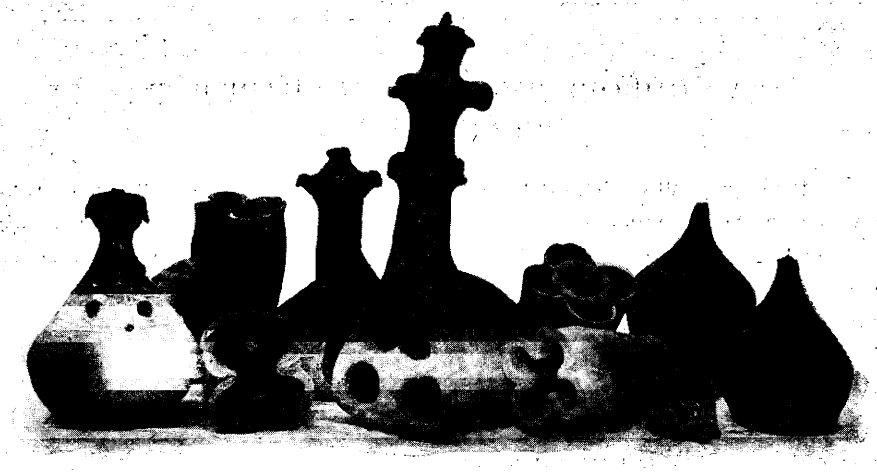

7. 1. 5. 9. 11.

1. á. Bácsbodroghmegyei kályhabetét edények.

Ezek közül alacsonysága miatt új alak az 1, 2 és 11. sz. alatti; továbbá a 3 alatti, és a 6, 7. számúak, melyek a 9 sz. alatti mintának egyszerübb alakjai.

Az 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12. számúak jórészt csúcsba futó kályhák tetejére valók, az 1, 2, 3, 11 alattiak pedig a kályha oldalába voltak illesztendők.

A Bács-Bodrogh megyei számos lelőhely, és a formák egyezősége arra vall, hogy idevaló mesterek gyártmányai azok. A II. ábra 8 sz. alatti kályhaszembe eldugott 1530—1596 évekből való tallérok kora talán útbaigazítást ad arra az időpontra is, midőn az ilyen kályhaszemekkel készített kályhák java használatnak örvendett. *Roediger Lajos.*

*

Roediger úr idézte második czikkecskénkben említettük, hogy ezek a szóbanforgó kályhaszemek jórészt hazánk nyugoti felének déli részéből valók. Azt is mondottuk, hogy Boszniában is van belölük. Ehhez most összekötő kapocsnak Szlavóniát iktathatjuk ide. Csaplovitsnál (Slavonien und zum Theil Croatien etc. Pest 1819) olvashatni a következőket: „A kályha (t. i. a lakószobáé) fiókok helyett

csupa apró fületlen fazékból áll, melyekből egy nagy kályhához 150—200 drb. szükséges. Szájuk befelé a szobába van fordítva".

Újabban Székesfejérvárról és Zomborból kaptunk még ilyen kályhaszemeket. Ezek közül mutatunk itt be három darabot, melyek valamelyest különböznek a már közöltektől.

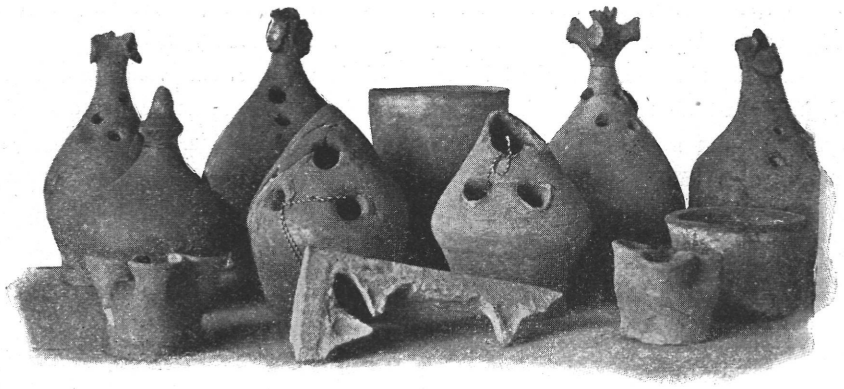

1. 2. 4. 5. 7. 9. 11.
3 6. 8. 10. 12.

2. á. Bácsbodroghmegyei kályhabetét edények.

Ugyanide iktatjuk a következőket is a nélkül, hogy e cserepek alkalmazásában az emezekkel való rokonóságot óhajtanánk demonstrálni, melyeket az alant

1. 2. 3. 4.

3. á. Székesfehérvári (1., 4.) és zombori (2., 3.) kályhaszemek.

megnevezett munkában találtunk:[1] „A gölöncsérség termékei az építőművészetben is alkalmazást nyertek. Ilynemű alkalmaztatás példáját látjuk egy régi templomban Grodnoban (Orosz-Lengyelország), a hol a belső falak agyagból való korsóalakú s szájukkal a templom belseje felé fordított edényekkel van kibélelve. A helybeliek

[1] Wzory przemysłu domowego wyroby gliniane włoscian na Rusi (Kossów i Sokal) wyd. pr. muz. przem. miej. Lwów 1882 (lengyelül, oroszul, németül és francziául). Seria V.

ezen edényeket „hlasniki“ hangzóknak, hangot adóknak hívják, a miből le lehet vezetni, hogy ezek akusztikai czélokra vannak rendeltetve. Egy éppen olyan, vagy talán még érdekesebb alkalmazásmódjuk van ezeknek a gölöncsér készítményeknek két kemenczénél, a melyeket Kroszynban Litvániában találtak 1876-ban, a melyek üres, kézzel csinált, fazékalakú, nyitott, keresztmetszetben négyszögletes, a sarkokon legömbölyített edényekből vannak rakva. Ezen kemenczék rajza, melyek alkalmasint hullaégetésre szolgáltak, a krakkói archeologiai múzeumben láthatók.“

Az elmult nyáron megfordulván Krakkóban szerettem volna e kemenczék rajzát meglátni, de a múzeumot zárva találtam. Véletlenül azonban a kis Czapszki múzeumban igen heterogén társaságban ráakadtam egy olyan jó másfél arasznyi hosszúságú kályhaszemre, mely csaknem szakasztott mása az általunk közölt hengeralakú négy karélyos példányainknak. A cserép kályha csempe felírást visel s Koszynból (Nowogrodek kerület Oroszország) származik. A Globus cz. folyóirat LXXXVII. kötetének 260. lapján a következő czímű referátum olvasható: „Über Schallgefässe in dänischen Kirchen“, a miből megtudjuk, hogy ilyen edények korai román templomokban Dániában és Németországban is vannak, de rendeltetésük felől nincsenek tisztában. A kályhaszemek előfordulásához csatolhatjuk még Badent. A Kretschmer Deutsche Volkstrachten, Leipzig czímű munkájának 52-ik tábláján látni egy kemenczét, melynek felső részébe gömbölyű konkáv szemek vannak beiktatva. Ugyancsak osztályunkban ilyen kályha látható egy régi rajzon, mely svájczi parasztházat ábrázol.

Bátky Zs.

NÉPRAJZI FORGÁCSOK NAGYENYEDRŐL.

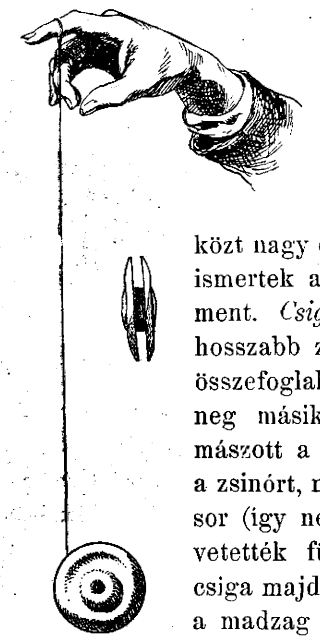

1. á. Nagyenyedi csigajáték.

A csiga.

Hazánk erdélyi része, a természetbuvárok kimerithetetlennek látszó kincsesháza sok meglepőt tartogat még az ethnografus számára.

Mikor a nagyenyedi híres kollegium romjait kijavitgatták, a 49-iki nagy pusztulás után a diákok közt nagy divatja volt egy játéknak, a melyet majdnem 1900-ig ismertek a bentlakó növendékek, s a mely azóta feledésbe ment. *Csigajáték* volt a neve. Eszköze az ölnyi, vagy még hosszabb zsinór végére erősített *csiga*: kettős fakorong lyukas összefoglaló tengelylyel, melybe a zsinegvéget fűzték. A zsineg másik végét tartó kéz ránditásaira aztán a csiga felmászott a zsinórra, vagyis forgásba jőve magára pöndöritette a zsinórt, mignem a kézig felfutott. Ügyes játékosok a középső sor (igy nevezik az első emeletet) folyosójáról az udvarig kivetették függő csigájokat s úgy is „felszedték“. Ilyenkor a csiga majd jobbra pördülve emelkedik, majd leszalad s mielőtt a madzag végét érné, újabb ránditást nyerve balra pördül, most már magasabbra. Így aztán minden fordulónál felváltva forgása irányát, végül feljut a játékos kezébe. A legnagyobb

mesterség a „kézből“ való felszedés volt, mikor a balkézen átfűzött zsinór fölöslegét a jobbkéz lassanként bocsátá át a felfutó csiga elé. Lásd 1. á. Valóságos sporttá fejlődött ez az elegáns játék, melynek rabja volt mindenki. Nem is nézték „ügyes“ gyereknek, a ki a csiga kezeléséhez nem értett. Büszkesége volt a kis diáknak, ha a boltban szép színesre festett csigát szerezhetett egy piczuláért. S ennek az ügyességet és türelmet fejlesztő játékszernek egyedüli készitője egy vén esztergályos volt, talán az ő halála vitte sirba a csigázás divatját is. Eredeti példányt Enyeden nem találtam. De Maros-Vásárhelyen ma is kedvelt játéka a kollegistáknak. Lehet, hogy a többi erdélyi kollegiumokba is elvitték a diákok.

Az enyedi husvéti tojás.

Még régibb a husvéti tojástörés hagyományos szokása és az enyedi tojások. A legények összeütik a kapott tojásokat s a melyiké épen marad, az a nyertes fél, azé lesz a másik is. A csalafintaság oda vezetett, hogy kemény anyagokból próbáltak tojást faragni s ha elég hű volt az utánzat, sikerült is a tréfa.

Benkő Ferencznek, a kitünő enyedi professzornak 1786-ban megjelent Magyar Mineralogiája (az első magyar ásványtan) 5-ik oldalán olvasom a következő sorokat a mészkő egyik fajtájáról:

„*d)* Tojás-kréta. *C. Schistosus Schieferkalkstein.* Enyeden, Déván, mellyből Tojásokat készitnek.“

Nyomára jártam e sorok pontos értelmének és megtudtam, hogy az, a mit Benkő tojás-krétának, a német név palásmésznek nevez, nem egyéb tufánál. Ismeretes dolog, hogy az újabb harmadkorban az első és második mediterrán közt hatalmas dacit-erupcziók voltak, a melyeknek eredménye Erdély több nagy hegytömege pl. a Hargita is. Ezen erupcziók hamurétege egész Közép-Erdélyt elboritva határt alkot a két mediterrán rétegei közt, s igy Nagyenyeden is több helyen kibukkan a rétegfejek közt.

Ez a dacit-tufa az a „tojás-kréta“, a melyből valóban még nem régiben is faragtak husvéti tojást, a természetes tojás csalódásig hű utánzatait. Faragtak később fatojást is, a mely éppen úgy megállotta helyét — persze kellőképen bemeszelve — a tojástörésben, de ma már mindkettő kiment a divatból s nem is szerezhető meg.

A kalyiba.

Nemrégiben Herman Ottó hivta fel figyelmemet a Nagyenyed és Segesvár körül látható sövényfonású épitményekre, a melyeknek kerek kupolás formája szerinte már a római dák emlékeken felismerhető, tehát ősi lakása lehetett e vidék népeinek.

Kalyibáknak nevezik őket magyarul is, oláhul is. A legtöbbet a szőlőpásztor épiti eső és nap ellen. Letűzdel vagy húsz egyforma, jó öles karót körben, vagy ritkábban négyszögben s a közeiket befonja vesszővel, ajtónyilást hagy rajta, vagy külön ajtószárnyat eszkábál reá; végül rőzsével, náddal, vagy lombbal betetőzi „ügyesen“. A szorgalmasabbak két ember-

fekhelynek valót, sőt nagyobbat is épitenek. Némelyik elrontja az elődjéét, csak hogy csinosabbat épithessen a helyébe. Olyan is akad, a melyiknek leásták a fundamentumát s belé rakják a tűzhelyet is, nem — mint mások — az ajtó elé. Ez talán a székelyföldi *aszaló lésza* rokonságát sejteti, a melynek gödörformán beásott fenekére tüzet raknak, hogy a fölé rakott sövénypolczokon megaszalódjék a szilva. Különben ez is olyan szabású épitmény, mint a kerek kalyiba. A lésza névvel azonban Alsófehér megyében (oláhul liesza) sövénykarámokat értenek, a hová fejéskor a juhokat behajtják.

Erdély különböző vidékein pedig a kerek kalyiba formájára sokféle melléképület készül vesszőfonással. Találunk néha egyetlen sövénykerítésű udvaron csűrt, disznóólat, tyúkketreczet és borítót, meg jó szellős kukoriczakast ilyen sövényfonású oldalakkal. Ugyanigy készül a marhaistálló, sőt a gazda háza is, a mit aztán „behánynak" sárral, vagyis betapasztják. A kukoriczakas elliptikus alapon emelkedik s a tetején tölcséres a nyilása, vagy maga a kas is felfelé szélesedik. De a kerekded alapformához annyira ragaszkodnak, hogy Nyárádszereda mellett még vályogtégla házat is láttam, a mely sokoldalú volt, hogy már éppen kerek nem lehetett.

Sokfelé megfordulva meggyőződhettem arról is, hogy ez a sövényépitkezés az egész Mezőségre kiterjed s természetes okainál fogva e vidékre talán általán jellemzőnek is tekinthetjük.

Az újabb harmadkor egyhangú dombos agyagterülete ez a Mezőség, hol megfelelő kő az épitkezésre nincs, de még fa is csak kevés, tehát drága. A nedves mélyedésekben azonban sok a fűz. Tehát önként érthető, hogy a kinálkozó anyagok éppen ezt az épitkezésmódot teremtették meg.

Újabb keletű a kukoricza-kalyiba, a melynek három rekeszében nyáron a felső Maros-völgy híres dinnyetermelői laknak s tartják termésöket.

Dr. Szilády Zoltán.

MAGYAR HÍMES TOJÁSOK.[1]

Az a szokás, hogy husvétkor hímes tojással ajándékozzák meg egymást a jó barátok, ismerősök, ősrégi s rendkivül elterjedt. A pogánykor tavaszi ünnepélyeiben gyökeredzik, meg volt az ókori népek legtöbbjénél, Kinában pl. már több mint 2000 éve ismeretes. Jelképes kifejezője volt annak az örömnek, a melyet az ember tavasz kezdetén a természet feltámadásán, újjászületésén érzett. Átvette a kereszténység is, mint a legtöbb olyan szokást, a mely a tanait elfogadott népek hagyományain alapult. Szimbolikus jelentése ekkor annyiban megváltozott, hogy ezentúl Krisztus feltámadásának jelképezője.

A hímes tojás készitésével kapcsolatos babonák jó része, mint sok más husvéti

[1] Az e czikkhez mellékelt két színes táblát a Múz. és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelőségének szivességéből közöljük, mutatványúl a Főfelügyelőség részéről tervbe vett múzeumi kézikönyvek néprajzi kötetéből. A táblák átengedéseért hálás köszönetet mondunk.
Szerk.

1

2

3

4

5

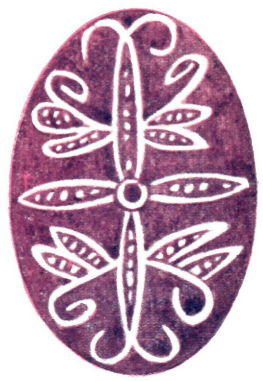

6

7

8

9

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

1

2

3

4

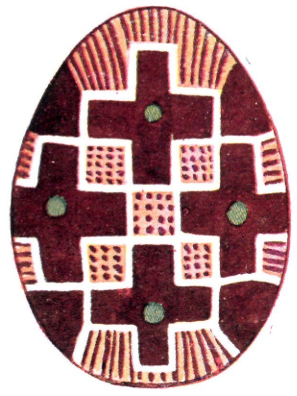

5

6

7

8

9

szokásunk ősrégi.[1] Az ókori népek mitoszában már szerepel a tojás. A Brahma-vallásúak s az egiptomiak szerint is tojásból eredt a világ. A telet és nyarat jelképező Castor és Pollux Léda tojásából születtek. A szláv tavaszi ünnepélyen, a *letnice*-n, úgyszintén a hinduk, börmánok, perzsák, egiptomiak, a kinaiak tavaszi ünnepélyein tojásokat osztogattak. A piros tojás szokásának ősi voltáról lelet is tanuskodik. A németországi Worms mellett kőkoporsóban női csontváz mellett két piros tojást találtak. A koporsó kora, a mint az a benne lelt érmekből kitűnt, Kr. u. 320-ra tehető, a mi régi germán husvéti szokásra mutat.[2] Hogy tűz ne üssön ki a házban, régi szokás, hogy áldozócsütörtökön tojást hajítanak a háztetőn át s ott, a hol földre esik, elássák. Oroszországban piros tojást vetnek tűzvész alkalmával a lángokba; némely helyen az épülő ház falába tojást falaznak be, hogy az épületet a rossz szellemek s a varázslat ellen megvédje. Szerepel a husvéti „szentelt" tojás a betegségek gyógyításánál is, embernél, marhánál egyaránt.

1. á. Husvéti ág Czifferről (Pozsony m.).

Mindezeknek a szokásoknak és babonáknak jó része Magyarországon is, ismeretes. A legelterjedtebb nálunk mégis a *husvéthétfői locsolás*, a melynek eredete a majdnem minden népnél szokásos mosakodási szertartásokban keresendő, a melyek által az ember bűneitől megtisztul. Trencsénben, Zólyomban, Nógrádban, Pozsonyban és egynéhány más felvidéki megyében az öntözködés helyett *Jézus megvesszőztetése* járja. A legények t. i. nyírfasuhogókkal vagy fűzfavesszőkből font korbácscsal megveregetik a leányokat, hogy viszonzásul piros tojást kapjanak. A szokás jelentősége az, hogy a frissen vágott rügyező vessző, a mely a nedvektől, az erőtől duzzad, ezt az életerőt a megvesszőzöttnek átadja, úgy hogy az termékenynyé lesz.

Szerepel a piros tojás a fiatalság játékánál is; ez a *tojás-ticselés*, úgyszinte a göcseji *mátkázásnál*, a mikor az egykorú leányok és fiúk kölcsönösen kicserélik egymás tojásait, hogy utána egymást mátkának vagy komának szólíthassák. Ilyen mátkázás dívik oláh fiatalságunknál is, a mely a kicserélt tojásokat nagy tisztelet-

[1] Ezeknek részletes leírását lásd: *Molnár* Viktor, *Husvéti tojások* cz. munkájában. Bpest 1890. — A háromszék-vármegyei husvéti népszokásokat leírta *Balázs* Márton: *A háromszék-vármegyei husvéti írott tojásokról és népszokásokról* cz. tanulmányában; megjelent a *Székely Nemzeti Múzeum Értesítőjében*. Sepsiszentgyörgy 1902.

[2] *Internationales Archiv für Ethnographie*. X. 1897. 213. l.

ben tartja, mint a testvéri kötelék zálogát. Ez a szokás nálunk a török korból maradt fenn és igen jelentékeny ünnep volt, mert a testvéri viszonyt a törökök hatalma ellen kötötték. Régebben ennek a viszonynak rendesen házasság volt a vége, ma már hanyatlik évről-évre. Az oláh *pománánál* és a husvét hétfőjéhez egy hétre eső *kis husvétkor* vagy *holtak hétfőjén* dívó áldozati szertartásnál az elhúnyt rokon sírján bemutatott étel- és italnemüek között ott találjuk a piros tojást. Hasonló szokást ismernek szerbjeink. Vasmegye horvátajkú népénél ősi szokás dívik, a mely szerint tiszteletük jeléül évenkint egy-egy husvéti tojást küldenek az előkelőbb családok tagjainak. A pozsonymegyei czifferi tót parasztasszonyok és leányok annak, kinek nagyrabecsülésüket ki akarják fejezni, *husvéti fát* visznek. Ilyen husvéti fának ágát ábrázolja az *1. ábra* (lelt. sz. 42,492. ajánd. *Palugyay* Hermin). Tojással, koszorúcskával, aranyozott dióval, papirkorsókkal és galambokkal van teleaggatva. A galamb teste kenyérbélből készült, papirosszárnyakkal és búbbal. Hasonló ehhez egy maros-tordamegyei szokás, a mikor a legények szeretőiknek kapujára, kútágasára, háza tetejére husvéti fát tűznek. Nagy tiszteletben tartják a piros tojást a rutének is. Kifújt tojást, a mely papirszárnyakkal és viaszkból készült madárfejjel van ellátva, a szent képek előtt a szobában felakasztanak, a mivel a Szentlelket jelképezik. Hasonlítanak ezek az 1. ábrán bemutatott husvéti faág galambjaihoz.

A mint az eddig röviden felsoroltakból is kitűnik, a piros tojás vallásos jelentőségén kivül az egymás iránt való megtisztelés és megajándékozás tárgya, és a legszebb érzelmek tolmácsolója is. Ezért mindenki igyekezett azt külsőleg is minél szebbé és diszesebbé tenni. A tojásdiszitésnek valóságos művészete fejlődött ki. A festékek nagy részét még manapság is házilag állítja elő a nép különböző növényekből, a melyek nyáron át gyűjtetnek össze és szárittatnak meg. Ilyen házilag előállitható festőszerek a következők: *sárga* festéket ad a vadalmafa héja és levele, a zöld dióhéj, a hagymalevél főztje, a kökörcsin (Pulsatilla vulgaris), a szárított szúlfű vagy zsódina (Serratula tinctoria), a vízben megfőtt ebtej, az égerfahéj és bingolyó vagy székely nevén morgonda, a cserfahéjfőzet és a sáfrány. A dévai csángók a sárga festéket, a „sárgitót“ timsóval kevert tehénsavóból készitik. A vadkörte- és vadalmafa héjából keverten a *barna* festéket állítják elő, a bürökből *zöld*, a gubacsból *fekete* szint nyernek, úgyszintén ha morgondát kékkővel vegyesen főznek vagy fernambukfát (!) égerfahéjjal avagy rézgáliczczal. A szúlfű szén fölött megpörkölve timsó hozzáadásával *piros* szint szolgáltat, a lencsét (Astragalus) *kék* szín előállításához használják. Ezeken kivül a boltból beszerzett festőszerek közül a legnépszerűbb a berzseny- vagy börzsönyforgács, népies nevén piros forgács, mely a piros festéket szolgáltatja. Használják a különböző anilinfestékeket is. A fuxin, vagy a mint a nép nevezi fuxia, vízben pirosat, szeszben pedig zöldet ad, de a kék, illetőleg lilaszint is ebből állitják elő.

A tojásirás ideje a nagyhét, magyar helyen különösen annak utolsó napja, a nagyszombat. A szerbek rendesen nagypénteken festik pirosra a tojást. A festéket, hogy a szinek tiszták legyenek, kizárólag erre a czélra szolgáló fazékban készitik s belé eczetet és timsót is tesznek, hogy a festés minél tartósabb legyen. Másutt, igy Somogymegyében, a tojást nem a festékbe teszik, hanem a sellakban és spirituszban oldott festéket posztóval rádörgölik a tojásra.

A tojásdíszítésnek többféle módja van.

Legelterjedtebb *a tojás írása*, a mely viaszkkal történik. A viaszkot megolvasztják cserépedénykében, a melyet állandóan a tűznél tartanak. Ha megolvadt, akkor a *kandérral* (székelyeknél kandé, kandi, kandéj, kandérka, köszmicze,[1] a dévai csángóknál írókés, másutt gicze vagy gicza, kisicza) átviszik a tojás felületére. A kandér (*2. ábra*, lelt. sz. 34,306. Oloszka, Vasm. ajánd. *Király* Pal) tollszár vastagságú és nagyságú fácska, melynek egyik végét keresztül fúrják s belé vékony rézlemezből sodort csövet, közönségen a czipőfűző zsinór végéről leszedett pléhcsövecskét erősítenek, a melyen néha 1—3 szál sörtét húznak keresztül úgy, hogy azok a csövecskéből csak pár milliméternyire álljanak ki. A sörték arra valók, hogy a folyékony viaszkot a csőből egyenletesen bocsássák le s hogy így az eszköz az írásra alkalmassá váljék. Másutt a gicza vékony rézdrót, néhol pedig lúd- vagy tyúktollszárból csinálják, vagy orsónyél, hegyesített fadarab helyettesíti. A dévai csángók a viaszkba kevés kormot is kevernek, hogy jobban fogjon. Különös gondot kell arra fordítani, hogy a tojás teljesen száraz és tiszta, főleg zsíros ne legyen, mert különben nem fog rajta a viaszk. Maga a

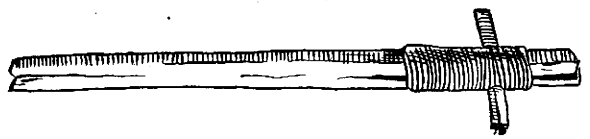

2. á. Tojásíró-kés.

tojásírás így történik: a giczával merített viaszkot ráviszik a tojás felületére és megrajzolják vele az ékítményt, vagyis mindazokat a vonalakat, a melyeknek fehéreknek kell maradniok. Ezután beteszik a festékbe, pl. a sárgítóba és ebben megfőzik, hogy ha az írás a tojás nyers állapotában történt. Ha a festés száradni kezd, akkor megírják azokat a vonalakat, a melyek a diszítményben sárgák lesznek, a tojás pedig egy sötétebb festékbe kerül. Általános szabály, hogy a színezés mindig a világosabb festékben történjék előbb, és fokozatosan haladjon a sötétebb színek felé. A tojás utóljára kerül a legsötétebb festékbe, az alapszínbe. Ha a tojáson az eredeti fehér szint akarjuk alapszínnek, akkor a már megfestett tojást savanyúkáposztalébe, eczetbe vagy megerjedt és megsavanyodott korpalébe teszszük, a mely azokon a helyeken, a hol viaszk nincs, a festéket feloldja. Miután a tojás a festékből kikerült, megtisztítják a viaszktól vagy úgy, hogy azt egy vászondarabbal ledörzsölik vagy pedig éles késsel levakarják. A megszáradt piros tojást végül zsíros rongygyal vagy szalonnahéjjal kifényesítik. Talán az írásos módhoz sorolhatjuk azt az eljárást is, a mikor a megfestett tojáson a mintákat választóvízzel kimaratják.

A mint azt már említettem, a tojásírás a legelterjedtebb díszítési mód és úgy látszik, hogy a legősibb. Faluhelyen általános és különösen hozzáértő öregasszonyok mívelik; ezzel szemben a karczolt tojások, a melyekről rögtön szó lesz, inkább a tudálékos parasztésznek vagy ügyes mesteremberek produktumai. A néme-

[1] *Balázs* i. m. 38. l.

teknél, a kiknél a tojásdiszités népi művészete pusztulóban van, irott vagy hímes tojások már ritkábban fordulnak elő, náluk inkább a karczolás divik.

Karczolással készülnek a *vakart* vagy *kotort* tojások. Ezeket a megfestés után „politérozzák“, vagyis rádörzsölnek bizonyos, olajjal elegyes port, a melyet a kereskedésben szereznek be. A diszitő motivumokat hegyes zsebkéssel, törött borotvával, reszelőnek árhegyfinomságúra kiköszörült végével, aczéltollal, szeggel karczolják vagy „kotorják“ a tojásra.

Egyszerű módja a tojásdiszitésnek, a midőn a tojás felületét *levéllel burkolják be*, az egészet organtinba kötik és úgy helyezik a festékbe. A rózsa csipkés levelét vagy valamely szárnyas levelet (petrezselyem-, sárgarépa-, büröklevelet) használnak e czélra. Festés után a levél helye világosszinű marad, mintegy lenyomata jelenik meg a tojáson.

Találunk végül *kifestett* tojást is. Ilyeneket készitenek p. o. a telkibányai (Abaujm.) porczellángyár munkásai, a kik ecsettel festik a tojásra a tálakról kölcsönvett virágmotivumokat.

Miután már most röviden a piros tojás jelentőségével és készitésének technikájával megismerkedtünk, néhány szóban az *ornamentikájával* is óhajtok foglalkozni. *Molnár* idézett könyvében bőven ismerteti a tojásokat diszitő motivumokat — sajnos, hogy rajzok nélkül. Ezeket időközben az illustris szerző a Magy. Nemz. Múzeum Néprajzi Osztályának ajándékozta. Egy részüket, szám szerint 16 tojásrajzot, közli az *Uránia* czimű folyóirat.[1] Ezek a rajzok azonban rendszertelenül vannak összeválogatva, a lelőhelynek megnevezése nélkül. *Balázs* emlitett derék tanulmányában négy táblán a háromszék-vármegyei piros tojásokat mutatja be és diszitményeik népies nevét is közli. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya is immár közel harmadfélezer darabból álló piros tojás-gyűjteménynyel rendelkezik, a mely évről-évre szaporodik. Egy ekkora nagy gyűjtemény egyes példányain, a szinezés és ékités sokféleségén eligazodni, bizonyára nem könnyű dolog. Azonban már az első pillantásra szembeötlik, hogy a tojásdiszitmények főbb vonásokban nagyon hasonlitanak azokhoz az ékitményekhez, a melyeket az illető nép háziiparczikkein találunk, tehát a hímzéseken — pl. ingvállakon, kézelőkön — a varrottasokon, a szőtteseken vagy az agyagipari készitményeken — tálakon, korsókon — a kályhaszemeken, a székely kapukon, vagy régi bútorokon. Azonkivül, hogy ha nagy általánosságban nézzük a dolgokat, azt fogjuk észrevenni, hogy specziális, bizonyos nemzetekre jellemző motivumok talán nincsenek is; az ékitmények a geográfiai határvonalokon átszárnyalnak és az egyes népek diszitő modora közt bizonyos tranzfuzió mutatható ki. A magyar tojások diszitmenyeit megtaláljuk nemzetiségeinknél, sőt fellelhetők azok idegen földön is, igy a morva, huczul, orosz tojásokon. Az eltérések, jobban mondva az egyes nemzetekre vagy felekezetekre jellemző sajátosságok, inkább a kivitelben és a szinezés mikéntjében mutathatók ki.

A III. táblán magyar hímes tojásokat, a IV. táblán pedig nemzetiségeink készitményeit mutatjuk be és pedig az 1. német, a 2. és 3. tót, a 4. és 5. rutén, a 6. és 7. oláh, a 8. és 9. szerb.

A *magyar* piros tojások nem a legszebbek. Valószinű is, hogy a tojásirás

[1] II. évf. 1901. 4. sz.

nem magyar találmány, a tojások díszítését a szlávoktól tanulhattuk el. Erre mutat az a körülmény, hogy a tojásírás legszebb kifejlettségében nem a színmagyarság középpontjában, a Nagy Alföldön divik, hanem inkább a perifériákon, a hol a magyarság más nemzetiségekkel érintkezik. Alig van alföldi tojás a gyűjteményünkben és a meglévő is, hacsak nem városból került, a lehető legprimitivebb. Ha azután a szorosabb értelemben vett magyarországi piros tojásokat az erdélyiekkel hasonlítjuk össze, utóbbiakat fogjuk szebbeknek ítélni. Az erdélyi csángó-magyar és székely tojások a legszebbek. Ennek okát *Molnár* szerint abban kell keresnünk, hogy Erdély magyar népe iparosabb mint az anyaországé, másrészt pedig a természeti viszonyokra vezethető vissza ez a jelenség, tehát a környezet, a milieu hatásában rejlenék. Erdély hegyes-völgyes vidéke sokkal regényesebb, sokkal gazdagabb természeti szépségekben mint Magyarország, különösen az alföldi róna egyhangú tája, a mi sokkal termékenyítőbb volna a képzeletre és a művészi ösztön kifejlődésére is.[1] A mi a színezést illeti, a magyar husvéti tojás rendesen piros — a magyar ember nem is hívja másképen mint piros tojásnak — fehér díszitéssel. Többszínűek különösen a székely tojások. A mi a díszitmény elrendezését illeti, az vagy egyenletesen történik a tojás egész felületén, a mint azt a *III. tábla 1. és 7. sz.* tojásán látjuk, vagy pedig az ornamentika a felület egyes markánsabb helyein a tojás búbja vagy öve mentén van kiválóan kiképezve. Ezt a szimmetrikus elrendezést a *III. tábla* többi tojása mutatja. Ha már most a díszítmény formáit tekintjük, úgy a magyar tojásokon ú. n. mértani, továbbá a természetből vett, tehát növényi és állati és misztikus motivumokat találhatunk. Emberalak ritka kivétel. Az *1. sz.* (lelt. sz. 42,024. Oltárcz, Zalam., ajánd. *Reinl* Paula) tojás felülete 8 részre van osztva. A vonalak keresztezési helyein úgy a tojás öve mentén, mint a két búbján a gereblyét találjuk alkalmazva mint díszítő elemet. Említettem, hogy a díszítő elemek általánosan el vannak terjedve nemcsak egy ország különböző vidékein, hanem más országokban is. Ezt a gereblyés motivum kapcsán mindjárt be is bizonyíthatom. Ugyanazt a mintát mutatja *Balázs* munkájában a II tábla 11. és a III. tábla 13. sz. tojása, a mi nemzetiségi táblánkon a 2. sz. tót tojás, előfordul bukovinai rutén,[2] galicziai lengyel,[3] délorosz[4] és huczul tojáson is.[5] *2. sz.* (lelt. sz. 41,953. F.-Lövő, Vasm., ajánd. *Hajas* Béla) tojásunkon a tiszta növényi ornamentika szimmetrikus elhelyezést nyert; levélfüzér osztja kétfelé a tojást s az így előállott tojásfeleken virágdíszt találunk. A *3. sz.* (lelt. sz. 42,166. Kis-Csány, Baranyam., ajánd. *Tóth* Pál) példány virágdíszében a szirmok csipkézettségéről a szegfüre lehet ismerni; a szirmok közeit leveles ágak töltik ki. A gazdasági életből vett motivummal találkozunk a *4. sz.* (lelt. sz. 42,630. Munkács környéke, ajánd. *dr. Jankovics* József) tojáson, a mely egy szalaggal és azt

[1] *Molnár*, i. m. 67, 68. l.

[2] *Kochanowski*: Ostereier in der Bukovina und in Galizien. Zeitschr. für österr. Volkskunde. V. 1899. 157. l. 13. ábra.

[3] *Wolski-Dowgird*: Pisanki. Wisła, IV. 1890. 219. l. 28. ábra.

[4] *Weissenberg* Über *südrussische Ostereier*. in den Verhandl. d. Berl. Ges. f. Anthrop., Ethnol. und Urgesch. 1894. (349.) l. 4. ábra.

[5] *Šoukhevyč*: Les Houzoules. Matériaux pour l'éthnologie ukraïno-ruthène. VII. 1904. 221. l. Az utolsó sorban az 5. tojás.

két oldalt kisérő hullámvonallal van két részre osztva; az igy előállott két mezőben az ásóvas van elhelyezve. Ennek kerületét, meg a hullámvonal közeit is, pontozott motivum teszi élénkebbé. Az *5. és 6. sz.* tojások csángóktól valók. A gyöngyvirágos (*Molnár* Viktor rajza) a brassómegyei Hosszúfaluból, a *6. sz.* „szarvasbogárkás" (*Szabó* Imre rajza) Déva-Csángótelepről. Itt tehát már állati motivummal van dolgunk; a szarvasbogár potroha, szárnyai, csápjai keresztformában vannak elhelyezve. A harántfekvőknek sem szárnya, sem csápja, mert kiképzésükre nem volt már hely. Nagyküküllőmegyéből való a *7. sz.* (*Molnár* Viktor rajza) négy mezőre osztott, cserleveles díszitésű. Magyar tojásokra ez a levéldísz, meg az ákáczleveles különösen jellemző. A *8. és 9. sz.* székely példányok (lelt. sz. 42,359. és 42,385., ajánd. *Balázs* Márton) Kézdivásárhely vidékéről valók. Előbbi tiszta mértani díszitménynyel, a mely egyenletes elrendezésével és a színek harmónikus alkalmazásával mozaikszerű benyomást gyakorol. A nyolczágú vagy görög csillag van ismételten kiképezve. A virágdíszek közül a székelyek különösen kedvelik a tulipánt különféle alkalmazásban és a 9. rajzon bemutatott Crocust, sáfrányt. Valamennyi itt bemutatásra került magyar tojás, a 2. számút kivéve, a mely karczolt, irásos díszü.

Németjeink nem igen ismerik már a tojás népies díszitését. *Molnár* ezt előrehaladottabb kulturájuknak tudja be, a mi a képzelőtehetségnek és teremtményeinek háttérbe szorulásával jár.[1] A *IV. tábla 1. sz.* tojását bányász ember karczolta (lelt. sz. 41,971. Dobsina, Gömörm., ajánd. *Szontagh* Katalin). A díszitmény elrendezése nagyon szép, az egész felületet betöltő. A tojás közepén leveles ág vonul végig, felfelé és lefelé váltakozó virágokkal, két búbján pedig csillagdíszt találunk. Felírás is van rajta, a mi nagyon gyakori a német tojásokon. Igy a szászok piros tojásai nincsenek is díszitve, hanem vagy bibliai mondással vagy emlékverssel vannak beirva.

Emlékversek gyakoriak a *tót* piros tojásokon is, a melyek különben szintén sokban közelállanak a német husvéti tojásokhoz. Mértani elemek és valódi népies motivumok — és ezekkel együtt az irásos eljárás — ritkábbak a művésziesen karczolt és szinezett példányokkal szemben. Irásos kivitelü a *2. sz.* (lelt. sz. 42,700. Lisó, Hontm., ajánd. *Versényi* Róza) a melyen maeandrikus hullámvonal osztja két mezőre a tojást, mindegyikben a görög kereszt kétféle szinezésben rajta nyugszik egy gereblyés kereszten. A másik csoportba tartozik a gyöngyvirágos *3. sz.*, a mely a Trencsénm. Zljechóból való (lelt. sz. 42,010., ajánd. *Krizsán* Antal).

A túlnyomóan mértani díszü *rutén* tojásokon kölönösen gyakori a piros, sárga és zöld szín. Harmónikus szingazdagságuk tekintetében a legszebbek közé tartoznak hazánkban. Motivumaik ugyanazok, a melyeket pompás szőtteseiken és fafaragványaikon találunk. A *4. és 5. sz.* Máramaros megyéből való (lelt. sz. 43,895., ajánd. *Petriscsák* István és 43,111., ajánd. *Székely* József). Előbbin a nyolcz részre beosztott tojásfelület egyes mezőit egy misztikus jel, a háromágú kereszt vagy triquetrum foglalja el, mindig kettős kivitelben, egy fehér, egy sárga. Utóbbin a fafaragásokról kölcsönvettnek látszó görög kereszt-motivum fordul elő.

Az *oláh* műizlés, a mely piros tojásaikon nyilvánul, hazánkban a legfinomabb,

[1] *Molnár*, i. m. 79. l.

mert ritka változatos színpompát fejt ki. A legellentétesebb színeket — pirosat, sárgát, kéket, lilát, feketét — mesterileg tudják harmonikusan összeolvasztani. A színezés puha tónusai jellemzik az oláh piros tojásokat. Akkor is, ha díszítményeiket kölcsön veszik, pl. a csángók filigrán ékítményeit, a színek lágyságáról rá lehet ismerni az oláh tojásokra. Így a piros szín nem olyan határozott piros, mint a csángó tojásokon, hanem inkább lilába hajló. Még egy jellemző dologra akadunk a színezésben, a mely, a mint azt később látni fogjuk, a szerb tojásokon közönséges. Ha ugyanis az alapszín fekete, akkor ennek egyhangúságát diszkrét módon alkalmazott piros pávaszemszerű foltok élénkítik, a melyek mintegy a rajz alatt fekszenek és azt jobban kiemelik. Túlnyomó az oláh tojásokon a virágdísz, csakhogy a virágok mind stilizáltak és színezésük a legkevesebb esetben felel meg a valóságnak. A virágdísz sokszor hasonlatos a tálakon, tányérokon előfordulóhoz; Szolnok-Dobokában gyakoriak a vonalas díszítésű tojások, a melyek a szőttesek technikájára emlékeztetnek. Gyakori továbbá az állat-, emberalak is. A *6. sz.* besztercze-naszódm. tojás (*Molnár* Viktor rajza) motivumai valószínűleg oláh subáról vagy bekecsről vannak kölcsönözve, mert a kivitel megfelel a vastagszálú hímzések karakterének. Az oláh nemzeti színnek alkalmazása is erre mutat. A *7. számún* (Fogarasm. *Molnár* Viktor rajza) a váltakozó mezőkben talán ujjszerű díszítményt és az ötágú csillag misztikus jelét, a pentagrammot találjuk.

A *szerb* piros tojások díszítményei a legfantasztikusabbak. A díszítmény rendesen sem tisztán mértani, sem tisztán növényi elemekből van összealkotva, hanem a kettőnek egy sajátságos vegyüléke. Gyakoriak az állatalakok, a melyeknek stilizálása néha már annyira megy, hogy az eredeti alak alig ismerhető fel. Máskor az állatalakot növényi motivumokkal vegyesen alkalmazzák, pl. a madár szárnyai, farktollai levelekkel vannak kombinálva. Igen gyakori az emberalak is. Primitiv festésű tojások mellett találunk igen szép és színgazdag, azonban nem harmónikusan, hanem inkább rikitóan színgazdag példányokra. A piros, sárga és fekete szín a túlnyomó. Közönségesek az oláh tojásokról említett pávaszemszerű foltok is, pirosak, sárgák, csakhogy nincsenek olyan diszkrétül alkalmazva, hanem valósággal feltolakodnak, annyira élénkek és kirívók. Ilyen tarka a *8. sz.* (lelt. sz. 43,872. Szántova, Bács-Bodrogm., ajánd. a *Bács-Bodrogm. tört. társ. múzeuma)* tojás, a melyen egy misztikus motivumot, horgas a keresztet (a svasztikát) találjuk. A *9. sz.* szintén bácskai példány női alakot ábrázol (lelt. sz. 43,860. Zombor.).

Végül felemlítjük, hogy akadnak Magyarországon *vasalt*, ú. n. *szerencsetojások* is. Egy ilyent mutatunk be *3. ábránkon*. A barsm. Verebélyről való (lelt. sz. 18,397., ajánd. *Nécsey* István). A tojás tengelyén vasszeg halad keresztül, fehéren hagyott héjára pedig négy ónból készült patkó és két sarkantyú van igen elmés módon erősítve. Az ilyen tojást nálunk rendesen kovácsmesteremberek és czigányok készítik. Eredetükről bizonyosat mondani nem tudunk. Annyi tény, hogy manapság is előfordulnak Indiában, Palesztinában és Tuniszban, a hol a szemverés és más igézetek, varázslások elleni óvszerül szolgálnak. Gyűjteményünkben az ország több vidékéről akad ilyen tojás, a melyekkel talán egy más alkalommal fogunk foglalkozni.

Mint népies kincsesházunk legtöbb terméke, úgy a piros tojás, a népléleknek ez a szerény, de kedves produktuma is pusztul évről-évre. A haladó kor szelle-

mének áldozatul esik a husvéti tojások régi technikája, eredetisége és stilszerűsége. Az anilinfesték kiszorítja a házilag készített növényi festőanyagokat, a karczolás, választóvízzel való kimaratás a régi írásos eljárást és hátrányára meg változik a díszítés is. Az ősi formák helyébe, a melyeket a tojásíró öntudatlanul rajzolt, úgy a mint azt apáitól látta, banális emlékversek, szívek, galambok, angyalok lépnek.

Beluleszko Sándor.

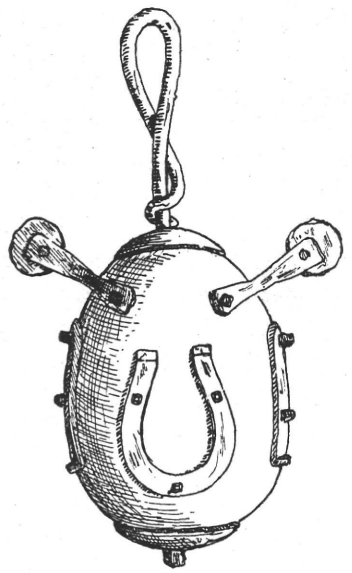

3. á. Megvasalt tojás. Verebély (Barsm.).

IGLÓI CSIZMADIÁK ÉS GOMBKÖTŐK.

Hazánk történetének nevezetes lapjai azok, melyeken a Szepesség krónikája van feljegyezve. Leginkább lakatlan erdőségek voltak azok a helyek, melyeken a letelepült szászok nagy szorgalommal virágzó városoknak vetették meg alapját még első királyaink alatt. Ipar és kereskedelem fejlődött a Szepességen az ő gondos, ügyes kezük után, a mely, ha kellett, a kardot is bátran forgatta. A nagy Csák Máté az ő fegyverük alatt bukott el.

Az ide letelepedett szászok 1271-ben V. István kegyelméből kapták az első privilegiumokat. Maga Igló városa, melynek czéheiről akarok ezúttal megemlékezni, 1298-ban Villa Nova néven említettik az okmányokban, közismert neve pedig a Neudorf volt. Az általános jólét és a béke napjai alatt felhalmozódott gazdagság oly fokú volt a Szepességen, hogy a husszita küzdelmek mindent megemésztő sanyarúságait is kiheverte. Igló 1358-ban lett szabad bányavárossá s kiváltságait 1435-ben Zsigmond erősítette meg. Pedig ekkor már csak névleg volt kiegészítő része a magyar koronának, mert 1413-ban Ulászló lengyel király 37,000 garas fejében a többi szepességi várossal együtt Iglót is zálogba vette. Ez a két országhoz való tartozás a Szepesség végleges felvirágzására vezetett. Önkormányzatuk maradt, s

úgy a magyar, mint a lengyel súlyos adók alól nagy részben mentesek. Ebben az időben Igló még a két felsőmagyarországi bányaváros között rangban a legutolsó.[1]

A lengyel uralom 360 évig tartott s közben sokszor végig csaptak a háborúskodások hullámai a Szepességen. A mohácsi vész utáni elerőtlenedés a Szepesség független helyzetét is megingatta, s 1593-tól kezdve a hatalmas Lubomirszkieknek, mint szepesi grófoknak, csaknem családi birtokakép szerepel. Ez időből az iglói csizmadiaczéh ládája egy katonai elbocsátót őrizett meg, melyet Theodorus herczeg 1702-ben Schuller Bálint részére állított ki. Az ő sokszor nagyon is nehéz kezük súlyát 1772-ig érezték, a mikor végre visszakerültek a magyar korona tényleges hatalma alá. A szerencsés körülmények folytán Igló már vezérszerephez jutott ekkorra, s a visszakebelezés örömére tartott ünnepségek az ő falai között folytak le. Az utolsó városból első lett, s a 16 város grófja itt ütötte fel székhelyét.

Igló aranykorából valók azok az emlékek, a melyekről ez alkalommal értekezhetni szerencsém van.

Ismereteink a magyar czéhekről még mindig hiányos és hézagosak. Az 1877 márcz. 1-iki ülésen a Történelmi Társulat Rómer Flóris vezetése alatt bizottságot küldött ki, a melynek feladata volt, összegyűjteni az országban még meglevő összes adatokat a czéhekről. E nagyfontosságú kezdeményezés Rómer inditványa alapján indult meg, melyben kifejtette a czéhek nagy művelődéstörténeti fontosságát. Aztán így folytatja: „Nagy fontosságot tulajdonítunk annak, hogy a czéhszabályokon kivül a czéhek autonomiájából folyó jegyzőkönyveikben foglalt czéhszabályzatokat is ismerjük, melyek a czéhek sajátos szokásaira, a czéhek területére, beléletére, szellemére kellő világot vetnek, s fölötte érdekes statisztikai adatokat nyújthatnak számadásaikból, birságaikból, az iparművek áruiból, a segédek béreiből stb.“

„Érdekes lenne azonfelül megtudni, vajjon bírnak-e még a czéhek cleuodiumaival: a czéh ládáival, pecsétjeivel, kancsóikkal, poharaikkal, zászlóikkal, meghivó tábláikkal stb. és hogy ezek milyen időből valók, van-e művészi becsük? ha pedig többé a czéhek vagy városok birtokában nincsenek, hová kerültek stb.“

„Kedves adalékul szolgálnának a vándorkönyvek, a fölszabadító levelek; azon szertartások és körmenetek, melyekkel a ládát az új czéhmesterhez átvitték, és mikor szűntek meg ezek? továbbá volt-e szabad a legényeknek kitüntetésül fegyvert hordaniok? senkelt volt-e a czéh, vagyis a vándorlegényeknek járt-e a mesterektől ajándék? és milyen volt a czéhhez való tartozásukat igazoló beköszöntőnek tartalma?“

A tudományos mozgalomnak, mint annyi másnak, nem lett meg a kivánt eredménye. Rómer azt remélte, hogy az összehalmozódó adatokból rendszeres „oly munkával léphetnénk fel a világ előtt, mely biztos alapját vetné meg hazánk művelődéstörténetének, s mivel ilyen irányú szakmunkával nem bírunk, hézagot pótolna irodalmunkban“. A remélt adatok azonban nem kerültek össze s a nagyszabású mű helyett csak Szádeczky bocsátott közre évtizedek mulva egy kis terjedelmű munkát, a melyet bár önálló kritikával s a könnyebben fellelhető összes forrásokból merítve írt is meg tudós szerzője, csak körvonalakban megrajzolt képét

[1] Venczel: Magyar Bányászat Kritika. Tört. Tár. 98. l.

nyújtja a magyarországi czéhéletnek.[1] Maga Szádeczky is csak úttörőnek tekinti magát, s valóban, az ő műve csak a fundamentum, a melyre tovább kellene építeni. Neki, vagy valamely arra hivatott írónknak igazán sietni kellene, hogy megírja ezt a régen tervezett nagy művet, mielőtt elkallódnának végleg az országban szerte még fellelhető emlékek és adatok. A czéhládák legtöbbször az utolsó czéhmesterek tulajdonában maradtak, s ezen ládák tartalma az utódok alatt napról-napra rohamosan pusztul. S akkor későn lesz már arra gondolni, hogy igaz és színes képet adhasson bárki is, ha majd csak a levéltárakba és múzeumokba beszolgáltatott irományok állanak rendelkezésre.

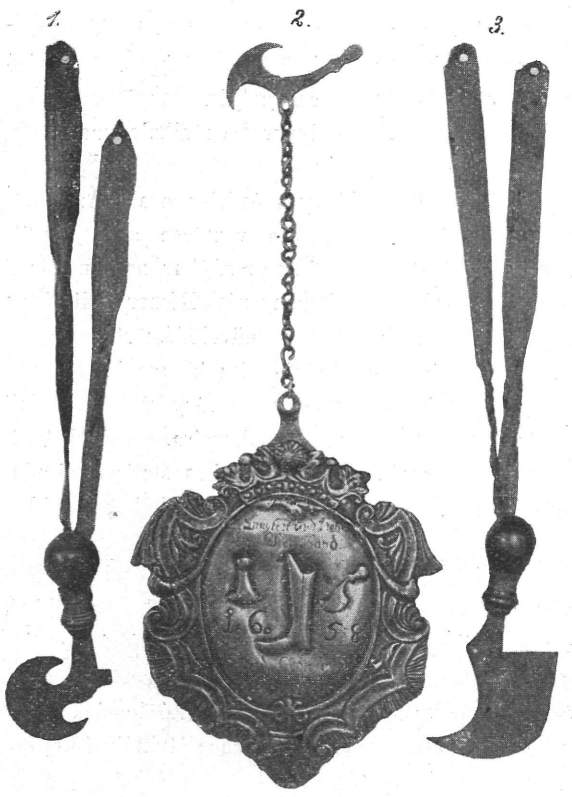

1. á. Az iglói csizmadiaczéh behivó táblája.

Tavaly ugyane helyen a rozsnyói gombkötőczéhet ismertettem, ezúttal két iglói czéhről van némi mondani valóm.

A nemes csizmadiaczéh alapíttatásának évét nem ismerjük. Statutuma nem szól róla, s a legelső dátum a czéh történetéből a behívó táblára van felvésve: 1658. Ez a czéhjelvény egyike az e nembeliek között a legrégebbieknek. Két rézlemezből van összeerősítve, melyek egymást teljesen födik. Előlapja nyitott koronás czímerpaizst mutat, két oldalán foszlányokkal. A korona alatt kéz nyúlik ki, melynek rendeltetését a készítő mester érthetővé tenni nem tudta. A paizson sarkatlan magyar csizma van domborúra kiverve musta és egy bicske által környezve. „Klugheit und Liebe, Ein Festes Band, Sind Cron undZirde jedem Stand“ véste még rá a művész. A behivó tábla hátlapját képező lemezre 1843-ban néhány mester kaparta rá nevét. A két lap elzárt csavarral van összeerősitve, s egy rézlánczróllóg, melynek egyik végét egy musta, a másikat egy dikics képezi. A tábla hossza 14 cm., szélessége 13 cm. Lásd 1. á. *2.*

Bemutatom a czéh ezüst serlegét is, a mely 14 cm. magas. Az ivó rész belső átmérője 7 cm. s dúsan aranyozott. Fölirata egy sarkantyús csizma körül csoportosul, s egy babérkoszorúval van körítve. Jac. Schlontz, Paul Jungfer, Samuel Heitsch Anno 1801. Lásd 2. á.

Valamikor a mester gyüléseken használták azt a lóczát is, mely mint ethnogra-

[1] Dr. Szádeczky L. A czéhek története Magyarországon.

phiailag is érdekes darab, a legutóbbi országos kiállításon is magára vonta a figyelmet. Tölgyfából készült, s ülésen a magyar czímer van világossárga fából berakva, alatta az 1704 évszámmal. A parasztos, rézsutosan betett lábaknak fúrási helyei, melyek az ülőlapon különben látszanának, szintén berakott munkával vannak befödve, magyaros stilű rózsákkal. Az ülődeszkát a hátlappal három közdeszka köti össze, a középsőn csizmát, oldalt bicskét és mustát ábrázoló betéttel. Magán a hátlapon bevésett betükkel ez áll irva: „Újította Abonyi Pál atyamester 1848". Az egész lócza hossza 220 cm. magassága 90 cm. Lásd 3. á.

A láda, a mely nem a czéhláda lehetett, hanem a Bruderschafté, melyben a legényekre vonatkozó irományok és klenodiumok őriztettek, egészen egyszerű, puhafából csinálva, s sötétbarnára festett oldalait sem évszám sem alakzatok nem élénkitik. Maga a láda tartalma is kevés, szegényes. Az irományok elkallódtak, s csak a szabályzatok maradtak meg közülök. Jelvény lehetett az a két valamikor ezüsttel futtatott vasszerszámocska is, melyek a láda fenekén feküdtek. Az egyik közönséges vágó, szabó bicske, a másik pedig bőrvékonyitásra, lapasztásra alkalmas. Lásd 1. á. *1.* és *3.* sz.

2. á. Az iglói csizmadiaczéh ezüst serlege.

Legérdekesebb reliquiák azok a kis csizmácskák, melyeket a felszabadult legények csináltak emlékül vándorlásra kelésük előtt a czéhnek, s a melyekre idegenben is hivatkozhattak, ha onnét valamelyik legénytárs az ő hajdani tanulóhelye felé venné az útját. Nézd meg azt a csizmát, azt én csináltam!

A 4. á. *4.* számú csizma vörös szattyán (juh) bőrből készült. Talpa fordított vagy egyszerű varrott, vagyis magát a talpat varrták össze visszájáról a felbőrrel, aztán megáztatva, az egész csizmát kiforditották. Ma már a csizmakészités ily módja csak nagyon kevés helyen használatos. Sarka bevarott, vagyis külön bőrrel van beboritva. Szára oldalt varrott, s úgy itt, mint a fejbőrön egy ritka neme a diszesebb elkészitésnek a fogas varrás van alkalmazva. A felbőr a torokban ránczokba szedett, a mely módon már szintén ritkán csinálják a csizmát. A szár felül ezüst zsinórral szegett, elül galambkosárral. Nem jól szabott kaptafa tölti ki a csizma belsejét, melynek hátulsó része és a kulcsa még csak bele illő volna, első része azonban nem éri végig a csizma fejét.

A 4. á. *2.* számú csizma fekete szattyánból való, talpa fordított vagy szimpla varrott, sarka sárgabőrrel bevarrt. Szára szinre toldott, vagyis akképen készült, mint ma is csinálódnak a vizhatlan csizmák. Az összevarrandó bőrök széleit illesztik össze, s a bőrök félvastagságába szúrva szint szinhez öltenek. Torka szintén ránczokra rakott.

A 4. á. *1.* számú fekete kordován (kecske) bőrből készült csizma szintén

ránczos torkú, s rámára csinált. Régebben a drága, nehezen hozzájutható lábbelit képezte a rámás, mint azt a népdalban megnyilatkozó naiv kívánság is kifejezi: De szeretnék rámás csizmát viselni. A ráma vastag bőrből készült kis ujjnyi széles szíjj, a mely a már színre fordított fejre varródik rá, miután a talphoz varrandó része a fejbőrnek bicskével nyesegetve, tapasztva és mustával szétütögetve megkoczolva felényire vékonyittatott. Ez a ráma aztán talpbéllel lesz kitöltve s végül a talp a széleken kiálló rámához varrva. Sarka rakott, vagyis a rétegesen felrakott sarokbőrök simittattak ráspoly és éles üveggel a kellő formára. Szárán a szárbőrök között vóczolás, vagyis bőrszíjj eresztés van. Sarka faszögekkel ékes, melyet, miután sárga gyökér levével lettek bekenve s csiszolva szép világos színnel ütnek el a bőr megbarnult színétől. Ez az aprólékos eljárás azelőtt a külső csin megadásához tartozott.

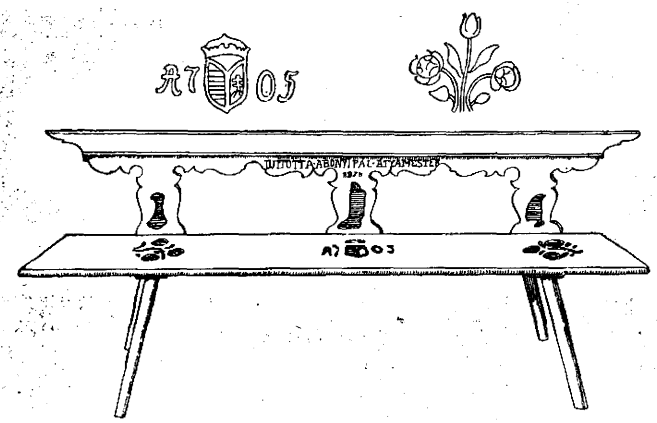

3. á. Az iglói csizmadiaczéh lóczája.

A 4. á. *3.* számú csizma a legkésőbbi korra nézve a többi között, s a szakértőket szépségével teljesen elragadja. Anyaga nem barkás vörös szattyán, szára rövid, mint az igazi úri csizmának kellett lenni. Sarka nincs, a mint azt a divat megkivánta, bár ily lábbeliben, a hol a sarok nem könnyíti meg a gerincz ütődést felfogó munkáját, a járás nehezebb és kevésbbé rugalmas. Talpa körül rámás, s azon lyukak helyét, melyeket a rámába foglalás alatt a szögek ütöttek, az ügyes legény galambszem és csillagnak nevezett díszítéssel födte el. Torka a csizmának nem ránczos, hanem ványolt, a mely eljárás a kivánt alakra kifaragott ványoló fán akként történik, hogy a megnedvesített bőr fával, vagy üveggel addig simítattik, míg felveszi a kellő formát, s az, miután a ványoló fán megszárad, azt meg is tartja. Előnye ezen eljárásnak az, hogy a csizma szára nem hajlik hátra, s a torok nem megy ki formájából, ha lábon vagy kaptafán nincs is.

A jegyzőkönyvek és szabályzatok mindenikének német a nyelve. A szepesi németek szabadalomleveleiből különben mindenütt kiviláglik, hogy elhagyott honosaikkal szoros közlekedésben maradtak, még papjaikat is többnyire Németországból hozták.[1] Magyar szó elvétve szintén feltalálható, mint Társpohár, Próbahét stb. a jegyzőkönyvekben, míg tót nyelven szintén bekerült néhány bejegyzés.

[1] Horváth: Ipar és kereskedelem története Magyarországon. 47. l.

1759 szept. 21-én kelt a szabályzatoknak összeírása, azonban itt már hivatkozás van az 1658-iki articulusokra, melyek ezúttal csak megújíttattak. Ugyanezen szabályzatok 1806-ban ismét megerősíttettek, mint azt egy utóirat bizonyítja. A jegyzőkönyv nem a czéharticulusoknak foglalatja, hanem a legények társulatáé, a mint a táblán levő felirat is bizonyítja: 1658 Bruderschaft Articell 1754. A könyvről sárga és kék zsinórokon lefüggő fapecséttartóban a viasznak csak igen csekély nyoma látható ma már. E szabályzatok annál inkább érdekesek, mert egészen speczialisoknak tekinthetők, s nem egy elfogadott sablónra készültek.

A legény czéhtagok jogai és kötelességei 6 pontban soroltatnak fel. Magának a szabályzatnak bevezetése hosszú vallásos elmélkedés, s a legelső articulus is arra vonatkozik, miként kell magukat a czéhbelieknek az istentisztelet alatt visel-

1. 2 3. 4.

4. á. Az iglói csizmadialegények remekei.

niök. Szigorú büntetés van kiszabva azokra, a kik ok nélkül elmaradnak az istentiszteletről és azokra is, a kik nem kellő áhítattal imádkozzák végig. A büntetéseket a czéheknél általában viaszban rótták ki, a Szepességen pedig annál inkább, mert hisz ez itt éppen fontos kereskedelmi czikket képezett. Egy-egy font viasz 8 denárral volt megváltható. A ki elmarad miséről 3 fontot fizet, a ki csak a vecsernyét mulasztja el egy font árán menekül. Ugyanennyi a büntetése annak is, a ki későn érkezik a templomba, vagy illetlenül viseli magát az istentisztelet alatt. Elszunnyadni is csak egy font árán lehet. Már a csacsogó csak két fontot köteles adni azzal együtt, a ki fönt felejti kalapját az istenházában, vagy időközben ok nélkül kimegy onnét.

A második articulus a legényeknek a vándorlására vonatkozik. Az ilyennek első kötelessége legyen magát Igló szabad bányaváros czéhénél bemutatni, s egy napig dolgozni a Herbrichts Vaternél, hogy ez lássa az idegen képességeit. A czéhmester mellett, minden tisztújításkor választottak az ifjabb mesterek közül egy Herbrichts Vatert is, a ki a magyar czéheknél levő atyamesterrel azonos, s a legények fölött való felügyeleti jog némileg ugyanazon mértékben illeet meg, mint a mesterek fölött a czéhmestert, nem csorbíthatva természetesen ennek főfelügyeleti jogát. A legények ládája az ő lakásán volt, a Bruderschaft ügyeiben intézkedett, s az idegen legények elhelyezéséről gondoskodott a legények közül választott Altgesell

(öreglegény, dékánynyal) együtt, a ki rendszerint a jegyzőkönyvek vezetője is volt. Miután az idegen vándorló legény az összes mestereket végig látogatta a Herbrichts Váter elszegődtette őt valamelyik mesternél, a kinek éppen legényre volt szüksége. Itt két heti próbaidőn keresztül szokott egymáshoz legény és mester. A munkába álló „regardból" egy kis áldomást fizet. A napi munka két pár csizma szárral, vagy négy pár szár. Kis csizmákból két párt lehetett elkészíteni zsinórozva, hiba nélkül, készen. Hogy papucsot, botost és más effélét mennyit csináljon meg a legény, azt nem is kell megállapítani, azt tudhatja mindenki, hogy saját és mestere szégyene nélkül mennyit készíthet el belőlük. A vándorló legény éppen úgy köteles vásárra menni, s ott hűséges sáfárnak lenni, mint a már megtelepedett. Viszont a mester sem ronthatja a vándorló hírét azzal, hogy kicserélje az általa készített jó munkát valamely más silányabbal, ha 4 font viasz büntetést fizetni nem akart. Hogy pedig az újonnan jött legény kötelezettségeivel tisztában lehessen, 36 dénár lefizetése mellett tartsa első kötelességének az articulusok áttanulmányozását. Mesterlegénynek, ha nem tartva meg az illő tiszteletet, mesterét, vagy a mesternét gúnynévvel illeti 1 forint a büntetése, a ki pedig egy másik mesternek legényét lebeszéli, ugyanennyit fizet. Nagy ünnepek és az éves vásárok előtt négy héttel senki sem kaphatott a legények közül szabadságot.

A harmadik articulus szerint évenként a legények társulásának újra kell alakulni, s évnegyedenként a czéhben való pontosabb rend fentartására Altgesellek vagy dekanok választandók, a kiknek ugyan semmi megkülönböztetett tisztelet vagy engedelmesség nem jár, de a kik ellenkeztek velök, 3 font viasz büntetést fizettek az évnegyedes biráskodás alkalmával; a ki velök erőszakoskodott 1 frt. 20 dénárra, a ki gyalázta őket 1 forintra büntetődött. Ezeknek a dekanoknak kötelessége volt a gyülésbe behivó táblát kiküldeni a czéhtagokhoz, s az, a ki valami okból ezt a táblát nem továbbította, 48 dénárral bűnhődött. Ugyancsak a dekánnak kellett felelni arról, hogy a legények munkában és otthon legyenek, s az a mester, a ki nem jelentette neki, ha valamelyiket elutaztatta, az 1 frt. büntetést fizet. A becsület fölött szigorúan őrködött a czéh, s erkölcsi kötelességévé tétetett mindenik legénynek, hogy megtámadott jó hírnevét 14 nap alatt keresse ki újra. Az enyhítő körülmények figyelembe vételével azonban a becsületsértőt csak 90 dénár büntetés érte. A tettleg bántalmazót már 1 frt. birság sujtotta. Ma a párbajsegédség kötelező, akkor a leánykérést nem utasíthatta senki vissza. A ki ily bizalmas útjában valakinek megtagadta a kiséretet, 1 font viasz letevésére legyen készen. Négy font a büntetése annak, a ki tudva hamis jelentést tesz a czéhnek, ugyanennyivel sujtják azt, a ki akár otthon, akár az utczán illetlenül viseli magát, s a kellő méltóság fentarthatása végett 1 font büntetés terhe alatt még a műhelyben sem volt szabad mezitelen lábbal ülni a legénynek. A ki 6 óra előtt már bolondul futkozott az utczán, vagy kalapját otthon hagyta, botját magával vinni elfeledte, vagy övét nem tette föl, vagy más hasonló módon keltett kínos feltűnést, 2—2 font büntetést bizonyára megérdemelt. Verekedésért csak 1 fontot fizetett a bünös, de a ki tánczol, kártyázik, kuglit vagy más haszontalan játékot űz, az 4 fontig lett büntetve, éppen úgy, mint a ki a tanácskozásokban előforduló titkokat kibeszélte. A ki az évnegyedes törvénykezés ilyetén ítéletével megelégedve nem volt, appellálhatott a nagygyűléshez, de csak ha igaz sérelem esett rajta. Az bizonyára nem

számíthatott rá, hogy leszállítják 1 fontnyi büntetését, a ki bárha feledékenységből is a testvérpohárt nem ürítette ki, illetőleg árát nem fizette ki a Bruderschaftba való belépésekor, vagy a ki tékozolva költötte pénzét, a minek büntetése 4 font viasz volt.

A negyedik articulus a tanonczok felszabadításáról intézkedik. E szerint 3 évi inaskodás után, ha jó kitanul és a czéh felszabadítja, megmossa a lábát, megnyíratja a haját, 60 dénár fürdőpénzt lefizet, meghallgatja 36 dénár árán az articulusokat, társpoharat ürít a legényekkel, és miután Isten segítségével lett szabad, neki hálát ad, megköszöni a jóindulatot a Bruderschaftnak, s fogadalmat tesz, hogy erre a jóindulatra ezután is méltó lesz. Már csak 2 birodalmi tallért kell lefizetnie a társládába, s a tegnapi alacsony sorsban levő gyermek ma már jogokkal bíró legénynyé vedlett.

Mert az ötödik articulus szerint a legény már sok és kiváló joggal bír. Ha megbetegszik, gazdája 14 napon keresztül ágyat tartozik neki adni és ápolni őt; ha pedig betegsége hosszabban nyúlana el, a közös kassza viseli a szükséges költségeket érte, s éjjeli gondozóul 2—2 legény volt felváltva ápolóul kirendelve melléje. Ha meggyógyult, az így érte kiadott pénzt a kasszának megtéríteni tartozik, ha pedig meghal és utána pénz nem marad, kárpótlásul ruháját tarthatta vissza a megkárosodott czéh. A mint hogy az ő esetleges temetésére is tartoznak kivonulni társai, úgy neki is gondja legyen, hogy mester, mesterné, vagy ezek gyermekeinek koporsóját kikísérje, mert 4 tallér büntetést fizet az erre nem gondoló. Éppen olyan szigorú ez a birságolás, mint azé, a ki a hétfőt henyéléssel akarja eltölteni.

A hatodik articulus a gazda és a legény egymás közötti viszonyát szabályozza. Kölcsönösen hat hónap a megállapított idő, a melynél előbb sem a gazda nem bocsáthatja el legényét alapos ok nélkül, sem a legény nem állhat más helyre. Ezt az alapos okot, ha szükség van rá, vizsgálat után a czéh állapítja meg.

Az iglói csizmadiaczéhnek sem jegyző-, sem számadás-könyvei nem maradtak, s így beléletéről semmi adatunk nincsen.

*

A város egy másik virágzó czéhének, a nemes gombkötőczéhnek azonban viszont éppen ezen leveles ládája maradt meg, egy füst alatt tehát ennek ismertetem működését.

Arról, hogy az iglói gombkötők mely évben alakultak czéhhé, pontos feljegyzésünk hiányzik. Van azonban egy díszesen írott és kötött Statutum könyv, melyben meg van írva, hogy Igló és Kirchdrauf (Szepes-Váralja) czéheinek képviselői 1692 évben megjelentek Leutschaun (Lőcsén), s az ottani czéhtől kértek czéhszabályzatot. A városi tanács hiteles formában adta ki nekik az articulusokat, s mint a lőcsei főczéhtől átvetteket, 1693 jan. 13-án a szepesi gróf ezen szabályokat hitelesíti és elfogadottaknak jelenti ki. Ugyanezen évből egy közhasználatra szánt másolat is van a czéhládában, a tiszteletreméltó Krell Mihály első czéhmester, Csepcsinyi András, Polz Jónás idb., Polz Jónás ifj., Wajser Márton mesterek idejéből. Ezek voltak tehát az alapító mesterek. Az 1693-ban keltezett statutumra Igló város viaszpecsétje is reá van ütve. A két könyv szövege szóról-szóra megegyez egymással. E német nyelven írott statutumok jó magyarsággal lefordítva,

„vitézlő Vitalis János Lőcse város főbirája hirével és engedelméből“ szintén meg van a czéhirományok között az 1692-ik évből, ellátva a lőcsei gombkötőczéh pecsétjével.

Az első articulus az iránt intézkedik, hogy karácsony után szabad akarat szerint czéhmesterválasztás tartassék.

A második a városbirákról emlékszik meg, a kiknek megválasztatásuk után egy becsületes ajándék adandó a czéh részéről.

A harmadik szabály rendelkezése szerint a czéhbe lépni akaró mutassa fel születési bizonyitványát és tanuló levelét, hogy a mesterséget czéhes helyen tanulta. Mesterré levés előtt pedig kérjen kiki engedélyt a remek csinálásra, mely 24 dénár és 2 pint bor letevésére kötelezi a legényt. A remek: 12 pár virágos koczkás gomb, arany vagy ezüst és selyemből csinálva, magyar módon. Ha műlátáskor nem állja ki a kritikát a remek, 24 font viasz büntetés sujtja a kontárt, minden fontot 12 dénárral számitva.

A negyedik az elfogadott remek utáni ebédet tetszés szerinti három tál ételben szabja meg, két pint borral és két forint ráadással. Különös, hogy itt van kiszabva a legfiatalabb mester kötelességévé a halottvivés is a sirig, együtt az asztalnál való felszolgálási kötelezettséggel.

A mesterebéd, a remekcsinálástól egy évre, az ötödik articulus szerint a következő fogásokból állott: első étel 2 kappan, vagy tyúk vízben főzve levesnek, második töltött malacz, 1 kappan, 4 töltött tyúk, 8 font disznó, 8 font borjú, 8 font marhapecsenye, 1 nyúl hátulsó része; harmadik étel káposzta hússal; negyedik rizs tejben czimettel. Végül olyan gyümölcs, a milyennek éppen érésideje van és két forint ára bor. A lakomát fejezze be az új mester egy pint borral való felköszöntéssel. Az ebéd értéke 12 forint volt, a mily összegben meg is lehetett váltani, s a mesterek önmaguknak csinálták meg a lakomát.

A hatodik articulus kitiltja az idegen árúst a városból, s ha valamelyiknek portékája elkoboztatnék, a czéh magának az érték $^1/_3$-át követelte, a többit a tanács kapta meg.

Akár szegény, akár gazdag volt a gombkötőmester, csak két inast tarthatott egyszerre. A tanoncz pedig csak zsinórt kössön, vagy selymet fonjon, így rendezi a hetedik szabály, s még a büntetést is kiszabja az ez ellen vétőre, 12 font viaszban.

A nyolczadik articulus a beszegődés módozatait állapitja meg. A leendő tanonczot rokona, vagy oly más tiszteletreméltó polgár vezesse a czéhbe, a ki származásáról tanuskodhat, vagy pedig mutassa elő keresztlevelét. Két becsületes polgár vállaljon kezességet minden inasért, hogy a háromesztendős tanonczidejét becsülettel ki fogja állani. Ha megszökik mégis, de három nap alatt vissza jön, 1 forint büntetéssel visszaveszik, hă egy év leforgása alatt bánja meg tettét, éppen úgy kell újra szegődnie és a taksákat lefizetnie, mintha először lépne a czéhmester elé, ha pedig nem tér vissza többé mesteréhez, a kezesek jótállási pénze a czéhkasszába folyik be. A felvétel napján az inas 5 forint 48 dénárt fizet a társládába és 2 pint bort ad a legényeknek, és a beállás emlékére két ebéd dukál a czéhnek. Egyet a tanoncz, egyet a felfogadó mester adott. Mind a kettő 2 tál ételből és 2 pint borból állott. Ezen szegényebb lakomák pénzben is meg voltak válthatók. Az inas 3 forintot, a mester $1^1/_2$ forintot fizetett érte.

Czéhbeli mesternek özvegye különös gondozásban részesült. Férjének műhelyét megtarthatta, s a czéh erkölcsi kötelessége volt, hogy az asszony anyagi boldogulását elősegítse. Nem kivántak tőle mást, csak hogy jó munkát vigyen a piaczra, a mellyel szégyent ne hozzon mesterségére, s míg ez irányban szigorúan ellenőrizték, addig gondoskodtak róla, hogy tanult munkás hiányában ne legyen. Ha idején legény jött a városba, először az özvegyeknek az ő ügyességét ajánlották fel, s csak ha ezeknél nem volt reá szükség, állhatott be más mesterhez. Inast fogadni azonban nem volt szabad az özvegynek, a kinek műhelyét is fel kellett oszlatni, ha nem gombkötőmesternek nyújtja újra kezét. Portékáit pedig kobozzák el az ilyennek, ha mégis elárusításon kapnák — rendeli a kilenczedik articulus.

Czéhbeli mesternek — a tizedik pont szerint — csak otthon, vagy oly helyen szabad dolgozni, a hol rendes czéh van, ha ez ellen vét, vagy egy év és három napig bárhol, bármi okból távol van, s nem igazolja magát, éppen úgy kellett a czéhbe való felvételért instálni, mint legénykorában, újra fizetve a „czéh igazságát“ is.

A tizenegyedik articulus a himpellérek betolakodását igyekszik megakadályozni. Himpellér (Humpet) volt mindenki, a ki nem a szokásos úton tanulta a mesterséget, s így nem volt bevezetve a czéhtagok közé. Az ilyenek czéhbeli helyeken árukat nem árulhattak, általuk készített portékát még a rendes mester sem tarthatott műhelyében. Hogy ily nemű visszaélés a czéh kárára ne történhessen, évnegyedenként rendes vizsgálat tartandó a mesterek műhelyeiben, s a nem a város területén, vagy himpellér csinálta portékát elkobozták.

A tizenkettedik pont a mesterek fiainak könnyíti meg a mesterségtanulást, a mennyiben a mindenkor fizetendő taksáknak csak a felét fizették, fél idő alatt felszabadultak, csupán egy ebédet adnak a drága mesterebédek közül, s minden más kötelezettségek alól mentesek. Ugyanily előnyökben részesül, a ki a mester leányát veszi el feleségül.

Arra, a ki mástól legényt csal el, 12 font viasz büntetést szab ki a tizenharmadik articulus, a legény vándorlási idejét pedig legalább $^1/_4$ évben szabja meg.

A czéhgyűlésekre nézve úgy intézkedik a következő articulus, hogy azok minden hónapban megtartandók, s a ki a tagok közül a behívó tábla előmutatására igazolatlanul elmarad, ha mester 2 font, ha legény 1 font viaszt fizet.

Hogy békesség legyen a nemes czéhben, először megintésben, aztán 4 font büntetésben részesül az a mester — a 15-dik pont szerint —, a ki egy társát szidta vagy gúnyolta. Ha legény teszi ezt, 1 font viasz a büntetése.

A tizenhatodik pont két font viaszban marasztalja el a mestert, egy fontban a legényt, a ki ebéd alkalmával a czéhmestert nem becsüli meg illőképen.

A 17-ik articulusban az idegen legényekre nézve történik intézkedés. Az ilyen, a legények atyjánál a „Herbergsvaternél“ köteles jelentkezni, a ki őt elszállásolja és munkába állásáról gondoskodik. Két hétig joga van a legényt magánál tartani, hogy képességeiről meggyőződhessék. Aztán beszegődteti valamelyik legénységükében levő mesterhez, tekintettel első sorban az özvegyre. A melyik legény szabadságot akar, 14 nappal előbb jelentse be mesterének. Ha a vásáron nem hűségesen árul 4 font viaszt fizet. Minden legény 12 dénárt tesz be a czéhládába, a ki idegen helyen szabadulva Iglóra érkezik.

A legfiatalabb mester, a mig pénzbeli kötelezettségeit le nem rótta, nem szabadithatott fel sem inast, sem legényt nem fogadhatott műhelyébe. Egy év és három nap alatt meg is kellett házasodnia.

Az előbbi 18-ik paragrafus után következő a legények fizetése iránt akként intézkedik, hogy a felszabadult legény az első félévben 20 dénár, aztán 40 dénár heti bért kapjon. A melyik mester hamisan kereskedik, 10 font viasz büntetést fizessen botlásáért.

A 20-ik pont azon mesterre ró ki 10 font viasz büntetést, a ki már egy, a czéhben elintézett ügyet újra felkavar, vagy az ott megvitatott titkokat kibeszéli.

Megint a himpellérek iránti mélységes gyűlölet szól a 21-ik articulusból, mely szerint ha egy rendesen felszabadult idegen legény érkezik oly helyről, hol ő 14 napnál tovább dolgozott himpellérek között, négy font viasz büntetést fizet. Ha Iglón tanult legény volt azon időn túl ilyen megvetett zúgmesteremberek társaságában, s megint vissza megy tanulóhelyére, annyi 10 font viaszt ad a czéhnek, a hányszor elkövette azt a nem becsületes mesteremberhez méltó tettet.

A melyik tanoncz felszabadul, két tál ételt adjon és 2 pint bort — hagyja meg a 22-ik articulus.

A 23-ik pont szerint a melyik mester akár maga dolgozik, akár dolgoztat, olyan ünnepnapon reggel 10 óra után, a mely napon egy predikáczió van, hat font viaszra büntettetik. Ha pedig valamelyik legény beleegyezik a mestere kivánságába, az azon időn túl való dolgozást illetőleg, négy font viasz a büntetése. Két predikácziós nagy ünnepen, egész nap szünetelni kell a munkának. Viszont az olyan legény, a ki nem ünnepnapon ünnepet csinál magának, a hányszor teszi, annyi két font viaszt fizet.

Ha a czéhmester temetésre küldi a belívó jegyet, minden mester egy font viasz terhe alatt köteles megjelenni. Ha a halott mester házánál van, a legények is csak $^1/_2$ font fizetése mellett mulaszthatják el a megjelenést. A czéh azonban a halottért való imádkozásért és kiséretért 25 dénárt kérhet magának.

A 26-ik articulus megszabja, hogy az olyan legény, a ki himpellérnél tanult és különben megfelel, másfélévi szakadatlan tanulás után lesz szabad, miután ő 3 forintot, mestere $1^1/_2$ forintot lefizetett.

A legutolsó paragrafus kötelességévé teszi végül a czéhnek, hogy évnegyedes üléseket (Quartal) tartson, mint a többi czéh. A legénytársaság (Bruderschaft) az isteni szolgálathoz pedig évenként 2 font viasszal járuljon.

A czéh számára Mária Terézia 1777 aug. 13-án új szabályzatot adott. Ennek első pontja az isteni tiszteletek pontos látogatásáról intézkedik s meghagyja a czéhnek, hogy saját költségén egy zászlót szerezve be, s a plebánia templomban őrizve, az alatt az úrnapi körmeneten valláskülönbség nélkül minden czéhtag jelenjen meg. Mester két font fehér vagy sárga viasz büntetéssel vonhatta csak ki magát e rendelkezés alól, legény egy fontot fizetett. Kántorbőjtökön és a védszent napján mondandó misén is ott kellett lenni mindnyájuknak, még a tanonczoknak is, mester egy, legény $^1/_2$, inas $^1/_4$ font viasz büntetés terhe alatt.

A második czikkely az évnegyedes gyülések szigorú betartását irja elő, s kötelességévé teszi a tagoknak, hogy nemcsak ezeken, de a körülmények kivánta rendkivüli gyüléseken is megjelenjenek, hogy a titoktartás kötelezettsége nélkül

megbeszélhessék a kézművesügyeket. Mester, a ki ok nélkül nem jelennék meg a gyülésen, 50, legény pedig 25 dénárra terjedhető büntetést fizetett. Rendkivüli gyülést bármely mester vagy legény összehivathatott 85, illetőleg 40 dénár lefizetése mellett.

A választásnak a harmadik pont szerint akként kellett történni, hogy a tényleges czéhmester az évforduló napjára összehiván a gyülést, beadta az évről a teljes számadást, s a hármas ajánlás alapján szótöbbség jelölte ki a következő évre a czéhmestert. Ez a megválasztás után átvette a láda kulcsait. A gyülések a Magistratus által kiküldött commissarius jelenlétében tartandók. Ugyanezen a gyüléseken felolvastattak a czéhszabályok is. Ha valaki más napon akarná ezeket áttanulmányozni, úgy 25 dénár betekintési pénzt tartozott a ládába tenni.

A ki tanoncz akart lenni, származási levéllel tartozott szeplőtlen születését bizonyitani, 2 forint füstpénz lefizetése mellett. A letelt három év után a felszabadult a szabadulólevél irásáért járó pénzzel együtt két forintot tartozott a ládába fizetni. Az inassal a mester ne házi dolgokat végeztessen, hanem oktassa a mesterségre. úgy bánván vele, mintha atyja volna, ha pedig előbb halna meg, mintsem a tanoncz kitölti idejét, a czéh ítéletére bizatik, hogy az inas az özvegynél hagyassék-e, vagy más mester veszi át. A felszabadult vándorlási ideje három év.

Az ötödik pont úgy rendelkezik, hogy a melyik legény mester akar lenni, mutassa elő születési és tanuló bizonyitványait, és olvassák fel előtte, külön fizetés kivánása nélkül, az articulusokat. A remek oly fajta munka legyen, a melyet megcsinálni könnyű és eladásra alkalmas, megvizsgálását a commissarius ellenőrzi, s kisebb hibák legfeljebb négy forinttal megválthatók, ha pedig nagy a hiba, a remeket újra csinálja a legény, vagy utasítva lesz, hogy tovább tanulja a mesterségét. A ki elfogadható remeket csinált, beiratott a mesterek közé, s 15 forintot fizetett két részletben. Felét azonnal, felét egy év mulva tartozott letenni, egyébként pedig minden visszaélés evés és ivás czimén, az új mester erszényét illetőleg, tilos.

Senkinek sem a tanulási idő, sem a remekcsinálást illetőleg a vándorlási kötelezettség alól könnyitése nincs; a mester fia, veje, vagy özvegy mesterné férje azonban a mestertaxa felét fizeti meg.

A hetedik articulus megengedi, hogy a legközelebbi környéken lakó gombkötők mint Land-Meisterek az iglói czéh kötelékébe tartozzanak, a fél díjak lefizetése mellett, azonban csak mint egyesek, s nem fiók-czéh név alatt. Ezek a körmenetben is részt vehettek, s a gyülésekre is meghivandók.

A rendes éves vásárokon idegen árúk is piaczra vihetők bárki által; bármely más alkalommal azonban a czéhmester a hatóságnak bejelenti, hogy idegen mester vagy fusser árulja portékáját, vagy csempészi be munkáját, ez büntetésben részesül. Nemes embernek azonban jogot ád ezen nyolczadik articulus, hogy saját házi szükségletére azzal dolgoztasson, a kivel akar.

A kilenczedik pont meghatározza, hogy a czéhnek büntető joga van négy forintig kisebb kihágások és hibákkal szemben, az elitélt pedig az előljárósághoz fellebezheti az ügyet, s a döntésig az első itélet végre nem hajtható. Ha azonban a bün olyan nagy, hogy túlhaladja annak megtorlása a czéh hatáskörét, a czéhmester, felelősség terhe mellett, azonnal köteles az esetet a magistratusnak bejelenteni. A büntetéspénzek mindig a czéhhez folynak be.

A czéheknek egymás közötti surlódásáról úgy intézkedik a 10-ik pont, hogy a sértett fél sérelmét az elöljáróságnak jelentse be, különben ellenfele büntetlen marad. A ki a magistratus ítéletével nincs megelégedve, az ügyet a szepesi városok adminisztrációja elé viheti.

Ha nagy mennyiségü munka készítendő egyszerre, ne egy mester csinálja azt meg, az éjjelt is felhasználva, hanem osztassék fel a többi mesterek között arányosan — úgy rendeli a 11-ik paragrafus.

Vándorló legényt mindig csak czéhmester tudtával volt szabad bármelyik mesternek beszegődtetni.

A tizenharmadik articulus két forinttal és egy forinttal bünteti az olyan mestert, illetőleg legényt, a ki a másik mester portékáját ócsárolja, vevőjét elcsalja, vagy legényét magához csábítja.

Ha a privilegium érvénye visszavonatnék, az áruk értékét az administratió határozná meg.

Minden mestert, vagy legényt, ha betegségében leszegényedve segítség nélkül van, köteles a czéh anyagilag támogatni, — a mint ezt a 15-ik articulus kimondja — e segítséget azonban, ha felgyógyul és képes lesz, megtéríteni tartozik. Utolsó kenetről mester részére a czéhmester, legénynek pedig a saját mestere köteles gonodoskodni.

A 16-ik pont az özvegy azon jogát állapítja meg, hogy a mesterséget folytathassa mindaddig, míg nem gombkötőhöz megy újra férjhez. Mint özvegyről a czéh annyiban különösen tartozik gondoskodni, hogy egy, a mesterséget jól értő legényt köteles segítségére adni.

A következő czikkely a czéhbeliek temetésére megjelenni kötelezi a mestereket és legényeket, azokat 25, ezeket 15 dénár büntetéssel sujtva nem engedelmeskedés esetén.

Végül a czéhek müködésének ellenőrzésére a magistratus által egy commissarius küldetik ki, a ki a gyüléseken jelen legyen, s a békés müködést biztosítsa.

A statutum első pontja, mely a kántorbőjt megtartására és a körmeneteken való megjelenésre minden vallású czéhtagot kötelezett utólag az Iglón is kihirdetett későbbi levéllel akként változott, hogy a nem kath. valláson levők az egyházi szertartások alól mentesek legyenek.

A czéhek nagy tekintélye megköveteli, hogy azok, a kik majdan tagjai lesznek, ne váljanak lehetőleg soha szégyenére. Ilyen szégyent születésekor is magával hozhat valaki, szigorúan őrködött tehát a gombkötők czéhe is, hogy csakis törvényes születésüek juthassanak be társulatukba. Két bizonyítvány is van az irományok között, melyek törvényes származást igazolnak. 1761-ben Muldan abaújmegyei mezőváros, eskü alatt kihallgatott tanúk vallomása alapján bizonyítja, hogy König János „feddhetetlen német nemzeti módon produkáltatott". 1775-ben pedig Héthárs város igazolja, hogy Visnovszky Jakab született „szeplőtlen és tiszta házassági ágyból". A ki megfelelt ezen első és elengedhetetlen kelléknek, azt tanonczul beajánlhatta a czéhbe, jótállván érte 10 forintig, hogy nem fog csúfosan megszökni. „Einwerbgeld" czímén 5 forintot és 48 dénárt volt köteles a tanoncz a társládába fizetni, mester fia pedig 1 frt 80 dénárt. 1843-ban „Zeichengeld" czímén is megkellett ezen összeget pótolni. Ez a díj idők multával változik, 1780-ban 2 forintra

szállítják le, majd a XIX. század elején legszokottabb a 7 frt 30 kros szegődési díj, sőt 1824-ben Wind Mihály kerek 15 forintot fizet, igérve, hogy hű és szorgalmas lesz. Ezek ellenében tanonczidejét rövid két évben állapitották meg. Mint az articulus előírja, beszegődéskor két ebéd jár a mestereknek.

A tanonczidő három évig tart, van azonban példa rá, hogy 1695-ben Csepesinyi András mester, azon igéret mellett szerződtett inast, hogy egy év mulva felszabadítja. A XVIII. század végétől kezdve a tanonczság legtöbbször négy éven át tart, bár vannak 2, 3, $3^1/_2$ éves időszakok is, sőt 1760-ban Rosner János már 5 évre szegődik. 1761-ben Brunner Sámuel tekintettel zsenge 11 éves korára és szegénységére, oly feltétel alatt áll be mesteréhez, hogy ez fizeti érte az összes költségeket, úgy azonban, hogy négy éves tanonczideje tulajdonképen csak 1763-tól fog számítódni. Ez a szegény gyermek tényleg csak 1769-ben szabadult fel, tehát nyolcz esztendeig volt inas, csupán azért, mert nem volt senkije, a ki a szegődtetési díjat lefizette volna helyette. 1845-ben a magistratus is beavatkozik a tekintélyét vesztett czéh hatáskörébe, s Rosner Jánosnak ő enged el tanonczidejéből $^1/_2$ évet. Gyakori eset, hogy az atya maga mellett tartotta tanulásra fiát, s 1748-ban Torkovszky mester a fiát halálos ágyán szabadította fel, azon óhajtása mellett, hogy ha neki továbbra is kedve volna a mesterséghez, azt Garay Jánosnál tanulja tovább.

A tanonczidő leteltével a tanítómester bejelentette, hogy a nála becsülettel kiszolgált inast méltónak tartja felszabadításra. Közülök némelyik ekkorra már nagy kézi ügyességre tett szert; igy jegyzőkönyvbe van véve, hogy Gyöngyössy András felszabadulásakor 2 strickelt gyűrűt hagyott a czéhnek tisztelete és szeretete jeléül, egyiket arany-vörössel, a másikat vörös-sárgával strickelve. A tanoncz „Sitzgeld“ czimén 1 frt 80 dénárt fizet le felszabadulásakor, a legénytársládába pedig 5 frt 48 dénárt. Ez az összeg beszámitódott a remekcsinálás utánra kivetett pénzbe. A jegyzőkönyvek áldást és jó egészséget kivánnak a világba lépő ifjúnak, a ki mint legény különös jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik már. Ezekről a statutumok ismertetésekor szólottam már. A felszabadult mint legény beszegődik valamelyik mesterhez, s mielőtt vándoresztendejét is eltöltené, engedélyt kért a remekcsinálásra. A remekcsinálás fontosságáról a statutumok szintén szólottak már.

A vándorlás eleinte elengedhetetlen kellék volt, később azonban, mikor a czéhek hatáskörét megnyirbálták, ez alól is történt dispenzáczió. 1836-ban a dicasteria Peri Mártont mentette fel a „Wanderschaft“ alól, még 19 hetet is elengedve legénykötelés idejéből, 25 forintért. Világlátás és a mesterségnek idegen helyeken való több oldalú kitanulása volt a czélja a vándorlásnak. Az útra indulót ajánló levéllel látta el azon czéh, a mely felszabadította, a XIX. században pedig Wanderbuch-ok birtokában járhatta be a legény a világot.

Néhány ajánló levelet megőrizett a czéhláda zárja. Tokaj városa 1693-ban Forgács Istvánnak állit ki felszabaditó levelet a vándorlásra, Dobi György első, Tokay János második czéhmester és öt mester nevében. E diszesen kiállított okiratból kilátszik, hogy a tokaji gombkötő czéh a kassaitól függött s a felszabadult legény az anyaváros atyamestere, Gombkötő Tamás, első bejáró mestere, Zám Pál jelenlétében adta a társpoharat s köszöntötte felszabaditó mesterére, Rácz Pálra. Még az akkor Tokajon időző idegen vándorló legények, Dékány Horváth

László, Csepcsényi János és Halasi Ferencz is névszerint vannak megemlítve. „Kegyelmeteket mint jó akaró, becsületes atyánkfiait kérünk, hogy ez mi testimonialis levelünket mutató Forgács Istvánt Kgltek igaz Czéhbeli Tanitványunknak és igaz Gombkötő legénynek tartsa, és a hol az ő Mesterségének tudománya kivántatnék, szivét és jó akarattyát ő tőle ne vonhassa, sőt inkább Klmtek között legyen tisztességes munkája és valameddigh Kltek és az ő akarattya tartya, maradhasson és mívelhessen: Jövendőben pedigh vándorlása után Kltek között ha akarna letelepedni és mesterré lenni, megh adván az Becsületes Czéhnek az ő igazságát, Kgltek jó akarattyát és atyafiúi szivét el ne idegenítse tőle, de becsülettel társaságába vegye be Kgltek.“ Ezt az ajánlást az a fogadalom zárja be, hogy a Tokajba jövő idegen legények hasonló fogadtatásra fognak találni. Eperjes városában 1772-ben kelt, az 1768-ban felszabadult Magyar Mihály részére kiállított hasonló czélú okmány, a két czéhmester, a firimder és 13 mester ajánlásával. A felszabadulásakor Eperjesen időző két vándorló legény és a legénydékány is név szerint szerepelnek az iraton. Ugyancsak Eperjes állította ki 1755-ben Krieger József nevére a bizonyítványt, a kit atyja Krieger András 1747-ben szabadított fel. Tehát nyolcz évig volt legény, a míg vándorútra indult. Ez időben 17 gombkötőmester volt Eperjesen. 1739-ben Rimaszombat ajánlja pecsétes levélen Roth Györgyöt, a ki 1732-ben szabadult fel. Ezen az öreg czéhmester, a kis czéhmester és 5 gombkötőmester van felsorolva.

Vándorló-könyvet négyet őrizett meg a czéhláda. Progner György iglói születésű gombkötőlegény egyik könyvét 17 éves korában, 1743-ban Szántón, a másikat két évvel később Károlyban váltotta ki. Az elsővel megjárta Miskolczot, Nyiregyházát, a másodikkal Debreczent, Nagy-Károlyt (mely Debreczen filiája volt), Kolozsvárt, újra Debreczent, Rozsnyót, Rimaszombatot, Egert, Pestet, Pászthót s 1849 februárban már ágyúdörgések között a pesti Platz-Commando láttamozta könyvét. Fábry János iglói legény szülővárosában 1828-ban kéri a Wanderbuch-ot és járt Jászón, Iglón, Miskolczon, Egerben, Pesten és Veszprémben. Az iglói születésű Márk Lajos 21 éves korában indult vándorlásra Debreczenből Nagy-Váradra és onnét Iglóig.

Az ilyen könyvek érdekes gyűjteményei a különböző czéhek pecsétjeinek.

A vándorlási idő nemcsak tanulságos, hanem mozgalmas is volt gyakran a csendes békében felnőtt legényre. Ily esetről tanuskodik Lubomirszky Teodor herczegnek, mint szepesi grófnak katonai elbocsátó levele, melyet Lublóból keltezett 1702-ben Schuller Bálint részére. A vándorló legény kedvet kapott a vitézi életre, a lovas testőrezredbe állván, kilencz hónap mulva azonban jobbkeze sérülése folytán régi békés mesterségéhez volt kénytelen visszatérni.

A visszatért legény jelentkezett, hogy „Wanderschaft“-ját kitöltötte, mert 1841-ben a jegyzőkönyvbe beirva van, felveszik, lefizetvén „Leichengeld“ czímen 2 forintot. A statutumban szabály van rá, hogy annak, a ki fel volt már egyszer a mesterek közé véve, de hosszabb ideig igazolatlanul távol van a városból, újra kell szegődnie. Úgy látszik, ez az eset történt Ujházy Tóbiással, a ki 1836-ban, bár három év előtt fel volt véve, teljesen a szabályok szerint vétetik fel újra a czéhbe.

A mesterré levés díja kezdetben 80 forint volt. Ezt az összeget nem egyszerre kellett lefizetni, hanem a remek sikeres elkészitésétől kezdve sokszor éveken

keresztül törlesztődött. Kassai János 1754-től 1768-ig fizetgeti tartozását, Smolen Kázmér pedig 1709-től 1715-ig. 1755-ben a mesterré lehetés díját 30 forintra szállították le azok részére, a kik helybeli polgárok. 1767-ben egy wallendorfi (szepes-olaszii) polgárt szabadít fel az iglói czéh s mivel megfogadta, hogy szülőhelyén marad, 30 forintot vesznek tőle a mesterré mondásért, megengedvén neki, hogy árúit a várallyai piaczra vihesse. Kikötötték azonban, hogy ha Olaszból a 13 város bármelyikében akar letelepedni, akkor megfizeti pótlólag a teljes díjat. A XVIII. század végén a mesterek fiainak már csak 7 forint 30 denárt kellett fizetni, mikor beléptek a mesterek közé. Még a megállapított féldíjból elengednek néha, 1777-ben Magczár György úgy egyezkedik, hogy csak 20 forintot fizet, de kötelezi magát, hogy ha a 13 város valamelyikében telepedne le, az egész díj esedékes lesz részéről. Még ennél is kevesebbet fizet 1786-ban egy falusi mester, csakis 8 forintot.

Mint a statutumból is látszik, ezek a vidéken lakó mesterek csak a XVIII. század közepe után lettek czéhtagoknak elismerve. 1854-ben Kaczvinszki Eduard azzal a panasszal járult a czéh elé, hogy elvesztette keresetforrását, de ért a gombkötőmesterséghez. A mesterek díjának lefizetése és a remekcsinálás után őt is elfogadták Landmeisternek.

A statutumokban megvan határozva, hogy a remek minémű legyen, de van eset, hogy e rendelkedés alól kivétel is tétetett, mert Lendl Dániel 1756-ban külön határozat alapján 2 massziv gombot csinál, s azzal „liquidál", Rotlar József pedig 1841-ben 1. egy Zrinyi-rockhoz való vitézkötést készített szép fekete teveszőrből, 2. egy kardzsinórt ahhoz valót, 3. egy közönséges kardzsinórt. Ezeket 11 nap mulva adja át.

Meg van írva, hogy a Schlonz Márton remeke nyilvános megvizsgálására 1796 jún. 28-án a commissarius elnöklete alatt közgyülést tartott a mesteri testület, s miután a remekművet jónak találták, örömmel fogadják készitőjét mesterré. Valószínű, hogy minden egyes remekvizsgálat ily körülmények között ment végbe.

A remeket csinált és a mesterek közé felvett legény a két nagy ebéd megadása után, most a legfiatalabb mesterré lett, a kinek az asztal körül kellett felszolgálni, az ajtóban állani és a halottat kivinni. Egy év és három nap alatt pedig meg is házasodni. Mathebus Márton 1767-ben lakodalmi ajándék czimén 1 frt 20 denárt kap a czéhtől. Szegény azonban nem sokáig örülhetett boldogságának, mert a következő évben már özvegye törleszti az ő hátralékos adósságát.

Még legfiatalabb mesternek lenni is nagy dolog volt egy nemes, becsületes czéhben. Mennyi lakoma egy évben! A sok költséget, a mely ivás és evés czimén a mesterré lenni akarókat éveken keresztül nyomta, végre is igazságtalannak találták, s a Mária Terézia-féle statutum megtiltotta ezek tartását. De addig! Ettől eltekintve is, tagja lett egy nagy önállósággal bíró hatalmas testületnek, melynek jogait csak a commissarius beavatkozása korlátozta az utolsó időben. A gyüléseken valóságos pótarticulusokat hozott, melyek jövőben követendők voltak. Így 1729-ben elhatározta a czéhgyűlés, hogy ha egyik mester a másikkal összevesz, azt gyalázza és hiába való vitát kezd, 5 frt büntetést fizessen. 1820-ban azt mondja ki, hogy ha valamelyik mester mesterembertársának portékáit arról a helyről, a hová árulni letelepedik, erőszakkal elmozdítja, 4 frt legyen a büntetése. Ha a mesterné tenne

így, akkor is férje fizesse ki a büntetés összegét. Más esetben megint a czéhgyülés Mathebus Márton és Lányi Andrást békéltette össze, igazságot tevén peres dolgukban. Mint büntető hatóság mért 1706-ban Smolen Pálra 1 frt 50 denár büntetést, valami óramulasztás miatt. Azt láttuk, hogy önhatalmúlag intézkedett néha a czéh a remek kiszabása felett is.

1734-ben a czéhgyülés előtt számol el valami vitás pénz fölött idb. Polz János Agricola Mártonnal. 1737-ben 14 frt pénztári fölöslegen a mesterek egymás között osztoznak meg. 1779-ben a Garay Jakab küldötte 17 forintot osztotta szét a czéhgyülés, még Kirchdraufra is küldve belőle 2 frt 57 denárt. Az inas, a kivel gazdája a pénzt küldte, 6 denárt kapott borravalónak.

Az évi czéhgyülést nem tartották pontosan ugyanegy napon, leginkább szeptember hóban volt a tisztújjitás, de az év első hónapjaiban is volt néha. Ezen a főülésen a czéhmester beterjesztette számadásait, melyek a meglevő könyvek szerint elég pontosan vezettettek, s megállapitották, hogy mennyi pénz van a kasszában. A czéh vagyona évenként nagyon változik. Nagyon befolyásolja a pénztári maradványt, hogy mennyi volt az előző évi kiadás. A korcsmáros és a harangozó úgy látszik mindig tekintélyes összeggel szerepelnek a követelők között, mert őket gyakorta felemlíti a jegyzőkönyv, hogy kifizettettek. 1738-ban 96 frt. 1740-ben pedig 44 frt ára templomi viaszkot vett a czéh. Még kölcsönnel is segitette a mestereket, s idb. Polz János 1737-ben 9 frt 42 dr adósságot térit vissza a kasszába. 1740-iki elszámolás alkalmával a czéhmester 10 frt tartozásban marad. Érdekes lesz talán néhány éven keresztül a czéh vagyonát figyelemmel kisérni. 1726-ban marad 21 frt 34 denár, 1727-ben 10 frt 90 dr, 1735-ben 25 frt, 1736-ban 18 frt, 1738-ban 20 frt 40 dr, 1739-ben 1 arany, 1 tallér, 1 huszas, 1740-ben 3 arany, 1 tallér, 1 huszas, 1741-ben 3 arany, 1 tallér, 1 huszas, 1749-ben 24 frt, 1750-ben 32 frt, 1753-ban 36 frt, 58 dr, 1754-ben 12 arany, 22 frt, 40 dr, 1755-ben 14 arany, 27 frt, 24 dr, 1756-ban 14 arany, 29 frt, 34 dr, 1784-ben 4 magyar frt, 1843-ban 14 magyar frt.

A kasszának mint láttuk sokféle volt a bevétele, a rendes tagsági díjakon kivül. Talán éppen ezek voltak a legkisebbek, mert 1814-ben nem is tartották érdemesnek a kasszavizsgálatot megejteni, miután az elmult évben a tagsági díjakon kivül más pénz, nem lévén semmiféle felszabadítás, nem folyt be.

A pénztár megvizsgálása után következett a tisztújjítás. Czéhmestert legtöbbször egyhangúlag választanak, s egyik-egyik évek során át viseli ezen méltóságot. Schlunz Márton 30 évig állott a czéh élén, s csak 75 éves korában bekövetkezett halála szakasztotta félbe hivataloskodását. Heitsch Mihály 1795-től 1809-ig viselte ezt a tisztet. Volt azonban viharosabb is a választás.

Így p. o. 1795-ben két candidatus közül szótöbbséggel választották meg Heitsch Mihályt, 1794-ben pedig három jelölt közül győzött megint az előző évi czéhmester. Néha a választás valóságos krisis volt, s volt eset rá, hogy hónapokig üres volt a czéhmesteri szék, mert nem tudtak megegyezni a jelöltben, 1809 nov. 1-én meghalt Heitsch Mihály, s ennek öröke csak 1810 márcz. 10-én lett betöltve, a mikor végre is az elhunytnak fiát ültették be a czéhmesteri székbe, „miután úgyis legrégibb czéhtag és képességei is kitünők“. Meg is marad aztán Heitsch János uram helyén egészen 1823-ig.

A czéhmester helyettese a „Beisitzer“ hatásköre nem lehetett éppen nagy, bár, hogy némi fáradsággal jár, tanusítja Mathebus Mártonnak, a ki éveken át viselte ezt a méltóságot, 1796-ban történt megválasztatásáról való lemondása azon indokolással, hogy elbetegesedett és igy nem volna képes hivatalának megfelelni.

Sokkal fontosabb volt a szerepe a czéhben a „Herbigs-, Hrobigers-Vaternek“ (Herbergs-Vater, atyamester) a ki a legényeknek volt atyja, gondozója. Legfontosabb feladata volt gondoskodni a legények elhelyezéséről, beszegődtetéséről, vándorútról jövőknek elszállásolásáról, munkába állításáról, s általában a legények érdekeinek képviseléséről. Ez az állás sok veszödséggel járhatott, s nem lehet csodálkoznunk, ha 1794-ben Heitsch Mihály, a ki kedvencze volt mestereknek, legényeknek egyaránt, a mint az a jegyzőkönyv megjegyzéseiből látszik, hajlandó éveken keresztül viselt atyamesteri állását a Beisitzerével felcserélni, „miután az összes mesterek hűségből és szeretetből jónak látták őt választani meg“. Az atyamester helyettesítéséről szintén Beisitzer választása által gondoskodtak.

Voltak valósággal tősgyökeres gombkötő családok, a melyek a czéhéletben főszerepet játszhattak. Polz Jónás p. o. három fiát nevelte a saját mesterségére, Schlunz Márton két fiát szabadította fel, Garay Jakab szintén két fiát állította be a tanonczok közé. A legelső czéhmesternek, Krell Mihálynak fia, ifj. Krell Mihály szintén sokáig volt czéhmester, Heitsch Mihályt is fia követte hosszú czéhelöljáróságban.

Dr. báró Nyáry Albert.

ROVÁSIRÁS A FINNEKNEL ÉS LAPPOKNÁL.

Az az érdeklődés, mely utóbbi időben nálunk a rovásírás és ennek emlékei iránt támadt, megokolttá teszi, ha e helyen megemlékezünk a finnek és lappok rovásírásáról. Sebestyén Gyula kitünő értekezésében (Rovás és rovásírás, Ethnogr. 1903.) kiterjeszkedik a velünk rokon népekre is, de természetesen csak annyira, a mennyiben ez összefoglaló értekezésében elengedhetetlenül szükséges. Nem lesz tehát fölösleges ebbeli tudásunkat néhány adattal kiegészíteni.

A finneknél s a velük közel rokon népeknél csak a szám- és naptárrovás található fel. A finn rovást V. Wallin Kurauksia Suomen Kansan esihistoriasta (1894): Képek a finn nép őstörténetéből czímű művében (114. old.) ismerteti röviden. Néhány sornyi ismertetését J. R. Aspelin *„Pirkka“* czímű czikkéből veszi, mely dr. A. H. Reinholm jegyzetei után készült (megjelent 1888-ban a Finn-Ugor Társ. évkönyvében).

Mielőtt a czikk tartalmát megismertetnők, pár szót szólunk annak czíméről (Pirkka), mely a finn nyelvben a számrovást jelenti. E szó az északi nyelvekben Birka alakban fordul elő s általában kereskedést jelent. A lett nyelvben *pirk*: kereskedés; az ős skandinávban bjark, bjärk, birk: kereskedés. E szóból származott a *birkarl* (plur. birkarlarne) szó, a svéd lovagok neve, kiknek joguk volt a lappokkal kereskedést folytatni.[1] A svéd királyok e rabló lovagokat abból a czélból

[1] Birk: kereskedés, karl: férfi. E lovagok már a XIII. század derekán garázdálkodtak s hatalmuk csak IX. Károly, Gusztáv Adolf atyja idejében tört meg. Lásd: Düben: Om Lappland och Lapparne. 1873.

küldték ki az akkor még jórészt ismeretlen és csak a lappoktól lakott vidékekre, hogy a szétszórt nomád népet leigázzák és adófizetésre kényszeritsék. E durva lovagok iszonyú kegyetlenséggel bántak a hatalmukra bízott szegény nomádokkal s minden emberi jogot lábbal tiportak. Valószinűleg az ő nevükből lett a lapp *perkel* s a finn *perkele* szó, mely ördögöt jelent.

A „pirkka" elnevezésen kivül még több szó van a finn nyelvben, mely a rovást jelenti. Igy: *työpulkka:* munkapálcza; *pykäläpuu:* rovásfa; *päiväpuu:* napfa (azaz napszámot jelző); *työkapula:* munkahenger, bot stb., sőt néhol *kräämäri,* mely a svéd krämare (német krämer): szatócs szóból ered s igy ugyanazt a felfogást mutatja, mint a pirkka szó.

Már ezen elnevezések is illusztrálják: miféle haszna volt és van a finn rovásnak. Abban az időben, mikor az irás még nem volt közhasználatú a nép körében, arra szolgált, hogy a vevő és eladó, az adós és hitelező vagy kölcsönadó, a munkaadó és munkás egymáshoz való viszonyát az igazság szabályai szerint megrögzitse.

A pirkka — Reinholm szerint — kettéhasított fapálcza, melynek két fele pontosan egybeillik.[1] Ezzel úgy végezik a számitást, hogy midőn a pálcza felei egybe vannak illesztve, egy vonást, vagyis rovást metszenek, mely mindkét pálczadarabot keresztül karczolja. A pálcza egyik fele a hitelezőnél (vagy munkaadónál), a másik fele az adósnál (vagy munkásnál) marad, mig a kiegyenlités el nem érkezik. A pálcza alakja különböző, a legtöbbször négyszögletes. Halikko-ban (Nyland) egy érdekes rovószerszámot ismernek. Ez egy hosszúkás tok, melybe szögletes léczet fektetnek. A rovást úgy ejtik, hogy a metszés érje a tok két szélét és a belén (belefektetett fán) is átmenjen; a tok a gazdánál, a bele meg a munkásnál marad.

A rovás-szerszám nagysága igen különböző. Némelyik rőfnyinél is hosszabb, másik meg alig egy araszt. Sokszor fogantyúja vagy akasztója is van, melynél fogva fölakasztják a falra; sok helyütt külön kis kamra van erre a czélra, a kuittihuone (Quittungskammer). A pálczikákat gyakran tartóivre erősitik, mely nem más, mint egy ivbe hajlitott fa, rajta egy zsineg van kifeszitve, vagy lécz van rászegezve, melyre lyukakat fúrnak s a rovópálczákat beléjük függesztik. (A helsingforsi egyetem néprajzi gyüjteményének viborg-kerületi osztályában 955. sz. alatt látható ily tartóiv, mely nálunk is előfordul.)

Maga a rovás leggyakrabban egyszerű függőleges vonás, de használatosak az X és V alakok is, mint általában egész Európában; jelentésük 10 és 5. A tizes csoportokat úgy is szokás elválasztani, hogy minden tizedik vonás helyett keresztet vésnek be. A különböző czikkek, tárgyak vagy árúk szerint külön részt (rovatot) szoktak kijelölni, melynek fejét az illető dolog jegyével látják el. Kiegyenlités után lesimitják a pálczát s újra használják. A fáradt munkás igy szokott este felsóhajtani: „Megint egy nap van a rováson!"

Az Oroszországgal határos Karjalában, az ú. n. Vég-Karjalában (Raja-Karjala) mind mai napig teljes használatnak örvend e népies számitásmód. Nem lesz érdektelen, ha egy kitünő néprajzi műnek[2] erre vonatkozó sorait ide iktatjuk:

[1] Innen származhatik a finn pirkailla: hasitni, szelni ige.

[2] Kuvia Raja-Karjalasta. Kirjoittanut O. A. Forsström. Helsingissä, 1895. (Képek Vég-Karjalából.)

„Keleti Karjalának végvidéki népéből nem egy boldogul a kereskedői pályán írás-olvasás nélkül, még pedig gyakran nem csekély üzleti forgalommal. Számítását a maga régi módján végzi.

Egy fiatal Salmi-beli kereskedő beszélte el nekem atyja „tshotta-számítását“ (rovás). A falubeliek számára, kik hitelre vásároltak nála, a kereskedő hosszúkás, simára gyalult fapálczákat készített. A pálczát kettévágták. Az egyik fele a vevőé lett, a másikat a kereskedő magánál tartotta. Midőn vétel történt, a vevő és eladó összeilleszté a pálczadarabokat s késsel metszést tettek az egész pálczán: függőleges vonalat a rubel jelzésére, keresztet tíz rubelére s egy körben levő keresztet, ha az adósság 100 rubelre rugott.

Midőn az említett kereskedő üzletét fiának átadta, egész halom rovópálczadarabot hagyott hátra. Az öreg már nem is emlékezett rá pontosan, melyik pálcza melyik adósáé volt. Némely adósa önként eljött fizetni, mások ellenben elmaradtak.

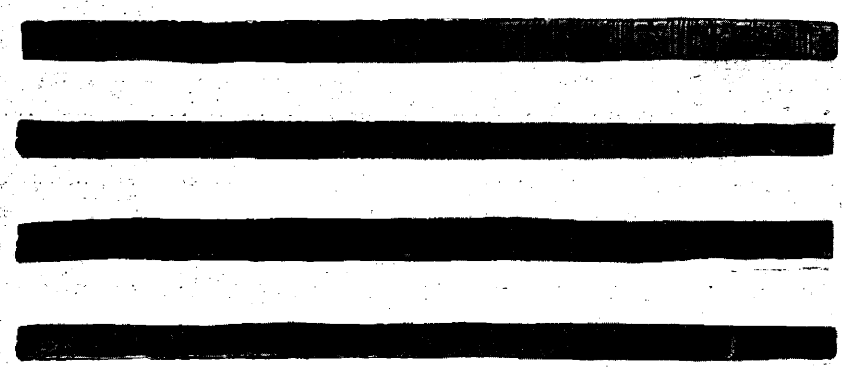

1. á. Finn naptárrovás.

Több karjalai „kereskedő“ így vezeti „könyveit“ még manapság is, a börze és a kettős olasz könyvvitel korában.“

A gazdaságban és háztartásban szintén nagy szerepe volt és van a rovásnak. Így jegyzi össze a gazda vagyonát, állatait és gabonakészletét, mindegyik különkülön végén a pálczának. Egy karjalai ember így jegyezte fel a gyámfiára kiadott összes költségét. A közönséges rovópálczától eltérő eszköze volt egy Oskola faluból (Karjala) való Kärnä nevű öregembernek. Ez egy másfél rőf hosszú, mindkét végén megvasalt nyolczszögletű „számadóbot“ (laskusauva) volt. Minden lapján jegy volt (névjegy) s az alatta levő vonások és keresztek jelezték az illető jegy tulajdonosa és az öreg között levő üzleti viszonyt.

A rovásnak természetesen csak ott van tekintélye, a hol a népben a becsületérzés még elevenen él. Karjalában sokszor ezen alapszik az örökosztály; az örökösök minden czivakodás nélkül beszámítják részükbe a rovott pálczákat, tudván, hogy az adós becsületesen elismeri tartozását.

A rovásnak volt egy módja, mely a naptárt helyettesíté abban az időben, mikor a nyomtatott kalendáriumok még nem voltak használatban. Ábránk ily naptárt mutat be, mely a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának gyűjteményében van. Nem egyéb ez, mint egy négyszögletes pálcza, melyen sorjában föl vannak

vésve a hetek s a hold és nap állása. A hétköznapok egyszerű függőleges vonással, a vasárnapok **X**-szel, a hold körrel, illetőleg félkörrel, **>** alakkal pedig talán a nap állása van jelezve. Az a nap, melyre hold- vagy napjelzés esik, nem kap külön jelet, maga a hold- vagy napjel jegyzi az illető napot is. Ily naptárt a világtól távoleső rengetegek (erämaa) magányos lakói manap is használnak; e nélkül bizony sokszor összetévesztenék az időt, mert megesik, hogy hetekig, sőt hónapokig sem érintkezhetnek más emberekkel. Lásd 1. á.

A rovás használata a finneknél bizonyára ősrégi, de csak 1600 körül történik róla említés, midőn a Käkisalmi (a Ladoga-tó mellett) kerületbeli államilag fölbérelt halászok pálczákon jegyezték föl a beszolgáltatott hal mennyiségét.

Megemlítjük még, hogy a pirkka neve Észtországban „pügalpuu“ (pykäläpuu) s használata ugyanaz, mint Finnországban.

A lappok szintén ősrégi idők óta élnek e jelzésmóddal mind a kereskedelmi, mind a családi gazdasági életben. A rovópálcza neve lapp nyelven *tsekkes-muor* (rovó- vagy varázspálcza).

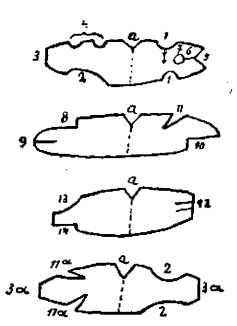

2. á. Lappok rénszarvas jegyei.

Régente a lappok leginkább hitelre vásároltak, **úgy mint** a finnek. A rovópálcza használata mindenben megegyezett a finnek szokásaival (Düben, 186. l.). A finn és lapp rovás-számítás a tízes rendszeren alapszik: a tízes szám (lókke, lokje) a legfontosabb s alapja a nagyobb összegekben való számításnak. Rovópálczára jegyezték fel rénszarvasaik számát. Ha a véset az egész pálczát körülfojta, 100-at, ha a bevájás rövidebb, vagy pedig egyszerű pontalakú volt, akkor 10-et jelentett. A következő tízeseket egymással vonás által kötötték össze.

A jegyrováshoz számithatjuk a rénszarvasoknak sajátszerű jelzését, mely a fülükön történik. Ezekről lehet megállapítani az állat tulajdonosát.[1] E jel neve: *ruöutikedja* (ruöute: vas, finnül rauta; kedja: nyom, bevágás, kerékvágás), Norvég-Lapponiában *ruovdde*. E jelzések közül néhányat 2. ábránk mutat; mindannyinak külön neve van, de ezek **nem** igen fordíthatók magyarra; így tehát megelégszünk azzal, hogy számokkal jelezzük őket, hozzátevén, hogy e jelek sokféle kombináczióban használatosak s némelykor kettesben alkalmaztatnak.

A jegyeket a bíróságnál nyilvántartják és pedig a következő módon: kivájnak egy csúcsos ovális alakú papirost, melyen *a* bevágás mutatja az állat elejét; azután a ponttal kirakott vonal irányában összehajtják s a papir jobbfele a szarvas jobb-, balfele a balfülét képviseli; erre metszik rá az illető tulajdonos jegyét, melylyel szarvasai fülét megbélyegzi s rá írják a gazda nevét. Ily módon, ha az állat eltéved, vagy bármely oknál fogva kétségmerül föl hovatartozása iránt, a biró mindig hiteles ítéletet mondhat.

A régebbi íróknál számtalanszor olvassuk azt a vádat, hogy a lappok szerfölötti kapzsiságuk és kincsvágyuk miatt már a rég letünt századokban úgy tekintettek, mint megbízhatatlan, a becsületről kevés fogalommal biró emberek. Hogy ez az állítás alaptalan, annak bizonyítéka egyrészt a rovás-számításnak nagy elter-

[1] Lule-lappisches Wörterbuch von K. B. Wiklund. Helsingfors, 1890. 111. lap.

jedtsége és föltétlen hitele, másrészt az a szokás, melyet J. Krohn [1] beszél el. Herberstein *Moscoviter wunderbare Historien* (1567.) cz. művében mondja, hogy a lappok cserekereskedést üznek; még pedig úgy, hogy becserélendő árúikat egy kijelölt közös helyre leteszik s nyugodtan eltávoznak. Azok, a kik velük cserélni akarnak, oda mennek s kiki elviszi, a mire szüksége van s helyébe teszi a maga czikkét. A bizalom ily magas foka csak kölcsönösen ismert becsületérzésen alapulhat.

Bán Aladár.

JAPÁN ÜNNEPEK.

Csaknem általánosan vallott hit Európában, hogy a japán népnek, kivéve a nemes és lovagosztályokat, nincsenek népies ünnepei. E téves hit abból ered, hogy az utolsó évtizedekig a nálunk szokásos vasárnap nem volt a munkaszünet napja. Ám e helyett minden hónap elsején és 15-én megpihent az iparos és munkás nép s egy pár hivatalos ünnepen, (a milyenek Zsimmunak, az első japán uralkodónak trónralépése, a mindenkor uralkodó császár születésnapja stb.) kívül az 5 népies ünnep, a goszekku, a templomi ünnepély, a maczuri, mint általánosan megtartott ünnepek szerepelnek a helyi vagy kisebb jelentőségű ünnepek egész serege mellett.

Jelen soraimban a goszekkut, a maczurit és a japán házassági szertartásokat akarom röviden ismertetni.

1. A goszekku. Az 5 népies ünnep gyűjtőneve. Rendre veszem őket.

a) Guwan zsiczu. Az első hónap 1-ső napjára esik. Ez régen márczius volt, de mióta az európai időszámítást átvették, január elsejére került, a mi az ünnep egyes részleteire zavarólag, sőt megsemmisítőleg hat, mert míg márcziusban a legszebb tavaszi napok vannak már a szigetországban, januárban még ködös, nedves, néha havas csunya idő jár.

Ez ünnep a japánság legnagyobb ünnepe. Már hetekkel azelőtt megkezdődnek az előkészületek. Házat, udvart tisztára takarítanak. Újév ünnepén szünetel minden munka s nagyon sok embernek egész évben ez az egyetlen igazi pihenő napja. Rendesen az év három első napját ünnepelik meg, de ősi szokás szerint, főleg vidéken, sokszor 12 napig tart az ünnep. Az ünnep előestéjén ünnepi díszbe öltözik a község. A bejáró két oldalára vastag bambusztartókba örökzöld fenyőfákat állítanak fel, még pedig jobbról a vöröses me-matsut (Pinus densiflora), balról a sötétzöld o-matsut (Pinus Massoniana). A fenyő a hosszú élet jele, a *me* a női az *o* a férfinem jelölője s így a hosszú és boldog házasélet jelképe is. Ezenkívül a ház előtt bambuszrudakat állítanak fel, melyeket durva szalmakötél köt össze tetejükön, a szalmakötélre fehér papirszalagok vannak függesztve. A bambusz sok bogjával, mely oly szivóssá teszi, hogy még a legnagyobb vihar sem tudja széttörni, hasonló szivósságot jelent az élet viharaival szemben. A durva szalmakötél 7, 5, vagy 3 ágból van fonva s arra szolgál, hogy a jót a gonosztól elválaszsza s az utóbbit ne eressze be a lakásba. Néha faszén darabkákat is dugnak

[1] J. Krohn: Lappalaisten muinainen kauppamistapa. Journal de la Société Finno-ougrienne, III.

a kötél fonadékai közé. Ennek a rendeltetése is ugyanazonos a kötelével. A kötélről lelógó fehér papirszalagok végül arra szolgálnak, hogy a család elköltözött elődeinek és tagjainak lelkei azokra telepedjenek s együtt ünnepelhessenek az életben lévőkkel. A ház bejáró ajtója felett a juszuri (Melia japonica) nevű növény levelitől körülvéve találunk egy megfőtt rákot és 1—2 piros narancsot pár levelével. A csinosan összeállított csoportozatról szalmaszálak és fehér papirszalagok lógnak le. A Melia japonica új levelei, kihajtanak, még mielőtt a régiek elhullottak, s ezen tulajdonságuk miatt a gyerekekben és unokákban való tovább élés jelképei lettek. A rák a késő halál, illetve a magas kor jelképe, a narancs (sokszor egy piros bogyójú növényke is helyettesiti vagy szaporitja) a bőséget jelezi, vagyis hogy azon évben ne szenvedjen szükséget a család. Az utóbb leírt díszitést sokszor bent a lakásban is megtaláljuk a házi oltár előtt levő áldozó asztalkára téve.

Az újév reggelét rendesen ébren várja meg a család. Az estebédnél nem szabad hiányoznia az újévi mocsinak, (rozslisztből készült pogácsa), mert akkor a család egész évben nélkülözéseknek lenne kitéve. A hajnal első sugárainál imádságot küld a család az istenekhez, meghajlik az ősök névtábláit rejtő oltárka előtt, azután „ban zaj raku“ (tízezer évig tartó szerencsét) üdvözlettel köszöntik egymást. Majd felkerekedik a család valamennyi férfitagja s rendre járja ismerőseit a fenti üdvözlettel és apró ajándékokat hordanak szét egymásnak. E látogatásnál a zoni nevű hús, rizs és zöldség keverékéből készült étellel és édes, rendesen sötétsárgára festett, otoso nevű rizspálinkával kínálják a vendéget. Mindkettő csak újévre készül, megizlelése kötelező, még pedig háromszor kell enni és inni, elsőt az istenek kedvéért, másodikat a haza boldogulásáért, harmadikat a család szerencséjéért. A látogatás alatt vidám arczot kell mutatni, hogy a szerencse istene kedvet kapjon a bejövetelre, a szerencsétlenség pedig elrémülve fusson a boldog zajtól hangzó házból.

Újév napján a házat nem takarítják, nehogy kiseperjék a szerencsét. (Az üdvözlő látogatásokból az uralkodó pár is kiveszi a maga részét s egész nap fogadja az udvari és katonai méltóságok üdvkivánait.) Újév 3-ik napján a nők járnak köszönteni. Sajátságos babona még, hogy a hét szerencseistennek egy közös csónakban ülő képét újév éjjelén vánkosuk alá rejtik s azt hiszik, hogy az így álmodott dolog a jövő profecziája. Egész nap és egész este az utczán tolong a nép, melyet a fent leirt szimbolikus díszitések mellett a lampionok és lobogók egész árja borit el. Az utczákon és udvarokon vidám fiatalnép játszsza az újévi toll-labdajátékot s este felé a kisasszonykák rendesen fekete bajuszszal és szakállal, az úrfiak meg pirosra-fehérre mázolt arczczal jelennek meg, nagy nevetés között, a vacsoránál, mert a ki a labdát nem tudja a díszes rakettal visszaütni, úgy hogy az a földre ne essék, az fekete, illetve piros-fehér pontot kap az arczára, mely estére rendesen a fent irt maszkurává változtatja az arany ifjúságot. A gyerekseregnek a sárkányeresztés mellett óriási örömet okoz az úgynevezett oroszlántáncz. Ezt rendesen néhány szegényebb családból való ifjú járja. 1—3 fejére hosszú sörényes oroszlánfejet vesz, melyen hosszú zöld szoknya lóg, 2—3 társa dobon és sípon ünnepi nótát játszik, mihez a dobos a dallamot énekeli. Ezalatt az oroszlán maszkos sajátos ugrándozó tánczot jár. Házról-házra járnak. Még az ünnephez tartozónak mondják — de én nem láttam — azt a sajátságos játékot, mely némileg

a mi betlehemjáró szokásainkat hozza emlékezetünkbe. Egy társaság összeáll, rendesen fiatal suhanczok, és a hét szerencseistennek, ördögöknek, házigazdának, részeg és józan vendégnek öltözve járnak házról-házra s valami szerencsehívő-ördögkergető színdarab félét játszanak. Egy ilyennek töredékét feljegyeztem.

Az egész újévi ünnepség igen régi származású ős japán dolog, de khinai hatásoktól át és átszőve. Az oroszlántáncz állítólag Formoza őslakóinál is meg van; tény, hogy még ma is a vitatott származású eták járnak rendesen házról-házra, sőt faluról-falura, újévkor mint oroszlántánczosok. Egy pár nótájukat Kiu-sziuból feljegyeztem.

b) A harmadik hónap (márczius) harmadik napján van a Hina no matsuri, baba- vagy leányünnep, mely egészen a kis leányoknak van szentelve. Az egész család ünneplő ruhába öltözik e napra, s úgy vonul be gyerekeivel az ünnepi díszbe öltözött szobába. E szoba egyik oldalán lépcsőzetes polczokon bábuk és babajátékok egész tömege van felállitva. Legfelül áll Zsingó Kogo császárnő és hű miniszterének alakja, aztán a menyasszonyi szertartáshoz felvonuló három nyoszolyóleány következik pár más alakkal, alább a háztartási eszközök minden elképzelhető darabja, szekrények, asztalkák, tányérok, tálak, teázókészletek, szakés (rizspálinka), palaczkok, hangszerek, labdaverők és toll-labdák az újévi labdajátékhoz, szerencsemacskák stb. stb. tarka változatban. E babák és egyéb felszerelések egy része rendesen családi klenodium s igazi kincseket érő müdarabok is vannak közötte. Az ünnep előtt a játékkereskedők kiállításai és üzletei igazi eldorádói a babajáték-művészet fényes darabjainak. Ezerszámra tolong a nép ezen üzletek előtt s rendesen egy-két darabbal szaporítja minden évben a család meglevő babajátékait. Az ünnepély lefolyása naivan kedves jelenség. Az élő babák megvendégelik az életnélkülieket mocsipogácsával, főtt rizszsel, süteményekkel és — tán a tejet helyettesítő — fehérre festett és czukrozott rizspálinkával. Ünnepélyes vacsora fejezi be a napot s a fáradt apró népség elalvása után az egész babakincs visszavándorol a dobozokba, hogy egy év mulva újra előkerüljenek az élő babák végtelen örömére. (Lásd a babák csoportját az V. tábla 1. ábráján.)

c) Az ötödik hónap (május) 5-ik napján van a Nobori no szekku, a lobogó vagy fiúk ünnepe. E napon lobogó díszbe öltözik Japánország minden háza, melynek fiúgyermeke van, illetve a melyben az elmult év alatt fiú született. A lobogók óriási koit (ponty) ábrázolnak, papirból, selyemből vagy vászonból vannak készítve s néha 4 méter hosszúak; hosszú rudakra kötve a ház elé állitják fel — néha kettesével — hármasával is s a vígan lengedező szél a hal nagy, nyitott száján betolulva azt felfújja és ide-oda mozgatja, mintha a vizben játszadoznék. Bent a házban a leányünnep módjára az ország legnagyobb hőseit ábrázoló babák, fegyverek, pánczélok, nagyobb vadak alakjai, szerencsekutyák (melyek keresztelési ajándékul szolgáltak) s a gyerekeket annyira szerető szerencseistennek, Dajkokuszamanak alakjai vannak felállitva. Ezeket is megvendégelik a fiúk, elbeszélik ők vagy szülőik minden egyes hős történetét, kiknek példája a gyerekek zsenge szivébe véződik. Legtöbbször birokra is kel a fellelkesedett apró népség vagy összeáll és szalmakötéllel vagy virágos faággal holmi vesszőzésféle játékot játszanak. A fiúünnep játékszerei is estére egy-két külön e czélra szolgáló darab kivételével szintén egy évi pihenőre térnek.

d) A hetedik hónap hetedik napjára esik a Tanabata no szekku, a Vega csillagzatnak szentelt ünnep. Díszítése egyszerű. Hosszú, lombos bambuszágakat tűznek fel a ház elé s azt színes papirszalagokkal díszítik, melyekre szerencsét hozó mondatokat is szoktak írni. Az este beálltával az egész család ünnepi ruhában az utczára megy, hogy a szerencsét hozó csillagzatnak bár egy sugara essék reájuk. Hazatérve, különösen a leányok, apró faszilánkokat — melyekre rendesen gonosztűző mondatokat írnak — égetnek el babonás mondások között. Ezzel akarják a szerencsecsillagzat ünnepén a gonoszat elűzni a házból.

e) A kilenczedik hónap kilenczedik napjára esik a Kiku no szekku, a krizantemum ünnepe. Egyes kertekben, sétatereken felállítják a szebbnél-szebb csodás alakú és színű virágokat s a japán nép zarándokolni jár ide. Minden egyes darabot megbámul, perczekig beszélve különleges szépségeiről. Ebben nyilvánul meg a japánság igazi természetszeretete leginkább és legszembetűnőbben az idegen előtt. Képesek egy szép virág megláthatásáért egész napos utazásra is.

A 11-ik hónap 11-ik napján nincs semmi ünnep, mert ekkor az összes istenek az iszei szent templomba gyülnek tanácskozásra s így nem szabad ünnepet tartani ekkor.

A *maczuri* vallásos ünnep. Faluhelyen ünnepies körmenetből áll nagyobb dísz nélkül, de a nagyobb helyeken a legelragadóbb látványosság, melyet el lehet képzelni. Ideje nem egyforma s más-más templomok más-más időben tartják. Én kettőt láttam 1903 junius 14-én Shimbashiban és szeptember 3-ikán Ushigomében (mindkettő Tokio része). Megkisértem leírni a páratlan fényű és szépségű ünnepet. A város különböző utczáiban nyílt színpadokat építettek s ezeken három egymásutáni estén gyönyörű jelmezekbe öltözött és a legelképzelhetetlenebb álarczokkal felszerelt szereplők, komikus apró színdarabkákat játszottak, sok tánczbetttel. Nappal az emberek ezrei borították el az utczákat s a házak, sőt a házfedelek is hemzsegtek azokon az utczákon, hol a proczesszió elvonulóban volt. Meg is érdemli a megnézést a menet. Óriási emeletes fakocsik részben ökröktől vagy bivalyoktól, részben emberektől húzva, vonulnak végig méltóságos lassúsággal az utczán. A kocsik mindenikének teteje más-más istenalakkal van díszítve, belül pedig, kis színpadon jelmezes, álarczos színészek játszanak az istenalakhoz tartozó mithologiai jeleneteket. A kocsik oldalait ezerféle apróság és virágerdő díszíti. Minden kocsinak meg van a maga kisérete, férfiak vagy nők, gyönyörü, minden kocsinál más-más, egyenlő poetikus jelmezekben. Japán legszebb leányai (leginkább gésák és énekesnők) vannak e csoportban s oly szép az elvonuló látvány, hogy elámulva állunk meg s a római császárok diadalmenetei jutnak eszünkbe. Sajnos az egyes kocsik és kiséretük jelentését nem tudom még elmondani, pedig ezek Japán néprajzának egyik legfontosabb adatait szolgáltatják ősrégi származásuk miatt. A menet az útközbe eső templomok előtt megáll, a kisérő ezernyi tömeg a templomokba tolul. A templom előtt a sátrak százai állanak, áldozati gyertyák, sütemények, istenalakok, stb. árusitóival. A betoluló emberek egyet-mást vásárolnak s a templomban, imáik közben, lerakják áldozatként a templom előcsarnokában A papok teljes díszben a templomban ülnek egész nap s egy-egy templomban pár krajczárért jövendő-mondó czédulákat osztogatnak. A templom előtti színpadon vallásos tánczokat járnak a templom tánczosai. Így tart ez három napig, mikor újra csendbe borul a város és felveszi mindennapi képét.

1.

2.

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁR

Még pár szót szólok a japán lakodalomról. (Lásd V. tábla 2. ábra.) A japán házasság a legritkább esetben szerelmi frigy. A családdal baráti viszonyban álló éltesebb férfiak közvetítése legtöbbször egész idegeneket hoz rövid idő alatt egymáshoz házastársakul. A közvetítők megbeszélik a szülőkkel és egymással -ter vüket, aztán egy kitűzött helyen összehozzák a kiszemelt párokat. Ha nagyobb ellenszenv nem keletkezik közöttük, kitűzik a házasság napját. Ekkor a leány fehérbe — a japán gyász színébe — öltözve családjától és közvetítőjétől kisérve a vőlegény házába megy. A gyász oka, hogy elszakadt családja őseitől és más család kötelékébe került. A vőlegény házánál ünnepélyesen fogadják őket s a menyegzői szobába vezetik. Itt áll a menyasszonyfa, imitált törpe fenyő, ágai között gólyafészekkel és apró gólyafiakkal, mi a szapora család jelképe. A fa alatt virágok állanak, hogy virágos legyen a házaspár élete. Egy öregasszony seprűvel kezében s egy öreg férfi gereblyével áll a fa alatt, a hosszú munkás élet jelképei. Ott van még a sörényes farkú teknősbéka is, a szerencse és jólét jelképe. A násznép letelepedik félkörben a fa körül, a kis áldozati asztalkán rizs áll apró, cserép vagy piros lakktányérkán, melyből a menyasszony megalázkodva kínálja meg vőlegényét. Majd a nyoszolyólányok két hosszúnyelű aranyozott lábosformában rizspálinkát hoznak s a menyasszony ezzel is megkínálja leendő urát. A nyeles láboskákra két papirlepke, ezüstfonatos női és aranyfonatos férfilepke, van reákötve és ebből isznak a vőlegény és menyasszony. (E két edény képünkről hiányzik.) Ezzel végződik a tulajdonképeni szertartás s a pár már férj és feleség. Most nagy lakoma jön. Az ifjú párt hálószobájába kisérik éjfélkor. Előbb azonban az anyós egy képgyüjteményt mutat meg a leánynak, melyből az megtanulja a nászéj történetét. Az elvonult házaspár után becsukják az ajtót és tovább mulatnak, egy óra mulva azonban felverik az új párt, meggyőződést szereznek, hogy férji, feleségi kötelmeiknek megfeleltek-e s ha igen, úgy gratulálnak és nyugodtan hagyják őket. Az új törvények a polgári kötést kötelezővé teszik s a leírt családi ünnep, melyhez az egyháznak semmi köze, csak utánna történik. Keresztény japánoknál a polgári kötést egyházi s ezt az ősjapán szertartás követi.

Barátosi Balogh Benedek.

---

† BASTIAN ADOLF.

Folyó év február 26-án távozott az élők sorából a nyugotindiai Trinidad szigeten Bastian Adolf, a modern értelemben vett néprajznak vagy ethnologiának mint tudománynak megalapítója, vagy a hogy a németek szokták nevezni — a kiknek nemzetéhez tartozott — atyamestere, ki ide s tova nyolczvan éves kora mellett most is annak a tudománynak szolgálatában fáradott, melyet isteni hivatásból páratlan szeretettel és tudással szolgált az egész emberiség javának előmozditására.

Csodálatos talentum volt, a kit kora szellemi áramlata embertársainál erősebben ragadott meg, de a ki ez áramlat mély és titokzatosan működő hajtóerőit megismervén, annak irányitására jelentős visszahatást volt képes

gyakorolni. Megjelenése korszak kezdetét jelenti a néptudományban. Ő volt az első, ki azt nem mellékesen űzte, hanem kizárólag csak ethnologus és semmi más nem akart lenni. Bámulatos divinációval ismerte fel, hogy egész művelődésünknek, az emberi gondolkodás történetének megismerése csak ettől a tudománytól várható.

A létnek nagy titka előtt — mondja — most is azokkal a kérdésekkel állunk, mint ősapáink. Minden utat megpróbáltunk már idáig annak megfejtésére, de mind többé-kevésbbé tévesnek bizonyult. Csak egy maradt hátra, az utolsó, de egyszersmind a legközelebbi is, mely idáig *az induktiv vizsgálódás hiánya miatt* megpróbálható nem volt, az a kisérlet t. i., hogy magához az emberhez forduljunk s őt szólítsuk feleletre.

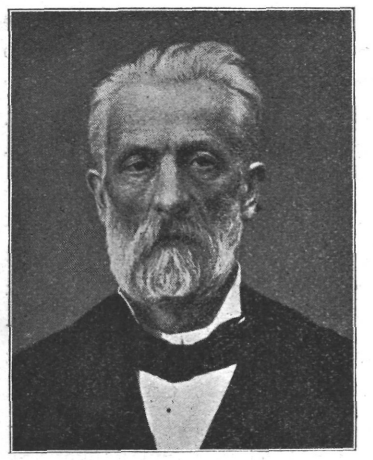

† Bastian Adolf.

A meggyőződés hatalmas erejével hirdette, hogy az induktiv vizsgálódás által erőre segitett, kiszélesedett természettudományos világnézet s korunk szocziális törekvése, mely az egyesnek jólétét az egész emberi közület czéljául tűzi ki s viszont a közületét az egyesek közös szövetségében látja, mely az emberi lét természetszerű tanain alapszik, társas lényként (zoon politikon) tekintvén az embert: munkáltak az új tudomány létrejöttén, melyet az idő kivánt kérlelhetetlenül, megérlelve őt évszázados előstádiumokban. Csodálatos is, hogy új tudományról kell beszélnünk (Völkergedanke, 1881).

Az ethnologia czélja — a mint kifejtette — két szóval fajunk művelődése és gondolkodása történetének felderítése az egész emberiség javára. Ehhez azonban a mult és jelen nemzedékek anyagi és szellemi kincsének lehetőségig teljes összegyűjtése szükséges, mely kötelességgel egyenesen tartozunk utódainknak. Fáradhatatlanul hirdette, hogy az egész emberiség kulturális fejlődése egységes s hogy a fok, de nem a lényeg választja el a szellemi élet terén a legkifejlettebb és legelmaradottabb népeket s hogy emezeknél sok olyan található fel, mely amazok szellemi életével szorosan összefügg. „Mihelyt sikerülend nekünk a természeti népekben a fejlődés menetét (t. i. az alapgondolatokat mindenféle formájukban) áttekinteni, bizonyos mértékig egy kulcsot találtunk, melynek segítségével a magasabb képződmények (t. i. társadalmiak) bonyolultabb alakulatait is megnyithatjuk“ (u. o. 175. l.). Ez a tanitása — a természeti népek mindennemű jelenségeinek rendszeres tanulmányozása folytán — ma már általánosan el van fogadva s az ethnologia napról-napra újabb adatokkal erősíti azt meg a szellemi és anyagi kultura terén egyaránt. Sohasem mulasztotta el, hogy idevonatkozólag e népek mythologiai hiedelmei mellett a spekulativ filozófusok egyoldalú kijelentéseit is (pl. a létről, lélekről stb.) fel ne említse.

Ezen a téren kiváló szeretettel dolgozott s vizsgálódásainak különös mélységet tudott kölcsönözni azáltal, hogy a psychologiát az ethnologia segélyével a természettudományok közé avatván, az emberiség szellemi élete jelenségeinek szemléletébe a természettudományos gondolkodást vitte be, „ezt úgy értvén, hogy az a jelenségek szigorú törvényszerűségének föltevéséből indul ki és a szellemi élet jelenségeiben többet lát, mint egyes esetlegességek összefüggéstelen felhalmozódását, melyek a gondolkodó feldolgozás alól kivonhatók". Ez a gondolkodásmód a természettudományokba már három évszázaddal ezelőtt győzelmesen bevonult, mig a szellemi tudományokba csak napjainkban. „Ennél pedig a néptannak első helyen kellett állania, mert a természeti népeknél az egyes kevésbbé emelkedik ki az összeségből és a szellemi élet jelenségeinek tömege nem oly bódítóan sokoldalú, mint a magas fejlettségű kulturnépeknél" (Globus, LXX. k.).

Visszatérve Bastiannak erre a nagyjelentőségű tételére a szellemi élet vizsgálatában — bár általános fejtegetésektől és szemlélődésektől tartózkodott anyaghalmaztól duzzadó munkáiban — hogy t. i. az egyes egyén az összeség szellemi életében passziv vagy csekély szerepet játszik különösen a természeti népeknél és pedig azok mythologikus gondolkodásában, de — s ezt akarjuk kiemelni — az emberiség szellemi egysége bizonyságaképen még a magas kulturájú népek szemlélődésében is megtaláljuk azokat a félig öntudatlan, titokzatos mozgató erőket, elmosódó sejdítéseket, hajlamokat, érzelmeket, melyekről az egyes ember nem tud magának számot adni s a melyek őt gyakran kisértet módjára rég elporladt generációk szellemi élményeivel kapcsolják össze (u. o.). Páratlan agitációt fejtett ki, hogy földünk minden népének szellemi és anyagi vagyona összegyűjtessék, a mig nem késő. „Egész kincstárak megtöltve ezredéves szellemi munkának fölhalmozott kincseivel pusztulhatnak el napok alatt és sülyednek a semmiség birodalmába. A legégetőbb kérdése a kornak! Az ethnologiai világ minden szögében-zugában ég, ég fényesen, lobogva, a legteljesebb égéssel, mindenütt ég, nagy tűz! és senkisem mozdítja kezét. Az autopsziák 1850-től 1880-ig periodikusan ismételt utazásokon (erről később szólunk) a legerősebben kényszerítő bizonyítékait szolgáltatják a borzasztó mértékben tovahaladó romlásnak. Nem a természeti népek fizikai kihalása jön itt szóba, hanem a pscyhikai, az ethnikus originálitások tönkremenése, mielőtt azok az irodalomban és múzeumban biztosítva lennének. Ilyen veszteség fenyegeti jövőbeli számításainkat a mindennemű hamisításokkal, melyek az emberről szóló tudomány lehetőségét is kérdésessé teszik. Segitsen, a ki segíthet, és bizonyára mindenki szivesen fog segiteni, a ki megérti, hogy azok a nagy érdekek, melyek az emberiség történelme távolabbi fejlődéséhez fűződnek, most koczkára vannak téve" (Völkergedanke. 1887 és Die Vorgeschichte der Ethnologie, 1881, 92. l.).

Példátlanul álló gazdag utazásainak gyűjtéséből és agitációjának eredményéből létesült a berlini néprajzi múzeum, mely a legnagyobb a világon. Neki köszönhető, hogy a néprajz az akadémiai disciplinák közé került, őt magát a berlini egyetem tiszteletbeli tanárává avatta.

Tömérdek könyvet és értekezést írt. Ezeknek jegyzéke az Intern. Archiv f. Ethnographie 1896. évfolyamában, születése 70-ik évfordulója alkalmából össze van állitva. Felölelik Ázsiát, Oczeániát, Amerikát, Áfrikát s az ethnologia, filozófia, psychologia, vallás-etika, nyelvészet, régészet, folklore, jog, földrajz és több apró tudományok körébe vágnak. Ily széleskörűen és az érintkező tudományokra való vonatkozásban senki sem tárgyalta még az ethnologiát. Munkái tömöttek, nehézkesek, élvezhetlenek,[1] bár drága kincsekkel vannak telisded tele s a németek maguk mondják, hogy alig van valaki, a ki azokba teljesen elmélyedni képes lenne. A földrajz egyik kiváló tanára (Supan, Petermann Mitth., 1905) azt mondja róluk, hogy minden egyes könyvét előbb fel kell oldani s előbb németre lefordítani — a mihez ethnologiai és filozófiai tudás kell — s csak azután válhatnak közkincscsé s csak azután mondhatni róluk ítéletet. Teljesen áthatotta az az eszme, hogy korunknak feladata pusztán a gyűjtés, a feldolgozást pedig a jövőre kell hagynunk. Már fiatal korában így ír erről: „Úgy látszik nekem, hogy ránk egy feladat betöltése háramlik, a melynek javára a vonzó előadásról le kell mondanunk mindaddig, a mig a nyers anyag egybehordva nincs. Csak akkor foghatunk hozzá az emberiség művelődéstörténete megirásához az ethnologiai tények alapján, a psychologiai törvények szerint, a szigorú bizonyitás szellemében, a mint azt a természettudományos világnézlet kivánja. Az én vastag könyveim sem mások, mint talicskák, melyek faragatlan köveket hordanak össze s a közönség elé kidöntik s bizony ez a napszámos munka elég savanyú". „Ugyanigy dolgozik később is s ez teszi munkáit élvezhetetlenné" (Globus, u. o.).

Ezt a nézetét, az örökös gyűjtésnek elvét azonban a német ethnologusok sem helyeselték, de az általánositás alól maga sem tudott teljesen távol maradni, a mire legszebb példa a népek gondolatáról a *Völkergedanke*-ról szóló tana, melyet már fiatal korában hirdetett s melyet némi változtatással későbbi munkáiban is tárgyalt. Ebben azt tanitja, hogy bizonyos egyszerű mythologikus képzettársulások s belőlük folyó szokások, továbbá bizonyos primitiv gazdasági intézmények (szerszámok is) az egymástól térbelileg távol eső népeknek is közös tulajdonuk. „Midőn az ethnologiában a komoly kutatások megkezdésével a felgyűjtött anyag növekedni kezdett, megragadta a figyelmet bizonyos képzetek egyformasága és megegyezősége, a legkülönbözőbb földtájakról. Kezdetben hajlandók voltak véletlen esetről beszélni, de egy

[1] Mutatónak közlünk néhány sort egy találomra kivett munkájából (Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen, 1895, XXV. l.): „Wie in (Loango) den Käfigen (New-Ireland's) gegen Berührung der Erde und Bescheinung durch die Sonne isolirt (siehe G. Brown), wurden die (menstruirenden) Mädchen unter Ot-danom (s. Schwaner) und auf Cerem (s. Riedt) isolirt, auch bei den Aht (s. Sproat) und (s. Erman) Thlinkiten, sowie bei den Koniagen (s. Holmberg), und aufgehängt (s Martius) in Hängematten (bei den Chiriguanos) oder unter Macusis (s. Schomburgk), und werden so in Indien (s. Bore) bei solcher Zeit in Dunkelheit gehalten, wie in Kambodia (s. Moura), wo zur Zeit der Eklipsen (zur Verehrung des die Sonne mit Verschlingen bedroh. Ungeheuers) ein Hervorgehen gestattet ist (s. Aymonier), neben folklor. Anschlüssen, in Griechenland (s. B. Schmidt) und Tirol (s. Schneller) mit mytho-epischen Nachklängen unter Kirgisen (s. Radloff), sowie mit classischen Reminiscencen (s. Plinius), „to neutralise the dangerous influences, which are supposed, to emanate" (s. Frazer).

örökösen ismétlődő véletlen maga magát tagadja." „Az ethnologiának most már az teszi e feladatát, hogy az emberi szellemnek a társadalmi gondolatteremtményekben nyilvánuló növekedés törvényeit kutassa." Ez a tan az ethnologiai gondolatvilágban nagy hajtóerejű élesztő volt, még azáltal is, hogy a gondolatok kölcsönzését — ugyan nem teljesen, hanem viszonylag redukált mértékben — tagadta, tehát a különösen Ratzel által hangoztatott földrajzi elemet (a népek vándorlása stb.) kevésre taksálta. A két felfogás később lényegesen közeledett egymáshoz s új nézőpontok feállitására vezetett.[1]

Életrajzi adatait a Globus (LXXVII : 209) nyomán itt közöljük: Született 1826-ban Bremában, előbb jogot, majd természettudományokat és orvostant hallgatott több német egyetemen s 1850-ben orvosdoktor lett. A következő évben mint hajóorvos útra kelt s 1859-ig bejárta Ausztráliát, Perut, Nyugot-Indiát, Mexicót, Khinát, a Maláj-félszigetet, Elő- és Hátsó-Indiát, Áfrika nyugoti partjait s gazdag néprajzi anyaggal és megfigyelésekkel megrakodva tért vissza Berlinbe. 1861-ben újra útnak indult s öt év alatt megfordult Birmában, Sziámban, Kambodzsában, Japánban, Khinában, Mongoliában, Szibériában s a Kaukázusban. 1873-ban Áfrika nyugoti partját kereste fel. 1875—76-ban beutazta Ecuadort, Kolumbiát, Perut, Guatamalát és az Antillákat. 1878—80-ban Elő- és Hátsó-Indiát, a Szigetvilágot, Észak- és Kelet-Ausztráliát, Fidzsi- és Hawai-szigeteket, Kaliforniát, Yukatánt, mindenütt gyűjtve a berlini néprajzi múzeum számára, mely 1880-ban kezdett felépülni s melynek 1886-ban igazgatója lett.[2] 1889—91-ig a Kaukázusban, Arméniában, Turkesztánban, Indiában és Ausztráliában járt, 1896-ban a Maláji-félszigeten.

1902-ben újra vándorútra indult Kelet-Indiába s innen a nyugotindiai szigetekre, hogy többek közt Jamaica prehisztóriáját tanulmányozza. Itt érte utól a halál Trinidad szigeten s itt is temették el. Utolsó munkája, melyet ez útja alatt írt, „Die Lehre vom Denken, zur Ergänzung der naturwissenschaftlichen Psychologie in Anwendung auf die Geisteswissenschaften, I—II. Theil" czimet visel s Cassandra módjára ebben sem szűnik meg vészjósló szavát hangoztatni, hogy a néptan egész mezején tomboló tűzvész van, mentsük, a mi megmenthető. E munkája második kötetének ismertetését a következő szavakkal kezdi a modern néptan egyik kiváló művelője, Achelis (Archiv für Anthropologie, 1904): „Egész csendben, ámbár még mindig lassan és vonakodva jön korunk arra a tudatra, hogy a modern néptan a tudományos kutatás minden területén milyen radikális átváltozásokat készitett elő, hogy az egész kultura, mi alatt a vallást, mythologiát, jogot, szokást és művészetet értjük, az ő psychológiai megalapozásában innen a legtartósabb impulzusokat nyerte".

Ebben az átváltozás előkészitésében van Bastiannak elévülhetetlen érdeme.

Bátky Zs.

---

[1] Rövid referátum van a konvergencziák tanáról a Földr. Közl. 1904. évfolyamában.
[2] Az új néprajzi múzeum felépitését a porosz országgyűlés a múlt évben elhatározta.

IRODALOM.

Gróh István: Magyar stílusú rajzminták. Rajzolta: G. I., az országos magyar királyi iparművészeti iskola tanára. Budapest szék. főváros támogatásával kiadja a szerző. Minden jog fentartásával. Budapest, Károlyi György kő- és könyvnyomdája. Ívrét, 1—13 lap szöveg és 80 tábla.

Szerzőnek, a nemzeti irányú rajzoktatás egyik úttörőjének, ezt a részéről kizárólag gyakorlati czélúnak tervezett művét folyóiratunkban azért tartozunk ismertetni s egyik-másik részében megbirálni, mert a mintalapokat kisérő kétrendbeli előszó közül az első, *A magyar díszítő stílus* czimű, szorosan a magyar néprajzi tudomány terméke. Írjuk ki mindjárt ez ismertetésünk elejére, hogy ez a bevezető, látszólagos igénytelensége mellett, tulajdonkép sok évi fáradságos tudományos munkának minden izében eredeti és elfogulatlan terméke. A mű második előszavához nem szólok. Thémája: *Magyar díszítő stílus a rajzoktatásban*, tőlem, ki nem vagyok paedagogus, meglehetősen távol esik, de azért szerzőnek felfogására erősen jellemző, hogy ebben is a fejlődési eszme rendíthetetlen barátjának vallja magát. A mű javarészét kitevő *mintalapokhoz* azonban ismét leszen egy-két szakmabeli megjegyzésem.

Az értekezésszámba menő első bevezetésben Gróh mindenekelőtt a magyar díszítő stílus felfedezőjének, *Huszka Józsefnek* alapvető munkásságát vázolja. A bevezető további tartalmáról a szöveget kisérő marginális alczímek tájékoztatnak. Ez alczímek: magyar elemek, ornamentikánk kora, idegen hatás alatt készült magyar ornamentek, a honfoglalók ornamentikája, román épités kora, provinciálismusok, csúcsíves épités kora, a renaissance kora, mennyezetfestés a XVII. és XVIII. században, agyagipari ornamentek, kályhadíszitések a XVI., XVII. és XVIII. századból, ónzománczos cserépedények, agyagipari ornamentika az engobe-technikában, régi hímzések, újabb népies hímzések, szűrhímzések, zsinórdíszítések, csipkék, kartonnyomás, fafaragás, székely kapuk, túladunai és felvidéki faragások.

Lássuk immár, hogy Gróh István eme kérdések egyike-másika tekintetében miféle eredményekhez jutott, úgyszinte azt, hogy nagyrészt teljesen eredeti nézetei összeegyeztethetők-e a saját tapasztalatainkkal vagy sem?

*

A mit szerző Huszka József fáradhatatlan munkásságának jellemzéséül elmond, hogy az úttörés korában (alig húsz évvel ezelőtt) „az akkori épitőművészet törekvéseit nyomon követő hivatalos díszitőművészet a Huszka tarsolyából előkerült népi ornamentumok ezreit mélységes lenézéssel, sőt gáncscsal fogadta,“ . . . mi fiatalabbak úgyszinte csodálkozva halljuk, hiszen mi a napjainkban világszerte diadalmaskodó, a díszitő művészetre is kiható, „nemzeti eszme“ és az ennek határain belül mindenfelé érvényesült „új művészet“ éltető légkörében már serdülő korunkban ébredtünk a népi művészet szeretetése..

Szerző egyébiránt teljesen egyetért Huszkának főbb s hozzátehetem lényeges tételeivel. Igy abban, hogy *magyar ornamentikánk kétségkivül első sorban növényi* (tehát fejlettebb) *ornamentika*, továbbá abban is, *„hogy az alapelemek magyaros alkalmazása első sorban a népi suba- és szűrhímzésekből, mint díszítő stílusunk legkarakteresebb alkotásaiból állapitandó meg“*.

Kifogásait, melyek a díszitő művészre nézve valóban lényegtelenek, s melyek fontosságát csak a díszítő elemek értelmét és eredetét, szóval ethnikumát kutató ethnographus méltatja kellőleg, Gróh kizárólag a „díszítő alapformák“ Huszka eszközölte definiczióival szemben hangoztatja.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

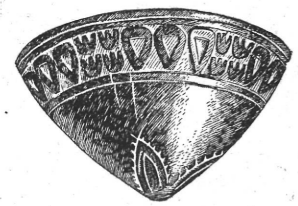

8.

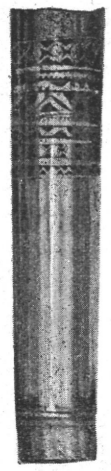

9.

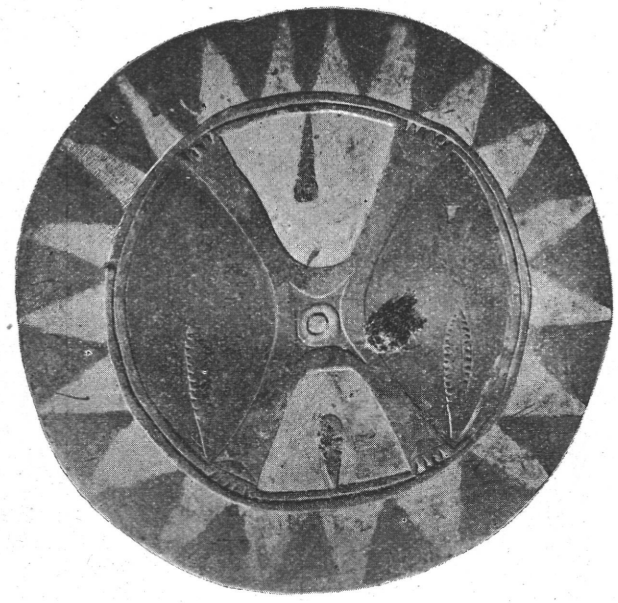

11.

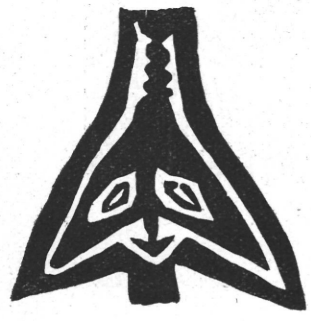

10.

12.

1. á. Állati (zoomorph) ornamentumok. 1—12.

Braziliai indiánoknál (v. d. Steinen): Kéregdíszek, házakon. 1. Kígyó és rájak. 2. Halak. 3. Halszálkák. 4—6. Névszerint megnevezett halak. Újguineai pápuáknál (Biró L.): 8. Kavacsésze disznólábnyom-díszszel. 9. Bambusztartó, 11. Pajzs ember-ornamentumokkal. 10. és 12. Ember-ornamentumok nagydobról és teknőskarpereczről.

Mielőtt e téren szerzett saját nézetemet előadnám, stiltannal szakszerűleg nem foglalkozó ethnographus társaim számára a diszítő stilusok fejlődésének nagy törvényét óhajtom ide iktatni, melyet a prehisztórikus leletek, továbbá az ősi kulturájú úgynevezett vad népek művészeti stilusainak tanulmányozásából az archaeologia és ethnographia s velük egyetértően a psychologia a következőleg állapitottak meg: *Az első tudatos dísz mindenkoron állati (zoomorph) motivumon épül. Ezt követi a növényi (phytomorph) dísz.*

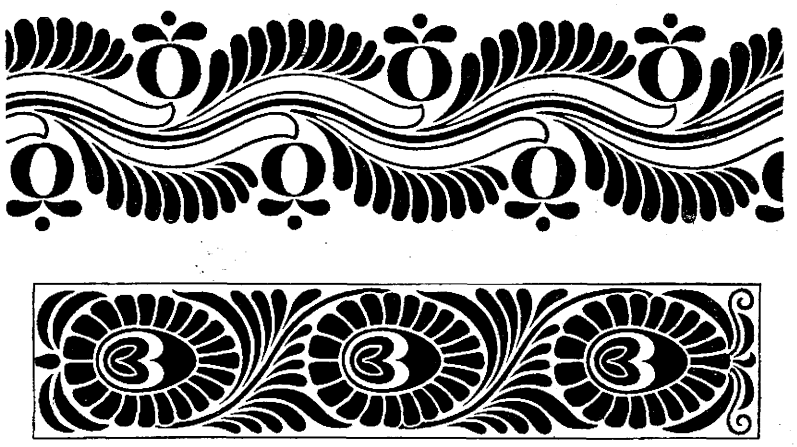

2. á. Tapodi Bálint félegyházi szűcs rajza. Egri szűrhimzés.
(Gróh művének 52 lapja.)

Mértani (geometriai) dísz a kezdetleges stílusokban ismeretlen. A mértani idom ugyanis szövevényes szellemi munkával megkonstruált elvont dolog. Ily szellemi munkára azonban az ősi diszitő művészek agyveleje még képtelen. A mit kezdetleges, ú. n. vad népek

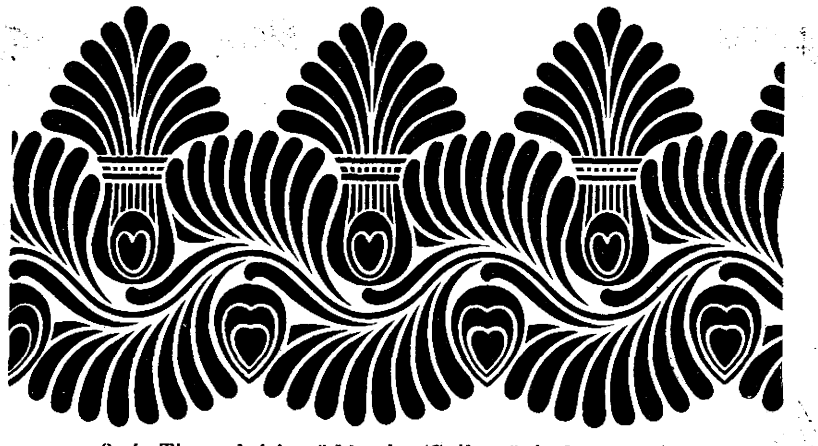

3. á. Tiszapolgári szűrhimzés. (Gróh művének 54. lapja.)

tárgyainak ornamentumai közül az elvonás (abstrahálás) mesterségében jártas európai eszükkel régebben mértani idomnak néztünk, sohasem volt az, hanem valamely állati vagy növényi motivum kezdetleges vagy visszafejlődött rajza, esetleg ily motivum egyszerű symboluma.

A fenti 1. ábra ezt minden magyarázatnál meggyőzőbben illusztrálja.

Erre a kis kitérésre azért volt szükségem, mert a magyar diszítő stil kutatóit figyelmeztetni óhajtottam, hogy az *ősi magyar ornamentika kétségtelenül szintén állati motivu-*

mokon épült. Nincs tehát kizárva, hogy ezek egy-egy ősi maradéka, illetve emléke, a typologiai sorozatok egybeállítása útján, úgy történeti díszítő stílusaink, mint pedig ma élő népi díszítő stílusunk túlnyomó növényi ornamentikájában előbb-utóbb napfényre kerül.

Ezzel a Gróh—Huszka-féle, valóban tisztán az igazság keretében támadt kontroverziák elseje tekintetében állást is foglaltam, — még pedig ez esetben Huszka mellett.

Huszka József *„pávatoll"*-elemét a Gróh-féle mintalapokon többek között a következők mutatják be: az 52. lap: Egri szűrhímzés (l. 2. á.), az 54. lap: Tiszapolgári szűrhímzés (l. 3. á.) és a 69. lap: Kúnsági suba dísze (l. 4. á.).

Ezeket illetőleg Gróh így nyilatkozik: „bár teljesen osztom Huszka véleményét abban, hogy a szívmagvas vagy pávaszemes virág legjellemzőbb egész ornamentikánkra . . . de eredetét nem keresném a pávatollban" stb.

4. á. Kunsági subáról. (Gróh művének 69. lapja.)

A „pávatoll" motivumnak ily némileg merev visszautasítását épp a fenti ornamentális főtörvényből folyólag nem tartanám indokoltnak, különösen azért sem, mert ugyan mi nehézség van abban, hogy pl. a 2. ábrán bemutatott egri szűrhímzést valóban klaszszikusan stilizált pávatollnak vegyük s épp úgy a 3. és 4. á. idevágó motivumait is.

Abban viszont, szerény véleményem szerint, feltétlenül Góhnak van igaza, hogy a Huszkától: „Magyar Ornamentika" című föntebb idézett főművében az I—VI. táblán bemutatott, számszerint 200-at kitevő pávaszem-motivum a legtöbbször nem az.

Szerző részletes kifogásai közül, s egyben túlságosan tömör írásmódjának jellemzéséül, álljanak itt a következők: „Az ilyen mag (pávaszem) különbözőkép illeszkedik a virágba. Rendesen két, három vagy több réteges burok fogja körül, melyek kifelé tágabbak (2. lap) . . . Más helyütt (11. lap) zárt burok fogja be a magvakat, mely még lágy, mert hisz tetején apró levelek nőnek ki . . . Ismét másfelé, talán a káposztára emlékeztető szerkezetet mutat a 6. lap baloldali motivuma, az, a mely az apró összeboruló levelek alkotta tömött fejből áll, melyet a torzsa aljáról eredő erősebb levelek fognak be". „Sajátos szívalakú „vaczok" látszik a 40. lapon közölt székelytányér virágján, mely bár erősen elüt a többitől, mégis felötlő benne bizonyos növényi szerkezet."

Közvetlenül e mondat után szerző vizsgálódásainak eredményét véglegesen a következőleg formulázza: „Az előképek számosabbak kell, hogy legyenek, mint Huszka véli, mert a legkülönbözőbb növényfajokat jellemző virágszerkezeteket megleljük diszítményeinkben ideálisan egyszerűsített, de jellegzetes ábrázolásban".

Majd folytatja: „Nem egyes növény képezte véleményem szerint az előképet, hanem egyes fajokat jellemző szerkezet, eszményi egyszerűséggel felfogott, profilban vagy metszetben ábrázolt másának tekinthetjük motivumainkat .... Maga az ábrázolás módja: az ideális növénynek sematikus módon, keresztmetszetben való ábrázolása .... bármennyire naiv, mégis teljesen jogos" és hozzáteszem én e sorok ismertetője: természetes.

Gróh itt diszítő stilusunk korára tér át. Jómagam azonban, mivelhogy a közte és Huszka között fenforgó tisztára néprajzi fontosságú véleményeltérések tekintetében részben melléje, részben Huszka mellé szegődtem, kötelességemnek tartom, hogy (miként fönebb már jeleztem) idevágó nézeteimet, ha nem is évek munkásságát megkivántató részletességgel, de mégis valamennyire bővebben indokoljam. E czélból Huszka idézett főművének egyes tábláihoz (képeihez) a következő megjegyzéseket fűzöm.

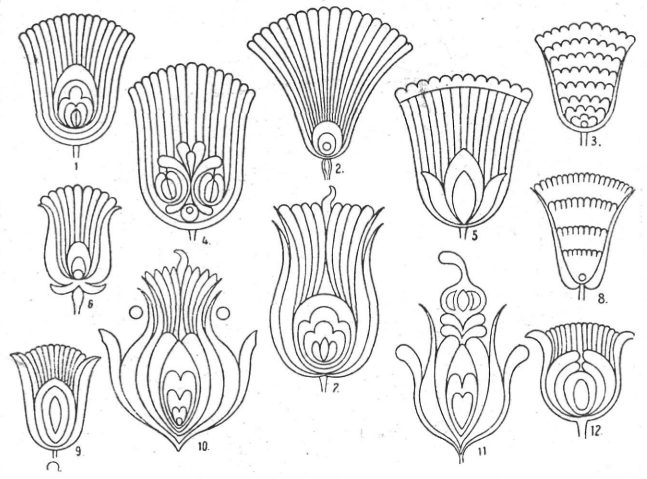

5. á. Magyaralföldi szűr- és subahímzés. (Huszka: Magyar Ornam. I. l.)

Az I. képen ábrázolt nagyalföldi szűr- és subahímzés egytől-egyig virágornamentum. A stilizálás realisztikus, oly annyira, hogy szakszerű botanikus, ha szeme a stilizálással járó egyszerűsítéseket megszokja, még az ábrázolt génuszokat is „megdefineálhatná". Gyenge botanikus létemre az I. kép 1—12. ábráit illetőleg (l. 5. á,) a bogáncs- (Carduus), aszat(Cirsium) és fűrészfü- (Serratula)-féléket jelölném meg, mint ez ornamentum természetes mintaképeit. (l. 6. ábra.)

Az I. kép 13—26. ábráinak a legtöbbje az ideális virág összes részeit tünteti fel, a csészét, a pártát, a porzókat s a termőt, ez utóbbit minhárom typikus részével, a magházzal, bibével és bibeszárral. (l. 2 ábra.)

A II. kép 1—28. ábrája ugyanezen megjegyzés alá esik. Virágok ezek is — mint maga Huszka is mondja — még pedig hasonlóan az I. kép legtöbb ábrájához, pikkelyekkel boritott fészkes virágúak bimbóinak, feslő bimbóinak felső és oldalsó nézetben stilizált virágjai. Egy-két kevésbbé érthető, romlott alak is akad köztük, pl. a 28. számú.

A III. képen ábrázolt pozsony- és nyitramegyei fehérneműről hímzésekről szedett virágalakok, melyek Huszka szerint „magában mind visszavihetők a pávatoll alakjára", szerintem sehol sem mutatják a pávatollat, hanem ezek is stilizált gombos virágúak. Tudomásom van, hogy Huszka József a tőle megszokott alapossággal és lelkiismeretességgel munkái közrebocsátása előtt éveken át tanulmányozta hazánk virágos növényeit, a felületesség vádja tehát pillanatig sem érheti, miért is azt kell föltételeznem, hogy

éppen csak a pávaszem szerepéről alkotott praeformált ideája az, mely vele III. képe 12., 16., 17. sz. ábráiban pávaszemeket láttat, holott azok a hazánk szántóföldjein bőven díszlő búzavirághoz bizony sokkal közelebb állanak.

A IV. kép Huszka részéről is azoknak elismert gránátalmáit (többnyire XVII—XVIII. századbeli erdélyi úri hímzésekről vette le őket) pávatollaknak avagy pávaszemeknek minősíteni merőben lehetetlenség.

Az V. és VI. képen Huszka a honfoglalók fémből készült sir-mellékletein véli fölismerni a pávaszemet. Ám fémtechnikát, mely a tollat, még hozzá pávatollat szemelte ki alkalmas díszítő elemül, alig képzelhetek.

Véleményem szerint,, melyet szaktársaim körében már évekkel ezelőtt hangoztattam, ezekre a honfoglaláskorabeli díszekre is megáll Gróh következő, már föntebb czitált

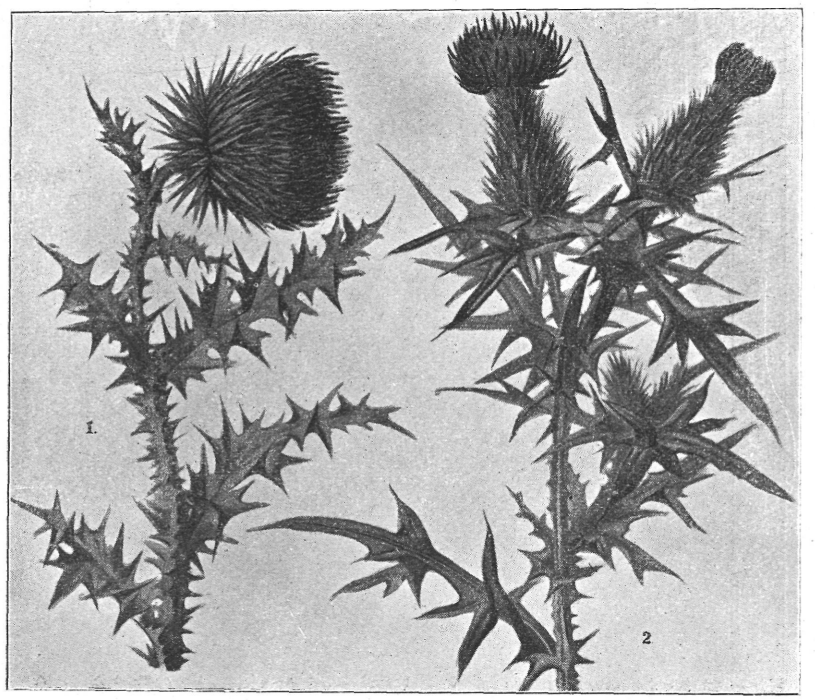

6. á Bogáncs (Carduus), Aszatfű (Cirsium) Hoffmann—Wagner u.)

mondata: „ezek a motivumok egyes virágfajok . . . profilban vagy metszetben ábrázolt másai . . .“, hozzáteszem: erősen stilizált másai.

A hivatkozott V. és VI. képen ábrázolt honfoglaláskorabeli fémornamentumok ez elv szerint körülbelül a következőleg osztályozhatók. Az V. képről (l. 7. á.): Virágmetszetek: 1, 2. á. Rügyprofilok.: 26., 32., 38. á. stb.[1] Rügy- és bimbómetszetek: 7., 8., 9., 16., 14., 15., 17., 13., 21. stb. Az úgynevezett pillangós virágúak, lóherefélék, bab csónakos virágjának egyes részeit (csónak és a kétfalkás porzóköteg) kétfalkás: 42., 43., 44. Végül termésmetszetek: 3., 6., 11., 37., mely utóbbin az egyes magvak is egészen jól láthatók. A VI. lapról a 11.

A VI. kép ábráit legnagyobb részben az V. képen ábrázolt elemekből stilizálták, a symmetria elvének legtágabb alkalmazásával de pávatoll-szemeket s köréjük aggatott szövetfesztonokat legjobb iparkodással sem látok bennük.

[1] Megjegyzem, csak a félreismerhetetlen alakok kiválogatására szorítkozom.

E nézetemet bebizonyitandó, végig néztem úgy Eichler A. W., Blüthendiagramme czimű művét, valamint a jó öreg Gaertner Josephus: De fructibus et seminibus plantarum Lipsiae 1802. czimű könyvét, de aránylag kevés sikerrel. Az első mű virág-diagrammokat közöl, melyek tudvalevőleg csak szkematicze tüntetik fel az egyes virágrészeket, ezzel szemben a másik mű a legtöbbször távlati rajzot ad. metszetet csak nagy ritkán. Ám az kevés is, melyet belőle itt közlök (l. 8. á.), eléggé meggyőzhet arról, hogy a honfoglalás-korabeli díszek inkább virág- és magházmetszetek, semmint pávatollak szemei. Nevezetes

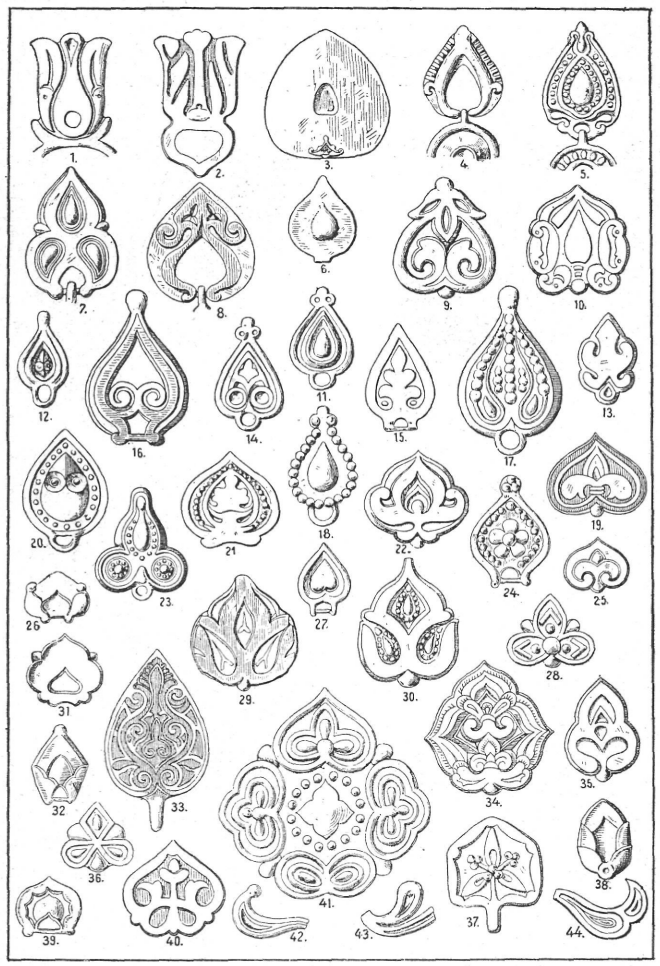

7. á. Honfoglaláskori ékszerek. (Huszka: Magyar Ornamentika V. táblája.)

egyébként, hogy majdnem valamennyi itt bemutatott mag tropikus (czeiloni) eredetű, a mi azért fontos, mert Keletindia szegényebb népének ékszere ma is kizárólag a magvak mindenféle fajtáiból készült lánczok, karkötők, lógók, fülbevalók stb., tehát egészen közelfekvő gondolat, hogy a módosabbak ugyanezeket nemes fémből készittették (l. 8. á.).

Természetes, hogy a pávatoll-ornamentum ilyetén elejtésével az a sok kombináczió, melyet Huszka e díszitő elem származásához fűz, szinte egy csapásra magától megdől.

A krizantémumról, mint a magyar díszitő stil alapornamentumáról mondottak, szintén némi rektifikáczióra szorulnak.

A krizantémumokat ábrázoló VIII. kép 1—9. ábrái, a melyek ezt a virágot felülső nézetben ábrázolnák, elsőben is túlságosan eltérő alakúak (l. pl. a 7. és 8. ábrákat), sem-

hogy azok egy s ugyanazt a virágot ábrázolhatnák, másfelől pedig ezek a rajzok akármely más sokszirmú pártával ékes virág felülső nézetének, illetőleg vízszintes metszetének is vehetők. Hogy ebben a tekintetben a fölfogásnak milyen tág tere nyílik, legjobban a 9. ábra mutatja,[1] melylyel *Montelius*, a ma élő régészek tán legnagyobbika, a lótusz-ornamentum tipologiai tanulmányozását kezdi meg, még pedig ezzel a mondattal: „A lótusz virágját felülről vagy oldalról tekinthetjük. Utóbbi esetben *rozettáknak* hivják" (l. a 9. á. 3. rajzát), mely eredményre, mint könyve mutatja, ezernyi ornamentum összehasonlítása után jutott.

A székely kapunak régiségét — mint a melyen a legtöbbször és a legtipikusabban előfordul — a krizantémum kikapcsolása nem érinti, sőt, mint azonnal látni fogjuk, eredetét az eddig véltnél régebbi időbe helyezi.

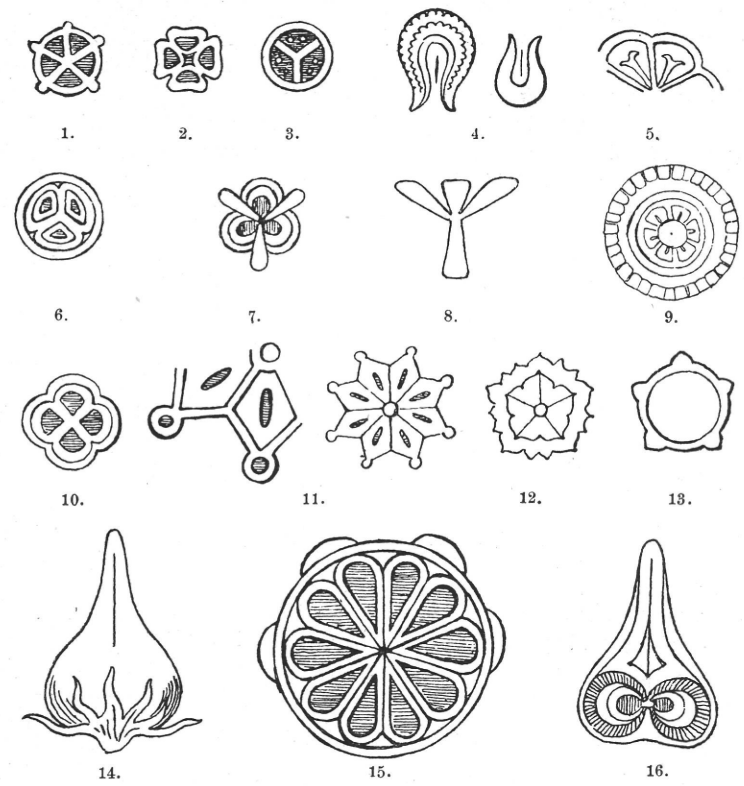

8. á. Magmetszetek. (Gaertner u.)

1. Tilia europaea, 2. Terme ceylonica, 3. —, 4. Cipanpelos Zeylona DC., 5., 6. —, 7. Triglochium palustre, 8. —, 9. Citrus aurantia, 10. Ipomea ceylonica. 11. Michanxia laevigata, 12 Myrobalanus, 13. Vareca ceylonica, 14. és 16. Thunbergia (Acanthaceae), 15. Diospyros.

A szegfű, mint ornamentális elem, szirmának és bibéjének jellegzetes alakjáról könnyen fölismerhető. A VIII. és XI. kép ábrái ezt mutatják.

A krizantémumról mondottak folytatásában ezennel áttérek arra az ornamentumra, melyet elsőnek Huszka József vett föl a magyar díszítő stílus alkotó elemei közé, még pedig valóban tág látókörrel, az *Istenfára*. Huszka ezt az elemet az asszír ornamentikában előforduló *szent fa* vagy *életfa* azonos leszármazójának tartja.

[1] Oscar Montelius: Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa. 1. Die Methode. Stockholm, 1903.

Az-e vagy sem, e kérdést eldönteni csak akkor merészkedhetnénk, ha ez alak ornamentális, folklorisztikai és históriai folytonosságát egyaránt bebizonyítva látnók. Erről azonban egyelőre szó sem lehet, hiszen a székely kapu ornamentikája már anyaga szerint is teljesen különálló, melyet épp ezért szűreink, edényeink stb. ornamentikájával könnyelműen összehasonlítanunk nem szabad, mert nem lehet.

Az azonban bizonyos, hogy a székely kapu istenfája s az e kapukon előforduló egyéb részletek közül akárhány Montelius fentebb említett lótusz-sorozataiba is beilleszthető, sőt még Huszka sokat gáncsolt szaszanida elméletével is megfér, a mi tehát magas korából eredő értékességét nemhogy leszállítaná, sőt öregbíti.

Huszka számára, de csakis az ő számára, ebben a tekintetben kérésem is van. Fogjon hozzá s vegye sorra az Erdélyben a székelység peremén, továbbá Moldova és Dél-Oroszország görög templomainak ikonostazionjain előforduló faragásokat. Erős ugyanis a gyanum, s ezt N. P. Szureiscsikov és D. K. Trenev, Ornamentü na pamjatnikach drevnjeruszkava iszkusztva (Az ó-orosz művészeti emlékek ornamentumai), Moszkva, 1904. I. kötet, czimű művének forgatása csak megerősitette bennem, hogy mindkettő, a székely kapu és az oláh-byzantin ikonosztáz faornamentikája ősi nyomon indult s később a történeti stílusok mindenikéből rendre táplálkozó erős életű provinciális művészetnek terméke.

A Huszka főművének többi képein ábrázolt elemek közül a XIII. képen bemutatott állatok javarészt a legprimitivebb művészet termékei és a néprajznak egészen más lap-

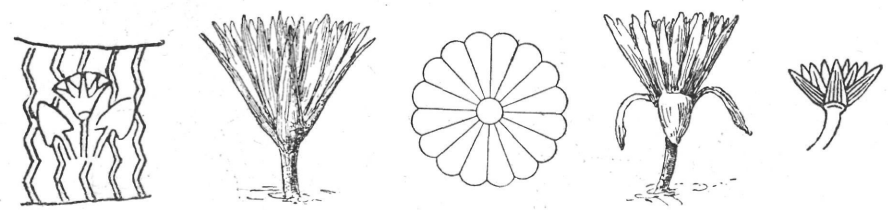

1. 2. 3. 4. 5.

9. á. A lotuszvirág három természetes és két stilizált alakja. (Montelius u.)

jára valók, mert az még nem ornamentika, csak ornamentálás. Úgyszinte a XXVIII. és XXI. táblán ábrázolt többnyire XVII. és XVIII. századbeli renaissance hímzések sem foghatók egy kalap alá, a mint azt Huszka tette, attól egészen eltekintve, hogy pl. a XXVIII. kép 1. ábrája, a mennyire az a rajzból megitélhető, keleti, közelebbről makedóniai eredetűnek látszik, a mi a magyar ornamentikával foglalkozó buvárainkat ismét újabb irányba terelheti.

Befejezem a kitérést. Terjedelmességét mentse a tárgy fontossága, továbbá, hogy a sorok között egyúttal a Gróhtól fölvett többi kérdések egynéhányához is hozzászólottam. Igy pl. ornamentikánk korához is. Ebben a tekintetben okos szavak azok is, a miket Gróh pl. a következőkben mond: „Véleményem szerint úgy stílusunk, mint minden díszítő stílus, csak úgy mint az eleven organikus világ teremtményei, időnként, legalább részleteiben elhal s ennek nyomán megújhodik, módosul. Ez az időköz lehet több század stb.“ Ilyképen u. i. mindössze pár századot kell hozzátennem, hogy a magyar díszítő stílusnak azt a másfélezer éves álmát is lehetségesnek találjuk, melyet Huszka feltételezett s a milyent a néprajz terén másutt is tapasztalunk. Igy pl. nincs okunk föltenni, hogy az az új-guineai pápua remekbe díszített edényeit ezelőtt 15,000 évvel máskép díszítette volna mint ma.

Annál becsesebb a mit Gróh a tényleg megfigyelt átalakulásokról mond, megállapitván, hogy a sárospataki fazekas a mult század elején máskép dolgozott, mint a század végén, mikép alakult át a debreczeni czifra szűr s mily behatással volt az ón-mázas technikát felváltó engobe-eljárásnak fazekas termékeinkre. Bár ez irányban kutatásait ezentúl is folytatná. E szerény Értesítő számukra mindenkor nyitva áll.

Szintén komoly tanulmány eredménye Gróhnak ez a néhány mondata: „A földrajzi értelemben vett magyar föld ornamentikája közös. Ugyanazon diszitő-formákkal találkozunk a székelységtől kezdve fel a tótságig. a szásznál csak úgy, mint az Alföld törzsökös magyarjainál. Még legkonzervativabb nemzetiségünk: a szászok is behódoltak a magyar viseletnek századok óta".

Tényleg, ha ma valaki a magyarság néprajzi tárgyait gyűjti, úgy a nemzetiségeket sem mellőzheti. Akárhány ethnographikumot sorolhatnék fel, mely noha ez idő szerint kizárólagosan valamely nemzetiségnél fordul elő, első pillanatra magyar eredetűnek tűnik fel s a magyarságnál, esetleg csak a környező magyarságnál már régen kiveszett. Ilyenek a többi között nemzetiségeink egyes ruházati darabjai, itt-ott templomaik, agyagedényeik stb., a melyek mellett azonban eredeti nemzeti izű tárgyaik is vannak.

Gróh tehát túlságosan általánosit. Észlelete csak azokra az ethnographikumokra áll meg, a melyeket a betelepülő nemzetiségek új magyar szomszédaiktól átvenni kénytelenek voltak. Ne felejtsük ugyanis, hogy a telepes majd mindig egyszerű földmives,

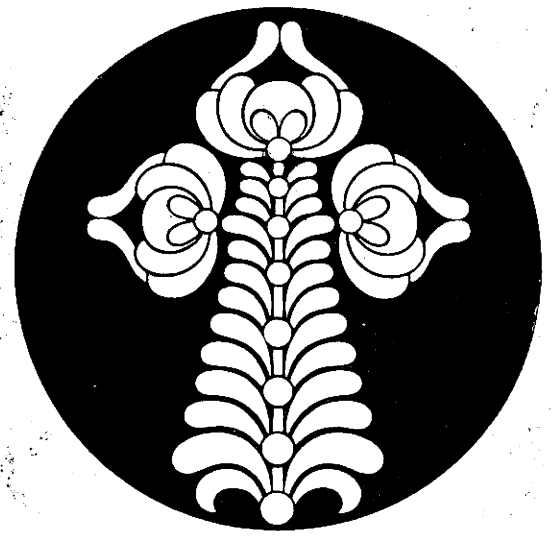

10. á. Liczei (Gömör m.) cserépkorsóról (Gróh művének 31. lapja).

ritkábban pásztor volt. Fehérneműjét a felesége készitette, felső öltőjét azonban rögtön a település után városok czéhbeli mesterembereitől volt kénytelen beszerezni, a kik, noha más nemzetiségűek voltak, mégis teljesen régi magyar vevőik izléséhez alkalmazkodtak. Igy öltözött zsinóros kék posztóba a soproni német, a nyitrai tót, rókamálos dolmányba a meczenzéfi szász, hímes magyar dolmányba a bácskai sokácz és a hunyadmegyei oláh stb. Az agyagművesség tekintetében hasonló az állapot, a mennyiben ez csak ott támadhat, a hol jóféle agyag terem. Egy-egy ilyen magyar agyagforrás néha egész vármegyék különböző nemzetiségű lakóit látta el készitményeivel. A midőn aztán más felé újabb agyagrétegre bukkantak, a nemzetiségi gölöncsér, ki akárhány esetben magyar mesternél inaskodott, odahaza is bizony magyar módra ékitette edényeit. Megfordítva ez sokkal ritkábban esett meg. Házát a föld népe maga épiti, ha máskép nem, hát kalákában, de már a templomot, ha t. i. nagyobbról volt szó, a nemzetiségi vidéken is rendesen magyar mesterember kellett, hogy épitse, hiszen a kolonisták között jó mesterember kevés akadt. mert az odahaza is megélt.

A történeti stilusú (román, gót, renaissance) emlékeinken tapasztalható magyaros jellegek tekintetében Gróh észleletei mindenkép komolyak és minden izükben megfontolandók. Végleges itélet azonban csak az idevágó egész anyag fölkutatása és sorba fejtése után hozható, előbb semmi esetre nem. Akkor pedig bizonyára maga Gróh lesz az első,

ki sietni fog, hogy gazdagabb vizsgálati anyag alapján eddigi mindenképen józan és helyes ítéletét egyben-másban módosítsa. Hogy mennyire elfogulatlan, legjobban bizonyítja 20. lapjának magyarázata, a mikor — valóban dicséretére — egy gömöri edény ornamentumát az egykorú franczia selyemszövetről ellesett mintájára vezeti vissza.

Gróh egyébiránt, ugyancsak eltérően a nálunk dívó rendes szokástól, ez előszó néhány lapján egész könyvre való gondolatát mondja el, a mi ismertetését valóban nehézzé teszi, mert ugyannyi szót kivánna meg, mint az eredeti megírása.

Épp azért arra kérjük szaktársainkat, igyekezzenek magára az eredeti műre szert tenni. Fáradságukért bő kárpótlást lelnek.

*

A bevezető mondatok egyikében említettem, hogy a táblákhoz is lesz egy-két megjegyzésem.

Első megjegyzésem, hogy Gróh a bemutatott ornamentumok megválogatása, fölfogása és paedagogiai átalakítása körül akárhányszor egyenesen remekelt, és rendkivül

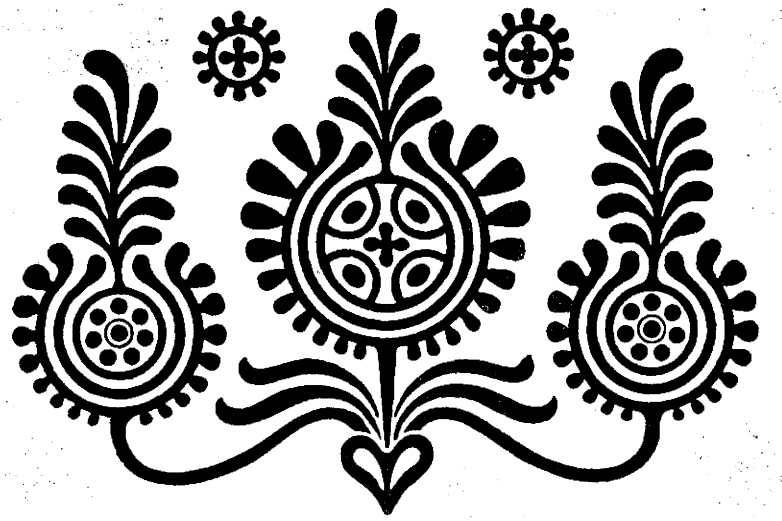

11. á. Székely kancsó diszítése a XIX. század derekáról (Gróh művének 19. lapja).

óhajtandó, hogy e sorozatot még több más kövesse. Anyagot múzeumaink immár elég bőven rejtenek.

Ha egynéhány, nem annyira aggodalmamnak, mint inkább tanácsomnak, illetőleg kérésemnek mégis kifejezést adok, úgy ezt tisztán a mielőbb várt folytatólagos sorozatok érdekében teszem.

Ilyen megjegyzésem, hogy egynémely motivumot a nem egészen hűséges színezés teljesen átalakított, a miből az következik, hogy mindazoknál a motivumoknál, a melyeknek jellegét színük adja meg, az eredeti színezést meg kellett volna tartania. Tudom, hogy ez csak a pénzügyi kérdésen mult, de mégsem hallgathatom el, tán okulnak belőle az illetékes körök.

Az egyes lapokat rendre véve, ezek volnának igénytelen megjegyzéseim: Az 1. számút, karos lócza Sepsikőröspatakáról, tipikus Biedermeier-stilusban dolgozottnak vélem és keveselem a magyarságát, ugyanez a kifogásom a túlságosan renaissance-izű XVII. századbeli gömöri (?) hímzés tekintetében (7. lap). A 9. lapon a sóváradi rovott guzsaly kiteritett rajza fölfedezés számba megy. Nem magyar a 16. lapon a „délvidéki" hímzés, mit szerző ezzel a felírással maga is jelez. A 19. lap nem utánzandó gyenge kompozicziójú elem. A gömöri kancsók rajzai, ha itt-ott kevésbbé népiesek is, de mindig

szépek. (L. 10. ábrát és a záróczimkét.) A rózsahegyi kartonnyomás (39. l.) szintén kedves, de még nincs magyaros ize. A 19. lapon adott székely kancsó díszitését (l. 11. á.) azért szeretem, mert szerszámhű (látni rajta, hogy gurgulyával készült). A 47. lapon a surányi hímzés már nem magyar, hanem tót. Az 52. lap (félegyházi és egri szűrhímzés, l. 2. á.) második ábrájáról már fentebb megjegyeztem, hogy motivuma hosszabb tanulmányozás után esetleg pávatollnak bizonyulhat. Az 54. lapon (l. 3. á.) a tiszapolgári hímzésre ugyanez áll. Az idegenből charakteres magyarrá vált ornamentum elsőrangú példája az 55. lap. Kályha cserepe a XVIII. századból (l. 12. á). Az 59. lapon, ungi tülök, Gróh nem vette észre, hogy az eredeti rajz bőrapplikáczionak utánzása, a mi a másolatot erősen alterálta. A 60. lapon a hódmezővásárhelyi cseréptányér dísze csodaszép.

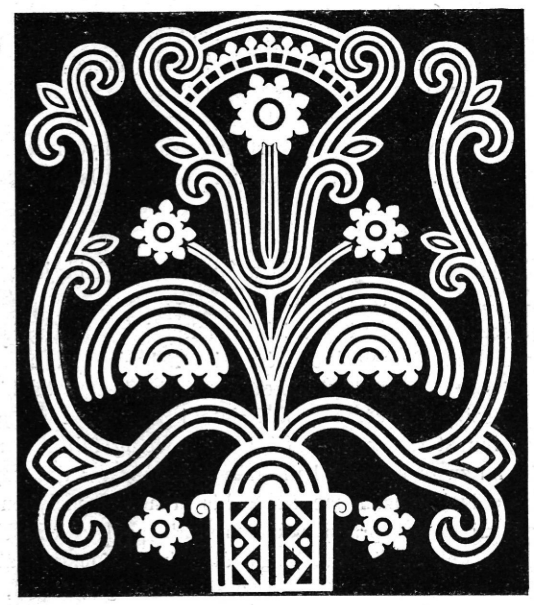

12. á. Kályhacserép a XVIII. századból (Gróh művének 55. lapja).

A 65. lapon a maksai templom XVIII. századi famennyezet ornamentuma és a székely kapuk dísze közti összefüggés tagadhatatlan, noha Maksa vidékén székely kapukra nem emlékszem. A 69. lapon (l. 4. á.) a kúnsági subadísznek színe bántó.

A lapokhoz mellékelt elismert nevű művészek tervezetei — ne haragudjanak meg ezért reám alkotóik — a megelőző népi eredetűeknél jóval gyengébbek.

Gróh tanító s egyben mentő munkájának megbecsülhetetlen értékét ez is mutatja.

Dr. Semayer Vilibáld.

Liczei (Gömör m.) cserépkorsó.

Wandtafeln für den Unterricht in Anthropologie, Ethnographie und Geographie.

Dr. Martin, az antropologia tanára a zürichi egyetemen és az Art. Inst. Orell Fuessli (Zürich) egy sorozat emberfaj-képet adtak ki nevezett tudományok iskolai szemléltető oktatásához. A képek nagysága 88 : 62 cm., tehát az életnagyságúnál nagyobb mellképek. A művészi kivitelű szinezett képek kiváló antropologusok fénykép-felvételei után készültek. Az eddig megjelent ilynemű táblák között kétségtelenül a legjobbak. Mellékjök az illető típus rövid monografikus ismertetése van csatolva, a legfontosabb irodalmi adatokkal együtt.

A munka két seriesben jelent meg. A kisebbikben a következő típusok vannak bemutatva: vedda, jávai, ausztráliai, maszai, melanéziai, dakota, eszkimó és nagyorosz, összesen 8, a nagyobbikban ezeken kivül: egyiptomi, szenoj (maláj fsz.). szemang (u. o.), khinai, busman, tamil, karaib, polynéziai, karén (Birma), battak, dahomei, mikronéziai, kirgiz, Salamon-szigeti, szamojéd és cson (Tűzföld), összesen 24. Az első series ára 28 Mk., a másodiké 36 Mk., összesen 64 Mk., a csomagoláson és szállitáson kivül. A képek erős, homályosra lakkozott krétakartonra vannak nyomva. Ajánljuk középiskoláink figyelmébe. A képek a M. Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályában megtekinthetők.

Bátky Zs.

*

Néprajzi kincseink gyűjtése. Irta *Sági János*. Kiadja a „Balaton Múzeum Egyesület". Keszthely, 1905. 8⁰. 60 l.

„Ezt a füzetet azzal a tiszteletteljes kéréssel küldjük mélyen tisztelt Uraságodnak: kegyeskedjék nagyrabecsült figyelmébe méltatni s helységében az alkalmas tárgyakat múzeumunk számára összegyűjteni." Ezekkel a sorokkal vezeti be kis könyvét Sági úr, tisztán kitüntetve intencióját. Keszthelyen Balatoni Múzeumot állitottak fel s néprajzi osztálya őrének Sági Jánost tették meg. Sági János pedig feljött a néprajzi osztályban 1903 nyarán tartott kurzusra s az itt hallottak, továbbá a saját tapasztalása, Herman Ottó és Jankó János művei nyomán megirta e kis munkáját, melyben a nagy közönségnek magyarázza meg, mi az a néprajzi múzeum, mik azok a kincsek, a miket az egyszerű nép köréből meg kell mentenünk, hogy általuk önönmagunkat megismerhessük: vonzó, könnyed, közérthető modorban. Sorra veszi a községet, telket, udvart, házat minden benne levővel együtt, kitér mindenféle foglalkozásra, felhivja a kedvtelésből fényképezők figyelmét a néprajzi holmik fényképezésére s érinti a folklorisztikus gyűjtést is. Ha itt-ott valami ki is maradt, a mire szintén figyelmeztetni kellene, nem nagy baj, mert czélja nem a tárgycsoportok rendszeres enumerációja, hanem a tanitás, a figyelem felköltése s a kimaradottakat a figyelmes és gondolkodó olvasó maga ki tudja pótolni.

Sági nem tartja magát czéhbeli etnografusnak s igy megbocsátható, ha azt irja (5. o.), hogy „Herman Ottón s a néprajzi osztály tisztviselőin kivül más alig kultiválja nálunk a néprajzi tudományt" s hogy (32. o.) „külföldön a czigányok tanulmányozása valóságos tudománynyá fejlődött, de nálunk ezzel sem törődnek". Ez utóbbi állitás ellen, hogy a vezéreket emlitsük, Herrmann Antal és Wlisloczky Henrik élénken tiltakoznak.

A kis füzetke valóságos hézagpótló irodalmunkban s őszintén kivánjuk, hogy a nemes czélnak minél nagyobb hasznára legyen. Hiszszük is, hogy úgy lesz.

Bátky Zs.

*

Szláv lapok szemléje.

Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademia Znanosti. Kúiga VIII. IX. U Zagrebu 1903. 1904.

A zágrábi tudományos akadémia kiadásában, *Dr. T. Maretić* és *Dr. D. Boranić* szerkesztésében a X. évfolyamba lépő folyóirat jelenik meg, kizárólag a déli szlávok népélete és szokásai tanulmányozásának szentelve. Évente két füzetben átlag 10 ivnyi illusztrált szöveget ad, szűkes körénél fogva azonban általánosabb érdekű czikkeket nem

is hoz, inkább egyes vidékek monografikus feldolgozására szorítkozik. A VIII. évfolyamban *Marctić* népdaltanulmányokat, *Polivka* pedig Strohal gyűjteménye alapján népmesepárhuzamokat közöl. A leíró részben *Jovićević A.* Montenegro katuni, lesani vidékeit ismerteti, főleg folklor szempontjából, nyolcz képen pedig a népviseleteket mutatja be rövid leírás kíséretében. *Murgić F.* Bosznia néprajzából ad mutatványt Viroko és környékének (sarajevoi kerület) leírásával. *Čolić D.* a szlavoniai Varos vidékének szokásait ismerteti. *Marica Križe* a kőrösmegyei Dubovec lakodalmi szokásait közli. Az apróbb közlemények sorában népmesék, mondák és gyermekjátékok között a lika-krbavai Mazin lakosaira fogott Rátót-féle tréfákkal találkozunk.

Legrészletesebb és legalaposabb *Ivanišević Fr.* Polica czímű közleménye, mely a VIII. kötetben kezdődik, a IX. kötetnek javarészét foglalja el s még itt sem ér véget. 58 kép kíséretében rendszeresen ismerteti a dalmáczíai Polica kerületet (a Cetina folyó könyöke által körülzárt déli rész) geografiai és néprajzi szempontból. Behatóan tárgyalja a tájnyelvet az egyes falvak szerint, a folkloristika mellett kellő súlyt fektetvén a tárgyi néprajzra is, bár nem összehasonlító alapon. Az adatdús tanulmányra befejezése után még visszatérünk.

Milčetić J. apróbb czikkei közül figyelmet érdemelnek összehasonlító népmese- és népdal-tanulmányai, melyek Miklosich és Csaplovics adatait fejlesztik tovább, valamint a Veglia-szigeten talált ó-román és oláh nyelvemlékekről írt összefoglaló értekezése. *Jemersić P.* a nép körében élő tréfás játékokat, számtalányokat stb. ismerteti pszichologiai bevezetés kíséretében. Tanulmánya tulajdonkép *Vrčević* művének (Humoristične gatatice i varalice) kritikai összefoglalása.

*

Narodopisný Sbornik Československý. Vydává Národopisná Společnost Československá a Národopisné Museum Československé. Svazek X. 1. 2. V Praze 1904. Rediguje Dr. F. *Polivka.*

A prágai cseh-szláv néprajzi társaság és a múzeum X. évfolyamban levő folyóirata néhány esztendei pangás után kezd visszatérni régi programmjához: néprajzi érdekű, apróbb czikkek közléséhez. A jelen évfolyam két füzetje közül a kisebbik tárgyi néprajzzal, a másik folkloristikával foglalkozik. *Smolka M. A.* kézimunka-tanítónő egy kép és egy műlap kíséretében hazai tótságunk egyik kiveszőben levő szövőtechnikájával, a „krosienka"-fonással foglalkozik. Magyar neve a primitiv, függélyes állású, rámás szövőszéknek nincsen. Maga a munka inkább fonás, mint szövés, a készítmény pedig inkább szövetre emlézkeztet, de mindkét oldalán egyforma, visszája nincsen. Ilyen módon azonban csak kisebb tárgyak, főleg női övek készülnek erős házifonalból, pamutból pedig főkötők, melyek a trencsénmegyei Csicsmanban és Kubrán dívnak. Némileg eltér a hontmegyei Bozók és a túróczi Medovár vidékén készült főkötők technikája. A régi szerszám változott alakban él a podoliai ruthéneknél és Dnjeszter jobbpartján, még tökéletesebb szerkezetben Bukovinában található.

Csehországban a fonás-szövésnek ez az alakja, sőt emléke is kiveszett, elannyira, hogy újabban, bizonynyal tót hatás alatt franczia kötés néven tanitani kezdik az ipariskolákban.

Ugyanitt *Novák Teréz* Csehország keleti részében gyűjtött házoromfalakat és csúcsokat mutat be 10 táblarajz kíséretében. A régebbi XVII—XVIII. századbeli épitmények ormai (lomenice) rakott falból valók, festett ornamentikával, az újabbak fenyődeszkából készülnek, díszitményük mértani alakokká applikált lécz, ritkábban fűrészes áttört munka. Változatos az oromfalak szelelőinek (okenká) alakja, a csúcsok (makovice) alkalmazása ritka. A felírások, régebben szentírásból vett idézetek, vagy axiomák voltak, újabban ezeket a tulajdonos és az épitőmesterek neve szoritja ki. Egyes helyeken a tűzvész és más elemi csapások emlékét jegyzik fel, másutt csupán festett virágornamentikára szorítkoznak. Az ízlés és művészet minden tekintetben hanyatlik.

A folyóirat túlnyomó részét a szerkesztőnek nagyszabású mesetanulmánya foglalja el, folytatásául a 8 év előtt ugyanitt megkezdett összehasonlító studiumnak. Magyar forrásokat közvetlenül nem használ, ezért csak *Erdélyi-Stier*, illetve *Gaal-Stier* és *Jones-Kropf* gyűjteményeire szorítkozik. Irodalmi repertoriuma és gondosan összeállitott tárgyindexe hasznos munka Tanulmánya a Hős szabó, Szomorú herczegnő stb. mesék világirodalmi analógjait és változatait mutatja ki, helyenkint utalással az átvétel irányára is. Munkája második részében a legendák eltorzulásait, vándorlásait és az ördöngös mesék változatait ismerteti. Végül külön tanulmányban beszámol a tradicziók tanulmányozásában ma követett irányokról.

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Csipke- és hímzés-kiállítás a Nemzeti Múzeumban.

A Nemzeti Múzeum kupolatermében s az ezzel szomszédos helyiségekben az utóbbi időben egymásután több időszakos kiállítást láthattunk, hol kellemes és tanulságos alkalom nyilott a nagyközönségnek, hogy egyes magán-gyűjtők értékes gyűjteményeiben gyönyörködhessék. A milyen örvendetes jelenség, hogy immár hazánkban is növekedik a műkedvelő-gyűjtők száma s úgy a fővárosban, mint a vidéken egyre szaporodnak a tudomány és művészet tűzhelyei, éppen olyan dicséretes dolgot művel a Nemzeti Múzeum igazgatósága, midőn megnyitja helyiségét ezen magángyűjtemények bemutatására, módot nyujtván a tanulásra, és szellemi gyönyörködésre.

Ilyen időszakos kiállításról akarunk most beszámolni, mely a mult évi deczember s a f. évi január havában tartatott meg s a melyen főleg Szmik Antal budapesti igazgatómérnök gyűjteménye került bemutatásra.

Ugyanis a Csáky Albinné grófné vezetése alatt álló „Általános Közjótékonysági Egyesület“ sorsjátékával kapcsolatosan felkérte Szmik Antalt, hogy egy, az egyesület czéljai javára rendezendő kiállítás számára engedné át csipke- és hímzés-gyüjteményét, mely szépséges és gazdagságos voltánál fogva úgyszólván már országos hírnévnek örvend.

Szmik Antal, ki gyűjteményét csakis jótékony czélra állítja ki, teljes készséggel engedett a felszólításnak. Szalay Imre, a Nemzeti Múzeum igazgatója pedig a helyiségeket e czélra szives készséggel engedte át. A rendezési munkálatokat a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya vezette. A tárlat ünnepélyes megnyitása díszes keretben, s fényes közönség jelenlétében, mult év deczember 8-án délelőtt ment végbe, s azt Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter személyesen eszközölte. A látogató közönségnek a szebbnél-szebb hímzések és csipkék nagy gyönyörűséget szereztek s az érdeklődés állandóan megvolt, míg a kiállítás január hó derekán bezárult.

A mi a kiállítás anyagát illeti,, legnagyobb része Szmik Antal gyűjteményéből került, ki már évek hosszú sora óta gyűjti hazánk textil-iparművészetének emlékeit s a hazai házi-ipar jellegzetes készítményeit. Különös gondot fordít a solid munkákra, eredeti mintákra, a gondos kidolgozásra, de általában mindenre, a miben a magyar izlés, gondolkodás, felfogás, eredetiség megnyilatkozik. A Szmik-féle gyűjtemény tehát igazi tükre a magyar házi-iparnak, mely a jelen elfajulásaiva lszemben, ama régi jó idők munkásságát tárja a szemlélő elé, midőn a családi tűzhely számára dolgoztak s a tisztes, fáradságos munkát az idő s a családi hagyomány tette becsessé s kegyeletes emlékűvé. Fájdalom! manapság a vásári portéka hódít, teli izléstelen felületességgel, és hivalkodó szinezéssel.

A kiállított hímzések közt nagy feltünést keltettek a régi bosnyák halottas-teritők, melyeknek egyik igen sikerült példányát az 1. ábránkban mutatjuk be. A Boszniából a török világ után Pécsre bevándorolt rom. kath. vallású bosnyákoknak utódai még jelenleg is élnek, s leginkább szőllőmüveléssel foglalkoznak. Kegyelettel ragaszkodnak régi szokásaikhoz, s emlékeikhez. Igy akkor ha halott van a házuknál, az a szokás járja, hogy az asztalt díszesen hímzett teritővel takarják le, s arra helyezik két égő gyertya közé a feszületet. Ezen halottas teritők kivarrása rendkívül becses és érdekes. Pécsett Matyasovszky Jakabné született Zsolnay Teréz úrnő kezdte ezeket először összegyűjteni, s tudomásom szerint az ő hímzés-gyűjteményében ezekből remek példányok láthatók. A lepedő tömött, finom házi vászonból készül, s hímzésekkel van díszítve, s legalulvert, avagy horgolt csipkével szegélyezve. A hímzésekhez vastag feketeszinű sodrott gyapjúfonalat használnak, s a kidolgozást vagy keresztszemmel, vagy hurkolt keresztöltéssel végzik.

A kihímzendő mezőt rendesen három részre osztják, s egy-egy részben helyezik el a mintát, melyben a katholikus vallás régi felfogása, az olasz-renaissance motivumaira emlékeztető eredeti és izléses keretben érvényesül. Igy látjuk pl. a pávát, mint a halhatatlanság madarát többféle alakban és nagyságban, míg az egyes részeket virágmotivumok választják el egymástól. Miután ezen halottas-lepedők hímzései igen változatos

mintázatúak, azért igen érdemes volna a még meglevő, fájdalom! már igen kevés zsámú emlékeket megmenteni s megőrizni, mint igen becses néprajzi jelentőséggel bíró munkákat.

Nem kevésbé keltettek feltünést a régi szepességi szövöttes kendők a lőcsei Szent Jakab templomból, melyek a XVII. század textil-iparának nevezetes képviselői. Igen karakteristikusak ezen kendőkön az angyalalakok, melyek a román stílus szellemében érvényesültek a szövött mintákon. Igen eredeti és izléses a többi állati kép kidolgozása Ilyen pl. a medve, szamár, repülő sas, de főleg a madár-motivum rendkivüli változatosságban.

A rég letűnt századok textil-ipari munkásságának emlékei mellett láthatók voltak a jelenkori házi-ipari szövöttesek azon szép példányai, melyek a baranyamegyei Püspök-Bogárd községben készültek, s méltán állíthatjuk, hogy azok e téren az első helyen állanak. Ezekről az Ethnographia már 3 év előtt hozott részletes és tüzetes ismertetést Szmik Antal tollaiból, itt csak kiemeljük úgy a minták poézissal teljes alakitását, mint a gondos kidolgozást. Nagy tetszésben részesült a püspök-bogárdi vőfély-kendő ethnografiai vonatkozásokkal bíró mintázata s annak izléses munkája.

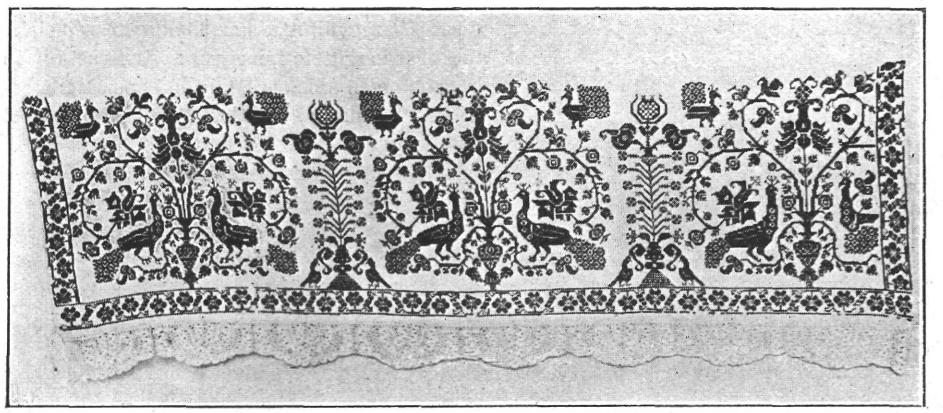

1. á. Bosnyák halotti lepedő széle.

Érdekes kollektióban láttuk itt a már többször ismertetett kalotaszegi, valamint a székely s bukovinai csángók kézi-ipari himzései s szövöttesei mellett az ország különböző vidékeiről összeállított magyar kékfestészet készítményeit. Ezzel a külön méltatást igénylő gyűjteménynyel jelen alkalommal nem foglalkozunk behatóan, de fel akarjuk hívni a figyelmet a rendkivül változatos mintájú s szinezésű kékfestékes kelmékre, mint a régi magyar kisipari foglalkozás jellegzetes, sőt sokszor művészi kivitelű tanui, melyekben eredeti módon látjuk érvényesülni a magyar motivumokat, ízlést s felfogást.

A felső-magyarországi változatos és gazdag tót házi-ipar érdekes munkái is bemutatásra kerültek.

Ezek közül eredetiségénél fogva bővebben foglalkozunk a 2. sz. ábrában bemutatott himzéssel, mely Zólyom vidékéről származik. A tót nép körében igen elterjedt szokás az, hogy ha beteg van a háznál, — főleg gyermekágyas nőknél — úgy az ágy körül függönyt aggatnak fel, hogy a beteget óvják a léghuzamtól, a fénytől s a kiváncsi látogatóktól. Ezen függönyök házi vászonból készülnek, s alsó szélét különböző kivarrásokkal diszitik. A himzéseknek oly karakterisztikus jellege, hogy a subrikálást nagy előszeretettel alkalmazzák, itt nem érvényesül ugyan, de különös sajátosságot kölcsönöz e munkának úgy a minta, mint a kidolgozás, mely rögtön elárulja a tót nők ügyes kézimunkásságát. A kék, sárga és vörös szinek kombinált felhasználásával s hurkolt keresztöltésekkel előállított minta a középen a madár-motivumot ábrázolja, igen érdekes felfogásban és kivitelben. A mező többi részét gazdagon kivarrott szegélyzet veszi körül, s ezek virág- s általában növényalakokat ábrázolnak.

A többi kiállított tót hímzések közül meg kell említenünk a régi oltár-vánkos-terítőket arany csipkével szegélyezve Beszterczebányáról, egy vőfély-kendőt Nyitráról, egy ünneplő mellényt rendkivül szingazdag kivarrással Kassa vidékéről, végül Rima-Brezó községből egy igen régi tót fejkötőt, mely tüllalapon magas hímzéssel van diszitve, s igen szép példánya a szláv hímzésnek, tanuskodván azon szoros rokonságról, melyben a tót és oroszházi-ipar egymással áll.

A bolgár, horvát, sokácz, szerb és román házi-ipar kiválóan szép példányokkal volt képviselve.

A román házi-ipari készitményeknél nem mulaszthatjuk el, hogy a figyelmet fel ne hivjuk a laczfalusi oltár-terítőkre. A Felsőbánya város mellett fekvő Laczfalu községben s a szomszédos helységekben a román népnek enig kifejlett s izléses szövészeti házi-ipara van; sárga, sötét tégla-vörös, s fekete szinek kombinálásával geometriai alakzatokat állitanak elő, melyek hasonlatosak a régi bizanczi szövetek mintázataival. A legszegényebb román házikóban is feltalálhatjuk ezen izléses kendőket — styerguré a nevük. — Laczfalu politikai elveiről ismert lelkipásztora Lukács László a román szövöttes kendők mintáit gondosan összegyüjtötte, s azokból igen szép oltár-terítőket készittetett, melyek a laczfalusi román templom igen érdekes látnivaló képezik. Fáradhatlan tevékenységének köszönhető, hogy most már nemcsak Laczfaluban, de a környékbeli községekben is rendszeresen foglalkoznak ezen eredeti szövöttesek készitésével, melyek főleg román körökben mind nagyobb elterjedésnek örvendenek, sőt Bajfalu helységben a román népiskola tanitónője rendszeres szövő-iskolát tart fenn, s a parasztleánykákat kioktatja a szövés, fonás stb. mesterségére. E soraimnak az is a czélja, hogy felhivja a figyelmet e vidék szép és becses román házi-iparára.

2. á. Régi magyar törülköző szegélye.

A kiállitásnak érdekes látnivalóját képezte az a becses collectio, melyben rendszeresen be van mutatva, hogy hazánk különböző vidékein mily módon diszitik a téli ruhákat, a szűröket, újjasokat, ködmönöket, stb. Változatos szinű s mintájú hímzések, bőr applikatiók, fonal-huzatok stb. vannak itt egybegyüjtve, mindmegannyi ékes szószólói népünk fantaziájának, izlésének, felfogásának s azon kifogyhatatlan változatosságnak és leleményességnek, mely azt találóan jellemzi.

A régi magyar textil iparművészetet több érdekes tárgy képviselte részint eredetben, részint másolatban. Igen becses régi himzett oltár- és kehely-takarók, vert csipkék, ezüst csipkék, szövetek stb. mellett különösen ki kell emelnünk egy pompás arany csipke-fejkőtőt a XVII. századból s egy becses halottas lepedőt, filet-guipure szegélylyel, mely azt a bibliai jelenetet ábrázolja, a midőn Ábrahám Izsákot feláldozza. A régi magyar hímzéseknek két igen szép példányát a 2. és 3. számú ábrában mutatjuk be.

A 2. számú kép régi magyar törölközőt ábrázol, melynek eredetije Felsőbányán özv. Miskolczy Mártonné úrnő tulajdonában van meg. A szép, egyenletes házi-vásznon a gránátvirág s gránátalma rendkivül izléses csoportositásban látható, a kidolgozás pedig — a magyar izlésnek megfelelőleg — csakis egyszinű, még pedig piros.

A 3. ábra egy terítő szegély-diszét mutatja; virágcserép szintén gránát diszszel vörös szinben kidolgozva.

Ez a terítő régi becses emléke a magyar izlésnek s a XVI. századból származik; az eredeti példány özv. Damjanich Jánosné úrnő tulajdonában van meg, másolatát Csernovics Agenorné úrnő Szegeden őrzi s egy második másolata a Szmik-féle gyüjteményben található.

Mindkét tisztes hímzést tanulmányozva, mindjárt szembetűnik az a meglepő hasonlatosság, mely ezen kivarrási minták s az egykorú református templomok fafestésének alakzatai között mutatkozik és nyilvánvaló, hogy egy ugyanazon stíl motivumai érvényesülnek mindkét munkában.

A Szmik-féle gyüjteménynek gyöngyét alkotják a felső-magyarországi kendő- és fátyolvégek remek példányai: becses régi selyem hímzések, színes vert csipke szegélyzettel. Nagy ezekben a változatosság, de mindig ízléses szín-kombinatio, gondos kezek munkája látszik meg rajtuk.

A kiállítás második nevezetes részében nagy gyönyörűséggel szemléltük a régi szövetek becses sorozatát, finom keleti, orosz, japán s spanyol zsidó hímzéseket, a Pirot vidéki szerb férfi-harisnyák szingazdag s tarka mintázatú kollektióját, de főleg a szebbnél-szebb valódi csipkékremek példányait.

Különösen feltűntek a brüsseli csipkék elragadó mintáikkal s lehelet-finomságú kidolgozásukkal. Fejedelmi öltözékek méltó ékességei ezek a gyönyörű csipkék, valódi

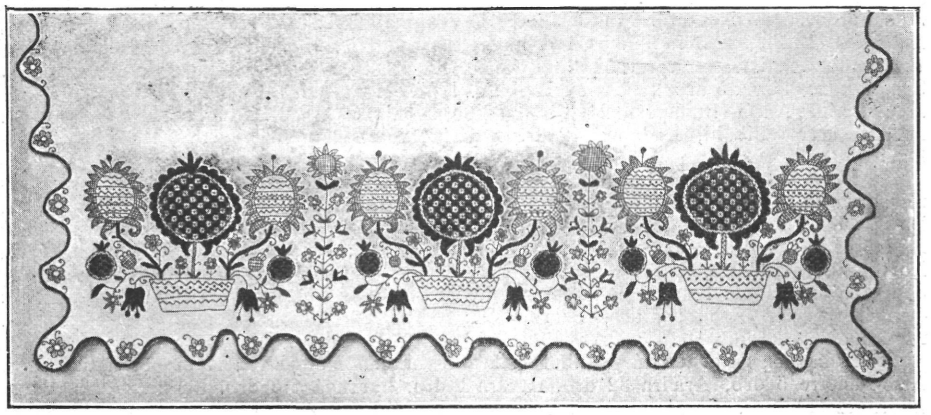

3. á. Régi magyar hímzés.

díszei, virágai az iparművészetnek. A hölgyek nem győzték megcsodálni a páratlan szépségű Chantilly csipkekendőt is, mely az egyik szekrény egész nagy oldalát elfoglalta.

Ezen csipkekendő párját Páris városa nászajándékul adta Eugéninak, III. Napoleon menyasszonyának. Nem kevesebb tetszést aratott egy óriás nagy velenczei selyem shawl, festékes-nyomású díszszel, I. Napoleon korából. A nagy széles égszínkék mezőben, a perzsa motivumokra emlékeztető pompás mintázat hatásosan érvényesül.

Szmik Antal gyüjteményével együttesen, e kiállítás keretében a M. N. Múzeum Néprajzi Osztálya, valamint az Iparművészeti Múzeum is állított ki igen becses tárgyakat.

Így láttuk a magyarral rokon szibériai néptörzsek házi-iparának igen szép készítményeit; szőnyegeket, kendőket, ingeket, de főleg fejkötőket, csupa ízléses, szines s nagyon tetszetős hímzés és szövés.

Az Iparművészeti Múzeum pedig a gazdag hímzési gyűjteményéből mutatott be remek példányokat, a régi magyar ízlés karakterisztikus képviselőit.

Külön termet foglalt el Divald Kornél gyüjtése, melyet állami megbízás folytán, az elmult nyáron Sáros vármegyében szedett össze, hol a különböző egyházak tulajdonában levő régi egyházi tárgyakat, a közel jövőben megnyitandó bártfai városi múzeum számára összegyűjtvén, ezen alkalommal azokat a fővárosi közönségnek is bemutatta. Divald fáradozása igen szép eredménynyel járt, mint azt a bemutatott szebb-nél-szebb miseruhák, oltár- és kehely-takarók, gyönyörű régi hímzések, szövetek, értékes arany, ezüst vert-csipkék, filet-guipure stb. munkák igazolták. Ezek a bártfai múzeum igen becses s méltó ékességei lesznek. β.

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év I. (jan.—márcz.) évnegyedében.

Az osztály gyűjteményei a következő szaporodást mutatják:

I. *Gyűjteménytárgy*: 2947 drb. Ebből vétel: 1879 drb, ajándék: 1068 drb.

A) A vételek részletezése: Ruházat, női kézimunka és ékszer: 248 drb. Szövésfonási szerszám: 5 drb. Bútorzat: 10 drb. Konyhaeszköz: 238 drb. Gazdasági eszköz: 22 drb. Halászati tárgy: 2 drb. Kismesterségi szerszám: 2 drb. Használati tárgy: 90 drb. Parasztfaragás: 26 drb. Zenetárgy: 52 drb. Kultusz-tárgy: 504 drb. Játékszer: 308 drb. Fegyver: 2 drb. Fénykép és rajz: 328 drb. Modell: 42 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Dr. Réthy László, Budapest, 901 drb kép. Timkó Imre, Budapest, 46 drb fénykép. Czigler Joachim, Debreczen, 1 drb pálinkás butykos. Malatinszky Györgyné, Budapest, 3 drb lapp sapka, 2 drb lapp gyerekjáték, 1 drb lapp kés, 1 drb lapp tűtartó, 5 drb lapp kanál, 1 drb svéd pipa, 1 pár lábszánkó modellje. Schubert Antal, Budapest, 11 drb fénykép. Xántus János hagyatékából 2 drb fénykép. A. D. Herzfelder, Budapest, 1 drb lapp kanálka, csontból és 1 drb lapp burnóttartó, csontból. Jankó János hagyatékából 2 drb fénykép. Károlyi Gyula, Budapest, 1 drb szerb fapipa és 1 drb szerb bugyeláris. Kárpáti Kelemen, Szombathely, 7 drb fogadalmi tárgy, viaszból. Ságí János, Keszthely, 6 drb fogadalmi tárgy, viaszból. Szabó Imre, Déva, 5 drb képes levelező-lap. Barátosi Balogh Benedek, 1 drb japáni képes album. Liffa Aurél, Budapest, 24 drb fénykép. König György, Budapest, 40 drb fénykép. Dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 2 drb képes levelező-lap. Ernyey József, 2 drb képes levelező-lap.

Ezen negyedévi szaporulatból 857 drb hazai tárgygyal szemben 2090 drb külföldről származik és pedig Angolországból: 20 drb, Ausztriából: 88 drb, Boszniából: 21 drb, Bulgáriából: 1 drb, Dániából: 4 drb, Franciaországból: 31 drb, Görögországból: 8 drb, Hollandiából: 4 drb, Monacóból: 2 drb, Montenegróból: 5 drb, Németországból: 212 drb, Norvégiából: 16 drb, Olaszországból: 162 drb, Oroszországból: 11 drb, Portugáliából: 5 drb, Romániából: 1 drb, Spanyolországból: 21 drb, Svédországból: 16 drb, Svájczból: 48 drb, Szászországból: 7 drb, Szerbiából: 4 drb, Törökországból: 22 drb, Afrikából: 21 drb, Amerikából: 162 drb, Ázsiából: 1184 drb, Ausztrália és Oczeániából: 14 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Abauj-Tornára 2 drb, Alsó-Fehérre 5 drb, Aradra 32 drb, Árvára 1 drb, Baranyára 5 drb, Barsra 4 drb, Bács-Bodrogra 14 drb, Beregre 1 drb, Besztercze-Naszódra 3 drb, Biharra 26 drb, Borsodra 4 drb, Brassóra 31 drb, Csikra 13 drb, Esztergomra 9 drb, Fehérre 8 drb, Fiume városra 5 drb, Fogarasra 1 drb, Győrre 2 drb, Hajdúra 6 drb, Háromszékre 1 drb, Hevesre 32 drb, Hontra 6 drb, Hunyadra 11 drb, Kis-Küküllőre 2 drb, Kolozsra 27 drb, Komáromra 9 drb, Krassó-Szörényre 5 drb, Maros-Tordára 20 drb, Mosonra 1 drb, Nagy-Küküllőre 3 drb, Nyitrára 2 drb, Pestre 43 drb, Pozsonyra 21 drb, Somogyra 105 drb, Sopronra 79 drb, Szatmárra 3 drb, Szebenre 4 drb, Szepesre 4 drb, Temesre 1 drb, Tolnára 5 drb, Torontálra 1 drb, Trencsénre 11 drb, Udvarhelyre 9 drb, Vasra 11 drb, Veszprémre 11 drb, Zalára 188 drb, Zágrábra 1 drb, Zólyomra 2 drb; közelebbi meghatározás nélkül Magyarországra 67 drb.

II. *Könyv*: 53 drb. Ebből vétel 25 drb, ajándék 22 drb és csere 6 drb.

Ajándékoztak: dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 3 drb, Ernyey József, Budapest, 6 drb, Ságí János, Keszthely, 1 drb, a californiai egyetem 5 drb, a Múzeumok és Könyvtárak orsz. Főfelügyelősége, Budapest, 1 drb, Dr. Nilsen Konrád, Budapest, 1 drb, Holzmann Ignácz, Torzsa, 2 drb, Fábry János, Rimaszombat, 1 drb, Wehrhahn A., Hannover, 1 drb, a Széchenyi Könyvtár, Budapest, 1 drb munkát.

Cserébe küldtek: a Svenska Landsmålen 1 drb, a cambridgei (Amerika) Peabody Museum 2 drb, a baseli Naturforsch.-Ges. 1 drb, a cubai köztársaság egészségügyi osztálya 1 drb, a helsingforsi Suomen Museo 1 drb munkát.

III. *Felszerelési tárgy*: 13 drb.

IV. *Látogató*: a Szent-Teréz intézet 50 növendéke és dr. Vángel Jenő tanár vezetésével a Paedagogium 18 növendéke.

Dr. Semayer Vilibáld.

TEMETÉSEK RENDJE A SZEGEDI HATÁRBAN.

Az elmult időknek emberei halottaikat épp úgy siratták, mint a mostani élők az ő tulajdon halottjaikat. A test véréből származott vér kihülése és megalvadása mindig szomorúságot okozott. Intézkedések történtek tehát, hogy a midőn az élő vér a halott vértől elválik, a földbe való eltemetésnek pillanata ünnepélyes legyen és reá sokszor forogjon vissza csendes alkonyatokon a szelíd emlékezet.

A környékünkön való régészeti ásatásaim nyomán a néhai elmult népek meg a tulajdon ősök földbetemetésének csak kétféle módját találtam. Az egyik volt a halottnak máglyán való elégetése és a hamvaknak lehetőleg díszes és nagy edényben, a földbe való letétele. Régészeti köznyelven: urnatemetkezés. A hamus urna mellett azonidőbeli fémből készült fegyverek, vagy ékszerek találhatók, a halott neme szerint. Meg kis edényekben olykor ételmaradékok. Rendszerint valahai lejtős vízparton vannak ezek; szép suhogó nádas szomorú beszéde bizonyára altatgatta a halottat.

A másik fajta temetkezés abban a formában van akár keltáknál, akár avaroknál, akár magyaroknál, mint az e tájon megfordult sok mindennemű népnél is, hogy a megmerevedett testet a földbe, gödörbe letették. Minden díszét, a mit az életben viselt, vele a földbe adták. Fegyverét melléje tették, étellel ellátták; ha asszony volt: gyöngyeit és orsóköveit rárakták; nyers némberek lehettek e néhai népek asszonyai: ásatásaink már másodizben hoztak elő olyan orsókarikát, a mely emberi lábszárcsont forgójából volt faragva. Az egyik még ki is van czifrázva, csillagosra. Dús szövetekben kerültek e női halottak a föld alá (már az akkori időkhöz képest), a mi onnan is nyilvánvaló, hogy különböző üveggyöngyök, karneolok, meg betétes díszítésű igen szép gombok, még a testtől távol is találhatók, pedig nyilvánvaló, hogy ezek az ékítmények a halotti lepelre voltak varrva. Említettem már, hogy bronzkori kis gyermek nyakában bronzcsengetyűt találtam: véletlen-e most már, vagy átöröklés, hogy a természettel szemben, évezreden innen és évezreden túl, megmaradt a fajfentartó anyai elme találmánya: pár év előtt az Alföld sok vízjárásos táján meg magasszálú növénynyel beültetett vidékén szokásban volt, hogy a tanyabeli asszony cserépcsengőt kötött az apró gyermeke nyakára, a melynek a szavánál fogva mindig tudta, hogy a gyerek merre kódorog és a magasszálú rozsba beletévelyedett kölyköt is kitudta onnan a csengő beszéde nyomán halászni. Még tíz éve pusztai búcsún láttam, hogy árulták az ilyenfajta cserépcsengőket, akkor nem törődtem vele, később meg már nem volt található; még egy torzfajtájára egy városi vásáron akadtunk a gölöncsérek sorában.[1]

[1] A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyűjteményében Kocsról van egy ilyen csengetyünk. Ábráját l. a köv. lapon, az 1. ábrán.

A halott a gödörben legtöbbször kinyujtva fekszik, fejjel fölfelé. A férfihalottnak csontkarjai mellé vannak rakva a fegyverek, hogy szinte kézügyben álljanak. Apróbb edények különféle módon vannak körülötte elhelyezve, olykor alatta vannak. A koponya, vagy a medenczecsont alatt. Olykor kés van a lapos edényben, a másikban pedig már csak földdé vált anyag, a mely az eredetéről már nem tud számolni. Vívott harcz után elhaltak találkoznak köztük. Találtam hosszacska bronzszeget koponyában, vas nyílvesszőt a medeczecsontban. Lehet találni az ősi korból olykor fejnélküli, olykor lábnélküli halottakat is.

A fekvés tája változik. Némelyek azt mondják, hogy a történelem előtti idők emberei napkelet vagy napnyugat felé temetkeztek fejjel. Ennek az igazságára eddig nem jöhettem rá; inkább ha a Napnak köze van e holtak ledugdosásához, azt lehetne mondani: hogy arra ásták fejjel való behelyezésre a sírt, az égnek a milyen pontján éppen abban az időtájban a Nap állott. Mert bizony a sírok a nagyobb sírmezőkön meglehetősen össze-vissza vannak forgatva. A bilisicsi leletekben sok sírban olyan csontvázakat találtam, a melyek a világ minden tája felé voltak fordulva fejjel. A hol pedig vízpart mellett történt a temetkezés, ott sem mutatkozik, mintha tekintettel lettek volna az éjtájakra, mert ott minden halott arra van fektetve lábbal, a merre éppen a kanyargó pusztai víz folydogált.

1. á. Gyermekkolomp Kocsról. (Komárom m.)

Túl a Tiszán, Torontálban, megmutatkoznak a zsugorított temetkezés nyomai. Több ilyen került elő, elég bőséges arany ékszermelléklettel. A sírokat némelyek az agathyrsek törzseinek vallják. E helyen hol jobb oldalra, hol bal oldalra fektetve feküsznek a halottak, a térdük felhúzva, karjaikat imádkozó formán az arczukhoz emelik. Ilyen zsugorított temetkezést a nagy víz innenső oldalán eddigelé nem találtam: a ki a föld alatt van, mind kinyujtózva fekszik. Elhelyezések tekintetében kivétel volna a folyó évi dorozsmai lelet, a hol ezüsttárgyakkal kapcsolatosan tárult föl néhány sír. Itt a munkások állítása szerint hasra fektetve voltak a sírokban a halottak; ezek a munkásállítások azonban nem tökéletes hitelüek. Beszélnek ők olykor olyan lovashuszárról is, a ki még akkor is a lován ült, mikor ők az ásóikkal megtalálták . . .

Lovassír . . . A szó szinte rezgésbe hozza a magyar szívekben a régiekre való emlékezés húrjait és gondolatban csakugyan úgy látjuk ezt a temetkezést, hogy az elhalt vitéz élő lovával együtt a föld mélyébe leszáll. A valóság nem egészen így mutatja ezt; a ténybeli dolog a regétől és a költészettől itt is különbözik. Bizonyos, hogy azok a sírok, a melyekben lócsontok is foglaltatnak, lovon járt embereknek a temetkező helyei. De a nép száján élő beszéd, hogy „lovas huszárt találtak“, már a rege világába tartozik. Köznyelven ugyan a régészet is lovassírnak nevezi az ilyen formájú temetkezést, valójában azonban csak lócsontokkal kevertnek nevezhető. Ennek a tipusnak talán legismertebb formája az a kecskeméti lelet, a melyet ott a Czédulaház környékén találtak, egészében kiemelték és

meg is őrizték. Ugyanilyen más tájakon is adódott elő, én is leltem a tanyavilágnak egy a városhoz közel eső részén, a melynek a mostani neve Röszke. A tetem a sírban kinyujtózva és hanyatt fekszik. Mellette vas fegyvereknek a darabjai; a vasakon a fa ereivel egyező rozsdamarás nyilvánvalóan mutatja, hogy a széthullott fémdaraboknak a viselésére fegyver korukban fatok szolgált. A lábnál lókoponya hever, alatta a lónak a lábszárcsontjai, e csontok alatt vagy között a kengyelek és a zablának egészen olyanforma összekapcsolású részei, mint a milyen a ma is közönségesen használt aczélzabla. Olykor a kengyel, vagy a zabla nem a lócsontok között hever, hanem a test más tájékán. De a lóláb meg a koponya rendszerint a lábnál fekszik. A lábnál lévő állati fejcsont, mint már a szakvizsgálat is igazolja, csakugyan lófej maradványa, de bizonyos fokig észrevehetőleg elüt a most élő ló koponyájának az alkatától. Vannak a sírban szárnyasállatoknak a csontjai is.

A következtetés, a mit abból levonni lehet, hogy nincs a vitézzel együtt a lovának mind a csontja, de baromfi csontok vannak a sírban: a tanyákon és a puszták világában ma is sajátos formákban élő halottitorhoz vezeti a gondolkozást. A nézet az, hogy a lovat a halott torán elfogyasztották, más egyéb ennivalókkal egyetemben a gyászolók. A kevésbbé ehető részeket a sírba a halott után dobták, mint a hogy ma egy hant földet vet az élő a holt után a sírba. Hogy ez csakugyan így történt, bizony semmiféle írással nem igazolható. De valószinű, hogy ama régi időkben a *torok*-nál lónak kellett esnie, mint a hogy ma a lakodalomnál üsző esik. Talán idevág az ősi Károlyi-nemzetségnek az a szokása, hogy az a négy ló, a mely a család elhunyt tagjának koporsóját a temetőbe kiszállította, többé rúd mellé nem kerül, hanem a kaplonyi barátoknak jut ajándék gyanánt.

*

Nem valószinű, hogy a magyarság e puszta vidéken mindjárt a kereszténység átvételekor az ott szokásos temetkezési rendet gyakorolta volna, mert hiszen, mint alább majd szó lesz róla, a pusztai és tanyai viszonyok különlegességénél fogva a künnlakók némely része *még húsz év előtt sem gyakorolta*. Hogy a mi középkorunkban hogyan alakult át azután a pogánykorbeli temetkezésből a keresztényiebb formájú koporsós temetkezés rendje, arra írott adat kevés van, az Anjou-korból még az a lelet is kevés, a mi a földből előkerült.

Annyi azonban bizonyos, hogy a koporsós temetkezések idején is az előkelőbb halott mellé temették ékszereit, de némely fegyverét is. Ezt egy, az idén talált leletünk igazolja, a melyet éppen az Anjou-korba utalnak az ezüst ékszerek liliom-díszitései. Igaz ugyan, hogy a liliom-dísz már az Árpádkorban is használatos volt, de itt a sírokban talált néhány dénár határozottan mutatja, hogy a temetkezés ideje az Anjou-korba esik. A sírok, a miket Móra Ferencz kollégám ásatott fel, egy kisebb templom körül voltak szerteszórva, részletes értesítést ő fog adni róluk a régészeti szaklapban. Itt épitkezési szempontból fölemlithető e leletről, hogy immár harmadszor akadunk olyan középkori tégla- és kőépitkezés romjaira a homokon, a melyeknek az alapját nem a kevés szilárdságú futóhomok, hanem a lefurkózott szikföld alkotta. Boldogult elődöm, Reizner János úr, a Félegyházával szomszédos felsőrészi pusztán talált ily módon készitett templom-alapfalakat, én pedig pár éve Szatymázon. Most Móra lelete a harmadik, a mely igazolja, hogy

a könnyű kötésű homoki földön a súlyosabb építkezésnél a középkori kőművesmester úgy használta a szikföldet, mint a mai építész a betont.

A szikföld egyébként ma is a tanyák aszfaltja, szobaföldet, ereszalját, tanyaudvart azzal vernek ki a homoki részeken. Az utat is azzal javítják, tanyaverésnél szívesen használják, ha a közelben akad.

A Szatymazon talált eklézsia alapfalai között igen sok csontra akadtam annak idején, ezek azonban már nem voltak rendes temetkezések maradványai, hanem egymásra össze-visszahányva hevertek a falmaradványok között. Nyilvánvaló, hogy ossarium volt a kis templom alsó része, a hova belehányták a körülötte levő temetőből a régen elhaltak csontjait, hogy az újabb halottak eltemetésére tért nyerjenek. Hogy azután temettek-e oda újból, vagy hogy a kisközség népét elsöpörte a harczos idők viszontagsága: azt megállapítani nem lehet, mert közvetlen közelében a vasúti töltés és annak a kubikgödrei vannak. E gödröket pedig már ötven év előtt ásták s hogy akkor találtak-e, vagy hogy mit találtak bennük, a felől már időutáni lett volna a tudakozódás. Így itt a temetkezéseknek koporsós vagy nem koporsós rendje nem is volt megállapítható.

Körülbelül elmondhatjuk, hogy a környék úgy a magyar nép multjára, mint a honfoglalás előtt itt élt népek életére némi világot vető leletekben elég gazdag, a sikertelen ásatás a ritkább esetek közé tartozik. Mégis múzeumunk naplói csak alig néhány olyan leletről tudnak említést tenni, a melyeknél a koporsós temetkezés meg volt állapítható. Hiszen igaz, könnyen korhad a fa, de a földben, a mi sárgásfehér, olykor egészen világos fehér homokunkban mégsem bír elmúlni nyom nélkül. Barna nyomai megmaradnak, a miket lehetetlen észre nem venni, de különben a koporsó valahai voltát azonfelül is mutatják a sírban maradt koporsószögek. Talán ha nem is igazságul, de nézetül el lehet mondani, hogy az élő fában bizonyára akkor is hiányos vidék lakosságának csak a jobb módú része temetkezhetett így. E felől meggyőztek olyan sírleletek, a melyek kétségkívül nem a népvándorlás korából, hanem későbbi időkből valók voltak és bennük a koporsónak és koporsó szögnek semmi nyoma sem foglaltatott.

*

E templomromok körül községek voltak valaha. Öreg térképünk, a mely 1747-ben készült, még öt ilyen templomromot említ, de abban nincs benne mind a templomhely, a pár éve Szatymazon talált sincs benne megemlítve. Mind e községeket tökéletesen elsöpörték a viszontagságok, még csak azt sem lehet tudni: mikor. Följegyzések róluk nincsenek, de hogy voltak: a szentelt romok és a körülötte levő sírok elég beszédesen mutatják. Némely részét talán odébb költöztette a Tiszához közeleső földről valamely vízáradás, más részét felégették és elpusztították a török hadak. Mennyit és hányat, ki tudná megmondani? A XVIII. században, mikor a kún puszták pöre folyt, akadtak koros tanuk, a kik azt állították, hogy fiatal korukban öregektől hallották, hogy Szegednek egykoron tizenhét temploma volt, a miknek nagy részét lerombolta, azután beépítette a török a vár falába. A beszéd utóbbi részében van is igazság, mert annyi bizonyos, hogy múzeumunk négyszázhetven darabon felül való olyan díszesen faragott követ őriz, a melyek mind a vár lebontásakor kerültek elő a várfalból. De a mi a tizenhét

templomot illetné, az csak úgy gondolható el igazságul, ha a külső határokban létezett kis templomokat, kápolnákat is hozzá számították. Az ilyesmit bizonyos nagyzolás kedvéért, bár más irányban ugyan, de ma is könnyen megteszi a localis patriotismus. Például rendes vasuti állomásunk öt van a város belső területén, de ha minden tanyai állomást és megállóhelyet hozzá számítunk, akkor tizennégy vasuti állomás van a város határában. Ilyforma számítással lehettek azok a régiek is a tizenhét templomuk felől.

Voltak-e ezen külső kis templomoknak külön papjaik valaha? Nem tudom; írás felőlük nincsen. De hitéletnek ott kellett lennie, a hol templomok és temetők voltak és ha nem is volt ezen kisebb községeknek külön papjuk, vallási aktusaikhoz a papot a nagyobb községből magukhoz bizonyára kocsin kivitték. Van a mult század elejéből eredő kápolnánk is a tanyán, a melyhez, ha szükségeltetik, mise tartására, vagy a gyónás elvégzésére az alsóvárosi Ferencz-rendiek közül vitetnek ki barátok. Ez a kápolna is úgy van épitve, hogy az ajtókulcs birtoklása nélkül bele nem mehet ugyan senki, de a kápolna-ajtó elébe kisded lábasház van épitve: annak a közepén leszolgál a toronyból a kötél, húzhatja a harangot, a ki akarja. Leginkább a szomszédban lévő tanyai iskola tanitója szokott csendíteni vele; a ki tanitó épp most ott van, már negyvenegyedik éve tanit a pusztán és a pusztából átalakult tanyavilágban.

*

Mikor a török letarolta ezt a nagy darab tájékot és százezer számra hurczolta magával a rabszijra füzött szerencsétleneket: néma, kietlen és sötét maradt a határ. Elmult minden élet és csak akkor, mikor ezek a keleti testvérek innen kiverődtek, támadt apránként újabb gazdasági mozgalom a külső pusztában. Ez nem lehetett valami nagy, mert a XVII. század negyedik negyedében történt a török kiszorítása és még a XVIII. század második negyedébe is csak százharmincz körül való tuguriumot emlit az 1743-ból való hiteles irás. Ebben az irásban különbség van téve a praedium és a tugurium között és magyar latinság szerint inkább csak a praediumok lehettek magyar tanyáknak nevezhetők, míg a tuguriumok csak olyan házak voltak, a melyekben télen nem lakott senki. Tavaszon, nyáron és őszön kint laktak, de ha ezen időben halottjuk esett is, eltemetésre a városba vitték. E nép felől tehát nincs mit tárgyalnunk.

De laktak kint mások, a puszták sajátos életét tevő emberek, a kik oda apránként kivergődtek, s szarvasmarhának, lónak, disznónak és birkának legeltetésével tartották fenn az életüket. Mint némelyek tartják ma is.

Ma a tanyák világa más, mint régente volt, egy negyed század óriás változásokat hozott. Azelőtt a hatósági és törvényes életet nem képviselte odakint más, csak a pusztakapitány a maga néhány pusztázó lovas városi katonájával, azonfelül pedig voltak tanyai kapitányok: kintlakó jobbmódú paraszti emberek, a kik már előbb szerzett és azután a városi hatóság által is elismert tekintélyük nyomán úgy a hogy a népet igazgatták.

Idő multán más világ lőn, nem kápolnák, hanem templomok vannak odakint, körülöttükben lakik a plébános, a káplán, a kántor. Az előbbiek sok dolgú férfiak. Ha egyiket a haldoklók szentségével messzi tájékra elviszik, még otthon

marad a másik pap. De jöhet egy fertályóra mulva másik kocsi, a mely szintén papot óhajt vinni valahova ki a pusztaszélbe, haldokló öreg emberhez. Már most ha elmegy, nem marad pap otthon, úgy lehet pedig, hogy jönnek valamerről a homoki utakon kocsik a halottal, hogy azt a pusztai templom ajtaja előtt beszentelvén, ugyancsak azt a pap a széles mezők közepén fölárkolt temető sírjáig elkisérje.

A pusztákon azonban nem lehet mindenkinek eleget tenni. Még örülhet az, a ki papra, kántorra és temetőre talál, a midőn a halottját szeretettel a föld alá tenni akarja. Húsz év előtt e népnek nem volt még papja, kántora, rendes temetője sem. A ki halottját rendesen eltemetni akarta, behordta a városi temetőkbe; de nem mind hordhatta be. Eltemette odakint pap nélkül és temető nélkül.

Lehet, hogy ez különösnek tetszik a városi életet élők előtt, de a pusztákon ez még ma se megy másként. Még akár név szerint is nevezhetem a baksi puszta tanitóját, Ángyán Zoltán barátomat, a kinek felsőbb egyházmegyei jóváhagyása van arra, hogy az időnként előforduló temetéseknél ne csak kántoroskodjon, hanem paposkodjon is.

Történt, hogy a tanító az ő pusztai iskolájától távol járva, a kocsiúton halottasmenetre talált, a mely szemközt jött vele.

— Hát tik? — kérdezte a tanító.

— Hát mink — mondták a halottvivésben előljáró öregek — ott voltunk már a tanító úrnál a halottal, de mert a ténsasszony nem tudta megmondani, hogy mikor jön haza a tanító úr, hát elhoztuk a halottat, hogy majd eltemetjük.

A tanító a kocsijáról leszállott és ott az út közepén papi és kántori módon elsiratván a halottat, mondta a gyásznépnek: most már csakugyan jó lélek, letehetitek a föld alá. Vitték azután az emberek a távolosabb pusztai temetőbe, a lelkiekben azonban most már tökéletesen nyugodtak voltak.

*

Hogy a halottakat valamennyit a régebbi időben nem hozták be a paphoz, az bizonyos. Halálát be se jelentették. Az anyakönyvbe elhunytát be se írták. Ha azután a születése után húsz esztendőre katonának keresni kezdték a városból: hát hagy keressék, elég tágas a mezőség. Kereshetik.

Tudott dolog, hogy a szatymazi felsőkapitányságban lévő dombba még két évtized előtt is temetkeztek pap nélkül, kántor nélkül, minden néven nevezendő egyházi szertartás nélkül. Abban az időben éppen egy élénkebb mozgású fiatal orvos került a felső-tanyák orvosi székébe, a ki csakhamar el is távozott innen, mert szűk volt neki ez a homoki Macedonia. De rövid ittléte alatt is ráért arra, hogy egy kötetnek is beillő füzetet bocsásson közre a tanyai életnek azon szokásairól, hibáiról és babonáiról, a mik az ő szakmáját, a közegészségügyet érintették. Ebben a hitelt érdemlő szakember bizonyosságával mondja el a szatymazi dombba való temetkezések különféle történetét. Hát igen. Leginkább kis halottat vittek oda; a koporsóba tevés a háznál, a ravatalozás, a gyertyázás, a siratás, csak úgy megtörtént, mintha a temetéshez papot vártak volna.

Csak maga a temetés történt másként. Kocsikra kelt a gyászoló nép és elhaladt a szatymazi dombig.

Ott a halott apja ásóval előre sietett, hogy a domb oldalában halottjának

barlangot csináljon. Lehetőleg olyan helyen, a hol más kis koporsókkal összeütődése nem lesz. Akkor azután mentek az emberek és az asszonyok, vitték a kis halottat és a szatymazi domb barlangjába örök nyugovóra letették. Imádkozás és sírás mindig úgy ment, mint az egyházi temetési szokásoknál, sőt azt lehet mondani: jobban ment minden dolognak a rendje, mint amott. Mert hosszú szertartások és még hosszabb kántorénekek nem szakgatták a halotthoz közelállóknak a szivét.

Doktor Paraczelzus mikor ezt a különös temetkezési jelenetet könyvében leírja, fűz még hozzá valamit, a mi a könyvének egész komolyságát veszélyezteti.

Azt mondja, hogy az ilyen barlangba-dugás még sem mulik el a szertartásosság némi nyoma nélkül.

Mert mikor a kocsik a szatymazi domb elé az itatókúthoz értek, a Mihály bácsi a kocsiban már akkor is pipázott. Mikor pedig fölfogták a halott koporsóját, hogy bele a dombba, az apjaásta kisded barlangba tegyék, e rövid útú vitel alatt Mihály bácsi tömjént tett a pipájába és a tömjénnel rápipált az ártatlanra

No ez talán nem egészen így van. Lehet, hogy egy esetben megtörtént. De hogy az eféle zöldség általános lett volna, a felől semmi hírvevésem nincsen. Kár is volt kinyomtatni ezt a passzust.

*

Öreg kapásunk, már hogy az ipam kapása az alsó-tanyán, aféle vén katona, a ki volt nemzetőr is, azután pedig kilenczedfélévig szolgálta a császárt Pádovában, Majlandban és a Venédigben. Az öreg obsitos nagy kedvelője ma is a csárdabeli hangulatoknak, bár itala kijár a tanyában is, de hát mikor csak más az mégis, a vendéglő asztala mellett ülni. Vasárnap már kora hajnalban a tanyai korcsmához gyalogol, de ezt hivatalból teszi, mert ilyenkor történnek ott a következő hétre a napszámos-fogadások. Ilyenkor egy kis pálinkát iszik, de reggelire otthon van a tanyában. Körülbelül félóra a távolság, de az öreg sokkal rövidebb idő alatt megjárja. Az öröm azonban nem ez. Hanem az, hogyha valamelyikünk kint van éppen ünnepnap a tanyán, délelőtt szólunk az öregnek: — No Tóni bácsi, gyerünk át a csárdába egy üveg sörre. Ez az igazi öröm. Nem éppen a sör miatt, mert hiszen azt is lehetne mondani: ehol két hatos, vegyen rajta egy üveg sört, Tóni bácsi. Hanem a megtiszteltetés. Az nagy dolog.

Megyünk így ünnepnap délelőtt a csárda felé a homokon az öreggel, a ki különben már harminczöt év óta lévén egyfolytában hűséges cseléd, régen rászolgált arra, hogy ilyen bizalmaskodásokkal megtiszteljük.

A vén tanyalakó nem arra jár, a merre más ember. Nem az úton halad, hanem átmegy a földeken és szőlőkön, a merre rövidebb. Elől halad, megyek utána, egyszer egy táblában, a fejét hányó buza között tünődve és elkomorodva megáll:

— Itt vannak valahol az enyémek is — mondja.

Nézek rá, hogy talán megbolondult.

— De — beszéli tovább — két kis halottamat ide hoztam én ki, erre a dombos helyre. Éjjel ástam el őket koporsóban.

Az öreg ember — ma teljesen egymagában áll, mert feleségét és legtöbb gyermekét túlélte — nézte a hullámzó vetést.

— Mikor volt az?

Nem igen tudta megmondani. Nem írástudó. Mikor a velenczei campanile ledőlt s odakint szó esett róla, mindjárt tudta, hogy ez a hosszú torom ott volt valahol a Szammarkó közelében, de gyermekei halála évét, a kiket éjnek idején ide a buzaföldbe elásott, már nem bírta megmondani.

— Valamikor úgy a hetvenes évek elején — vélte s nézte megint a zöld táblát, hogy vajjon hol lehetnek benne az ő kis elásott halottai.

Különös véletlenség, de bizonyos, hogy ez a most szóbanforgó búzaföld csak volt azért egyszer temető. De később, Mikor a víz elvette a várost, a tanyai lakosság a halottait legjobb akarat mellett sem hordhatta be, mert a temetőket is elborította a víz. E helyet a hatóság akkor temetkezési helyül jelölte az alsótanyai lakosság részére, talán azért épp e helyet, mert kápolna és stációs kálvária is van a közelében. De pár hónap mulva ismét eltiltották, mert a víz a városszéli temetőkről letakarodván, azok ismét szabadra váltak. Az ide temetkezettek fejfái apránkint elkorhadtak, a sírhalmok beroskadtak, nyomuk úgy tíz év előtt még volt, ma már nincs. Csak egy márványkökereszt áll egyedül, ez még megmaradt. 1879 tavaszáról való. Hol buza hajlongja körül, hol a kukoricza száradó levele sugdos hozzá levegőbeli ismeretlen dolgokat. Poéta-ember, eltelve a bájos tájék hangulatával, bizonyára szép verset tudna róla írni, jeltelen sírok márvány őréről itt a vetések között.

*

A torok szokása apránkint elmulik még a városon is. Mint mindenütt másutt, valaha itt is általános volt a temetés után való nagy étkezés: voltaképen a halott szellemének tisztelete. A nagy tálalások megszüntek, bár nyomuk megmaradt. De ételül már inkább csak bor, kenyér és túró szolgál, ez utóbbinak tortúró a neve. Régi polgárcsaládoknál is megmaradt még itt-ott a szokás, hogy temetés után a rokonság a halottas házba visszatér. Ott egy-egy tál vízben megmossák a kezüket, frissen vasalt tiszta törülközőkben megtörölik. Azután bort hoznak az asztalra, itt azonban már a húsételt vagy a tortúrót péksütemény helyettesíti. Pár fertályórai ott tartózkodás után a tort ülő vendégek távoznak.

A tanyavilágban a tortülés bizony egészen másképen esik most is, másként esett a régi rend idejében is, a midőn, odakint pap és temető nem lévén, halottaikat olykor öt-hat óra távolságból is a városba behozták, vagy pedig a városnál közelebb eső idegen községek temetőibe vitték.

Az újítás, a tanyai *központok* létesítése itt is új világot teremtett. E központok nemcsak abból állnak, hogy templom van ott, kántor és temető. Hanem ott van az anyakönyvvezető is, az orvos is, a pusztakapitány is, szóval telephely az, meglehetősen nagy telep. Jókora terület az, a melyre hatáskörük kiterjed. Az alsótanyai lelkész gondjai alá több mint 25000 lélek tartozik. Ez a sok lélek igen nagy távolságon van szétszóródva. A legnagyobb távolság négy-öt óra kocsin, koczogva ott, a hol lehet, bár a homokon nem mindenütt lehet. Némely helyeken teljesen mindegy, hogy két ló vagy négy ló van-e a kocsiba fogva: csak lépésben kell menni. Halottvitelnél meg általán a lépésben való menés a szokás: ez bizonyos szomorú méltóságot ad a menetnek.

Ha most már meghalt valaki e szerteszéjjel eső tanyák világában, értesíteni kell az esetről a rokonságot. Egyik napnyugat felé lakik messze, a másik napkelet felé. Vagy északnak, vagy délnek. Hát ezek a messzelakók összegyűlnek, ha bírnak, a halottas háznál. A ki nem bír idejére odaérni, az már csak a tanyai templom elébe megy, ott megáll a mezőn a kocsival s megvárja a többit.

A menet idő multán odaér, a halott kocsija a templomajtó elé áll. Pap és kántor ott elsiratják, azután a közeleső temetőbe kikisérik. Gyalog szokás odáig a halott kocsija után menni. A többi kocsi mint szekértábor a templom lábjában a mezőn.

Megtörténvén az eltakarítás, következne a tor otthon. De most már ez nem lehet. A tortülők oly messze laknak egymástól, hogy már a halottas tanyába vissza nem mehetnek, mert akkor némely részük éjfélre sem érne haza.

Itt kezdődik azután a halottisztelő tor visszaalakulása, a melynél különben a legrégibb formájában sem mehetett. Mert ott ülik meg a tort az ég alatt a kocsitábor közepén. Csak egyszer láttam e sajátos dolgot, ott lévén épp dolgom a közelben. Közéjük nem mentem, nehogy zavarjam az aktust; csak messziről néztem. Láttam, hogy nagykendőket szednek le a kocsikról, azután a sok kocsijárás nyomán meglehetősen kopár mezőre terítik. Az asszonyok és az emberek körülülik. Az emberek a kalapot leteszik, a mi ritkaság, mert még otthon a házban is viselik a kalapot, csak ételkor nem. De mert itt is ennivaló következik, hát levették. Sipka csak két ember fején maradt: a fiatal házas halott apjáén meg a testvérjéén. Jelzéséül annak, hogy ők a házigazdák és a vendéglátók. Előbb kenyereket szedtek le a kocsikból: az emberek karajokat vágtak az asszonyoknak, emezeknél nem volt bicska. Azután húst, szalonnát, bort és túrót szedtek ki a saroglyák szénájából. Ettek és ittak békességesen. Nagyobb darab füstölthúsok kézről-kézre jártak. A félbolond gyerek, a ki a harangokat szokta húzni, arra somfordált. Igen nagy darab kenyeret adtak neki, azzal elment.

Hogy tovább mint történt, hogy történt, nem tudom, mert a dolgom elfoglalt. De a messzibb lakók hamarabb indultak útnak. Azon időben még csak kisebb templom volt ott, azóta lebontották, hogy nagyobbat készítsenek helyette. Éppen akkor vetették meg a mostaninak alapjait, s mert ez alapozásnál régiségekre találtak, ezek kutatása volt ott épp a dolgom. A közelben hevenyészett korcsma állott a napszámosok és a városból hozott templomcsináló kőművesek részére, déltájban oda a pusztakapitánynyal betértünk. A tortülők mind elmentek már akkorra (a temetések odakint leginkább délelőtt vannak), csak két öreg ült közülök a belső szobában, még némely félliterekkel megpatkolni óhajtván a toron elfogyasztott bort. A halott után maradt gyermekekről beszéltek; a beszédből kitünt, hogy azok már csakugyan árvák, mert az anyjukat meg pár hónap előtt temették. Hát most kire maradnak a kietlen tanyában? Azt mondja az egyik öreg rokon:

— Vállalná kend űket tízezör forintér fölnevelésre?

A másik mondja:

— Semennyiér se vállalnám. Mert aháhogy bánnék velük, csak azt mondaná felüllem ez a kutya világ, hogy mostohájul bánok velük . . . Tudom én. Vót mán neköm ijen sorsom.

Az ajtóból bejön az öreg asszony:

— Gyerünk mán, gyerünk mán . . .

A családi állapotokon elkomorodott öreg ember szelid kérleléssel szól vénecske életepárjához:

— Ne báncs most bennünket, asszonybarátom!

Asszonybarátom! Mióta élek, ez egyetlen egyszer hallottam ezt a szavat. Bizonyára a halál, a temetés, a tor meg a keserűség váltotta ki az öreg tanyai magyarból.

*

Be is lehetne már fejezni, úgyis hosszúra nyúlt a pár sornak kezdett irás. De mert épp elhalálozásokról és temetésekről van benne szó, volna még némi hozzátenni való. Arról, hogy milyen furcsák a közigazgatási furcsaságok s miként tartja a felőlük való rendelkezéseket olyan kerítéseknek a nép, a mik csak azért vannak, hogy legyen mit megkerülni. És hogy miként tudja azután azokat el is kerülni.

Az ötömösi puszta a rajta lakó néppel egyetemben ma Pestmegyéhez, egyházi hatóság tekintetében meg a váczi egyházmegyéhez tartozik. Kevesebb, mint száz év előtt még a csanádi egyházmegyéhez tartozott, mert akkor még Szeged tulajdona volt. Voltakép a rajtalakó emberek is szegediek, csak a föld eladása által váltak el a szomszédos szegedi határtól. Az eladás a mult század első negyedében történt, de azért az ötömösi ember ma is húz haza s mint az alábbiakból kiderül, *hazajár születni és meghalni.*

Az ötömösi pusztát azért adta el a város, mert pénzre volt szüksége, hogy megvásárolhassa a Torontálmegyében szintén Szeged határával szomszédos szőreghi kincstári birtokot. Az előrelátó magisztrátus a szaporodó lakosság fölöslegének a déli megyékbe való kivándorlását ide óhajtotta irányítani, a mely esetben megmaradtak volna továbbra is az ősi város polgárainak, egyben gátul terültek volna a terjeszkedő ráczság elé. Valami harmincz évre bérbe meg is kapta e területet, Szőregh magyar lakosságának templomot is épitett, de azután a vétel abban maradt, mert a kincstár mást gondolt.

Szóval az ötömösi puszta eladódott, a szomszéd Pestmegyébe bekebeleztetett s a váczi egyházi hatóság alá került. Lakosai azután még temetkeztek hol ide, hol oda, keresztelkedtek hol itt, hol ott, a hol közelebb érték. Csak úgy, mint a tanyai plébániák felállítása előtt a szegedi tanyai lakosság is: Sándorfalván, Majsán, Kisteleken.

Az állami anyakönyvvezetés rendet hozott az ötömös-pusztai lakosság életébe. A temetés és keresztelés helyéül olyan községet kellett kijelölni a részükre, a melyben van anyakönyvvezető és a mely egyúttal a váczi egyházmegyéhez tartozik. Igy megkapták ilyen helyül a csongrádmegyei Sándorfalva községet. Vitték volna ők még ezután is a temetni való halottat, a keresztelni való élőt a szeged-alsó-tanyai anyakönyvvezető meg plébános elébe, de hiába vitték, mert azok nem fogadhatták el. Menjenek Sándorfalvára.

A pestmegyei Ötömösről a csongrádmegyei Sándorfalvára az egész szegedi alsótanyán keresztül a homokon halottal öt-hat órai az út. De lehet az több órai is, útja válogatja s a halottal sem szokás lóhalálában vágtatni. Rossz időben, téli

hófuvásokon még az út sem látszik a buczkás mezőkön; apró, keresztelni való kisdedet e nagy hidegben e hosszú útra vinni: merész vállalat; azoktól, a kik elrendelték: nagy kegyetlenség. Azután halottaik a sándorfalvi temetőben oly messze esnek tőlük, hogy meglátogatásukra módjuk sincsen, még azt sem tudhatják, fejfájuk áll-e még, vagy elkorhadt. Zöldel-e a sirdomb, vagy beroskadt. Az unokát nem lehet öregapó nyugvóhelyéhez vezetni, mondván neki: nézd, itt fekszik.

Az ötömösi pusztai ember épp úgy átérezte mindezeket, mint a hogy átérezznők mi, ha velünk történne.

Ha velünk történne, mit tennénk? Apellálnánk és rekurrálnánk, bélyeges papirosokkal ostromolnánk egyes hivatalokat, a lapokban ismertetnénk a képtelen helyzetet, esetleg képviselőnk útján az országgyűlésen szóba hozatnánk, míg végre csakugyan belátná az a hivatal, a mely a rendeletet kiadta, hogy a helyi viszonyok ismerete nélkül jóakarattal bár, de tudatlanul rendelkezett.

Szegény ötömösi pusztai ember, minden községtől és várostól messze, bent a tágas téreken, ilyesmit nem tehet, nem is tud. De azt tudja, hogy ha szegedi földön hal meg a halottja, akkor azt köteles elkönyvelni és eltemetni a szegedi tanyai hivatalnok és lelkész. Minélfogva a haldokló ötömösi embert a tanyájából átviszik Gál Sándor szomszéd tanyájába, a mely bár csak ötszáz lépésnyire van ugyan, de már szegedi földön fekszik. S Gál Sándor tanyájában hal meg az ötömösi halott az ősváros földjén, a melytől évszázad előtt szándéka nélkül elszakadt, s a melyre halottkorában visszatért.

Így van ez a halálnál, de így van az életnél is. Az áldott állapotban levő menyecske szintén átjár a városi határba szülni, hogy gyermekét keresztelésre ne a messzi Sándorfalvára, hanem a tanyák közelebb eső plébánosához vihesse.

Kissé középkori dolgok ezek. Mentségükre legyen mondva, hogy az úgynevezett modern közigazgatás csinálta őket.

Tömörkény István.

A CSIKKENTŐ ÉS TŐR.

Mikor a Sárközben a csikle szerkezetét megtanultam,[1] igen megörültem az erősebb csiklefogó szerkezetének, tudniillik a csikéző botnak a rákötött huroknak és a hurokszáron levő pálczikának, mert az erős csiklének ez a része élénken emlékeztetett egy fogószerszámra, melylyel szülőföldemen, Veszprémben *ürgéket* fogdostam többi gyerekpajtásaimmal együtt. Ezt a szerszámot mi *csikkentőnek* meg *csekkentőnek* hívtuk. Szándékom is volt, hogy ezt a szerszámot a csikle közlése után szintén közölni fogom. Ebbeli szándékomban megerősítettek dr. Sebestyén Gyulának

[1] A M. N. Múzeum néprajzi osztálya *Értesítő*-jének 1904. évi 1—2. számában közöltem a csiklét; a szöveghez mellékelt rajzban azonban két lényeges hiba van, mert a rajz és szöveg összehasonlítása után a szemléltető rajzból nem lehet megérteni a csiklével való fogást. Igaz, hogy elsősorban magam vagyok a hibás azzal, hogy nem tiszta rajzot küldtem; de a szövegben meg világosan megírtam, hogy az alsó csiklőszár *a vízen lebeg*, két vége pedig a kákabokrok közé van dugva; a rajzoló azonban jóval a viz színe fölé

az Ethn. VIII. évf. 3. füzetében *A székelyek neve és eredete* című értekezésében foglaltak. Az Ethn. ezen számát jóval csiklém közlése után kaptam kézhez és sejtelmem sem volt, hogy a csikle szónak olyan bőséges családjára lelek benne, mint a minőt Sebestyén Gyula úr oly szakszerűen, nekem nagy gyönyörűségemre összegyűjtött. A 144. lapon, alul ezt olvassuk: Ilyen magában álló példa Melius prédikációiban előforduló *csikkentő* is. A szöveg szerint: megvetve az háló (halfogás) csikkentő (az én tudásom szerint ürgefogás = földalatti lyukakban levő állatok fogása) a lép (repülő apró madárfogás) a kibe megfog. Lám csak éppen a csikle (víziszárnyas fogás) hiányzik a felsorolt eszközökből.

Már most áttérve a *csikkentőre*, a szerszám felállítása a következő: Hosszú, elég erős és hajlós szálvesszőre van felkötve a hurok; a hurokszáron van egy pálczácska, ez a *csikkenő;* de ez a pálczácska a csikéző bot hurkának pálczájától annyiban tér el, hogy alsó szabad végén egy kis kiálló szakálla, csapja van:

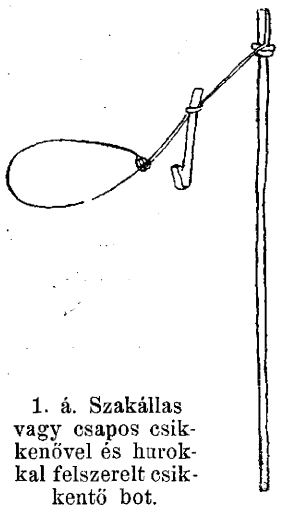

1. á. Szakállas vagy csapos csikkenővel és hurokkal felszerelt csikkentő bot.

Az 1. ábrából látható, hogy ez teljesen azonos a *csike* felszerelt *csikéző botjával.*

Ehhez a felszereléshez tartozik még egy faczövekecske, melynek egyik vége hegyesre van faragva, hogy a földbe be lehessen szúrni jó mélyen; sőt erősen bele kell verni, hogy a csikkentő bot ki ne ránthassa; a felső szabad végén pedig, a hurokszáron levő *csikkenő* csapjával azonos csapja van, úgy, hogy a *csikkentő* felállításakor, *a csikkenő csapja, a czövekecske csapja alá kerül s a két csap vagy szakáll egymásba fogózik.*

2. á. Csapos czövek.

A felállítása a következő: az ürgelyuk szélébe a csapos czöveket (l. 2. á.) levertük, csapjával befelé fordítva; valamivel odább 1—2 lábnyi távolra vele egyirányban a csikkentő botot szúrtuk jó erősen a földbe, azután lehajlítottuk a csapos czövekhez, itt a csikkenő csapjánál fogva beakasztottuk a czövek csapjába; de vigyáztunk, hogy mélyen ne fogózzanak, hanem csak a szélek érintkezzenek, mert ha mélyen akasztottuk, az ürge a hurokrántással nem bírta kirántani a csikkenő csapját a czövek csapja alól s így a csikkentő nem szabadult fel, az ürgét nem emelte fel a levegőbe s ürgénk a hurokból kiszabadult, mert elrágta a madzagot. A hurkot csak ezután vetettük meg az ürgelyukra, még pedig a kerek ürgelyukhoz képest úgy vetettük, hogy a hurok kerületéből két ellentétes oldalon a lyuk peremére kerüljön egy-egy darabka, mert csak így állhatott meg a lyuk fölött; a többi rész azonban a lyuk nyilásába esvén, azt szűkítette (l. 3. és 4. á.).

rajzolta az *alsó szárt* is és így a lehető leglényegesebb részt olyan tévesen szemlélteti, hogy az alsó szár alatt az úszó szárnyas kényelmesen kis bukással is tova illanhat. A gyengébb csiklénél pedig a helyett, hogy a hurkok *szorosan egymás mellé* simulnának, a hurkok olyan távol vannak egymástól, hogy a csikle fogása teljesen illusorius. Pedig éppen ezen fordul meg a fogás, hogy a hurkok egymást érintsék, mert ha a hurkok távol állanak, két-két hurok közt a madár kényelmesen átlép a nélkül, hogy lába hurokba tévedne.

Akár kivülről befelé, akár belülről kifelé igyekezett az ürge, a hurok megfogta; legmulatságosabb volt, mikor az ürgét megrezzenthettük és befelé igyekezett; ilyenkor beleakadván a hurokba, azt lefelé a lyukba húzta; a rángatással a csikkentő alább hajolt, a *csikkenő* csap kicsusszant a czövek csapja alul s a csikkentő bot az ürge úrfit saját lyukából rántotta ki és vágta kalimpálva a levegőbe. Ezzel a szerszámmal *hörcsököt* is fogtunk; arra is emlékszem még, hogy a Jutaspusztai pásztorok közül egyik-másik valamely erősebb fajtájával rókát is tudott fogni.

Mikor én még csikkentővel ürgéztem, annak bizony 30—33 éve; azóta se láttam; mását vagy tán ősét, apját a Sárközi csiklénél fedeztem fel.

Már a csikle közlésénél megemlítettem, hogy a csikle nem tőr és viszont. Erre nézve — bár az alkalmas szótárakat sajnos nélkülözöm, — de dr. Sebestyén Gyula úrnak fentebb érintett értekezésében bőségesen összegyűjtött szavak és magyarázatuk teljesen kielégítenek, mert — egy-két magyarázatot kivéve, mely

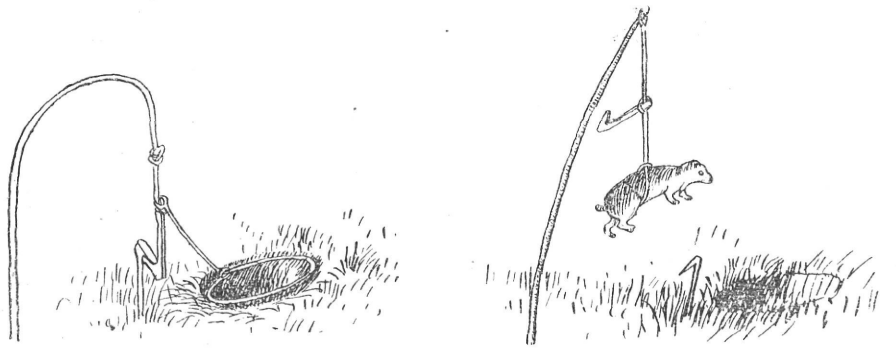

3. á. A csikkentő fogásra beállítva. 4. á. A csikkentő fogás után.

szerint *csekle, czékle, czeklyél* szók madárfogó hurkot, madártőrt, madarat törbe csalni (Ethn. VIII. évf. 144—145. l.) jelentenének, — általában megmondják a szónak helyes, valódi alapértelmét. Ha már most egy pillantást vetünk a csiklére és tudjuk használati módját, nyilvánvaló lesz, hogy az nem egyéb, mint utat elrekesztő eszköz kákás, nádas, tehát vízgázlós helyeken; a *szejke, czége* szorosan halászati eszközök ugyaneffélék; csiklét is (mondjuk *cseklét, czéglét*) halászember rakott, alakja pdig kicsiben is utat elzáró — vagyis a ki- és bejáratnál felállított *kapu*-ra emlékeztet. — Főjellemvonása, hogy az állatot semmiféle *csalétek* vagy más *tévesztő* tárgy ebbe a kapuba be nem csalja, hanem az a maga ösztöne szerint rendes útján járva esik bele akár kívülről befelé, akár belülről kifelé.

A földalatti lyukakban tanyázó állatoknál már csiklét nem lehet rakni, de természetes csikléül szolgál a szűk lyuk peremével vagy szélével; ide már csak a hurkot lehet megvetni tisztán a csikle csikéző botjával; a mit tehát az én gyerekkori ürgézésemből csikkentőnek ismerek. Itt sem kell *csalétek*.

A tőr azonban egy kicsit más; raktam eleget, másokat is — felnőtt tőrt rakó vadorzókat — láttam, hogyan rakták. Ennél is ugyan megvan az a felső huroktartó akár kötélből, akár vékony vesszőből, vagy vastagabb drótból, melyen a hurkok alá lógnak, csakhogy ezt mi *ín*-nak hívtuk és ez is a helyes magyar neve. Az *ínt* a rajta lógó hurkokkal természetesen ki kellett *feszíteni;* az ín két

végére kötött karók szolgáltak erre a czélra: (halász-szerszámnál a fenékhorog teljes mása) (l. 5. és 6. á.) tehát a latin *tendere* szó egyenesen és nyilván az *ín* kifeszítésére vonatkozik; innen a neve is a latinban *tendiculum*. Természetes az is, hogy a felhurkozott ín a madárfogó embernek készletszerszámai közé tartozik, vagyis otthon előre elkészíti s így mikor feszítésről van szó, már a hurkos ínt feszíti, tehát a fogalomnak bővítése az már, midőn a teljes szerszámra élünk a tendiculum latin szóval. A hurkot magát már nem feszítjük, hanem *megvetjük;* továbbá a hurok sohasem lehet madzagból, mert azt megvetni nem lehet; (de a csiklénél igen, mert megvan a keret, a kapu vagyis maga a *csikle*) a tőr hurokja mindig lószőrből való; még akkor is, ha a hurokszár madzagból van, maga a fogóhurok a madzagra kötött lószőr, mert ez marad meg szép karikásan és a mi még szintén lényeges,

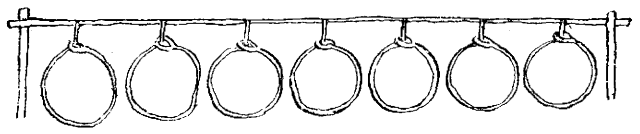

5. á. Hétszemes tőr.

hogy könnyen siklik, tehát fogáskor a hurokszáron nem akad meg. A tőr nagyságát *szem* szerint mértük volt 1—2—5—7—9 szemes egész száz *szemig* vagyis a karikára vetett *szemalakú* hurok mennyisége szerint.

Már most a tőr főjellemvonása az, hogy azzal csak *csalétekkel* lehet fogni; a madarászó először is kitapasztalja a madár útját, ha az valamely bokros helyen szokott járni; néhány napon át egy bizonyos helyre gabonamagvakat szór, hogy oda és arrafelé szokjanak vagyis *csalja* őket. Mikor észreveszi, hogy arra a helyre rendesen megjönnek, csak akkor feszíti ki a tőrt; a magokat a tőr háta mögé

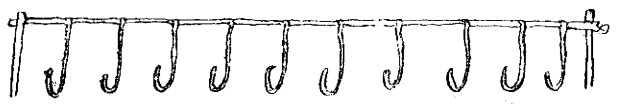

6. á. Fenékhorog.

hinti; a szembejövő madárnak mielőtt a legelőre érne, a kifeszített ínon lógó és megvetett huroksorozaton kell áthatolnia; itt is a hurkok kerületei érintik egymást; a megvetésnél fő az, hogy a madár testének kerületénél szűkebb kerülete legyen a huroknak; az eleség után törekvő madarat aztán a gyorsan sikló lószőrhurok — ha belekeveredett — hamarosan megfogja, kit a nyakán, kit a lábán, kit meg más testrészén. A tőrrel való fogásnak csak akkor van eredménye, mikor a szárazföldön járó madárnak igen kevés vagy semmi eledele sincs napokig: kora tavaszszal, késő őszszel és télen. Mikor a vetésben, szántásban elég ennivalót talál a fürj, fogoly és más madár, bizony hiába raktuk a töröket; télen erős tőrrel nyulat is fogtunk.

A függélyesen álló tőrt, egymásba szögellő árokparton mintegy átlókép, sűrű bokros helyeken pedig két bokor közt levő nyílásba szoktuk kifeszíteni; ha ilyen alkalmas terület nem volt, megelégedtünk, ha egyetlen árokpart vagy kis dombocska kínálkozott; az ín egyik végét ide feszítettük, másik végénél meg kóróval, föld-

hányással készítettünk sánczot, nehogy a madár észrevegye a nyilt véget s megkerülve belülről járjon a legelőre.

Ha ilyen alkalmas terület egyáltalán nincs, vagyis a madarászó hely egészen sík, akkor a tört *körbe kell feszíteni vízszintesen a földön.*

Ennél is természetesen első dolog az, hogy a madarakat *elszórt csalétekkel egy bizonyos helyre szoktassuk, csaljuk.* Mikor néhány csalétekszórás után rendesen megjönnek, akkor következik a tőrvetés.

Először is a köralakú teret szépen egyenletessé kell tenni és egy kicsit leveregetni; azután a kör kerületén a földre helyezzük a huroktartó erős madzagint, melyet azután a földbe vert apró kampós czövekekkel, vagy az *ínra* kötözött czövekecskékkel leszorítunk; mikor ezzel is készen vagyunk, elegendő földet tenyerünkben összemorzsolunk, porhanyóvá tesszük és gabonamagvakkal összekeverjük. Azután még több földet porhanyítunk meg s ezt a kör belsejében szép egyenletesen elterítjük, hogy a madár lába laza porhanyó földben járjon; igen alkalmas ilyen czélra, — ha van — a homok. Az így elterített laza föld tetejére vetjük meg a hurkokat a kör belsejében, körbe, kerületeikkel egymást érintve. A szabadon maradt hurokszárakat ismét behintjük földdel s egy kissé lenyomkodjuk, hogy ott ne kapargasson a madár; a megvetett hurkokra már most úgy a mint körben állanak, *rálhintjük a gabonával kevert lazá földet* s ezt úgy símítjuk el, hogy gabonaszem alig hogy lássék; ezután néhány szemet még a tetejére hintünk, hogy legyen mit először felkapkodniuk, azután félrevonulunk.

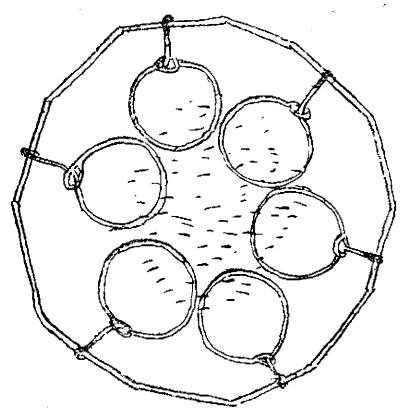

7. á. Körbe feszített tőr.

A rajzon hiányzik néhány czövek, a melyekkel a körbe feszített int a földre erősitik.

A madarak megjönnek, az első szemeket felkapkodják, észreveszik a föld között levő magvakat és ide-oda lépegetve, forgolódva szedegetik a föld körül; csakhogy a laza föld arra való, hogy lábuk alásüppedjen s mikor a hurok kerületét érintik, a tovább lépéssel a hurkot is meghúzzák, a laza föld engedi a hurkot összehúzódni s a madarak lábukon fogva vannak; ha felröppennek annál rosszabb, mert a hurok még szorosabb lesz (l. 7. á.).

A csikle és tőr közt levő különbség tehát:

1. A csikle rendes ki- és bejáró utat rekeszt; a tőrrel utat sohasem rekeszthetünk.

2. A csikléhez nem kell semmiféle csalétek, mert a vízi madárnak útjába esik; a tőrnek leglényegesebb része a fogást előző és a fogáskor elhintett csalétek, mert e nélkül tőrrel fogni nem lehet.

3. Különböznek szerkezetüknél fogva.

4. Csiklét szárazföldön már a szerkezetnél fogva nem lehet rakni; tört meg a vízen nem lehet vetni.

5. Csiklét *raknak;* tört *vetnek,* hurok-ínt *feszítenek.*

6. Csiklébe *esik* a madár és abba *ejtjük* a madarat; a tőrbe *csaljuk* a madarat.

7. A csikle halászszerszám, a tőr vadászszerszám.

A kettő közt közbül esik a *csikkentő,* mely szárazföldi vadászszerszám ugyan, de nevénél és szerkezeténél fogva úgy látszik, hogy a csikléből vált ki.

Kovách Aladár.

DUNÁNTÚLI KÉKFESTÉS.

Magyarországon a kékfestés virágzó kisipar volt. Most már ez is hanyatlik a gépek szaporodásával.

Minden jelentékenyebb városban több kékfestő élt, a kikhez a nép a magafonta és szőtte vásznat vitte festés végett. Mikor azután a fonás-szövés háziiparát is tönkretette a gyár, a festők gyári portékát hozattak, ezt megfestették, s így vitték a vásárra, avagy árusították a boltjaikban. Régi festők még azt is elbeszélik, hogy egykor a nép a vásznat házilag maga festette. Szilvafa gyökerének avagy sárga vadluczernának főzetében sárga színt kapott a kelme. Házilag különféle növények főzetében egyéb színeket is nyert a szőttes. Mikor az indigót behozták, annak oldatával eleinte „sima kék"-re festették a vásznat.

Az egyhangú kék szin azonban nem elégítette ki az asszonyok szépérzékét. Ezért a kelme tarkázásáról gondoskodtak.

A festők hagyománya szerint fehér portékába kavicsdarabokat kötöztek, s így tették a kékítőcsávába, a festők nyelvén: „kipa"-ba. Mikor a vászon elérte a kivánt kékséget, a kavicsot a vászonból kibontották, a kavicsot bekötő czérnát fölvágták, a mikor szabálytalan csillagalakok tüntek elő. Ezek az alakok t. i. a portéka eredeti színei voltak, a mit a kavics eltakart a festék elől. Ez volt a legelső tarkázás. E megbizhatlan festőhagyománynyal párhuzamban tréfásan említik: úgy is tarkáztak valamikor, hogy a tyúkok lábát befestették, s végigszalasztották a vásznon. A fehér csillagokat utóbb színesíteni kezdték úgy, hogy a kékítés után a kelmét bizonyos faforgácsokból főzött lébe mártották. Így azután a kelmének két idegen színe lett.

A kavicsok bekötözgetése nagy munkát adott, e mellett a vászon mintái nem elégítették ki a fejlettebb izlést.

Czélszerűbb tarkázási módról kellett tehát gondoskodni.

Agyagot keményítővel vagy kovászszal főztek össze. Ezt az anyagot seprővel fecskendezték a fehér vászonra. A kék festék természetesen nem férkőzhetett a ráfecskendezett anyag eltakarta helyekre. Mikor a vásznat a megkékülés után kivették, vízben megmosták, hogy a ráfecskendezett anyag eltávolodjék. Így azután kisebb-nagyobb pettyekkel tarkázták a vásznat.

Ez az eljárás is nagyon primitiv volt és nem tudott izléses árút produkálni.

Feltalálták tehát a mintázót, az úgynevezett „forma"-t. Négyszögű, rendesen körtefalapon pettyeket, koczkákat és egyéb alakokat faragtak ki, oly módon, hogy azok a deszkából kiálltak.

A négyszögű lap hátsó felén két mélyedést vágtak úgy, hogy egyfelől a hüvelykujj, a másik felől pedig a többi négy ujj a formát felemelhette.

Ezeket a formákat a leírt agyagvegyülettel bekent párnára nyomták és innen vitték át a kelmére. Az agyagon a kék festék átszivárgott úgy, hogy a virág színe nem volt szép fehér.

A kisérletezések oly anyagot állítottak elő, a mely könnyen rátapadt a mintázóra és a kelmének szívesen átadta magát. A kékfestékben pedig még mindig erősen tapad a szövethez s a festéket nem bocsátja át.

Ennek a fejlődöttebb anyagnak főalkatrésze, 60 rész földnemű anyag: a fehérszínű úgynevezett „budai föld". 18 része gummi-arabikum, 9 része rézrozsda, 12 része ólom-czukor, 9 része kénsavas ólom, 12 része kékkő, 0.5 része timsó, 1 része disznózsir. Ezekhez jön a megfelelő víz. Ezt a vegyületet megfőzik, a miáltal fehéres-zöld péppé válik, a mit festő nyelven „pap"-nak neveznek.

Ez a tökéletes anyag lehetővé tette a mintázók finomabb fejlődését. A durvább virágokat nyomó famintákat félredobták.

A mintázók alakjait bevert vasdrótdarabkákkal rajzolták ki. Ezeket azonban a vegyület egy év alatt megemésztette.

Eközben rájöttek arra, hogy a sárgarézdrót ellenáll a vegyületnek.

Ezután a körtefalapokon rézdrótból verték be a pettyezőt és rézpléhvel vegyesen a geometriai alakokat és virágmotivumokat.

Ha erősebb rajzolatú virágokat akarnak előteremteni, akkor ezek mintáit még most is a fából faragják ki, s csak a vékonyabb motivumok részére vernek be drót- és pléhdarabkákat. A pléhlemez alkotta nagyobb ürt viaszszal töltik ki.

A kékfestő-formákat kifogyhatlan változatban készítették és készítik most is.

A mintacsinálás külön ipar. Magyarországon csak itt-ott kultiválták. A minták legnagyobb részét Ausztriában, Cseh- és Morvaországban készítették háziipar és kisipar útján.

A magyar kékfestők az illető vidék izlésének megfelelő mintákat előrajzolták, s ezt kiküldték a mintakészítőnek. Vidékenkint más és más mintákat kedvelnek. Pl. Somogyban a pettyes, csirkeszemes (kisebb pettyes), birkaszemes (nagyobb pettyes), napos (nagy pettyes), zabszemes, búzaszemes, tikmonyas (elszórt tojásdad-alakú pettyek), gyertyalángos, karikagyűrűs, kávészemes, késhegyes mintákat kedvelték. Zalában a nagyobb ágazó virágmintákat szeretik. Az ilyen virágminták nevei: pl. tökindás, szegfűs, nefelejtses, bibolás, kígyóvirágos, villámos, tiklábas.

Noha a minták más országokból kerültek hozzánk, bizonyos, hogy azok alakjai, virágjai magyarosak, népiesek. A „szemes" és az egyszerűbb virágminták változatlanul divatosak maradtak, mert azokat a nép bármelykorú nője viseli. VI. sz. táblánk mutat be ilyen mintákat, melyeket a kékfestés ősi mintáinak nevezhetünk. Az e táblán bemutatott minták nevei: 1. Birkaszemes. 2. Csirkészemes. 3. Bozsorgós. 4. Rakásos. 5. Karikagyűrűs. 6. Karikapöttyös. 7. Koszorús. 8. Holdas. 9. Búzaszemes. 10. Zabszemes. 11. Kórságos. 12. Láncos. 13. Létrás. 14. Gyertyalángos. 15. Zavaros. 16. Villámos. 17. Bokrétás. 18. Nefelejtses. 19. Csokros. 20. Kigyóvirágos. 21. Csirkelábas. 22. Tökindás. 23. Ágas-bogas. 24. Szentgyörgyvirágos.

Ezeken kívül ezer és ezerféle minta van, melyeknek divatja mindig változik,

mert a kékfestett gyolcsot nemcsak a nép viseli, hanem más osztálybeliek is, a kiknek divathajhászása átragad a parasztság nőire is.

A kékfestőmintákat mint említettem, először is a „pap“ nevezetű anyaggal bekent párnára nyomják. Ezután a fehér gyolcsra nyomják akként, hogy a két ököllel rávernek. Ha sűrű a minta, akkor többször kell ráütni.

A mintát minden lenyomás után vissza kell vinni a festékre.

Láthatjuk, hogy ez eljárás rendkívül lassú. Egy festőlegény csak 6 véget, vagyis 180 méter hosszú gyolcsot tud naponkint tarkázni, ha t. i. a véget egész felületén tarkázná ugyanazon mintával. Megjegyzem, hogy vannak keskeny minták is a széldíszítésekhez és kisebb-nagyobb minták sarok- és másféle díszítéshez.

A kézzel való nyomás hosszúsága és drágasága miatt a gép nyomásához fordultak. A kelmét néhány nagyobb kékfestő-műhely és a gyárak géppel nyomják.

A régi kisfestők boltjaikban és vásári sátraikban a gyárak portékáit mérik. Maguk most már jóformán csak a konyhaköténynek való „síma kék“ egyszínű kék portékát állítják elő.

A kékfestő kisipar most már csak teng-leng. Még egy generáczió, s azután elpusztítják teljesen a gyárak.

Nálunk Zalamegyében is minden városban jómódú iparos volt a számos kékfestő. Számuk most már egyre kevesbedik. A kisiparból gyárrá emelkedett keszthelyi Regensperger-féle kékfestés látja el a megye és más megyék kisfestőinek jó részét.

A gyári gépekhez nem négyszögű, hanem hosszú téglaalakú mintázókat készítenek. A nagy gyáraknak pedig nagy rotációs gépük van, a melyben hengeren van a nyomó-minta.

Az elhalt vagy tönkrement, avagy gyárossá előlépő kékfestő formái sutba kerülnek. Egyideig őrizgetik azokat a padláson, a sarokban, azután tűzrerakják.

Ezek a „formák“ érdekes, sokszor kedves emlékei a hajdan virágzó magyar kékfestő iparnak, az iparfejlődés történetének hangulatos hírmondói.

A néprajzi múzeumok ismerjék kötelességüknek azok összegyűjtését. A mintázók sokaságából szépen gazdagíthatjuk a magyar díszítő-motivumok szívünkhöz szóló gyűjteményét.

Sági János,
a Balatoni-Múzeum néprajzi osztályának vezetője.

BOGLYAALAKÚ SÜTŐKEMENCZÉK SZIGETKÖZBŐL.

Kisbodak, mosonmegyei magyar község lakói, mint mondják, tűzveszedelemtől való félelmükben, a faluvégen, kertekben, vagyis távolabb a lakóházaktól és gazdasági épületektől, boglyaalakú sütőkemenczéket építenek. Ez építmények[1] sajátságos formájuk, valamint egyszerűségük miatt figye-

[1] Hasonló építményekre dr. Bátky Zsigmond: Boglyaalakú gabonások a Nagyalföldön czimű czikkében (Értesitő 1903 IV. évf. 10. sz.) hivta fel a figyelmet.

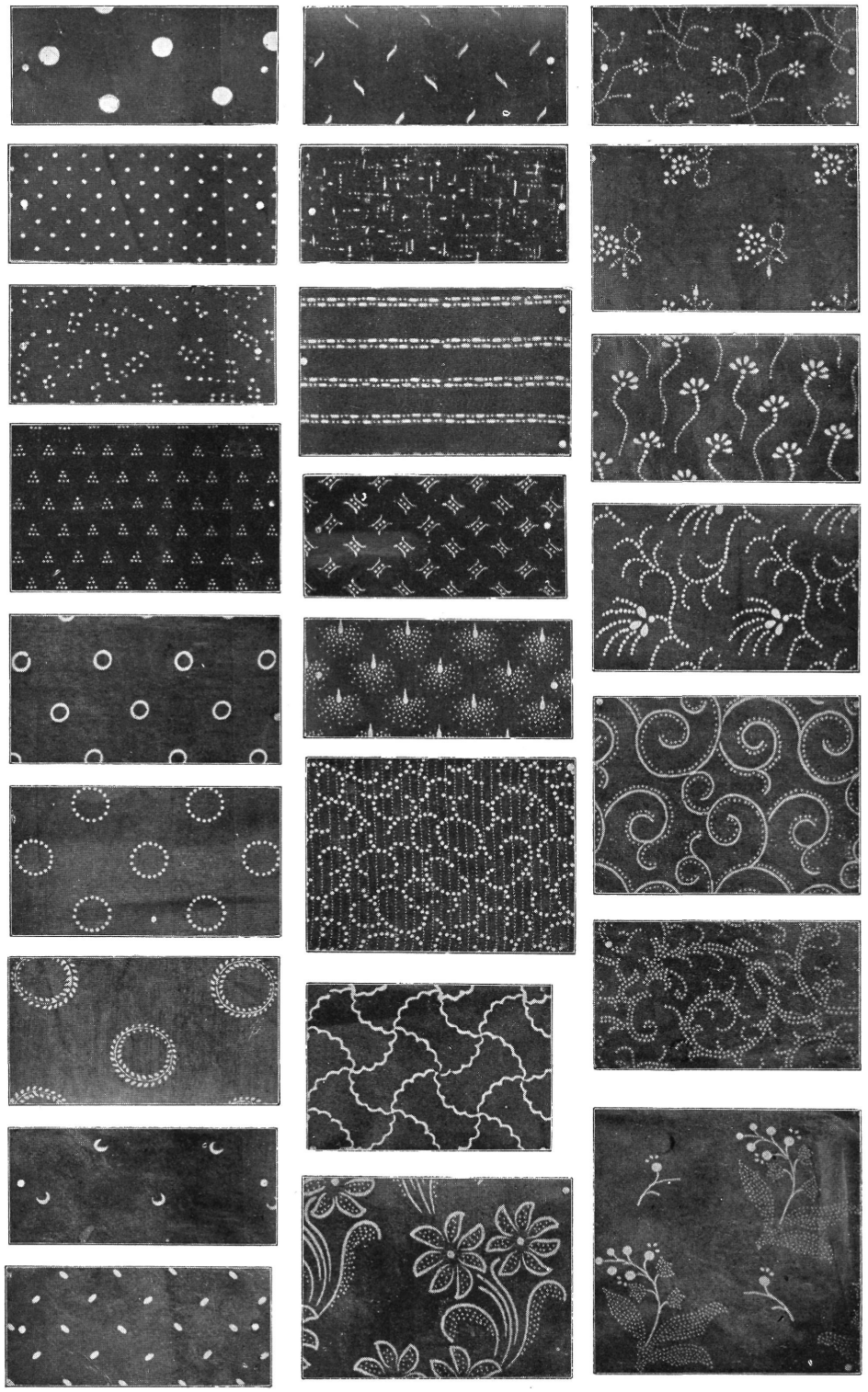

1—9. 10—17. 18—24.

MUZEUM
KÖNYVTÁRA

lemre méltók, pedig nincs rajtuk semmi díszítés, vagy más valami a szemnek tetszetős.

A kisbodaki parasztgazda háza népe segítségével maga építi kemenczéjét. Az építésre kertjének távoli zugában, vagy a faluvégen, a hol emelkedés van, alkalmas helyet választ; hívja munkásait: feleségét, leányát, fiát vagy a szomszéd gazdát, a ki esetleg a kemenczét szintén használni akarja; összeszedi szerszámát: ásót, kapát, a deszkamaradékból összeütött vályogvetőt és hozzáfog a munkához. Az építési anyag vályog, melynek megszáradása után az építő gazda felhányja a félméter magas, kerek padkát, melyre a kemenczét építi. A felhányt és lebakolt padka a kemencze alsó pereménél félméterrel szélesebb szokott lenni, hogy miért, meglátjuk később. A feltöltés 6—8 pontján ugyanannyi fűzfakarót szúr le, végüket

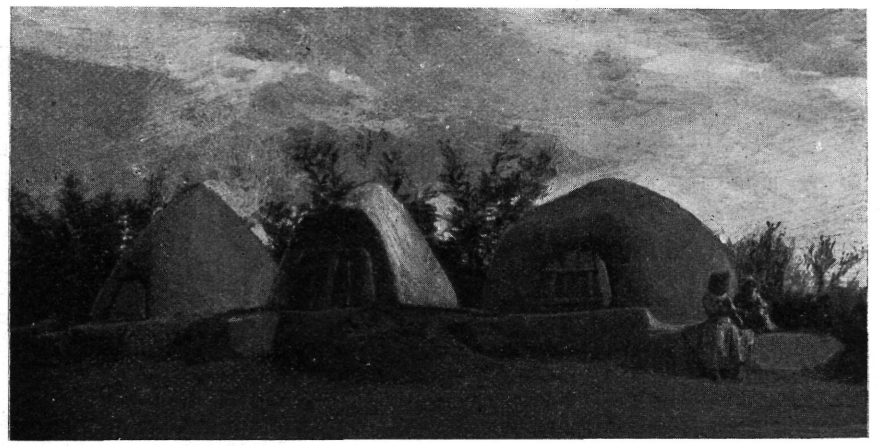

1. á. Faluvégi közös boglyakemenczék.

csomóba köti. Majd keresztfákkal — körülbelül a kúp fél nagyságában — kipöczköli a karókat, hogy öblösen, illetve domborúan álljanak. Ez a boglyakemencze váza.

Az alap és a váz készítése közben az asszony sarat dagaszt, a második segítőtárs pedig a vályogot hordja az építő keze alá, ki egymás fölibe rakja azt úgy, a mint házépítésnél közönségesen szokás, t. i. a hézagokat sárral tölti ki, mely egyúttal ragasztó anyagként is szerepel.

A rakásnál két nyilást hágy; a nagyobb négyszögű nyilás a kenyér berakására, a kisebb köralakú nyilás pedig, a mely szemben a szájnyilással valamivel magasabban, vagy a csúcsán van, a füst eltávolítására szolgál. A kemencze száját néha a ház oromfalához hasonló tűzfalfélébe vágja.

Mikor a kemencze már jól kiszáradt, az asszony kivülről, belülről símára tapasztja. A tapasztás után két-három nappal kivülről fehérre meszeli.

A félméter magas és széles küszöbszerű alapon a kemencze szája előtt két mélyedést vájnak. Az egyiket a kikapart perjének (a kemenczét

szalmával fütik), a másikat a viznek, melylyel a kenyeret a berakás előtt meghintik, hogy keményebb hajat kapjon).

Ilyen a kisbodaki boglyaalakú sütőkemencze, melynek alakját az 1. és a 2. ábrák mutatják. Az 1. ábrán látható kemenczék a faluvégen épültek. Ezek közös kemenczék. A 2. ábrán látható magányos kemencze kertben áll. Ez már nem közös, hanem egy gazda tulajdona. Épitése különbözik az előbbi közös sütőkemencze építésétől, a mennyiben nem vályogból, hanem polyvával összedagasztott sárból rakják olyképen, hogy a sarat két váz közé bakolják. Ez egyszerübb és ősibb építkezési mód hova-tovább feledésbe megy.

A kisbodakiak sütőkemenczéiket télen-nyáron használják. A kenyér-

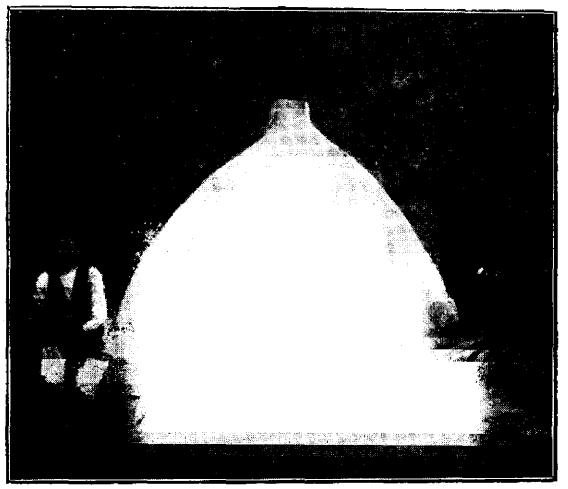

2. á. Boglyakemencze.

tésztát a konyhában készitik elő s innen viszik a kemenczéhez, melynek küszöbszerü alapjára helyezik addig, mig a kemenczét kifütik.

Hasonló épitmények az Alföldön mindenütt találhatók. Herman Ottó, „Ősfoglalkozások“ czimü munkájában szól ilyenekről, mint pusztai épitményekről, melyek ősiség dolgában fontosak és tanulmányozásra méltók.

Timkó György.

ÚTMUTATÓ NÉPRAJZI MÚZEUMOK SZERVEZÉSÉRE.

— Előleges ismertetés. —

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, mely intézményt *Fraknói Vilmos* tudós püspökünk, jelenlegi országos főlelügyelő kezdeményezésére a vidéki múzeumok és könyvtárak szervezésére és gyámolitására ezelőtt nyolcz évvel *Wlassics Gyula* v. vallás- és közoktatásügyi miniszter állitotta fel, e feladatát teljes mértékben átérezvén s azt minden irányban foganatosan szolgálni óhajtván: még 1902-ben megbizta *dr. Jankó Jánost,* Nemzeti Múzeumunk Néprajzi Osztályá-

nak akkori vezetőjét, hogy az alakulóban lévő vidéki néprajzi múzeumok számára néprajzi kézikönyvet vagy kalauzfélét írjon, melyben e múzeumok mibenlétét s a múzeumba gyűjtendő néprajzi tárgyi anyagot ismertesse. Váratlan korai halála azonban e megbizatásnak véget vetett. Tervezetet nem hagyott hátra, de a könyvéhez rajzoltatott képekből és szóbeli közléséből tudunk annyit, hogy feladatának második részét olyanformán akarta megoldani, hogy Osztályunk magyar gyűjteményének csoportjaiból — pl. mezőgazdaság, pásztorélet, halászat, szövés-fonás stb. — kiválogatván egy csomó tárgyat, azokat táblákba szánva lerajzoltatta s mindegyik rajzhoz rövid magyarázatot óhajtott írni. Az előmunkálat tehát megindult. Jankó e megbizatást egyszersmind arra is fel akarta használni, hogy Osztályunk gyűjteményének typologiáját adja, a mi abban állott volna, hogy minden tárgycsoportból minden alakváltozatot lerajzoltat egyrészt, hogy jövőre mi magunk tüstént be tudjuk osztani a hozzánk beérkező tárgyakat az illető csoportba, mely alkalommal az új változatok vagy alakok maguktól kiválnak, másrészt hogy a vidéki gyűjtő is azonnal tisztába legyen azzal, hogy kezében lévő tárgya olyan-e, mely a Nemzeti Múzeum gyűjteményében megvan, vagy olyan-e, mely onnan hiányzik s ez esetben becsesebb értékű, tehát fokozottabb buzgalommal gyűjtendő, publikálásra és kicserélésre alkalmas? Innen van, hogy némely tárgycsoport a többihez mérten feltünő részletességgel van képviselve a táblákon (pl. forgácsviláglók, szigonyok).

Jankó halála után hosszabb idő elteltével a Főfelügyelőség *dr. Bátky Zsigmondot*, a néprajzi osztály tisztviselőjét bizta meg a munka egybeállításával, ki ismerve gyűjteményünk fogyatékosságát, már e miatt is lemondott az ú. n. typologia kidolgozásáról, mely előrelátható hézagossága mellett még feleslegesen meg is drágította volna a munkát, nem is említve e sistematikus összeállításnál felmerülő s egyhamar legfeljebb csak önkényüleg megoldható nehézségeket.

Bátky tehát megtartva Jankónak azt a tervezetét, hogy az egyes tárgycsoportokat rajzos táblákon mutassa be, a rajzoltatást és fényképezést tovább folytatta s a Főfelügyelőség kivánságára e csoportok közé a népviseleteket és női kézimunkákat is felvette, melyeket t. i. Jankó kihagyott. Ilyenformán több mint 100-ra szaporodott a táblák száma. Mindegyik tárgycsoporthoz — tehát gazdálkodás, pásztorélet stb. — rövid bevezetést szánt, melyben annak a csoportnak rövid ismertetését és magyar szempontból való néprajzi értékét emeli ki néhány sorban tájékoztatónak. Mindegyik bemutatott tárgy mellé szintén rövidke, katalógus módra szabott leírást ad, a származáshely lehető feltüntetésével.

A rajzokban bemutatott anyag hazánk tárgyi néprajzának vázlatát alkotván a kezdőt bevezeti e gazdag kincs tömkelegébe, figyelmezteti az alakváltozatokra, a díszítés módjára, de főkép arra akarja megtanítani, hogy azt megbecsülje s még a leglényegtelenebbnek tetsző tárgy mellett se haladjon el közönyösen, a mint talán eddig tette, mert nem tudhatja, hogy a későbbi kutatás mely tárgyakban ismer fel vagy talál néprajzi tekintetben fontos tulajdonságokat.

Vidéki múzeológusok és gyűjtők számára készülvén e könyv, szerző szükségesnek gondolta, hogy bevezetésképen a néprajzról, mint tudományról is megemlékezzék, valamint hogy röviden e múzeumok feladatáról, berendezéséről, a tárgyak gondozásáról és egyéb muzeológiai tudnivalókról is szóljon.

E mű előmunkálata teljesen befejeződvén, az előreláthatólag még ebben az évben meg fog jelenni, miért a főfelügyelőség szives engedelmével előleges mutatványul a mű három tábláját s a kisérő szöveget a következőkben bemutatjuk, hogy imígyen a vidéki néprajzi múzeumok őrei, másrészt a néprajz minden barátja e hézagot pótló könyv megjelenéséről tudomást szerezzenek.

8. Tábla.

Kereplő (1. á.), madárijesztő. Szőlők között, gyümölcsösökben stb. hosszú póznákra, háztetőkre, szóval szélnek kitett helyekre szoktak ilyen eszközt felállítani, melynek vitorláit a szél forgásba hozza, miáltal azok messze hallható kerepelést visznek véghez. Néha a kereplő nyelv helyett hasonló szerkezetű kopogtatót használnak. Vannak kereplők, a melyeken egy emberalak két keze van vitorlának kifaragva. Székelyföld.

Kézi kereplő. (2. á.) Szőlő-, gyümölcs-, vagy gabonaéréskor a csapatosan járó madarakat szokták éktelen lármájával elriogatni a gyerekek. Közönséges.

Ugyanaz (3. á.) némileg más szerkezettel. Ilyennel kelepelnek néhol nagyhéten, mikor a harangok nem szólnak.

Sátorpatkó (4. á.). A sátoros kocsik félköralakúra hajlított sátorfáit egy-egy ilyen patkó köpülyébe szorítják, s a patkókat a kocsi oldalához erősitik. Szentes.

Répavágó (5. á.). A marháknak, lovaknak takarmányul adott, úgynevezett marharépát vagdossák vele össze. Inkább használatos az a forma, a melyik nem ilyen baltaszerű, hanem egyenes mint az ásó és élének átmetszete S alakú. Erdély.

Almatörő vályú (6. á.). A borcsinálásra szánt almát törik össze benne a melléje támasztott törővel. Székelyföld.

Taliga vagy tragacs (7. á.). Kisebb terheket, malomba zsákot, mezőről egy batyu csalamádét stb. tolnak rajta. Csallóköz.[1]

Gyékényfűző (8. á.). Mikor az alföldi ház szelemenjére rárakják a kontyfákat s rájuk vizszintesen egymástól félölnyire a hasítványléczeket s ezekre arasznyi vastagon rájön a nádterítés: következik a nádnak megkötése. Egy ember a terítésen egy meg a padon van. A külső befűzi a gúzsoló gyékénykötelet a tűbe, átdöfi a terítésen, a belső pedig átveti a hasítványon; majd egy arasznyira újra beböki, a padon álló a kötelet belehúzza, amaz meg kiveszi. Erre való e szerszám. Szentes.

Szecskavágó (9. á.) vagy szecskaláda. Szalmás takarmányfélét vágnak vele össze apróra s korpával, sóval keverve adják a jószágnak. A gereblyével előretolt s a tipró segítségével erősen leszorított szalmát a guillotinszerű éles kaszával tetszésszerinti hosszúságúra lehet vágni. Nagyobb gazdaságokban vasból készült valóságos gépek helyettesítik (v. ö. szénavágó). Ismeretes Lengyelországban is.[2] Csallóköz.

Libafogó (10. á.). Hosszú rúdra akasztva épp úgy fogják vele a libákat nyakuknál, mint a juhkampóval a birkákat lábuknál vagy szarvuknál fogva. Szentes.

[1] Hasonló van közölve: Abild. d. gem. Haupt-Stände: etc. Regensburg, 1698, 161. o.
[2] Lud. (Krakow) 1871. 164. o.

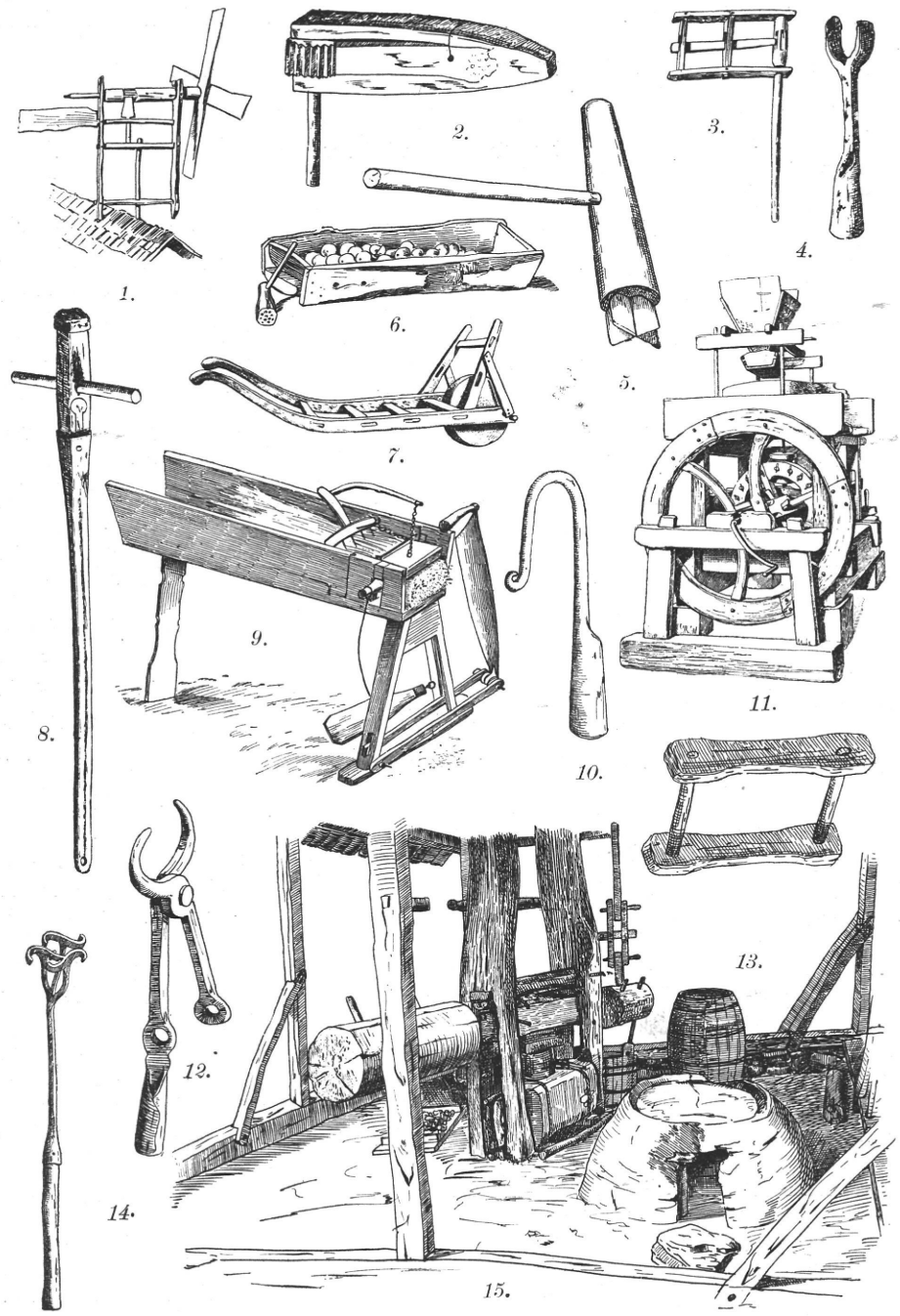

Gazdasági eszközök. (8. tábla.)

Kézi malom (11. á.) kukoricza, pohánka, esetleg gabona őrlésére. Hazája Erdély. Ismeretes Csehországban, Galicziában is, sőt régebben Németországban is.[1]

Sertésfogó (12. á.). Köpüjébe nyelet vernek, két lyukán át kötelet húznak s ezek segítségével akasztják bele a fogót a sertés lábába. Szentes.

Zsákhordó (13. á.). A keret két vastagabb léczére fektetik a zsákot s a két vékonyabb rúdját megmarkolva, a zsákot átölelve viszik. Erdély.

Marhabélyegző (14. á.). Megtüzesített végét, melyen a tulajdonjegyek vannak, a jószág tomporára nyomják. Közönséges.

Olajsatu (15. á.). A len, kender vagy még inkább a tányérbél (napraforgó) magját mozsárban összetörik, vasserpenyőben a tűzhelyen (l. a rajzot) megpörkölik és zacskóba téve a satuban kisajtolják. Ez az olaj mint világító anyag, de főkép mint a görög-keletiek böjtös eledele nagy szerepet játszik népéletünkben. A sajtolás művelete úgy történik, hogy hatalmas fakölönczökkel ékeket vernek a rajzban vízszintesen álló gerenda fölé, mely ilyképen lassan lejebb nyomódik, s a kását lepénynyé préseli. Vannak olyan satuk, melyek nem felülről lefelé préselnek, hanem vagy függőlegesen, vagy vízszintesen két-két gerendával. Szolnok-Doboka-vm. Magyar.[2]

36. Tábla.

Tükörfa vagy tükrös, (1. á.) két egymásra tolható keményfa korongból; egyiknek közepébe van a négyszögletes ócska tükördarab beillesztve. Ezek a tükrösök a pásztorművészetnek legpoétikusabb alkotásai. Díszítése korong voltának megfelelően igen sikerülten van megoldva. Peremének gyűrűjén hullámvonal fut végig öbleiben elhelyezett szívalakú levelekkel. Közepét talpas pohárból két virágokkal dúsan megrakott fölfelé hajló ág tölti meg. A virágok, mint a rajz vonalkázása is mutatja, fekete és vörös pecsétviasz töméssel vannak alakítva. Hátulsó felén ugyanazt a díszítést találjuk. Lengyeltóti. Magyar.

Ugyanaz (2. á.) nem két, hanem egyetlen korongból, melybe a négyszögletes fedél betolható. E födélen virágcserépből kinövő szokatlan stilizálású zöld és piros zománczolású virágcsoport — közepén szívvel — foglal helyet, alul készítésének évszámával. Szélét három oldalról csinos levélcsomók kerítik be. Túlsó felét zöld és piros háromszögekkel kitöltött körsávban a 7. számnak közepén látható ágat tartó színes madaras motivum tölti be. Somogy-vm.

Gyújtótartó (3. á.) könyvalakú, vízszintesen járó fedéllel. Díszítése geometrikus karakterű (mindkét oldalán csaknem egyforma), a mi a középmezőt keretelő három sávnak s a bennök elhelyezett geometrikus vagy szabályosan ismétlődő levélsordísznek következménye. Ez a geometrikus íz a középmezőt sikerülten betöltő virágcsomón is érezhető. Zománczolása vörös és zöld pecsétviasz.[3] Somogy-vm.

[1] Ugyanilyen van közölve az E. K. E. múzeumából; „Értesitö“ 1902. 148. o.; Český. Lid. (Praha) III. k. 62, 225. o.; Huczulszyna A cet. Lwow 1899, I. k. 125. o. (Galiczia); Schwindrazheim: Deutsche Bauernkunst. Wien. 1904. 115. o.

[2] Mitth. d. Anthrop. Ges. in Wien. XXVI. k. 157.; u. o. (kis kézi törő) XXVIII. k. 246. o. Mindkettő Galicziából.

[3] Pecsétviasztömés l. Andree: Beitr. z. Braunsch. Volks: 138. o. (német): Zeitschrift für Ethnologie (Berlin) 1882. 137. o. (német és porosz vend).

1.

2.

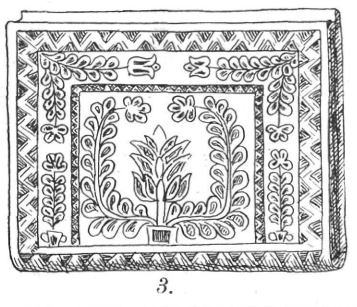

3.

4.

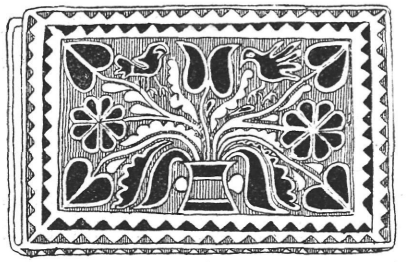

5

6.

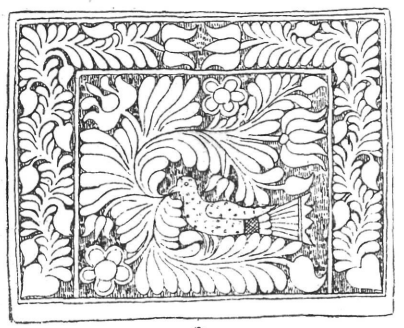

7.

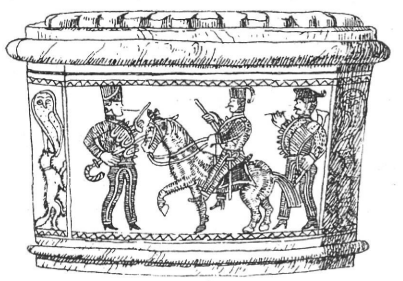

8.

Somogyi tükrösek és sótartók. (36. tábla.)

Tükrös (4. á.) két egybeillő oválisalakú korongból. Mellső és hátsó oldala csaknem teljesen hasonló, sárga, fekete, vörös és zöld zománczolással. Nagy gülügombos, rövid mándlis, ránczos gatyás, tollas kalapos, peczkes tartású kanászlegényt látunk rajta, a mint kivarrott ingű, szűk pruszlikos, bokorugrós szoknyájú szeretőjével mulat. Az üresen maradt helyeket majd apró, sűrű, majd vaskos, lomha hajlású levélcsomók töltik ki. Somogy-vm.

Ugyanaz (5. á.), szimetrikus mellső és hátsó részszel, szines zománczolással. Vékony sávokkal befogott egész felületét cserépből kinövő nehézkes hajlású virágszálak töltik be, melyek közé madáralakok (galamb?) szállnak le. Somogy-vm.

Ugyanaz (6. á.), fekete, vörös és zöld pecsétviasztöméssel. Külön szegélyző sávja nincs. Mindkét oldalán naturalisztikus jelenettel. Az egyiken szeretőjével mulató, a másikon pedig disznót őrző kanász, hosszúszárú pipával, hóna alatt fokossal, oldalán czifra tarisznyával. A szabad tér ügyesen van elöntve kellemes hajlású virágkoszorúval. Szill, Somogy-vm.

Ugyanaz (7. á.), csak karczolt díszítéssel. Elfordult oldalára három puskás, fokosos betyár van vésve menőfélben, a mellsőn gazdag virágdísz pompázik. Ez utóbbinak szegélydísze szívből kinövő s tulipánban végződő sűrű levélkéjű hullámos tollas levélsorpár. Közepét dúslevelű virágos ág foglalja el, melyet egy galamb tart csőrében. Ez igen jellemző motivuma a somogy-zalai lapos pásztorfaragásoknak, de a magyar népi diszitő stilusnak is. Lengyeltóti.

Sótartó (8. á.) marhaszaruból, faragott fafenékkel és fedéllel. Néző felé fordított oldalán két gyalogos és egy lovas pandurral, az elfordítotton pedig négy puskás betyárral. Széle nem gömbölyű, hanem három vékony lappal van kiszögletesítve. Ezek egyikén — szimmetrikusan mindkét oldalon — ágaskodó róka, fején bagolylyal, másikán hullámos levélszál, harmadikán sűrű levélkéjű levél. Somogy-vm.

88. Tábla.

Lepedőfiók (1. á.) házi vászonból szálvonással és horgolással. Az érintetlenül hagyott rész ilynemű népi hímzéseink közt gyakori motivumot, az úgynevezett poharast mutatja. Serke. (Gömör-vm.) Magyar.

Ugyanaz (2. á.) házi vászonból szálvonással és zöld selyemmel laposöltéssel (páva), végén vetélt csipkével. Palóczság.

Vánkoshuzat (3. á.) sokszínű gyapjúfonállal, hosszú, laza laposöltéssel kivarrva. Középső sávjában három hatalmas rózsa van, melyek mindegyikéből apró levelek és kacsok nőnek ki. Két oldalt apró levélcsomók szegélyezik. Nagykúnmadaras.

Törülközőkendő szegélye (4. á.) piros színű fonállal átszőve. Közepén fák között nagy agancsú szarvaspárok állanak egymással szemben, egyik igen kedves motivuma állatalakokban szegény népi díszítő stílusunknak. A két szélén a két sakktáblaszerű dísz alatt egy-egy madáralak tekint a közép felé. Devecser. (Veszprém-vm.) Magyar.

Ágyterítő szegélye (5. á.) fehér vászonból vörös vonallal ínvarrással kivarrva. Motivuma pohárból kinövő virágcsokrok. Igen közönséges. Kelenye. (Hont-vm.) Palócz. Σ.

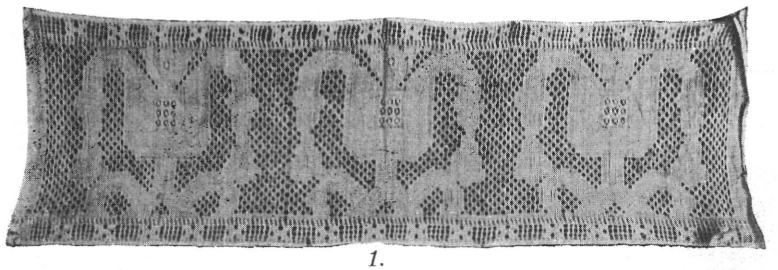

1.

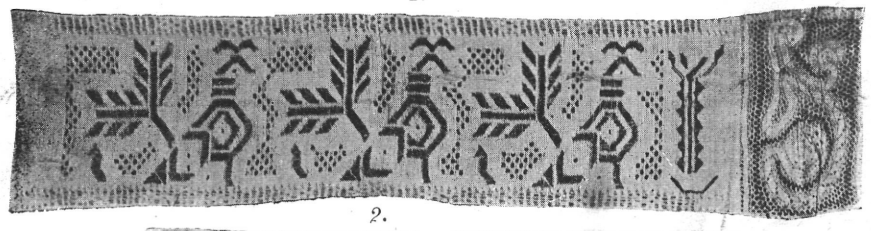

2.

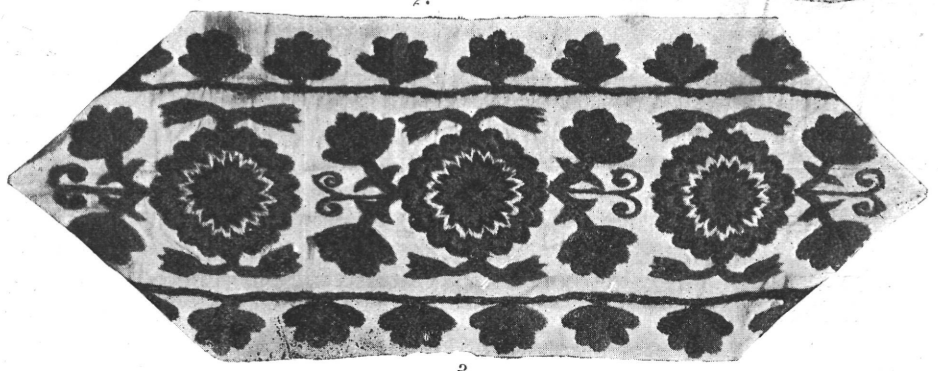

3.

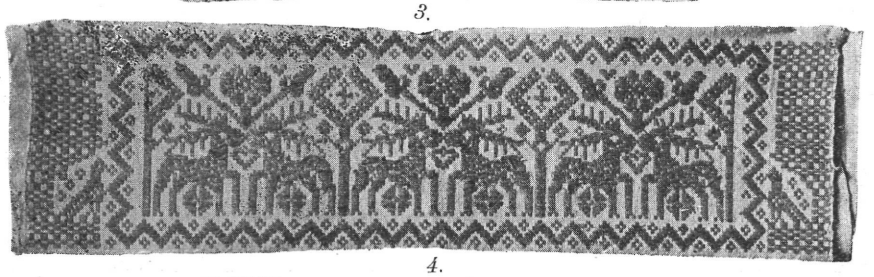

4.

5.

Varrottasok és szőttesek. (88. tábla.)

A PÁRINGI JUHÁSZAT.

Páringi juhászok téli öltözetben.

Hazánk oláh lakóinak kedves és egyúttal főfoglalkozása a pásztorkodás, különösen a juhászat. Az ősfoglalkozások ez ágának olyan nagy szeretettel való űzése nemcsak az oláhság által lakott hegyvidékek művelhető területeinek csekélységére és a hegy és havasi legelők bőségére, hanem talán arra az öröklött szeretetre is vezethető vissza, melylyel e foglalkozás iránt már őseik viseltettek.

Az oláhság e kedves foglalkozása — legalább Hunyadmegyében — vidékenként elütő és részleteiben szembetűnő különbséget mutat. Ez alkalommal a megye oláhsága néprajzilag egyik érdekesebb csoportjának, a zsilyvölgyi oláhnépnek juhászatából a páringit mutatom be.

A Páring-hegység Hunyadmegye délkeleti sarkában, a barnaszenéről nevezetes Petrozsénytől délkeleti irányban terül el. A hatalmas és zordon, állat- és növényvilágában egyaránt sajátos hegyvidék jelentékeny része, körülbelül 25,000 kat. hold, a hegység nyugoti lábánál fekvő Livazény község határa. E rengeteg határ javarésze erdő, másik havasi legelő, csak csekély része művelt terület. A havasi legelőkön élénk pásztorkodás folyik; a férfinépség igazi kenyere a juhászat, a szarvasmarha-pásztorkodást leginkább az asszonyoknak és a gyermekeknek hagyják.

A legtöbb családnak rendesen közös sztinája (stină) van a havason, ebben és itt él a család apraja-nagyja kora tavasztól késő őszig, a földet művelő férfiak kivételével. A szent János napi (simzianä) népmulatságkor (nedeia) azonban a ház népe teljes számban mulat a Páring-csúcs alatt lévő hegylaposon, furulyaszó és pálinka mellett. E mulatságnak a lakók életében máskülönben is fontos és előkelő szerepe van. A legtöbb házasság, csere, vásár, ügylet, ellenségeskedés itt szövődik, itt kezdődik. A régi haragosok itt békülnek ki s a nevezetesebb eseményeket sokszor éppen e mulatságoktól keltezik.

A telelés (iernat).

Télen át, a mikor a nagy hó miatt a juhok nem legelhetnek, minden gazda otthon telelteti juhait szénával. Gyenge szénatermő években azonban télvíz idején is elhajtják a nyájakat olyan, sokszor messze fekvő vidékekre,

hol bőven termett a széna s ott aztán a közösen vásárolt takarmánynyal etetik a jószágot (iernat cu fân). A takarmány árát egy-egy módosabb juhosgazda, avagy a nyáj tulajdonosai közül többen előlegezik s szénázás után juhszámra fizetik vissza. Rovást ilyenkor a nyájról ritkán vezetnek. A hogy azonban a nap sugarai melegiteni kezdik a földet s a hótakaró itt-ott tünedezni kezd, megindulnak a nyájak is szerteszéjjel a megye alacsonyabb fekvésű vidékeire, leginkább a Maros völgyébe s szent György napig (új naptár szerint) ott legelik a fűvet, nem nagy hasznára a jövendő szénatermésnek (iernat pe câmp). A kibérelt terület haszonbérét közösen és juhszámra fizetik. A haszonbért a szerződést kötő gazda (drendasiŭ) gyűjti fel s adja át szent György napkor a bérbaadónak. E fizetéskor a juhosgazdák mind

1. á. Juhászgunyhó Déva mellett.

lejönnek a telelőhelyre s számadást tesznek, azaz felosztják egymás közt a haszonbért s egyéb más költségeket.

Telelés alkalmával a juhok nem és kor szerint több nyájba vannak elkülönítve. Így az egyik nyájban vannak a növendékjuhok, fiatal és öreg kosok (natină, berbeciŭ), továbbá, ha nincs sok, a meddő juhok (mióră, sterpe). A tejelő juhok ismét két nyájban járnak, egyikben az ellettek (murzeni fetate), másikban azok, melyek még nem ellettek (nefetate).

A nyájak őrzése közös. A hazulról való elindulás előtt számba veszik, hogy hány nap a bérlet tartama. A juhok számát elosztják e napok számával, a nyert eredmény azt mutatja, hogy hány juh után esik egy őrzésnap. A juhosgazdák magukat azonban a legtöbb esetben helyettesittetik s ilyenkor a nyájakat 4—5 fogadott juhász őrzi. E juhászok minden egyes juh után (a bárányokat nem számitva) 40 fillér fizetést kapnak, továbbá élelmükről is gazdáik gondoskodnak. Kiadásaikról rovással számolnak el.

A pásztorgunyhó (coliba vagy pergiaŭa).

A telelésre bérelt terület egyik alkalmas pontján épitik a pásztorgunyhót (l. 1. ábra). E gunyhó épitése hamaros és egyszerű. Az egésznek alapja 6—8 félkörivalakú vastagabb hajlós, többnyire tölgy-, éger-, mogyoró- vagy fűzfából készitett borda (pliviția) mindkét végével a földbe szúrva. Ha egész bordát kiadó ágak nincsenek, a bordát két ágból készitik. A bordákon keresztül (névtelen) keresztbordákat húznak. Szokták úgy is készíteni a pásztorgunyhókat, hogy két egyenes karót vernek le X formában. Hátrább két másik ilyen karó van leverve s a két karópáron karót fektetnek végig s aztán ezt a vázat bordázzák. A mig az egyik juhász (cioban) a gunyhó vázát készíti, addig a másik nádat kévéz, vagy szalmát, száraz avart gyűjt a fedéshez. Elől kisebbszerű ajtót hagynak a gunyhón, mely mellett egyik oldalon vannak: 1—2 rekesz (corlat) és egy kis akol (obor). A gunyhó másik oldalán áll a szekér s ajtaja előtt, vagy kissé jobbra, illetőleg balra az ágas (sercer). A rekeszekben s a kis akolban oly juhokat tartanak, melyeknek bárányuk elpusztult. Az ilyen juhok alá iker-bárányokból tesznek egyet-egyet, ezek tehát bárányszoktatók. A rekeszek gyengébb fajta s csak összetákolt fűzfavessző-kerítésein állanak a szamarak nyergei is. A gunyhó másik oldalán levő kocsi kisebb fajta s egészen hozzászabott az apró, úgynevezett mokánylovakhoz. Az ágas vagy egyszerű csonkázott fűzfa, vagy e mellé még egy magasabb és vastagabb póznát vernek s ezeken keresztül fektetnek egy jó erős rudat, melyet sominának neveznek. A csonkázott fűzfa karjain lógnak a juhászok feles ruhadarabjai, tarisznyák stb., mig a keresztúdon általvetőkben (desagrŭ) a féltet-

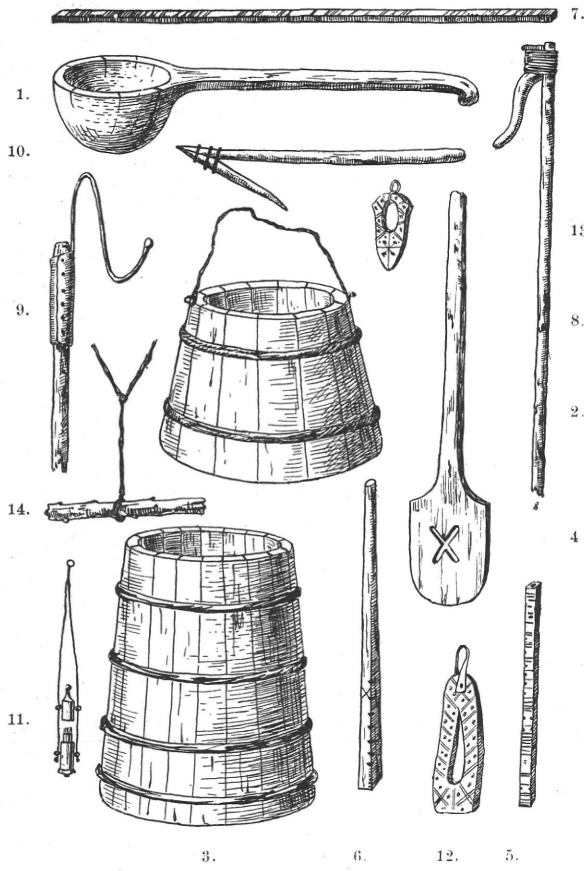

2. á. Pásztorgunyhó felszerelése.

(1. nagy fakanál, 2. sajtár, 3. túró-kád, 4. ordakeverőlapát, 5. túrórovás, 6. mérőbot, 7. sóbot, 8. fahorgú, 9. vashorgú juhászkampó, 10. gyapjúfogó juhászkampó, 11. tűtartó, 12—13. tűzcsiholó aczélok, 14. koloncz.)

tebb holmik, az eleség stb. foglalnak helyet. Egy-egy a gunyhó melletti fán függnek az esett bárányok bőrei, szalmával kitömve, száradás végett kitéve.

A gunyhó körül foglalnak helyet a földbe szúrva, vagy fára akasztva a juhászkampók (cațiă) is. A juhászkampó legtöbbször két darabból áll, a horogból (cațiă) és a nyélből (coda). A horga úgy van faragva, hogy szorosan odafekszik a nyélhez, melyhez dróttal van odakötözve. A fából készült (2. á. 8. sz.) mellett találni vasból készült horgot is (2. á. 9. sz.), a melyet czigánykovács készitett remekbe. E kampóknál a nyél és horog közti tér kerek, a kampó egy másik alakjánál ellenben hegyesszögű. Ezzel (2. á. 10. sz.) a juhokat gyapjuknál fogva fogják meg (cațiă de suci in linã). A kampók mind egyszerűek, diszitésük nincsen, faragásuk durva, nyelük 2·5—3 m. hosszú. Anyaguk változó, leggyakrabban mogyoró- vagy kőrisfa.

A gunyhó belseje semmi feltűnőt nem mutat. Egy-egy furulya valamelyik borda mellé dugva, egy-két üst, kis bödönök (botiție) vajjal, káposztával s a középen vagy az ajtó előtt a tűzhely a szolgafával és az üsttel, melyben a puliszkát főzik. Alvóhely nincs a gunyhóban, mert csupán nappali tartózkodásra szolgál, éjjel a juhászok a nyáj mellett szundítanak, ügyelve, nehogy tilosba menjen az. Néha a nyáj a gunyhó mellett tölti az éjjelt a tîrla-n.

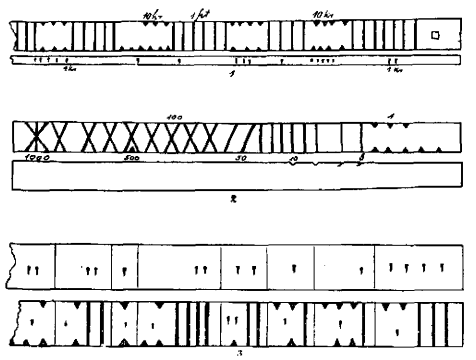

3. á. Páringi rovások.
(1. élelem-, 2. számadó-, 3. túrórovás.)

A mig a juhászok a nyájjal ballagnak, addig a gunyhóra a kutyák vigyáznak, melyek a közeledő idegent barátságtalan ugatással fogadják. A kutyák nyakára kolonczot (zgardŭ) kötnek (2. á 14. sz.). Igen használatos ebnevek: Bălan, Micu, Hoțiu, Ursu, Lupu, Florea, Turcu, Hegnor, Zegán stb.

Rovások (rebași).

A fogadott telelő juhászok egyike a kiadásokról rovást vezet (rebaș de mâncare). E rováspálcza igen kicsiny, 15—25 cm. hosszú, lapos négyszögletű, egyik végén lyukas. A lyukon madzag vagy vékony szijacska van átdugva, melynél fogvást a számadást vezető juhász tűszőjéhez van kötve. Ezen eleségrovás jelzései a következők. Az éleken való szegletrovás 10 krt jelent, a szélesebb lapon keresztül húzódó harántrovás 1, ferderovás 5 frtot jelez. A ritkán jelzett 10 frtot két egymást keresztező 5 frtot jelző vágással róják. E rovás jelzései teljesen egyeznek a dr. Sebestyén Gyula által ismertetett [1] ruzsinoszi (Krassó-Szörény vm.) 1884-beli adórovások jelzéseivel. Különbség csak annyi, hogy a páringi juhászok némelyike a rováspálcza hátlapján vagy oldallapjain szúrással jelzi az 1 krt is (l. 3. ábra).

[1] Ethnographia. 1903. 98. lap.

A haszonbérlő gazda a telelésre vett juhokról sokszor szintén vezet rovást. Ez a rovásbot nagyobbfajta s lapjai egyenlő szélesek. A rovásbot a teleltető juhosgazdák falubeli lakásaik sorrendjének megfelelő sorban udvarokra (curte) van osztva vékony, a botot körülérő vágással. Minden udvarban az illető gazda juhai vannak számon tartva, felróva. A számadórovás jelzései a következők: A rovásbot élén egy-egy szegletrovás 1-et jelent. Keresztben fekvő, csak félig kivágott harántrovás 5-öt, ugyanilyen, de egészen kivágott 10-et, ferdénfutó 50-et s két egymást keresztező 100-at jelent. Ha a 100 egy keresztben futó rovással át van metszve, értéke akkor 1000. Összehasonlítás után azonnal meggyőződünk, hogy a páringi juhászok számadórovása éppen olyan, mint a milyet dr. Sebestyén Gyula[1] irt le. Ettől azonban mégis eltér az 5-ös rovásában, mert ez teljesen azonos a bácskai és bánáti szerbek 5-ösével.[2] A dr. Sebestyén Gyulától az erdélyi oláhság számsorában említett 500-ast alig ismerik, legalább nem akadtam oly juhászra, ki ezt kiróni tudta volna.

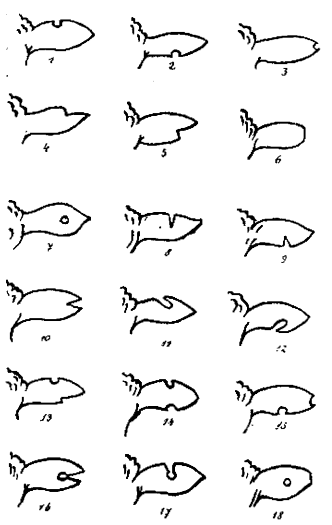

4. á. A juhfül tulajdonjelzése.

(1. kicsipés elől, 2. hátul, 3. a fül hegyén; 4—5. kivágás elől, hátul; 6. tompitás; 7. lyukasztás; 8—10. hegyes bevágás elől, hátul és a fül hegyén; 11—12. țincus elől és hátul: 16—17. horog elől és a fül hegyén; 13—15. és 18. más összetett tulajdonjegyek.)

Tulajdonjegyek (semni).

Hogy minden gazda megismerje saját juhait, a juhokat tulajdonjelekkel látják el. A csak most ellett bárányt a juhászok az anyajuhéhoz hasonló jegygyel jelzik. Az elhullott állat bőrével való beszámolásnak is a tulajdonjegy az alapja.

A tulajdonjegyek (l. 4. ábra) nem egyebek, mint a balvagy jobb fül mellső vagy hátsó oldalán, hegyén alkalmazott bevágások, kicsipések, vagy a fülkagyló lyukasztása. A feljegyeztem általánosabban használt tulajdonjegyek a következők: kicsipés a fül mellső vagy hátsó szélén (cresteture de innainte, cr. de innapoi) avagy hegyén (furcuție); kivágás a fül hegyének mellső vagy hátsó szélén derékszögben két vágással (teșite de innainte, t. de innapoi); a fül hegyének keresztben való levágása, tompitása (retezat); lyukasztás (gĕurit vagy potricală); bevágás két vágással, melyek egymást hegyes szög alatt érik (spintecat) a fül szélein vagy hegyén (sp. la vuru). A kicsipés és ferde bevágás egyesítése révén keletkezik a țincus, a bevágás és lyukasztás egyben adja a horgot (cărlig). A többi alapjegyekből előállott tujaldonjegyeket az összetevők neveivel jelzik, ilyenek a 3. ábrán a 13—15. és 18. számúak.

A felsorolt s a használtakat ki bizonyára semmiképen sem meritő

[1] I. h. 167. l.
[2] I. h. 166. l.

jegyeket egyik juhosgazda az állat jobb, a másik a bal fülén alkalmazza. E jegyek, melyek egy-egy családban öröklődnek, a tulajdon biztos megállapítását czélozzák. A hamaros felismerést a gyapjú színezésével érik el. Kék, zöld, fekete vagy piros (ritkán sárga vagy lila) színű festékkel (rendesen anilin vagy börzseny) a fejen (pont in cap), a vállak közt (in spete), a derékon (la miljocu cârci), vagy a faron (pe șăle) foltot festenek. Régebben használták az állat orrának tüzes vassal való sütését (cer) is, ez a jelzési mód ma már azonban kiment a divatból.

A füljegyek és színek kombinációja révén nem kevesebb, mint 256 gazda juhainak a jelzése válik lehetővé, nem számítva a füljegyek egymással való kombinációját, a mi e számot tetemesen növeli.

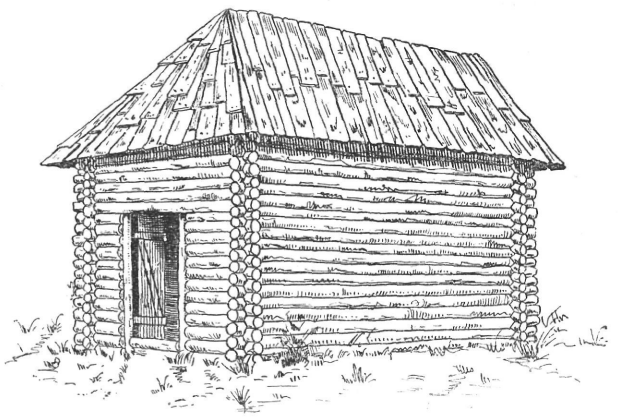

5. á. Páringi sztina.

Sztina, sztrunga (stină, strungă).

A sztinát (l. 5. és 6. ábra) egy-egy gyepes szélén, rendesen közel a fenyveshez épitik, hogy a fa kézügyben legyen. Alapja négy termetesebb fenyőszál, erre jönnek a nagyolva faragott s végeiken egymásra rótt boronákból álló falak. Egyik oldalon van az ajtó, ablak azonban nincsen, erre nincs is szükség, mert a boronák közei nemcsak az ablakot, de még a kéményt is pótolják. Tetőzete már összetettebb s erősebb, számítván a havasokat gyakran végig seprő erős szelekkel. A szarufák (corni de la stină) fenyőfából valók s rendesen 90^0 alatt futnak össze, kötésük (singă la córne) vízszintes. A szarufákra a csak két oldalt durván faragott léczek, ezekre a deszkák jönnek. Betekintve a sztinába, eleinte nem sokat látunk, mert a gomolygó füst az ott uralkodó gyenge világosságot teljesen elnyomja. Később azonban megszokja a szem ezt a gyenge világítást is. A három ép fal mellett körülbelül 1 m. magasban $1._{20}$—$1._{40}$ m. széles pad (pat) vonul végig, melyen a munkátlan perczeket heveri el a túrókészitő juhász (bacin). E pad két oldalt laposan faragott fenyőszálakból van készitve, lábai nincsenek, végei a falak boronái közé vannak helyezve. E padok fölött, kinyújtott karral jól elérhető magasságban húzódik a padnál felényivel keskenyebb

sajtpolcz (comarnic), mely hasonló alkotású és készitésű, mint a pad. A sajtpolczon a juhászok holmiai, faedények, az oltó (ciag), túrószsákok (strîcătóre) sajtok stb. vannak elhelyezve. Itt van a fegyver is, mely az éjjelek háboritatlanságát biztositja. A tűzhely a sztina közepén van. Két villafa vagy ágas (furcă) ágai közt fekszik egy vaskos karó (cosoróie), melyen a nagy üst (căldare de băcie) lóg. Az üsthöz tartozik az ordakeverő (speciază) (2. á. 4. sz.), melyet lapátformára fenyőfából faragnak ki. A lapát közepét × alakban kivágják. A sztina egyik sarkában áll a túróskád (ciuber) (2. á. 3. sz.), melyben a tejet mérik s a túrót készitik. Kisebb fajta, alul szélesebb kád, melynek abroncsai mogyorófából valók. A leltárt a fejőedények s a vizes edények, pár fejsze zárják be.

A sztrunga (l. 7. ábra) a havasi sztina mellett épül s nem egyéb egy-

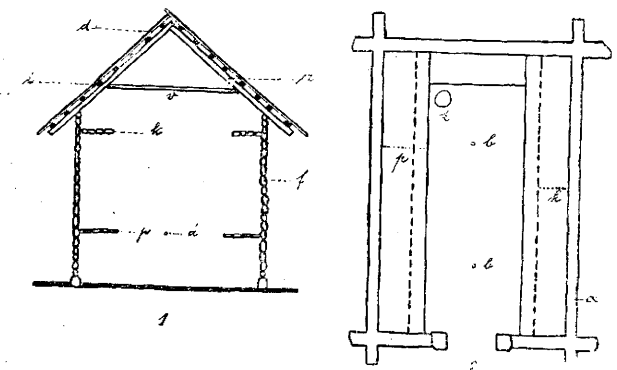

6. á. Páringi sztina keresztmetsze (1.) és alaprajza (2.).

(1.) *á* a tűzhely rúdja, *p* pad, *k* sajtpolcz, *f* a sztina fala, *sz* szarufák, *v* azok kötése, *l* léczek, *d* deszkafedél; (2.) *b* a tűzhely ágasai, *k* túrókád helye, *p* pad, *k* a sajtpolcz vetülete a padon, *a* a sztina alapgerendái.

szerű körkerítésnél, melyet sudar fenyőszálakból ütnek össze. Egy lábnyomnyira egymástól két vastagabb fajta 120—140 cm. hosszú fenyőkarót (jaměně) vernek le, ezeken át 3—4 helyen gúzst (legeture vagy gujbe) csavarnak hajlós fiatal fenyőágból (ciep). E karópártól 2—3 m.-nyire egyenes vonalban újból levernek két karót, maid ugyanilyen távolságra ismét kettőt. A gúzsokra fenyőkarókat (sul) fektetnek s készen van a sztrunga egyik fala. Hat-tiz ilyen falból, sokszög alakjában összerakva, kitelik az egész sztrunga, melynek a sztina felőli oldalán van a kapuja (pórta). A kapu mellett a sztrunga belső területén van a két, egymásra 100—120° alatt hajló fallal elkerített fejőhely (obor), melybe kis ajtón (portiță) át jönnek a juhok a sztrunga belsejéből, melyet fația strunginak neveznek.

Az itt leirt juh-sztinától lényegesen különbözik az a sztina, melyben a nők a tehenek tejét dolgozzák fel. Ez nagyobb s berendezése is más, mivel nemcsak a tej feldolgozására, hanem lakásul is szolgál.

Mértékek.

A páringi juhászok mértékrendszerének alapja azon sokszor igen gazdagon díszített füles fapohár, melyet kis szíjjal odakötve tüszőjükön (briu) viselnek. E pohár (cepceana) (l. 8. ábra) ürtartalma rendesen 1 dl., ritkán ennél több vagy kevesebb. Egy literre tehát 8—12 ilyen fapohár megy. Hét pohár egy veder (vedre). A veder mérőedénye egy nagy fakanál (cioiŭ) (2. á. 1. sz.), melynek hosszú s végén kissé gömbös nyele van. E mérőkanállal nemcsak mérni, hanem meríteni is szoktak. Hét cioiŭ-nyi, vagyis hét veder tej egy sajtárt (gălată) tesz ki. A sajtár (2. á. 2. sz.) mértéke alul szélesebb, fületlen, madzagfogóval ellátott faedény, melynek oldalát ott, a meddig a hét veder ér benne, be- vagy keresztül furják, hogy csak

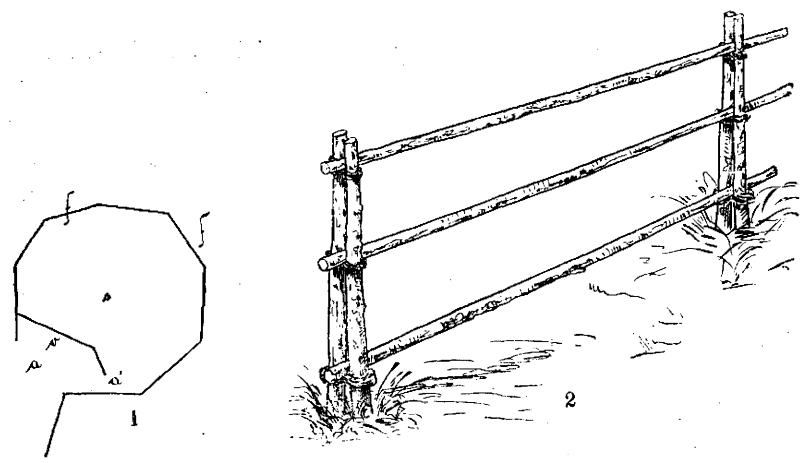

7. á. Páringi sztrunga alaprajza (1) és fala (2).
(*a* kapu, *o* fejőhely, *á* ajtó, *z* a sztrunga belseje, *f* falai.)

addig töltsék, vagy hogy több ne térjen bele. Hét ilyen sajtár egy kupát (cupe) ad, ennek mértékedénye azonban nincsen.

A páringi juhászok mértékrendszere tehát a hetes rendszeren alapul, a mértékrendszer váltószáma a 7.

A mérés e mértékekkel nehézkes és lassú, könnyebben és gyorsabban megy a mérőbottal, melyet e mértékek alapján készítenek. A mérőbot (țiancŭ) (2. á. 6. sz.) 60—70 cm. hosszú, felül kerek, hogy jobban lehessen fogni, alább négyszegletes, hogy róni lehessen. Készítése, illetőleg kirovása a következő: A már említett túrókádba egyszerre két sajtár tejet öntenek, ebbe beleállítják a mérőbotot s a meddig a tej ellepi, ott egy szegletrovást rónak. Majd újabb sajtár tejet öntenek a kádba s újból róják a bot szegletét. Ilyenformán rónak fel rá hét sajtárt. A hetedik sajtár felrovásánál a mérőbot egyik oldalára × alakú jegyet vágnak, e jegyig egy kupa van. Néhány sajtárt a kupa-jegyén felül is vágnak néha. A mérőbot alsó két sajtár értékű részét sokszor vedrekre, tehát 14 részre osztják be, hogy két sajtárnál kisebb mennyiséget is tudjanak mérni, ha erre szükség van.

Túrórovás (brinzariŭ).

A túrórovás (rajzát l. 2. á. 5. sz.) a páringi juhászok legfontosabb rovása. Nyaralás kezdetekor készitik ezt, mikor minden gazda juhainak tejét felmérik. Rövid, 15—20 cm. egyenlő lapú mogyorófából készült kis botocska ez, melyet éppen úgy, mint a számadórovást, udvarokra osztanak, az udvarok sorrendje azonos a számadórovás udvarainak sorrendjével. A bot két szemben fekvő lapja a rovásoldal. Mindenik rovásoldalhoz a tőle balra fekvő lap tartozik, a mi igen természetes, ha elgondoljuk, hogy a balkéz hüvelykujjával a botot jobbra forgatva a baloldalon lévő lap esik kézügybe. Ha a rovásbot egyik fele megtelt, csak megforgatják, de ne nem fordítják (busztrofedonszerűleg) meg.

A túrórovás jelzései (3. ábra 3. sz.): Egy-egy a számadórovás tizének megfelelő haránt rovás a főoldalon egy-egy kupát jelent. Döfés a főoldalon, vagy ha ide már nem fér, a főoldal bal vagy jobb felén szegletrovással vágva egy-egy sajtárt, a hozzátartozó mellékoldalon egy-egy vedret jelent. A vedernél kisebb (pohárnyi) mennyiséget nem rónak fel.

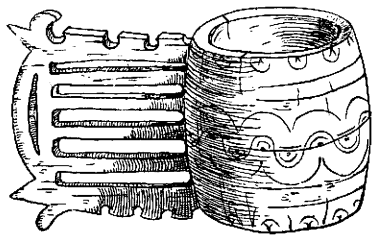

8. á. Páringi fapohár.

Nyaralás.

A telelőhelyről hazahajtott bárányokat, ha még nincsenek elválasztva, elválasztják. A juhosgazda feles öreg kosait és növendék juhait eladja, a megmaradókat pedig a havasra viszik nyaralni.

Pünkösd táján (la postu sîn-cetru) tartják a kiválasztást (la les), mely alkalommal az állatokat három nyájba terelik. Egyik nyájba kerülnek az idei bárányok és kosok, másikba a fiatal és meddő juhok, végre a harmadikba a tejelő juhok. E nyájakat oláh pünkösd után való vasárnap (duminica mare) inditják meg. Néha azonban a meddők és bárányok nyájait, mindenik nyájhoz vezetőnek 1—2 öreg kost is terelvén, pár nappal előbb hajtják ki a havasra. E nyájak össze-vissza járnak, állandó helyök nincsen s csak őszkor kerülnek újból gazdáik szemei elé. Többnyire fogadott juhászok őrzik, a kik csak éppen a szükséges élelemért és sóért járnak be a sztinába vagy a községbe.

Két-három nap mulva, a hogy a két nyájat a havasra hajtották, felkerekednek a juhosgazdák mind s a tejelő juhokat együtt kisérik ki a havasra. Megérkezve a sztinához, másnap kezdetét veszi a felette fontos próbamérés (la mesurat). A juhokat kora reggel beterelik a sztrungába, mi után a juhosgazdák felállanak három sorban a sztrunga kapuja előtt, úgy hogy a három sor közt két folyosószerű szabad tér van. A három sorban való elhelyezkedésnél a juhok száma az irányadó. A nagyobb juhosgazdák a sztrunge mellett, a kisebbek ettől távolabb kapnak helyet. Ha igy minden gazda elfoglalta az őt megillető helyet, a sztrungának hátat fordítanak,

leguggolnak s maguk elé veszik a faedényt, melybe a juhokat fejik. Közönséges fületlen sajtár ez, melyet minden juhosgazda magával hoz. A sztrungából a juhokat most már lassanként kifelé terelvén, minden gazda megradja a tulajdonjegyeiről könnyen felismerhető juhait s azokat edényébe megfeji. Ha fejőedénye megtelt, a tejet (a szintén magával hozott) nagyobb kis kádféle edénybe tölti. Ugyanigy megy a fejés délben és este is. A fejt tejet most megmérik s a túrórovásra rójják annak mennyiségét. A tej mérése a következőképen történik. A szerint, a milyen sorban laknak a faluban, a juhosgazdák a tejet a sztinában lévő kádba öntik. A mérőgazda (măsurator) előveszi a mérőbotot, azt függőlegesen beleállitja a kádba s leolvassa, hangosan bemondja arról a tejmennyiséget, melyet a túrórovás készitő gazda — ki rendesen egyike a legértelmesebb juhosgazdáknak — rögtön rovásra vesz. Igy tart ez, mig minden gazda tejmennyisége felróva nincsen.[1]

E próbamérést megelőzőleg a bérlőgazda (arendasiŭ) a juhokat rovásra veszi. E rovást, mivel a sóért járó pénzt — egy pár juhért 6 fillért, egy darabért 4 fillért — a bérlő gazda ennek alapján szedi be ott mindjárt helyben, sóbotnak (bâta searei) (rajzát l. 2. á. 7. sz.) nevezik. Jelzései természetesen azonosak a fentebb emlitett számadórováséival.

A túrórovás és sóbot elkészülte után a gazdák a juhászok gondjaira bizzák a nyájat s haza szélednek. A nyáj őrzése a havason is közös. Az őrzést azok kezdik, a kiknek legtöbb juhuk van, de itt is gyakran helyettesittetik magukat. Ha az őrzés sora már egyszer végig járt, akkor újból kezdik. Húsz juh után esik egy-egy őrzési nap. A juhokat csupán fejéskor hajtják a sztrungába, máskor még éjjel is mindig a legelőn vannak.

A juhokat általában háromszor fejik, reggel (mulse de dimineaţiă), délben (m. de amnédaḍi) és este (m. de vicerne), ősz felé csak kétszer, reggel és este. A kifejt tejet a sztinába viszik a juhászok, átadják a bácsnak (baciŭ), ki azt a kádba önti, a mérőbottal megméri s ha nem egészen bizik emlékezetében, a sztina egyik boronájára rója fel. Egy-egy juhosgazda addig foglalatoskodik a sztinában, mig a ráeső tejmennyiséget, mi a túrórováson részére felrótt mennyiség 6—8-szorosát teszi ki, túróvá fel nem dolgozza. Ha túrórészét kikapta, az következik, kinek utána a legtöbb teje volt a próbaméréskor. Ha valamely juhosgazda a kijáró túrót megkapta, udvarát a turórováson simára faragják.

A túrókészités módja egyszerű. Legfőbb eszköze a kád, melybe a tejet mérik s az oltóval (rinză de miel) kevérik, a mi után a tejet 1—2 óra hosszat pihenni hagyják. A kicsapódott túrót a bács tenyerével nyomkodja a kád fenekére, hogy egy tömegbe álljon össze, a felette levő vékony tejet pedig a mértékeknél emlitett nagy fakanállal átmeriti az ordafőző üstbe s felfőzi. A túróból sajtot, ebből ismét tömlőtúrót készitenek. E munkát azonban mindenki otthon végzi.

Őszkor szeptember vagy jobb esztendőkben október hónapban a juhosgazdák a havasra gyülekeznek, a bérlőgazda számadása alapján kifizetik

[1] A megmért tejet minden juhosgazda hazaviszi, vagy ott a havason költi el.

a haszonbér, illetőleg legeltetés költségeit, mely juhonként 12—16 fill. közt váltakozik. Ezután a gazdák a nyájakat haza terelik s újból kezdetét veszi a költséges telelés.

A páringi juhász (ciobanŭ).

Egyszerűség, jóindulat, az idegenek iránti barátság, az oláhnyelvet nem beszélők iránti bizalmatlanság, de főleg foglalkozásának szeretete jellemzi a páringi juhászt (l. kezdőczímke). E mellett azonban elég gyakran akad köztük is olyan, a ki bűnös nyereség vágya miatt összeütközésbe jön a törvénynyel. Öltözetük egyes darabjait nagyrészt maguk készítik. Ingük és gatyájuk vászna házi készítmény. Az ingvásznat keskeny lila, kék vagy piros sávok (arnici) osztják nagy koczkákra. Télben-nyárban báránybőrből készült ujjatlan mellesben járnak (peptariu), mely fölé nyárban könnyű szűr (suba), télen és tavaszszal a nehéz, kivül-belül gyapjas bunda (cojoc) kerül. Hideg időben harisnya nadrágot (ciariciŭ) is húznak. A szűrrel kalapot (colop), a bundával nagy, felül sokszor szélesebb bárányből kucsmát (căițiă) viselnek. A fiatalabbak kalapjának elmaradhatatlan dísze a gyöngyökkel kirakott kalapszalag (ladițiariŭ), mely mellé a havason havasi rózsa (cocozariŭ, Rhododendron) és havasi boróka (jenapăn) ágat tűznek. Derekukon széles (briu) vagy keskeny (cuvanuă) tüsző van sárgaréz gombokkal díszítve. Ebben tartja a juhász minden apró készségét, pipáját, dohányát, a túrórovást, tűzszerszámát (amnariŭ) (2. á. 12. és 13. sz.). A kovát (cremine) a hegyekben szedik. A taplót (iască) bükkfákról gyűjtik s a szokott módon teszik lágygyá és éghetővé. A tüszőben van a sárgaréz karikákkal gazdagon díszített, gyakran feketére égetett furulya is. Ide vannak aggatva a mosdásnál használt kis törülköző (scerzare), a fapohár és a tűtartó (acușiŭ) (2. á. 11. sz.). Ez utóbbi rendesen sárgarézből készül s teteje füleinél fogvást két kis szíjon mozog, akár a templomi füstölő fedője.

A juhászok csaknem állandóan bocskort hordanak. Gatyájukat a bocskor felett kis szíjjal (vânare) kötik meg. Kezükben botot hordanak, melyre támaszkodva a nyájat őrzik.

Jó gyaloglók, de inkább szeretnek apró lovaikon járni. Élelmük főként tej, túró és sajt, húst csak télen esznek, vagy ünnepnapkor. Valamennyie dohányos és 1—2 jó szivarért bármi szolgálatra kész. Dohány hiányában élvezettel és órák hosszáig rágják, kivált a fiatalabbak, a fenyőkből kifolyó gummiszerű anyagot (mestică). Sok köztük a kitünő furulyázó és énekes.

Eszmekörük szegényes, de a természet egyes jelenségeinek megfigyelésénél sokszor bámulatos képességet mutatnak. A havasi állatok szokásait, életmódját oly pontosan ismerik, a mint csak hosszas és pontos megfigyelés után lehetséges. Mint minden a szabadban sokat tartózkodó, ők is babonásak, babonáik leginkább a medvére s a juhok betegségeire vonatkoznak.[1]

*

[1] Ezekről más alkalommal óhajtok megemlékezni.

A fentebb elmondottak után önként következik, hogy a páringi juhászat egyik főismertetője a közösség, mely e foglalkozás minden részében megnyilatkozik. Ennek szükségszerű folyománya a mértékrendszer és a különböző rovások, melyek elseje hetes rendszerű, másodika pedig némi átmenetet mutat a bánáti szerbek rovásához. Hogy a páringi juhászat, a mint ma van, a közösségen épült, tanulságosan bizonyítja a szomszéd községek juhászata, mely, a közösség hiányozván belőle, mértékrendszer- és rovásnélküli.

Péterfi Márton.

MURAKÖZI SAJTSZÁRÍTÓK.

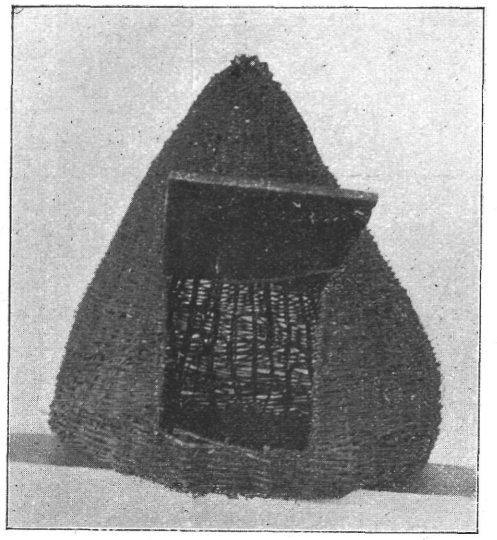

Régi alakú sajtszárító.

A Mura tulsó partjától kezdve, a szorosabban vett Muraközön, sőt Horvátország északi részében is, minden utazónak feltünik a horvát házak sajátságos velejárója és állandó attributuma, a változatos alakú sajtszáritó. Czélját és rendeltetését az avatatlan alig ismerheti fel, annyira változik a helyi viszonyok szerint nemcsak külső formája, hanem felszerelése is. Négyszegletes, téglaalakú, kúpos, gömbölyű, vagy felforditott teknőforma kosarak a leginkább kedvelt alakok, melyek felül vagy oldalt csapóajtóval vannak elzárva. Ritkábban kunyhószerű, vagy galambdúcz-forma fedeles kis tákolmányt is találunk, de míg az előbbiek a vesszőfonatos vagy deszkázott oromzat ablakában állanak, az utóbbiak külön állványt kapnak az udvaron vagy a ház előtt. A ducz lábába sorba vert fogakon felforditott tejes köcsögök díszelegnek. A formát és szerkezetet illetőleg következetes rendszert alig ismerhetünk fel. Azt mondhatjuk, hogy a vérteleken függő fűzfakas inkább a kisgazdák házainak attributuma, míg a lábas dúcz jobb módra vall (l. 1. á.). A kosár fonását illetőleg feltünik az, hogy az öreg házak régibb keletű kosarai inkább gömbölyűek, vagy kúposak és az akkori kosárfonás technikája szerint abrincs, tehát szilárd váz nélkül készültek, ellenben az újabbak csaknem kivétel nélkül négyszegletesek és mindenkor fakerettel birnak (l. 2. á.).

Ez utóbbiak alakja emlékeztet a Rábaközön is található *lészá*-ra, a nádból, ritkábban vesszőből font kosárra, melyben füstölt húst és tojást

tartanak az asszonyok, de nem ritkán túrót is szárítanak. De míg az utóbbiakat rendszerint a kamarákban látjuk, az igazi sajtszárítók mindenkor szabad levegőn állanak.

E kosarakban érik és szárad a kizárólag házi készítésű túró, valamint a sajt, mintegy félévig, helyesebben addig, míg elfogyasztják. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a sajtkészítés divatja egyre csökken és tán közel az idő, mikor a muraközi specialitásnak, az édes sajtnak már csak emléke marad.

A jelenleg még élő hagyományos készítésmód megkivánja, hogy a háziasszony maga készítse az oltót is. E végből a gondos háziasszonyok borjúölésnél (állítólag disznóöléskor is) a leölt állat ojtó-gyomrát megtisztítják és belső falát óvatosan úgy fejtik le, hogy a gyomor egészben maradjon.

1. á Újabb alak.

A gyomor szélét fadarabbal összefűzik, úgy hogy pénz- vagy dohányzacskóhoz hasonlít. Ezt a zacskót sóval töltik meg és két napra félreteszik, azután a só befolyása által képződött vizet belőle kiöntik. A víz lecsöpögtetése után a gyomrot lehetőleg egyenletes melegséggel bíró helyre — rendesen a szoba szarufájára, a kályha közelébe — akasztják száradás végett, míg csontkeményre szárad össze.

A sajt készítése alkalmával ebből a száradt ojtóból kis darabot eczettel öntenek le, megsózzák és három napig állni hagyják. (Egy liter folyadékhoz három kanál só kevertetik.)

A legfeljebb egy napos, le nem felezett édes tejet tűzhelyen langyos melegre melegítik és minden négy liter tejhez a fenti folyadékból egy kanállal kevernek. Néhány percz mulva a tej megkocsonyásodik, E kocsonyát kanállal alaposan szétverik, hogy a képződött víz a felszínre kerüljön.

A víz leöntése után a kocsonyát fatálra öntik és kézzel gyengén

átgyúrják, hogy a még meglevő sajtvíz eltávolodjék. Ha a fatál a kocsonyával megtelik, a felületét megsózzák és két napig állatják. Ezután a kocsonya már sajt állományú és ehető, de még sok vizet tartalmaz, ezért most a tálat ferdén állítják fel, hogy a még meglevő sajtvíz lefolyhasson, a mi újabb négy nap alatt véget ér. A sajtot most néhány napig falapra vagy formába szorítják, végül érés és száradás czéljából az említett kosárba helyezik. Félév mulva a sajt már eléggé kemény és rendesen akkor el is fogyasztják. Ha a tej nagy zsírtartalommal bírt, a tálalakú sajt formáját elveszíti ugyan, sőt szét is mállik, de ez csakis annyiban kellemetlen, hogy a sajt kukaczossá lehet. Egyébiránt a muraköziek különösen a szétmálló

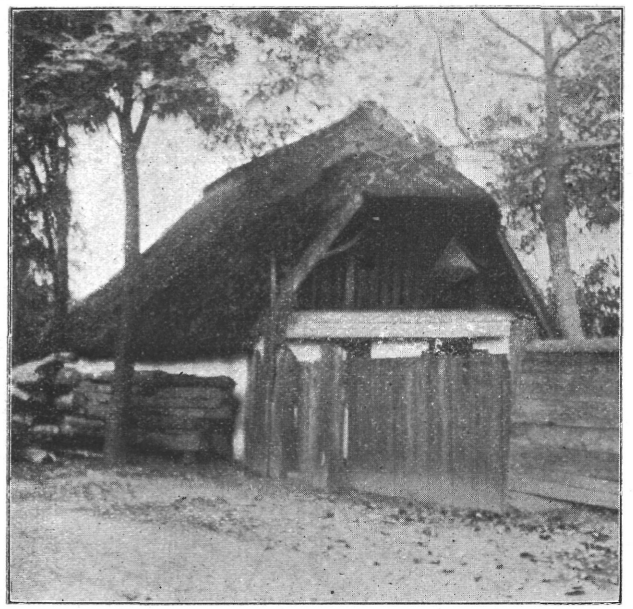

2. á. Régibb alak.

sajtot nagyra becsülik a benlakókkal együtt, a mi ugyancsak ragaszkodás az ősi hagyományokhoz, mert feltétlenül emlékeztet *Csaplovits* leírására (Slavonien und znm Theil Croatien. Pest, 1819. I. 119.). Az eljárás maga is lényegileg azonos, sőt az a régi rossz szokás, hogy a savó javarészét veszendőbe hagyják menni, maiglan dívik. Természetes, hogy a sajttermelés idejében, mikor az úgynevezett érés megindul, az ismert sajtillat betölti az egész falut, áthatja a lakók ruháit s még jó soká azévad után is érezhető.

Ennek kora azonban lassan lejár. Az egyre terjedő okszerű tejgazdálkodás és még inkább a tejnek természetes állapotban való értékesítése eltörli ezt az ósdi emléket is. Ritkulnak a vérteleken lógó kosarak, sőt a meglevők javarésze is már üres, lassan végleg elvész a sajtkosár, a muraközi házak attributuma.

Czimmermann Ferencz,
alsódomborúi plébános.

FONOTT KALÁCSOK ÉS PERECZEK.

Az ünnepi sütemények változatos, mindamellett állandó formái, sőt bizonyos alkalmakkor következetesen ismétlődő alakjai régóta foglalkoztatják a néprajzi irodalmat. Egyesek történelmi alapon igyekeztek magyarázni az egyes feltünő alakok keletkezését, mások az avult nevek erőszakos etymologiájával próbálkoztak, míg *Rochholz* és *Benndorf* tanulmányai a kérdést exact irányba nem terelték. E modern irányú tanulmányoknak specialistája *Dr. M. Höfler*, a ki az utóbbi két év alatt a még hátralevő vitás pontokat tisztázta. E tárgyú két közleménye a *Zschr. für österr. Volksk.* 1903. évfolyamában jelent meg, dúsan illusztrálva.

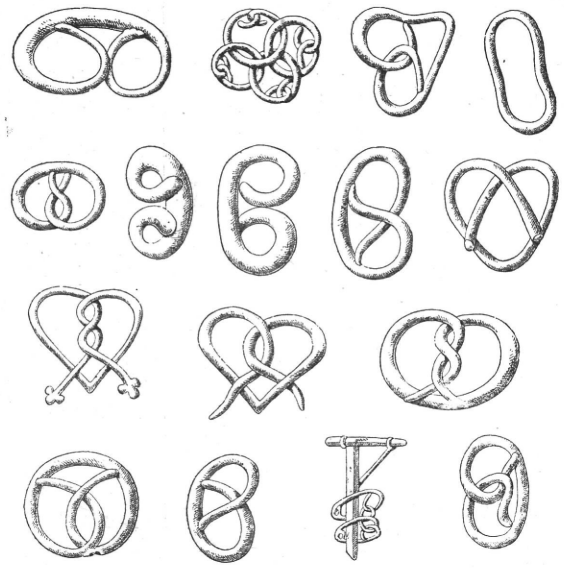

1. á. Németföldi pereczformák.
(Arch. f. Anthr. után.)

Ebben, az irodalmi adatok gondos figyelembevételével, rámutat az egyes typusok kialakulására s történelmi adatok kapcsán kifejti, hogy ezek a sütemények a kozmogonikus eredetű évforduló ünnepek, tehát a hajdani újévi ünnepélyek maradványai. Természetes, hogy az újév napjainak messze menő kitérései, később a zsidó, julianus, byzantinus és a gregorianus naptárak ellenmondásai s az egyes országok, sőt tartományok szerint is változó újév napjának ideje és megülése zavarólag hatott az ünnep külső szertartásaira, miért is attributumainak jelentősége a megváltozott ritussal együtt átalakult. A római *panis martialis* (marcipan) és a *strena*-k (újévi ajándékok) a zsidó, keresztény, germán stb. kultuszokkal keveredve gyökeres változáson mentek át ugyan, megváltozott a symbolum belső értéke, de a külső alak megmaradt.

A germán és a szláv népeknél újév táján divatozott halotti ünnepek, az ősök lelkeinek kultusza, a maga mézes kenyerével jól megfért a panis martialissal, épp úgy, mint a tabulákon megvendégelt *manes, lares* kultusza a Seelenbewirtunggal. A későbbi *dominae nocturnae* számára éjente felterített asztal tartalmilag is megegyezett a szelek képében hazajáró ősöknek való áldozatokkal. Első helyen állottak az ősi *cerealia dona*, a pépek, lepények, melyekből a későbbi kenyér, ebből a gyümölcscsel megrakott kalács, ebből pedig a fűszeres kalács (pigmentum) fejlődött.

Hogy az újévi áldozat czélja alakilag is feltünjék, a tésztából gyúrt strena eleinte a Strenia berkéből való ágat utánozta, mellette a phallus, mint a termékenység symboluma és más egyszerű alakok szerepeltek. A tulajdonképeni halott-

kultuszban komplikáltabb alakok lépnek fel, melyek közül leggyakoribb a *fonatos*, sokféle variációban. Ezekkel foglalkozik *Höfler* második értekezése (*Bretzelgebäck.* Archiv für Anthropologie. Új folyam, III. köt., 1904. 2. füz., 94—110. l.), mely a német fonott kalácsoknak vagy pereczeknek eredetét tárgyalja. Az ókorban szokásban volt, hogy az elhunyt sírjába értékes mellékleteket helyeztek el, a melyeket később kalácsutánzatokkal helyettesítettek. Ilyen formában jelképezték a női hajat, hajfonatot utánzó kalácscsal, így a fésűt, a halotti czipőt és koszorút, továbbá a karpereczet, a mely értékes fémből készítve a lemondás symbolumaként követte az elhunytat sírjába. Ennek az utóbbinak jelképes helyettesítője a tésztából sütött perecz, a melyet a régészek, hamis etymologiai alapon indulva, azelőtt a napimádással kapcsoltak össze és a napkorong jelképének tartottak. Pedig a perecz a régi germánok napkultuszával semmiféle összefüggésben nincs, hanem halotti kalács, a mely Olaszországból származott el német földre és terjedt el egészen az északgermán népekig. Nem egyéb, mint a régente halotti díszül szolgált értékes karperecz, a melyet olcsó tésztaalakokkal helyettesítettek; tehát az ilyen melléklet halottnak szánt eledel, egyben áldozat is volt. Ezt a magyarázatot támogatja a perecz szó etymologiája, használatának ideje, továbbá lokális alkalmazása és alakja.

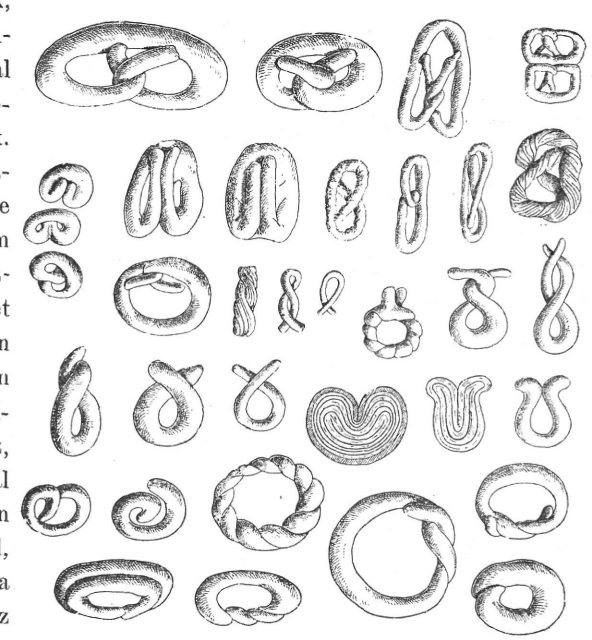

2. á. Németföldi pereczformák.
(Arch. f. Anthr. után.)

Szerző a német perecz (*Bretzel*) szó származását kutatván, azt közvetve, a latin karperecz (*bracilla*) szóra vezeti vissza. Tehát ehhez hasonló keményhajú, fonott vagy csavart kalácsról van szó, a mely olasz földről, a latin szerzetesek révén terjedt volna el észak felé.

A perecz a husvétot megelőző bőjti időnek jellegzetes süteménye. De a míg használata eredetileg szigorúan csak a bőjtre szorítkozott, manapság a jövedelmezőség okából már az év kezdetétől fogva készítik, a husvéti ünnepeken túl azonban nem szokásos. Bőjti időszakot a régi germánok is ismertek, csakhogy nem ennek a szokásnak későbbi, keresztény értelmében, a mely a lelki szomorkodás és bűnbánat ez idejében az ételtől való tartózkodást követeli. A germán bőjt szoros összefüggésben volt a halottak kultuszával és abban állott, hogy ételáldozatot mutattak be a halottak szellemeinek és bizonyos idő mulva ezeket az ételeket elfogyasztották. A régi görögök is ismertek háromnapos bőjtöt valamely rokonuk halála után, szintúgy a zsidók, a kik Saul és fiainak temetését követő hét teljes

napon át bőjtöltek. Ekkor, de később az ókeresztény időben is, a bőjt a gyász jele volt. Ezt az összefüggést számos más népnél és vallásnál is ki lehet mutatni, a mi érthetővé teszi, hogy a régi pogány halotti süteményből keresztény bőjti kalács lett. Különösen a perecznek van ilyen messzire visszanyúló eredete és összefüggése a halottak tiszteletével. Mutatja ezt, hogy ma is halottak napján divik, továbbá az a körülmény, hogy némely helyen a temető sírkeresztjeire aggatják, a palesztinai keresztények pedig a síron fogyasztják el. A régi németek bőjti pereczei olajjal voltak bekenve, a mely az akkori bőjtidőben tilos vajat helyettesitette. Fontos az is, hogy csakis a bőjti kalácsot sózták meg; Németországban ma is bőjt idején járja a sózott perecz. A sónak is van jelentősége; szent volt már az ős indogermánoknál, a kik azért használták, hogy a szellemek kedvében járjanak. Tőlük a IV. században átvette a keresztény szertartás is, a mely a boszorkányok, a betegséget gerjesztő rossz szellemek ellen való óvszert csinált belőle. A sónak ez az alkalmazása tehát azonos a bolgár és török pereczeken használt szezammag jelentőségével. A pereczsütés népi szokása végig húzódik a bőjt egész idején. Néhol hamvazó szerdán költik el; Tirolban a levesbe teszik, Csehországban a szülők az első bőjtvasárnap előestéjén fűzfavesszőre fűzött pereczeket akasztanak a fák ágai közé, hogy ezzel az áldozattal kiengeszteljék a holtak kóbor szellemeit és termékenynyé tegyék a fákat. A cseh pereczek karikaszerű alakja és zsinórra vagy vesszőre fűzésük módja ősrégi szokásra enged következtetni. Bronzgyűrűkből való fűzérek hajdan pénzértéket képviseltek. Ezeknek tészta-utánzatokkal való helyettesítése a hátramaradottak áldozati kötelességének olcsóbb formája volt, hiszen az ókor végén azt olvassuk egy római írónál, hogy áldozatoknál az utánzatok egyenlőértékűek a jelképezett tárgygyal. Skandináv bronzkori sírokban, azután Hallstadtban is apró gyűrűket s másféle miniatür-ékszertárgyakat találtak, a melyekkel a drága karikákat helyettesítették. Olyan időből valók ezek, a mikor germán pereczek még nem voltak. Az utánzatok anyaga még ugyanaz, mint az eredetié, csak az értékük kisebb, de a midőn a rómaiak révén az ő kalácsfonásra alkalmas tésztakészítési eljárásuk, elterjedt a germánok is, meg más népek is az utánzatokat már nem fémből, hanem tésztából készítették — egy csapásra eleget téve az áldozat,

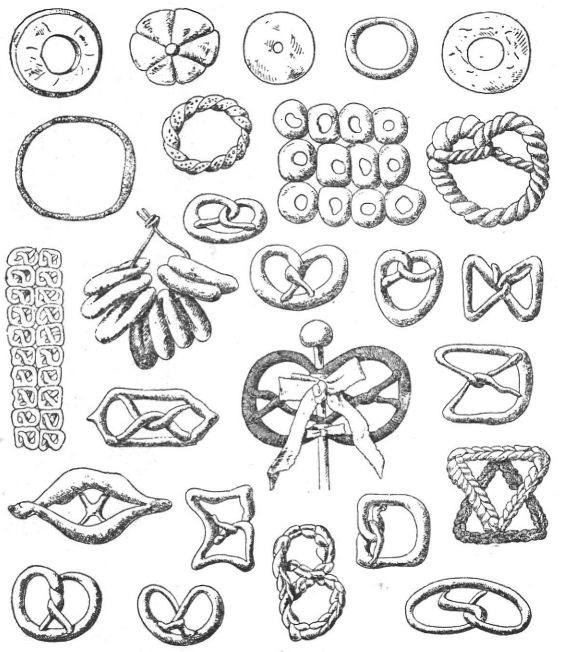

3. á. Németföldi pereczformák.
(Arch. f. Anthr. után.)

meg a halottnak szánt eledel követelményének. Hogy a perecz csakugyan a holtak tiszteletével függ egybe, az kitünik egy albán szokásból is. Ha albán férfi idegenben hal el, a temetési szertartásokat annak daczára otthon kell elvégezni. A koporsó helyét a gyászmenetben egy fiú foglalja el, a ki egy tál főtt búzát visz — ez a halotti eledel — s rajta pars pro toto-ként egy pereczet. — Ha pereczt törésnél valamit gondolunk, az beteljesedik, mert az ilyen áldozattól jótékonyan befolyásolt szellemek kedvünkben járnak. Gyógyító hatást is tulajdonitanak a pereczeknek. Így Braunschweigban a nagycsütörtökön készített perecz a láztól óvna, a mi szintén azt bizonyitja, hogy a perecz nem a napkultuszszal hanem mint keresztény bőjti sütemény, a halottak tiszteletével van összefüggésben, mert gyógyító ereje csak azokon a napokon érvényesül, a melyek a halottak tiszteletének vannak szentelve, vagy bőjttel összekötve.

A bőjti időn kívül más lokális alkalmazását is ismerjük a perecznek. Különösen olyan ünnepnapokon, a melyek a halottak emlékét örökitik meg. Így divik a perecz Németországban: *halottak napján, halálesetek alkalmával*, a mikor Hollandiában, Svédországban is szokásos; délvidéki oláhainknál is a halálesetet követő 3., 9. és 40. napon, a 3., 6. és 9. hónapban és a gyászos eset évfordulóján egy tál főtt búzán kivül nagy pereczet is tesznek a sírra. Használatos továbbá ez a sütemény *búcsúnapokon, lakodalmak alkalmával, szentek emlékezetének ajánlott ünnepeken*, pl. Szt. Márton napján, *karácsonykor, újévkor*, Poroszországban *húshagyó kedden, husvétkor*, a mikor a Rajna mentén a nyúl husvéti pereczet hoz. Mindebből az következik, hogy a perecz bőjti sütemény, a mely a gyászszal, a halottak tiszteletével van kapcsolatban. Az értékes sírmellékletek tésztautánzatai, a melyek egyszersmind halotti eledelül is szolgáltak, az elhunyt rokonai és barátai, a szegények, az iskolás gyermekek között kerülnek szétosztásra. Az ékszerül szolgált karpereczeknek, nyakdiszeknek ilyetén megváltása valószinűleg a régi görög, illetve római földről indult ki és Itáliából került a római kolostorok révén Németországba, még pedig minden valószinűség szerint csak a X. században.

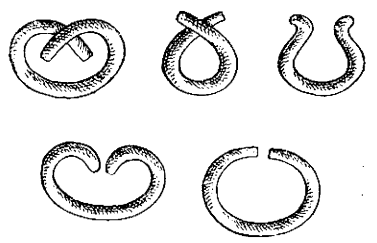

4. á. A pereczformák alaptypusai.

A perecz alakjának meghatározásánál *Höfler* 82 különböző alakot elemez (l. 1—3. á.), a melyek czímerekről, czéhjelvényekről és pecsétekről, siriratokról stb. kerültek. A legrégibb a XI. vagy XII. századból származik. A felsorolás modern pereczekkel folytatódik. Ha a részletekben találunk is eltéréseket, a karperecz ősi tipusa mindenkor világosan szembetűnik. Megkülönböztethetünk zárt és nyitott karikaformákat (l. 4. á.); amazok a gyürüformájú kalácsnak vagy koszorúnak, ezek a pereczek felelnek meg. A mai perecz formája tehát a nyitott karika utánzása, csakúgy, mint az ismert kar- vagy lábperecz vagy a nyakkarika. De van még egy egyező vonás a kettő között. A kar illetve a lábperecz két végét egymásra csavarták, hogy összeszoritsa a körülfogott testrészt; a perecz két vége is egymásra, néha pedig összetartás okából a karika belső felülete felé van hajtva, illetőleg odatapasztva. A kettő tehát identikus, vagyis a perecz a hasonló

formájú ékszernek tésztából való utánzata. Ezt bizonyítja, a mint már hallottuk, a név latin eredete, a perecznek a böjti időre szorítkozó, általában a halottak kultuszával összefüggő szokása, sóval, olajjal való behintése és bekenése, a mi gyógyító hatást ád neki, a sírmellékletül szolgált ékszereknek tésztából való utánzása és végül a formai megegyezés.

A fentiek kapcsán *Höfler* még egy elmélkedést közöl (*Volkstümliche Gebäckformen*. Archiv für Anthropologie. Új folyam, III. köt., 1905. 4. füz., 310—312. l.) arról, hogy a népies süteményeket milyen szempontok figyelembevételével szabad magyarázni. Óv az etymologia túlságos, vagy épenséggel kizárólagos felhasználásától, a mely egymagában sohasem elegendő arra, hogy vele bármely tárgy jelentését megértessük. Az ethymologia csak a reálisabb magyarázat támogatására, megvilágítására való. Pl. ugyanazokat a tésztákat már az ókorban is helyenként és időnként más-más elnevezéssel illették, annál inkább történik ez manapság, a modern formák rengetegében. Ha csak valamennyire is áttekintést akarunk nyerni a használatban levő alakokról, elsősorban csak a közönséges, a nép széles rétegeiben elterjedt s éppen ezért régibb formákra szabad tekintettel lennünk. Hogy az alakokat tovább magyarázhassuk, 1. sokféle alakot kell gyűjteni és arra törekedni, hogy segítségükkel az ősi tipusokat megállapítsuk. Ez nem könnyű dolog, mert új formáknak a régiekkel való variálása manapság már közönséges, pl. eredetileg csak a női hajáldozatot utánzó kalácsot fonták, később megtették ezt a pereczczel, a gyűrűt, koszorút utánzó stb. tésztával is. 2. Figyelembe kell venni azt a környezetet, a melyben a magyarázandó kalács szokásos, tehát a helyre, időre, a népies szokásokra, elnevezésekre, a kulturfokra, történelemre is kell tekintettel lennünk.

A tésztakészítés közvetlen czélja, hogy az ember a sorsát intéző istenségnek, szellemeknek áldozattal akarván kedvében járni, a halotti kultusz követelte áldozatot ilyenformán symbolikusan rótta le. A pogány germánoknak évente három nagy ünnepük volt, a melyek később a római, majd a zsidó-keresztény időszámítás korszakában további ünnepnapokkal gyarapodtak. Az ilyenkor szokásban volt ételáldozatok a halotti kultuszszal egybekötött ünnepeken tartották fenn magukat legtovább. Nem egy pogány ételáldozatnak nyomára akadhatnánk még manapság a keresztény búcsújáró-helyek közelében. A római tésztakészítési eljárásnak észak felé való terjedésével bizonyosan tésztaformák is vándoroltak német és angolszász földre. Az apáczáktól új formákat sajátíthatott el a várak asszonynépe, kik azokat magukkal vitték és terjesztették esetleges új hazájukban. Később a német reformátoroknak hitvesei a germán Északot, a svájczi kálvinisták Magyarországot, a Sacré coeur-apáczák Bajorországot látták el új alakokkal. És végre a modern forgalom, a mely egész idegen kolóniákat teremtett a külföldön, különösen a nagy fürdőhelyeken, össze-vissza dobálta a különféle formákat. A nép nagy tömege azonban megmaradt a régi, kézzel alakított tésztáknál, a melyekhez a XVI. és XVII. században a formából készítettek járultak. Minél magasabb valamely nép kulturája, minél sűrűbb összeköttetései voltak a külfölddel, annál gazdagabb, változatosabb alakúak a sütemények. Mégis a legmodernebb darabon is fel lehet ismerni valami ósdit, a primitiv ősalakra emlékeztetőt. A régi görög és római tésztákkal azonban ne hasonlítsuk össze egyre-másra a maiakat,

mert amazoknak a legtöbbször csak a nevét tudjuk, de az eredeti alakot nem ismerjük — az etymologiai alap egymagában véve pedig, a mint azt már hangsúlyoztuk, ehhez kevés. Magyarázatainknál legyünk elsősorban szigorú tekintettel a *reális alakra* és az *ethnologiai alapra.* *B. S.*

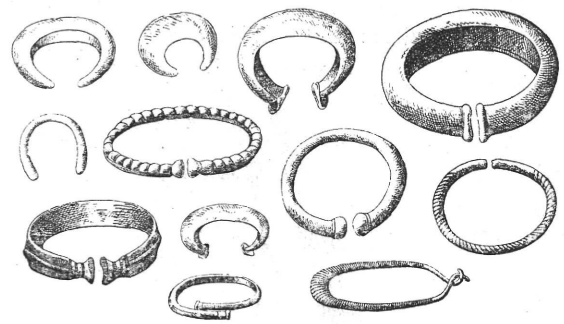

Praehistorikus pereczalakú kar-, láb- és nyakékek (bracillák).

ÚJABB ADATOK A MEGLAKATOLT EMBERI ÁLLKAPCSOK KÉRDÉSÉHEZ.

A múlt év nyarán, midőn az Österr. Ingenieur- und Architekten-Verein megbízásából adatokat gyűjtöttem az egyesület kiadásában megjelenő „Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn" czímű munkához, kutatásaimat a néprajz egész körére terjesztettem ki. Adatokat kértem ilyen módon idősb Storno Ferencz úrtól is, a ki a Felvidéket többször beutazta s e közben figyelmét mindenre kiterjesztette, a minek néprajz szempontjából jelentősége lehet. Felhívta figyelmemet a Felvidék érdekesebb romjaira, valamint a hozzájuk fűződő népmondákra, melyek jórészt maiglan élnek s érdekességüknél fogva megérdemlik, hogy a régibb ilynemű gyűjtések kiegészítéseül feljegyeztessenek. Elmondta egyebek között a turóczmegyei Blatnicza vár romjához fűződő népmondát, mely szerint a vár ura egykor egy udvari papját, a ki úrnője gyónástitkát kifecsegte, azzal büntette, hogy szájára lakatott veretett és így őt a várkapuba elevenen befalaztatta.

A hihetetlenül hangzó népmondának Storno elbeszélése szerint valami alapja lehet, mert a mikor a romot 1886. év folyamán meglátogatta, megmutatták neki a várkapu kibontott üregét is, a hová egykor a bűnös papot befalazták volt és kísérői elmondták, hogy mikor sok évvel ezelőtt az üreget kibontották, benne valóban egy csontvázat leltek, a melynek alsó állkapcsán lakat volt. A koponyát lakatostul a Magyar Nemzeti Múzeumnak küldték be. Nemsokára ezután került kezembe a *M. N. Múzeum Néprajzi Értesítőjének* 1904. 3—4. száma, melyben P. Vajna Károly épen a „Meglakatolt emberi állkapcsokról" értekezik s egyebek közt azt mondja, hogy a IX. táblán bemutatott, a M. N. Múzeum Régiségtári osztályának tulajdonát képező lakatos állkapocs lelőhelye ismeretlen. Eszembe jutott Storno közlése s önkéntelenül is összefüggést kerestem az ismeretlen eredetű lakatos állkapocs és a blatniczai népmonda között.

A véletlen kezembe adott egy újabb adatot, me'y ebbeli feltevésemet megerősítette, annyira, hogy ennek kapcsán a blatniczai esettel újból lehet foglalkozni. Olvasgatva Fabricius András, a $2^1/_2$ év előtt meghalt soproni patricius költeményeit: (*Sinnen und Minnen.* Dichtungen von ANDREAS VON FABRICIUS. II. Bändchen. Im Selbstverlage des Verfassers. Sopron, 1883.) az 59—102. oldalon költői elbeszélést találtam, melynek czíme: *Das Schloss am Munde eines Mönches,* felkeltette kíváncsiságomat, bár számot vetettem azzal, hogy benne mint költői alkotásban, történeti magvat nem lehet keresni s még kevésbbé vehetem ezt bizonyítékul STORNO, illetve VAJNA adatai mellett.

Csakhamar beláttam azonban, hogy a költői elbeszélés magva valóságos népmonda, sőt előtérben áll egy olyan historiai factum, mely a megénekelt esetnek a maga idején újabb actualitást kölcsönzött s hihetőleg ez bírta a szerzőt arra, hogy a thémát költőileg feldolgozza. Nevezetesen positiv adatként említi a meglakatolva befalazott barát csontvázának felfedezését s ezzel kapcsolatban a meglakatolt állkapocsnak a Múzeumba való jutását. Tudva már most azt, hogy a M. N. Múzeumban valóban van egy ilyen ismeretlen helyről származott meglakatolt állkapocs, a költemény rávezet ennek eredetére s talán positiv kutatás révén olyan historiai nyomra igazít, melyen a meglakatolt állkapcsok kérdése is megfejthető lesz.

Ez okból érdekesnek tartom röviden elmondani Fabricius költői elbeszélésének tartalmát, noha forrását, honnan ez anyagot meritette, megjelölni még nem tudom s így egyelőre nem is lehet megállapítani, mennyi benne a népies elem és mennyi a költői inventió?

Elika, Znió vár grófjának leánya, örök hűséget fogad titkos imádójának, Illamérnak, mikor ez a szaraczénok ellen hadba indul. E titkos viszonyról Elika szülei mitsem tudnak, Illamérnak különben is nyoma vész, azért a grófi szülőket nagyon meglepi, hogy a leány kérőit mind kikosarazza, sőt az atyja által választott vőlegényt is elútasítja. Az ájtatos anya ekkor a bölcs Odillo baráthoz fordul tanácsért, ki a szomszéd blatniczai kolostor dísze. A barát azonban, ki már rég szemet vetett a szép leányra, gyónás közben kicsalja szerelme titkát s ő maga is szerelmi ajánlattal ostromolja. Elika természetesen elútasítja, mire a barát elárulja a szerelmi viszonyt a gróf előtt. E közben Illamér győztesen tér vissza a háborúból s jegyeséhez siet titkos találkozóra, de útközben Odillo emberei megölik, a leányt elrabolják, a barát pedig elhiteti a szülőkkel, hogy Elikát Illamér szöktette meg. Hónapok múlva a lány megszökik fogságából, szüleihez menekül, bevádolja Odillot és meghal. A megbántott várúr első haragjában a kolostor ellen fordul, de az apát kiengeszteli azzal, hogy a bűnöst maga a convent elítéli és a gróf kezeibe szolgáltatja. A convent ítéletét az apát a költemény szavai szerint így hirdeti ki:

— — — — Du verriethest
Das *Beichtgeheimniss*, darum wird
Dein Mund auf ewig so verschlossen,
Dass deine Zunge sicht nicht rührt.

Ein *eisern Schloss* wird deine Lippen
Vereinigen mit deinem Kinn,
Durchbohrend Gaumen, Unterkiefer,
Zerfleischend so die Zunge d'rinn.

Und weil du Meuchelmord bestelltest,
Von eines Opfers Blut noch triefst,
Weil du die Keuschheit frech verhöhnend,
An einer Jungfrau dich vergriffst;

Weil du geschändet und entehrt
Hast dieses Klosters Heiligthum:
Wirst du *lebendig eingemauert*,
Sobald von heut' drei Tage um.

Az itéletet végre is hajtják. A meglakatolt szájú bűnös barátot három napra pellengérre állitják és végül örök intőjelül a klastrom kapujának egyik fülkéjébe elevenen befalazzák. Szelleme azóta egyre kisértett és zavarta a barátok éjjeli nyugalmát, sőt még most is ott bolyong a romok között, nyög és panaszkodik, mert elkárhozott lelke a túlvilágon sem maradhat iszonyú bűnével.

Eddig tart a monda költői részlete, de az epilógusnak, mint már fentebb is kiemeltem, történeti háttere van. Nevezetesen positiv tényként mondja el Odillo csontvázának megtalálását a következő szavakkal:

„Jüngst unternahmen die Magnaten,
Die heut Besitzer Blattnitz's sind,
Nachgrabungen an Ort und Stelle,
Ob man des Mönchs Gerippe find't.
Die Sage wies genau den Platz an,
Und siehe da: man fand das Schloss
Noch am Skelette in der Blende,
Wie es das Kinn am Backen schloss.

Die *Freiherrn Révay* schickten Beides:
Das Schloss mitsammt dem Knochenrest
Für Forscher der Geschichte Ungarns
In das *Museum* hin nach *Pest*."

Fabricius adata ilyen módon az ismeretlen eredetű meglakatolt állkapocs lelőhelyét, de még az ajándékozó nevét is megjelöli, a mi a monda további kutatásánál alapul szolgálhat.

A meglakatolást illetőleg tehát a népmonda ezt a gyónásszegő pap büntetésének mondja s igy közvetett módon támogatná Vajna Károly következtetését, a ki szintén feltételezi, hogy a meglakatolás kinzás, illetve büntetés egy neme volt.

Ezzel szemben tudomásom van egy másik, irodalmilag eddig nem publikált leletről, mely ezt a nézetet czáfolja. Dr. Palkovics törzsorvos figyelmeztet arra, hogy Roglaticzán (Bácsmegyében) 1882-ben a Pilaszanovits-féle Legyen tanyán házépités közben szintén találtak egy lakattal terhelt állkapcsot. Ezen a lakat a két középső metszőfog helyére volt akasztva s világosan látszik, hogy a lakat itt post mortem volt applikálva, mert a hiányzó fogak utólag, erőszakosan távolittattak el s a csonton semmi olyan változás nem észlelhető, milyen a lakatnak még élő egyénre történt alkalmazásakor okvetlenül fellépne.[1]

Bünker József Rajmund.

*

Megelégedéssel konstatálhatjuk, hogy a meglakatolt állkapcsokról szóló közleményünk érdeklődést keltett az olvasó közönség, de főleg a szaksajtó körében. Megemlékezett róla pl. a *Zeitschr. für Österr. Volkskunde* (1904 IV.) és függetlenül ettől *Globus* is (1905 III.), mig a *Český Líd* 1902. évi e tárgyú ugyancsak illusztrált és franczia nyelvü kivonat kiséretében megjelent czikke eredménytelenül hangzott el.

A mostani recensiók megegyeznek abban, hogy hasonló leletek a külföldön ismeretlenek, ezért eredetükre fényt vető adatok az irodalomban nem találhatók, sőt a Globus habozás nélkül magyar unikumoknak deklarálja a meglakatolt állkapcsokat. Annak idején a cseh lap abszolut újdonságkép irta le a berencsfalusi leletet s analóg szláv irodalmi adatot ugyancsak nem talált.

[1] A leletnek utána jártunk, sajna, eredménytelenül. Nyoma veszett. *Szerk.*

A fenti közleményből kitűnik, hogy a meglakatolt állkapcsok leírásának, noha csak költői alakban multja van az irodalomban, de a publikációk feledésbe merültek. Fabricius költeménye alkalmat nyújtott arra, hogy ezeket felújítsuk.

Bünker utólagos felvilágosítása nyomán a *Sinnen und Minnen* néhai szerzőjének fiához, F. Gyula főmérnökhöz fordultunk további adatokért arra nézve, milyen forrás nyomán készült a fent bemutatott költői elbeszélés? Válaszul nyomban megkaptuk a forrást, *Báró Mednyánszky* Alajos: Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit. Pesth. K. A. Hartleben 1829. művét, melynek 3. sz. elbeszélése: Das Schloss am Munde (pag. 48—59), Fabricius költeményének alapjául szolgált. A költemény átlag hiven követi a Mednyánszky nyujtotta anyagot, csak a csontváz felfedeztetését mondja el máskép, mert az eredeti Mednyánszky-féle szöveg ezt csak véletlen ásatás eredményének tartja (bei einer ganz zufälligen Nachgrabung). „A romok között, — folytatja — egy fülkében befalazva, férfi csontvázat találtak, melynek baloldali állkapcsán lakat volt. A tulajdonosok ezt a Nemzeti Múzeumnak ajándékozták, hol mai napig látható. De hogy ez a lakat valóban még élő emberre volt alkalmazva, mutatja az, hogy a csont ott, a hol a vassal érintkezett, egészen felmaródott és félre nem ismerhető nyomait mutatja a gennyedésnek. Irtóztató halál, de irtóztató bűntett is.“

Az élénk leírás, a múzeumra és Révayakra való hivatkozás arra enged következtetni, hogy Mednyánszky közvetlen tudomással bírt e leletről és autopsia útján írhatott, habár adatai a M. N. Múzeum régiségtárában levő állkapocscsal csak annyiban egyeznek, hogy a lakat valóban a bal ágra van erősítve, de gennyedés nyoma, atrophia, vagy hypertrophia, a csonton nem látható. Ilyen nyomokat, feltéve, hogy mai példányunk azonos a leírttal, csak laikus tévedés, vagy költői képzelődés láthat a gyenge rozsdafoltok félreismerése által.

Nevezetes, hogy a múzeum példánya ismeretlen eredetűnek van könyvelve, róla az irattárban semmi adat. Némi direktivát adna tehát Mednyánszky közleménye.

Mikor találták a csontvázat, Mednyánszky határozottan nem mondja, szerinte néhány év előtt történt. Az idézett munka 1829-ben jelent meg, de az elbeszélés első ízben már 1820-ban, a Hormayr-Mednyánszky-féle Taschenbuch für vaterländ. Geschichte. I. Wien, 1820. (pag. 238—244.) került a közönség elé s az ominosus adat, „vor wenigen Jahren“, ott is olvasható.

Az egykorú lapokban a kétségkivül feltűnést keltő blatniczi leletnek semmi nyoma, Révayak ajándékai közt a meglakatolt állkapocs nincs említve, ennélfogva még e nyomra vezető adat után is problematikus marad a mai múzeumi példány lelőhelye. Időközben, 1834-ben megjelent a fent idézett gyűjtemény magyarul is: Elbeszélések, regék s legendák a magyar előkorból czímen, Nyitske A. és Szebeny Pál fordításában (Pest, Hartleben 1834.), de itt a múzeumra és Révayakra való hivatkozás teljesen hiányzik, a mi legalább is negativ bizonyíték arra, hogy az állkapocs a 20-as évektől kezdve ismeretes lett volna.

Más kérdés az, honnan merítette Mednyánszky a maga adatait? Tisztán költői invenczió volt-e, mely a rejtélyes lelethez romantikus magyarázatot adott, vagy valami régi emlék inspirálta, nem tudjuk, forrása után hasztalan kutatunk. A szöveg szerint szájhagyományt dolgozott volna fel, mely azonban azóta elenyészett, ma már csak rudimentumai élnek, de hihetőleg ezek is csak Mednyánszky nyomán

maradtak fenn. Szeghalmi Sz. Gyula szóbeli közlése szerint, mikor a „Vágvidék mondaköre“ című művének anyagát gyüjtötte, ilyen töredéket hallott, de azt gyüjteményébe nem vette fel. Hasonló irodalmi reminiscentia lehet a fent érintett Storno-féle változat, mely olvasó közönség előtt ismeretes lehet ugyan, de a nép között nem él.

Nevezetes, hogy az ugyancsak ismeretlen eredetü radványi meglakatolt állkapocshoz szintén a blatniczihoz hasonló monda füződik, mert arról is azt tartják, hogy egy gyónásszegő szerzetest büntettek meg így rendtársai (Rugonfalvi Kiss J. adata). Egyébként erről sem szól más forrás és így nagyon valószinü, hogy ez a magyarázat is Mednyánszky hatása alatt keletkezett. A harmadik lelet Romhányban ugyancsak egy állitólagos templárius kolostor romjaiból került, tehát szintén egyházi rendre vallana és mégis a meglakatolást, mint feltételezett kinzást, illetve büntetés módot, el kell ejtenünk.

Az eddigi vizsgálatok ugyanis azt igazolták, hogy a lakat eseteinkben mindig post mortem, közvetlenül a már kimaczerált csontra van akasztva, miáltal a regényes hypothesis, a lakat mint a gyónás titkát megszegett pap büntetése, tarthatatlan. Ezt különben az egyházi források is czáfolják. A gyónástitok megszegése, mint a „sigillum confessionis“ ellen való vétség, szentségtörés (sacrilegium) és vallás elleni bűnnek (peccatum contra religionem) van minősitve. Büntetései a különböző zsinatok intézkedései szerint életfogytiglan való fogság, számüzetés, egyházi rendből való kitaszittatás, a keleti egyházban anathema stb., de sohasem véres testi büntetés. Wetzer Kirchenlexikonja szerint, egy franczia pap, mert megkinoztatva félelmében a gyilkost elárulta, halálra itéltetett ugyan, de világi hatóság által. Büntetése: kerékbetörés és máglya, tehát nem az egyházi törvények szerint volt kimérve. Itt tehát a lakat alkalmazása, feltéve, hogy ez usus volt, tekintetbe jöhetett volna, mert a bűnpör nyilvános volt. Mindamellett a lakatnak akár mint kinzó-eszköznek, akár mint büntetésmódnak nyomát sehol sem találjuk, még a részletes enumerácziók, melyek a legválogatottabb büntetéseket is felsorolják, a lakat alkalmazását nem emlitik.

Az irodalomban talán egyedül álló, de nem hazai adat, az Acta Sanctorum egyik nem eléggé érthető esete, a nonneti szent Rajmund megkinoztatása. A mercedáriusok rendjének e kiváló tagjáról († 1240-ben) egyik késő életrajzirója megjegyzi, hogy mikor Algirban hirdetve az igét, a pogányok fogságába került, kinzói egyebek közt, „hogy őt hallgatásra birják“, *átfúrt ajkaiba lakatot akasztottak*. A szent túlélte e kinzásokat és mint kardinális halt meg (Wetzer Kirchenlexikon). Emlékét az egyház augusztus 31-én üli, az ábrázoló művészetben állandó attributuma a lakat és rendesen meglakatolt szájjal is ábrázolják. Természetes, hogy ez a legenda a mi eseteinkkel alig hozható kapcsolatba.

Hihetőbb feltevés lenne, hogy az ilyen meglakatolt csontok valami elfeledett babonával függenek össze, vagy talán éppen az ismert koponya-kultusz maradványai. Tudjuk, hogy a különböző babonákban, főleg a rontásokban, fontos szerepe volt a lakatnak (nefaria ligatura) az emberi és állati csontoknak pedig Frobenius[1] és Andree[2] szerint jelentősége volt állatvész eltávolitása közül űzött babonákban.

[1] Frobenius Volkskunde. Hannover 1902. pag. 35. 120—172.
[2] R. Andree: Ethnogr. Parallelen Stuttgart 1878. pag. 127—147.

A koponya-kultusznak mása, mely a germán és a szláv népeknek közös sajátossága volt, a vadnépeknél is fellelhető, még pedig az egész, valamint a részekre szedett koponyával üzött kultuszszal találkozunk.

Az új pomerani tolvajamulett, vagy az Eremitanos szigetek lakóinál használt emberi állkapocs felszerelése valóban emlékeztet a mi leleteinkre, a Raimund legendának analogiáját pedig a jivarok (Ecuador) halotti ünnepeiben találjuk, noha az infibulatio itt is post mortem esik meg, ugyancsak örök hallgatás jeléül.[1]

Még közelebb hozna a való tényekhez, ha az összes modern nyelvekben élő szólásmódokat: meglakatolták a száját, lakat van a száján, stb. fejlődését gyökeresen lehetne nyomozni, bár valószínű, hogy e közmondásként élő kifejezések egy közös forrásból, még pedig a szentirás szövegéből erednek. A szöveg szoros azonossága minden nyelvben valóban a biblia hatására vallana. A Vulgata ilyen képletes, átvitt kifejezései pl. a következők: Ori tuo facito ostias et seras (Eccl. 28. 28.) Fune ligabis linguam eius (Job 40. 20.) Frenum posuit in os meum (Job 30. 11.) Obstructum est os loquentium iniqua (Praed. 62. 12.). Szembetűnő hasonlatosság van a Grimm-féle szótár példáiban (IX. 767) a hol pl. a Schloss vor dem Munde kifejezés analóg a szentirásból vett (Sir. 22. 33.) volt: O dass ich könnte ein schloss an meinen mund legen und ein fest siegel auf mein maul drucken — citatummal. Mindezek a kifejezések azonban a kommentárok egyhangú véleménye szerint csak szóvirágok, képletes mondások, megerösödve a késő fordítások szabadságával, mert legalább is kétséges, hogy a biblia korában volt zárok, závárok értelmileg egyértékűek-e a klasszikus sera, seracula, seragium, claustrum stb. tehát a mai lakatokkal? Kérdés nem lett volna-e itt, de még később is, inkább a pessulus, repagula, tehát tolózár helyén való?

Du Cange szótárának néhány adata mégis azt a feltevést keltheti, hogy a meglakatolás (serrare) mint büntetés mégis szerepelt. Így például: Fratricidas autem, aut parricidas per manum *serratos* de regno eiiciant — ez esetben azonban serrare = arctare = constringere — tehát meglánczolni jelentéssel bir. Másutt: Vultum eius sanguine coopertum, oculos reflexos, visum nigrum, dentes *serratos* — — — a hol serrare = concludere, in angustum claudere kifejezésnek felel meg. Mindezekből azonban a meglakatolt emberi állkapcsokra következtetni gondolatnak is merész, ezért tárgyilagosabb adatokat kell keresnünk.

Vegyük tekintetbe mindenekelőtt azt, hogy szakértők véleménye a lakatokat különböző időkből valónak tartja, de a legrégibbnek kora is legfeljebb a XVI. századra tehető. A mennyiben lelőhelyeiket ismerjük kettő lakatlan romok közül került elő (Romhány és Blatnicz), egy az erdőszélről, ugyancsak a falu határán kivül találtatott (Berencsfalu), egynek ismeretlen a származása (Radvány). Három, illetve négy esetben (beleértve a Pilaszanovits-féle leletet) igazolni tudjuk, hogy a csontváz maga, de még a koponyarészek is hiányzottak, a miből önként következik, hogy az állkapocs nem természetes módon került a lelőhelyre.

Itt ismét felötlik az emberi csontokkal üzött varázslatok kérdése, főleg az olyan babonák, melyek a számbavehető időben grasszáltak s gyakorlásukban a

[1] Andree op. cit. pag. 144 145.

lakatnak is szerepe volt. A hazajáró halottak, vérszopó vampirok (magia posthuma) babonája a XVI. században hatalmasodott el annyira, hogy utóbb, orvosok sürgetésére, a hatóságoknak kellett közbelépniök a sírdúlás megakadályozására. Hivatalos jegyzőkönyvek igazolják, hogy egyes községek egész temetőjüket dúlták fel, hogy 18 és több hónapja nyugvó vampir-halottakat irtsanak. Természetes, hogy a jelentések csak mellesleg érintik a babonás szertartásokat, vagy az eljárásokat, melyekkel a nép a hazajáró halottak ellen védekezett, ezért a czeremóniákat és azok magyarázatát alig ismerjük. Tallar jelentése szerint (*Linzbauer Codex sanitario medicin. Budae 1852 I. pag. 719 seq.*) az oláhok levágták a vampir hulla fejét és a falu határán kivül külön temették el. Mások a csonka testet megégették, a fejet borban vagy olajban kifőzték, vagy pedig száját kövekkel megtömve, félreeső helyen temették el. A vampirismusban való hit a XVI—XVIII. században főleg Morvaországban dühöngött; hazánkban a ruthének, szerbek és a máramarosi oláhok közt volt elterjedve. (*John Lexikon der k. k. Medicinalgesetzen. Prag 1790 I. 222 et sq.*)

Hogy a vampirismus körül űzött babonákban szerepe volt a lakatnak is, Csaplovics (*Gemälde von Ungern. Pesth 1829 II. 277.*) két odavetett adata igazolja. A vampir látogatta egyén fölött, úgymond, hogy a kisértettől szabaduljon, lakatot kell becsukni, akkor a gonosz szellem fogva van. Másutt a vampir testét darabokra vagdalták s lakattal elzárt zsákban temették el. Csaplovics adatait megerősíti és kibővíti *Lehoczky* (Beregvármegye monogr. II. 252.), midőn a babonás szokások leirásánál a lakattal való kuruzslásról így emlékezik meg:

„Általában a boszorkány vagy varázsló hírében állott egyén elhunytával, ha eltakarítása után járvány, inség, szárazság, tartós eső lepi meg a helységet, szoktak bánni ily kegyetlenül. Az ily hullát kiásván, néha egészen összevágják, zsákba kötik és azt lakattal elzárják. Innen van, hogy sírásás alkalmával régi rozsdás lakatot találnak az elporlott csontok között.“ [1]

Azonban *Csaplovics* és *Lehoczky* szűkszavú adatai, bármennyire közel esnek már a csontok meglakatolásához, közvetlen analógiáknak még sem tekinthetők. Támogatja azonban a valószinűséget, hogy a meglakatolás a vampirismussal függ össze, *Jellinek* adatsorozata (*Zeitschr. des Vereins für Volkskunde XIV. 1904 pag. 324.*), melyekből kitűnik, hogy a hazajáró lélek lekötésére, a már emlitett csonkitás, félreeső helyen, jeltelen sírba való temetés mellett a hullának meglánczolása is szokásos volt. Eseteket idéz arra is, hogy a halottnak nyelvét átszúrták, fejét, kezét, lábát a koporsóhoz szegezték, levágott fejét külön ásták el, állát, illetve száját hegyes peczekkel, vagy szeggel átfúrták stb. (*Ibid. pag. 23.*) valóságos jus talionis szerint, mert a hazajáró kisértet szájával gyötörte az élőket.

Nem lehetetlen tehát, hogy a fent elősorolt esetek kombinációjából, mikor a lakat alkalmazása más, már alakban járta és a csonkítás, illetve a fej kifőzése különben is szabad csontokat szolgáltatott, kialakult az állkapocs meglakatolása. Ily módon érthető lenne a csontvizsgálat alkalmával kifejezett az a gyanú, hogy a mandibula mesterségesen van praeparálva, valamint az is, hogy más esetben

[1] Lapunk tördelésekor értesítenek bennünket, hogy ilyen lakat a mácsai (Pest m.) régi róm. kath. temetőből is előkerült. A lelet ismertetésére alkalmilag visszatérünk.

a csont természetesen enyészett, mert sokszor két éves halottak is estek a vampirismus gyanujába.

Mindezen következtetés még nem magyarázat a meglakatolt állkapcsok rejtvényének megértésére, mindamellett elegendő arra, hogy az judicatura vélt szörnyűségeit elejtsük s a megfejtést ethnologiai alapon, babonák értelmezésében keressük tovább.

Ernyey József.

ÚTBAIGAZÍTÁS A RÉGÉSZETI ÁSATÁSOK ALKALMÁVAL LELT EMBERCSONTOK ÖSSZEGYŰJTÉSÉRE.[1]

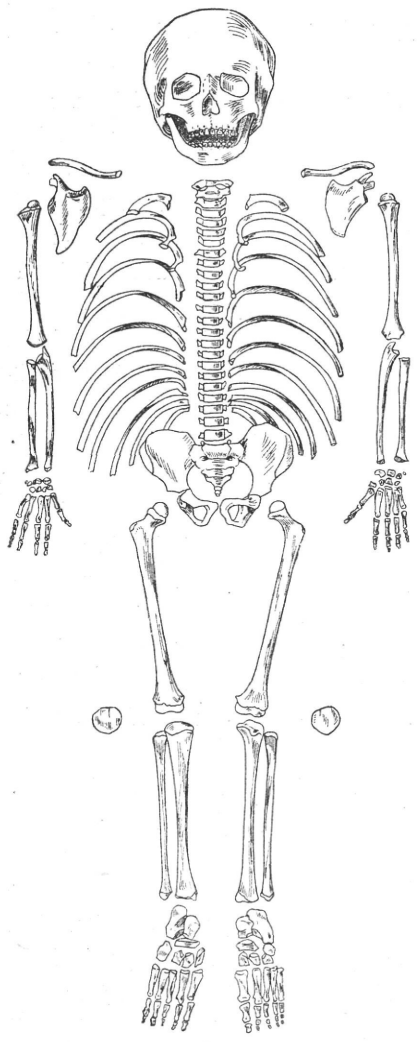

1. á. Az emberi csontváz áttekintése. $^1/_8$ t. n. (Hansemann után.)

A régiség kutató ásatásai során a kulturális tárgyak mellett néha emberi csontvázakra vagy ezek egyes darabjaira akad. S míg azokat a legnagyobb gonddal és szakértelemmel összegyűjti, addig ezeket kevésbe veszi és ritkán részesíti abban az elbánásban, mely azokat megilleti. Pedig a kulturális tárgyak és az emberi csontváz egymást kiegészítő leletek, a mi szükségessé teszi, hogy a kutató a kulturális tárgyakkal egyenlő értékű, sőt akárhányszor azoknál értékesebb emberi csontvázat a maga egészében és többé-kevésbbé egyes részeiben is megismerje. Szükséges továbbá tudnia, hogy a talált csontokat épségük lehető megóvásával hogyan szedje ki a földből, hogyan gyűjtse egybe és győződjék meg arról: nem hagyott-e valamit vissza a lelőhelyen. Csak a ki az erre vonatkozó ismeretekkel kellőleg felfegyverkezve lát munkájához, fogja tudni az emberi csontvázat oly módon gyűjtése körébe vonni, hogy az az embertan szempontjából is értékes anyagot nyujtson.

Alábbi közlemény czélja, hogy az emberi csontvázat kevésbbé ismerő régi-

[1] Hansemann: Das menschliche Skelett, eine kurze Zusammenstellung für Nichtmediziner zum Gebrauch bei Ausgrabungen nyomán. (Berlin, 1904. Hirschwald.)

ségkutatók számára elkerülhetetlenül szükséges anatómiai tudnivalókat egybefoglalja.

Az emberi test vázát alkotó csontok, a test főbb részeinek megfelelő tagoltság mellett egységes egészszé fűződnek.

Ezen az egészen tehát a fej, nyak, törzs és végtagoknak megfelelő részeket különböztetünk meg (l. 1. á.[1]). A fej vázától eltekintve, az összes csontok az úgynevezett szalagok segítségével izületi összeköttetésben vannak. E szalagok a földbe temetett tetemben a szervezet többi lágy részeivel együtt csakhamar elpusztulnak, a miért is a csontok legnagyobb részét egymástól különválva találjuk.

Csak a fej vázának csontjai, a *koponyacsontok* tesznek, a mint már jeleztük, e tekintetben kivételt (l. 2. á.). A 22 csont közül ugyanis 21 varrat útján függ egymással össze és ezeket sok esetben még a földben is az eredeti összeköttetésben találjuk. Érintkező, javarészt fogazott széleik ugyanis oly erősen kapaszkodnak egymásba, hogy azokat felnőtt egyénnél a legtöbb esetben csak nagy erőfeszítéssel sikerül egymástól elválasztanunk. Csupán egy, az *alsó állcsont* az, a mely izülettel van a halántékcsont közvetítésével a többihez fűzve és így ezt a földben rendszerint a többitől különválva s ezektől kissé távolabb leljük.

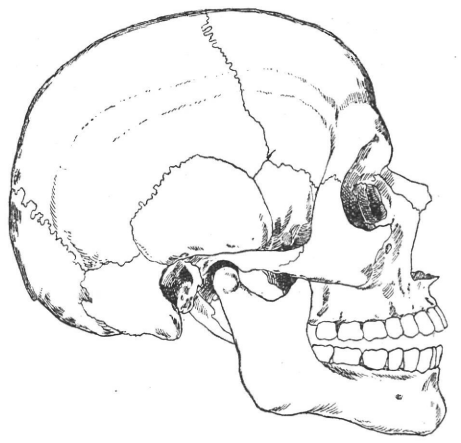

2. á. Koponya bal oldalsó nézetben.

A koponyának az említett módon összekötött csontjai alkotják egyrészt az agyvelő befogadására szolgáló csontos tokot: az *agykoponyát*, másrészt a szemüregeket, az orr- és szájüreget rejlő *arczkoponyát*. Az agykoponya csontjai elülről hátrafelé menő sorban a *homlokcsont*, a két *falcsont* és a *nyakszirtcsont*. Ezek közül az első két helyen említettek csupán a koponyatetőre szorítkoznak, míg a harmadik, a leghátulsó, már a koponyaalapra is átterjed. Itt találjuk benne a kerekded nagy *öreglyukat* és két oldalt a két bütyköt, melyek a fejgyámmal izülnek.

Előrefelé a koponyaalapon a nyakszirtcsonthoz az *íkcsont* csatlakozik, ehhez pedig a már az arczkoponyához tartozó *szájpad* és *felső állcsontok*.

A nyakszirtcsont, a falcsontok és az íkcsont közre fogják az agykoponya oldalsó falára, de meg az alapra is kiterjedő *halántékcsontokat*. Ezeken a nyakszirt-bütykökkel csaknem egy vonalban találjuk a *csecsnyujtványokat* és valamivel előbbre a vékony *karcznyujtványokat*. Még előbbre, de valamivel magasabban láthatók a vízszintesen előre nyúló járomnyujtványok,

[1] Az egyes ábrák arányai változók, a szerint, a mint azt az illető testrészek szemléltetése megkívánta.

melyek a járomcsontok szemközt jövő nyujtványaival *járomívvé* egyesül. A járomnyujtvány tövénél a halántékcsonton a *külső hallólyuk* szolgál.

Maga a *járomcsont* az arczkoponya oldalán a halántékcsont járomnyujtványa, a felső állcsont és a homlokcsont közé van beiktatva. A járomcsont, a felső állcsont és a homlokcsont körítik a szemüreget, a felső állcsontok és *orrcsontocskák* pedig a körteképű orrnyílást. A szemüregek belső falán látjuk elül a kis *könnycsontocskát*, hátrább pedig a *rostacsontot*.

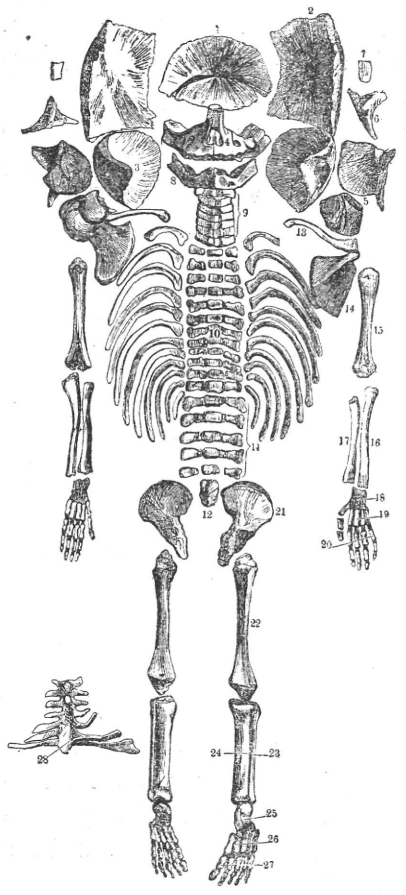

3. á. Gyermek csontváza.
(Ranke után.)

1. Nyakszirtcsont. 2. Falcsont. 2. A homlokcsont fele. 4. Felső állcsont. 5. Halántékcsont, 6. Járomcsont, 7. Orrcsont. 8. Alsó állcsont. 9. Nyak-, 10. mell-, 11. ágyék-, 12. keresztcsigolyák. 13. Kulcscsont. 14. Lapoczka. 15. Fölkar. 16. Singcsont. 17, Őrsócsont. 18. Porczos kéztő. 19. Kézközép. 20. Ujjcsont. 21. Medenczecsont, 22. Czombcsont. 23. Szárkapocs, 24. Lábszárcsont. 25. Lábtő. 26. Lábközép. 27. Lábujjcsont. 28. Szegycsont.

Az orrnyíláson betekintve szembetűnik középen az *orrsövény* és oldalt az *orrkagylók*. Az *alsó orrkagylók* önálló csontok, a *középsők* és *felsők* a rostacsontnak részei. Ugyancsak a rostacsont alkotja az orrsövény felső részét, míg alsó része külön csont, az *ekecsont*.

De azért a felnőtt egyén koponyája is nem egyszer szétesik a földben egyes darabjaira, vagy csontjai közül leválnak azok, melyek összeköttetése valamivel lazább, mint a többieké. Így különösen az *orrcsontok*, az *alsó orrkagylók* és a *könnycsontok* azok, a melyek gyakran kiesnek. Ezekre s ezek megkeresésére tehát különös gondot kell fordítanunk. Kicsinységük és törékenységük, sajnos, sokszor szinte lehetetlen feladatot ró a keresőre.

Nemkülönben nehéz a gyűjtő feladata akkor, ha gyermek koponyáját kell a földből kiszednie (l. 3. á.). Ennek varratai még nem szilárdulván meg kellőleg, az mindig egyes alkotó csontjaira esik szét, sőt néha egyes csontjai több darabban is kerülnek elő, így főleg azok, a melyek két vagy több részből fejlődnek, mint a *homlok-* és az *alsó állcsontok*.

Sok esetben hasonló nehézséget okoznak a fogak is, melyek az állcsontokból kihullva, a koponya mellé jutnak a földbe. Ilyenkor mindenekelőtt arról kell meggyőződnünk, hogy hány és milyen fog hiányzik és azután hozzálátunk a koponya alatt és körül levő földréteg gondos átkutatásához. A felnőtt egyén teljes fogazata 32 fogból áll, 16 a felső, 16 az alsó állkapocsban, nevezetesen 4 metszőfog, 2 szemfog, 4 előzápfog és 6 zápfog. Ritkán egygyel vagy kettővel kevesebb; vagy még ritkábban ugyanannyival

több az ugyanegy állkapocsban levő összes fogak száma. A hiányt leginkább a ki nem fejlődött utolsó zápfogak, az úgynevezett bölcseségfogak, a többletet pedig leginkább a metszőfogak a rendesnél nagyobb száma okozza. Hogy azonban a hiányzó fogak keresésével hiába való időt ne töltsünk, meg kell előbb a felől is bizonyosodnunk, hogy azok nem az illető egyén életében hullottak-e ki. Az erre vonatkozó felvilágosítást a foggödör adja meg. Ha a fog még az illető egyén életében esett ki, akkor a fogmeder többé-kevésbbé, vagy egészen eltűnt, ha pedig a földben hullott ki, akkor megvan. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a húsz éven aluli egyéneknél egészen a tizennegyedik évig a fogak száma még csak 28, azon alul pedig éppen csak 20.

4. á. Nyelvcsont.

A fej vázához tartozónak vehetjük még azt az U alakúlag görbült kis csontot is, melyet a földben rendesen az alsó állcsont közelében találunk s a melynek *nyelvcsont* a neve (l 4. á.). Öt részt különböztetünk meg rajta és ezek többnyire még idősebb egyéneknél is különválva kerülnek elő.

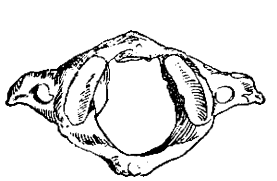

5. á. Fejgyám.

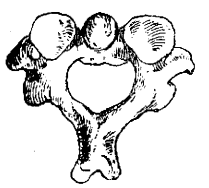

6. á. Forgócsigolya.

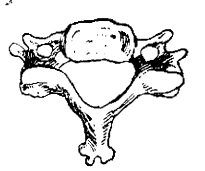

7. á. Nyakcsigolya.

E részek a *középrész* vagy alap és az ezzel mindenik oldalon összefüggő *nagy* és *kis szarvak*.

A koponyához a nyak váza, a gerinczoszlop felsőrésze csatlakozik. Az egész gerinczoszlop csigolyákból áll, melyek száma összesen 32—34. Ebből 7 esik a nyakrészre, ezek a *nyakcsigolyák*, 12 a háti részre, ezek a *hát-* vagy *mellcsigolyák*, 5 az ágyék-tájra, ezek az *ágyékcsigolyák*, 5 a kereszttájra, ezek a *keresztcsontot* teszik és 3—4 csenevészes a gerinczoszlop végére, melyek a *farkcsontot* alkotják.

A csigolyák mind egy és ugyanazon alapterv szerint vannak alkotva, de a különböző csoportba tartozóknak sajátos bélyegeik is vannak, melyek alapján könnyen megkülönböztethetők egymástól.

Minden csigolyán megvan a test (v. fődarab), az ívek és a vele összefüggő három páros és egy páratlan nyújtvány. A páros nyújtványok közül kettő fölfelé, kettő lefelé irányul, ezek a felső és alsó izületi nyújtványok; kettő pedig harántirányú, ezek a harántnyújtványok; a páratlan nyújtvány neve tövisnyújtvány, mely hátrafelé irányul.

A nyakcsigolyák közül az első kettő némileg eltér ettől az alaptervtől. Az elsőnek, a *fejgyámnak* (l. 5. á.) ugyanis nincsen teste, a másodiknak, a *forgócsigolyának* (l. 6. á.) pedig a testből fölfelé emelkedő fogszerű nyujtványa van. Az elsőnél a test helyén egy elülső ívet találunk, a melynek

homorulatába a másodiknak vele izületet alkotó fognyújtványa illeszkedik. Valamennyi *nyakcsigolyára* (l. 7. á.) jellemző, hogy a harántnyújtvány kétgyökerű és hogy ezek egy lyukat vesznek közre, nevezetesen a harántnyújtvány közti lyukat.

A *hátcsigolyákra* (l. 8. á.) bélyegző, hogy testükön és harántnyújtványaikon izületi árkok vannak a bordákkal való izülésre.

Ez *ágyékcsigolyák* (l. 9. á.) nagyságukkal tünnek ki és sem testükön, sem harántnyulványaikon nincsenek izületi árkaik.

A *keresztcsigolyák* egy egységes csonttá, a *keresztcsonttá* (l. 10. á.) forrtak egybe. Ez háromoldalú, ásóalakú, felső része széles, alsó keskeny és csúcsos. Kivételes esetekben az első keresztcsigolya megtartja önállóságát.

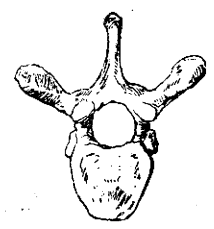

8. á. Hát- vagy mellcsigolya.

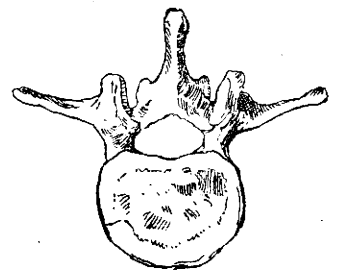

9. á. Ágyékcsigolya.

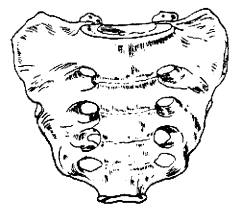

10. á. Keresztcsont.

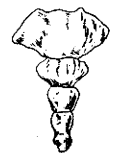

11. á. Farkcsont.

12. á. Első borda.

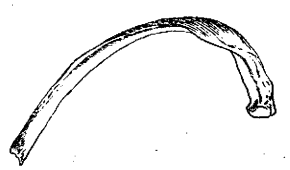

13. á. Mellborda.

A csenevészes *farkcsigolyák* (l. 11. á.) alkotják együttesen a három oldalú, kicsiny *farkcsontot*. Az egyes csigolyáknak itt úgy szólván csak testük van kifejlődve. Az ívek és nyújtványok nyomait az elsőn még megtaláljuk, de a többieken e nyomok is elmosódtak. Összeforradásuk nem oly állandó mint a keresztcsigolyáké, lehet teljes, lehet részleges, de egészen el is maradhat.

A gerinczoszlopnak hát-, ágyék-, kereszt- és farkcsigolyáin kívül még a bordák, a szegycsont és a medenczecsontok vesznek részt a törzs vázának alkotásában.

A *bordák* (l. 12. és 13. á.) a hátcsigolyákhoz oldalt és előfelé csatlakoznak, és pedig mindenik oldalon 12. Ezek közül a felső hét pár a szegycsonttal is összefügg, s ezek a valódi bordák. Az alsó öt ezt már nem éri el, ezek az álbordák. A két legalsó (lebegő bordák) szabadon végződik, míg a három felsőbb mindegyike egy fölötte levő bordához csatlakozik. A bordáknak ez az elülső, a szegycsonthoz, vagy egy másik, felette levő bordához társuló vége azonban csak fölötte ritkán vagy nagyon öreg egyéneken csontos, rendszerint porczos s így a földből kiásott csontvázakon

hiányzik. Az első és az utolsó két borda a legrövidebb. Az elsőtől lefelé, az utolsótól pedig fölfelé, hosszúságuk a középsőig növekszik. Számuk tizenkettőnél több, de olykor kevesebb is lehet. Ha több, akkor vagy a nyak-, vagy az ágyékcsigolyákkal összefüggésben találunk még egy vagy két pár rövid, csenevészes bordát, ha kevesebb, akkor rendszerint a tizenkettedik pár hiányzik.

A *szegycsont* (l. 14. á.) vékony, lapos, római kardhoz hasonló csont, melyen a felső részt, a markolatot, a középrészt, azaz a testet és az alsó végét, vagyis a kardnyújtványát különböztetjük meg. Ezek közül a kardnyúlvány porczos és rendszerint élethossziglan ilyen is marad. A markolat és test között ifjú korban szintén porczos összeköttetés van, de ez később megcsontosodik s a két darab összeforr. A földből ásott csontvázaknál tehát a legtöbb esetben csak az egygyéforrt, vagy két külön darabból álló markolat és test van meg.

15. á. Kulcscsont.

Gyermekeknél, a hol a csontosodás folyamata még nem ért véget, a szegycsont helyén több, kicsiny, kerekded vagy tojásdad csontocskát, az úgynevezett csontosodási magvakat találjuk.

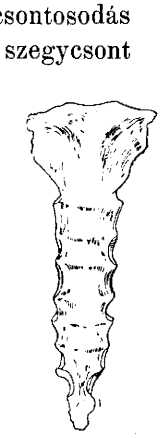

14. á. Szegycsont.

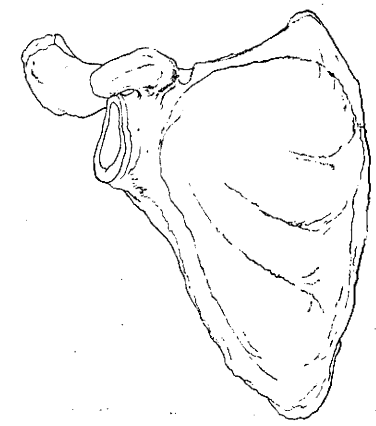

16. á. Lapoczka.

Egyes ritka esetekben a szegycsont markolatának felső végén még két kis lencse-csontocskát is lelünk, ezek a *szegyfeletti csontocskák.*

Az imént leírt hátcsigolyák, a bordák és a szegycsont alkotják együttesen porcz, izület és szalagok által egybekötve, a mellkas vázát. Ezzel a szervezetben még a felső végtag függesztő készüléke, a *vállperecz* függ össze. Két csontból áll, a kulcscsontból és a lapoczkából.

A *kulcscsont* (l. 15. á.) rövidebb, gyengén S alakban görbült csöves csont, a mely elül a szegycsont markolatával, oldalt pedig a mellkas hátsó felszínéhez illeszkedő lapoczkacsontnak egyik nyujtványával izül.

A *lapoczka* (l. 16. á.) háromszögű lapos csont, mely a mellkas hátsó falának izmai között fekszik és csupán a kulcscsont közvetitésével függ össze a mellkas vázával. A kulcscsonttal való összeköttetést a lapoczkatövis közvetiti, mely a lapoczka hátsó felszínén, annak felső harmadából emelkedik ki és a belső széltől a külső felé tart, majd előre irányul és a kulcscsonttal izülő vállcsúcsban végződik. A vállcsúcs alatt a lapoczka felső széléből még egy másik nyújtvány, a hollóorr-nyújtvány emelkedik ki előfelé, ettől oldalt van egy tojásdad izvápa a felsőkarcsonttal való izülésre.

A vállcsúcs és a hollóorr-nyújvány a gyermek testében még két különálló csont és így a lapoczka a legjobb esetben három darabban kerül elő.

A *vállpereczhez* csatlakozó felső végtag váza a felső kar, az alsó kar és a kéz csontjaiból áll.

A *felsőkarcsont* (l. 17. á.) hosszú csöves csont, melynek felső vége gömbölyded izfejet visel, alsó vége lapos és kissé kiszélesedik, hogy az alsókar két-két csontjával izülhessen.

Az *alsókar* két csontja az *orsó-* és a *singcsont* (l. 18. á.) az előbbit az alsókar hüvelykujji oldalán, az utóbbit meg a kisujj felőli oldalán találjuk.

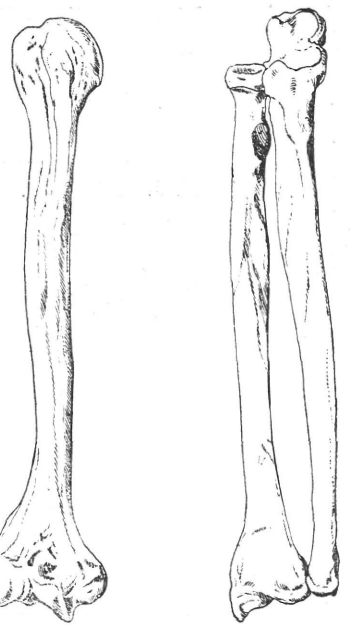

17. á. Felső karcsont.

18. á. Az alsó kar csontja (orsócsont és singcsont).

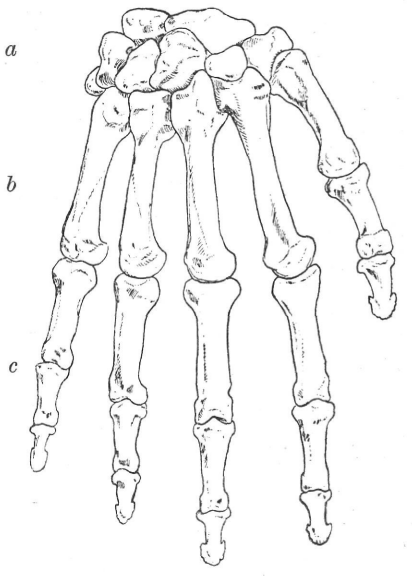

19. á. *a* Kéztő, *b* kézközép és *c* kézcsontok.

Az *orsócsont* egy középnagyságú csöves csont, melynek *fejecskével* ellátott vékonyabb vége a felsőkarcsonttal, alsó vastagabb és kissé kiszélesedő vége pedig a kéztőcsontokkal izül.

A *singcsont* az előbbivel körülbelül egyenlő nagyságú, de végei közül a felsőkarcsonttal izülő a vastagabb, az alsó a vékonyabb. Felső végén elől egy kisebb, hátul egy nagyobb nyujtványnyal bir. Az elülső a *hollóorr-nyujtvány*, a hátulsó a *singkampó*.

A *kéz* vázán (l. 19. á.) megkülönböztetjük a két haránt irányú sorban elhelyezett kéztőcsontocskákat, az ezekhez elől csatlakozó kézközépcsontokat és még előbbre az ujjperczeket.

A *kéztőcsontocskák* kicsinyek és megközelítőleg köbalakúak. Számuk az esetek nagyobb részében 8; négy az alsókarhoz közelebb eső, négy a tőle távolabb eső sorban van elhelyezve. Az *első négy* az orsócsont felől a singcsont felé menve a *sajka-*, a *holdas-*, a *háromszögű-* és a *borsócsont;* a

másik négy ugyanolyan sorrendben a *nagy* és a *kis sokszögű csont*, a *fejes-* és a *horgascsont.*

Ezeknek az összeszedése bizony nem kis fáradtsággal jár és még, ha nyolczat találtunk is, akkor sem egész bizonyos, hogy nem maradt-e egy vagy több ilyen kis csontocska vissza a földben, mert sokszor a számuk nyolcznál jóval nagyobb. Ilyenkor azonban az egyes csontocskák a rendesnél kisebbek.

A *kézközépcsontokat* már könnyebb összeszedni. Ezek rövid, de meglehetősen erős csöves csontok, a melyeken az egyik véget, az *alapot*, a középső részt, a *testet*, és a másik véget, a *fejecskét* különböztetjük meg. Az alap a kéztőcsontokkal kötődik össze, a fejecske pedig az első ujjperczczel. *Számuk állandóan öt.*

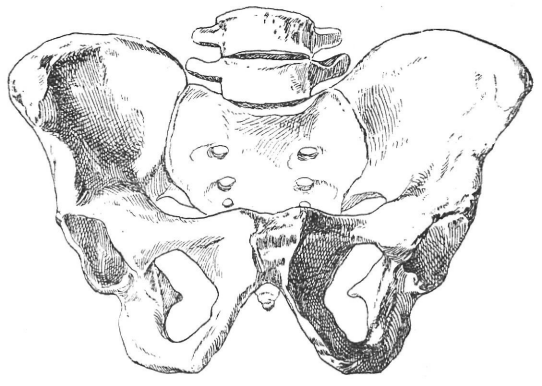

20. á. Férfi medenczecsontja.

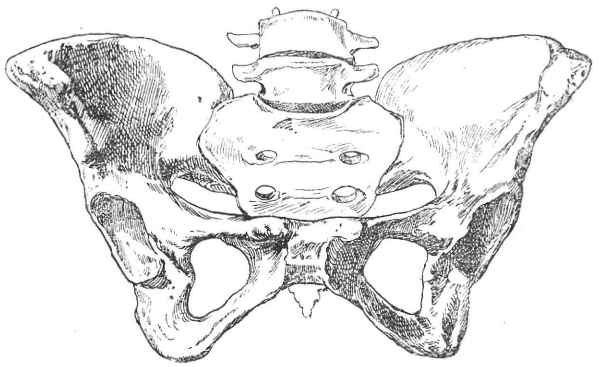

21. á. Nő medenczecsontja.

Az *ujjperczek* alakra nézve hasonlítanak az előbbiekhez, de vékonyabbak és rövidebbek. Mindegyik ujjon, a hüvelyket kivéve, *három* perczet találunk; *a hüvelyk csak kettővel bír.* A végső vagy harmadik percz a legrövidebb, az első, a kézközépcsontokkal izülő pedig a leghosszabb.

Az ujjperczek tövén többé-kevésbbé állandóan még apró, lencsealakú *járulékos csontocskák* is fordulnak elő és így, ha sikerül megtalálni őket, még ezek is kettővel vagy többel szaporítják a kéz vázát alkotó csontok számát.

Gyermekeknél a felső végtagcsöves csontjainak végei még nem forrtak egybe a testtel és így ezeket külön válva találjuk a földben.

A gerinczoszlop alsó részével, a keresztcsonttal van összekötve a két medenczecsont által alkotott *medenczeöv* (l. 20. és 21. á.), mely egyéb rendeltetésén kívül az alsó végtagoknak a törzshöz való erősítésére is szolgál.

A *medenczecsontok* homokórához hasonló alakúak. Elől a középvonalban érintkeznek egymással, még pedig a férfinél (l. 20. á.) szögletben, a nőnél (l. 21. á) ívben és az élőben itt egy porcz köti őket egybe.

A külső felszinén a csontok mindegyike egy nagy *izvápát* visel, a mely

a czombcsont fejének a felvételére szolgál. A gyermekkorban három darabból áll, a felső *csípőcsontból*, az alsó és elülső *szeméremcsontból* és az alsó hátsó *ülőcsontból*. A három darab az izvápában érintkezik egymással és porcz tartja össze őket.

A medenczéhez erősített *alsó végtag* váza a czomb, a lábszár és a láb csontjaiból áll.

A *czombcsont* (l. 22. á.) a testnek legnagyobb és legerősebb csontja. A hengeres *középrészt* vagy *testet*, ennek felső végén a gömbölyded *fejet* különböztetjük meg rajta. *Alsó vége* a felsőkarcsontéhoz hasonlóan kiszéle-

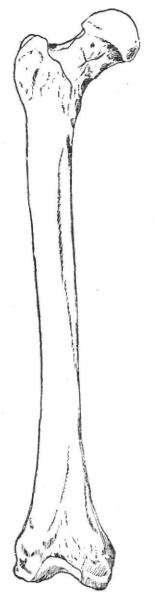

22. á. Czombcsont.

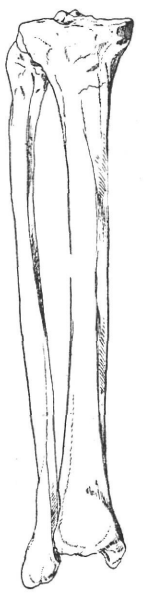

24. á. Alsó lábszárcsontok (szárkapocs- és singcsont).

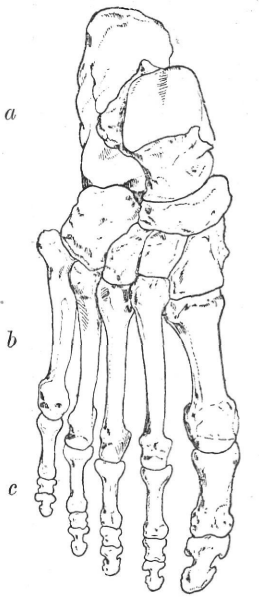

25. á. *a* lábtő, *b* lábközép- és *c* lábcsontok.

23. á. Térdkalács.

sedik, megvastagszik és oldalfelé két erős bütyökkel végződik. E bütykök izülnek a lábszár belső oldalán levő erősebb csonttal, a *sípcsonttal*. Közvetlen ezen izület előtt találjuk a *térdkalácsot* (l. 23. á.) a mely egy kisebb szívhez hasonló alakkal bíró csont.

A *sípcsont* (l. 24. á.) nagyságra nézve a test csontjai között mindjárt a czombcsont után következik. Egy vastagabb felsővéggel, egy vékonyabb alsóval és egy háromszögletű testtel bír. Alsó vége négy oldalú. A lábszárcsontok másika a *szárkapocs*. Ez a lábszár külső oldalán van és a sípcsonttal csaknem egyenlő hosszúságú, de annál sokkal karcsúbb. Csupán két vége vastagszik meg egy kissé, felül létrejön ily módon a fejecske, alul a külső boka.

A *láb* váza (l. 25. á) nagyjából a kézéhez hasonló, a lábtő-, a lábközépcsontokból és ujjperczekből áll.

A *lábtőcsontok* azonban nagyobbak, mint a kéz megfelelő csontjai.

Közülök az *ugrócsont* az, a mely a lábszárral izül. Előtte van a *sajkacsont*, alatta pedig a *sarokcsont*. A sarokcsont előtt következik a *köbcsont*, a sajkacsont előtt pedig a három *ékcsont*.

A *lábközépcsontok* száma öt és ezek egészben a kézközépcsontokhoz hasonlóak. Az első vastagságra nézve valamennyit felülmulja, az ötödik pedig alapján, a mi különös ismertető jele, egy gumóval van ellátva.

A *lábujjperczek* száma az öregujjon kettő, a többieken három. A kéz ujj perczeihez hasonlóak, de rövidebbek és az öregujjéit kivéve, karcsúbbak is.

Járulékos *lencsecsontok* a lábon is előfordulnak és pedig az öregujj lábközépcsontjának elülső végén állandóan kettő.

A hét rendes lábtőcsont helyén nem egyszer 8, vagy még több is fordulhat elő, ilyenkor azonban az egyes csontok megfelelően kisebbek.

Gyermekeknél az alsó végtag csöves csontjain épp úgy különválva találjuk azok végrészeit, mint a felső végtagéin.

Ezekben ismertettük egész röviden az emberi csontvázat és hiszszük, hogy az ásató, ha csak ennyit tud is testünk vázáról, ritkán fog belőle valamit is a földben visszahagyni.

Arra vonatkozólag, hogy a gyűjtő miként járjon el a csontoknak a földből való kiszedésénél, csak egész általánosságban adhatunk némi útbaigazítást, mert ez igen sok, esetről-esetre változó körülménytől függ. Így főleg a helyi viszonyoktól és a talajtól.

A talaj lehet meszes, mész-szegény, avagy mésztől teljesen ment. Az első eset a legkedvezőbb. Ilyenkor ugyanis a csontok a földből mészsókat vesznek fel és ezáltal szilárdságuk, ellenállóképességük nagyobbodik.

A második eset már kevésbbé kedvező, mert itt a csont, ha nem is veszít semmit saját eredeti mésztartalmából, de nem is vesz fel semmit, a mi ellenállóbbá tenné.

A legkedvezőtlenebb a harmadik eset, mert a mésztől ment talajban, avagy fekete földben a csont még eredeti mészsóitól is részben vagy egészen megfosztatik és ennek következtében repedéses, törékeny lesz. Legnagyobb elővigyázatot és gondot az ásató részéről tehát ilyenkor igényel.

Tanácsos a csontokat, bármily talajban is találjuk azokat, nem azonnal kiszedni, hanem miután feltártuk, még egy ideig lelőhelyükön száradni hagyni, így keményebbek lesznek.

Csupán arról kell ilyenkor gondoskodni, hogy a nap közvetlen sugarai ne érjék azokat. Ha megszáradtak, akkor azután hozzáláthatunk kiszedésükhöz, még pedig legjobb a koponyától a lábak felé menő sorrendben, mindig ügyelve és számlálva az egyes csontokat, nehogy valami a földben maradjon.

Ajánlatos az egyes csontokat egy nagyobb fajta késsel a földben körülkeriteni és azután oldalról alájuk hatolva, a hozzájuk tapadó földdel együtt kiemelni.

Ha a csontok nagyon törékenyek, akkor a földben való száradás után még azon helyben híg gummioldattal leöntjük, újból száradni hagyjuk és csak azután szedjük ki azokat.

Ha a többé-kevésbbé ép csontok mellett töredékeket is találunk, a melyeket felismerni nem vagyunk képesek, akkor czélszerű ezekre nézve azt megjegyezni, hogy minő csontok közelében találtuk. És pedig oly módon, hogy külön-külön papirba csomagolva mindegyiket, ezt mindjárt az illető papirra írjuk reá. Ez a későbbi tüzetes vizsgálatnál, a csontok összeállításánál nagyban megkönnyíti a munkát.

Ha több csontvázat ásunk ki, akkor az egyhez tartozó csontokat és darabokat mind egy és ugyanazon jelzéssel kell ellátnunk, nemkülönben fel kell jegyeznünk pontosan azt is, hogy melyiket mily helyzetben, minő földrétegben és esetleg minő tárgyakkal együtt találtuk.

Végre még leletünk haza- vagy elszállításáról kell gondoskodnunk. Erre a czélra legjobb az egyes csontokat külön lágy papirba göngyölni és faládába széna, gyaluforgács, kócz vagy ezekhez hasonló más anyag közé oly módon lerakni, hogy azok ne rázódjanak, egymáshoz ne ütődjenek.

Otthon a rendszerint még nem egészen száraz csontokat teljesen kiszáritjuk, a mi legczélszerűbben száraz pinczehelyiségben történik. Azután kefével óvatosan letisztitjuk és ha porhanyósak, meleg gelatina-oldattal itatjuk át. Ha a csontok sok földsavat tartalmazó talajból kerültek ki, akkor tanácsos azokat előbb vízben jól kiáztatni, hogy a magukba vett savaktól teljesen megszabadítsuk és csak azután megszáritva, meleg gelatinnal vagy xylolban oldott damarlákkal átitatni. Az utóbbi használatánál azonban a csontoknak teljesen szárazaknak, vízmenteseknek kell lenniök.

Az ily elbánásban részesitett csontok minden kétségen kivül használható jó anyagot nyujtanak majd további vizsgálatokhoz és a gyüjtő megnyugodhatik benne, hogy a reá fordított idő nem veszett kárba.

Dr. Tóth Zsigmond.

IRODALOM.

Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása, VI. kötet. Keleti utazások a magyarság eredetének felderitése érdekében. Történelmi áttekintés és észleleteim, tapasztalataim különös tekintettel expediczióm eredményeire. Irta *Zichy Jenő gróf.* Budapest, 1905. Hornyánszky Viktor 4⁰ 1—301 l. félhasábos német fordítással.

A minden oroszok czárjának dedikált fenti kötettel az illustris szerző közvetetlenül a nyári vakáczió előtt lepte meg a magyar tudományos köröket. Megjelenése a magyar néprajzi irodalomban epochát jelez, mert egyelőre záróköve a millennáris lustrum legkiválóbb magyar tudományos tettének: Zichy Jenő grófnak, a magyar őshaza felkutatása érdekében vezetett ázsiai hármas expediciójának.

Avagy nem-e fényes tudományos tett, melyet ez a nemzetét hőn szerető magyar mágnás végbevitt, a midőn három izben vezetett expediczióinak tagjaival jót, rosszat, fáradságot s nélkülözéseket egyaránt megosztva, nem kevesebb mint hét magyar szaktudósnak [1] nyújtott alkalmat s módot, hogy Ázsia verőfényes tájékait szemtől-szembe láthassák

[1] *Dr. Szádeczky Lajos, szentkatolnai Bálint Gábor, Wosinszky Mór, Dr. Pósta Béla, † Dr. Jankó János, Pápay József, Csiki Ernő.*

s tudományos törekvéseikhez friss erőt merithessenek; a midőn továbbá a Magyar Nemzeti Múzeumot, közelebbről ennek Néprajzi Osztályát ez útjain szerzett 3000 drb. ritkábbnál-ritkább, s becsesnél-becsesebb néprajzi tárgygyal ajándékozta meg, hogy nevét s áldozatkészségét késői nemzedékek is hirdessék; végül pedig bőkezűséggel párosult tudós felfogással hármas útjáról immáron a kilenczedik (a második sorozat hatodik) kötetét

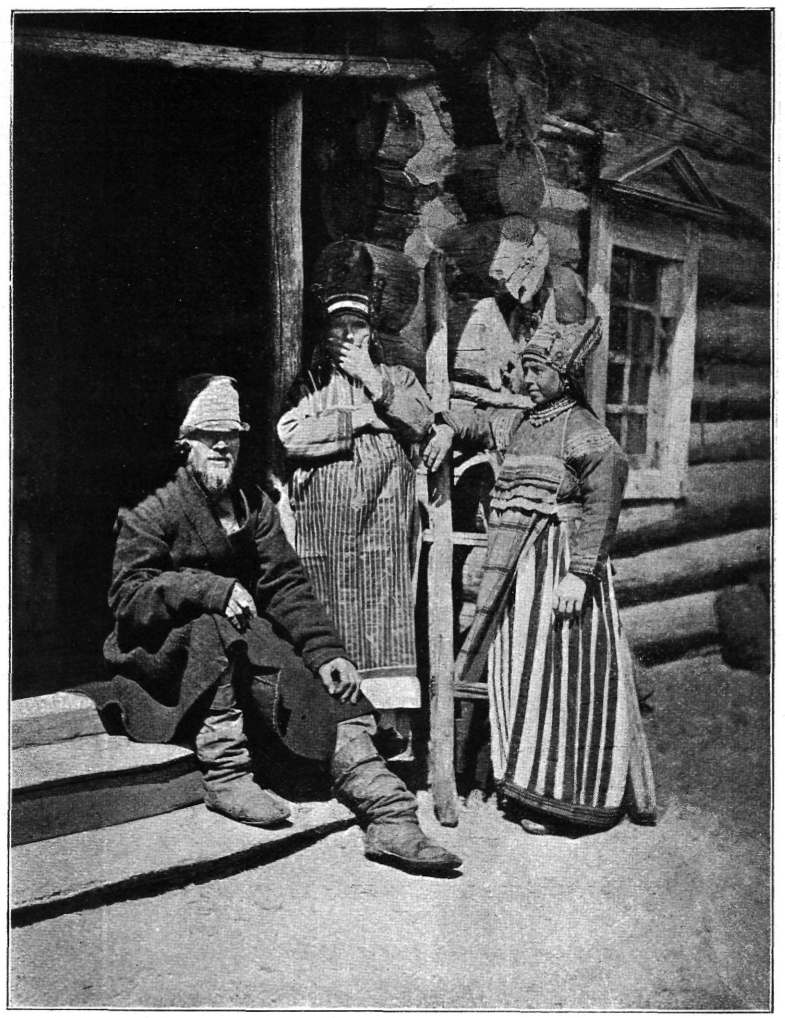

1. á. Mordvák.

bocsátotta ki nagy művén lelkesedő magyar népe és a német kisérő szöveg révén az őszinte elismerésben nálunk kevésbbé fukarkodó tudományos külföld használatára.[1]

[1] I. sorozat. *Gróf Zichy Jenő:* A magyar faj vándorlása, *Dr. Jankó János* és *Dr. Pósta Béla:* A gyűjtemények leirása. — II. sorozat. *Dr. Jankó János:* A magyar halászat eredete, *Dr. Pósta Béla:* Régészeti tanulmányok az orosz földön. *Pápay József:* Osztják népköltési gyűjtemény. Az osztják nép hitvilágára vonatkozó hősi énekek, istenidéző igék és medveénekek. *Dr. Horváth Géza:* Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazásának állattani eredményei. *Gróf Zichy Jenő:* lásd ez ismertetés czimét.

Nem folytatom gróf Zichy Jenőnek hazánk kultura-történetében egyedül álló nagy tettének dicséretét, mert az önönmagát dicséri. Ezúttal egyedül a nemes gróf fent körülírt záróművének ismertetésével foglalkozom.

Az I. fejezetben: „I. Expeditiók és kutatások a középkor elejétől a XIX. század végéig“, szerző, mint e téren elsőrangú szakemberünk, az őshaza keresésében előtte járt

2. á. Mescserják nő.

dicső hazafiak törekvéseit történetírói elfogulatlansággal s előkelő igazságszeretettel valóban kitünően méltatja. Kezdi *Juliánon*, kit tudvalevőleg csak Vámbéry Ármin nem ismer el hitelesnek, majd kútfőink közül rendre veszi *Bonfinit*, *Herbersteint*, az orosz küldetésben járt követet, a XVIII. század elején élt *Hatvani-Turkolyi Sámuelt*, *Orlay Jánost*, „ki Finnországtól a Kaukázusig mindenütt a magyarság nyomait vélte látni“, a XIX. század első éveiben Oroszországba indult *Nagylaki Jaksics Gergelyt*, *Obernyik Lászlót*, *Rentz Józsefet*, *Szabó Nazarius* volt kőrösbányai ferenczrendit, *Maróthy* orvosnövendéket, kik mindnyájan abban a hitben lépik át Oroszország avagy Ázsia földjét, hogy valamely szép napon a magyarok odahaza maradt, magyarul beszélő őseire akadnak.

Az első, ki azzal tisztában volt, hogy magyarokat a keleten többé nem talál, *Besze János*.

E tekintetben a XIX. század kezdete óta nagyot haladtunk, a mit szerző Besze művének birálása közben klasszikusan igy fejez ki: „a XIX. század minden kutatója jó eleve tisztában van, hogy magyarokat a keleten nem fog találni, tehát mindenik tisztán tudományos czéllal indul és törekvése egyedül az, hogy a mai magyarság ősmultját, annak összes vonatkozásaiban földeritse, vagyis tisztába hozza a hármas magyar őshaza földrajzi fekvését, megállapitsa a nyelv rokonsági viszonyait s bevilágitson azon ethnikus viszonyokba, a melyek között őseleink a honfoglalás korában és azt megelőzőleg éltek".

A gyenge készültségű polyhistor Besze Jánosnál mindenkép jelentékenyebb *Márlaki Jerney János*, az akadémikus, kinek munkái e kor legjobb ilynemű termékei között is

3. á. *Abo* nevű szent domb.

az első helyet érdemlik. Három útat tett meg, miket ő maga igy nevez el: etelközi, lebediai és párthiai út, melyek mindegyikén különösen azokat a titokzatos kőfigurákat kutatja, melyek kőbabák (kamennaja baba) néven Oroszország sikságait messze földön tarkitják s tán-tán a régi magyarok egyik-másik ágának útvonalát jelzik.

Innen túl már nem polyhistorok, hanem képzett speciálisták kutatják a magyarság eredetét.

Az új működési tért hárman jelölik meg, *Sajnovics*, ki a finn-ugor, *Kőrösi Csoma Sándor*, ki a mongol és végül *Vámbéry Ármin*, ki a török nyelvterületre tereli nyelvészeink figyelmét.

Korra nézve Kőrösi Csoma Sándor járt közülök legelől, „ki meg volt győződve. hogy a magyarok őshazáját a Himalaján túl, a khinai Tibetben fogja föllelni. E czélját azonban nem érhette el, de mégsem hiába fáradozott, mert a tibeti nyelv, életszokások és vallás ismeretét neki köszöni a tudomány".

Irányának legbuzgóbb követője *szentkatolnai Bálint Gábor*, „kinek a kazáni tatár nyelvre vonatkozó közleményei nagyon becsesek, s ki mint *Széchenyi Béla gróf* úti kisérője különösen a kabard nyelv tanulmányozására adta magát".

A nemrégen elhalt *mezőkövesdi Ujfalvy Károly* európai színvonalú munkásságáról sem feledkezvén meg, a gróf úr ezek után *Reguly Antal*, ez igazán úttörő nagy emberünk méltatasára tér át, egyben megragadván az alkalmat, hogy a saját maga vezette harmadik expeditiójának egyik czélját jelezze, mely abban állott, hogy ez expeditió szaknyelvésze, Pápay József a Reguly-féle gyűjtemény osztják részét, mely főkép ősi énekekből állott, s mely gyűjtőjének korai halála miatt megfejtetlenül maradt reánk, tán az utolsó órában megfejtse, megszólaltassa, . . . a mi, miként azt a fiatal tudós e napokban megjelenő vaskos kötete igazolandja, valóban fényesen sikerült.

4. á. Mongol herczegnő díszöltözetben.

A magyar rokonság tudományos felkutatása körül másik három magyar ember is nagy munkát végzett: *Munkácsi Bernát*, *Pápai Károly* és *Halász Ignácz*. Előbbi kettő a vogul-osztják, utóbbi a lapp földet választották kutatásaik tárgyává.

Sajnos, hogy utazásaik eredményét egyedül az első helyen megnevezett dolgozhatta fel, a másik kettőt ebben korai haláluk akadályozta meg. Pápai Károly tárgyi néprajzi gyűjteménye, melyet megfejteni a nyomában járt Jankó Jánosnak volt egyik feladata, az ugyanakkor gyűjtött bőséges anthropologiai anyaggal együtt, Jankó korai elhunyta miatt ma is a feldolgozást várja.

A török nyelvterület elsőrangú magyar kutatója *Vámbéry Ármin*, kinek utazásai az egész világ érdeklődését kötötték le s kinek néprajzi művei örök becsűek.

A magyar rokonság kutatóinak diszes sorában a nemes gróf úr e helyt *Décsey Sámuel* a kaukázusi avarok, *Nogell István*, a Tigris vidékét is magyarokkal benépesítő kertész és *Berzenczey László* Karakórum-utazó emlékét eleveníti föl, hasonlókép megemlékezik *Rómer Flórisról* és *Hampel Józsefről*, a hazai régészeti tudomány megalapitóiról, kik oroszországi tanulmányútjaik eredményekép elsőkül a magyar- és oroszföldi régészeti leletek közt megállapitható analogiákkal foglalkoztak.

S itt elérkeztünk ahhoz az időponthoz, a melyen túl már csakis a *gróf Zichy Jenőtől* vezetett expeditiók következnek.

Ezek kézzelfogható eredményeit föntebb jeleztem, szellemi eredményeiket pedig szabadjon a gróf úr művének első részét kitevő rövidre szabott összefoglalások dió-

5. á. Mongol ékszer.

héjba szoritásával, a következőkben jeleznem. Jankó János, kinek a magyar halászat eredetéről szóló műve elsőnek jelent meg, ebben megállapitván, hogy a magyar halászatban is megtaláljuk mindazokat a szerszámokat, melyek az egész emberiség közös tulajdonaképen jelentkeznek, a melyek tehát minden népnél előfordulnak, egyúttal reámutat arra, hogy a ma élő, illetve Herman Ottó kutatásai szerint a közel multban még élt, magyar halászati szerszámok között vannak olyanok, a melyek a finn, osztják és magyar népeknél, s olyanok, a melyek csakis a magyar és osztják népeknél fordulnak elő, végül pedig olyanok, a melyeknek ősi török, szláv és német eredete teljesen kétségtelen.

Közbevetőleg itt a gróf úr művének magyar szövegét párhuzamosan kisérő német szöveget illetőleg azt a megjegyzést bátorkodom tenni, hogy a különben sima folyású

német textus a műszavak tekintetében egyenesen kritikán aluli. A 93. lapon pl. a duga (a dugásról) = Daube azaz donga, a gyékény (helyesen Binsennetz) = Matte (?), a gyalom (helyesen Wade) = Zuggarn, a mely utóbbi a gyalomra jellemző kátának híjjával van. Alább a métfa és métháló, (a szövegben helytelenül mérfa és mérháló van), Wurfholz és Wurfnetz, tán azért, mert a métfát nem dobják stb. stb. A 103. lapon különben a gyalom is

6. á. Kőszobor a mukdeni császársírokhoz vezető úton.

Wurfnetz. Ne sutor ultra crepidam! A gróf urat pedig kérjük, utasítsa fordítóit, hogy az ilyenekben tanácsunkat kérjék. A halászati műszavak helyes fordítása nehéz feladat, mely még a szakember tudását is erős próbára teszi, sőt sokszor merőben lehetetlen, csakhogy nem a kifogásolt esetekben.

Dr. Jankó közölt eredményei az expeditió archaeologusának Dr. Pósta Béla mélyenjáró régészeti tanulmányaiban csak megerősítésre leltek. Jankó három periodusának utolsója, mely szerinte is a Kr. utáni VIII. századdal még nem fejeződött be, „egybeesik a Dr. Pósta által megállapított azzal a ténynyel, hogy a finn-germán területnek összeköt-

tetése az általa turán-germánnak nevezett déli területekkel a VI—VIII. század között szűnik meg stb., a mi igazolja Jankónak azt az állítását, „hogy a magyart az első török hullám már délre szorithatta“. Ez a tény azt is mondaná, hogy a mai magyarság főtörzsökét csak finn-ugor elem alkotja, a melyhez a Kr. u. III. századtól kezdve török és mongol elemek csatlakoztak, a mi továbbá arra a conclusióra vezet, hogy a magyarság ebben a korszakban nem halász-, hanem pásztornép voltak“.

A Posta tanulmányaiból szűrt számos részleteredmény, a milyen pl. annak a megállapitása, „hogy az ural-altáji művelődési terület a legrégibb ázsiai közművelődési középpontokkal is összeköttetésben volt; hogy a legkorábbi szibériai bronzrégiségek olyan jellegűek, a melyek inkább a mezopotámiai középpont végső kisugárzását mutatják, semmint megfordítva, hogy t. i. a mezopotámiai kulturát kellene az ural-altáji középpontból kiindultnak gondolnunk,“ hogy továbbá „a magyarság alkotó elemeinek egy része kétségtelenül a dél-

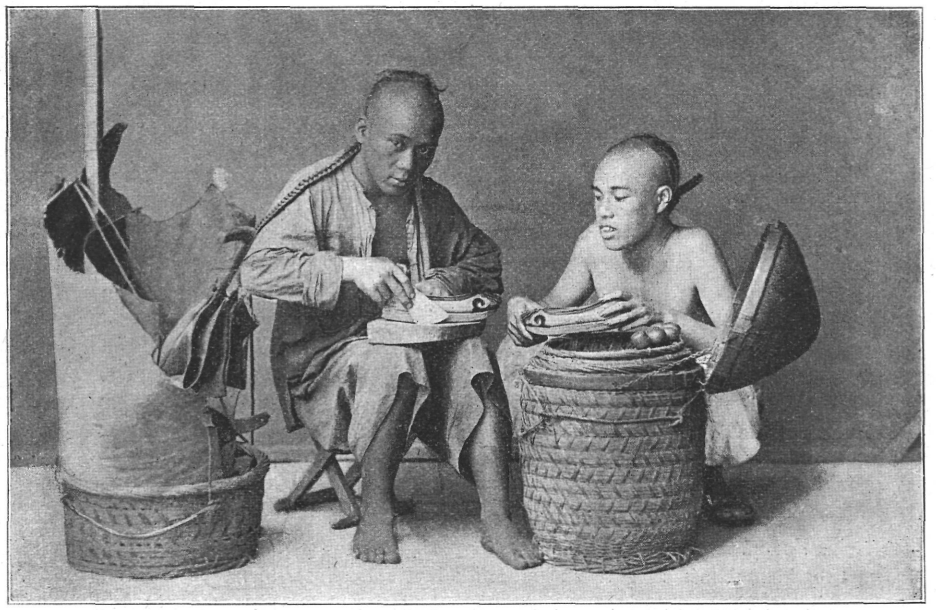

7. á. Khinai árúsok.

szibériai területen fejlődött ki, még pedig a lapp és az úgynevezett turáni népelemből, a melynek északon szereplő, de korábbi időben sokkal délebbre lenyúlt ágát finn-ugor név alatt szokták összefoglalni,“ mind régészeti téren mozog, melyre e helyt sem őt, sem az azokat magáévá tevő gróf urat nem követhetjük. A módszer megbízhatóságát és alaposságát ez a néhány találomra kikapott szemelvény is bizonyára feltüntette.

Hogy Jankó néprajzi alapon megállapitott periodusait Pósta is igazolja, mindenesetre rendkívül örvendetes jelenség.

A harmadik expeditiónak a gróf úr részéről itt ismertetett nyelvészeti eredménye röviden az, hogy Pápay József, miként már föntebb jeleztem, megoldotta a maga elé tűzött feladatot, egy évi szibériai tartózkodása alatt megtanulván az osztják nyelvet, melynek segitségével megfejtette és kibővitette a Reguly hagyatékában lelt addig hét lakattal elzárt osztják hősi, vallási és medveénekeket, a melyek nemcsak erre az ősi népre, hanem az azzal rokon valamennyi nép régi történetére ezernyi fénysugarat derítenek.

A zoologiai eredményt a következő számok jelzik. Gyűjtetett 1126 nembe tartozó 2646 faj 13021 példányban. Ezek között új 4 nem, 2 fajnem, 168 faj (a német fordítás itt és a következőkben a species helyett következetesen a „Race“ szót használja) és 29 fajváltozat (varietas).

Miután még az úton végzett meteorologiai feljegyzések és magasságmérések eredményeibe pillanthatunk be, a gróf úr személyes észleleteinek és tapasztalatainak rendkivül érdekfeszitő előadására tér át.

Rövidre szabott terünk sajna nem engedi, hogy útján mindvégig kövessük, miért is mindössze főbb útvonalainak felsorolására kell szorítkoznunk. Ezek: a Kaukázusban a gori—uplosz—cziche—ateni, a baru—asztracháni kirándulások; a volgai út és a kalmukok meglátogatása. Ez útján a Volga és a Don közötti földszorosnál áthaladva eszébe jut, hogy e két folyam között folyt le az egész népvándorlás, hogy itt tehát a magyar is átvonult, a minthogy ez a vidék a régi mappák Magna Hungáriája, míg a baskir nevet csak az újabb térképek mutatják.

A kalmukoknál kirgizekkel és tatárokkal is találkozott, majd Szaratovban a finnugorság egyik törzsével a mordvákkal és mescserjákokkal ismerkedett meg (l. 1. és 2. á.).[1]

További útvonala az Uralba és Szibériába vezet. Állomásai itt Tobolszk, hol a múzeum mellett a hírhedt fogházak egyikét is meglátogatta, Minuszinszk, Tomszk. Ötödik útvonala Transzbajkáliába és az Altájba viszen, mely útjának ismertetését a gróf úr arra használja fel, hogy olvasóit a samánkodás lényegével megismertesse. Ide vonatkozó képei közül l. a 3. ábrán az *abo* nevű úgynevezett szent dombok egyikét, a melyeken a jámbor burjátok és jakutok útraindulás előtt áldozataikat bemutatják, miközben rendre egy-egy követ, szalagot, rongyot dobnak reá.

Kiachta városában a khinai határhoz érkezett, honnan nagy fáradalmak árán a Gobi sivatagon, azaz Mongolián áthatolva Urga érintésével végül Pekingbe érkezik. — Rosszkor. Az északi fővárosban kitört a forradalom és ezzel, noha a gróf úr a khinai hatóságokkal ugyancsak erélyesen elbánik, megszűnt a lehetőség, hogy azokat az Árpádkori magyar okmányokat kereshesse, a melyeket a mongol hadak a muhi veszedelem után magukkal vittek, s valószínűleg Urgában raktak a khánok lábai elé. Igéreteket kapott, egyebet egyelőre semmit, és ezzel visszatért hőn szeretett magyar hazájába. A könyv befejezése: „Az igazság Khináról", politikai tény számba megy s csak részben néprajzi tartalmú.

Könyvének gazdag képanyagából a 4. ábrán előkelő mongol hölgyet, az 5. ábrán mongol ékszereket, a 6-ikon a Ming-dinásztia mukdeni sirjaihoz vezető útak mellett álló kőszobrok egyikét és végül a 7-iken khinai árusokat mutatunk be.

Hogy Zichy Jenő gróf könyve a sok talpraesett megfigyeléstől és megjegyzéstől csak úgy duzzad, avagy hogy előadása épp oly közvetlen mint szellemes, minek is mondanám? Buffon azt mondja ugyan, hogy „le styl c'est l'homme même", de ebben az esetben, köztudomás szerint, az ember a stilusánál is sokkal nagyobb lévén, az efféle megjegyzések teljesen fölöslegesek. Tessék a könyvét elolvasni.

Dr. Semayer Vilibáld.

*

Hugo Schuchardt an Adolf Mussafia. Graz im Frühjahr 1905. (41 legnagyobb ivrétű lap, 65 ábrával s egy kezdő- és záróképpel. A gráczi „Styria" cs. kir. egyetemi nyomda nyomása, Leuschner és Lubensky egyetemi könyvárús kiadása.)

Előkelő s szokatlan külső alakjával is kiválóan ünnepélyes üdvözlő irattal emlékezett meg *Schuchardt Hugó*, a nagynevű romanista, egyik pályatársának, **Mussafia Adolf** bécsi egyetemi tanárnak hetvenedik születésnapjáról. A kérlelhetetlen sors úgy akarta, hogy kevéssel a diszes alkalmi mű megjelenése után a benne ünnepelt elbúcsúzzék az élettől, mely az utóbbi évek hosszabb során át súlyos szenvedéseket mért rá, a nélkül, hogy munkakedvét és tudománya iránti sokoldalú érdeklődését meg tudta volna törni. Firenzében, a hol minden kő Dantéról regél, ragadta őt el a halál (folyó évi június 7-én), egy gyümölcsöző munkában eltöltött szép élet alkonyán; s Danténak látomásban az ifjú tudós előtt megjelenő képe ékíti a remekbe illő nyomású díszmunka első lapjának hom-

[1] Az ábrák átengedéséért fogadja a gróf úr és a kiadóczég szives köszönetünket. *Szerk.*

lokát, jelezvén azt a középponti helyzetet, a melyet a román philologiában a Divina Commedia énekese, maga egy egész világ, mindenha elfoglal. Jelzi e mélyebb vonatkozású homlokrajz azt a kiváló helyet is, mely Mussafia tudományos munkásságában Danténak jutott; s azokat a nagybecsű tanulmányokat, a melyekkel a bécsi romanista Itáliának a szó ma már változott értelmében *vulgare eloquium*-ait, tájszólásait, fontos nyelvemlékeit nagybecsű kiadványai és magyarázatai útján megvilágította.

Schuchardt szép munkájának a kiindulópontja is egy ilyen nyelvjárás-történeti tanulmány Mussafia gazdag irodalomtörténeti és nyelvészeti búvárkodása köréből, a „Beitrag zur Kunde der norditalienischen Mundarten im XV. Jahrhundert“ (1873), melynek nagyszámú, művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is fontos jegyzetei közül, némi habozás után, a 46. lapon levőt, a *motollára* és a *fonálgombolyítóra* vonatkozót ragadja ki Sch., miután előbb igen megszivlelendő általános megjegyzéseket tett a szótárak egy általánosan tapasztalható nagy fogyatkozásáról: az ábrák hiányáról. A nyelvbúvárok egy része, úgymond Sch., szinte elvből irtózik a képtől, mintha az ellentétben állna a szóval, nem pedig annak kiegészítője lenne. Ez aztán leginkább az etymologizálásnál boszulja meg magát, a mely lényegében még ma sem egyéb annál, a mi kezdet óta mindig volt s mi miatt a laikusok éppen annyira kedvelik: t. i. találgatás. A szó etymonját leginkább a hangtörvények segítségével keresik, épp úgy, mint a szembekötősdinél az illető személyt a hangjáról igyekszünk kitalálni. Ha egyszer az etymon, az, a mit ki kell találni, megvan, akkor a többi mellékes. Holott épp ez a többi, ez a további az igazán értékes. Mintha az etymont csak azért fognák be a hangtörvények poroszlói, hogy most már ő is csak hasonló poroszlószolgálatokat teljesítsen. Pedig ennél sokkal magasabbrendű szolgálatra méltó. Minden származástani sornak, tehát a szószármaztatás nemzedékrendeinek is műveltségtörténeti tanulságot kell nyujtaniok. A legegyszerűbb szótörténet is tartalmas gazdag tanulságokban és további kutatásokra ösztönző indítékokban.

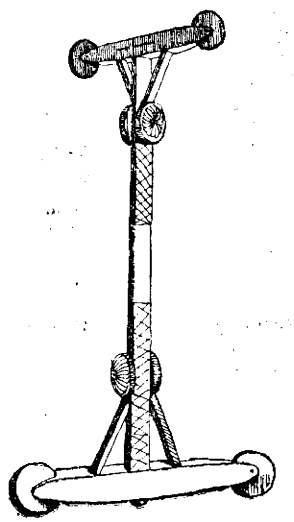

1. á. Csongrádmegyei kézi áspa vagy motolla.

Ily általános nézőpontok és elvek alapján fog Sch. a *motolla* és a *gombolyító* első sorban román nyelvterületen maradó, de alkalmilag más határvidékekre is ki-kikalandozó synonymikájának vizsgálatába. A tárgy alakja seholsem nélkülözhetetlenebb kalauza a szószármaztatásnak, mint ott, a hol mesterségszók eredete, átvétele, vándorlása és e vándorlás közben nem egyszer lényeges jelentésváltozása jő kérdésbe. Épp azért Sch., mint pár évvel ezelőt a halászati eszközökre vonatkozó dolgozatainál, úgy most is a legszélesebb körű tudakozódás útján gazdag gyűjteményét szedte össze mind a kétrendbeli háziipari eszköznek, s gyűjtése dús eredményéből, részint pedig illusztrált régibb és újabb munkákból 27 motollát és 26 gombolyitót mutat be. E gazdag képsorozatban a mi néprajzi múzeumunk egy-egy jellemző kézi motollájával (14. ábra) (l. 1. á.) és gombolyitójával (54. ábra) (l. 3. á.) is találkozunk. Amaz a nyomban utána következő (15.) ábrával (l. 2. á.) nyujt érdekes összehasonlításra alkalmat. A *csongrádmegyei* magyar kézi *áspa* vagy *motolla* ugyanis egy lényeges vonásában, a rövid támasztó léczekben, feltünően egyezik az idősb Brueghel németalföldi festő († 1569-ben) egyik képén (Városiak látogatása egy parasztcsaládnál) látható motollákkal. Hogy ez a forma a XVI. században Németalföldön typikus lehetett, arra vall az is, hogy az id. Brueghelnek még egy képén, az evangéliumi okos szüzek egyike szintén egy egészen ilyen áspát tart a kezében. A mi *csongrádmegyei* példányunk gazdagabb díszitésével is kiválik; jellemzők továbbá a karok végein lévő, kerékalakú fonaltámasztók is, melyek a karokkal egy darab fából vannak kifaragva.

A *komárommegyei gombolyító* főkép a hozzávaló kis *simító fácska* (l. 4. á.) miatt érdekes, melynek czélját és használati módját illetőleg Sch. nem kapott egészen megnyugtató fölvilágositást. Körültekintő utánjárásának végre sikerült egészen hasonló franczia (ill. a svájczi Waadt-kantonból való) szerszámok segitségével a rejtélyes kis eszköz rendeltetését megvilágitania. Érdemes lenne utána járni, hogy mi a neve e simító fácskának, a mely helyett sokfelé bőrlapot használnak, részint a fonal simitására, részint pedig az ujjak védelmére. (*Frecskay* mesterségszótárának megfelelő füzeteiben, a Takácsmesterség és Kötélgyártómesterség cziműekben, nem találom a Streichlappen v. Spinnlappen magyar egyértékűjét.)

E rövid ismertetésnek nem lehet czélja, hogy a szép diszmű gazdag nyelvészeti tanulságaira is kiterjeszkedjék. Be kell itt e folyóirat czéljánál fogva

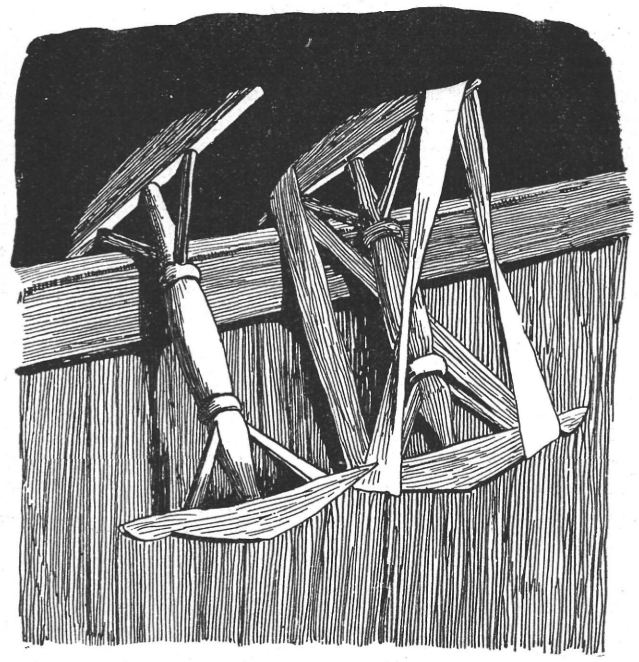

2. á. Kézi áspa id. Brueghel egy XVI. századbeli németalföldi képéről.

érnünk azzal, hogy a sűrű érintkezési pontokat kiemeljük, a melyekben a nyelvtudomány és a néprajz minduntalan találkoznak; s minden egyes ilyen találkozóponton bővében van az alkalom arra, hogy egymástól tanuljanak, egymásnak kutatásaikban kölcsönösen segitségére legyenek. Kevés tudós szerzett e téren nagyobb érdemet, mint a gráczi romanista, kit hazánkkal való tudományos és baráti kapcsolatai velünk s kivált szépen fejlődő fiatal néprajzi múzeumunkkal gyakoribb érintkezésbe juttatnak, a mint azt Sch. ezúttal is többszörösen a hálás elismerés szavaival emliti. Kell-e mondanunk, hogy azt a kis támogatást, a mit a kötelességszerű udvariasság mértékén túl is mindenkor a legnagyobb szivességgel nyujtanak az illetékes körök a megnyerő kedvességű tudósnak, busásan visszatériti minden egyes irata azzal a sok becses tanulsággal, a mivel belőle hazai nyelvészetünk és tárgyi néprajzunk is gyarapodik.

A nemzetközi tudományos érintkezés magasabb ethikai értékéről pedig seholsem tudnék szebb és vonzóbb példát felmutatni, mint Sch. ez ünnepi iratában, melynek második, a *lesőhálók* egy fajtáját illető részére itt nem terjeszkedem ki, minthogy az szorosabban etymologiai természetű és szükebben körülirt román nyelvterületen mozog. E helyett inkább arra a gyönyörű záró-elmélkedésre mutatok rá,

a melylyel Sch. olasz eredetű pályatársának, Mussafiának, a német tudomány elismerő koszorúját nyujtja s a két nagy nemzet, az olasz és a német közötti nemes szellemi versengést állítja az áldatlan politikai viszálkodás helyébe méltó közös célul. Vajha megszivlelnék e fenkölt lélekből fakadt nemes igéket nemcsak azok, a kikhez a tavalyi szomorú emlékű innsbrucki események hatása alatt intézvék, hanem mindazok is, a kiknek szólnak. Vajha a nemzeti eszme erősödésének korában ez eszme kultusza közben ne homályosulna el soha egy másik, nem kevésbbé magasztos célnak a tudata és ápolása: az egyetemes emberi műveltségé, a melynek a külön jellegű nemzeti kulturák csak olyan alkotórészei, mint a szivárvány változatos színei a napfénynek. Dante trentoi és Walther von der Vogelweide bozeni szobrára célozva, Sch. megemlíti, hogy e két emlékjel a két nyelvterület természetszerűen hullámzó és gomolygó határán ne a kölcsönös tiltakozás és a merev elzárkózás symboluma legyen, hanem inkább a kölcsönös megértésé és megbecsülésé. S a mit a németekről és olaszokról mond értekezése végén, nem szivlelhetnők-e meg ugyanazt mi magyarok is; és nem követhetnék-e ugyanazt azok a nemzetek is, a kik a mi nehéz küzdelmek árán még ki sem vívott, csak kivívni akart önállóságunkra féltékeny irigységgel néznek? Ismerjük el hálásan, a mit műveltségünk tőlük kapott a multban és még várhat a jövőben; de viszont ők se kicsinyeljék lenézően azt, a mivel mi is becsületesen kivettük s jövőben is ki akarjuk venni a magunk részét a népek nemes versenyéből. S ha a magunk lábán járva akarunk előre törekedni a nemzetek közös nagy céljai, az anyagi boldogulás és a szellemi művelődés útján: ebben ne lássák az emberiség nagy érdekeinek veszélyeztetését. Mi is ugyanazokhoz az örökéletű csillagokhoz emeljük föl tekintetünket, a melyekhez a nagy és boldogabb népek; de mi is a magunk sajátszerű mivoltában akarjuk fonni-szőni nemzeti lelkünk aranyszálait. S minél tisztábban és dúsabban fonjuk őket, annál szebb és változatosabb lesz az egész emberiségnek az a szivárvány minden színében pompázó szövete, melyen minden nép a maga lelke legjavával dolgozik.

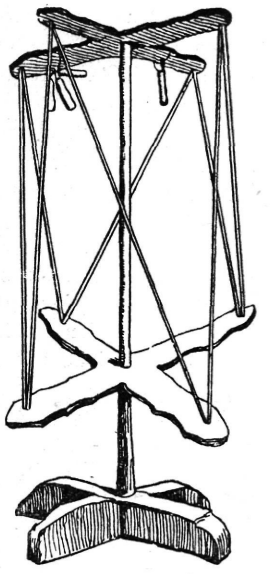

3. á. Komáromi motolla.

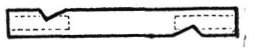

4. á. Simító fácska (?) a komáromi motollához.

Katona Lajos.

*

Bátky Zsigmond: Magyarország néprajza. Különlenyomat A föld és népei V. kötetéből. Budapest, 1905.

Magyarország néprajzáról, leszámítva Herrmann Antal dr. és Czirbusz Géza dr. dolgozatait, úgyszintén Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásban és Képben cimű nagy vállalatnak túlságosan népszerűsitett és szétszórt ethnográfiai bemutatásait, Hunfalvy Pál óta nem jelent meg jelentősebb összefoglaló munka. Annál nagyobb örömmel köszöntöttük A föld és népei cz. vállalat most megjelent V. kötetét, mely lehetővé tette, hogy szerzőnek idevágó munkája a nagy közönség kezébe juthasson. Szerzőnek többször volt alkalma személyesen is bepillantani a hazai népfajok életébe s e mellett a legújabban fellendült néprajzi irodalmi munkásság minden jelentős terméke kezeügyében volt, a mi eleve biztositotta a mű tartalmasságát. Mint szakembernek igen sok mondanivalója lett volna, ha munkájának anyagát nem kellett volna a vállalat szűk méreteinek kiszabott keretébe szoritani. A különben vaskos kötetből mindössze hatvanöt oldal jutott a néprajznak, abból is sok helyet lefoglalnak a szövegképek. Szerző előbb bemutatja az ország lakosságának nemzetiségi összetételét, e nemzetiségeknek földrajzi elhelyezkedését és csoportosulását. A települések formáinak, a határok felosztásának, a községek keletkezésének, a magánbirtoknak, közösbirtoknak

tárgyalásánál fölhasználja a művelődéstörténeti kutatások legújabb eredményeit. Felsorolja a nemzetiségek építésmódjának legjellemzőbb adatait s a formák elterjedésének határait. Végig vezet, általában is, hazánk lakosságának faji vonásain és ruházkodásán. Azután külön czímekben és alczímekben tárgyalja a magyarságot — Duna balpartja, Duna jobbpartja, Duna—Tiszaköze, Tisza jobbpartja, Tisza balpartja, Tisza—Marosszöge, Királyhágón túl, — a németséget — heidebauerek, hienczek, dunántúli svábok, délmagyarországi svábok, magyarérczhegységi németek, krikchájok, habánok, szepesi szászok, erdélyi szászok, — tótokat, lengyeleket, ruténeket, vendeket, szerbeket, horvátokat, bolgárokat, oláhokat, olaszokat, örményeket, czigányokat, zsidókat. Minden nemzetiséget jellemez a maga feltünő sajátságaiban: nyelvében, nyelvjárásaiban, tipusában, lelkületében, életmódjában, ruházkodásában, nemzetgazdasági szerepében s a magyarsághoz való viszonyában. Bár a nemzetiségekről irott fejezetek is igen értékesek, mégis legszebbek a magyarságról irott sorai, hol szerzőnek a magyar embert a közfelfogásnak és tudományos kutatásoknak közös tükrében sikerül bemutatni. A műnek talán egyedüli hibája, hogy a kiszabott keretek miatt nem lehetett bővebb, szinesebb, de alapos reményünk van arra, hogy szerző, jelen munkájának nyomán, mihamarább közreadja Magyarország részletes, terjedelmes, mindent felölelő ethnografiáját. *Madarassy László.*

*

Fajok harcza. Adatok az erdélyi nemzetiségi kérdéshez. Irta *Éber Ernő*. Ára 2 korona. Budapest, Kilián Frigyes utóda kir. m. egyet. könyvkereskedő bizománya. 1905. 8°.

Minden megengedhető eszközzel dolgozni az erdélyrészi magyarság megerősitésén, de egyszersmind mindent megtenni az erdélyrészi elhanyagolt nemzetiség, az oláh, anyagi jólétének, művelődésének s igényeinek fokozására, mert csak igy nyerhető meg Erdély a magyar állami közvagyonosodásnak s az oláh faj a magyar állameszmének: ez a főtétele a szóban forgó munkának. Mielőtt tételének bizonyitásához fogna szerző, megvizsgálja a királyhágóntúli közgazdasági viszonyokat. Ebben részint a meglevő statisztikai adatokra, részint saját tapasztalataira támaszkodik. Megállapitja, hogy Erdély népességének foglalkozása túlnyomólag mezőgazdálkodás. Azután külön-külön megvizsgálja az erdélyi földmivelést és állattenyésztést. A mezőgazdaság vizsgálásánál arra az eredményre jut, hogy a királyhágóntúli országrész földmivelése a fejlődésben elmaradt, hogy földmivelő népe nem tudja az országos termésátlagot elérni, egyoldalú gazdálkodást űz, földjének tápláló erejét kizsarolja a nélkül, hogy azt kihasználná, mert nem tudja fölfogni, illetve fölhasználni azokat az eszközöket, melyek a mai korban az okszerű gazdálkodásnak elengedhetetlen kellékei. Az állattenyésztés taglalásánál szerző hasonló eredményre jut, daczára annak, hogy Erdély, úgyszólván, predesztinálva van virágzó állattenyésztés föntartására. De bemutatja szerző külön-külön a magyar, szász és oláh vármegyék, úgyszintén községek mezőgazdasági viszonyait is, melynek eredményeképen kimondja, hogy a szász mezőgazdaság a legfejlettebb, az oláh a legelmaradottabb. Bemutatja szerző a birtok megoszlását külön az országrészre s külön a nemzetiségekre vonatkozólag, melyből kitünik, hogy Erdély a törpebirtok hazája. Itt megjegyzi, hogy az erdélyi mezőgazdaság mai helyzetében a közgazdaságra hátrányos az, hogy a nagy- és középbirtok a kisbirtok közé nincs arányosan beékelve. Szerző itt nem térhet ki azon következtetés alól sem, hogy a magyar kisbirtoknak ma már aránylag kisebb területe is hozzájárul ahhoz, hogy az oláh kisbirtok által fölszivassék. Néprajzilag értékes a műnek az a fejezete, a mely az erdélyi népfajok életmódját tárgyalja. És pedig: táblázatokban bemutatja a tipikus vármegyék községeinek lakóház, ruházkodás s táplálkozási statisztikáját. E statisztika kiterjed a lakóház épitőanyagára, fedelére, a lakószobák mennyiségére, külön a férfiak, külön a nők ruházkodására, arra, hogy a ruhafélékből melyik házi készitmény, a táplálkozásnál a kenyér anyagára, főbb táplálkozási czikkekre, húsra s egyébre. Összegezi azután a magyar, oláh és szász kisgazda életmódját, melynek eredménye az, hogy az oláh kisgazda igénye nagyon kezdetleges, a szász és székely kisgazdáé ellenben elég

fejlett. A szászoknál a ruházkodás, lakás berendezése, a magyaroknál ezenfelül a szórakozás, korcsmázás emészt föl igen sokat. Az oláhnak háza, ruházata, tápláléka silány, kevésbe kerül s szerző ebben az igénytelen életmódban látja főokát annak, hogy az oláh kisbirtok, kezdetleges gazdálkodási módja daczára is, a vegyesen lakott vármegyékben a többi nemzetiség rovására mind nagyobb tért hódit. Szerző szerint az erdélyi nemzetiségi kérdés anyagi kérdés, még pedig elsősorban mezőgazdasági kérdés. Az ország, az állam érdeke az, hogy a Királyhágón túl levő országrész a modern, nyugoti kulturához közelebb vitessék és hogy — különösen az oláh faj — kiragadtassék őskori állapotából. Nem czélunk a dolgozat politikai oldalával foglalkozni, de az ethnológiai adatokat figyelembe véve, elismerjük, hogy szerző jelentős munkát végzett. A sok ujságczikk, röpirat, elmélkedés között, mely az erdélyi nemzetiségi kérdés körül megjelent, munkája kiváló helyet foglal el. Pozitiv irányával pedig megmenekül a szokásos tévedésektől. Ethnológiai vonatkozásainál fogva a munkát haszonnal forgathatják mindazok, a kik Erdély néprajzi viszonyaival foglalkoznak. *Madarassy László.*

*

Szláv folyóiratok szemléje.

Lud. Organ Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie. Tom. X. W Krakowie 1904. Naklad Tow. W drukarni Universitetu Jagiellonskiego. I—IV. Zeszyt.

A lengyel néprajzi társaságnak 10. évfolyamban levő negyedéves folyóirata a mult évben lezajlott válság miatt, szerkesztőt és helyet cserélt. A társaság székhelye ugyanis Lemberg, az új szerkesztőség (*Karol Potkański* és *Seweryn Udziela*) Krakóban, a kiadóhivatal pedig Varsóban működik. Érthető, hogy e kusza viszonyok mellett a folyóirat régi szinvonalának fentartása nehéz, csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközik.

A reformált folyóirat első számát *Janik* M. közleménye nyitja meg az ulanowi (Galiczia, niskoiker) tutajosok életéről érdekes történelmi visszatekintés kiséretében. A tutajosok városa, a galicziai Danzig, 1612 óta német szabadalmi jogokat élvezett, meggazdagodott, a tutajosok szervezett czéhekben működtek s kiterjeszkedtek az egész országra, mint szakavatott tutajvezetők. Pátronusaik voltak Szt Borbála és Keresztelő Szt János. A czéhet az 1863-iki felkelés után oszlatták fel és azóta a változott viszonyok közt a tutajozás megszünt keresetforrás lenni.

Mátyás K. a galicziai helynevekről szóló hosszabb tanulmányában Gwozdicz község határának helyneveit fejtegeti.

Gonet S. a Sucha vidékén divó karácsonyi szokásokról tárgyal. A pásztorjáték nyelv és tartalom tekintetében tót hatásra vall. *Badicza* V. Husów falu lakóinak viseletét és életmódját tárgyalja. *Udziela:* Költészet a falun czimen ismerteti a népies rögtönzéseket, gúnyverseket, főleg az egyes vidékeken divó verses leveleket, mint az elsőfokú poezis közvetlen termékeit, melyek javarészt analfabétáktól származnak s kitünnek bájos fordulataik, tartalmasság és meglepő ügyes verselés által. Egyik-másik ilyen vers népdal csirájául szolgál. *Grohowska* H. a csodatevő Srul-Rabi-ról (Bal szim) szóló emlékeket közli, *Siewinski* pedig a liski ruthének lakodalmi szokásait irja le. Népdalközlések, könyvismertetések és társulati hirek fejezik be a füzetet.

A második füzetben *Matuszák* érdekes nyelvi és történeti tanulmányban foglalkozik a *Lech*, recte *Lęch* név eredetével, mint az ősi, homályos dinasztia nevével, mely család állitólag a Piastok és Popielek előtt uralkodott. Arra a következtetésre jut, hogy a cseh eredetű Czech-Lech legenda falsum, a név képzése nyelvileg helytelen, ennélfogva elesik az a feltevés is, hogy a lengyelek magukat valaha lecheknek nevezték volna. Ellenben a *Lęch*, igazolható mint személy- és helynév, megfelel az orosz-ruthén *Lach*-nak, a lithván *Lenkas*-nak, de legfőbb bizonyitás, folytatja tovább, a magyar lengyel név, melyet a magyarok kétségkivül ilyen orrhanggal vettek át. „Mivel pedig orrhangok sem az orosz, sem a cseh nyelvben nincsenek, a magyarok ezt csak Pannonia területén levő szlávoktól vették, kiknek orrhangjai valóban voltak, miként ezt a magyar nyelvben élő orrhangú szláv kölcsönszavak is igazolják.“

Az értekezés másik része kizárólag nyelvészeti érdekű, de egy szóval sem említi *E. Kunik* orosz és *Bauduin de Courtenay* lengyel nyelvű fejtegetéseit[1] a szó eredetéről, kik ennek keletkezését Kiew körül keresik 838—860 táján s turk eredetűnek tartják, mert feltételezik, hogy az akkori magyarságnak már volt szava a velük érintkezett szlávság megnevezésére, bár az *el*—äl képző török eredetre vall. De feltéve, hogy a magyarok ezt a szót valóban az ismert lęch-ektől vették, akkor ennek eredeti alakja lęg és nem lęch lehetett. Ennek nyomát őrzi a XV. sz. lengyel krónikatöredék: in linguagio hungarico poloni dicuntur *langel* id est milites stipendiarii . . .

Udziela a Sandec környéki lakosság viseletét és ornamentikáját tárgyalja 20 ábra kiséretében.

Windakiewicz a XVII. sz.-ból való erotikus népdal töredékeket közöl, melyek kimutathatólag mint műköltések mentek át a néphez s csekély változtatásokkal maiglan élnek.

A harmadik füzetben *Estreicher* St. összehasonlító alapon fejtegeti az asylumjognak azt az alakját, hogy a halálra ítélt bűnöst egy leány megválthatta az által, ha feleségül ment hozzá. Ezt a jogot a lengyel hatóságok „secundum consuetudinem regni" respektálták s gyakorlatban volt még 1769-ben is. *Gusztawicz* Br. a bűbájos növényekkel üzött babonákat ismerteti. Hosszasan foglalkozik főleg a mandragora-kultuszszal. *Cieplik* a rabcai nép karácsonyi szokásait és babonáit közli. *Udziela* folytatja az előbbi füzetben megkezdett czikkét s 24 kép kiséretében ismerteti a népies ornamentika nevezéktanát és az építkezés módjait, másik czikkében pedig a krakói néprajzi múzeum újabb szerzeményeit írja le. Történelmi és irodalmi repertorium fejezi be a füzetet.

A negyedik füzetben Jan Karlovicznak, a nemrég elhunyt kiváló ethnografusnak emlékére fordításban, némi pótlásokkal közli az elhunytnak a La Tradition 1893. folyamában megjelent czikkét a lábmosásról és a mosóvizzel üzött babonákról. *Zdziarski* St. hosszabb tanulmányban fejtegeti, mikép érvényesülnek a népies elemek a kiválóbb lengyel költők műveiben. *Udziela* folytatja a sandec-vidéki néptanulmányt s 15 kép kiséretében szól a ház külső és belső felszereléséről. A 472 nagy oktáv oldalra terjedő évfolyam ez utolsó füzetét a szokásos állandó rovatok és társulati ügyek töltik ki.

*

Wisła. Miesęcznik ilustrowany poświęcony krajoznawstwu i ludoznawstwu. Tom. XVIII. 1904. Warszawa.

A lengyel néprajz másik organuma, a 18. évfolyamban levő Wisła (Visztula), eredetileg mint magánvállalat indult meg. Maga köré gyűjtötte a legkiválóbb erőket s megtartotta szupremácziáját akkor is, mikor az általa szervezett néprajzi társaság tőle külön vált. Azóta a *Mianovski*-féle irodalmi alap támogatásával jelent meg, azonban a közbejött torzsalkodások miatt ezt elvesztette s jelenleg büszkén hirdeti, hogy szubvenczió nélkül is képes boldogulni. Havi folyóiratból ugyan kéthavivá alakult, de terjedelem tekintetében bővebb mint volt. Hat füzetben 570 + VIII (lexicalis octav) oldalt ád, táblákkal, képekkel és hangjegyekkel, de most az egész évfolyam *Karlowicz* emlékének van szentelve, a szövegnek csaknem felét Karlowicz működése és művei méltatása foglalja el. A folyóirat jelenlegi szerkesztője *Majewski* Erazmus.

A XVIII. évfolyam főbb czikkei a következők: *Jasklowski* az 1—4. füzetben a jedrzejowi kerületben levő Mnichow község multját és lakóit írja le a rövid községi monografiák modorában. Hasonló *Dąbrowska* Stanislawa tanulmánya (1—5. füzet) Żabno falu lakóiról. *Lilienthal* R. folytatja a lengyel zsidók szokásainak és babonáinak felsorolását. *Witanowski* a witanowici templom történetével foglalkozik. *Wierzbowski* pedig egy fénynomatú tábla kiséretében a krasnostawi typusokat mutatja be. *Sterling* P. Nomádélet vagy település cz. czikkében azt fejtegeti, hogy a nomádélet elhagyása, mint psychologiai kényszer, a fejlődő kultura hatása alatt megy végbe, de még a primitiv állapotban is a népek aránylag szük, tehát ismert területen kóboroltak, noha még ez a nomádizálás is gátolta a társadalom szerves kialakulását, mely csak állandó lakhelyen mehet végbe. Erre vonat-

[1] Kwartalnik Historyczni XII. 1.

kozólag *Jablonowski* polemikus megjegyzéseiben kifejti, hogy a nomádélet közvetlen folyománya az állattenyésztésnek s az állandó letelepülés csak földmivelés mellett lehetséges. Azt tartja, hogy a nomádéletben együtt élő népeknél is lehetett társadalmi élet, mert a közös vándorlás közben talált közös ellenség elleni védekezés bizonyos szervezkedést tett szükségessé, a mit a letelepült népek inkább nélkülözhettek. Mindamellett feltételezi, hogy az ősemberek akár állattenyésztésből, akár földmivelésből éltek, mind nomádéletet folytattak, tehát a kultura és a társadalmi rend mind nomádizálás közben fejlődtek. *Freimann* A. a Shahname II. könyvéből közöl fordítást. *Majewski* E. érdekes tanulmányban fejtegeti a középkori geographusok nézetét Lengyelországról s adataik értékét a mai szempontból. Külön foglalkozik az egyes írókkal, bemutatja a fontosabb térképeket s arra a meggyőződésre jut, hogy a középkori adatok tévesebbek az ókoriaknál is, tudományos értékük csak annyi, hogy saját koruk földrajzi haladásának fokáról tájékoztatnak, de egyébként támpontot nem nyujtanak. *Magicza* a sączi nép húsvétját irja le. *Korczak-Chodorowski* pedig a népművészet megújitó hatásával foglalkozik. Tanulságos *Malewski* B. czikke: Kisérlet a lengyel népviseletek jellemzésére. Mindenekelőtt csaknem kész bibliographiáját adja a lengyel népviseletek irodalmának s mindezek alapján oda konkludál, hogy a sokszor hangoztatott ragaszkodás a hagyományhoz általánosságban nem elég erős a divat hullámaival szemben és a nép rövid idő alatt képes elhagyni az ősi viseletet, mely ennélfogva változik. A különbség csak az, hogy régebben az átalakulás lassúbb volt mint ma. Változik a szabás módja, az anyag, a diszités, nem ritkán külső körülmények hatása alatt, de az egyszer elhagyott forma többé föl nem éled. Azonban mindenkor akadnak vidékek, hol az ősi forma megmarad, valamint akadnak öltönydarabok, melyek aránylag kevés mutációt szenvedtek, legalább addig, míg a nyers anyagot maga a nép állitja elő, ezért több a konzervativizmus a fehérneműben, mint a posztófélékben. Foglalkozik továbbá az egyes öltönyök keletkezésével, nevével és azoknak elterjedésével az egyes vidékek szerint. A népies ornamentikával aránylag keveset foglalkozik, de konstatálja, hogy ez aránylag a legállandóbb, mert a mai elemek részben, sőt egészben is, már a bronzkorban is felismerhetők. *Krček* közmondás-gyűjteménye, valamint *Kibert* tanulmánya a lithván nép mythikus alakjairól már a mult évfolyamban megkezdett czikkek folytatásai. Ez utóbbi 12, jórészt már csak közmondásokban és mesékben élő mythikus alakot sorol fel, pl. ajtwaris, perkunas, kipszusz, mely utóbbi forgószél vagy agancs nélküli szarvas képében jelentkezik. A következő czikk: Karácsony Sądeczyznieben érdekes kisérlet arra nézve, mikép lehetne a tanuló ifjúságot belevonni a néprajz szolgálatába. V—VI. oszt. gimnáziumi tanulókkal gyüjtött adatok gyüjteménye ez, összeillesztve a tanár által. Az eredeti tanulmányokon kivül több, angolból és németből fordított czikk akad, ezek mellett apróbb közleményeket, népdalokat, kérdéseket és feleleteket és gondosan vezetett irodalmi repertoriumot találunk.

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év II. (ápr.—jún.) évnegyedében.

Az osztály gyűjteményei a következő szaporodást mutatják:

I. *Gyűjteménytárgy*: 3208 drb. Ebből vétel: 822 drb, ajándék: 2386 drb.

A) A vételek részletezése: Anthropologiai tárgy: 1 drb. Ruházat, női kézimunka és ékszer: 198 drb. Szövés-fonási szerszám: 2 drb. Bútorzat: 2 drb. Konyhaeszköz: 67 drb. Gazdasági eszköz: 4 drb. Kismesterségi szerszám: 6 drb. Használati tárgy: 51 drb. Alkalmi tárgy: 72 drb. Parasztfaragás: 3 drb. Kultusz-tárgy: 7 drb. Gyermekjáték: 8 drb. Fénykép és rajz: 338 drb. Modell: 59 drb. Czéhjelvény: 3 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Dr. Réthy László, Budapest, 500 drb kép. Papp János, Budapest, 4 drb evőeszköz. Bellosits Bálint, Baja, 3 drb

tollrajz. Varjú Elemér, Budapest, 1 drb gatyamadzaghúzó. Holzmann Ignácz, Torzsa, 2 drb gyermekjáték, 12 drb kép. Heizer Antal, Budapest, 3 drb husvéti tojás. Makray Anna és Klára, Budapest, 5 drb husvéti tojás. Éles József, Budapest, 3 drb husvéti tojás. Dr. Papp Károly,Budapest, 7 drb husvéti tojás. Rácz Antal, Alsókorompa, 11 drb husvéti tojás. Réthly Antal, Budapest, 1 drb fénykép. Dr. Zimmermann Lajos, Budapest, 1 drb béke-pipa, 2 drb nyílhegy. Dr. Szilády Zoltán, Nagyenyed, 2 drb kés. Baranyai Zoltán, Gyála, 10 drb husvéti tojás. Ernyey József, Budapest, 1 drb kerekes pipa. Tömörkény István, Szeged, 1 drb fénykép. A M. N. Múzeum Hirlaposztálya, Budapest, 1779 drb képes levelezőlap. Madarassy László, Budapest, 7 drb fénykép, 9 drb képes levelezőlap. Farkas Sándor, Szentes, 9 drb áldozati viaszbábú, 3 drb áldozati viaszgyertya, 2 drb áldozati viaszbábu modellje, 1 drb szilvatörő, 1 drb cserepuja.

Ezen negyedévi szaporulatból 1776 drb hazai tárgygyal szemben 1432 drb külföldről származik és pedig Angolországból: 2 drb, Ausztriából: 668 drb, Bajországból: 4 drb, Belgiumból: 20 drb, Bosznia-Herczegovinából: 165 drb, Bulgáriából: 11 drb, Dániából: 9 drb, Francziaországból: 40 drb, Görögországból: 6 drb, Hollandiából: 11 drb, Montenegróból: 9 drb, Németországból: 24 drb, Norvégiából: 16 drb, Olaszországból: 9 drb, Oroszországból: 10 drb, Romániából: 53 drb, Svájczból: 37 drb, Spanyolországból: 4 drb, Svédországból: 2 drb, Szerbiából: 18 drb, Törökországból: 7 drb, közelebbi meghatározás nélkül Európából: 1 drb, Ázsiából: 138 drb, Afrikából: 64 drb, Amerikából: 98 drb, Ausztrália és Oczeániából: 6 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Abauj-Tornára 4 drb, Alsó-Fehérre 37 drb, Aradra 18 drb, Árvára 2 drb, Bács-Bodrogra 22 drb, Baranyára 214 drb, Barsra 11 drb, Békésre 3 drb, Beregre 23 drb, Besztercze-Naszódra 8 drb, Biharra 25 drb, Borsodra 48 drb, Brassóra 36 drb, Csanádra 2 drb, Csikra 19 drb, Csongrádra 15 drb, Esztergomra 14 drb, Fehérre 24 drb, Fogarasra 71 drb, Gömörre 6 drb, Győrre 13 drb, Hajdúra 4 drb, Háromszékre 20 drb, Hevesre 3 drb, Hontra 10 drb, Hunyadra 21 drb, Jász-Nagykún-Szolnokra 11 drb, Kis-Küküllőre 7 drb, Kolozsra 123 drb, Komáromra 16 drb, Krassó-Szörényre 49 drb, Liptóra 4 drb, Máraosmara 1 drb, Maros-Tordára 13 drb, Modrus-Fiuméra 9 drb, Mosonra 1 drb, Nagy-Küküllőre 63 drb, Nógrádra 2 drb, Nyitrára 30 drb, Pestre 102 drb, Pozsonyra 87 drb, Sárosra 3 drb, Somogyra 37 drb, Sopronra 18 drb, Szabolcsra 6 drb, Szebenre 122 drb, Szepesre 9 drb, Szerémre 5 drb, Szilágyra 7 drb, Temesre 32 drb, Torda-Aranyosra 10 drb, Torontálra 38 drb, Trencsénre 5 drb, Turóczra 17 drb, Udvarhelyre 30 drb, Ungra 4 drb, Vasra 67 drb, Veszprémre 46 drb, Zalára 69 drb, Zágrábra 7 drb, Zemplénre 3 drb, Zólyomra 4 drb; közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 6 drb, Magyarországra 40 drb.

II. *Könyv*: 67 drb. Ebből vétel 37 drb, ajándék 24 drb és csere 6 drb.

Ajándékoztak: dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 3 drb, dr. Bán Aladár, Budapest, 1 drb, a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 1 drb, Divald Kornél, Budapest, 1 drb, a M. N. Múzeum, Budapest, 3 drb, Fischer Károly, Budapest, 1 drb, Pápay József, Budapest, 1 drb, Dr. Fiók Károly, Budapest, 1 drb, Mocsáry Béláné, Budapest, 1 drb, a Technologiai Iparmúzeum, Budapest, 1 drb, Székesfővárosi statiszt. hivatal, 1 drb, Milleker Bódog, Versecz, 1 drb, dr. Czirbusz Géza, Sátoraljaujhely. 1 drb, Costa Ferreira, Coimbra, 1 drb, Ankermann B., Berlin, 1 drb, Smithsonian Institution, Washington, 1 drb, Juynboll H. H., Gravenhage, 1 drb munkát.

Cserébe küldtek: a stettini Gesellsch. f. Völker- und Erdkunde 1 drb, a tokiói Deutsche Gesellsch. f. Natur- und Völkerkunde Ostasiens 1 drb, a helsingforsi Finn Régészeti Társulat 1 drb, a berkeleyi University of California 1 drb, a cambridgei (Mass., Amerika) Peabody Museum 1 drb munkát.

III. *Felszerelési tárgy*: 12 drb.

IV. *Látogató*: 2410 személy.

Dr. Semayer Vilibáld.

MATYÓFÖLDI TÜZELŐK ÉS SZÉNATARTÓK.

A matyó istállónak építése sajátságosan primitiv. Jellemzői a tiszta konstrukczió, az építőanyagnak és a térnek teljes kihasználása a lehető legegyszerűbb szerkezet mellett. A matyó, ha istállót épít, vályogból megrakja az alacsony falakat, a hosszanti tengely irányában a faltól 2—3 méternyire leállit két ágasfát, ezeken végig fekteti a szelemenfát, s erre ráhelyezi a páronként villásan összeerősitett szarufákat, melyeknek egymástól elálló végei minden különösebb megerősités nélkül az istálló falán nyugosznak

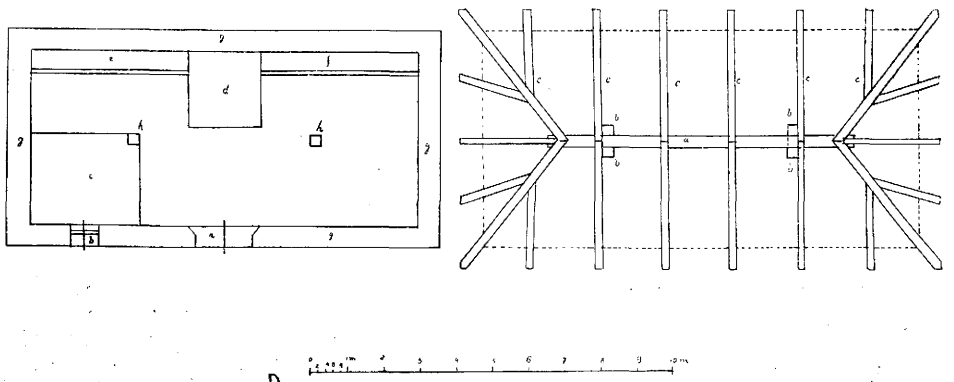

1. á) Matyó istálló és fedélszékének alaprajzai.

Istálló: *a*) ajtó, *b*) ablak, *c*) tüzelő, *d*) szénatartó, *e*) lovak jászola, *f*) tehén jászol, *g*) istállófal, *h*) ágasfa. Fedélszék: *a*) szelemenfa, *b*) ágasfák, *c*) szarufák.

(1. ai). Egészen a sátor építési módja ez, csakhogy tömör falakkal. Semmi fölösleges, minden szerkezeti, minden megokolt. Az istálló falánál kétszerte magasabb ágasfákra fektetett tetőszerkezet igy sokkal téresebbé teszi az épület belsejét, mintsem azt kivülről nézve gondolnók. A matyó tehát már a falnál is anyagot takarit meg, a tető konstrukcziójával pedig a drága fát kiméli. Igaz, hogy az ilyen építkezés mellett az istálló sohasem eléggé meleg. De hát a vályognál, fánál még mindig olcsóbb a szalmatörek, meg a tőzeg, a mivel az istállókat fűtik. Nem kályhával, kemenczével, hanem csak szabad tűzzel. Mert ez a padlásnélküli alkotmány a szabad tüzelést minden veszély nélkül lehetővé teszi, a miért is a matyó az egyik szögletben az istálló földjébe néhány kőből, téglából tüzelő lyukat rak. Ez nem holmi komplikált tüzelő szerkezet, mert egyszerűen négy lapos kő, melyet a földbe ásnak, hogy téglaalakú gödröt formáljanak. Erre rakják a tüzelőanyagot és ez

a lyuk elég erős léghuzamot ád a szalma lángolásához (l. VII. t. és az erre a lapra iktatott alaprajzot).

A szabadban élő ember szeret a tűz mellett tanyázni. Nem a meleg, hanem a láng, a tűzfény miatt. A hosszú téli esték, esős napok, aztán fedél alá kényszeritik, csakhogy a tiszta házba sáros, havas csizmával nem való bemenni, aztán meg gondolni kell a jószágra is, „több gondozást kiván az, mint a gyermek". Letanyázik hát a matyó az istállóba, a hol a jószágot mindig szemmel tarthatja, tüzelhet is és asszony, gyereknépség, nem zavarja a komoly beszédet. Minden utczában akad egy-két gazda, a kinek istállója tágasabb, szava szivesebb, meghallgatásra érdemes. Ide azután a szomszédok, czimborák összegyülnek s lobogó láng meg pipafüst mellett beszélgetnek termésről, őszi-tavaszi munkáról, község dolgáról, egymás ügyéről-bajáról, politikáról. Húsz-harmincz ember is körülüli a tüzet és eltanyáznak egy-egy jó tüzelőben esti 11 óráig is. Mert csak természetes, hogy az a hely, a hol minden este összegyülnek, idővel bizonyos állandó jellegűvé válik, a mi már a tüzelők felépitésében is megnyilvánul.

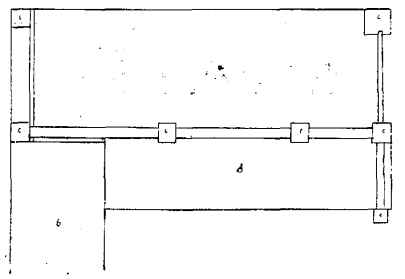

A VII. táblán bemutatott mezőkövesdi faragott tüzelő alaprajza. Készitette: Kis József.

a) dikó, alatta szalmatartó, *b*) tüzelőpadok. *c*) tartó oszlopok.

A mint a vándorló pásztorember, ha jó helyre talál, letelepszik s az ideiglenes épitményt szilárddal, állandóval cseréli föl, úgy tesz a matyó is az ő istállóbeli tüzelőjével. A bejárók eleinte a csupasz földre telepszenek, majd előkerülnek a fejőszékek s a dikó (prics), végül pedig állandó padokkal teljesen elkeritett tanyákat tapasztanak, szögeznek össze a lyuk körül. A dikóra különben is szükség van az istállóban, mert a gazda vagy cselédje mindig bent hál a jószág mellett, hol nem a földre fekszik, mert ott a leghidegebb, hanem deszkából szögezett vagy szalmából font dikón vet magának ágyat jó meleg birkabőrbundából. A tüzelőlyuk, a dikó, meg a szalmatartó már most azok a részek, a melyekből az ilyen fejlettebb tüzelő felépül. Az istálló sarkában, a bejárattól jobbra vagy balra, s a faltól körülbelül másfélméternyire, megássák a tüzelőlyukat. Ez a legjobb hely a tüzelésre; se léghuzam nem csapja a füstöt a jószág szemébe, se útba nem esik. A faltól 60—80 czentiméternyire levernek egy karót, ehhez szögezik a deszkát, párhuzamosan a fallal s kész a szalmatartó. A másik falhoz a szalmatartó mellé állitják a padot és azzal megszületett a legősibb tüzelő (l. 2. ábrát *1.*). Ám ez csak afféle ideiglenes alkotmány, holott a népben épen a primitivebb műveltségénél fogva megnyilvánuló konzervativizmus mindazoknál a dolgoknál, a miket sajátjául elfogad, mindig bizonyos stabil, nehézkes, formát kíván meg. A tömeg fejlődését mindenkor a maradiság jellemzi. Nehezen fogad el valamit, de ha egyszer befogadta, nagyon sokáig ragaszkodik hozzá. Élete egyhangúbb s a természetnek nagy arányai masszivabbá, de egyúttal nehézkesebbé teszik

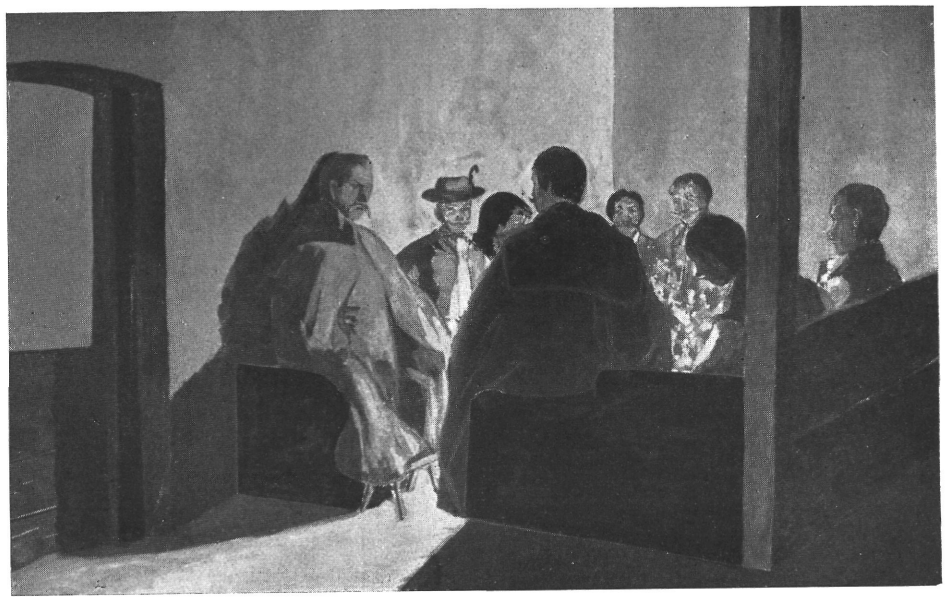

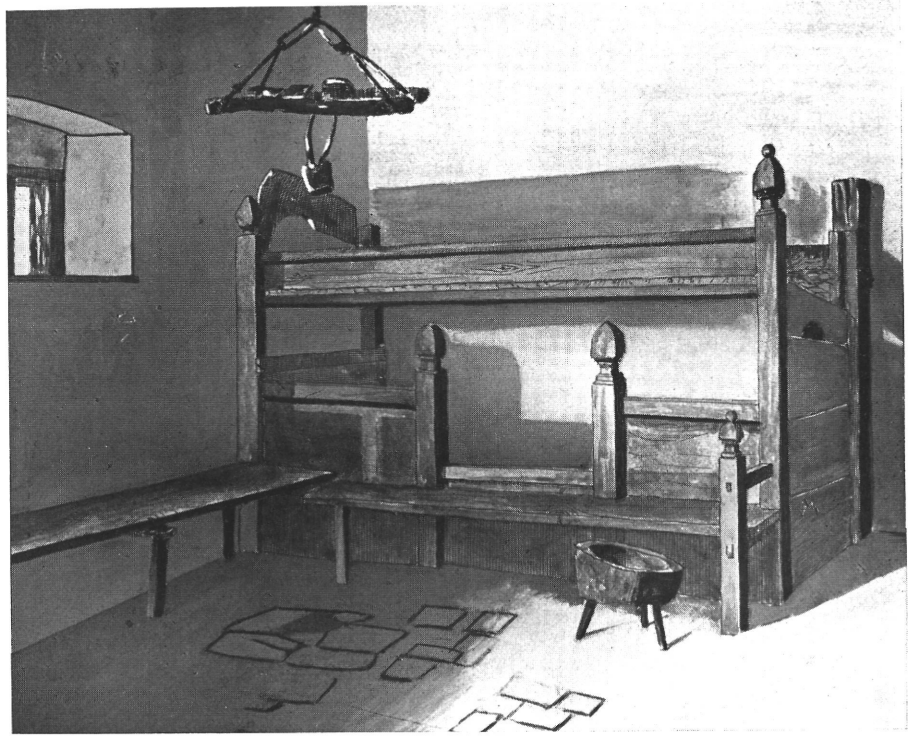

NÉPRAJZI MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

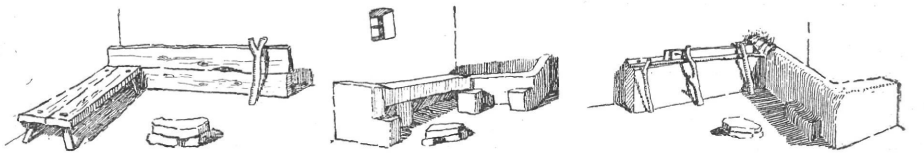

1. 2. 3.

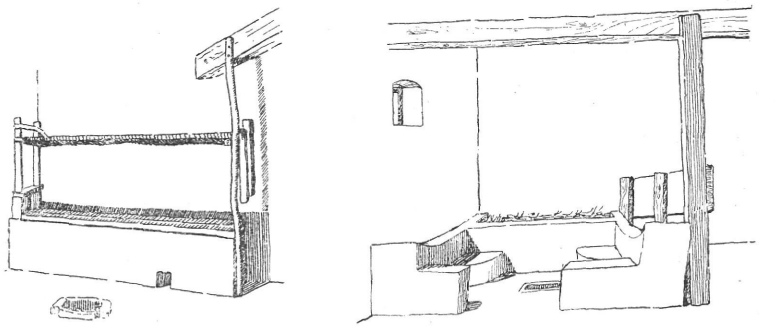

4. 5.

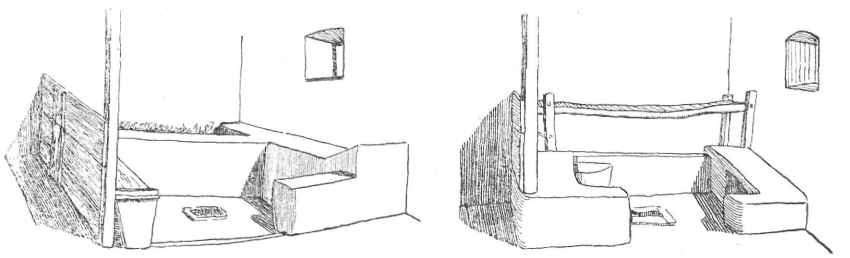

6. 7.

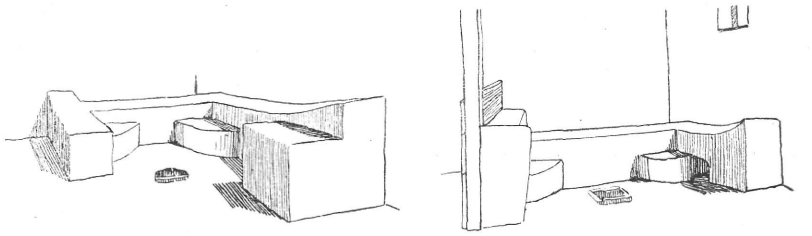

8. 9.

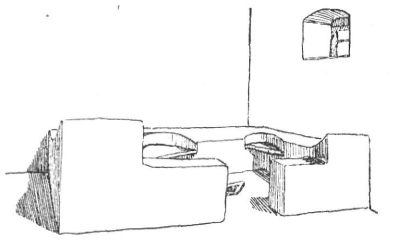

10.

2. á. Hevenyészett és tapasztott tüzelők.

1., *2*, *4.*, *5.* Tardról, *6—10.* Szentistvánról, készítette: Bera Antal.

gondolkozását. A fárasztó munka bizonyos lassúságot, kimértséget, visz mozdulataiba, észjárásába, s ez konzervativizmusának alapja. Míg azonban a népvándorlás idejében a letelepedés csak hosszabb küzködés után sikerült, s az egyszer letelepült nép azontúl mindenkép egy helyben óhajt maradni. Jelzik ezt a matyó lakóház beépített búbos kemenczéje és a padka, a két fal mellett végigfutó, a sarokban egyberótt lócza, a falba mélyesztett szekrény stb. Természetes tehát, hogy a mikor a tüzelőnek bizonyos alakját állandó alakúl elfogadta, igyekezett ezt az állandóságot külsőleg is kifejezésre juttatni. Ám ezt legjobban az épitett fal mutatja, a miért is a matyó a tüzelőt csakhamar falból rakta. E czélból levert néhány karót a dikó és a szalmatartó lábaszárának mintájára, ezeket sárral körültapasztotta, csinált hozzá néhány ülést, tőczikét, a mivel a tüzelőnek máig használatos alapformáit megalakitotta (l. 2. á. *2.*, *3.*). A sárból tapasztott tüzelők a legrégibbek. A három matyó község: Mezőkövesd, Tard, Szentistván közül, a tüzelőknek előbb felsorolt formái Tardon találhatók, mely falu a hegyek alján, dombos vidéken fekszik, még pedig minden nagyobb országúttól meglehetősen távol. Egyszerűségüknek talán az istállók kisebb mérete az oka, mert Kövesden és Szentistvánon épen a legnagyobb istállókban találhatók a legszebben konstruált tüzelők. Kövesden általában megtartották a régi alakot, csak a tapasztást helyettesíti deszka és faragott oszlop, míg Szentistvánon legtöbbször csak az anyag maradt meg és az épitési forma változik. A Szentistvánon kifejlődött tüzelőnek főkaraktere a területi zártság. A tüzelő itt az istálló többi részétől teljesen elkülönitett épitménynyé válik, magával az istállóval azonban a legszorosabb szerkezeti összefüggésben van. Az épületet mindenekelőtt az ágasfa beállitása tagolja, mely azt hosszában, de meg szélességében is részekre osztja. Ha már most az ágasfa meg a falak közötti területet a tüzelő körül elfogjuk, ez a terület a bekerítésre szinte felkinálkozik. A fal mellett rakott fekvőhely végéhez ekkor már ülőket tapasztottak, a szalmatartó és ágasfa közötti helyre pedig másik padot raktak, szögeztek és megalakult a mai tüzelő (l. 2. á. *5.*, *6.*, *7.*, *9.*; 2. (*b*) á. és 3. á. *1.*). Ezek a tüzelők méreteikben, arányaikban meglehetősen harmonikusak, mint minden olyan épitmény, a melyet a szükségesség hozott létre. A népművészetnek általában jellemző sajátsága a teljes harmonia. És ez érthető és teljesen megokolt. A mikor valami szükségszerűt alkot az ember, a legegyszerűbb, legtisztább szerkezetet tartja szem előtt. Sallangok, mellékes gondolatok, az egységes felfogást szétforgácsoló részletezések nem zavarják. A mi pedig gondolatbeli egységet fejez ki, az mindig izléses, érdekes, a figyelmet lekötő. Mihelyt azonban a gondolkozás útján létrejött szerkesztés megszünik, a munka másolássá torzul, hiányozván belőle épen a leglényegesebb, a szerkezeti alapgondolat tiszta kifejtése. Mihelyt valami

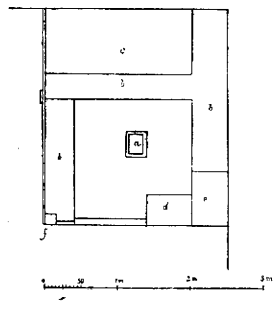

2. (*b*) á. A 2. á. *6.* sz. tüzelő alaprajza.

a) tüzelőlyuk, *b*) tüzelőpadok, *c*) szalmatartó, *d*) ülőke, *e*) fejrész, *f*) ágasfa.

nem fejlődik, értelem szülte értéke eltünik, s beáll a mindinkább zavarossá váló degeneráczió. Ezt a visszaesést a matyó sokféle dolgánál tapasztalhatjuk (pl. a varrásoknál is). Tüzelőik azonban mindmáig megőrizték értékes, tartalmas formáikat. A sárból tapasztott tüzelőkön nincsen ugyan

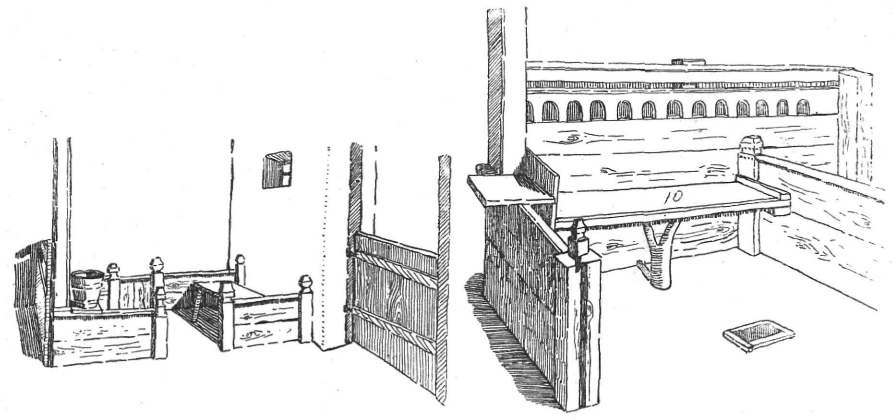

1. 2.

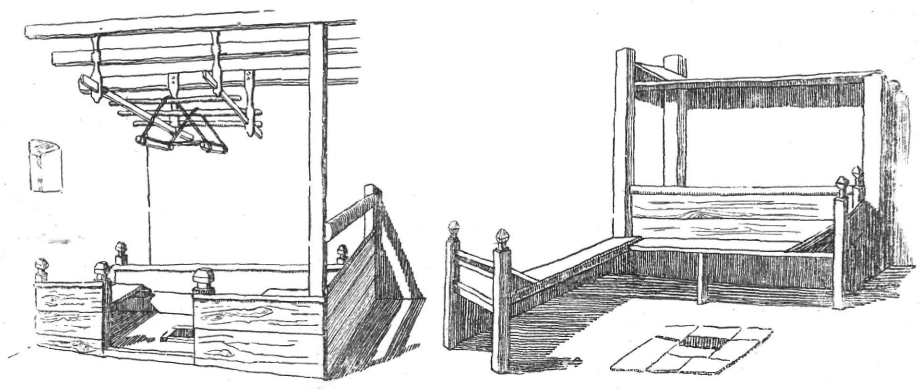

3. 4.

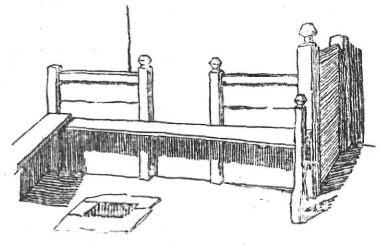

5.

3. á. Faragott tüzelők.

1. Szentistvánról, *2.* az előbbinek tüzelőpadja vödörtartóval; készitették: Simon Ignácz és fia Gábor, *4.* a szénatartó fölé épitett dikóval Mezőkövesdről.

semmi díszítés, ornamentum. De hiszen azok művészi volta nem is e körül forog. Sőt ellenkezőleg az értelmetlenül alkalmazott ornamentum akárhányszor egyenesen a művészi gondolat rovására érvényesül, mely utóbbi főleg a szerkezetben, a beosztásban, az elhelyezésben nyilvánul. Tüzelőiket pl. épen a mesterkéltség nélküli való természetes arányok, egyszerű for-

máiknak logikus, s mind a mellett teljesen összefüggő érvényesülése teszi nemcsak érdekessé, de értékessé, mint a népies építkezés és térbeosztás jellemző dokumentumait.

A sárból tapasztott tüzelők különösen a szalmatartók körül fölösleges sok helyet foglalnak el, azért ez volt az első, a min a matyó változtatott. A 4. á. *2.* és *3.* számúaknál a tüzelőpadok alapépitményei még sárból valók, de a szalmatartók már deszkás, oszlopos építmények. A *3.* sz. tüzelő különben azért is nevezetes, mert ez az egyetlen, a mely nem sarokban, hanem attól távolabb, a fal mellett van elhelyezve s a melyiknek szalmatartója az ülőpad mögött a prics alatt áll. A tüzelők beosztása egyébként itt is a dikó elhelyezésétől függ. Mig ugyanis eleinte a dikó vagy prics egyúttal ülőpad is, a hová a tanyázás ideje alatt az elfáradt cseléd nem fekhetett le, ezen később úgy segítenek, hogy a dikót a szalmatartó fölé erősítik (l. 2. á. *4.* és *7.*), avagy hozzáépítik (l. 3. á. *4.*, 4. á. *1.* és VII. t.). A fekvőhely ilyetén elhelyezése leginkább a fából épült tüzelőkön látszik, a melyek anyaga merészebb konstrukciójú tüzelők összeállítására alkalmas. A magasan álló pricsnek különben még egy előnye van: fönt melegebb a levegő, jobban melegíti a rajta hálót. Végül az oszlopok faragásokkal díszithetők s ezt a nép rendkivül szereti, mert mindenkor és mindenütt azon van, hogy az, a mi állandóan körülveszi, izlésének megfelelő díszt mutasson. Ezek a díszítések azonban majdnem mindig teljes összefüggésben vannak magával a tüzelővel. A felfelé nyúló csonka oszlopok ugyanis szinte kellemetlenek a szemnek s legalább a befejezettségnek hangsulyozását kivánják. Az oszlopfők faragása szinte megmondja, hogy csak odáig van rá szükség, a meddig a faragás kezdődik és a mikor az oszlopot karcsú nyakkal hirtelen megszakitja, a fejet erre egyszerűen ráhelyezi, a mi a lendületes felfelé való törekvést s a tehernek könnyed megbirását egyaránt jelzi. A tüzelő oszlopok mindenikénél megvan ez a sokszor merészen karcsú nyak, de hát ott már nincsen szükség a fára, hiszen csak a könnyű fejet hordja magán (l. 6. á. *1—4.*, *9.*, 8. á. *4—7.*, *14—19.* stb.. A fából faragott tüzelőkkel azonban nemcsak helyet takarítanak meg, azok még másra is valók. A gazda vagy a cseléd, a ki egy kicsit faragó ember, ebbeli tudományát az oszlopok czifrázására fordítja. Az ilyen munka dicsőséget is szerez, hiszen a szomszédból, környékről hozzájáró emberek megnézik, szót tesznek róla a másik tüzelőben is, aztán jól esik azt hallani, hogy Barczi Mátyás milyen szép oszlopot faragott, vagy Kiss József micsoda tüzelőt állitott össze! Itt kezdődik tehát a konstrukczió mellett a nép-

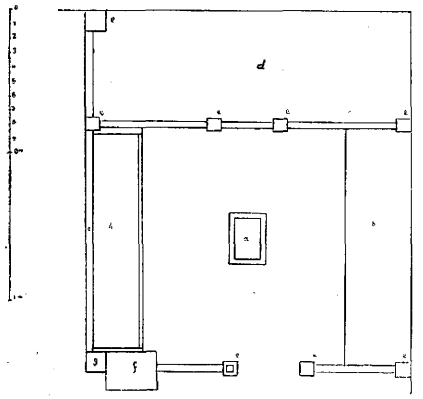

3. (*b*) á. A 3. á. *1.* sz. alaprajza.

a) tüzelőlyuk, *b*) tüzelőpadok, *c*) tüzelőpad háta, *d*) szalmatartó, *e*) tüzelő oszlopok, *f*) vödörtartó, *g*) ágasfa.

művészetnek a részletekben való megnyilvánulása, de ez, a mint mondottam, teljesen egybefügg magával az alapgondolattal és azt csak bizonyos fejlettebb, csiszolt izléssel fejezi be, kerekebbé, formásabbá, kellemesebbé teszi az egész gondolatot. A VII. táblán alul bemutatott tüzelőn igazán semmiféle különös czifraság nincs, de felépitése harmonikusan egységes, az oszlopok bezárják a formákat, az arányok kellemesek, az összeállitás minden legkisebb résznek megokolja helyét. Talán éppen ez a tüzelő magyarázza meg azt is, miért nem utánozzák a fából készült tüzelők a tapasztott tüzelők zárt alakját. Ez utóbbi ugyanis alakjánál fogva nehézkesebb s igy már az egyes részek is sokkal zártabbak, aztán meg a nagyobb tömeg nagyobb térbeli érvényesülést kiván, mig a fa könnyebb, karcsúbb és felfelé töré-

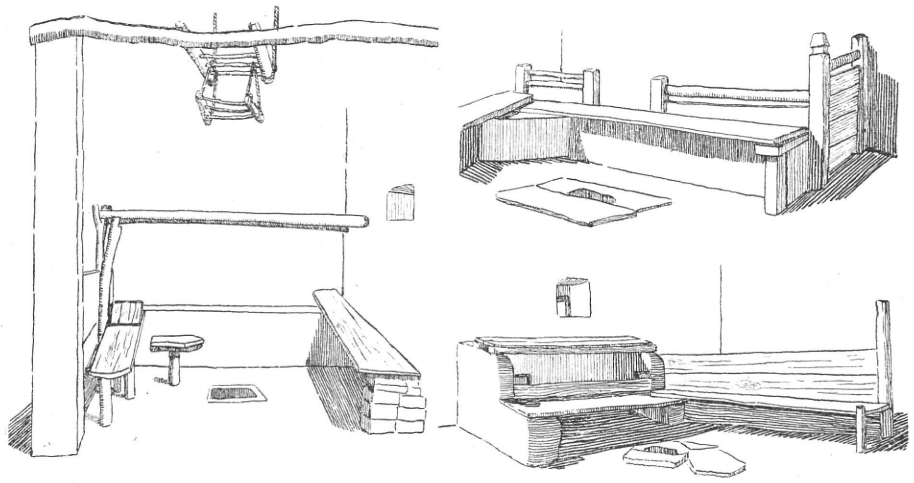

1. 2.

3.

4. á. Tapasztott és faragott tüzelők.
1. Füstölőrácscsal és vödörtartóval Szentistvánról. *2.* és *3.* Mezőkövesdről.

sénél fogva kisebb téren is jól hat, annyira, hogy a fából készült elzárt tüzelők szinte széjjelhúzódnak, ellapulnak (l. 4. á. *3.*), ha csak egyes részek nem tartják meg a nagyobb arányú szerkezet szükséges voltát. A *4.* á. *1.* sz. tüzelőjének magasra emelt és tagolt padtámlája ismét a fa könnyed konstrukciójából folyó magassági kiterjedést érvényesiti. Éppen ez az anyagszerűség a népies épitkezés legkiválóbb tulajdonsága. A fát szerkezetileg is fának látja az ember, a sártapasztás nem utánoz követ, mindenből csak a szükségest, a helyén valót alkalmazza. A népies épitkezésnek még egy sajátságát láthatjuk ezeken a tüzelőkön, a vasat csakis szerszámnak használják, szöget alig valahol s fakötéssel vagy gúzszsal fognak össze minden tárgyat. A tapasztásnál meg szög úgy sem kell.

És a milyen egyszerűen, egységesen szerkesztettek a tüzelők egészükben, olyanok részleteikben is. A tüzelőpadokról már szólottunk. Ezek mellé a tapasztott tüzelőknél szintén tapasztott padkákat, ülőkéket állitanak (l. a 2. ábrának majdnem összes rajzait) három- vagy négyszögletes, esetleg körczikkes alappal, legtöbbször a sarokba, padok végére. Néha deszkából is

csinálnak ülőkét a tapasztott tüzelőkhöz, vagy beépítve (l. 2. á. *8.*) vagy melléje állítva (l. 3. á. *7.*). Azután használják a faragott tüzelő mellett a tüzelőszéket (l. VII. tábla és záróczímke), hol simán, hol czifrázva, a milyen a gazdája. Simon Ignácz például semmit sem tud czifra faragás nélkül hagyni, az oszlopra bábut, a székre kanálos- és sarokvésővel írást, vonalat, gyöngysort farag, a tűzelőhöz vödörtartót állít, a deszkázást ívekkel, léczpárkánynyal rakja végig. De a faragó emberek mégis csak a tüzelőoszlopoknál fejtik ki minden tudásukat, ambicziójukat. A czifrázásra az oszlopnak

1.

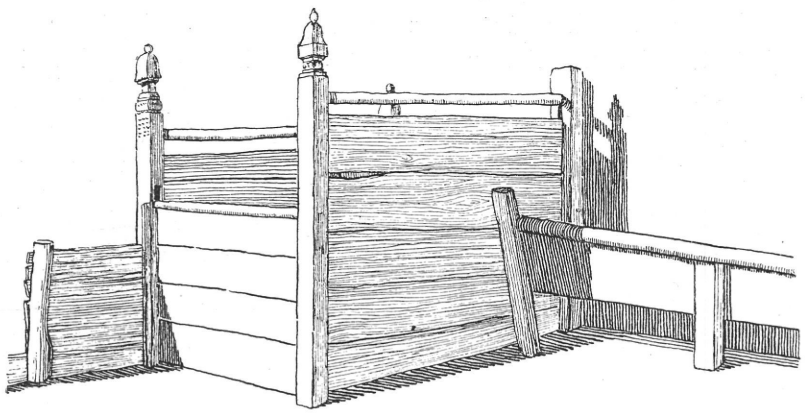

2. 3.

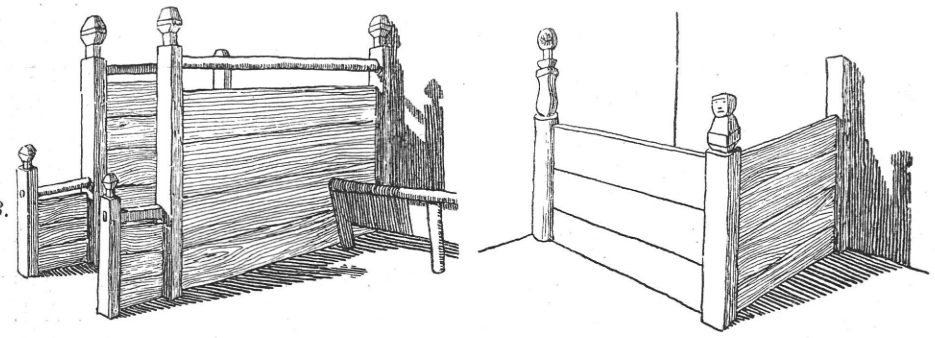

5. á. Szénatartók. — *1—3.* Mezőkövesdről.

szabad vége kínálkozik és ezt az alkalmat nem is szalasztja el a matyó. Az oszlopok alapja négyzetes vagy téglaalakú. A különböző deszkák, rudak, párkányléczek megerősítésére tehát ezek az alakok a legalkalmasabbak. Éppen a faragott oszlop a tüzelő és szénatartó között a kapocs, eltekintve attól, hogy mindkettő istállóban áll, s annak kiegészítésére szolgál. A faragó ember nem azt nézi ezeknél az oszlopoknál, hogy hol alkalmazza, ő csak a szabadon álló oszlopfejet akarja valami módon befejezni. Aztán meg azoknak helyi összefüggése is meglehetősen közel hozza rokon díszítését és az eltérés csak az oszlopok nagysága s azoknak különböző tagolása tekintetében nyilvánul meg. De itt is körülbelül egyformán farag egyforma nagyságú oszlopokat. A tüzelőnek a szalmatartóba való bejárásához és a tüzelőpadhoz alacsonyabb oszlo-

pokat állit, úgyszintén a szénatartónak védődeszkáihoz is. Kisebb területet természetesen nem lehet olyan dúsan tagolni s ezt megérzi a faragó ember is; itt hát a czifra egyszerűbb, nagyobb oszlopoknál diszesebb. Ez a különbség különösen a nagyjában egyforma tagolású oszlopoknál érdekes (pl. a 6. á. *10.*, *11.* és 7. á. *4. a*), *b*). A kisebbekknél első sorban elhagyja a részleteket, aztán a jelentéktelenebb elemeket, sőt a nagy formán is egyszerűsit, mert

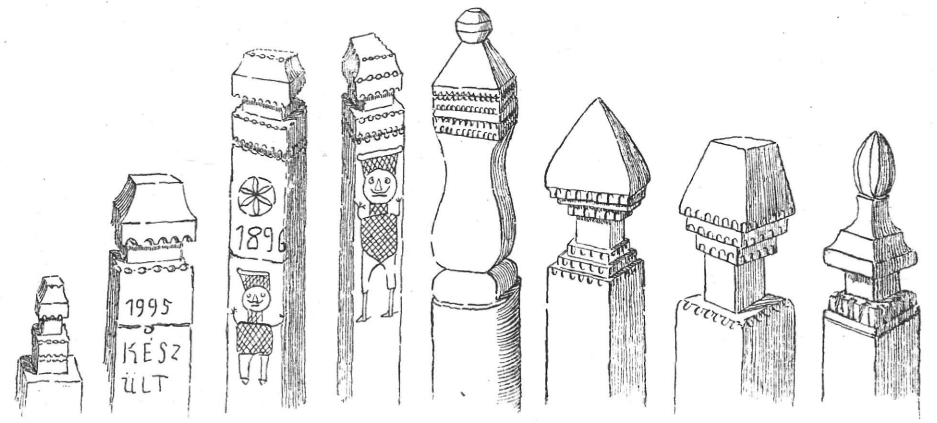

1. *2.* *3.* *4.* *5.* *6.* *7.* *8.*

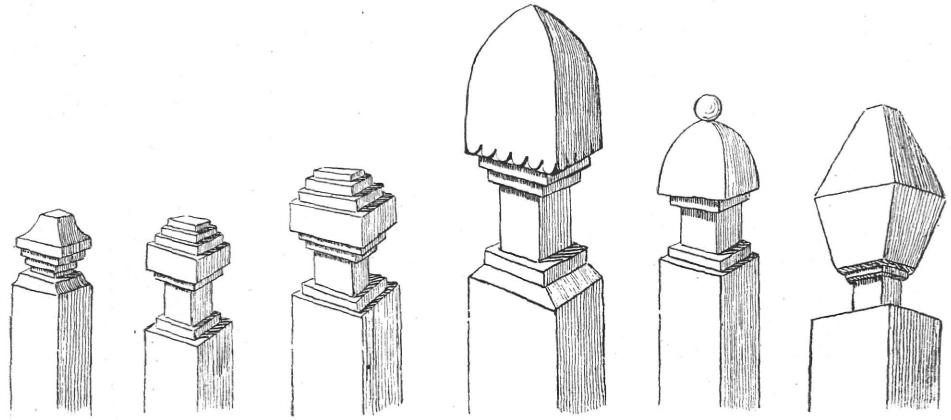

9. *10.* *11.* *12.* *13.* *14.*

6. á. Tüzelőoszlopok.

1—4. a 3. á. *1.* számú tüzelőhöz. *5—14.* Mezőkövesdről.

tudja, hogy ha túlságig részletezne, törékenynyé válnék a faragás, már pedig első a czélszerűség és csak azután jön a czifra. Az oszlopfejek tagolása két főformát mutat. Egyik a szögletes formáknak, az egyes vonalaknak mindvégig való megtartása, másik a hajlott vonalaknak, görbe síkfelületeknek alkalmazása. E két formának vegyítése aztán természetes következmény. Ez alakzatok között azonban nincsen egymástól élesen elütő ellentét, mert mindkettő közös alapból indul ki s csak a vonalak, formák könnyebb

vagy merevebb kezelése okoz némi eltérést. A formák általános rokonságának oka egyrészt az, hogy mindnyája virágot, tulipánt stilizál, másrészt pedig egyforma szerszámokat használnak: lapos, sarok és kanalas,

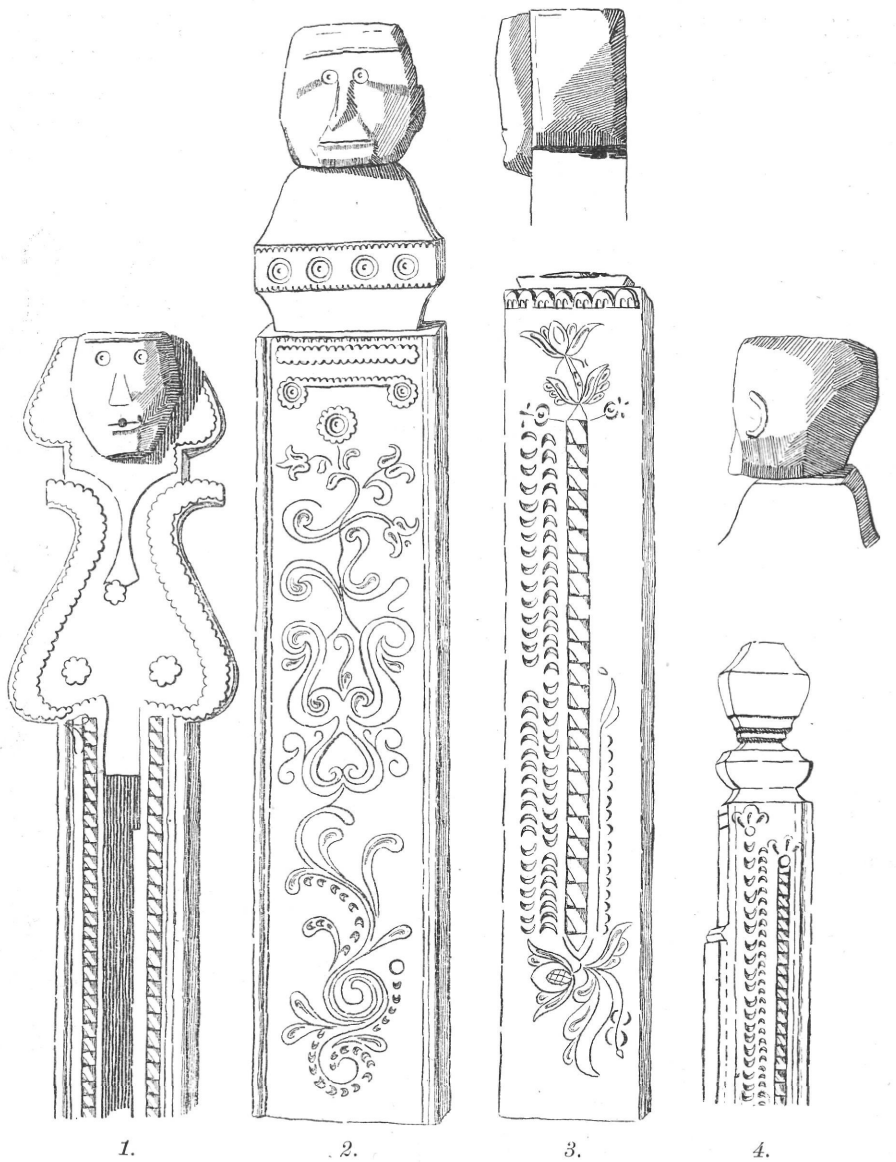

1. *2.* *3.* *4.*

7. á. Tüzelőoszlopok.
1—4. Mezőkövesdről; készítette: öreg Barczi Mátyás.

vagy homorú vésőt meg faragó kést és a fűrészt. A milyen formákat ezekkel a szerszámokkal alakíthatni, azokat variálják, a nagy tagozásoknál azonban ritkán használnak homorú vésőt. Ez az egységességet nagyon komplikálná, meg nehezebben kezelhető is.

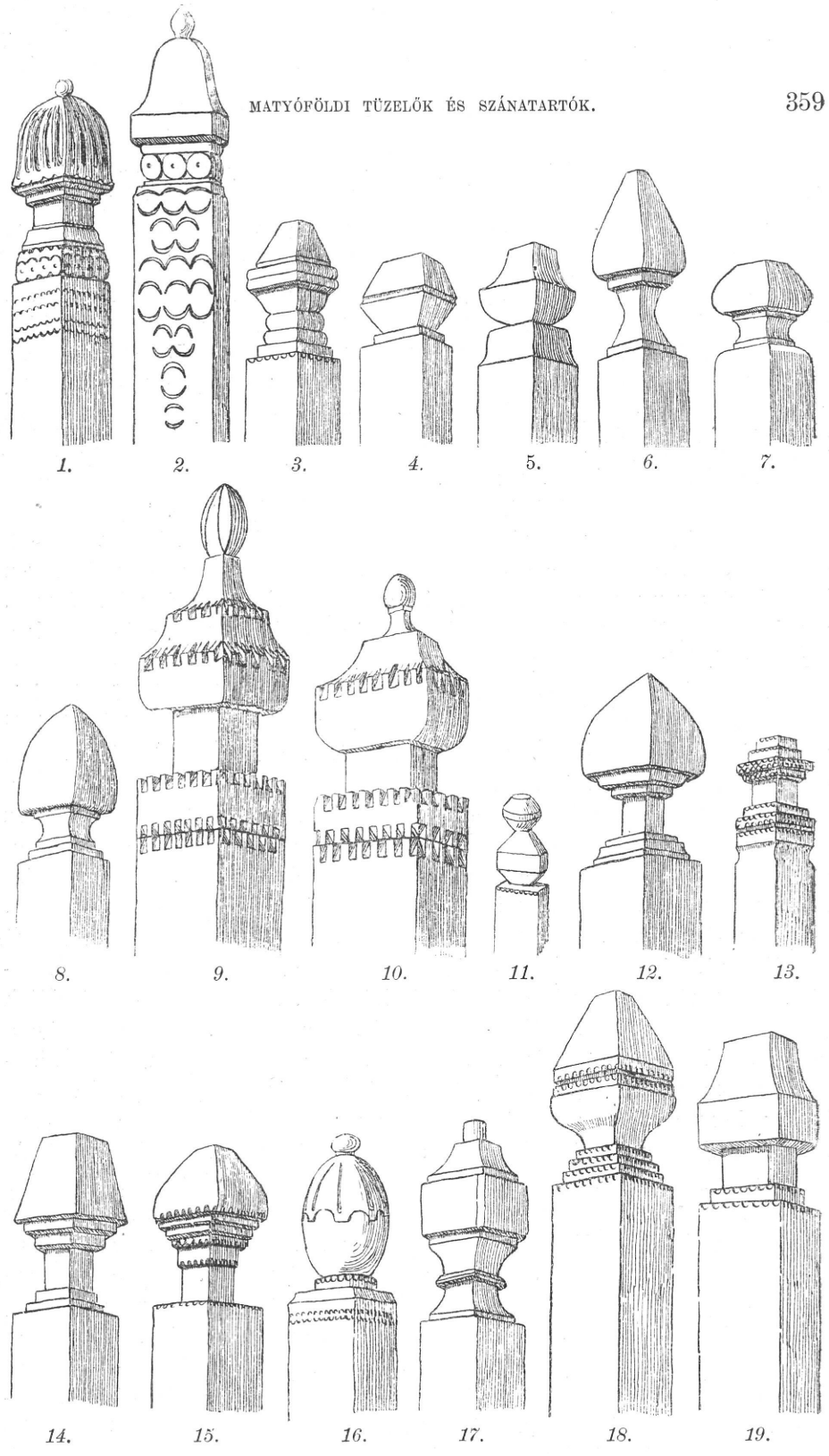

8. á. Szénatartó oszlopok.

1., *2.* Mezőkövesdről ; készitette : Kis József ; *4.*, *5.*, *7.*, *8.* Szentistvánról ; *3.*, *6.*, *9—19.* mind Mezőkövesdről.

Az oszlopfej kifejtése rendszerint a következő. A mikor a faragó ember a gyakorlati czélra szükséges területet már felhasználta és nincsen szüksége többé tartó erőre, egyszerre mély bemetszéssel, a nyakat formálja ki karcsún, könnyedén. Így a fejet annál jobban elválasztja a törzstől és a befejezettséget erőteljesen hangsulyozza. Megtörténik ugyan néha (l. 6. á. *8.* és *10.*), hogy nyakat nem farag, s a törzsből közvetlenül emeli ki a fejet, de ezt is határozottan elválasztó, hirtelen szűkítéssel teszi, a mely a nyak hiányát majdnem teljesen eltünteti és a fejet egészében érvényre juttatja. A nyakat a törzszsel legtöbbször téglalap vagy homorú-domború vonal köti össze, mely néha ferde lemetszésű. De közvetlenül a törzsből is emelkedhetik ki minden átmenet nélkül.

Az oszlopfő felfelé álló, vagy lefelé fordított kehely. Lépcsőzetesen elhelyezett téglalapok; a nyitott vagy csukott kelyhek ritkábbak. Vannak oszlopfők, a melyek erősen emlékeztetnek kopjafákra, de hogy tényleg a kettő között van-e valami összefüggés, ez idő szerint nem állapitható meg, miután a matyók temetőiben kopjafák már sehol sincsenek és maguk a faragó emberek sem emlékeznek ilyenekre.

Az oszlopfejeket nemcsak faragással, hanem néha még festéssel is kiemelik. A fának vöröses-barna színéből, az istálló hideg szürkeségéből a kiabáló czinóber és indiai vörös meglehetősen szembetünően kiemelkedik (l. 6. á. *8.* és 9. á. *9.* és *10.*).

A matyó tüzelők és szénatartók oszlopaira is az jellemző, a mi az egész épitményre: egységesek és anyagszerűek. A felhasznált motivum itt sem lényeges, de igenis fontos a megfelelő helyen való alkalmazása. Az oszlopfőre nem tulipán kell a matyónak, hanem befejezés és mert a virágoknak szabad befejezettsége tisztán mutatja a terhet nem tartó szabadon fölfelé nyúló formák lezárását, a matyó is megtanulta ezt a természettől, a mely csak igazságot produkál s amúgy is egész életét irányítja. Ismétlem, ne kicsinyeljük a nép lelkében, gondolkozásában, azokat a jelenségeket, a melyeknek forrása a természettel való állandó érintkezés. A természetnek nagystílű arányai, harmonikus egysége, következetessége, a népnek minden cselekedetén meglátszik, legyen az akár önállóan fejlett, akár eltanult. És míg a természet törvényeinek megismerése irányítja a nép készítményeit, addig ez mindig tartalommal teli, logikus. Csak a ferdén tanult dolgok hozzák létre náluk az eltorzulásokat, meg a kényszerűségből öntudatlanul alkotottak. A mikor a faragó ember vésőjével munkába veszi az oszlopot, a mikor czifrázza, mindig a fát látja maga előtt, nem az utánzandó elemet. Mert ő tulajdonképen nem utánoz, hanem egy s más teljesen megemésztett gondolatot, új képzetet igyekszik elmondani úgy és azokkal az eszközökkel, a miben és a hogyan elgondolta, a mint azt egyénesitette. Gondolatainak ez a logikus és folytonos összefüggése tisztává, teljesen szerkezetivé avatja épitését, faragását. Azért olyan izlésesek, reánk nézve sokszor meglepők különböző tárgyaik, mert azonnal látjuk a gondolatbeli teljes összhangot, a nélkül, hogy ennek közvetlen okát ismernők. A nép a maga lelki világát állítja elénk munkáiban. Ez a mienktől elütő, azért újak az ő gondolataik reánk nézve.

Ők sokkal nyugodtabban, egységesebben gondolkoznak. Figyelmük nem forgácsolódik el a sok ismert, de meg nem értett képzet között. A dekoratív formát és az anyagszerűséget a matyó nemcsak a tisztán ornamentális, hanem még a figurális faragásokban is meg tudja őrizni. A 7. á. 3. és 9. á. *1—4.* számai az oszlopfőnek ilyen figurális megoldását mutatják, egyszerűek, nagy formákban stilizáltak, a véső, faragó szerszám mindenütt érvényesül. Mindenük egyszerű, merev, mert a szálas fa a túlsok gömbölyítést, részletezést nem tűri meg. A népies művész hangsulyozza rajtuk a rögtön szembetünő agykoponyát, arczot, szemet, szájat, orrot, fület, s a férfiúnál a bajuszt is. A többi már elnagyolt, mellékes. Nem a formaszépség, hanem a gondolatnak minél egyszerűbb elmondása vezette vésőjét.

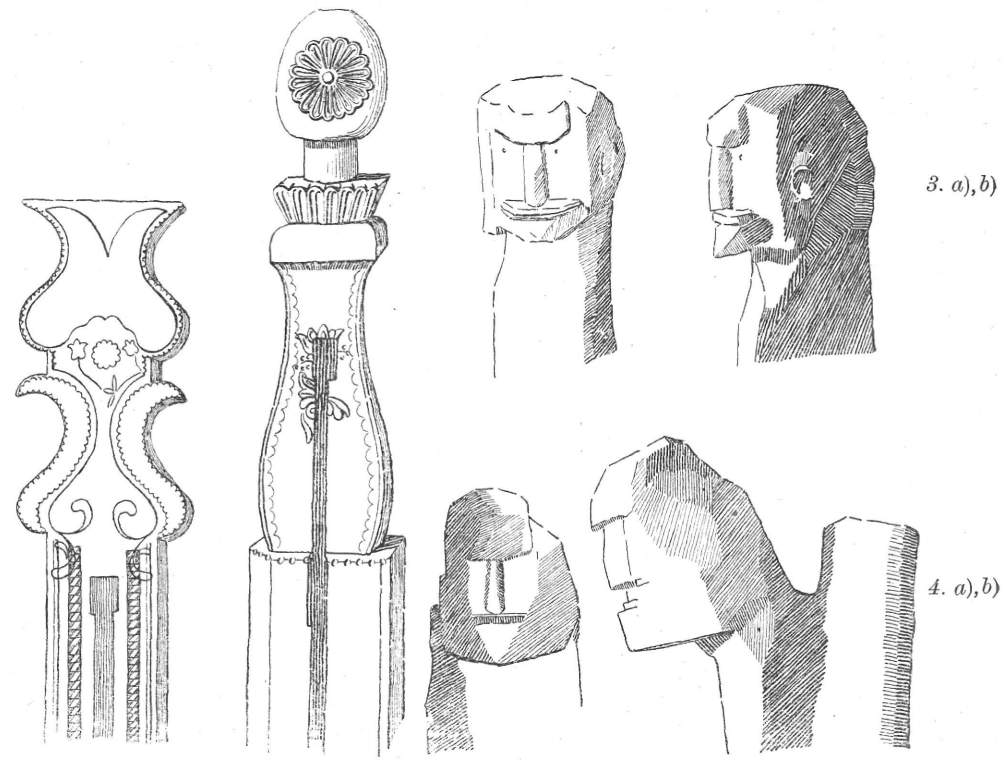

9. á. Szénatartó oszlopok.
1—4. Mezőkövesdről. A *3. a), b)* és *4. a), b)* számút készítette: Gáspár György Kigyó.

A 7. és 9. ábrák oszlopai különben egyebekben is erősen elütnek a többiek formájától. Sokkal merészebben vezetik a vonalakat. Ezek eredetileg formaságukban teljesen hasonlók voltak, azonban a 7. á. *1.* számúnak később lefűrészelték a felső részét. Így ez most csonka. Csakhogy az anyaghoz alkalmazottan, karcsuvá nyújtják a törzset is és bekarczolt ornamenttel díszítik. Ennek azonban egyszerű a magyarázata. Mind a négyet ugyanis, néhai jó öreg Barczi Mátyás készítette, híres faragó ember,

valóságos szobrász, a ki minden teret felhasznált munkájához, mindenütt tanult és még a szűrön, ködmönön látott bőrrózsákat, az úri varrások tulipánjait, szíveit, indáit is igyekezett a maga felfogása, ügyessége, képessége szerint újra elmondani. A bekarczolás mellett a vésőt is használta. A karczolt virágoknak plasztikus formát igyekszik adni. Egyszóval a varrott, applikált virágot fakarakterűvé változtatja. Persze, hogy ez nem egészen sikerült, de e téren is az úri és a népies művészet között ismét egy érdekes ellentétet találunk. Az úri művészet ugyanis néha más anyagból igyekszik utánozni valamit, mint a milyen az tulajdonképen (pl. bronzot gipszből); a népies művészet ellenben mindenféle formát mindenkor olyan jelleggel ruház fel, a milyen a megmunkált anyagnak legjobban megfelel. Ez ter-

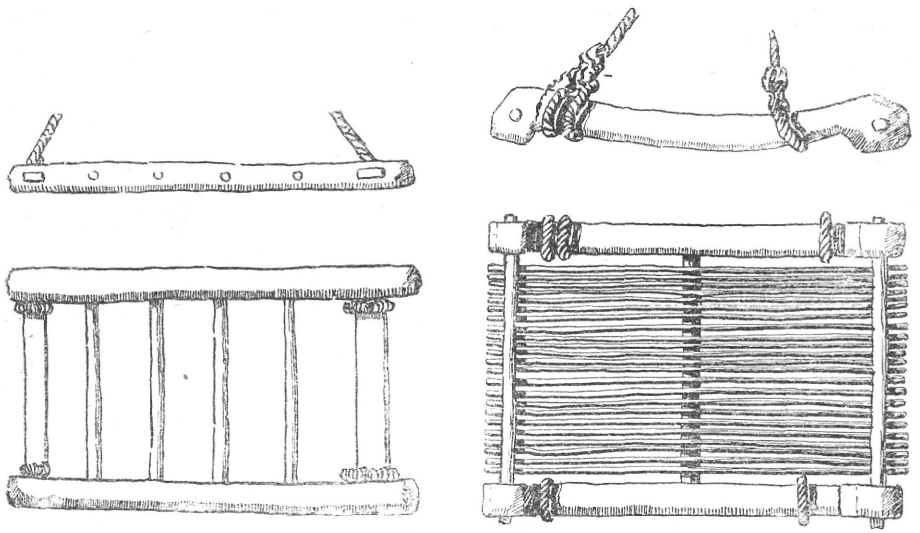

1. *2.*

10. á. Füstölő rácsok, alaprajzban és metszetben.
1. fogas, *2.* fonott.

mészetesen csak addig van így, a míg az öntudat hozza létre a díszítést, mert mihelyt a díszítés nem kiegészítő része a díszített tárgynak, hanem önálló igényekkel lép föl, megszünik tulajdonképeni czélját szolgálni, csak rárakott, de összefüggésnélküli valami lesz és még magát a díszített tárgyat is tönkreteszi.

Nagyjában ezek volnának a tüzelő és szénatartó oszlopok fősajátságai, mikben a matyó nép lelkének legszebb művészi megnyilvánulásait láthatjuk.

Megtörténik az is, hogy a már meglevő díszítést, faragást lerontja a matyó, a mikor a szükség úgy kívánja. A 7. és 8. ábrák oszlopait is azért csonkították meg, mert gazdájuk ezekre fektette a lovakat elválasztó rudakat, de nagyon magasak voltak, előkerült hát a fűrész és segített a bajon. Igaz, ez meglehetősen ritka eset, mert a nép a már használatból kiment eszközöket, tárgyakat bizonyos ideig mindig megőrzi, még a fiú vagy lány a szüleéit is. A pusztítást rendesen az unokák kezdik, a kiket sem emlék,

sem kegyelet nem fűz hozzá a régi dolgokhoz. A fából készült oszlopok, ha egyszer alkalmazásukban fölöslegessé válnak, bizony legtöbbször újra átfaragva használódnak, vagy éppen a tűzre kerülnek. Mert a nép művészi felfogásának sajátsága, hogy a mit már meg nem ért, azt feleslegesnek tekinti. Csak a gyakorlati értéket nézi és ha a legszebben faragott oszlop nem használható, tűzön annak a helye, mert ott legalább meleget ád. Az ősember materialisztikus gondolkodása nyilatkozik meg ebben. Első az anyagi szükséglet teljes kielégítése. Ez a gyakorlatiasság, czélszerűség nyilvánul meg az úgynevezett rácsok használatában is. A tüzelőlyukon elégetett szalmának füstje is van, fölfelé száll, hiába kormozza a tetőnádat. Hogy kárba ne veszszen, a lyuk fölé úgy két méter magasságba felakasztják a rácsot, erre rárakják a szalonnát, húst, mely lassanként teljesen megfüstölődik. Kétféle rácsot ismerünk: a melyik a sűrű fogakból van összeállítva (10. á. 1.) és a melyik három fog közé fonott vesszőből áll (10. á. 2.). A vesszők nem érnek össze, igy a füst szabadon járhat át rajta. Ez a rács praktikusabb, mert apróbb tárgyakat is rá lehet rakni.

A matyó nép lelkének sajátsága a tüzelő melletti tanyázásban is megnyilvánul. A legény és házasember egymástól teljesen elütő életet él. A míg legény, a munka meg hallgatás a része. Nős férfiak között, templomban, korcsmában külön a helye, tüzelőbeli tanyázásra is más istállóban jönnek össze, mint az emberek. Mert az ember név csak annak dukál, kinek asszonya van. Az emberek mindig komoly dolgot tárgyalnak a tüzelőben, tréfás szót csak a betévedt asszony meg gyereknépségnek adnak és ebben is bizonyos jóakaratú leereszkedés található. A legénytüzelő bezzeg egészen más. A beszéd a leányokról járja, más utczabeli legények ellen terveznek egy kis fejbeverési kirándulást, egymás szeretőjét is megszólják néha, a minek vége azután vasárnapi tánczon, lakodalmon a bicska. Egyetlen alkalommal hangos csak az embertüzelő: követválasztásnál. Itt a kortestanya, itt folyik a kapaczitálás szóval, ököllel, miegyébbel.

Tavaszszal aztán újból elcsendesül a tüzelő; ezentúl az istálló eresze alá épített prics a tanya. Hamarább is nyugalomra térnek mint télen, mert reggel háromkor már a mezőn folyik a munka.

Kóris Kálmán.

Tüzelőszék.

A KENDERREL VALÓ MUNKA KALOTASZEGEN.[1]

A kender termelése és kikészítése.

A mag elvetése. A magot a tavaszi búza vetése után két hétre vetik. A vetés a vállon lévő iszákból történik sűrűen, mely után a magot a jól trágyázott földbe beléboronálják. Ha gazos, meggyomlálják.

A kender nyüvése. Előbb a virágos kender érik meg. Hogy kinyűhető-e, úgy próbálják meg, hogy a szálakat dörzsölik, ha elszakadnak, akkor még érni hagyják, ha nem, öt-hat szálat egybefogva kinyüvik s három marokra valót, *fükenderbe* összekötik, békötik. Ez a földön fekve marad s nem *kecskéllödik ki*. Ha megszáradt a kender, 10 fűt egy hēré (helyre), egy csomóba összekötnek s a tóba viszik áztatni, ügyelve a berakásnál arra, hogy a nyalábok egymásra ne feküdjenek, mert akkor nem áznak meg jól, vesszősön maradnak. A nyalábok fölé köveket raknak. Ha nagy meleg van, két hétig, ha hűvös van, négy-öt hétig, tavaszszal hat hétig is áztatják. Hogy eléggé megvan-e ázva, úgy próbálják ki, hogy marokra fogva dörzsölik a szálakat. Ha vesszősek és törnek, még ázniok kell, ha szálaznak és szöszöznek, akkor eléggé meglágyultak. A csomókat most széjjelbontják s fűnként a tó szélére kihányják, de nem állítják fel. A száradás után petrenczerudakon a patakra hordják, kioldják a kötéseket, kimossák, majd a kötéseket ismét rárakják s az egészet nagy kupaczba állítják, hogy a víz lecsurogjon róluk. Innen szekéren hazaviszik s a fűket szétszedve, de a kötelékeket rajtuk hagyva felállítják, hogy száradjanak. Egy napig száradnak így a lucsoktól; másnap a köteleket kibontják s a füket a földre terítik vagy valaminek, falnak, kerítésnek támogatják. Ez a *kiszálalás*. Most *eltörik*, előbb a *törővel*, aztán a *tilóval*. A törő vaskosabb mint a tiló s vele csak a nagyja pozdorját törik ki. A tilolás után *megféhelik*. A héhelés (gerebenelés) arra való, hogy a kender váljék el a szösztől. A mi a héhelben marad, az a szösz, az apró szálú, míg a kender olyan mint a selyem. Szösz kétféle van, ú. m. hegyi és tövi szösz. A hegyi a kender hegyéről jő le, ez durvább, barnaszínű és *bucsás* (csomós), amaz a töviről s ez finomabb, szélesebb, fehérebb s fonása könnyebb.

A magos kendert aratás után nyüvik, szakasztottan úgy, mint a virágosat, de míg annak a töve, ennek a feje kerül egy csomóba. A kinyüvés után felállítják a fűket olyanformán, hogy egyet középre tesznek, a többit pedig körülötte, hogy a nap süsse a fejüket, a gombjukat, s hogy a még lágy magvak megérjenek. Miután fejszével a tövüket a kenderföldön levagdalták, lepedőben kocsin hazaviszik, a csűrben elcsépelik s a magot elteszik. A kendert most ismét tíz fűnként eláztatják, majd kivetik a tóból, fűnként széthányják s csizmával megtapodják, hogy a szálak roncsolódjanak. Azután kimossák, a patak szélére egy csomóba kirakják, egy nap s egy éjjel szárítják. Innen hazaviszik, kiterítik, kiszálalják, eltörik, tilolják, héhelik. Ebből is kender, hegyiszösz és töviszösz leszen. Van tehát most már

[1] Az adatok Zentelkéről valók s egyben-másban kiegészítik Jankó János leírását „Kalotaszeg magyar népe“, Budapest 1892. című munkájában.

hatféle kenderünk. Ezeket a tornáczba teszik száradni s mind a négyféle szöszt összegombolyítják egy csomóba s a *szuszinkba* rakják, míg a kendert felébe fogva felfacsarják s tizenöt ilyen felfacsart fűt tesznek egy csomóba, hogy a 16-ik fűvel megkössék; ez egy *kita*. Ezeket a kitákat nyirkos pinczében a földre rakják s addig

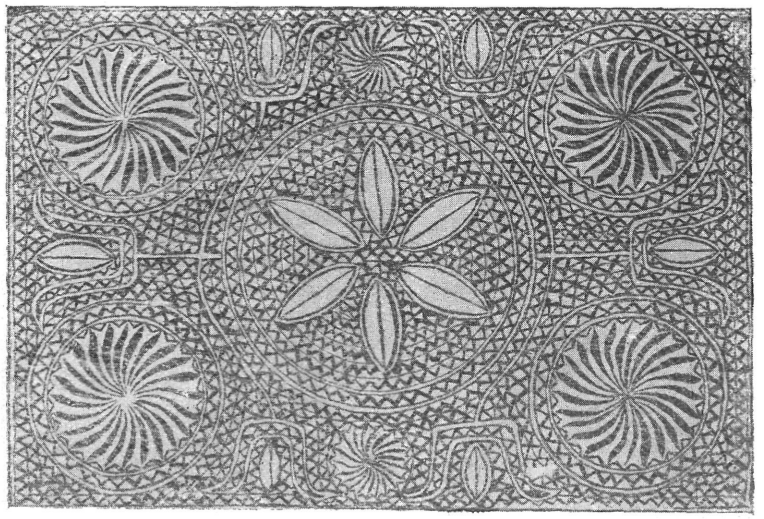

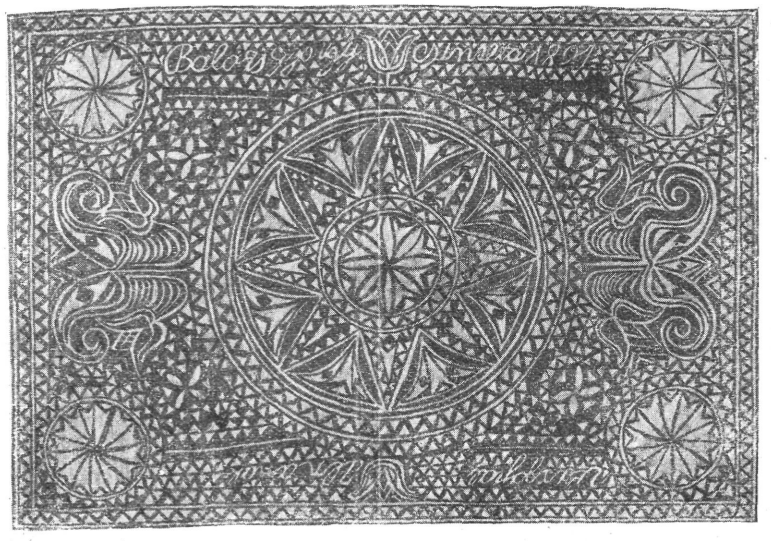

1—2. ábra. Fonószékek.

hagyják ott, míg az egész olyan lesz mint a facsaró víz s akkor a pitarban vagy kamrában az ecselővel (sűrű, vékonyfogú gereben) ecselik. A gerendához spárgát kötnek két rétben s a fűt a spárgára csavarván ecselővel húzgálják, hogy a kenderből az utolsó szöszt is kihúzzák. A mit a hegyéről nyernek, lesz a *hányszösz*, a mit a tövi oldaláról, a *pátyaszösz*. Van tehát sorrendben a virágos kendernél: kender,

pátyaszösz, hányszösz, töviszösz és hegyiszösz; szintúgy a magos kendernél is. Az egyneműeket egy helyre fogják, tehát kendert kenderrel stb.

A kender megfonása czéljából a kitát feloldják, a facsarokat kibontják s a fűket egymásra rakják. Azután fűnként félkézbe tartva, a másikkal darabokat szakítanak

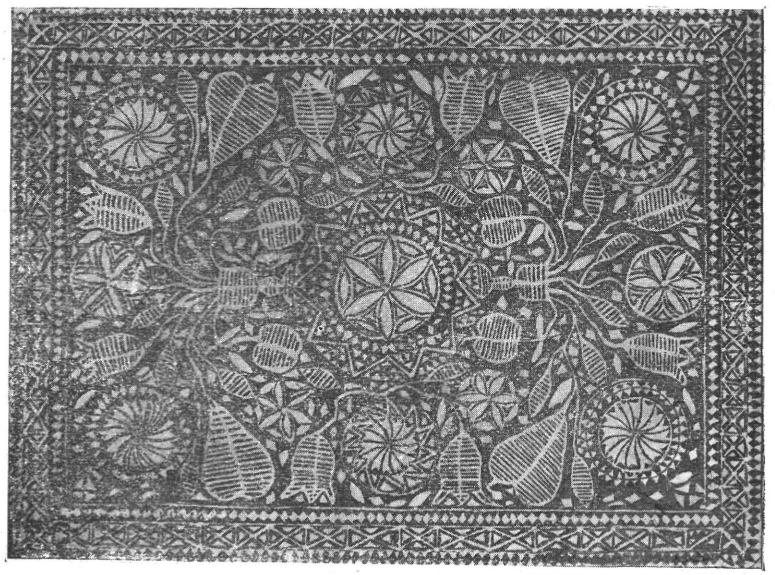

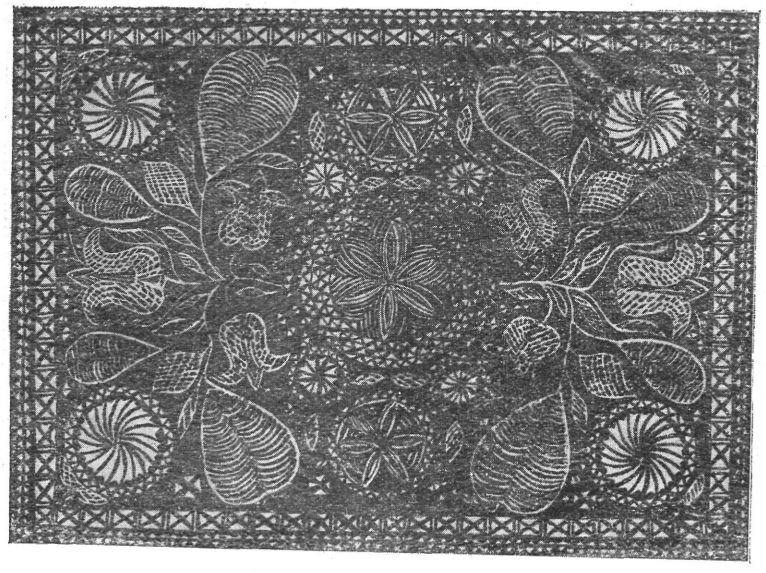

3—4. ábra. Fonószékek.

ki belőle s azokat az asztalra rakják. Ez a művelet a *tépés*. Az így kirakott kendercsomó *egy türet kender*. Mikor az egész kita itt van, a türetet egy csomóba feltekerik, a szegeletét a végén ráfacsarják, végig megtekerik, hogy szét ne álljon s azután vékony végénél fogva a guzsalyra kötik az egész nagy csomót, melyet egy összemarokkal nem lehet átfogni.

Guzsalyok.

Háromféle guzsaly van, úgymint: 1. *hosszú guzsaly*, mely nem más mint egy nagy rúd, felül a gerendába, alul a földbe erősítve, 2. *talpas guzsaly*,

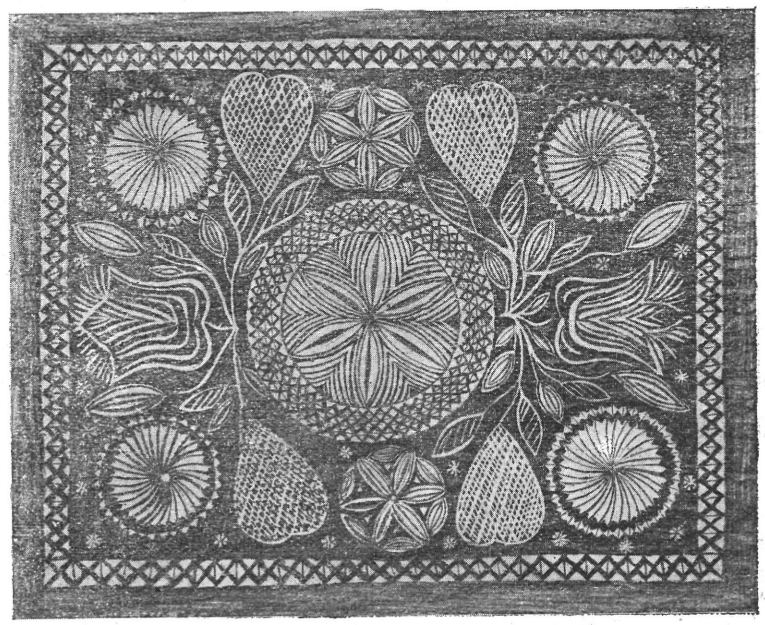

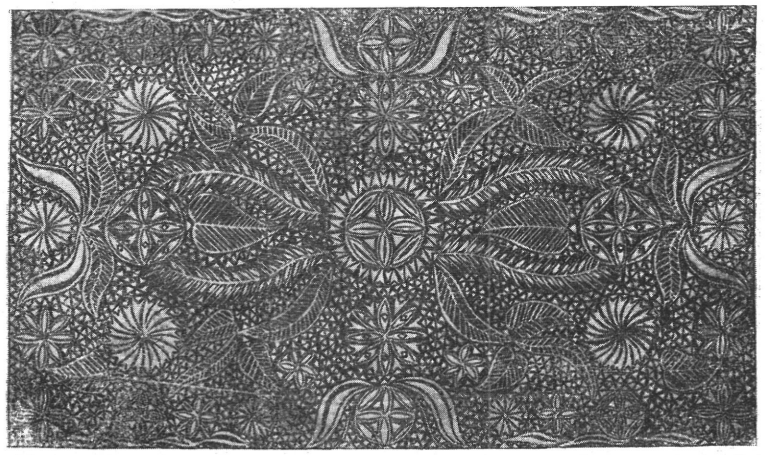

5—8. ábra. Fonószékek.

zsindelyforma talppal, főkép kis lányoknak való, a kik ezen tanulnak fonni s végül 3. *székes guzsaly*, háromlábú kerek zsámolylyal, a minőt a rokkákhoz is szoktak használni. Orsó mind a három guzsalyon van. Ezt a jobb kézben tartják, ezzel *sorújják*. A mikor a jobb kéz egészen ki van nyújtva, akkor azt mondják: ez *egy nyújtás*, s a mikor egyet nyújtottak, a több szálból álló fonalat a

balkézzel fogva, a jobbal megpördítik az orsót s a fonalat rátekerik. Ha az orsó *megtelt*, a karikáját kiveszik s tovább fonnak, a míg egészen meg nem telik, a mikor a fonalat elszakítják s mást kezdenek.

A fonáshoz a mezei munkák bevégeztével karácsony előtt öt-hat héttel fog-

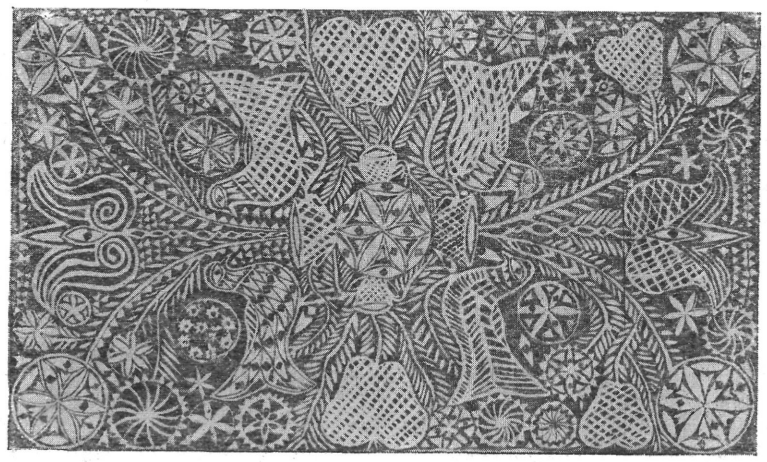

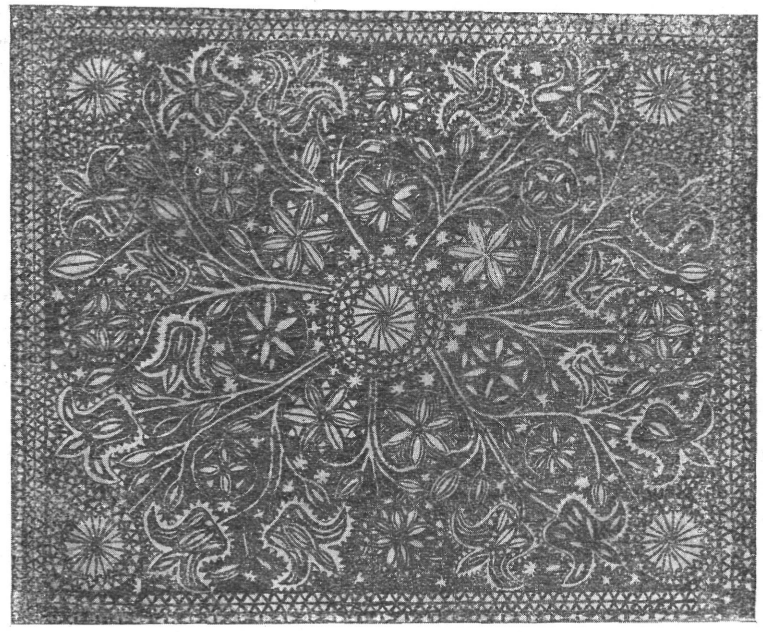

7—8. ábra. Fonószékek.

nak s vége farsangkor van. Tíz-tizenöt leány bérel egy fonóházat egy-egy kupa búzáért s egy-egy fű kenderért. Egy este a háziasszonynak fonnak kalákába szöszt. Azután áldomást tartanak.

A szösz megfonása. A pátyaszöszt úgy fonják meg mint a kendert, a hányszöszt vastagabban, a töviszöszt még vastagabban s a hegyiszöszt a legvastagabban.

A megfonás után következik a felmotollálás. Itt három szálat számítanak egy igébe s 50 ige tesz egy pászmát. Ha 5 pászma van a motollán, a mi *darab*-nak mondatik, azokat spárgával összekötik, összefacsarják s elteszik a szuszinkba. Ezután következik a *megszapulás*, azután a *megmineselés*, a megszáradás után a *tekerés*, a tekerőről a gombolyégba. Egy gombolyégba 2—3 pászmát tekernek. A szöszök kőgombolyégba, a kender lyukasgombolyégba tekerődik. A szöszöket a csüllő csürjére csürölik fel. Ezután a kender megvetése van hátra az osztovátára való előkészítéshez. Ez utóbbiakat lásd Jankónál. (Képét l. záró czimke.)

Fonószékek.

Ezeket a székeket legények szokták faragni a lányoknak, vagy pedig megrendelésre ügyesebb fúró-faragó emberek készítik. Anyaguk keményfa. Alakjuk és szerkezetük igen egyszerű. Ülőkéjük négyzet (40—50 cm. hosszú oldalakkal) vagy

9—10. ábra. Mosósulykok.

rövidebb-hosszabb négyszögalakú vízszintes tölgyfa deszka, melybe vagy közvetlenül, vagy két heveder közvetítésével négy alacsony, kifelé álló láb van ütve. E székek díszítésére kiváló gondot fordítanak. Ez lehet vésés, vésés és festés, vésés és szögecselés, vagy tisztán festés. Ezzel az utóbbival most nem foglalkozunk. Az előbbi technikák közül a vésésnek jutott legnagyobb szerepe, a másik kettő újabb járulék. Minthogy két községből t. i. Körösfőről és Magyarvalkóról valók, díszítésük azonos jellegű. Főkaraktere egyebek mellett a bőven alkalmazott fűrészfogmetszésben van. A díszítő elemek növényiek és mértaniak, de mindkettő szabályos elrendezésben. Kivétel nélkül az egész felület el van borítva apró ornamentumokkal. Mindegyiknek közös vonása a területnek egy elv szerint való beosztása, mely a derékszögű négyszög mértani tulajdonságai alapján történt. A négyszögnek van ugyanis egy középpontja s négy szöglete. Ez a középpont és négy szöglet egy-egy csillaggal ki van emelve s az ilyenformán előállott térbe van a díszítmény többi része beleillesztve. A térnek ez a beosztása szülte jórészt azt a szimmetriát, melyet mindegyik példány díszítésénél láthatunk s a melyről az egyes példányok leírásánál

még szólunk. Ha végignézzük őket, minden hasonlatosságuk mellett sem találunk közöttük két egyformát, mert a parasztművésznek az a szokása, hogy önmagát nem ismétli s kevés elemmel nagy változatosságot képes teremteni. A mi népművészeti szempontból illeti e deszkavésményeinket, elfogulatlanság nélkül mondhatjuk róluk, hogy legcsinosabb ilynemű termékeink közé tartoznak, a mi azt is

11.

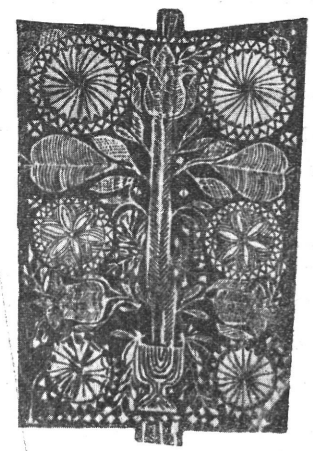

12.

13.

14.

11—14. ábra. Mosósulykok.

bizonyítja, hogy ez a művészet nem mai keletű. Bővebb méltatásukat az olvasóra bízzuk. Magyar vonást a gazdagon alkalmazott virágok kölcsönöznek nekik. Úgy hiszszük, hogy díszítménytervezők egyet-mást lenézhetnek belőlük.[1]

[1] Csak mint bátortalan véleményt említem meg, de a mit megokolni egyelőre nem tudok, hogy e faragásokra egyben-másban a kalotaszegi festett templommennyezetek és egyéb templomi díszítések is hatással lehettek.

A színekkel eléggé diszkréten bántak, a mennyiben csak néhány darabnál vannak a növényi részek vörös vagy kék festékkel áthúzva ; sárgarézszögeket pedig a csillagok közepébe vertek itt-ott. Rövid leírásuk itt következik :

1. á.[1] Jellegét a sűrű fűrészfogmetszés s a mértani szabályosság adja meg. Középső hatküllős rózsája, valamint szögletcsillagai túlságosan nagyok, a hozzájuk képest apró tulipánok ügyesen vannak közibük iktatva. Szimmetria vonala, melylyel

15.

16.

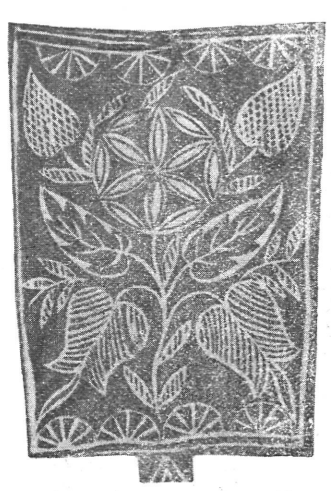

17.

18.

15—18. ábra. Mosósulykok.

az egészet két tükörképileg egyforma részre lehet osztani, kettő, vagy ha úgy tetszik négy van, t. i. a négyszögnek felező vonalai és átlói. A térbeosztás és kihasználás szempontjából figyelmet érdemlő példány.

2. á. Rajza hasonlít az előbbiéhez. Középső rózsája még hatalmasabb s tölteléke sikerültebb. A két-két oldalsó tulipán itt elmaradt s a közöttük lévő

[1] A képek az eredetinél háromszorta kisebbek s japán viaszszal dörzsöltettek át selyempapirosra.

csillag helyét foglalta el egy kis virág. A felső és alsó tulipánok stilizálása sikerült. Szimmetria tekintetében is párja az előbbinek.

3. á. A növényi elem dominál rajta. A középső rózsán fent is, lent is egy-egy cserép nyugszik, melyből dús gyümölcs és virághomb ágazik ki. A lomb stili-

19.

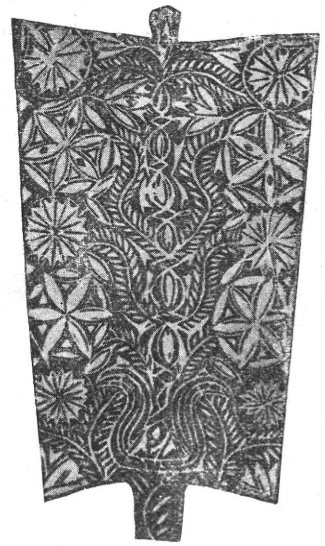

20.

21.

22.

19—22. ábra. Mosósulykok.

zálását a tér minél teljesebb betöltésére való törekvés hozta létre. Ez a törekvés egyáltalán jellemző parasztművészetünkre, melynek nem egy sikerült stilizálást, sőt kialakult díszítő módot köszönünk, de a mely túlságba vive nem egy izléstelen vonást hozott be díszítőművészetünkbe. Így itt is a jó izlés ellen vétenek

azok a töltelékek, melyeket az elmondottakon kívül még itt találunk. Az egésznek keretelése azonban határozottan szép. Szimmetria vonala kettő van.

4. á. Társa az előbbinek, azonban jóval izlésesebb nála. A két virágcsokor itt egyenesen a rózsából nő ki. Kár hogy a középső rész ennél is kifogás alá eshetik.

5. á. Alapbeosztása ugyanaz, de egész díszítése kissé erőltetett, s másolásra

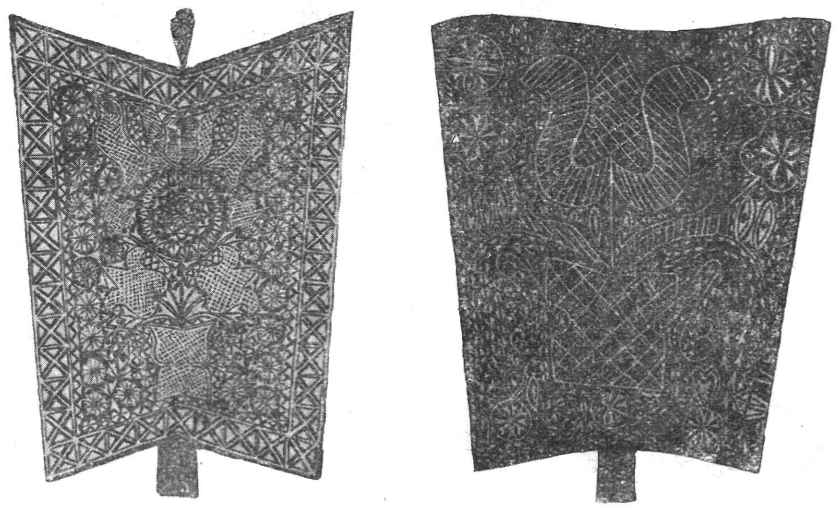

23. 24.

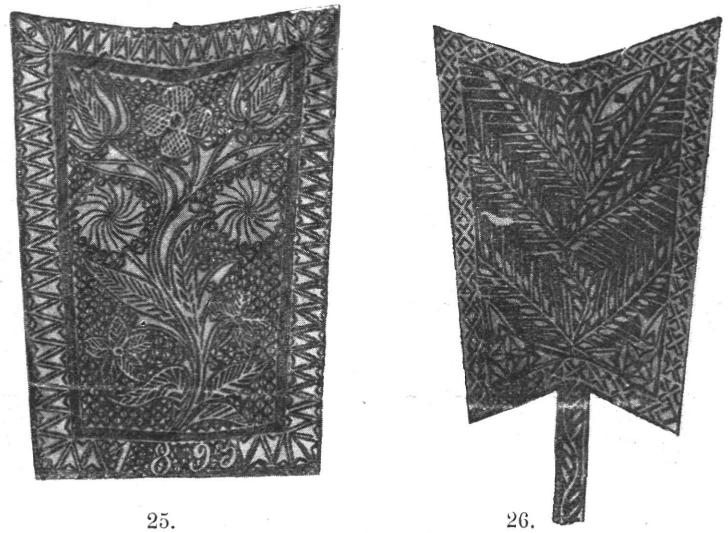

25. 26.

23—26. ábra. Mosósulykok.

mutat. A szétszórt csillagok, bármily poétikusnak is gondoljuk őket, az izlés hanyatlására vallanak.

6. á. Rajza kissé okoskodó, kevésbbé egyöntetű és nyugtalan. A középső apró rózsából felfelé és lefelé két-két levélcsomótól körülfogott gabonakalász nő ki. A kalászok fölött egy-egy rózsa, ezek fölött pedig tulipán ül. A középső rózsa balfelén ugyanez ismétlődik kalászok és levelek nélkül. Ez a gerincze az egésznek, a többi töltelék.

7. á. Új elemekkel felfrissített példány, melynek üdeségét a sok felesleges töltelék rontja meg. Alapbeosztása különben megmaradt. A középső rózsán, mely itt is kicsi, küllősen négy virágcserép látható. Az oldalsókból kalászok közé fogott hatalmas gyümölcs (körte), a felsőből és alsóból pedig szétterülő, terjedelmes csokor nő ki. A csokrok tövében egy-egy madárpár ül.

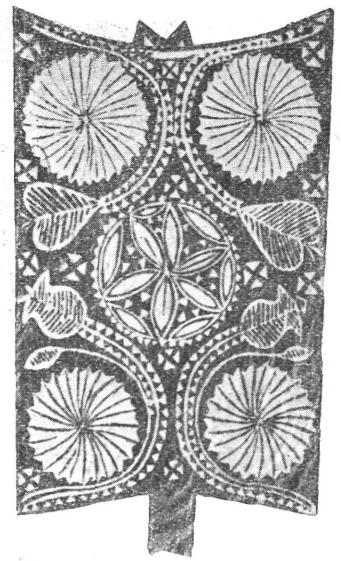

27.

28.

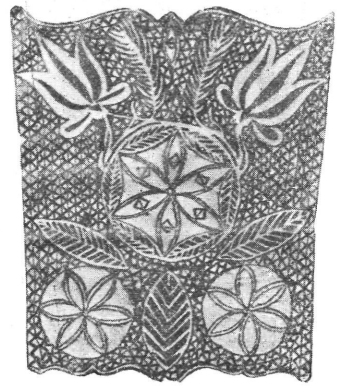

29.

30.

27—30. ábra. Mosósulykok.

8. á. Egészen magában álló példány, mert beosztásában eltér a sablontól, a mértani szimmetriától. Még a középső rózsából kinövő tulipánszálak sem párosak, a mennyiben csak heten vannak. A megszokott alapbeosztásból csak annyi maradt meg, hogy megvan a középső rózsa és a négy szegletcsillag, de a mely utóbbiak itt szintén virágokként szerepelnek, a mennyiben a tulipáncsokor száraival vannak összeköttetésben. Különben pedig e tulipáncsomó elrendezését, a mennyire merésznek, annyira sikerültnek is kell ítélnünk.

Mosósulykok.

Ezek is keményfából s ugyanolyan technikával és modorban vannak díszítve, mint a fonószékek, azokról a helyekről is származnak s ezért ornamentá ásukban az egységes jelleget épp úgy e'árulják, mint amazok,[1] de nem annyira egyöntetűek. A fantáziát ott korlátok közé szorította a díszítendő felület mértani

31.

32.

33.

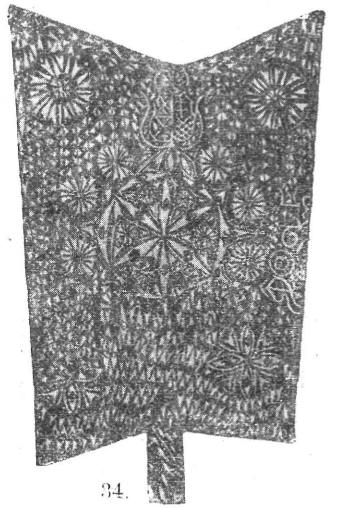

34.

31—34. ábra. Mosósulykok.

idoma, melytől a művész nem tudott szabadulni s ezért mindegyiken mértani szabályosság tükröződik vissza. E díszítendő felületet mint láttuk a legtöbb esetben nem mint egységes teret fogta fel a művész, hanem részekre osztotta, miáltal bizonyos mértékig e kiszabott térnek hatása alatt állott, míg ez esetben a részekre való osztás elmaradt, a fantázia szabadabb lett s egy, amattól eltérő gazdag és nem

[1] A rajzok az eredetinél háromszorta kisebbek.

konvenczionális díszítő modor fejlődött ki rajtok. Azt a beosztást, mely fonószékeink nagy részének díszítésére jellegzetes volt, néhány darabnál különben (16, 17, 21) itt is megtaláljuk. Az elemek, melyek e stílusmodor kialakulásában szerepet játszanak, szintén a növényvilágból s a mértani idomokból vannak kölcsönözve s részint külön, részint együttesen vannak felhasználva. A madármotivum is előfordul néhányszor. Ha végignézzük e sorozatot, ismét arra jövünk rá, hogy a paraszt vésőművészet ez ága Kalotaszegen régebben erős virágzásban volt s hogy az, bár egy elhanyatlott művészi stílus késői népi visszhangja, de a mely mély gyökeret vert és tovább fejlődve élt az egyszerű paraszthajlékokban s ott nem közönséges gyümölcsöket termett. A sorozatot, kezdve a tisztán növényi elemekkel díszített

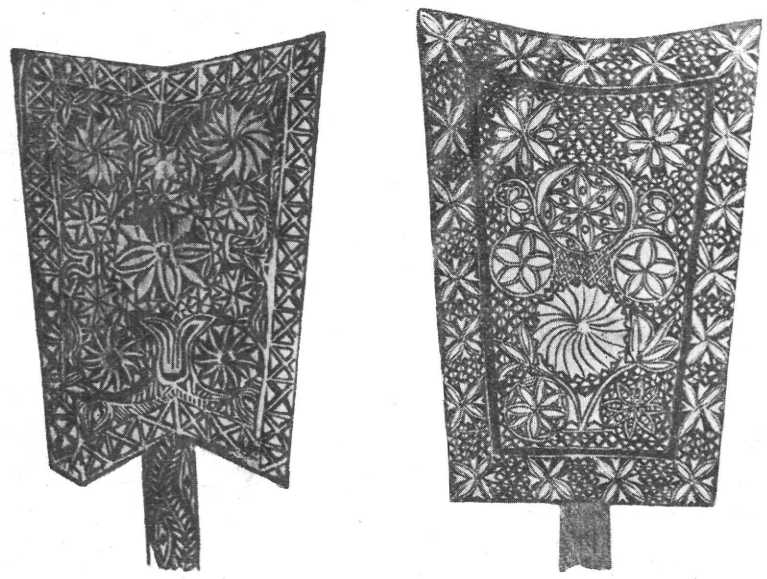

35—36. ábra. Mosósulykok.

példányokon, úgy állítottuk össze, hogy az egyjellegűek egymásmellé kerüljenek. Minthogy ezeket is csak adalékul közöljük népi művészetünkhöz széptani méltatásuktól szintén tartózkodunk.

9. á. Ennél mindjárt megjegyezzük, hogy ez a pillangóformájú sulyok, hozzá a közepén kiálló gombbal főképen Erdélyben otthonos s Kalotaszegen igen elterjedt. Díszítése mint látjuk rózsából és tulipánokból áll s ezeknek a térben való elhelyezése és mással össze nem vegyítése, művészi kézre és izlésre vall.

10. á. Ugyanolyan zsánerű, mint az előbbi, némi módosításokkal.

11. á. Szintén tiszta növényi díszítéssel, virágcserépből kinövő csokorral, de más felfogással. A hosszúkás tér a csokor megnyúlását követelte.

12. á. Párja az előbbinek, kevés módositással.

13. á. Ugyanebbe a sorozatba tartozik, csak kissé értelmetlenebb és hanyagabb kidolgozású.

14. á. Ugyanide való, s a mondottak még jobban illenek reá.

15. á. Amannak testvére.

16. á. Új típus tiszta növényi elemekből. A csokor összeállítása, azt hiszszük, mindenki tetszését megnyeri.

17. á. Testvére neki, de talán nem olyan tetszetős.

18. á. Mestere nagyobb feladatot akart megoldani, de nem sikerült neki. A cserépből valami szeczessziós tulipánféle (?) s kalászforma ágak nőnek ki, rajtok madarakkal. Ugyancsak madarak lépkednek az alsó mező nem sikerült virágai fölött is.

19. á. Alkalmasint ugyanaz a kéz csinálta s még zavarosabb, mint amaz. A középen levő négy kerék valószínűleg kocsit akar ábrázolni. A cserépből kinövő bajuszos virággal (tulipán?) utczaajtók gyámolainak vésményein találkozunk.

20. á. Virágok és csillagok nem sikerült kombinácziója. A középső elstilizált virágok, tulipánok akarnak lenni (l. az előbbit).

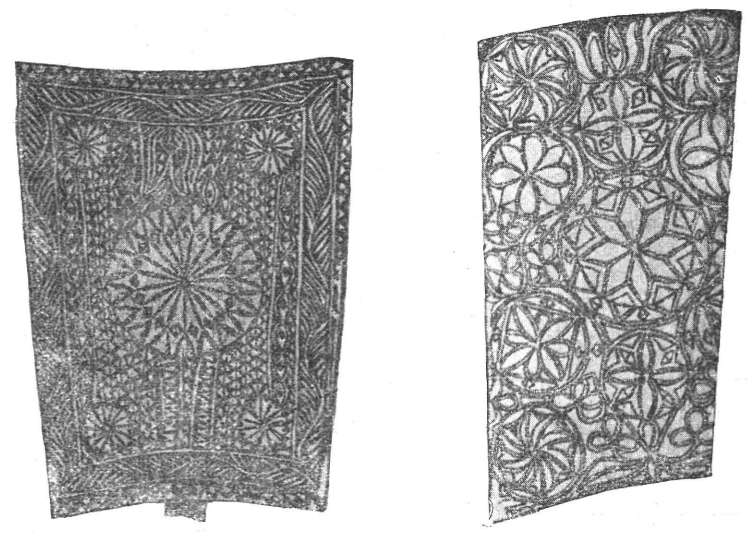

37—38. ábra. Mosósulykok.

21. á. Testvére neki, még zavarosabb kivitelben. A középen itt is három virág van s ezeket kétoldalt az előttevalóéhoz hasonló leveles ágak körítik.

22. á. Ebbe a csoportba tartozó, de más habitusú forma. Keretelése igen leleményes. Közepét cserépből kinövő hatalmas virág- és gyümölcscsokor tölti meg. A virágok vonalkázása s a gyümölcsök kitöltése mesterkélt. Az alap kivésettsége a képet zavarossá teszi.

23. á. Párja neki, csak még zavarosabb nála.

24. á. Ez is ebbe a csoportba tartozik. Főmotivuma nagyra van rajzolva, de más tekintetben is izléstelen.

25. á. Díszítése magában áll s egyik legszebb példányunknak mondhatjuk.

26. á. Ugyancsak magában álló példány, búzakalász díszítéssel s köztük baloldalt egy apró madárral.

27. á. Ez a mértani és növényi elemnek izléses egyeztetése. A középen és négy sarkon hatalmas rózsák vannak (mint a fonószékeken), a középső mezőbe pedig remek kanyarulattal gyümölcsök, (körték, mákok) nyomulnak be.

28. á. Alakja mesterkélt. Beosztása az előbbiéhez hasonló, de más tekin-

tetben értelmetlen. Alján cserép látszik, ezen hatalmas rózsa, ennek tetején pedig tulipán ül. A kétoldalt lévő leveleknek sincs értelme.

29. á. Profilálása és alapbeosztása ugyanolyan. Az előbbinek két felső rózsája itt már tulipánná változott. Ugyanazon kéz munkája.

30. á. Felső végének motivumával a fonószékeknél találkozunk (10. á.). Alsó részének tölteléke, valamint szegélyezése zagyva voltuknál fogva nem mondható sikerültnek.

31. á. Az egész madaras motivum ügyetlenül el van rajzolva és stilizálva, pedig a gondolat nem egészen sablonos.

32. á. Háromszoros keretelése szokatlan és merev hatású. A madarak ilyetén csoportositását egyik fonószéken (11. á.) láttuk.

33. á. Kizárólag a mértani elem uralkodik rajta és pedig a mindenáron térbetöltésre való törekvés folytán zavaros össze-visszaságban.

34. á. Ugyanebbe a kategoriába tartozik s az előtte levőnél is zavarosabb.

35. á. A mértani elemek dominálnak itt is (v. ö. 12. és 13. á.) s a csillagok, vagy ha úgy tetszik rózsák közé iktatott tulipánjaival a 2. számú fonószéket juttatja eszünkbe.

36. á. Mindenáron feltünni akaró példány. Keretelése aránytalanul széles, csillagai pedig lazák és túlságos nagyok. Közepe eléggé ügyesen van beosztva, de a szemnek mégse kellemes. A virágtöltelékek a nagy rózsák mellett nem tudnak érvényesülni.

37. á. Keretelése festett tükörrámára emlékeztet, belseje a fonószékek beosztását mutatja s egy-két kifogásolni valótól eltekintve nem izléstelen.

38. á. Hasonlóképen izléstelenül kimesterkedett darab, melynél a készitő a tér minél alaposabb betöltésében akart remekelni.

Bátky Zs.

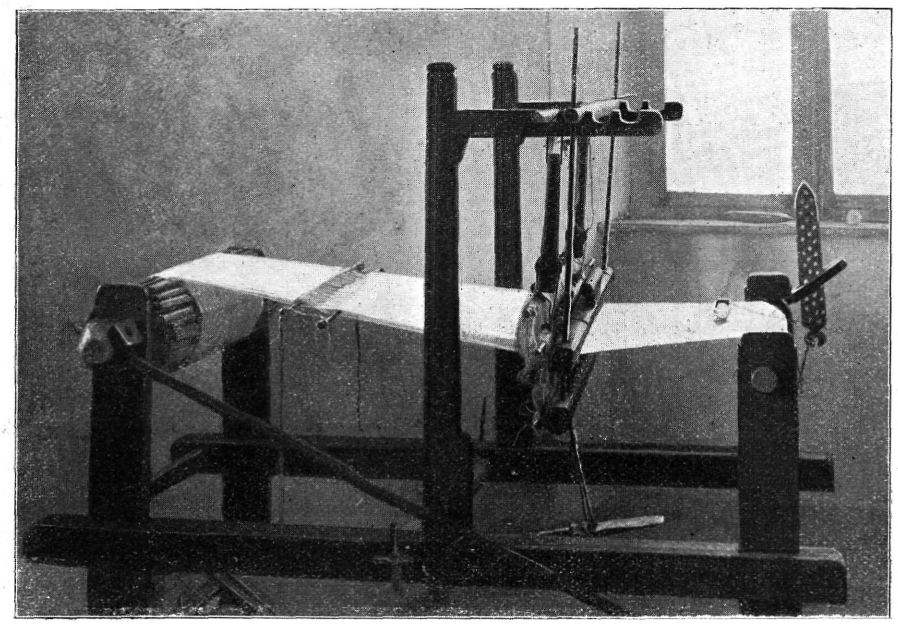

ÚJABB ADALÉKOK A GÖCSEJ TÁRGYI NÉPRAJZÁHOZ.

Foklatartók.

A göcseji nép világító eszköze régebben csaknem kizárólag a *foklafa* volt. Nem csoda. Jól égett és semmibe sem került. Ahhoz való fenyőfában bővelkedtek. Mindenki szabadon vághatta.

A foklafa rendesen másfél méternyi hosszú s 2—3 ujjnyi széles, közönséges vonalzó vékonyságú szilánk. Vastagabb fenyőágakból hasogatják. A foklafa hasításához külön foklahasító késeket használtak. A lehasogatott szilánkokat karvastagságú csomókba kötve a konyhai kemencze tetején szárogatják meg. Megszáradás után a szilánkok kész foklák, melyeket használatkor egyik végükön meg kell gyujtani s a bennük levő gyantatartalomnál fogva élénken égnek. Ha azt akarják, hogy egyenletesen égjen, a foklaszilánk égő részét rézsút — 30—45 foknyira — fölfelé emelik. Hogy pedig a fokla tisztán égjen, időközönként a megszenesedett végét leütik.

A foklafát részben kézben tartva, részint a *foklatartókra* téve használják. Ha ide-oda kell vinni, akkor rendesen kézben viszik, míg ha egy helyen kell, foklatartóra helyezik.

Göcsejben az itt (1. á. 1—6. sz.) bemutatott foklatartókra akadtam. Ezek közül a 3., 5. és 6. számúak már csak itt-ott vannak használatban. Helyüket a mécsek s újabban még inkább a petroleumlámpák foglalták el.

A foklatartók közül legegyszerűbb az, mely a 4. sz. a. látható. Állványa egészen olyan, mint az e vidéken használt mécseseké. Alul kis kerek törzsök, ebben a 2—2·5 dm. magasságú gömbölyű vagy többszögletű állvány, fölül vaskarikával s legfölül kétágú foklaszorítóval. Ez utóbbi vasból van, végein bekunkorítva. Ezt a foklatartót benn a szobában használják, az asztalra vagy kályha peremére téve. Nappal, midőn nincs rá szükség, rendes helye a szobai pad alatt van, a földön.

A 2. sz. a. látható *tűzheli foklatartót*, mint neve is mutatja, a tűzhelyen használják, főzésnél s egyéb alkalmakkor. Fél méter magas. Vasrésze közepén fölül szorul egymáshoz s fölülről e részig beleszorítrák a foklafát. Kézben könnyen tehető ide-oda.

Legérdekesebb, mert legősibb, a 3. szám alatt bemutatott foklatartó. Mintegy 130 cm. magas. Egészen fából van. Két részből áll: a háromágú lábból és a tartóból. Az előbbi $1—1^1/_2$ deciméternyi mélyen ki van vájva s abba van belehelyezve a végén mérsékelten kihegyezett tartófa. A láb gyökérből van, minélfogva rendkívül tartós. A tartófa keményfából való. Felső végén két ágban végződik. Mindegyik vége bevágott. Ezekbe a bevágásokba szorítják a foklafákat.

Az itt bemutatott foklatartó igen régi lehet s sokat használták. A tartófája egészen megfeketült s ágai már szenesedettek. A 2. számúval együtt a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának tulajdona.

Fejlődöttebb alak már az 1. sz., mely gondosan kifaragott lábból és tartófából, továbbá az erre helyezett csiptetővasból áll. A csiptetővas két ága közé helyezik a foklafát.

Ennél tökéletesebbek az 5. és 6. számúak. Ezek szabályozhatók is, arra nézve, hogy a foklafa magasabbra tolható. Mind a kettőkeresztalakú talpon áll, melynek két ellenkező ágába közel egy méter magasságú szárak illeszkednek. E szárakat fölül vizszintesen futó lécz köti össze, hogy az egész hosszúkás keretet képezzen. Ebbe aztán középen be van eresztve a foklatartófa, mely fölebb tolható vagy lejebb eresztheto.

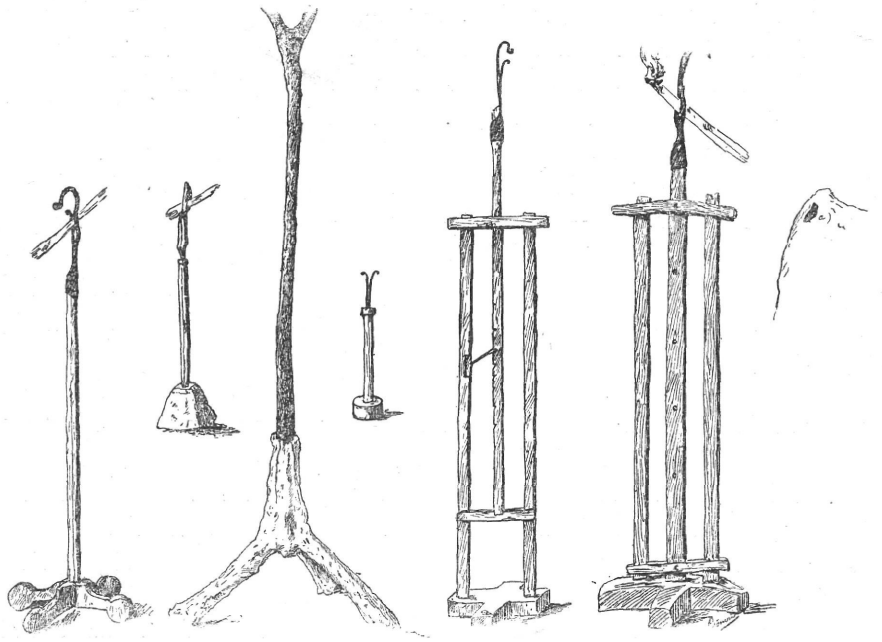

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7.

1. ábra.

Az 5. számúnál a foklatartófába, középnél kezdve lefelé, bevágások vannak, melyekbe a foklatartó egyik szárából kinyúló peczek illeszkedik. Ha azt akarják, hogy a foklafa magasabban álljon, e tartót fölebb tolják s peczekkel megtámasztják.

A 6. számúnál a foklatartófában végig lyukak vannak. Ezen lyukak egyikébe dugják az éket. Ha fölebb akarják a világosságot, a tartófát magasabbra húzzák s a szárakat fölül összekötő vízszintes fa lyukába dugják az éket.

A foklatartókat — a vasrészt kivéve, melyet a falubeli kovács készít — egészen maguk faragják.

Több helyen a konyhai kemenczét is felhasználják foklatartóul. A kemencze egyik sarkát, közel a kemencze hátához (l. 1. á. 7. sz.) átlyukasztják s abba helyezik a foklafát.

A foklát régebben az egész lakásban használták, az istállót kivéve, hol egy-egy szikrától könnyen tűz eshetett volna. A lakás egyik részéből a másikba egész bátran hordozták a pitaron át. Pedig a parasztházak kivétel nélkül szalmafedelűek voltak s a ház eresze a pitarnál ugyancsak közel ereszkedett a földhöz. Foklától mégis ritkán gyúladt ki a ház.

Különben, hogy a foklát ne kelljen a konyhából a szobába és megfordítva a folyosón átvinni, e két lakórészt elválasztó falon egy kis, középnagyságú ember válláig érő magasságú vékony ajtót használtak. Ezen az ajtón ökölnyi nagyságú lyukat furtak; ez szolgált a fokla bedugására. Azért ezt fokla-liknak is nevezték. Ilyen ajtó a régi házakban még most is található.

Régente fokla mellett dolgoztak késő éjjelig. Mellette fontak, szőttek, s varrogattak az asszonyok; ekecselődtek, faragcsáltak, kasokat stb. készítettek a férfiak.

Ma már csak a szegényebb házakban használják a foklát világításra s csak a konyhában. A szobát féltik a befüstöléstől.

Vizesedény-tartók.

Göcsejben a sajtároknak s nagyobb konyhai vizeskorsóknak külön tartóik vannak, melyeket rendesen a ternáczon, vagyis a lakás udvar felől eső fala mellett húzódó folyosón helyeznek el. Néhol a ternáczfák mellé helyezik kívülről az edénytartókat, úgy hogy mintegy azokra támaszkodnak. A folyosó szárfáit (oszlopfák) is felhasználják olykép, hogy azok is egyik alkotórészét szolgáltatják az edénytartóknak.

A sajtár s általában a vizesedények részére a töméses falú házaknál a konyha ajtaja mellett egyik, vagy mindkét oldalán vájnak megfelelő nagyságú vakablakot. A boronás, vagyis fából épített házaknál, a hol a fal vékony, minélfogva a vizesedények számára vakablakot vágni nem lehet, edénytartókat készítenek.

Ez edénytartók egyrésze, mint ábránk mutatják, nagyon egyszerű.

Az 1. ábrán az 1. számú hosszú, ládaalakú. *Korsus póczának* nevezik. Három oldalról deszka, a negyedik oldalát pedig a fal helyettesíti, melyhez a két szűkebb oldalának vége szorul. Alja vastag deszka. Mintegy másfél méter hosszú. A szoba és konyha közfalát alkotó boronák kiálló keresztvégei közé függesztik. Közepén a keresztvég, két végén pedig vastag faszeg tartja. A deszkák és a fal által képezett ládaszerű űrbe kerülnek a vizeskorsók.

A 2. ábrán az 1. és 3. szám alatt látható *póczák* ugyanezt a czélt szolgálják. Ezek két oldalt nyitottak. Aljuk vastag deszka s az ebbe erősített két függélyes fára szintén elég vastag deszka van szegezve.

A 3. számúnál egy a középen függélyesen lefutó, vastag, négyszögletű fára van két helyen is rászoritva a tartódeszka. A középen lefutó fa voltaképen a boronafák végeinek letakarására szolgál s edénytartóul csak mellékesen használják. A felső polczának karfája is van s néha más is kerül rá, nemcsak a vizeskorsók.

Az ábrán a 2. számú deszkalábakra állított korsóspócza. A lábak 1—1½ méter magasak s egymástól egy méternyi távolságra esnek. A lábak a középen felül vízszintesen fektetett, ezt pedig kívülről befödő deszka köti össze. Erősítőül alulról még egy bot vastagságú fa köti össze.

Az 1. ábrán a 4. sz. szintén ilyen korsós pócza, azzal a különbséggel, hogy nem ládaszerűen zárt a tartója, hanem csak egyszerű, vízszintesen futó deszka s lábai négszögletű oszlopok.

A 3., 5., 6. és 7. számúak *sajtártartók.*

A 3. sz. sajtártartó a ternáczfákon kívül, de közvetlen mellettük két, meglehetősen vastag négyszögletű oszlopon áll. Alját a vízszintesen futó

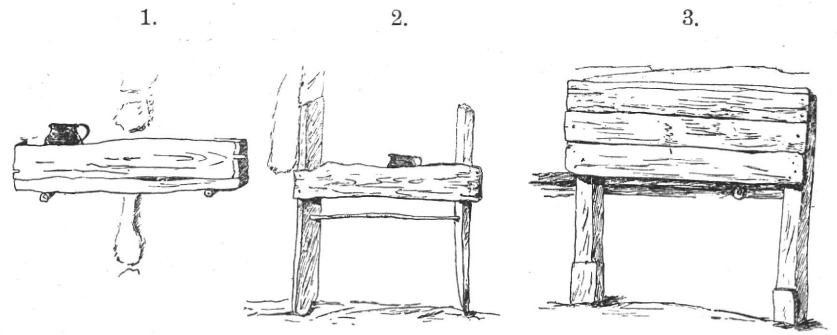

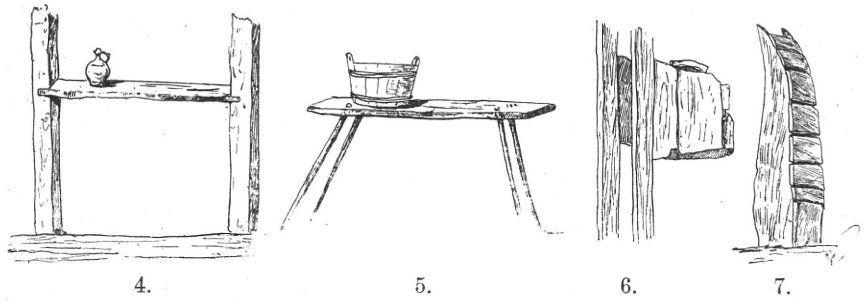

1. ábra. Vizesedénytartók.

ternáczfák legfelsőbbike, mely a ternáczfáknak mintegy a pereme, szélesebb a többinél és egy deszka alkotja. Ezekre teszik a sajtárt. Hogy a háziállatok, szarvasmarhák, lovak hozzá ne férhessenek, udvar felől, a ternáczfákon felül emelkedő részére deszkákat szegeznek. E sajtártartó csaknem az üstökig emelkedik. Régi kerített hajlékoknál találunk ilyeneket.

Az 5. számú sajtártartó közönséges négylábú szék, 70—75 cm. magas. A ternáczon, illetőleg a pitarban, közvetlen a konyhaajtó mellett van a rendes helye. Bak községben s környékén vannak ilyenek.

A sajtártartók igen érdekes példánya az, a mely a 6. ábrán látható. Kis négyszögletü ládaforma alkotmány ez, mely a konyhával szemben a ternáczfákból kiemelkedő szárfákra van erősítve s a pitarból kifelé szökellik Deszkákból van összeróva. Csak a konyhával szemben eső oldala nyitott. Itt helyezik be a sajtárokat. Jó magasan áll, közel az ereszhez.

Ehhez hasonló ládaformájú viztartókat különösen Göcsej délkeleti részében, Bánokszentgyörgy vidékén találunk. Csaknem minden régi háznál van egy. Találunk olyat is, mely négy lábra készült. Két lába a pitart körítő ternáczfákba van róva, másik két lába pedig, czövek módjára, az üstökcsurgásba van leverve. Két oldalán a deszkák függélyesen, a többi oldalán pedig vízszintesen illeszkednek egymáshoz. A teteje az udvar felé lejt.

A 7. sz. alak ritka. Két végén kis, késpilinga alakú csúcsban végződő deszka van a földbe verve, melyeknek az udvar felől eső élére 7—8 darab deszkát szegeznek. A deszkák által három oldalról képezett űrben egy-két polcz van, melyekre a vizesedények tétetnek. Ezen sajtártartó helye a pitarhoz közeleső udvarrész.

Póczát egyes apróbb tárgyak részére is használnak. A 2. á. 2. sz. a. egy egyszerű ilyen póczát mutat. A szoba egyik sarkába szokják helyezni és pedig rendesen oda, hol az asztal áll. A sarokba úgy illesztik be, hogy átlószerűleg áll a sarokfalakra. Az itt bemutatott pócza mintegy 3 dm. hosszú s a vízszintesen lefektetett létrához hasonlít. Olajos, boros, pálinkás s orvosságos üvegeket tartanak rajta.

Az 5. sz. póczánál a téglaalakú deszkára födéllel s két oldalról oldallappal van ellátva. Az oldallapok keskenyebbek, mint a födéllap s rövidebbek a középső deszkánál. Alul csipkésen végződnek. Belül vízszintesen fut egy deszka, ez alkotja a belső polczot. A másik polcz maga a födéllap. A középső deszkán két foga van, a melyre ruhadarabot akasztanak.

Tálosok.

Tálos többféle van: szobai, konyhai és pitari.

A *szobai tálosok* a 2. ábrán levő 6—9. számok alatt láthatók. Ezek azokon a falakon függnek, a melyek mellé az asztalt állitják. Magasan függnek az ablak fölött, közel a mennyezethez. A tálosok közepük táján vízszintesen futó polcz által két részre osztatnak. A felsőrészen a tulajdonképeni tálos, melyen a díszesebb tányérok, tálak vannak, élükkel gondosan egymásmellé állítva, az alsó rész pedig részben fogast helyettesít s más egyéb tárgyak odafüggesztésére szolgál. A felső részének 2—3 tartófájára erősítve fut végig a különféleképen csipkézett karfa. Ehhez támaszkodnak az edények. A tartófa néha magából a karfából nyúlik le, mint az a 6., 8. és 9. ábránál látható. A tálos alsó része, melyet egy meglehetősen széles deszka képez, ritkán csipkézett. A legtöbb tálos ezen alsó részét függélyes deszkák 2—3 részre osztják. Némelyiknél a szélen a törülköző részére kis ládaszerű ürt formálnak, oldaldeszkáiba egy könnyen forgó pálczát helyezve, erre kerül a törülköző, melyet egyszerűen rávetnek s miután a bot forog, tetszés szerint húzzák egyik-másik felét fölebb vagy lejebb, a szerint, a mint a használatnál szükséges.

Van olyan fogas is (l. 9. á.), melynek az alsó rész deszkájának közepe táján fiókja van, melyre a födő-tábla, a két szélén levő forgón függélyesen ereszkedik le. Ha bele akarnak nyúlni, a födő-tábla alsó élét egyszerűen

felemelik. E fiókba apró tárgyak: borotva, kaszakő, pohár, orvosságos üveg stb. kerülnek.

A tálos alsó része, mint már emlitők, fogasul is szolgál, azért többkevesebb faszeg, fog van beleverve. Ezekre a fogakra sok mindenfélét ráaggatnak. Mint képeinken is láthatók, rákerül: reszelő, csutora, szentolvasó, továbbá tarisznya, kalap s más ruhadarab.

A tálosok érdekes alakja a 2. ábra 4. szám alatt látható. Téglaalakú keret ez, melyben függélyes s egymással párhuzamos, vékony veszszők futnak. A keretet a középen vizszintes lécz két részre osztja. Ezzel és a keret alsó léczével párhuzamosan két más lécz fut, melyek nem a keretbe illesztődnek, hanem kiszökelnek és két végük a keret két függélyes irányú fajából és egymás fölött haránt futó 2—2 nyelvbe kötődnek. Ezek alkotják a tálos polczát. E polczot alkotó három léczen vesszők futnak át, hogy a ráhelyezett edény le ne csúszhasson. Ezt a tálost *tálospóczának* nevezik.

Rendesen a szoba és konyha között levő falra helyezik a folyosón. Két erős kampós faszeg tartja.

A 2. á. 10., 12. sz. alatt bemutatott tálosok helye a folyosón, vagy konyhában van. A szerint, a mint a tér engedi. Ha a konyhában hely van, hát ott tartják, ha pedig ott nincs hely, a folyosóra kerül. Ezek álló tálosok. Közvetlen a fal mellett a földön állanak, de ha magasabbak, felső részüket kampós faszegekkel a falhoz erősitik. Az álló tálosoknak rendesen három polcza van. Az alsó polczot szélesebb deszka köriti, hogy a majorság, disznó, kutya stb. az odatett vizesedényt fel ne dönthesse. Mert oda rendesen ilyen edény kerül. A többi polczot is valami szűkebb deszka, vagy lécz köriti, hogy a beletett edényeknek ne csak a fal felől, hanem kivülről is legyen támasztéka.

Egyszerű s ősrégi konyhai tálos a 2. á. 13. sz. Két méter hosszú, gömbölyű, nyomórúd vastagságú fa van két hosszú, kampós faszegre téve. E fába fogak erősitvék oly módon, hogy azok a faltól kifelé irányulnak, mintegy 45 foknyira. E fogakra teszik a fazekakat, bögréket, poharakat.

A 2. ábrán a 11. szám nagyobbszabású tálost mutat. Asztalalakú, melynek négy lába között vizszintesen két lajtorjaalakú edénytartó húzódik végig, mely úgy áll, mint az istállóban a jászol fölött levő úgynevezett sráglya, t. i. alsó része a tálos belső lábaihoz, a felső pedig rézsút, a külső lábaihoz támaszkodik. A fallal mintegy 40 fokú szögben áll. Ebbe az edénytartóba mindenfajta kisebb konyhai eszközt, mint: lábost, fazekat, tányért, tálat, serpenyőt stb. tesznek bele. A tálos felső táblája is edénytartásra szolgál.

E tálos alján néhol tüzelőfát tartanak.

A póczákat rendesen a gazda maga készíti. Régebben a fogasokat is maga faragta ki s állitotta össze; újabban azonban már asztalossal készitteti.

Mindezen itt ismertetett tárgyakat keményfából készitik. A mesterember többnyire fenyőfából készíti a fogast.

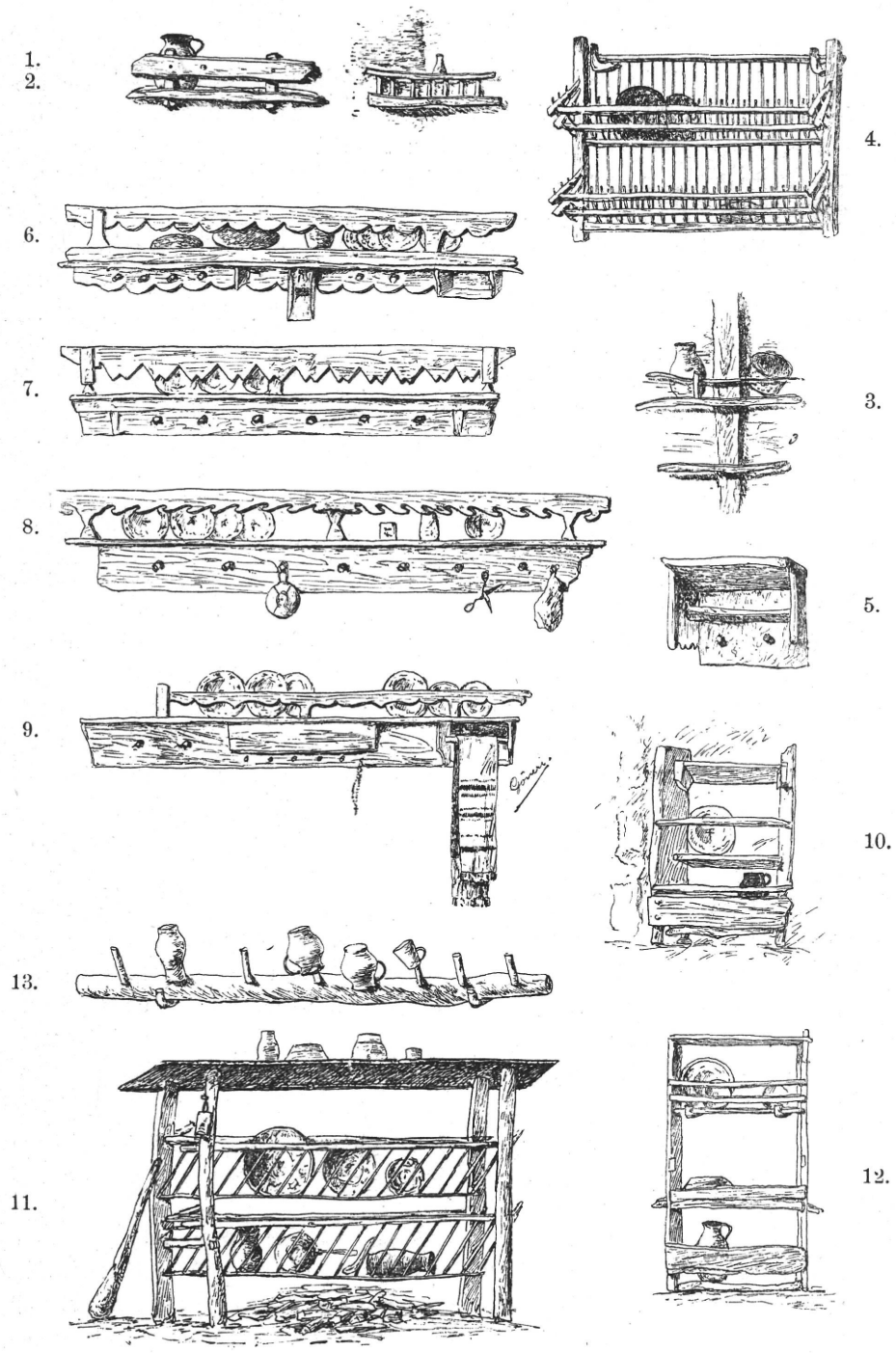

2. ábra. Tálasok.

A kástuk.

A régi göcseji házak sokféle melléképületeinek egyik legérdekesebbike a *kástu*, melyet *kásti*-nak, *kástél*-nak is neveznek, valószinűleg a szomszédos németség nyelvén dívó kastel = kästchen szóból.

A kástu mindig külön áll. A hol a ház teljesen négyszög alakban épült, vagyis a ház „kerétett", „kukorétott", ott kástura nincs szükség. Az ilyen házakban 3—4 kamra is van, melyekben elfér mindaz, a mit a kástuban szoknak tartani. Az „egy végbe", vagy derékszögbe épitett házak jórészénél, különösen ha a gazda módosabb volt, elmaradhatatlan épitmény volt régebben a kástu.

A kástu a gazdának a *magtára* s részben *éléskamrája* és szertára is, azért az udvarnak mindig azon részére épitik, a mely részen a szoba ablakából jól láthatják. Ha csak a hely megengedi, rendesen a ház szobájával egy vonalba helyezik.

Hogy a kástu teljesen száraz legyen, némelyiket emeletesre vagy félemeletesre épitik. Az emeletesnél csak a felső részt használják a szüleség, gabona részére; az alsó rész más czélt szolgál. Erről alább lesz szó.

A kástuk *anyaga* fa; alsó részük kivételesen tégla.

Készítésük oly módon történik, mint általában az úgynevezett boronaházaké, mert hisz a kástu is ház, kisebbitett alakban. Körülbelül akkora, mint a háznak egy dereka: a szoba.

Fundamentumnak mind a négy oldalon lehetőleg nagyon vastag, félméter oldalszélességű 1·5 dm. szélességű durván lenagyolt *tölgyfatalpakat* tesznek. Ezek alá a keresztvégeknél hatalmas tölgyfatörzsököket helyeznek. Ezek a talpakat megóvják a rothadástól s az egész épületet rokkanástól vagy lejebbszállástól.

A talpfákra helyezik mind a négy oldalon, egymásután vizszintes fekvéssel a szintén csak nagyjában kifaragott *tölgy-*, *bükk- vagy fenyőgerendákat*, vagyis *boronákat*, melyeknek oldalszélessége rendesen 15—20 cm. A boronák végei a sarkokon egymásba rovatnak, úgy mint általában a faházaknál szokás. (Keresztvéges sarokkal.) A boronák végei 1–2, néha 3—4 dm. hosszúságban is kiszökelnek.

A kástu földszintes vagy emeletes. Az emeletesnél a homlokzat felől néha szélesebb vagy keskenyebb a földszinti résznél. Némelyiknél *ternácz* van hagyva, mely svájczi házalakot kölcsönöz a kástunak.

A ternácz az emelet kezdeténél, illetőleg a földszint felső részénél van, a kástu homlokzata felől. Némelyik kástut két oldalról is (elől és oldalt) körít ternácz. A ternáczot a többinél hosszabra eresztett boronák, az úgynevezett kieresztő boronák és az alsó helyiség padlásgerendái tartják. Padlózatát és kerítését vastag padlódeszkák képezik. E padlódeszkák éppen olyanok, mint magának az épületnek a fafalazatában levők. A ternácz voltaképen a kástu emeletének folyosója, a hova alulról rendesen *lajtorján*, illetőleg *fagerádicson* jutni fel. A fagerádics, mint a rajzon látható széles,

négyszögletre faragott oldalfákból és azokba sűrűen bevágott széles deszkákból áll. A folyosóról vezet az ajtó a kástu felső részébe.

A kástu *alsó helyisége földes. Ablak* nincs rajta. Nem is szükséges, mert ha benn vannak, az ajtaját nyitva hagyják a honnan elég világosságot nyer. Alja földes. E helyiség többnyire a kisebb gazdasági eszközök. szerszámok szertára. Néhol a burgonya egyrésze s a háziállatok etetésére való tököt is idehányják. Ez több helyen faragcsáló helye is a gazdának. Itt ácsol, fúr, farag s készíti a szükséges konyhai s gazdasági eszközöket.

A kástu *emeleti része* — mint már említettük — magtárul szolgál.

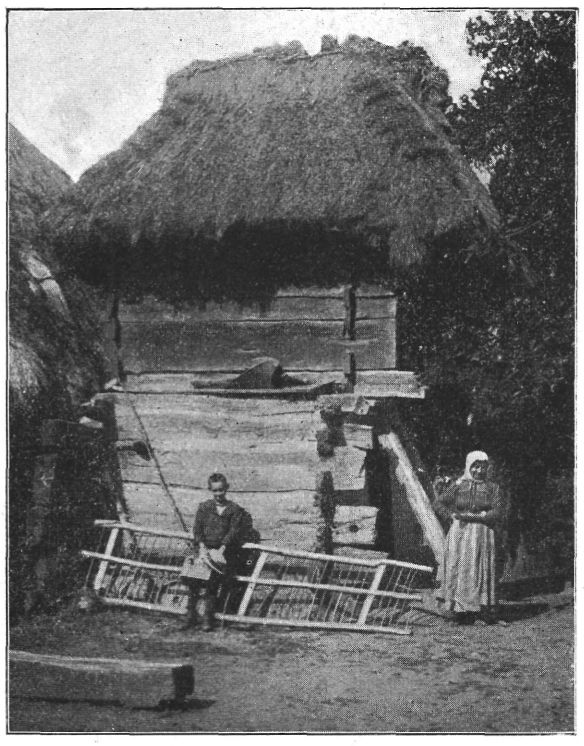

3. ábra. Kástu.

Padozata deszka („palló"). Rendes *ablaka* nincs. legfölebb kis ablaktábla nagyságú, négyszögletű *nyílása*. E helyiségben vannak a hombárok, hordók, melyekben a gabonát tartják. Különben a gabonát néhol egyszerűen a padozatra hányják.

A kástu pitarába is többféle gazdasági eszköz kerül: eke, taliga, „fejes ü keme" (sziószék) stb.

A *földszintes kástu falazata* szintén fából való. Ezt rendesen besározzák s fehérre meszelik. Ablaka nincs. Kis lyukat hagynak rajta. Azon jut be egy kevés levegő s világosság. Egyetlen helyiségében a magtartó hordók s hombárok. Ide azonkívül más gazdasági eszközöket s egyes terményeket is raknak. A mi ide nem fér, azt a hiéba rakják.

A kástu *tetőzete* ugyanolyan részletekből áll, mint a házé. Erre itt nem kívánok kiterjeszkedni, mivel a göcseji ház leírásánál részletesen fogok vele foglalkozni. Különben is Bellosics Bálint által e folyóirat VIII. évfolyamában (1897. 1—2. füzet, 88—103. l.) leírt hetési faház tetőzetétől alig külön-

4. ábra. Kástuk.

bözik. Egyes részeknél az elnevezések mások. Csak azt említem még meg, hogy a tetőzet régebben kizárólag szalmafedeles, vagyis zsuppos volt. Újabban azonban előszeretettel használják a fazsindelyt. Cserépzsindelyes kástu ritka.

Az itt rajzban bemutatott kástukról kívánok még egyenkint egyetmást megemlíteni.

Az 3. ábra Milejből való s a legrégibb alakúak közé tartozik. Első

tekintetre azt hinnők, hogy hidas, melynek felső helyisége tyúkólúl szolgál. Pedig magtár, éléskamra. Alsó részébe mindenféle vaczakot, gincz-gönczöt dobálnak, felső részébe pedig a szüleséget rakják el.

Ugyancsak régi a 4. á. 1. sz. a. látható kástu, melyre szintén Milejben akadtam. Midőn lerajzolása után második évben ismételten Milejbe mentem, már nem találtam meg. Leégett. Ez a hajlított, vagyis derékszögalakú ház udvarának közepe táján állott, nagy trágyadomb vette körül. Alsó része, mely alacsony volt, disznóólúl szolgált. A felső része, vagyis félemelete körül kétoldalról pitara volt, melyeknek egyike szélesre, másika keskenyebbre volt hagyva. Olyan alacsonyan estek, hogy létra nélkül is fel lehetett rájuk ugorni. Azonban használatra állandóan eresze alatt állott a létra.

Igen érdekes építkezésű „kastel" a 2. sz. Kustánszegről. A tanítói lakás tartozéka. Egészen külön áll a tanítói lakásrészt és iskolatermet magában foglaló főépülettel szemben. Partoldalba van építve. Emeletére a partról járnak be. Oldalt, a bejárat felől, széles, elől pedig keskenyebb tornáczczal.

Fejlettebbek a 3. és 4. sz. a. látható kástuk, egyik (a 3-ik) Kustánszegről, másik (az 4-ik) Barabásszègről. Ezek is egészen fából valók, de földszinti részük be van sározva s meszelve és emeletük is gondosabban s tökéletesebben megépítve. Tetejük fazsindelyes. Az 4. sz. tető alatt még galambdúcz is van. Berendezésük különben olyan, mint az egyszerűbbeké.

Az 5. sz. a. látható kástu már elütt az eddig elősorolt, Göcsej északnyugoti részén található kástuktól. Ilyent Göcsej déli s keleti részében szoknak épiteni. Kamralakú. Fából való fala ennek is be van meszelve. Ablak nincs rajta. Csak egy szelelőlyuk. Egyik felében a pitart ternáczfák és fal körítik, azért, hogy a felvágott fát az eső, hó elől oda dobálhassák. Őszszel a disznótöknek, répának stb. ez nyújt részben födött helyet.

Van az ilyféle kástuk között cserépzsindelyes fedelű is. A cserépzsindelyes kástuk nyerges fedelűek, míg a többieknek gerinczes sátorfedelük van.

Ma már aránylag kevés kástut találunk. Talán minden 5—6-ik háznál van egy. Pusztulnak ezek is.

A kástut épp úgy, mint a faházat maguk a gazdák, vagy a falubeli parasztácsok készítik.

Konyha-ajtók és kerítések.

A göcseji régi házaknál a téres konyhának több *ajtaja* van.

A legrégibb s egyúttal legegyszerűbb az egyszárnyú, 3—4 szál vastag, bükkfadeszkákból összeillesztett teljes ajtó, melyen semmi vasrész nincs. Az egyik deszka két végét alul s fölül a szélen hosszabbra hagyva, gömbölyűre kifaragják, melyeket a félfákba vájt lyukba eresztenek s ezekben forogva lehet az ajtót ki-be nyitogatni. A deszkák két vízszintesen futó négyszögletű fára szegezvék. A deszkákat régebben csak fejszével, szekerczével nagyolták le. Gyalulásról szó sem volt. Persze nem is simultak jól egymásmellé. Közöttük bizony meglehetős széles „vigyor" (rés) volt, ha ugyan (mint az 1. ábrán levő 3 sz. á. mutatja) léczet nem szegeztek rá.

Az ilyen régi ajtókon egy vagy két négyzetalakú ürt vágnak, alul, felül vagy a középen. Az ür az ajtó alkatrészét képező egyik deszkával egyszélességű, tehát körülbelül 13—14 cm. A fölső a füst kieresztésére szolgál, azon esetre, ha a konyhában nincs senki s az ajtót be kell tenni. Azért mondják *füstjáróliknak.*

Különben e régi ajtóknál az ajtó fölső végénél az egyes deszkák között annyi s oly széles nyílás, rés van, hogy azok között is utat talál a füst az elszállásra. Mert a régi göcseji házak konyháiban seholsem volt és

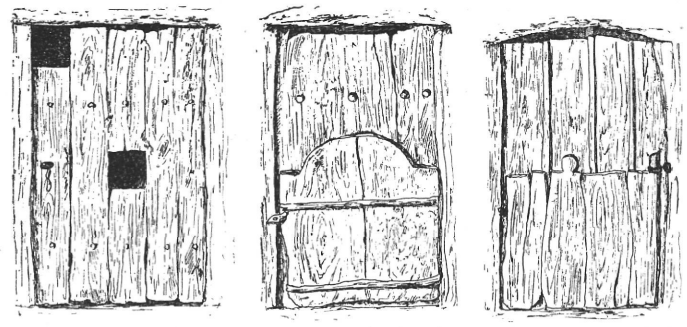

1. 2. 3.

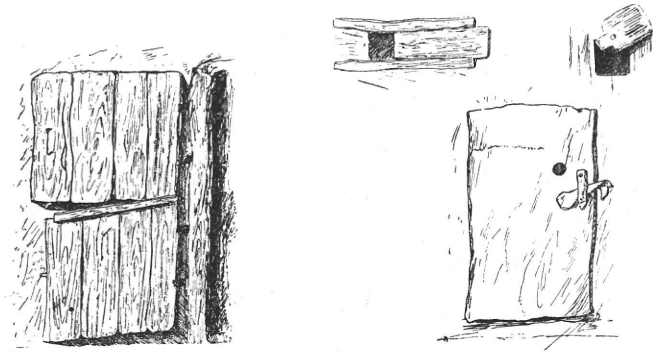

4. 5.

1. ábra. Konyha-ajtók.

ma sincs kémény, tehát minden füst az ajtó nyilásán szállhat csak el. Zárja rendesen fatolóka, kivül vagy belül. Ha a zár belül van, madzaggal rángatják előre vagy hátra.

A konyhaajtó középső s alsó részén vágott lyuk a *macskajárólik.* Ezeket a macskák részére vágják, hogy éjjel szabadon bejárhassanak egerészni.

Némelyik macskajárólik födővel vagy tolózárral van ellátva (l. 1. á. 5. és 6. sz.), hogy szükség esetén a macskák elől is el lehessen zárni, a mikor t. i. van mit félteni tőlük.

A konyhaajtók legtöbbje két részből áll: a *besü* és *küsü*, *asu* és *fösü ajtu*-ból.

A *besü ajtu* mindig rendes nagyságú ajtó, a *küsü* pedig néha jóval kisebb, csak felényi. A küsü és besü ajtu távolsága ajtószárfa szélességnyi. Az egyik, t. i. a szárfa belső, a másik a külső sarkára támaszkodik. A küsü

ajtóknál rendesen csak az úgynevezett *cserén-* vagy *serágloajtu* teljes nagyságú, a többi deszkaajtó többnyire mintegy félakkora.

A külső deszkaajtó fölső széle ivalakú, vagy vizszintes. 2—3 függélyesen futó deszkából van összeróva, avagy deszkakerités módjára több keskenyebb deszkából összeütve. Némelyikre két vizszintes léczczel van rászegezve, melyek az erősebb összetartást szolgálják.

Kevés helyen találunk külső ajtóul léczből való ajtót. Ez olyan alakú, akár a léczkerités, természetesen rövidített kiadásban.

Külső ajtókúl sok helyen az úgynevezett *cserén-* vagy *serágloajtókat* alkalmazzák, melyeket többféle változatban készítenek. A legegyszerűbbek

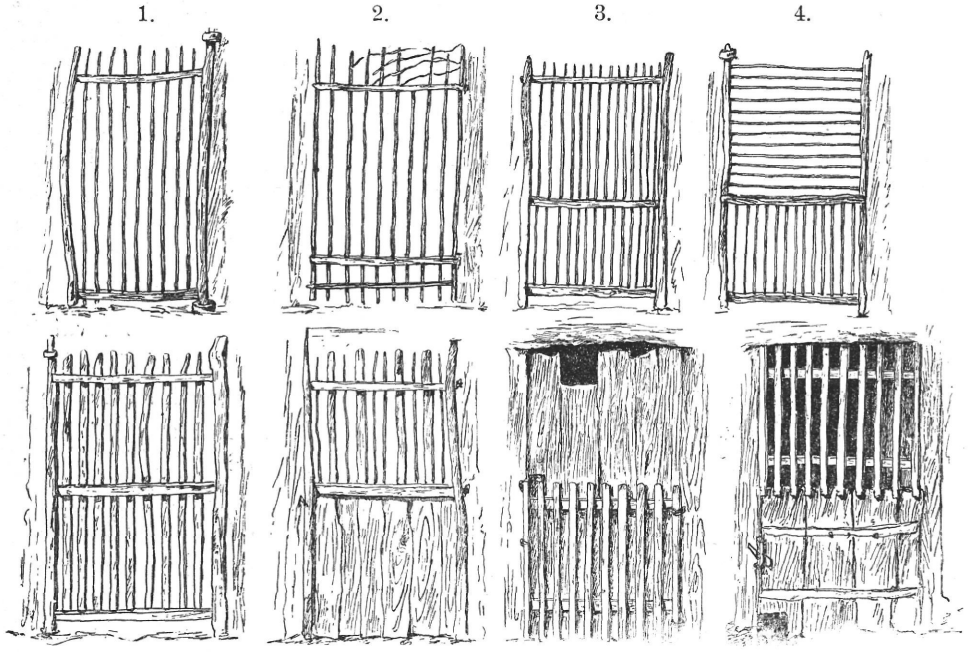

2. ábra. Külsőajtók.

a 2. ábrán levő 1., 2. és 3. sz. ábrákon láthatók. Ezek az ajtók keresztfáiba függélyes s egymással párhuzamosan mogyorófaágak futnak. melyek a keret alkatrészét képező két vizszintes lécz közül a felsőn keresztül vannak húzva, az alsóba pedig beleerősítve.

Az 1. sz. ajtó forgón jár. Zárja a lehető legegyszerűbb. Az ajtófélfába erősített faszegre iszalag vagy madzag kötődik.

A 2. sz. keret voltaképen nincs is. A vesszőket három vizszintes keresztlécz tartja össze: fölül egy, alul kettő. A legalsó léczen vesszők nem futnak keresztül.

Ha a cserénajtó egy-egy vesszeje valamely részen kitörik, ott — addig mig mással pótolhatják — mintegy foltozásúl, a többi vessző közé keresztbe ágakat fonnak (l. 2. á. 2. sz.).

E két ajtó vesszői meglehetős ritkán helyezkednek egymásmellé.

Jóval sűrűbbek a vesszők a 3-ik sz. a. bemutatott ajtón. Ennél középen is van vízszintes lécz s igy a vesszők két léczen: ezen és a felsőn vannak átveresztve.

A 4. sz. ajtón fölül nincs keresztlécz, hanem csak a középen s alul. Fölül nem is szükséges, mivel a középső lécztől a vesszők vizszintesen sorakoznak.

Az 5-ik sz. már fejlődöttebb cserénajtót mutat, melynél léczek vannak a vizszintesen húzódó tartóléczekre szegezve.

A 6. és 8. sz. a. látható ajtók a „küsüajtu“ és a cserénajtó összetétele. Alsó részük t. i. deszkákból, felső részük pedig léczekből állanak. Hogy az összetétel még czifrább legyen, a 6. számúnál az ajtó felső részén lécz és vessző alkalmazását találjuk, keverten.

A 8-ik számún a léczek alsó végei a deszkákra vannak szegezve, miután a deszkák felső végén nem húzódik perem. Ezen macskajárólik is van.

Az 1. ábrán 4. sz. alatt levő szintén régies konyhaajtó. Kettős. Két részből áll *asu-* és *fösüajtu* elnevezéssel. Ha a konyhában foglalatoskodnak, mind a kettőt nyitva tartják, télen pedig az elsőt betéve tartják, hogy a hideg ellen részben védekezzenek. Az ilyen kettősajtónak nincs külső ajtaja.

Az itt elősorolt ajtókat maguk a gazdák készítik. A deszkaajtók kizárólag keményfából valók. A cserénajtók keretei, tartói néha berek- vagy füzfából is készülnek. A hozzájuk alkalmazott vesszők rendesen mogyorófából valók.

Az asu- és küsüajtók arra szolgálnak, hogy a konyhát, midőn a besü ajtót nyitvatartják, a majorság s m ás háziállatok elől elzárják s a konyhai füstnek, miután, mint már említém, Göcsejben, egyébként Zalamegye jó nagy részében, a régies házakon kémény nincs, szabad útat engedjenek.

A kéménytelen konyhákban néha oly nagy a füst, hogy csak mélyen lehajolva lehet bennük járni. Ha a deszkából készült ajtót ilyenkor csak félig is behajtanák, a füst a földig is lenyomulna és a mellett a majorság, malaczok stb. behatolnának a konyhába. Míg ha külső ajtó van, azt beteszik és a füst kitódulása nincsen gátolva. Gyakran ki is kell szaladgálnia a konyhából a gazdasszonynak; ilyenkor a külső ajtót beteszi s nem kell tartania az állatok bemeneteléből származható kártételtől.

Az új kőházaknál ritka helyen alkalmaznak küsüajtókat. Nincs is rájuk annyira szükség, mert magasan épülnek; a háziállatok nem férnek oly könnyen a konyhához. No, meg kémény is vezet a konyhából, a füst kieresztésére az ajtónál nem kell tekintettel lenni.

A konyhából a régi lakásoknál alacsony, szűk kis ajtó vezetett a szobába. Itt-ott még találunk ilyen ajtót. Alig 120—130 cm. magas, tehát csak erős lehajlással lehetett a felnőtt embernek rajta átjutni. A könnyebb közlekedés czéljából építették a falba. A konyhából, főleg a régi patriárkális világban, a midőn 25—30 tagból is állott egy család s 3—4 asszony is forgolódott a főzésnél, munkánál, igen gyakran kellett a szobába járni, különösen ebéd s vacsora alkalmával, tehát megvolt a gyakorlati haszna. Ma már nincs rá szükség s az újabban épített házaknál egészen el is marad ez a kis ajtó.

*

A háztelek kerítései közül itt a tüske-, cserje- s fűzfakerítéseket rajzban nem mutatjuk be, csak néhány szóval teszünk róluk említést.

A *tüskét* az előre felállított karók közé hányják s vasvillával rendes kerítésmagasságig lenyomkodják s készen vannak vele.

Az *élőcserje*-kerítés rendesen magától s nem ültetés útján keletkezik. Az utakra eső telkeknek ez szokott rendesen a kerítése lenni, de csak az úttal határos szélén. Van ebben sokféle fanem: szil, mogyoró, kökény, galagonya stb.

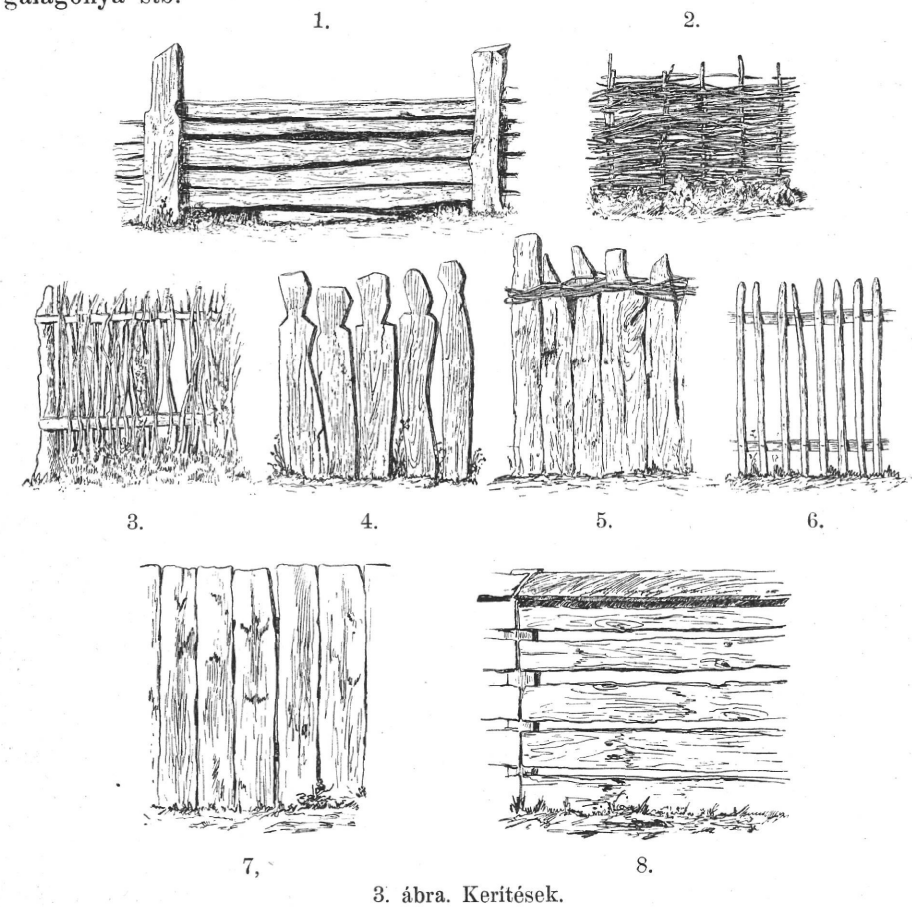

3. ábra. Kerítések.

A *fűzfakerítést* a telkek hosszanti mesgyéinél alkalmazzák. Élő ágaikat összefonják s alul közéjük karókat, néha hasományokat vernek s ezek fölső végét egymás s a fűzfák törzsei közt vesszővel összefűzik.

A telkek kerítésénél csak egyet találunk olyat, a mi az ország más részében, a Göcsejjel szomszédos vasmegyei Őrséget nem számítva, nem fordul elő. Ez az úgynevezett *rakás*, vagyis rakott kerítés. Ily kerítéseket főleg a Göcsejnek „szegek"-beli részén találunk, hol még elég bőviben vannak a fának. A rakás sasfákból és boronákból áll. A négyszögletű sasfák két oldalának közepén 8—10 cm. mély s ugyanolyan széles csatornát vésnek s azokat egymástól körülbelül 3 méternyi távolságban a földbe ássák.

A sasfák ezen szembeeső csatornáiban a vastagságukban téglaalakú boronafákat beillesztik, jobban mondva egymás fölé beleeresztik.

A boronafákat bármikor könnyen ki lehet emelni a sasfák közül. Ha szükséges, magasabbra rakják a kerítést; a mily magasak t. i. a sasfák. Néha az egész rakást kiszedik, ha azon a helyen átjárásra van szükség.

A rakások általában rendes kerítésmagasságúak. Nagyon magasra csak a kerített hajlékok utcza felől eső részén rakták, hol olyan magas, vagy még magasabb volt, mint a ház fala.

A *sövény vagy fonott* kerítés olyan, mint más vidéken. Ez a leggyakoribb. Tetőt (tüskéből, vagy gyalogfenyőből) seholsem szoktak rárakni.

Ritkább a 3. á. 3. sz. a. látható bökdösött kerítés. Mogyoró-, fenyő-, tölgy- vagy bükkfaágakból készítik. Az ágak a vízszintesen futó léczekhez feszülnek, két végükkel ellenkező oldalon. Az ilyen módon készített kerítések vesszőinek néha a sudarát is meghagyják s igy 2—3 méternyi magasságra nyúlnak. Ilyet rendesen az udvarhoz közel eső, vagy az udvarból kihasított konyhakerteknél készítenek, hogy a majorság azokba be ne repülhessen.

Mindinkább kevesebb helyen alkalmazzák a *hasovánkerítést*, mivel a hozzávaló tölgy- vagy bükkfapallókat nehéz beszerezni. Sokba kerülnek. Pedig kedvelt kerités, mert erős s tartós. Most már csak az utcza felől jut ily kerítés, a hol egyáltalán juthat. A hasovánkerítés deszkáinak fejet is szoknak hagyni s azt szabálytalan alakra kifaragják. E fejek alsó határvonalát képező bevágások voltaképen arra szolgálnak, hogy azok a deszkák felső részét összefüző vesszők lecsúszását megakadályozzák. Különben, mint a 3. ábrán a 4. szám mutatja, hasovánkerités vesszőösszefűzés s a nélkül is használatos.

Újabban a *lécz- és deszkakerítések* kezdenek tért foglalni. A léczkerítések a másutt is láthatóktól nem különböznek. A deszkakerítéseknél semmi jellegzetest, a mi a bővebb leírást tenné indokolttá. Mindössze annyi említésre méltót találunk, hogy a vízszintesen futó deszkák egymástól sok helyen távol vannak a sasfákra szegezve, takarékosság kedvéért (l. 3. á. 8. sz.).

*

Az 4. ábrán bemutatott kerítések a ház tornáczát, vagyis folyosóját és a ház homlokzata előtt levő tért vagyis „ablakallát“ övezik.

A legegyszerűbb az 1. számú, melynél a sasfákon fölül s alul párhuzamosan, vízszintes irányban karfák futnak. A karfák a sasfáknak e czélra kivésett részébe kötődnek.

A 2-ik számú a *boronáskerítés*. Vastag, négyszögletű boronafákat raknak egymásra. Úgy készitik, mint a rakást. Keskenyebb oldalukkal fektetik egymásra. A sasfákat itt a ház ereszét tartó szárfák helyettesítik. Alsó részük csatornaszerűen ki van vésve s a boronafák megvékonyított végei ezekbe vannak bepöcsözve. A felső borona lapjával, vagyis széleseb oldalával kerül a többire s igy az mintegy peremül szolgál. A legalsó boronafát *asupallunak* nevezik.

Ujabban, különösen a homlokzat felől rendesen függélyesen egymás mellé illesztett deszkák képezik a kerítést. A 3. számú kerítés átmeneti a régi boronakerítéstől az új deszkakerítéshez. Két boronafa közé deszkák vannak szögezve. A fölső boronafa a szárfa közepén, vagy bevésett oldalán húzódik át.

A 4. számú kerítés deszkái szorosan egymás mellé sorakoznak, minden czifrázat nélkül. Az 5. sz. a deszkák 8—10 czentiméternyi széles köz hagyásával szegezvék a gerendákra. Ezen deszkáknak felső vége már kivágásos. A többi 6—18. sz. a. levők is egytől-egyig faragásosak. Ezen czifrázatoknak

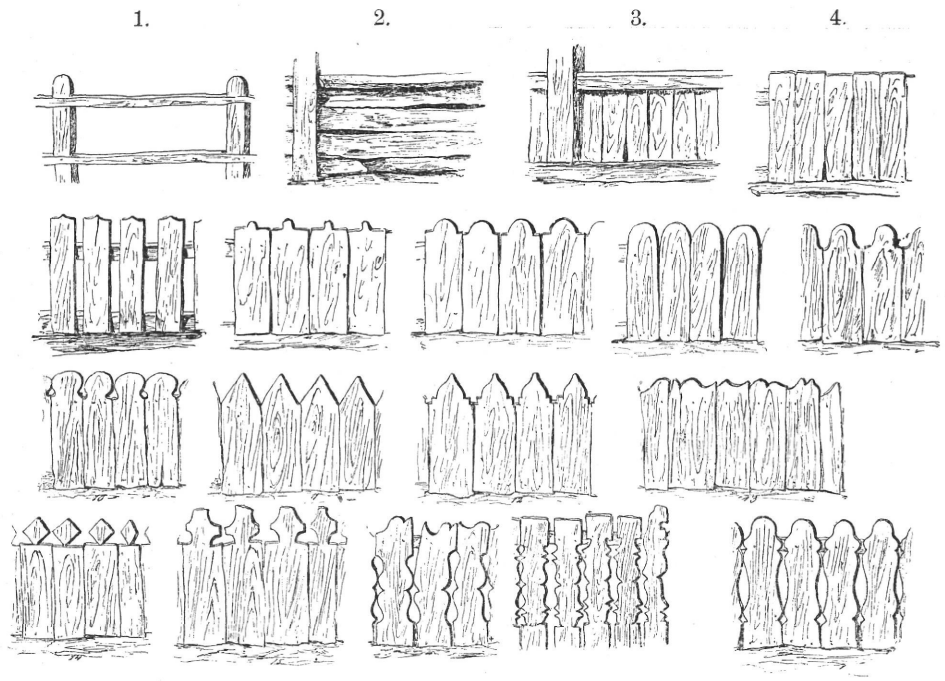

4. ábra. Deszkakerítések.

külön neve nincs. Alapvonásuk a deszka felső végénél félkör, három- és négyszög, továbbá fekvő s (∾) alakú. A deszkák oldalán levő kivágások hullámzó vonalak összetétele.

E kerítések deszkái túlnyomó részben keményfából és pedig bükk- és tölgyfából készülnek. Régebben puhafát, különösen fenyőt, egyáltalán nem használtak hozzá s gyalulatlanul alkalmazták.

E kerítések magassága csak 7 – 8 dm.

Az itt bemutatott kerítések nagyobb része a csertamelléki községekből és pedig főleg *Zebeczkéről* és *Pákáról* valók. Ezek is pusztulnak a mai alakjukban az olcsóbb és kevesebb munkát igénylő léczkerítések szoritják ki.

Gönczi Ferencz.

AZ „ELŐTE“ VAGY „TÉVŐ“.

Kemenczék, katlanok szájának betámasztására használja a nép az *előtét* vagy *tévőt*. Alakja teljesen a kemenczék, katlanok nyilásához alkalmazkodik s ehhez mérten félkör- vagy köralakú; vastagsága pedig jobbára anyagától függ. Készítik polyvás sárból, agyagból, sárral bekent vesszőfonadékból, deszkából, újabban vasból. Elnevezései, az *előte*, *tévő* országos elterjedésű, mégis vannak nyelvjárásterületek, hol az egyik vagy másik elnevezést érti csak meg a nép. Följegyzések szerint[1] az *előte* elnevezést Győrben, Pest-Pilis-Soltban, Csongrádban, Tolnában, Jászságban, Nagykúnságban, Hajdúságban, Biharban, Gömörben, az *előtőt* Szatmárban, az *előtőt* Hegyalján, a *tévőt* Nyitrában, Veszprémben, Kiskúnságban, Bácskában, Somogyban, a *tevőkét* Kiskúnságban, Békésben, a *tivőt* Fejérben, Komáromban használják különösebben. Valószínű, hogy mindkét elnevezés az *előltevő* régi alakból származott el.[2] Ugyancsak e följegyzések adnak számot arról is, hogy az *előtét* vagy *tévőt* sárból készítik Győrben, Kiskúnságban, Csongrádban, Nagykúnságban, Hajdúságban, Biharban, Szatmárban, Veszprémben, Fejérben, ezenkívül agyagból Pest-Pilis-Soltban, vesszőfonadékból Somogyban, fából a Szigetközben, vasból Csongrádban. Föltehető, hogy az *előtének, tévőnek* törzse vesszőfonadék ott, a hol erre alkalmas vesszőtermés kínálkozik, ellenben az Alföld nagy terjedelmű, fában szegény területein csak egyszerű, polyvás, szalmás sár, mint a hogy az Alföldön sárból készül ma is a nép kemenczéje, katlanja mindenütt.[3]

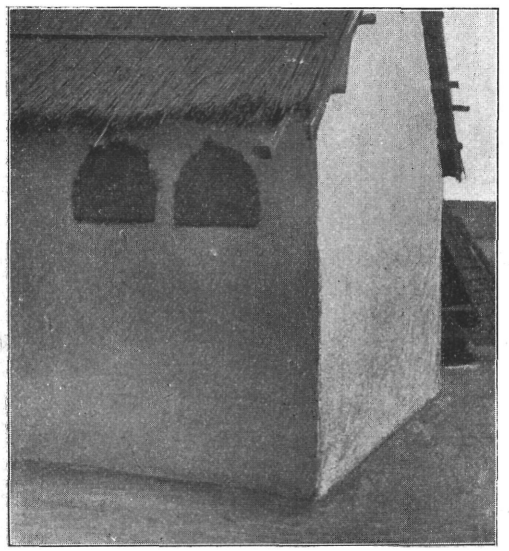

1. ábra.

A sárkatlanok, kemenczék összeállítását férfiak végezik; kitapasztásuk, kiégetésük, gondozásuk mindenütt inkább az asszonyé, hasonlóképen az előte készítése is. Az előte ugyanis nem emberéletre készül, mint az *öreg kemencze* (banyakemencze, boglyakemencze), könnyen törik, elhasználódik, miért is a jó gazdasszony állandó raktárt tart belőle. Ezért időnként

[1] Magyar Tájszótár 1838-ból, *Szinnyei József* Magyar Tájszótára, a „Magyar Nyelv“ és „Magyar Nyelvőr“ évfolyamai.

[2] L. „Magyar Nyelvőr“ XV: 32. és „Magyar Nyelv“ I: 364.

[3] L. *Timkó Gy.*: Boglyaalakú sütőkemenczék Szigetközből. („A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője“ VI; 186—188.)

sarat gyúr jófajta sárgaföldből, meg polyvából vagy szalmából s az így előállított keveréket vigyázva, előteformában föltapasztja a ház hátsó falára jó magasan, az eresz alá, hogy ne csúfítsa a ház ábrázatját, gyerek hozzá ne férjen, eső szét ne verje; vagy ha a hátsó eresz sem védi az előtét az idő viszontagságaitól, úgy bárhová, az esőnemverte oldalakra. Két, három előte is kerül így egymásmellé (l. 1. á.). Ott lassanként kiszáradnak, de a szalma, polyva miatt eléggé ruganyosak is maradnak. Azután a messzes falról könnyen lefeszíthetők.

Már ebben a formában is alkalmas volna az előte arra, hogy kemenczeborítóúl szolgálhasson. De a jó gazdasszony nem elégszik meg ennyivel. Lesúrolja gondosan az előte érdes oldalát, szegélyét s bemeszeli fehérre. Látni igen sok helyütt csinosan, virágokkal, alakokkal kipingált előtéket is. Vannak, a kik nagyban, piaczra dolgoznak s a különböző nagyságúakat 10, 20, 30, 40 fillérért árulják. Az előtét különben akkor teszik a kemencze, katlan szájára, hogyha már a tűznek nincs lángja, csak parazsa, egyébkor csak azért, hogy az aprójószág be ne mehessen a nyiláson (l. 2. á.). Hogy az előte biztosan zárjon, illetve állhasson, a kemencze, katlan száját menetelesre tapasztják. Az előte igen jól megtartja a meleget.

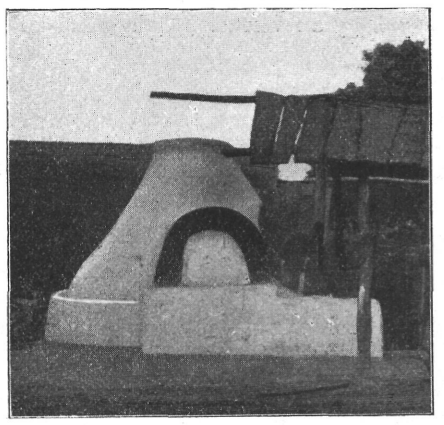

2. ábra.

A vesszőből font és sárral betapasztott előte készítése következő: Egy léczdarabot átlyukgatnak, a lyukakba különböző hosszúságú pálczákat tűzdelnek, úgy hogy elhelyezésükkel felülről félkört alkotnak. Ezen pálczákat már most fűzfavesszőkkel átfonják, azután a fonadékot mindkét oldalán mintegy ujjnyi vastagon sárral bekenik. A sárrétegeket lesimítják s kiszáradás után bemeszelik.[1] A fából és vasból készült előtékre fület vagy támasztót is készítenek.

Az előtét a nép babonás gondolatvilága is megszólaltatja: A kinek nincs aprójószága, Lucza estéjén elmegy a szomszédba, ott a szomszéd *előtéjibű* lop egy darabot, haza viszi, azután letapasztja a tűzhelyére — akkor sok aprójószága lesz; a szomszédban meg nem lesz aprójószág.[2]

Talán fölösleges is említenünk, hogy a házilag épített boglyakemenczék, katlanok készítésének hanyatlásával az *előték* vagy *tévők* kora is lejár.

Madarassy László.

[1] L. *J. K. Bünker*: Herde und Öfen in den Bauernhäusern des ethnographischen Dorfes der Millenniums-Ausstellung in Budapest. („Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.“ Heft I. 1897.)

[2] *Kálmány L.*: Szeged népe. I: 111.

BOTANIKAI GYERMEKJÁTÉKOK.[1]

A kisemberek is figyelemmel kisérik a természet úgynevezett „ébredését“ s fokozatos fejlődésének termékeivel a maguk módja szerint foglalkoznak.

Alig indul meg a nedvkeringés, a fűzfasípot csinálják, mert ekkor hámlik le a kéreg legkönnyebben fájáról. Leírásába itt nem bocsátkozom, megtettem azt már más helyen.

Azután nyílik a gyermeklánczfű (Taraxacum officinale), a volt „pongyola pitypang“, a melyből, mint neve is megmondja, lánczot csinálnak, úgy hogy a virág üres csövű szárának végeit egymásba dugják, miáltal ennek a virágnak a „gyermeklánczfü“ becsületes hangzású magyar nevét biztosították.

A lombfakadással azután a különféle koszorúk, párták, vállszalagok készülnek, úgy hogy a leveleket galydarabkákkal egymáshoz tűzik (1. ábra). Ezekkel azonban

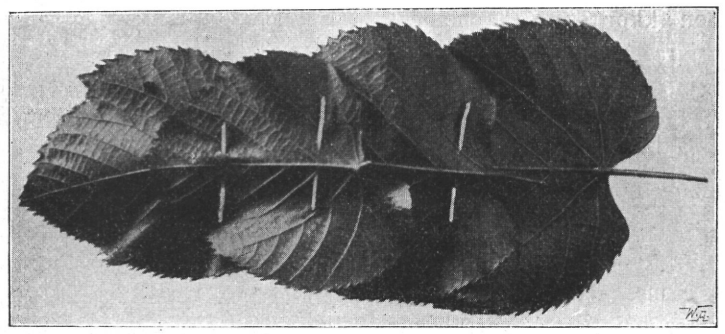

1. ábra.

nemcsak a gyermekek, hanem a felnőttek is ékesítik magukat, annak jeléül, hogy a zöldben voltak. Különösen Budán a leány magát is meg a legényét is ezzel dísziti fel, ez tehát már nem olyan egészen ártatlan gyermekjáték, hanem „átmeneti alak“.

Alkalmas még a különféle levél a füttyentésre, igy például az ákáczfáé, ha azt a száj s az üres hengerré formált kéz közé helyezik. A hagyma leveléről mindent levakarnak vagy kaparnak s csak az alsó durva epidermisét hagyják meg s azt a nyelvvel a fogakhoz szorítják s úgy füttyentenek vele.

A füttyentés sipolássá válik már a Caragana arborescens (Budán: Pfeiferlbam) zöld, éretlen, de már teljesen kifejlődött hüvelyével, melynek hegyes végét leharapják, a szárát letépik s a domború hosszában a szálát lefejtik, a hüvelyt szétnyitják, a magvakat kitakarítják (2. ábra), a hüvelyt újból összecsukják s a nyilt végével kifelé a szájukba dugják s belefújnak. A fúvás erősségéhez képest 2—3 hangot is lehet *egy* sípból kicsalni.

A puffogtatáshoz is levél kell, melyet az ugyancsak üres hengerré formált balkézre fektetnek s a jobbkéz lapos tenyerével ráütnek, miáltal a levél nagyot szólva elreped.

[1] L. Ztschrf. f. Öst. Volksk. 1899. Pag. 132.

A levél után következik a virág. Budán a rózsa sziromlevelével öngyilkost játszanak. A jobbkéz három ujjával összefogják ugyanis a széleit, hogy hólyagot képezzen, a melyet hirtelen a homlokukhoz csapnak, miközben elkiáltják magukat: „Jaj, agyonlőttem magamat“. Persze a csattanás s a homlokon fellépő piros folt illusztrálja e felkiáltást. Ilyen csattanást a Silene inflota virágjával s a szőlőbogyó kiszitt s újból felfújt héjával is szoktak elérni.

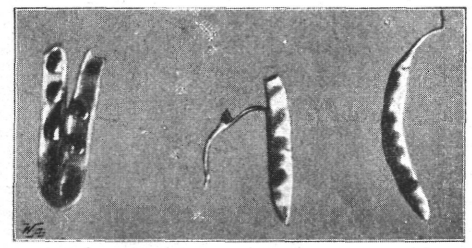

2. ábra

3. ábra.

A termések közül, különösen az Acer platanoides szárnyas termése, ennél zajtalanabb, de annál komikusabb hatást ér, a midőn néha egész sor gyermek egymásba fogódzkodva a budai bástyán sétál s a még zöld, de már kifejlett termés felét az orrára felpeczkeli (3. ábra) úgy hogy a magház a lapos oldalokkal párhuzamosan fel van vágva (4. ábra) s az orrcsontra nyereg módjára felhúzva, úgy hogy a szárny kakastaréjosan égnek mered. Ez a játék a kakasorr.

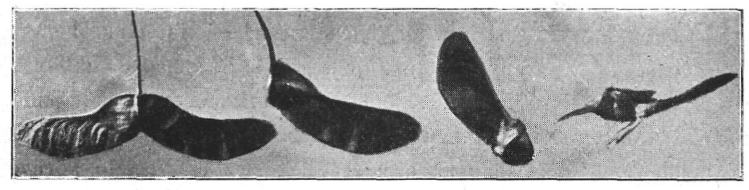

4. ábra.

Ilyenkor a zöld muhar (Setaria viridis) kalászával is játszanak, úgy hogy a két tenyérrel vályút formálnak s a kezeket szintes irányban ide-oda mozgatják, miáltal a kalász természetesen mégis csak *egy* irányban: a szár irányában indul előre, mert a sertéi a visszafelé csúszását, vagyis a kalász csúcsa irányában való mozgást megakadályozzák. Még inkább nevetnek azonban, ha valaki a ruhája ujjába dugja azt szárral felfelé s most ki akarja azt onnan rázni, mert minél többet rázza, annál inkább feljebb kúszik, míg végre a nyakán bújik ki; ezt régente „Hansl“-nak hivták, a mint a németben egyáltalában „hänseln“ vagy „hansln“-nak mondják a bolondítást vagy megtréfálást, a mit ez a fűkalász meg is tesz, a mikor a helyett, hogy alúl hullana ki az ujjából, a nyakán mászik ki az illetőnek. Valóban életveszélyessé válik azonban ez a „Hansl“, ha valamely tapasztalatlan gyermek a szájába veszi szárral befelé, mert a száj s a nyelv mozgatása mind

beljebb a torkára hajtja s magam is láttam már egy a fuldoklástól kékülő gyermeket, a kinek orvos vette ki a torkából, mert azt kiköhögni nem lehet.

A németségnél a „Hansl“ mellett mindig a „Gretl“ is ott van s e kettő nevén egy régi budai ugyancsak vexáló játékot ismerek, melynél mind a két kéz mutató- s középujja szerepel csak. A mutatóujjak mindegyikét fűszállal kötik körül, míg a középujjak meztelenek maradnak. A játék azzal kezdődik, hogy mindkét kéz ökölre van szorítva s csak a két mutatóujj van az asztalra vagy padra kicsapva. Erre azt mondja a játszó: „Hansl flieg fort!“ felkapja a jobb kezét a feje mögé, miközben behajtja a zöld karikás mutatóujját s a középső ujját egyenesíti ki s azt csapja ki az asztalra. Utána azt mondja: „Gretl du aa! (auch)“ s a bal kezével végzi ugyanezt az eljárást. Továbbá mondja: „Hansl kumm wieda“, felkapja a jobb kezét s visszacseréli a középső ujj helyébe az eredeti zöld karikás mutatóujját, végre azt mondja: „Gretl du aa“ s a bal kézzel végzi ugyanezt.

Hát ez bizony így leírva felette egyszerű dolognak látszik s azért a beavatatlan gyermek mégis megbámulja azt a gyorsaságot s ügyességet, a melylyel a játszó egy hirtelen mozdulattal hol lekapja, hol megint visszarakja azt az ujjára kötött zöld szalagokat, a „Hansl“-t meg a „Gretl“-t, mert nem veszi észre, vagyis nem figyel arra, hogy nem a karikák kerülnek le-fel, hanem egyszerűen az ujjak cseréltetnek fel egymással.

Hathalmi Gabnay Ferencz.

FOGADALMI SZOBROCSKÁK MÁRIAGYŰDÖN.

A baranyavármegyei máriagyűdi búcsújáróhelyen is szokásban vannak a fogadalmi szobrocskák. Baranya, Tolna, Somogy és Bácsmegye katholikus lakossága jár a gyűdi búcsújáró helyre. A búcsúsok itt is fel szoktak ajánlani Mária oltárán fogadalmi szobrocskákat, melyeket „offer“-nek szoktak nevezni. Leginkább a bácskai németek, legkevésbbé az ormánsági (Siklós és Vajszló környékén élő) magyarok gyakorolják ezt a szokást.

E szobrocskáknak kettős a rendeltetése. Vagy azért adják, hogy maguk a felajánlók (vagy a felajánlók családjának valamelyik tagja) valami nyavalyából vagy betegségből, pl. szemfájásból, köszvényből, mellbetegségből stb. felépüljenek a Boldogasszony közbenjárása útján, vagy azért ajánlják fel, hogy beteg állataikat a Nagyasszony kigyógyítsa. E szerint tehát engesztelő jellegűek itt is nagyobbrészt eme szobrocskák.

De adják sokszor hálából is az elhárított csapás, az eltávolított veszedelem, a megszünt betegség után.

A szobrocskák rendszerint a siklósi bábosmesterek készítményei, kik pünkösd és Nagyboldogasszony körül állandóan Gyűdön árusítják készítményeiket, s az „offer“-eket, rendszerint fehér viaszból készítik. Nagy ritkán mézeskalácsból készült szobrocskákat is láthatni. Nagyságuk, áruk megegyezik körülbelül az Értesítő ezidei 1. számában leírtakéval. Leggyakrabban szem-, szív-, láb-, kéz-, tehén-, ló-, pólyásbabafigurákat lehet látni. A felajánlók mezítelen térdükön csúszva, három-

szor körüljárják a főoltárt (melyen a Boldogasszony kegyképe van elhelyezve), vagy igen gyakran kívülről az egész templomot, miközben kezökben tartják az „offer"-t. A szobrocskákat azután vagy a templomban, Mária oltárán helyezik el, vagy egyszerüen átadják a sekrestyés fráternak. A barátok a nagy mennyiségben összegyülemlő szobrocskákból gyertyákat öntetnek a templom használatára.

A kinek mije fáj, a fájós, beteg testrésznek megfelelő figurát ajánl fel; a kinek gyermeke beteg, gyermekszobrocskát tesz az oltárra. Állatbetegségek alkalmával az illető állat figuráját veszik. Éppen igy van a hálaáldozatoknál.

Igen érdekesek Gyüdön a szentélyben elhelyezett, üveg alatt őrzött régibb „offer"-ek; melyek nagy része ezüstből készült. Igen sok ilyen van, rámába vannak rakva, csoportositva, a szentély falaira aggatva. Alakjuk teljesen az, mi a viaszszobrocskáké.

Dr. Révai Sándor.

RÉGI SZÜRET A HEGYALJÁN.

Még a hetvenes években is gyönyörű élet volt a Hegyalján. Akkor még virágzott a szőlő s a lankás oldalakon a nap heve a „furmint" gerezdjein aranycseppet érlelt, a mely mindene, vagyona, féltett kincse volt a hegyaljai „kapás ember"-nek, a ki nemcsak megélhetéséért foglalkozott szőlőjével, hanem mivel ennél szebb foglalkozást nem ismert, de nem is akart ismerni.

Nemcsak a mindennapi munkája forgott e körül. Ez volt neki a szórakozása is. Eredeti szokásai ehhez füződnek s mulatságain ez elmaradhatatlan.

Mindenütt azt látjuk, hogy a legbensőbb szeretettel vonja körül kedvencz foglalkozása tárgyát, mely nemcsak gondolkodótehetségét, elméjét, de egész kedélyvilágát is betölté. Azonban elképzelhetjük azt a leirhatatlan fájdalmát is, a melyet a vész esztendeiben érzett. A hegyaljai ember olyan volt a pusztulás ideje alatt, mint az a gyermek, a kit haldokló anyja keblén hagynak, hogy annak kiapadó emlőiből az utolsó, jéghideg tejcsöppet is kiszivja. Igen. Mert ha szent hazánk a mi édes jó anyánk: úgy e jó anyának ott fakadt teje.

Igaz, most már újra épülnek a szőlők, de a régi jókedv s azok a tetszetős népszokások, a melyek ethnographiai szempontból is igazán érdekesek s eredetiségüknél fogva valóban följegyzésre méltók, jelenben már csak maradékai, illetőleg halaványmásai azoknak, miknek gyermekkorunkban tanui voltunk.

E szokásokat illetőleg, a hegyaljai városok közül Mád nagyközséget hozom föl elsőnek, a mely tulajdonkép még ma is mezővárosnak tekinti s czimezi magát, mint egyáltalán a hegyaljai községek legtöbbje.

Mádot azért említem elsőnek, mivel a multban ez volt a „Hegyalja" középpontja. Mint tudjuk, nagy uraink találkozóhelye. Itt tartották azokat a hires „mádi bál"-okat, a melyeket rendesen ilyen időtájban, késő őszszel — szüret után — rendeztek ott mágnásaink.

S elmondhatjuk, hogy a milyen gazdagon és fényesen zajlott le az úri mulat-

ság: éppen olyan szindús és eredeti szokásokkal tarkított volt az aranykedvü köznép farsangi „czéczó"-ja is.

A téli farsangnak három nevezetes bálja tünik szemünkbe. A „fáklyástársulat", a „kapástársulat" s a pintérek tánczmulatsága, a mely utóbbit mádi szójárással „bodnárbál"-nak neveztek.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a „fáklyástársulat" katholikus hitfelekezeti egyesület volt. Czélja: az istentiszteletek fényét emelni, nagy viaszgyertyákkal és lámpákkal való kivonulással; valamint „mozsarazás"-okat rendezni nagyobb ünnepek alkalmával. A „kapástársulat" a szőlősgazdák egyesülete. Ez amolyan olvasókör féle volt. Szervezete azonban a mesteremberek „czéhrendszere" nyomán alakult meg, míg a „bodnárok" testülete, mint ősrégi „iparos czéhegylet" szerepelt a városban.

Az első tánczmulatságot a „fáklyástársulat" rendezte. Ezt mindjárt a farsang elején: Jézus nevenapján tartották meg. És pedig egyáltalában mindeniket úgy, hogy vasárnap volt a bekezdő, kedden a középső és csütörtökön az utolsó „estibál", mely „alkalmakon", a régi „jó szokás"-hoz híven, a bálteremben betett főasztalnál szabad boritalt élvezett a vendég.

Itt ültek különben a bálon megjelent városatyák, a lelkészek, tanítók s más előkelőbb úri vendégek, kiket a jó öreg kántor, a „professor úr" tartott jó szóval, jó ízű adomákkal és nótával.[1]

A második farsangi mulatságot a szőlőmivesek adták, rendesen a farsang közepén, míg a farsangi vig életet a „bodnárbál" koszorúzta meg. A két első majdnem hajszálig hasonlított egymáshoz, mivel azokat a köznép rendezte; azért ezekről együttesen lehet megemlékeznünk. A harmadikról azonban eltérőleg szólunk, miután annak rendezése körül az iparososztály több eltérő újitásokat tett.

Tehát a két elsőről beszéljünk:

A bálra valo előzetes meghivásokat a „tánczmesterek" eszközölték személyesen és pedig ünnepélyes fekete magyar ruhában. Huszáros fekete atillájuk fölött vitézkötés tartotta össze a félvállra vetett dolmányt. Fejükön kalpag volt virággal, (ez a „fáklyástársulat" „tánczmestereinél" volt alkalmazásban), vagy huszárcsákó, a mely gazdagon volt ékszerekkel, aranylánczokkal és gyöngyökkel díszítve. (Ilyet használtak a „kapástársulat"-i tánczmesterek.)

A tánczmesteri tisztet rendesen két fiatal házasember viselte, a kik a városban a legjobb tánczosok voltak.

Az első, vagyis a „vasárnap esti" összejövetelt, nagy farsangi menet előzte meg. Ugyanis vasárnap délután, úgy estefelé, mint a Hegyalján mondani szokás: „kéttemplom után", a mikor a katholikusoknál is, meg a reformátusok templomában is véget ért a délesti könyörgés: az egyesületi házak környékén már csak úgy zsibongott a kiváncsiak serege. A czigány meg ugyancsak húzta az udvaron a „Rákóczi nótá"-ját, ha még olyan hideg volt is. Az egyesületi tagok pedig szorgoskodtak, készülgetvén a menetre. A mikor aztán mindennel rendbe voltak, s fölállottak az udvaron sorrrendben, kinyitották a nagy kaput s azon szép lassú tempóban indultak kifelé.

[1] Rendkivül népszerű ember volt abban az időben, mikor e sorok irója még gyermekéveit élte, az öreg Endre Antal kath. kántortanitó.

Igen szép volt e csoport a mikor már az utczán kibontakozott.

A menet előtt, előreszaladva ment mindig a „szőlőpásztor“ meg a „pásztorinas“. Az egyik ostorával csörditett egyet-egyet míg a másik, le-leemelte válláról a díszes „nagy-kelepet“ [1] s azzal csattogatott ütemszerűleg, a dobpergéshez hasonló indulót.

Ezek ruházata felpántlikázott magyaros ing és gatyából állott. Ezek után egy fehérlovas „maskara“ következett. A ló hosszú kötélen, egy vízszintesen lefektetett nagy kereket húzott maga után, a melyre két maskarababa (fiú s leány) volt erősítve s a melyek folyton körbe forogtak a továbbhaladásnál. Most jött aztán a legszebb csoportrész: két pejlovon egy-egy török pasának öltözött csinos férfi ült, közrefogva egy fekete lovon ülő magyar menyecskét. Közvetlen közelben, mintegy körülfogva ezeket, jöttek a „tánczmesterek“ s a „sáfárok“.

A „sáfárok“ tulajdonkép rendezők voltak. Tisztjük megegyezett a lakodalmak vőfélyeiével, csakhogy itt fölöttük állottak a „tánczmesterek“. Azonban nekik kellett ellátniok a vendégeket, a meneten is folyton kínálgatni a bámuló sokaságot, kit kulacsból, kit kancsóból, kit pohárból. Mádi különlegességnek mondhatjuk a „sáfárok“-at, a kiknek remekül díszített kötényük volt. Igaz, hogy a „bajai czéhszokások“ között szintén találunk ilyen díszkötényes legényeket, de ezek jelvényei mást jelentenek.[2] Így például a molnárlegényeknél a felszabadulást jelképezik, s ott a „háromszögű kötény“-t a lakozásra hivogatók kapják. Mádon azonban csak tisztán rendezői jelvényként szerepelnek a „sáfárkötények“;[3] ezek alakja hosszú, bokáig érő finom vászonruha volt, a melyen a szalag és virág egymást tolta ki a helyéből. És ezek a sáfárok egy ilyen czéczós menetnél s estélyeknél sokan voltak. Közülök kettő, esetleg négy is a körmeneten, hatalmasan megrakott szőlőtőkét czipelt, „az idei termés“ színe-javából.

Végre jöttek aztán összekeveredve a többiek. Az öregebb egyleti tagok s a nagyközönség elevenebb része, a mely a menettel tartott az utolsó lépésig.

Bezárta pedig a menetet a „banda“. S ez volt a díszes csoportrész vége, mert jött még valami ezek után is. A toldalék, mely rész tulajdonképen a gyermekek mulatságára vonult rendesen a menet után. Két csacsi húzott maga után egy rozzant szekeret, a melyre a szőlőből hazakerült madárijesztők és szalmafonásból készült „maskarák“ voltak felültetve. Ezekkel tréfás jeleneteket csináltak.

Ez a „roszkocsi“ úgy volt összeállítva, hogy az indulás után a kocsi hátulja rendesen elmaradt. Mire minden alkalommal nagy nevetés és hahotázás támadt. Az elmaradtakat persze lázas sietséggel iparkodtak utána segíteni a többinek minden ilyen alkalommal a működvelő suhanczcsoportok, kik folytonos pajzánkodással izetlenkedtek a „csacsifogat“ körül.

Igen természetes, a meneteken nóta is volt mindig. Ha a czigány belefáradt, a zenekarokat gyönyörű kardalok váltották fel. Szép hangú emberek laktak a Hegy-

[1] Kelep vagy jobban mondva kereplő. Madárhajtó. A további sorokban bővebben megmagyarázzuk.

[2] „Ethnographia“ XII. évfolyam 1901. 7-ik füzet. Melléklet „Bajai czéhszokások“.

[3] Bizonyos szepességi befolyás alatt állván: „sáfárschurz“-nak is nevezték, mint egyáltalában a férfiak kötényét. Csak a nők ünnepi ruhájához tartozó finom kötényt nevezték *„kötőnek“* a mádiak.

alján mindig. Ott még a gyereknek is élvezetes előadása van. Szájról-szájra jár ott a nóta. Apáról fiúra marad. S ez a mádi népnek van leginkább a vérében. Ezt azonban csak mellékesen említem föl.

Egész sötétig tartott a körmenetezés, mivel több helyen állomást is tartottak, hogy a város nevezetesebb alakjait is megtiszteljék. Ezek között volt mindig a plébános, a ref. lelkész, a városbiró s a jegyző.

Este aztán fáklyás menetben vonultak a „Kék Szőlő“ című régi híres nagyvendéglő tágas „szálá“-jába, a hol a csapongó jókedv s igazi magyar barátság tartott annyiszor és annyiszor lakozást.[1]

Főtánczuk a „csárdás“, a „palotás“ és a „körmagyar“ volt, a melyek többször az úgynevezett „osztó“-val kezdődtek. Vagyis, nehogy valaki „petrezselymet“ áruljon, a „tánczmesterek“ egy sajátságos melódia mellett, a párokat egytől-egyig tánczra szedték össze. De meg azért is volt ez az „osztó“ szokásban, hogy úr és paraszt együtt mulathasson, mert szó a mi szó, az előkelő társaságok sohasem hiányoztak a szőlőművesek mulatságairól.[2]

A „bodnárbálok“ is elevenek voltak. Persze azokon már minden simább volt. A meghivásokat irott czédulákkal csinálták s körmeneteket nem tartottak. Egy eredeti különlegességgel azonban mégis föltüntek.

Ki látott már „bodnártánczot“ ? Azt hiszem csak az, a ki valamikor a mádi „bodnárbál“-on vett részt.

A „bodnártáncz“-ot bodnárlegények, csupán férfiak járták. Nemzeti színű szalagokba csavart abroncsot hozva kezükbe, jöttek a tánczterem közepére s azzal minden alakot csinálva, szintén egy sajátságos dallam kiséreténél lejtettek egy különös tánczkeveréket. Utoljára körbe álltak, magasra tartván, összefogózva az abroncsot. E körben aztán, közülök a legjobb tánczos, egy kisebb abroncscsal kezében jelent meg. Ennek az abroncsnak a belső oldalára egy oválad kicsi deszkalap volt erősítve, a melyre egy vagy két telt pohár bort tettek, a melyeknek sértetlenül kellett maradniok, a míg ez elsőtánczos a legnagyobb gyorsasággal, az abroncsot jobbkezének mutató és középső ujjain ide-oda, de mindig körbe forgatta. A mi természetes, mindig tánczolás közben történt. Ilyen abroncsforgatás közben le kellett ülnie, sőt feküdnie a szólistának.

Különben ez a dolog a mádi gyerek előtt nem volt nagy „virtusság“, mert kiskorától fogva gyakorolta. Ez olyan általános foglalkozás volt, a mit a gyermekek is utánoztak. Ez olyan volt, mint a „nyilas puska“, vagy mint a „kunyhó“ s a „kelep“-csinálás.

A „kunyhó“ és a „kelep“, a „szőlőpásztor“ felszerelését kiegészítő föltétlen kellék, a mely igen fontos szerepet játszik a „pásztor“ hivataloskodása alatt. Ez kiséri őt első lépésétől az utolsóig, a míg az „őrzésben“ naponként „kerül“-get, vagy: „*rigózni mégyen*“.

A mikor a „pásztortétel“ elvégződött, s a választott férfiú „őrzésébe“ lépne:

[1] Ez a híres mádi nagyvendéglő néhány év előtt leégett. Falai még ma is tető nélkül meredeznek az ég felé. Tulajdonosa a mádi közbirtokosság.

[2] Az „osztó“-táncz ütemes séta volt, mint a franczia négyes egy figurája. Olyan forma, mint a kassai polgárbálokon divott „sub regula“-táncz. Lásd: Magyarország vármegyéi és városai I. kötetét, Abauj-m. leirását; „sub regula“-táncz: 204-ik lap.

szigorú parancsba kapja, hogy nyolcz nap leforgása alatt, az őrzésében levő „törvény"-en, a „kunyhó"-t elkészítse. S hogy az előtt, a „szabadulás"-ig, mindennap: reggel, délbe és este a „csattogtató" keleppel a szokásos verseket eljátsza, jobban mondva elkelepelje. Ezek után pedig a szükséges „kerülés"-t megtenni el ne mulaszsza. — Ezek tehát fő-fő feltételek s a pásztor ezeknek hűségesen alá is vetette magát.

Először is kelepet csinált. A kelep nagyban olyan formán nézett ki, mint az a gyermekjáték kereplő, a mint a rongyszedők árultak. Azonban kétféle volt ez is: „csattogtató" és „röhögő". A csattogtatóval a „tőtvény"-en taktusra lehetett kelepelni, míg a másikkal, a „röhögő"-vel t. i. a „kerülés"-nél, csak „rigózni" lehetett. Ez nem volt modulálható. Ez mindig egyformán „röhögött".

A kelepet mindjárt az első napon megcsinálta a pásztor. A következő napokon aztán a „kunyhó"-ján dolgozott.

A „kunyhó"-t, mint már említettem is, a „tőtvény"-re kellett fölépíteni. A „tőtvény" az „őrzés" közepén egy kiemelkedő helyen, magasan összerakott kövekből, bástyaszerű töltésből állott, a melynek a teteje, mint egy kényelmes terrasz, elegyengetett földdel volt megtöltve.

A „kunyhó" úgy nézett ki, mint egy óriás nagy „bébékalap", vagy mint egy legyező, a melynek a közepét félkörben kivágták. S ez az eleje volt a kunyhónak. A homlokzata. Mádi szójárással: a „karimája".

Úgy a „kunyhó karimája", mint a karima alatt levő száraz bejáró oldalfalai, valamint a mennyezete is, „patics"-ból, mogyoró- és fűzfavesszőkből volt fonva, betapasztva erősen agyagos sárral. Ez besimítva s kimeszelve szépen fehérre. Remekül nézett ki a szőlők zöld smaragdján ez az egyszerű, de izléses fehér kalap, a körülötte mozgó pásztorinassal, a ki estefelé rendesen egy kis tüzet gyújtott az oldalánál.

A „kunyhó" hátsórésze, mint a kocsikra alkalmazott ponyvasátor, rendes folytatása volt az oválad alakú száraz bejárónak s az gazzal, száraz füvel volt berakva. Bútorzata egy agyagból összevert fekvőhely volt, a melyet moha borított be. Ezen volt elhelyezve a pásztor „csurapé"-ja, parittyája s dohányzó készsége. A tetőbe beszurkálva álltak a nyársak a szalonasütéshez, a „csurditás"-hoz mindenkori készenlétben. Ide volt felakasztva a pásztor tarisznyája is. A „csattogó" s a „röhögő" künnállottak a karima tornáczában.

Késő őszszel aztán, a mikor az utolsó „fürt"-öt is leszedték a tőkéről, gyönyörködve láttuk esténkint, mint gyulad ki, itt is ott is a hegyeken, a gonddal fölépített pásztorkunyhó. S az erős lángnyelvek vitágításánál ott láthatta a szemlélő rendesen a kunyhó építőjét is: a pásztort, puskával kezében. Ez volt a „szabadulás" jele, a mely minden pásztornál ünnepélyesen, lövöldözés és díszkelepelés között történt.

Örömünnep volt ez, mert a felelősség terhe leesett ezzel a pásztor vállairól. No meg, másnap reggel beszedhette már a „pásztorbér"-t is.

Balogh Ferencz.

LAPPFÖLDI UTAM.

A mult évben Lappföldön tett tanulmányútamat ez év nyarán folytatva, ezúttal Észak-Norvégia nyugati fjordjait jártam be. (Útvonalamat l. 1. á.) Első pihenőmet az északi szélesség 69. és 70-ik foka között fekvő Lyngseidetben tartottam, a hol nyaranta két hónapig a különben határos Svédországban tanyázó nomád lappok legeltetik rénszarvasaikat. Bár ez évi utazásom czélja ama lappok nyelvének és életmódjának tanulmányozása volt, kik az Enare-tó és az Oroszországot Finnországtól elválasztó Pasvik-folyó vidékein laknak, de azért nem veszett kárba e csekély

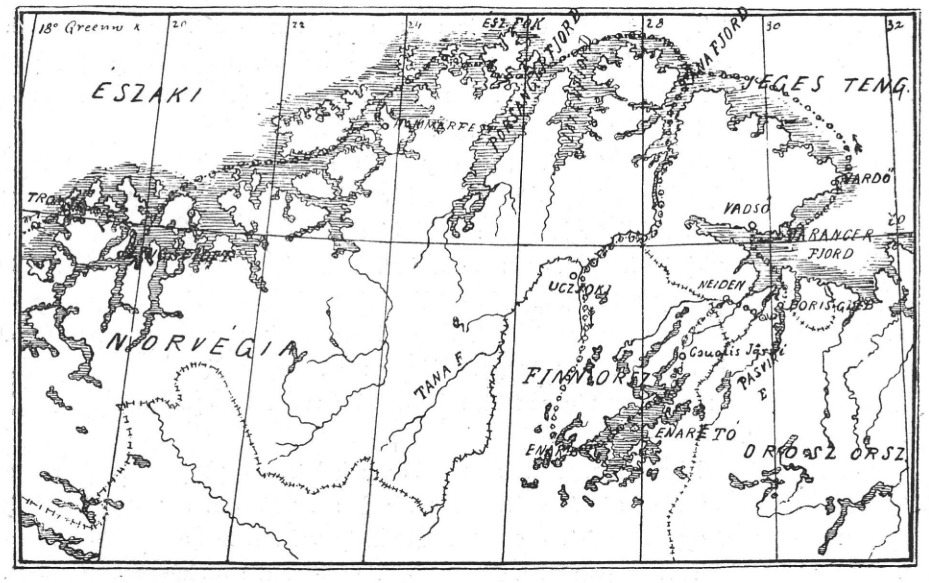

1. ábra. ooooo = útvonalam.

kitérés, mert néhány apró mesén kivül, a melyeket Lyngseidetben gyűjtöttem, elég jól megismerhettem a svéd nomád lappok életmódjait is. Aztán a kitérés nem is mondható valami nagynak, mert Lyngseidet Tromsőtől csak 8 órányira van; az út pedig, a mely odavezet, Norvégiának legszebb vidéke. A keskeny kis fjordok, a melyeket két oldalról örökös hóval borított hegyek határolnak, olyan lelkigyönyört nyujtanak az erre utazónak, a milyet nem nyujthat Európának egy országa sem.

Alig hogy megállott hajónk Lyngseidetben, tüstént a lappok felől kérdezősködtem. De Lyngseidettől még körülbelül 10 perczig kell menni, míg az apró nyirfákkal benőtt dombokon megpillanthatjuk a lappok keresett telepét. Az örökké füstölgő sátorok, melyek előtt rendszerint egy-két kuvasz is ugat, rögtön sejteti, hogy nomád néptől lakott területre értünk (l. 2. és 3. á.). A vászonnal bevont lapp sátorok, a melyeknek magassága 3,

átmérője pedig alig 4—5 méter, roppant primitivek és hogyha nem bizonyos tervek szerint készítnék, nem sokban különböznének vándor-czigányaink vászonsátraitól. És egy ilyen primitiv kis sátor, a melynek kéménye egyszersmind ablak is, és a melyen a kívülről betóduló hideg és a belülről elszálló meleg örökös harczokat folytatnak egymással, még annyi kényelmet sem nyujthat a szegény lapp embernek, hogy legalább felállhasson benne. A „goatte"-nak nevezett lapp sátor közepén néhány darab kővel bekerített hely van, melyen éjjel-nappal vígan lobog a tűz; a sátor aljának többi részét pedig

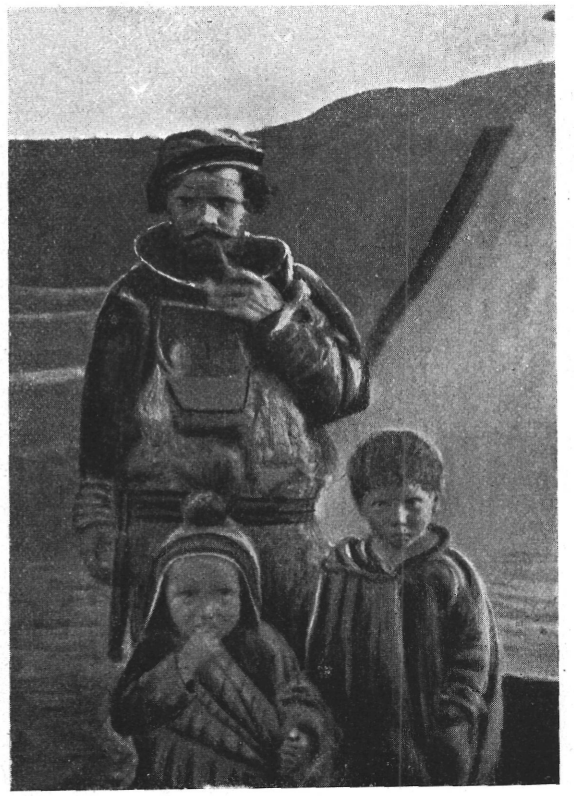

2. ábra.

fenyő- v. nyírfagally boritja mindenütt és ezen ül az egész lapp család. Mikor kinyitottam a vászonból készült keskeny ajtót, alig láttam a sátorban lakókat a füsttől s a mint egyet-kettőt léptem a sátorban, rögtön megbotlottam a fenyőgallyon. Kevés hijja volt, hogy a tűzbe nem estem. Asztalt vagy székeket hiába keresnénk, a sátrakban mindez ismeretlen dolog. A lapp biztosabban ül a nyírfa- vagy fenyőgallyon, legfölebb lábait teszi maga alá. Az ilyen sátorban való élet különösen akkor kellemetlen, a mikor beköszönt a hosszas esőzés. Ilyenkor beszorul az egész család és még annyi hely sincs a sátorban, hogy az idegent leültethessék. Mert a sátor alján körös-körül annyiféle apró-cseprő tárgyat látunk, hogy alig van ott egy tenyérnyi

üres hely. Ezenkívül két-három kuvasz is benn fekszik ilyenkor, mert bizony ezeknek sincs más menedékük.

Mennyivel jobb dolga van a Tana-folyó mentén faházakban (l. 4. á.) vagy tőzegkunyhókban élő halász lappoknak, a kiket ez évi utam folytatásában szintén meglátogattam! Pedig e lakások szintén primitivek. Ha például egy-egy tőzegkunyhót messziről meglátunk, alig gondolnók, hogy azok emberi lakások. Ez alaktalan, gyeppel benőtt földkunyhóknak az ajtaja

3. ábra.

ugyanis legnagyobbrészt annyira alacsony, hogy csak lehajolva juthat be az ember.

Mikor egy ilyen földkunyhóba bementem és „buore baeive"-t (jó napot) kivántam a kunyhó lakóinak, azt gondoltam, hogy bámulva állanak fel helyükről. De nagyon csalódtam. Nagyobb közönyt nem tapasztaltam még soha az életben. Fél óránál tovább időztem közöttük, a nélkül, hogy a helyükről megmozdultak volna, vagy akár hozzám, akár egymáshoz csak egy árva szót is szólottak volna.

A halász lappoknak, a kik legnagyobbrészt már letelepedtek és folyók vagy tavak mentén laknak szerte-széjjel, legjellemzőbb sajátsága éppen a hallgatás, míg a nomád lappok, a kik csaknem az egész éven át ide-oda

járnak rénszarvasaikkal, sok oly dolgot láthatnak útközben, a mi aztán mindig emlékükben marad. De a halászattal foglalkozó lapp is beszédessé válik, mihelyt elhagyja háza tájékát. Így, midőn a Tanán felfelé utaztam, két halász lapp vitt sajkáján egész Uczjokiig. A 102 kilométernyi vízi-úton, melyet két nap alatt tettünk a Tanán, eléggé meggyőződhettem élénk kedélyükről. A Tana-folyó vidéke nagyon is egyhangú (l. 5. á.) és mégis minden kis dolog megragadta élénk figyelmüket és ilyenkor csak úgy folyt belőlük a szó. Azonkívül a nyírfaerdőkkel borított hegyek közt, a hol a széles, de sekély Tana folyik, néha fél napig is utaztunk felfelé, a nélkül, hogy élő lényt láthattunk volna. Az alacsony, fából épült kis faházak pedig (l. 6. á.), a

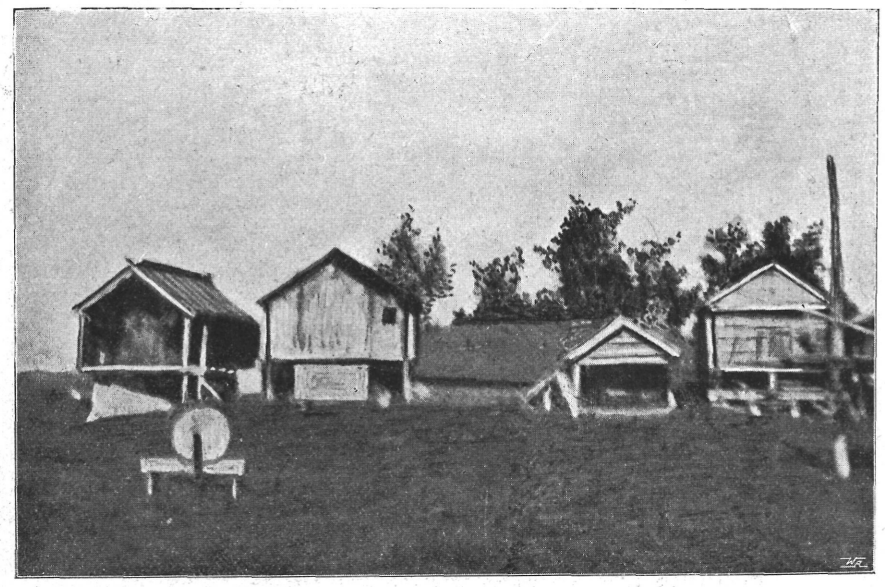

4. ábra.

melyek a Tana partján feküsznek szerteszét, különben sem igen festői látványok. Azonkívül az egymástól roppant távolságban levő lapp falvak közt egyet sem találtunk, a mely hét vagy nyolcz kunyhónál többből állott volna. És ha bevetődik az utas egy ilyen lapp faluba, bámulattal s félelemmel tekintenek reá. Pedig az idevaló lapp, kivált ha tisztában van már szándékunkkal, általában véve vendégszerető nép. A hal és az aludttej, a mely kivált nyáron legfőbb táplálékuk, mindig elég bőven van készletben náluk és ha bevetődik hozzájuk egy utas, ritkán távozik el, hogy meg ne kínálnák. A halon és aludttejen kívül a kávét is roppant mértékben fogyasztják. Sőt tán kevés hely van, hol aránylag annyi kávét fogyasztanának el, mint éppen itt a messze Északon. Hogyha munkaközben megszomjuhozik a szegény lapp, jót iszik a polczon levő nagy kávés kannából s úgy folytatja megint tovább a munkáját. Mivel a norvég lappoknak főfoglalkozása éppen a halászat, legtöbb idejüket, különösen nyáron, a folyók vagy tavak partján

töltik. A Tana-folyó torkolatától egész Uczjokiig sokszor volt alkalmam, hogy megfigyelhessem halászatuk közben. Néha órákig is elültek egy helyen, mig egy-két hal a horgukra akadt.

De ha otthon van is, örökösen dolgozik a férfi. Faházának belseje a legtöbbször valóságos kis asztalosműhely, melyben örökösen azon töri fejét, hogy lehetne házieszközeit minél jobban tökéletesítni. De a lapp nő sem ül ám soha tétlenül, mert nemcsak hogy ruhát és bocskort varr az egész családnak, hanem még más, inkább férfiaknak való munkákat is végez. Így, midőn elhatároztam, hogy Enaréból bejárom az Enare-tó minden zegét-

5. ábra.

zugát, rendesen egy-egy lapp asszony vitt tovább sajkáján. Pedig néha 20—30 kilométert is megtettünk egyszerre.

De nemcsak hogy szorgalmas a lapp nép, hanem ezenkívül roppant vallásos is. Papjaik — a kik néha 70—80 kilométernyire is elmennek, hogy a 7 vagy 8 faházból álló kis faluban hirdessék havonként egyszer az Isten igéjét — valóban tiszteletet érdemlő, nehéz hivatásuknak élő egyének. Habár a lapp nyelvben eléggé jártasok, a prédikációt a norvég lappoknál mégis norvég nyelven tartják, melyet egy értelmesebb lapp férfi lapp nyelven tolmácsol a híveknek. Istentiszteletükön több izben vettem részt s bámulnom kellett egy-egy ilyen lapp nyelvbeli készségét, melylyel a pap igen hosszú norvég mondatait, minden gondolkodás vagy fennakadás nélkül, lapp nyelven közölte a hivekkel.

A Finnországban élő, úgynevezett enare-lappoknál, a három nagy

ünnepet kivéve — mikor a pap lapp nyelven prédikál — az istentiszteletet ma már finn nyelven tartják, a mit ott, minthogy majd mindenki finn nyelven is beszél s a lappok nem is ragaszkodnak már annyira az anyanyelvükhöz, könnyen kivihettek. Az enare-lappok, a kik különben már alig 8 vagy 9 százan vannak, lassan-lassan el is felejtik nyelvüket. Már most is találtam több oly lapp gyermeket, a ki jobban beszélte a finn nyelvet, mint saját anyanyelvét. Enare faluban már állandó iskolájuk is van, a hol a tanítást kizárólag finn nyelven végezik. Igaz, hogy ez iskolában a tanítás csak akkor kezdődik, mikor már a tavat elég erős jégkéreg borítja. Ilyenkor aztán az Enare-tó jegén, kivált ha a jeget még hó is takarja,

6. ábra.

a legmesszebb vidékről is, egész sereg szánkót repítenek a rénszarvasok Enare faluba.

A norvég lappoknál azonban ezzel szemben még igen sok helyt vándor tanítók vannak, a kik egy-egy helyen rendszerint csak három hónapot töltenek, hogy a fából épült s gyeppel fedett Muzsák templomában 15—20 lapp gyermeket a hittan és norvég nyelven kívül még a lapp nyelvben is oktassanak. E rövid tanulás daczára is a legtöbb lapp eléggé értelmes. Alig van lapp kunyhó, a hol a bibliát a polczon ne látnók. Sőt, a mi meglepő, két kis hírlapjuk is van. A „Nuorttanaste"-t (Észak csillaga) vagy pedig a „Sagai Muittalaegje"-t (Hírmondó) a legkisebb faházban az asztalon találjuk. Igaz ugyan, hogy e lapok havonként csak kétszer jelennek meg és hogy tartalmuk eléggé gyenge, de azért a mindennapi életbe vágó dolgokon kívül néha-néha jóízű adomák, sőt politikai hírek is találhatók bennük.

Azonban bármily értelmeseknek mondhatjuk is a szegény lappokat, mindazáltal a régi időkről vagy származásukról alig van sejtelmük. Töredékes, apró kis meséik, a melyeknek hőse legtöbbször valamely óriás, igen kevés világot vethetnek régi életükre. A keresztény vallást is csak néhány száz éve, hogy lassacskán felvették. Azelőtt hegyeken és sajátságos alakú sziklákon rénszarvasokat áldoztak pogány istenüknek. Ilyen áldozó helyeket, — melyekről a lappok különféle meséket beszélnek, — Kjosenben, Uczjokiiban és az Enare tó egyik kis szigetén még ma is láthatunk.

7. ábra.

Ez utóbbi áldozóhelytől körülbelül fél kilométernyire az Enare-tó másik kis szigetén, az enare-lappok temetőhelye van (l. 7. á.). Ide temetik halottaikat az enare-lappok, még a tó legészakibb részén fekvő „Csuolis-järvi"-ből is, a mely pedig körülbelül 110 kilométer.

Augusztus hó 8-án reggel — bevégezvén az e vidéken folytatott tanulmányaimat — egy vitorlás sajkán Csuolis-järvinek vettem az utamat. Mivel a legtöbbször kedvező szelünk volt, 30 óra alatt megtettük az utat, a nélkül, hogy ez utunkon egy élő lényt találhattunk volna. A sajka ugyanis mindenütt a szigetek közt halad, a lappok pedig a tó partjain laknak szerte-széjjel, és ha Enareban nem szerez az utas valami élelmet, akár éhen halhat e lakatlan helyen. Aztán néha, hogy ha ellenkező szél fúj, három napig is a tavon hánykódik az utas. Kimondhatatlan volt azért az örömöm, midőn két nap mulva már a Varanger-fjord déli partján épült Neidenbe érkeztem,

a hol már a mult évben is töltöttem egy napot. Csinos lapp templomát, a melyet a norvég kormány építtetett, ezúttal is többször megbámultam.

Alig pihentem ki a két napi út fáradalmait, a Pászvik-folyónak vettem az utamat. Sziklás s leginkább csak rénmohával borított hegyeken keresztül juthat el az utas a Pászvik-folyóhoz. E folyó jobb partján már mindenütt orosz lappokat találunk, mert a Pászvik-folyó határvonal Norvégia s Oroszország között. Az alaktalan földkunyhók s apró kis faházak (l. 8. á.; a 9. ábra ide való templomot ábrázol), melyekben e lappok szerte-széjjel élnek, bizony nagyon kevés kényelmet nyujtanak. Mikor bementem egy

8. ábra.

ilyen, inkább tyúkketreczhez, mint emberi lakáshoz hasonló kis házba, az egész családot étkezésnél találtam. Egyetlen szék nem volt az egész házban, hanem a fal mellett levő falóczákon ült az egész család. Ágynak szintén se híre, sem hamva, helyette a széles lóczákat használják fekvőhelyül. Alig hogy beléptem a faházacskába, tüstént megkináltak egy csésze kávéval, mert az orosz lappok már nem kávét, hanem teát isznak és épp oly nagy mennyiségben fogyasztják a teát, mint a svéd vagy norvég lappok a kávét.

Vendégszeretet dolgában az orosz lappok sem maradnak el a többi lappoktól. És ezt nemcsak az idegen tapasztalja náluk, hanem, a mint láttam, közöttük is az „enyém“ egyszersmind a „tied“ elve van szokásban. Így, ha bejött hozzánk a szomszédból egy lapp és valami ennivalófélét látott, szó nélkül felvette és elfogyasztotta.

Bármily vendégszeretetben részesültem is a lappok között, alig vártam, hogy a hajónk Vadsőbe induljon. E parányi norvég városkában, melynek több mint fele letelepült finn lakosból áll, már alig 5—6 norvég lappot láthatunk. Ezek is kiváncsiságból vetődnek be egy-két napra e kis városkába. Az egészen fából épített kis város, melynek sok házát még gyep vagy moha fedi, itt a messze Északon elég kellemes benyomást tesz az idegenre. Én azonban már az elmult évben is éltem e városkában néhány napig, azért egyenesen a Vardőbe vivő hajóra szálltam fel. Négy óra mulva már Vardőben kötött ki pár órára hajónk, ez örökké hideg, a

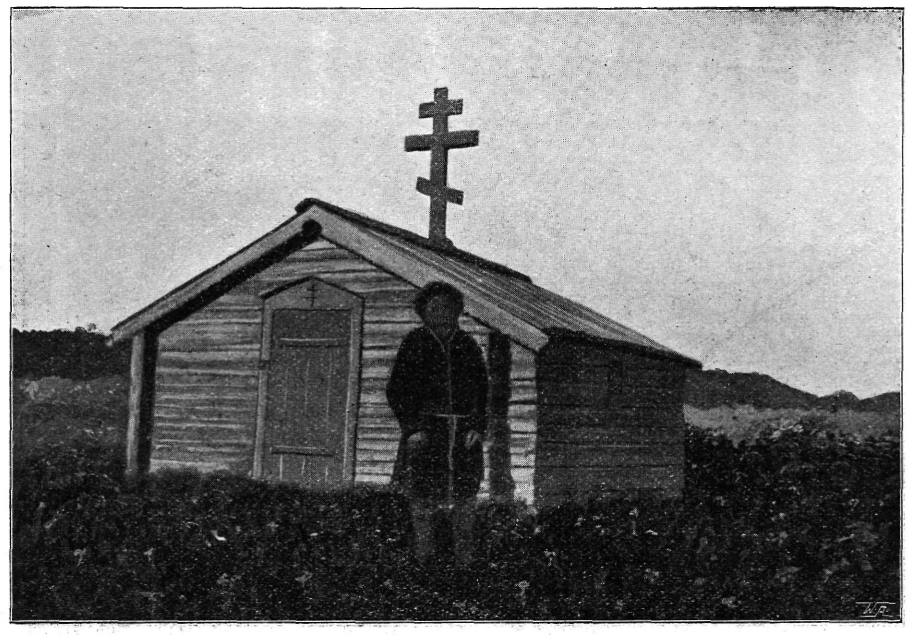

9. ábra.

halszagtól teljesen áthatott, barátságtalan kis városkában, melyben ma már ritkán fordul meg a lapp. Nem is volna érdemes itt egy órát sem töltenünk, ha nem vonzaná az utast a kikötőnek az a szép része, a honnan Nansen „Fram"-ja az északi sark felé vette útját. Kissé elmerengtem én is e szép helyen, majd visszatértem a hajónkra és Hammerfesten át hazafelé vettem az utamat, eltökélve, hogy a magyarral rokon lapp népnek néprajzi felkutatását mielőbb folytassam.

Báthori Ferencz.

ÁLLÍTÓLAGOS MONGOLOK A BRETAGNE-BAN.[1]

Bretagne kellős közepében, egy kis tengerparti városban, Pont l'Abbé-ban, nem messze Quimper-től, oly népies ipar virágzik, a pont-l'abbé-i varrottas, mely a más breton kézimunkáktól teljesen elüt. Ez utóbbiak finom szövetre varrott konvenczionális mintákat mutatnak, nem úgy a pont-l'abbé-i „*bigouden*"-ek varrottasai. Ezek u. i. külön fajtát tesznek, külön szokásokkal, viselettel és háziipari hagyomá-

1. ábra.

nyokkal, a kikről legközelebbi szomszédaik, a quimper-iek is úgy emlékeznek meg, mint „*khinaiak*"-ról s a kikről *Madame de la Bourdonnais,* a ki egész Ázsiát bejárta s annak ember-típusait behatóan tanulmányozta, „ki is mutatja, hogy *mongol eredetűek, a kik eddig még föl nem derített módon szakadtak ide* Francziaország e zugába, hol faji jellegüket, ethnográfiai tulajdonságaikat hosszú időn át érintetlenül fentartották s híven megőrizték nemzedékről-nemzedékre örökölt régi mintáikat is",

[1] E nem szakember tollából eredt figyelmeztetést azért tartjuk közlendőnek, mert az itt leírt néptöredéket némelyek egyenesen a Bretagne-ban rekedt magyarok utódjainak vélik, a mit a képek semmikép sem bizonyítanak.

Szerk.

melyeket ősi családi ereklyékről másoltak le s melyektől a legkisebbé is eltérni, egyenesen szentségtörésnek tartanák. Az egyetlen engedmény, melyet a változott idők divatjának tettek, az, hogy az utolsó félszázad alatt a piros vagy sárga gyapotot ők is sárga selyemmel helyettesítették.

Ha valaki meglesi őket, a mint ünnepnapokon templom után hazaszéledve csoportokba állnak össze az utczán, öltözetük benyomása szerint erdélyi vagy ormánysági kis faluban képzeli magát. A férfiak pazarul kivarrt, kettős elejű s féloldalt

2. ábra.

gomboló fekete vagy sötétkék mellényt viselnek, melynek elei nem egyformán vannak kidolgozva: az egyik gazdagon van kivarrva narancsszinű és lángvörös selyemmel s ezt vasár- és ünnepnapokon fordítják kifelé, míg a másik egyszerűbb mintázatú, halvány sárga czérnával van kihányva s hétköznapi viseletül szolgál.

A mellény felett két-három rövid ujjast hordanak, a nyaknál alacsonyra szabva, melyeknek sárgán szegélyzett szélei egymást födik. Az ujjas a széles bőr tüszőig ér, mely minél régibb, annál nagyobb büszkesége a parasztnak. Mindezen öltönydarabok mennyisége és minősége az illető vagyonosságának és ennek következtében tekintélyének is megbízható mértéke s pompázó színeik kiáltó ellentétben

vannak a csárdás formájú kalappal, melynek fekete nemezéről hosszú pántlika lóg alá csokorra kötve. (L. 1. á.)

Kidolgozásra majdnem hasonló az asszonynép öltözete is, csakhogy itt természetesen a mellények luxusát a szoknyákban való fényűzés helyettesíti, a melyek bokorugrósak, rövidek s három-négy-sorosan végződnek, sárgás varrott szegélylyel. A derék feszes, testhez álló, nehéz sárga és narancsszín hímzéssel, de felül szűk s a csípő felé szélesedik. Az újjak gyakran három darabból vannak szabva, különösen ünneplőkön. A felső rész bő s a könyöknél dúsan kivarrt hajtókát képez,

3. ábra.

a mi határozottan keleti jellegre mutat, aztán egy színes alsó ujj borul a csuklónál megkötött finom fehér muszlin vagy vászon ingujjra. Arany rojtos, sujtásos vagy csipkés selyem vagy brokát kötény egészíti ki a díszes öltözetet, mely szintén igen gyakran anyáról leányra száll. (L. 2. és 3. á.)

Igen jellemző az asszonyok főkötője is, melynek ázsiai, vagy közelebbről épp tatár jellegét a tudósok erősen vitatják, tekintettel annak süveges kúp formájára. Ez igen komplikált alkotórészekből áll, melyek részletes leírását azonban itt mellőzzük, csupán szimbolikus részére, a tulajdonképpeni *bigouden*-nek nevezett korona-alakú tetőrészre mutatunk rá, a melynek elnevezéséről kölcsönözték az asszonyok is nevüket, úgy hogy a „bigouden“ név tulajdonképpen az asszonyokra

vonatkozik, a kiknek férjeik csak mint a „bigouden"-ek férjei szerepelnek a szomszéd falubeliek előtt. A bársony fejtakarón ülő magas fehér gyolcs- vagy csipkefőkötőt az állon szalag tartja össze, mely a jobb fül alatt van bokorra kötve.

A sajátos viseleten kívül egyéb eredeti szokásaik is vannak, mint például a többférjűség — polyandria — egy neme, mely abban nyilvánul, hogy feleségeiket kicserélik vagy kölcsön adják. Ez ugyan ellene mond annak a legendának, mely szerint a „bigouden"-főkötő eredete arra vihető vissza, hogy valamikor a hajdankorban a pont-l'abbéi asszonyokat, a míg férjeik halászaton voltak, egy angol flotta legénysége ostromolta meg, a kikkel szemben az asszonyok semmi ellen-

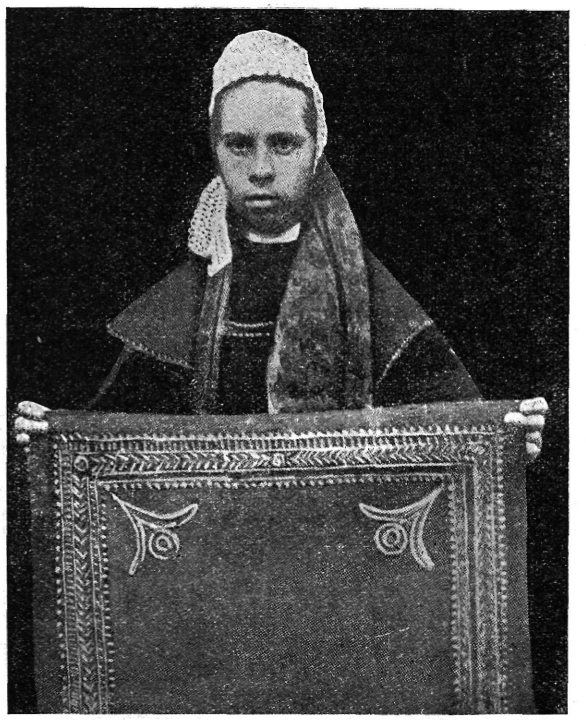

4. ábra.

állást nem fejtettek ki, úgy hogy hazatérő férjeik egyenesen az idegenek karjai közt lepték meg őket, mire büntetésül kimondták, hogy ezután örök időkig a megbecstelenítőnek tartott süveget viseljék, hasonlót ahhoz, a milyet a középkorban a zsidók, az iberieknél pedig a büntettesek viseltek.

Visszatérve e nép hímzőiparára, kiemelendő, hogy a mintákat gyakran ki sem rajzolják előbb a szövetre, hanem közvetlenül varrják ki tűvel. A bigouden varrottas különben mindig egyszínű, narancs, arany, vagy zöldes sárga, régebbi időben azonban piros volt. Az alapminta mindig ugyanaz, konczentrikus körök, kígyózó vonalak, zeg-zugvonalak egymásba fonódó karikák, kerek ívvonalak sorozata, konvenczionális pálmalevél-rajz, arányosan elosztott apró pettyek, — az, a mit a franczia röviden „étagé"-nak nevez. Fantázia, kompoziczió kevés van ebben

a díszítésben, az egész csak bizonyos jelrajzok, ábrák ismétlése. Ők maguk pávaszemnek nevezik ezt a népies mintát a pávafarkhoz való hasonlóságáért, már pedig tudjuk, hogy a pávaszem motivuma a keleti s így magyar ornamentikában is elég gyakori. Máskülönben az egész inkább valami régi keramikai díszítésre emlékeztet.

Fontos előttünk az asszír és fönicziai úgynevezett szárnyas körből (globe ailé) kifejlődött tökéletes tulipán-minta, melyet (a 4. á.) rajzban is bemutatunk. A „globe ailé"-t, a félholddal koronázott kört, oldalt két apró petytyel vagy körrel, sűrűn látjuk az asszír és fönicziai szimbolikus rajzokon. Utat törtek ezek az asszíroktól és fönicziaiaktól átvett szövőipar révén Görögországba is, a hol régi agyagneműdíszítéseken félre nem ismerhetőleg jelentkeznek.

Mindezek a dekorativ elemek azonban mythologikus forrásokra ütnek vissza a mennyiben az asszíroknál és fönicziaiaknál a napkultusz szimbolikus jelei voltak. Így a kerékminta a nap, a lehajló szarv a hold, a törött vonalak a víz stb. fogalmaival azonosok. Hangsúlyoznunk kell, hogy egész Francziaországban a bigouden-eken kívül csak egy velük közel rokon s szintén ázsiai eredetűnek hitt, Auvergneben élő népcsoportnál találunk ehhez hasonló jelenséget.

Nyelvi szempontból érdekesnek tartjuk még fölemlíteni, hogy a mindent éltető napot *heöl* névven tisztelik. A Szent Iván napján meggyujtott máglya neve *tantad*, melyet *„Au tan! Au tan!"* (a tüz!) kiáltásokkal boritnak lángba. Úgyde a *„tant"* vagy *„tat"* szó a vogulban is tudvalevőleg *tüzet* jelent.

Idézzük végül a franczia *Émile Souvestre* jellemzését a bigouden-ek tánczáról, de lehetetlen, hogy minden figyelmes olvasónak itt is rögtön eszébe ne jusson a magyar táncz. „A lányok — irja *Souvestre* — apró, rhytmikus lépésekkel, lesütött szemmel s hanyagul oldalt csüngő karral mozognak előre, fejüket könnyedén balra forditva, míg a legények emelt fővel, komoly tartással haladnak oldalukon. Egyszerre megállva szembe fordulnak a lányokkal s kézen fogva őket, hármat fordulnak velük, azután visszamennek helyeikre." *Souvestre* szerint ez a komoly, méltóságos táncz is vallási eredetre mutat.

Nem feladatunk e helyen messzebb menő következtetésekbe bocsátkozni. Át kell engednünk ezt a tért az őstörténet kutatóinak, az ethnographia és anthropologia tudósainak. De addig is érdekes kiindulópontul szolgálhatnak ez adatok a pont-l'abbé-i nép sajátlagos ethnikuma tekintetében, melynek kutatása szintén a magyarság feladata. *V. S.*

IRODALOM.

Az erdélyi szász ház és udvar típusa.

A Verein für siebenbürgische Landeskunde, vagyis az Erdélyi Honismertető Egyesület folyó év augusztus 24-iki közgyűlésén Nagyszebenben, egy tanulságos módszerű felolvasást tartott *dr. Schullerus Adolf*: Agrártörténeti párhuzamok (Agrarhistorische Parallelen) czím alatt. A szász ház és udvar nyomozására vonatkozó nézetét és eljárásmódját ismertette Schullerus. Érdekesnek találjuk azokat az alábbiakban röviden ismertetni.

Az udvar és ház tanulmányozása végett Schullerus nem rég bejárta-utazta a Mosel völgyeit, továbbá Sauer, Ur, Saar, Malmedy, Luxemburg és Metz környékét. Első látatra

igen kevés külső hasonlóságot vett észre amazok és a hazai szász udvar és házépítés között. Az udvarok ott kicsinyek, szabálytalanok, szűkös-szegényesek, úgy hogy még a trágyadombok is ki az utczára nyulnak. A házak magasak, keskenyek, csaknem kivétel nélkül emeletes kőépületek, összeépitve a gazdasági épületekkel. Több hasonlóságot talált ennél a Pfalz vidékén. Itt a házak két pontban vágnak össze a hazai szász parasztházakkal. Nevezetesen: ott is géberesek a házak, nyeregtetőkkel és a bejárat a hosszoldalra esik. Van hasonlóság továbbá a ház belsejére nézve is, kivált a beosztás, berendezés, megnevezés egyes részeit illetőleg. Mégis igen nagy a különbség a gyanitható őshaza és a mai szász föld épitkezése között, a mire Schullerus helyes észrevétele szerint nagy mértékben hatott, idők folytán befolyt, az idevaló szabadabb jogállapot és a nagyobb birtokterület.

Az udvarra és házra vonatkozó nyomozások, kutatások idáig éppenséggel nem kielégitők Schullerus szerint. Azokat az alábbi szempontok szerint kell fölvenni és folytatni:

1. A házra és udvarra vonatkozó nyomozásokat úgy kell tekinteni és folytatni, mint az agrár-kutatások külön feladatát.

2. Az e fajta nyomozásoknak magukban kell foglalniok az erdélyi szász települési terület minden részét, még azokét a helyekét is, a hol jelenleg nem szászul beszélő népelemek laknak.

3. Legczélszerűbben e kutatások oly módon eszközölhetők, hogy azokon a települési területeken legelőször is, a melyeken bizonyos átmeneti szilárd típus kiképződött, szakértő által ezt a típust határozottan meg kell állapitani; azután azt a mintát bizalmi úton oly helyekre — papokhoz, tanitókhoz — kell küldeni, a hol hasonló ház- és udvar-típusok ismeretesek s azok a bizalmi emberek azután kérdő-iv és minta után megállapitják, hogy vajjon az ő házaik és udvaraik mennyire ütnek el attól, vagy mennyire hasonlitanak a közölt mintához.

4. Olyan helyekre, a hol eltérő típusok észlelhetők, szakértő kutatókat kell kiküldeni, a kik azután felvegyék a ház és udvar típusát. Hasonló módon kell eljárni oly községekben, hol a szászok régóta érintkeznek más nyelvű lakossággal.

5. Személyes tudakozódás útján föl kellene keresni azokat az országrészeket is, a melyek útjába esnek a gyanitható bevándorlásnak. A mennyiben ez nehézségekbe ütközik, az irodalmi közvetités útját kell használni.

6. Mikor ilyen úton-módon az erdélyi szász paraszthéz alapformái és elváltozásai meg vannak állapitva, akkor lesz majd itt az ideje annak, hogy az őshaza és a jelenlegi szász ház formái összehasonlíttassanak egymással és pedig összefoglaló módszerben. (Valószinűleg: tárgyi, nyelvi, földrajzi és történeti alapon!)

7. Dolgozótársakul felszólitandók a műépitők is, a kik az ügynek szaktudásukkal igen nagy szolgálatot tehetnének, másrészt az a dicséretes törekvésük, mely szerint a szász házformát a modern épitkezésben szeretnék fölhasználni, bőséges alapformát és jutalmat találna. — Ennyi az eredmény s igy hangzik a szempont a szász udvar és ház kutatására vonatkozólag. *Balásy Dénes.*

*

Az Alduna vidékének település-földrajzi ismertetése. Irta: *Beluleszko Sándor*. A III. fejezet különlenyomat a „Földrajzi Közlemények“ XXXIII. kötetének 3. füzetéből. Budapest, 1905. 8°, 40 oldal, 2 térkép.

Hazánkról település-földrajzi ismertetések eleddig hiányoztak. Szerző tehát valóságos úttörő munkát végzett, mikor az Alduna vidékének település-földrajzi ismertetésére vállalkozott. A tudományos vizsgálódásnak ez új módszerét Ratzel Frigyes, a lipcsei egyetem egykori tanára teremtette s Németországban ma már egész iskolája van, jobbára meghatározott irányelvekkel, kitaposott munkakörrel. Mint szerző *Bevezetésében* maga is emliti, neki csak alkalmas területet kellett keresni, hogy a település-földrajznak tételeit bemutathassa. Erre az Alduna vidékének geológiailag, geográfiailag és ethnográfiailag is klasszikus területe ajánlkozott, a melyen a szükséges földtani s történelmi előmunkálatok

már meg vannak téve. Alduna vidékének azt a területet mondja, melyet délről a Dunának Báziás—Orsova közti völgye, keletről egyrészt a Domogled hegycsoport, másrészt a Csernába ömlő Belareka s az ebbe ömlő Globu vize, északról az Almás medenczéje, majd a Nórának Szászkabánya—Kussics közti völgyszakasza és a fehértemplomi síkság, a melyet nyugaton a Karas folyó határol, zár körül. Ez a körülhatárolás, mint maga is beismeri, önkényes, de magyarázza az az igyekezete, hogy különböző felületi formákkal — síksággal, völgyekkel, hegyvidékekkel, medenczével — akart rendelkezni, hogy a különböző felszíni alakulásoknak az ember letelepedésével való kapcsolatát — ha lehetséges — feltüntesse.

A mű első fejezetében, az *Általános földrajzi leírásban*, bemutatja a vidék földtani-földrajzi viszonyait s a felületi tagozódást figyelembe véve, négy oroplasztikai területet állapít meg. A második fejezetben a *Benépesedés történetét* mondja el, kezdve az őskor lakóin, folytatva a történeti népeken, végezve a terület mai néprajzi arczulatán. Kitűnik ezekből, hogy az Alduna vidékének hosszú ideig szlávok voltak az urai s a terület történetét annyira áthatották szereplésükkel, hogy a telepek, vizek stb. elnevezése jobbára ma is szláv, bár a szláv őslakosságnak belátható idő óta már nyoma sincs. Az Árpádok uralma idejében élénk magyar világ is lehetett ott s erről ismét fenmaradt topográfiai elnevezések tanuskodnak legjobban. A település sorrendjében az oláh csak a harmadik, a mennyiben IV. Béla helyezi őket a tatárjárás pusztította telepekre, azután pedig úgy ereszkedtek le, barmaikat legeltetve, a hegygerinczről. A németség a XVIII. század elején lepte el a vidéket. Ma nagy összevisszaságban élnek: oláhok, szerbek, németek, magyarok, sőt csehek is. A mű legfontosabb fejezete a harmadik, mely *Áttelepülési viszonyok ismertetésével* foglalkozik. Itt kimutatni igyekszik, hogy az elősorolt fizikai-földrajzi tényezők milyen értelemben függnek össze a lakosság elterjedésével, az embereknek falvakba, városokba való tömörülésével. Meg akar győződni arról, hogy a történelmi előzmények igazolják-e vagy nem azt a választást, a melyet az ember lakóhelye kijelölésével ejtett. Kiemeli az építkezésre alkalmas helyeket, a megélhetést biztosító körülményeket, a földmivelésre, állattenyésztésre, iparűzésre alkalmas területeket, a víz közelségének fontosságát, az egymásközti érintkezés lehetőségét, a kereskedelmi útvonalakat stb. Vizsgálódásainak eredményeként közli, hogy a magassággal együtt a községek száma s azok nagysága rohamosan fogy; hogy jelenkori geologiai képződmények a nagyobb községek alapitásának, kőzetelmállási területek a földmivelésnek kedveznek; hogy a falvak többsége *utczás falu*, de vannak *csoportos falvak* is stb. Beszél az építkezés anyagáról — vályog, tégla, kő, töméses fal, fa — a nemzetiségek településmódjáról, eloszlásáról s végül területének népsűrűségéről s a letelepülésről általában, egy-egy térképet ad.

Hogy mennyiben sikerült szerzőnek kitűzött czélját elérni, elég utalnunk abbeli törekvésére, hogy területére a település-földrajz általános tételeit alkalmazza. Vagyis a település-földrajz előírta tételek egyes lapjait kitöltötte, egyes lapjait pedig üresen hagyta, a szerint, a mint területe birta vagy nélkülözte a megfelelő tulajdonságokat.

Szerettük volna, ha e munkában nagyobb tért juttatott volna a tiszta néprajzi résznek s bővebben foglalkozott volna az *emberrel*, mi által az közvetlenség erejével is hatott volna s azt a viszonosságot, melyben az ember és a föld egymással vannak, tisztábban kitüntette volna. *Madarassy László.*

*

F. Rosen: Über Kindersparbüchsen in Deutschland und Italien. Globus, LXXXVII. köt., 1905. 16. füz., 277—281. l.

Olaszországban látott gyermekperselyekről számol be a szerző, a melyek vederformájúak, a közepükön túl legszélesebbek, felül legömbölyítettek és zártak, a tetejükön csecsbimbószerű dudorral s mellette a pénz bedobására való rést mutatnak. Anyaguk máztalan, világosbarna szinű cserép. El vannak terjedve egész Olaszországban és Sziczíliában. Alakjuk, szinük és nagyságuk (körülbelül 13 cm. magasak) megengedik azt a föltevést, hogy a női emlő, még pedig nem a szűzi, hanem a szoptatás folytán megduzzadt emlő utánzataival van dolgunk. A midőn *Rosen* rendeltetésük felől tudakozódott, azt

a felvilágosítást kapta, hogy az ilyen perselyt gyermekágyas asszonynak szokás ajándékozni, hogy abba az anya és újdonszülöttje látogatására jövők pénzt dobjanak. A gyermek elválasztása, vagy első évének betöltése után, az anya feltöri a perselyt és az összegyűlt pénzen misét mondat, vagy gyertyát gyujt a templomban, esetleg a tartalmat más, profán czélra használja. A perselynek ez a rendeltetése megmagyarázná sajátságos alakját. A szokás maga hasonlatos a fogadalmi tárgyak szokásához, melyek beteg testrészeket utánoznak és szenteknek ajánltatnak. Utóbbiak eredete évezredekre nyúlik vissza, már etruszk leletekből ismeretesek és széltében előfordulnak manapság is. — Az olaszokhoz hasonló, de kisebb perselyek divatosak Németországban. Az anyák veszik őket gyermekeiknek, de már a nagyobbaknak. Anyaguk változatosabb, mind az a barna, szürke, fehér és feketés anyag, a melyet a gölöncsérek különben is feldolgoznak. Ellentétben az olaszokkal, a perselyek többsége mázas, azonkivül néha pettyesek vagy csíkosak. Formájuk is gyakran eltérő, a mennyiben hiányzik a csecsbimbószerű dúdor és helyét konczentrikus körök foglalják el, máskor a persely teteje egészen sima. Állitólag vannak ilyen perselyek Görögországban is — hozzátehetjük, hogy nálunk közönségesek. L. 1. á., mely a pesti dunaparti kirakodó vásárból került.

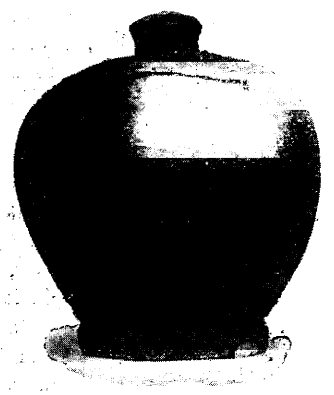

1. ábra.

Néhány évvel ezelőtt *H. Graeven* értekezett antik perselyekről; köztük emlőformájúak is vannak, a melyek Pompejiben és Lincolnshireben kerültek napfényre. *Graeven* alakjukat a korsóból vezeti le; ez a magyarázat azonban erőltetett. Valószinűbb *Rosen* nézete és ennek megértésére térjünk vissza Olaszországba. Szicziliában és Délolaszhonban Szent Ágota a szoptatós anyáknak védőszentje. Mártiromsága emlőinek megcsonkításában és levágásában állott. Úgy is ábrázolják, hogy levágott emlői tányérra vannak téve. Beteg emlőkkel bíró asszonyok Ágota napján, február 5-én, de máskor is, viaszból, ezüstből, vagy aranyozott ezüstből készült utánzatokat ajánlanak fel a szent szűznek. Szegénysorsú asszonyok ráfestetik saját sebhelyeiket és a viasz utánzatokat tányéron hordják körül, annyi pénzt koldulva, hogy Ágotának misét mondat hassanak, vagy gyertyát szentelhessenek. Itt tehát megvan az emlővel való pénzgyüjtés, a nélkül azonban, hogy az emlőből persely válnék. Ennek az eredete tehát csak valószinűvé van téve, de nincsen még bebizonyítva. Azt gyanítják, hogy cataniai Szent Ágota egy sokkal régibb, már az ókorban szerepelt istenségnek, Bona Dea-nak az utódja. Bona Dea — mellékneve *nutrix* — ünnepén két igen nagy emlőt hordoztak körül, mint az anyatermészet szimbólumait; a termékenység istennője volt és Demeterrel meg Kybelével egy sorban tisztelték. Proserpinával, a föld, tehát a termékenység személyesítőjével is azonosították. Rómában az anyák és csecsemők védőjeként más istenséget is tiszteltek, Rumiliát. Nevét *ruma*-ra, a női emlőre lehet visszavezetni. A neki bemutatott áldozatoknál a bor helyét a tej foglalta el. Szent fája a ficus ruminalis, a fügefa volt, a mely tejnedvet tartalmaz. Rumilia valószinűleg Bona Dea-nak Rómában nagy tiszteletnek örvendett helyi formája volt. Később, a mint az Juvenal szatiráiból kitünik, Bona Dea tisztelete elfajult, ősi misztériumaiból sivár orgiák lettek. A feledésnek indult istenségnek jó és nemes tulajdonságai átöröklődtek egy más újabbra, Isisre. Ünnepe (navigium Isidia) tavasz kezdetére esett, mikor hajót szenteltek neki. Papjai a néppel együtt levonultak a tengerpartra és a menetben ott voltak az istennő oltárai és jelvényei is. Utóbbiak között találunk emlőformájú arany edényt, a melyből tej csurgott. Ezzel a tejjel hintették meg a hajót. Az egyiptomi Soknopaios templomában is szerepelt az érczből utánzott emlő. Soknopaiost pedig Isis-szel közösen tisztelték. Ha figyelembe veszszük, hogy az ókorban a női emlő a bőségnek, áldásnak, gazdagságnak jelképezője volt, akkor nem nehéz a perselynek ezt a formáját megérteni. Pedig a persely szokása, a mely sűrűn forgalomban lévő aprópénzt feltételez, nem régi. Latin neve nincsen is, a rómaiak ezt a fogalmat

körülírták. Sokkal régibb nála annak a megegyezésnek a felismerése, a mely a korsó alakja és az emlő között fennáll. Emlőformájú korsók, csészék már a történelemelőtti időkből ismeretesek. A régi Rómában volt *mamilla* nevű korsó, a mely hasonlít a mai perselyekhez. Az ókorban a női emlőn kivül a bőségnek szimboluma volt a gránátalma is, Astarténak, Aphroditénak, Herának és Proserpinának szent gyümölcse; mindezeknek az emlő is attributuma volt. Gömbölyű formájával és sziromkörével a gránátalma élénken emlékeztet az emlőre. Manapság emlőformájú perselyeken kivül járja a szerencsemalacz is. Hogy eredete szintén régi-e, az még nincs kideritve, ámbár a disznó Bona Deanak, Proserpinának és Kybelének áldozati állatja volt. Annyi bizonyos, hogy még adatokra van szükség, hogy a perselyek eredetére világosság derüljön és hogy *Rosen* nézetei beigazolást nyerjenek. —*o*.

*

Dr. phil. Hugo Ephraim: Über die Entwicklung der Webetechnik und ihre Verbreitung ausserhalb Europas. Mit 57 Abb. (Mitth. aus dem Städt. Museum für Völkerkunde zu Leipzig. Bd. I. Heft 1,)

A munka a Ratzel-féle anthropogeographiai irány szülötte, mely bizonyos néprajzi tárgyaknak (pl. ijjak, nyilak stb.) vagy mesterségeknek genesisével, leirásával, összehasonlításával s azok földrajzi elterjedésével foglalkozik, hogy ezekből a népek között kapcsolatokat, vonatkozásokat mutasson ki.

Mint czime mutatja, két tételt tesz vizsgálat tárgyává, ú. m. a szövés technikáját s annak kifejlődését, másodsorban a szövés mesterségének elterjedését földünkön, Európán kivül.

Az elsőt a szövés alapelveinek megismertetésével kezdi, felsorolja a különféle szövetnemeket annak kapcsán, hogy a szövés müvelete alatt miként állanak elő mustrák. Ezt a szövőtechnika fejlődésmenetének ismertetésével folytatja. A szövet ősképének a vesszőből font keritést (cserényfal), meg a fonott szőnyeget tartja. A fonástól a legfejlettebb szövésig a következő stádiumok vannak: a fonás, a fél-, tipró- (lábitó) és húzó-szövés.

Fonás alatt értjük mindazon munkákat, melyeknél a láncz- és vetülékfonal szádképzés nélkül kereszteződik, félszövés az, mikor a lánczfonalak sülyesztését és emelését a kéz végzi, tipró vagy lábitó pedig, mikor ez a feladat a lábakra megy át, a húzószövés a szövésnek egy haladottabb, komplikáltabb módja.

A második részben a szövésmódok földrajzi elterjedését adja s abból indulva ki, hogy földgömbünk népeinek jó része még az ú. n. félszövés állapotában van, ehhez fűz némely néprajzi szemlélődést. Ezt a műveletet úgy függőleges, mint vízszintes szövőkészülékekkel meg lehet csinálni.

Függőleges szövőszékkel (olyannal, melynél a lánczfonalak függélyesen vannak kifeszitve) biró népek a következők: régi egyiptomiak, görögök, római, svájczi czölöplakók, északeurópaiak a multból, északafrikai nomádnépek s több négerfajta. Ezt a szövőszéket szerző *középtengeri típus*-nak mondja.

Vízszintes szövőszékük van a khinaiaknak és japánoknak (az előbbiek voltak a feltalálói) azonfelül megtalálhatni Közép-Indiában, Hátsó-India vad népeinél, a Maláj-szigeteken, Mikroneziában s az Oczeán túlsó felén Amerikában. Ez *csendestengeri típus*-nak neveztetik.

Ezek az eredmények. Most lássuk, hogy belőle szerző a Ratzel-féle iskola tanitása szerint mit akar kiolvasni. Az eredményekből a következő négy tény érdemel figyelmet:

1. A bantu-négerek szövőszéke feltünően hasonlít az ó-egyiptomiakéhoz. Kérdés már most, melyik tanulta el a szövést a másiktól. Szerző sejteti, hogy a négerek vették át, miből az következik, hogy a szövés a négereknél eredetileg ismeretlen volt.

2. A keletázsiai szigetség negroid népei sem ismerték a szövést, hanem a malájok közvetitésével a sárga népfajtól kapták, a mit az is bizonyit, hogy azoknak a fajoknak, melyek emezektől kulturhatást nem kaptak, nincs is szövőszerszámuk. Azt kérdi már most szerző, hogy abból a tényből, hogy sem az afrikai négerek, sem a keleti negroidok

nem jöttek rá maguktól a szövés mesterségére, nem lehet-e azt a bizonyságot leszűrni, hogy ez a két nép az indiai Oczeánt környező nagy fekete rasznak csak egy-egy tagja. Azt feleli, hogy ez a tény is jelentős adaléka a már erre vonatkozólag régebben gyüjtött adatoknak.

3. Igen érdekes a maláj szövőkészüléknek a mexikóival, középamerikaival és gyanithatólag a peruival való egyezése. Ebből viszont az a kérdés támadhat, hogy a Nagy-Oczeán két oldalán lakó népek, t. i. a mongolok és indiánok, nem egy raszba, a sárgába tartoznak-e, a mit más tények is szintén támogatnak.

4. A tipró szövőkészüléket a khinaiak találták fel, tehát mai modern nagyiparunk egyik alapját tőlük kölcsönöztük.

A mint a három első pontból látjuk, szerző kissé merészen kalandozik a földglóbuson, a mi iskolájának tudható be. Maga is elismeri azonban, hogy ezeknek a felvetett kérdéseknek megoldásához beható tanulmányok szükségesek. Egyet-mást azonban mi magyar ethnográfusok is tanulhatunk munkájából s ezek közt nem utolsó az, milyen óriási perspektivákkal operál ma már a tárgyi néprajz s hogy miképen szolgáltat adalékokat ezzel a módszerrel az általános néptannak. *Bátky Zs.*

*

Vorgeschichtliche Fischereigeräthe und neuere Vergleichsstücke.

Eine vergleichende Studie als Beitrag zur Geschichte des Fischereiwesens von *Eduard Krause*. (Hierzu Tafeln 1—16.) Zeitschrift für Fischerei und deren Hilfswissenschaften XI. Band, 3—4. Heft. Berlin.

Újabb időben egyre szaporodnak az olyan munkák, melyek a leíró néprajz egyes tárgycsoportjait többféle, de különösen összehasonlító szempontból tárgyalva, igen nagy földrajzi területekre, gyakran az egész földgömbre terjeszkednek ki. Ez a széleskörű kiterjeszkedés néptani ismereteink örvendetes gyarapodását, azon ideális állapot felé való haladást jelenti, melyben immár a földrajzi glóbus mellett néprajzi glóbusról is beszélhetünk. Az ethnologia egyes tételeinek ilyen természetű tárgyalásaival közelitgetjük meg kicsiben annak végczélját, az egész emberi nem művelődésének megismertetését. De e végczél elérésére, vagy helyesebben a feléje való haladásra nem elégséges a kérdés földrajzi oldalának megvilágítása, mondjuk egy adott esetben valamely szerszám vagy szerszámcsoport földrajzi elterjedésének regisztrálása, hanem megkivántatik annak, a mennyire ma tőlünk telik, időbeli mélyitése is, jóllehet az előbbi tevékenységből tapasztalat szerint kivilágló fejlődésmenet ezt már magában is hordja, de viszont ez amazzal kapcsolatba hozva csak megerősíti az ethnologiának egyéb tényekből már kideritett tételét, t. i. az emberi öntudatnak, az emberi észnek egységes kifejlődését az egész földön.

Ilyenféle természetű ez az előttünk levő munka is, mely időbelileg és térbelileg tárgyalja a halászó módokat és szerszámokat az egész földről, abból az ethnologia által is megerősitett tapasztalatból indulva ki, hogy semmi sem új a nap alatt. Mondanunk sem kell, hogy ilyen munkához nagy irodalmi készség s hatalmas néprajzi gyüjtemény kell. A berlini néprajzi múzeum tisztviselőjének ezek mindketteje rendelkezésre áll. Hogy e két forrás szolgáltat-e elégséges anyagot ilyen horizontú munka megirására, annak keresése vagy éppen eldöntése nem a mi feladatunk.

A mű 25 fejezetre oszlik s hozzá 607 ábra van mellékelve különböző halászó szerszámokról. Ezek jegyekkel vannak ellátva, melyek megmutatják, hogy az illető szerszám Európából vagy Európán kivülről való-e? történelem előtti-e? vagy újabb korból származik-e?

A fejezetek a következők: A halász állása vagy leshelye (t. i. a halászásnál); tutajok; a ladik (monotylon); a kéregcsónak; halfogás kézzel; halfogás bunkóval; halfogás hurokkal; halfogás dárdával és szigonynyal; halfogás nyíllal és íjjal (nyilcsúcsfajták); halfogás horoggal; fentők a horogzsinegek és varsák felhúzására; vágóhorgok; halfogás hálóval; halfogás varsákkal; halfogás vejszékkel; halfogással elbódítással; halfogás sárkánynyal, jeges halászat; nyilcsúcs feszítők (csontból eszkimóktól s a franczia

barlangi leletekből); halászkés; kézi fonószerszámok; a halak elkészítése tűzzel; a halak felfüstölése: gyorsmérleg; az ú. n. vidra- vagy hódfogó (kácsafogó tőzeglápból).

Részletesebb ismertetésébe nem ereszkedhetünk, az eddig elmondottak talán elégségesek lesznek annak megítélésére, mi foglaltatik ez anyagtól duzzadó könyvben, mely a prehisztoria és ethnográfia kapcsolatához bőséges adatot szolgáltat. Végeredményében a tanulság belőle az, „hogy a fogószerszámok és fogómódok már a legősibb időkben is ugyanazok vagy csaknem ugyanazok voltak, mint manapság, tehát semmi sem új a nap alatt". Sűrűn idézi Herman Ottó és Jankó János ismert halászati munkáit s az előbbiéről azt mondja, hogy „egyenesen klasszikus munka s kár, hogy csak magyar nyelven jelent meg". *Bátky Zs.*

*

Tarczai György: A soóvári csipke. Különlenyomat a „Magyar Iparművészet" VII. évfolyamából.

A vert csipke készítése, mely valamikor nagyon elterjedt háziipar volt különösen hazánk Felvidékén, ma már csak itt-ott van életben. A sárosmegyei Soóváron még mai nap is vernek csipkét, női és gyermekfőkötőkre czérnából, selyemből, ezüst- és aranyfonalakból. Összesen kilenczféle mintát csinálnak s ezeket röviden leírja s képben bemutatja szerző. Jövője azonban itt se igen lesz ennek a szép háziiparnak. *Bátky Zs.*

*

Sáros-vármegye szövött emlékei. Írta *Divald Kornél.* Egy színes melléklettel és 81 képpel. Budapest, a „Magyar Iparművészet" kiadása, 1905.

„Hogy Magyarország főleg művészettörténelmi szempontból véve mennyire terra incognita még, erre valójában csak most jöttem rá, hogy föntmondott vármegyénkben szinte faluról-falura jártam s a városok és falvak akár régi, akár új templomait a padláson kezdve összes zugaikban átkutattam." „Sáros-vármegye 380 községéből 285-ben fordulhattam meg. Az átkutatott r. kath. templomokban napjainkig fönmaradt: 8 középkori, 38 újabbkori, de hímzett díszítésénél fogva nem kevésbbé érdekes miseruha és 18 szebbfajta, csipkével díszített kazula. A kath. és prot. templomokban őrizett s nagyrészt XVII. és XVIII. századbeli szövött, hímzett és nyomtatott terítők vagy kendők száma 144. Csipkével díszített szövött emlékekből 200 értékesebb darabot írtam össze." Ezekkel a szavakkal találkozunk szerző munkájának bevezetésében s ezeket olvasva, azt hiszszük, velünk együtt mindenki csodálkozni fog azon a végtelen nemtörődömségen, melylyel művelődésünk emlékei iránt mi magyarok viseltetünk, vagy legalább is eddig viseltettünk. Azon, hogy az 1. ábrán bemutatott XV. századbeli (!) pamuttal átszőtt mustrás vászonkendőt a bártfai ispotály templomában törlőrongynak használták, több ilyen eset hallomása után nem is ütközünk meg. Meg kell azonban itt azt is jegyeznünk, hogy Sáros-vm. egyéb műipari emlékekben is igen gazdag s hogy e tekintetben vele nem sok megye versenyezhet.

Textilis produktumok gyűjtésével kisebb-nagyobb arányokban többen foglalkoznak hazánkban a múzeumokon kivül is, de az eddig publikált anyag, még a jelenkori parasztkézimunkákat is beleszámítva, éppenséggel nincs arányban annak gazdagságával. Annál nagyobb örömmel kell fogadnunk szerző munkáját, mely a fentebb emlitett anyagnak szebb és jellegzetesebb darabjait mutatja be és pedig úgy, „hogy a szövőművességnek Sáros-vármegyében való hajdani állására is némi fényt vet".

A nagy művészettörténeti gondossággal leírt és szövés-technikai szempontból is vizsgálat alá vett anyag a következő öt csoportba van osztva: 1. szőttesek, nyomtatott vásznak és szőnyegek; 2. középkori miseruhák; 3. újabbkori templomi ruhák; 4. hímzett terítők és kendők; 5. csipkék, reczék és szálvonással varrott munkák. A mi munkaprogrammunkon kívül esik ezeknek ismertetése s a magunk szempontjából itt csak annak a már többek által hangoztatott ténynek kiemelésére szorítkozunk, hogy a nép, a jobbágyság kulturaliter a földesúri házak — ezek Sárosban mind magyarok — hatása alatt állottak, s hogy manapság a sárosmegyei parasztság kezén több olyan textil tech-

nikát (csipke, recze, szálvonásos munka) s vele együtt ornamentális stílust lehet találni, melyek valamikor csak az úri családok körében voltak otthonosak s hogy ezeknek az ismerete műemlékeink pusztulása következtében kétszeresen fontos. Hozzátehetjük még azt is, hogy a szerző közölte 5. csoportbeli munkák a palócz nyelvterületen is el vannak terjedve. De még ennél is sűrűbben kerülnek elő a tót Felvidékről, a mit némelyek, azok t. i., a kik a magyarságtól mindent elszeretnének disputálni, támaszkodva arra, hogy annál manapság nincs meg, de a mi nem involválja azt, hogy sohasem is volt meg: tótnak hirdetnek. Szerző állást foglal e nézet ellen s azt mondja, hogy a tótok itt is magyar földesuraiktól tanulták e munkákat, épp úgy mint Sáros-vármegyében.

A munka, mely maga egy fejezet művelődéstörténetünkből, textil stílusunk eredetének ismeretéhez becses adalékokat hordott össze. Bár minél több követné. Illusztrációi mintaszerűek. *Bátky Zs.*

*

Szláv folyóiratok szemléje.

Zsivaja Sztarina. Periodicseszkoje izdanie atdjelenija etnograf. Imperatorszk. Russzk. Geograf. Obscsesztva. God XIV. Sz. Peterburg. Tipo-litogr. V. O. Pasztor, 1905.

Az orosz császári földrajzi társaság néprajzi osztályának *V. J. Lamanszkij* szerkesztésében megjelenő folyóirata a Zs. Szt. (Élő régiség) a tágabb értelemben vett nyelvtudomány szolgálatában áll. Tárgyi néprajzzal csak elvétve foglalkozik, czikkei leginkább a folklore körébe esnek.

A két füzetbe (I—II, III—IV) tömörített 1905. évfolyam 555. lex. 8° oldalon 18 specziálisan orosz érdekű czikket hoz, melyek részletesebb ismertetését mellőzhetjük, ezért csak a tartalom rövid epitomeját adjuk. Az 1. czikkben (1—56. oldal) *A. Zelenin* még 1898-ban elhúnyt folklorista *Vaszilij A. Voszkreszenszkij* kéziratos gyűjteményét publikálja rövid életrajz és méltatás kiséretében, *Voszkreszenszkij* mint tanítóképzőintézet igazgatója növendékei útján szedte adatait. A bemutatott sorozat pl. a novgorodi kormányzóság hét kerülete parasztságának népmeséit és költészetét tárja fel. A gyűjtemény tulajdonképen nincs feldolgozva, a közlő arra szorítkozott, hogy az egyszerű anyagot lehetőleg csoportokba foglalja, csak esetenkint figyelmeztet a hasonlóságra vagy azonosságra rövid jegyzetekben. A 2. czikk (57—76. old.) ugyancsak *Zelenin*-től való: „Nagyorosz nemzeti közmondások, mint ethnographiai anyag" czímen azt fejtegeti, hogy a közmondás tág fogalmából ki kell venni a példabeszédeket, szólásmódokat, adomákból vett csattanókat, melyek mint tulajdonképeni szállóigék nem önálló alkotásai a népnek, tehát nem is jellemzők. Az így fenmaradt szűkebb értelemben vett közmondásokban alaki és tartalmi tekintetben keresi a nagyoroszok önálló termékeit, melyekben a nép önmagát, vagy közvetlen szomszédságát jellemzi, legtöbbször gyengeségei alapján.

A 3. czikk (58—96. old.) *Szmolenszkij* gyűjteménye a szmolenszki kerületben gyűjtött talányokból és verses rejtett kérdésekből. A 4. czikkben (97—106. old.) *Szobolevszkij-Ebemszkij* bemutatja a vologdai gubernium totemi kerületének sajátságos dialektusát, az úgynevezett koksar vagy kokseng beszédet, utalva a hangtani eltérésekre, Folytatólag szövegmutatványokat közöl. (102—106, old.) A 6. czikkben (107—140. old.) *Ivamenko* folytatja korábban megkezdett sorozatát a leánykérés szertartásairól népdalokkal. A 141—180. oldalra terjedő 7. czikkben az osztrogovszki kerület lakóinak közmondásait és szállóigéit találjuk egybegyüjtve, tárgycsoportokba beosztva, egyesek lengyel párhuzamokkal és magyarázatokkal vannak ellátva.

A 9. czikkben *Rovinszkij* a már hat év óta folyó népköltési sorozatban adatokat közöl a népies naptári jóslatokhoz és az egyes évszakok, illetve ünnepek alkalmával mondott rigmusokhoz. *Volkov I. V.* (201—225. old.) a népajkáról lejegyzett lakodalmi beszédeket közöl 50 változatban. Végül *Lavrov* 10. bzikke (226—232. old.) inkább linguisztikai értékű lakodalmi „sirató verseket", menyasszonyi búcsúztató dalokat közöl.

A sok száraz adathalmaz után végre módszeres kidolgozott tanulmányt kap az olvasó a 2. (III—IV.) füzet első czikkében, a hol *Olchovszkij* Vlad. a „duchoborczok“ szertartásait ismerteti. A szerző ezt az érdekes rajongó szektát 1899-ben ismerte meg a kivándorlók hajóján, mikor az utolsó hitközség 3000 főre menő tagjai utaztak Kanadába új hazát és szabad vallásgyakorlatot keresni. Ettől kezdve tiz hónapot töltött körükben s részben jegyzetei, részben a náluk látott liturgikus könyvek alapján irta meg érdekes tanulmányát.

A 233—270. oldalra terjedő tanulmány a szertartásokat négy főcsoportra osztja fel: 1. a mindennapi istentisztelet, 2. az ünnepnapi imádkozás, 3. temetkezési és 4. születési szertartások. A czikkben (271—289.) *Orrcsukov N.* beszámol a Földr. Társaság megbizásából tett utazásáról, melynek czélja volt az archangelszkoi kerületben lakó „sztaro obrjadci“ néven ismert szekta tanulmányozása. Később meglátogatta a Murman partvidéken lakó, valamint Kola többi részein elszórt telepeket. Részletező leirásait részben az orosz tudom. akadémia, részben a Földr. Társ. adta ki. *Dobrovolszkij V. N.* 3. czikke népdalgyűjtemény (290—414. old.) az orlovi kormányzóság dmitrijevi kerületéből. A 4. czikkben *Asztrov N.* parasztlakodalmat ir le. (415—458. old.) Részletező közleményét az ősi szokások, szertartások rohamos pusztulásával indokolja, ennek magyarázatát viszont a nép szegényedésében és a városi élet terjedésében keresi. Az 5. czikk (*Ebemszkij* tollából, 459—512. old.) az 1. füzet 4—5. czikkeinek folytatása. A 7. czikkben *Abramov J.* a csernigovi kisorosz nép dalait közli (513—551.) o.), sajnos, hangjegyek nélkül, inkább a nyelvjárás bemutatásának czéljából. Végül *Antinov V.* az ország különböző vidékein, de főleg Novgorod táján tett gyűjtései alapján ismerteti azokat a babonás fogásokat és bűbájos szertartásokat, melyekkel a parasztnép a maga tolvajait szokta kikeresni. A czikk előzetes rövid közlés lévén (552—552. old.), részletező, összehasonlitásra alkalmas anyagot nem nyújt. *Ernyey József.*

MUZEUMI ÜGYEK.

A M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának gyarapodása az 1905. év III. (júl.—szept.) évnegyedében.

Az osztály gyűjteményei a következő szaporodást mutatják:

I. *Gyűjteménytárgy*: 717 drb. Ebből vétel: 345 drb, ajándék: 372 drb.

A) A vételek részletezése: Ruházat, női kézimunka és ékszer: 71 drb. Szövés-fonási szerszám: 26 drb. Bútorzat: 3 drb. Konyhaeszköz: 15 drb. Gazdasági eszköz: 13 drb. Halászati, vadászati tárgy: 4 drb. Kismesterségi szerszám: 30 drb. Használati tárgy: 24 drb. Parasztfaragás: 7 drb. Kultusz-tárgy: 26 drb. Fénykép és rajz: 126 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Ribényi Antal, Budapest, 21 drb husvéti tojás. A m. kir. kereskedelmi múzeum, Budapest, 134 drb ruházati tárgy, 2 drb szövés-fonási szerszám, 5 drb bútorzati tárgy, 23 drb konyhaeszköz, 9 drb gazdasági eszköz, 10 drb kismesterségi szerszám, 5 drb használati tárgy, 4 drb gyermekjáték és 27 drb modell. Farkas Sándor, Szentes, 36 drb tűzcsiszoló aczél, 12 drb kulcs, 1 pár sarkantyú, 2 drb fokosfej, 3 drb marhaérvágó, 2 drb gyertyakoppantó, 1 drb kulacs, 1 drb bőrczifrázó, 1 drb ösztöke, 1 drb bőrlyukasztó, 1 drb szoritóvas, 1 drb körző, 1 drb kengyelvas, 1 drb teknővájó, 1 drb öncsésze, 4 drb sótartó. Mingovits Jenő, Budapest, 2 drb husvéti tojás. Dr. Semayer Vilibáld, Budapest, 1 drb mézeskalács-csutora. Hajnal Ignácz, Torzsa, 1 drb csődörszáját összeszoritó szíjas vas, 1 drb fonálkapocs, 1 drb furdancs, 1 drb kendervágó, 3 drb gyermekjáték, 1 drb söréttartó, 1 drb tányér, 1 drb kőtojás, Messinger Jakab, Torzsa, 2 drb keretes parasztfestmény. Papp János, Budapest, 1 drb faragott gyufatartó, 1 drb pásztorkürt. Mágócsy-Dietz Sándor, Budapest, 1 drb kerepelő modellje. Gróf Forgách Károly, Gomba, 14 drb fénykép. Voltmann Fran-

cziska, Máriaschnee, 1 drb oláh kéregszatyor. Meisels Albert, Temesvár, 1 drb koponya. Vezényi Árpád, Argentina, 25 drb indián nyílvessző, 1 drb indián ijj és 1 drb pálmadöntögető-fa.

E negyedévi szaporulatból 578 drb hazai tárgygyal szemben 139 drb külföldről származik és pedigAngolországból: 1 drb, Ausztriából: 29 drb, Dániából: 2 drb, Hollandiából: 23 drb, Németországból: 7 drb, Oroszországból: 6 drb, Ázsiából: 7 drb, Ausztrália és Oczeániából: 4 drb, Amerikából: 60 drb.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő megyékre: Bács-Bodrogra 79 drb, Baranyára 21 drb, Barsra 51 drb, Borsodra 1 drb, Csongrádra 50 drb, Fejérre 3 drb, Fogarasra 12 drb, Gömörre 24 drb, Hajdúra 35 drb, Háromszékre 2 drb, Kolozsra 9 drb, Krassó-Szörényre 1 drb, Máramarosra 20 drb, Pestre 4 drb, Sárosra 83 drb, Somogyra 16 drb, Szebenre 6 drb, Temesre 3 drb, Tolnára 28 drb, Torontálra 7 drb, Trencsénre 21 drb, Ungra 1 drb, Verőczére 4 drb, Zalára 10 drb, Zólyomra 7 drb; közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 4 drb, a Nagy-Alföldre 69 drb, Felső-Magyarországra 1 drb, Magyarországra 6 drb.

II. *Könyv*: 31 drb. Ebből vétel 19 drb, ajándék 12 drb.

Ajándékoztak: dr. Bátky Zsigmond, Budapest, 1 drb, A. Dachler, Wien, 1 drb, a Magy. N. Múzeum Állattára, Budapest, 2 drb, dr. Beluleszkó Sándor, Budapest, 1 drb, Cosma Minerva, Nagyszeben, 2 drb, Hajnal Ignácz, Körmöczbánya, 1 drb, Pápay József, Budapest, 1 drb, Popovici Timoteus, Nagyszeben, 1 drb, dr. Thim József, Szabadka, 1 drb és Michaelis J., Nagyszeben, 1 drb munkát.

III. *Felszerelési tárgy*: —

IV. *Látogató*: 1632 személy.

Dr. Semayer Vilibáld.

NÉPRAJZI MÚZEUM KÖNYVTÁRA